

MT-DP – 2019/18

**AZ AKADÉMIAI KÖZGAZDASÁGI GONDOLKODÁS
FORMÁLÓDÁSA A POLITIKA „BORDÁSFALÁN”**

IDŐUTAZÁS AZ ÖTVENES ÉS
A HOSSZANTARTÓ HATVANAS ÉVEKBE

CSATÓ KATALIN

Műhelytanulmányok
MT-DP – 2019/18

Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont
Közgazdaság-tudományi Intézet

Az akadémiai közgazdasági gondolkodás formálódása a politika „bordásfalán”
Időutazás az ötvenes és a hosszantartó hatvanas évekbe

Szerző:

Csató Katalin
ny. tudományos főmunkatárs
Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont
Közgazdaság-tudományi Intézet
e-mail: csato.katalin@krtk.mta.hu

2019. szeptember

Kiadó:
Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont
Közgazdaság-tudományi Intézet

Az akadémiai közgazdasági gondolkodás formálódása a politika „bordásfalán”*

Időutazás az ötvenes és a hosszantartó hatvanas évekbe

Csató Katalin

Összefoglaló

A tanulmány a második világháború utáni magyar közgazdasági gondolkodás történetéből a szocialista politikai gazdaságtanból kinövő reformgondolkodás formálódásának menetét követi. Az elemzés súlypontját az MTA Közgazdaságtudományi Intézetében az ötvenes-hatvanas években készült kutatások képezik. A visszalapozás, a maradandó nyomok lineáris összefűzése felidézi az intézet történetét, s benne alapítójának, Friss Istvánnak a szerepét. A kezdetektől időrendben követett dokumentumok egyértelműen bizonyítják, hogy ő számított az akadémiai közgazdaságtudomány legfőbb irányítójának. Felsőszintű pártvezetőként a gazdaságpolitikai döntésekben, az MTA Közgazdaságtudományi Intézet igazgatójaként pedig tudományos kérdésekben megkerülhetetlen tekintély volt. Mint közgazdász befogadta a „szabályozott piacgazdaság” és a „tudományos tervezés” gondolatát, mint gazdaságpolitikus az ortodox marxista-leninista eszmekörhöz élete végéig ragaszkodott. Személyéhez (is) köthető, hogy az intézetben kialakult korai, kezdeti szellemi pezsgés, az erős kritikai hang elgyengült és a rendszer megreformálása maradt a legfontosabb kérdés. A nagypolitika reálvilágában talán ennél többre nem is volt lehetőség ez idő tájt.

Tárgyszavak: akadémiai közgazdasági gondolkodás, történeti áttekintés, 1950-es és 1960-as évek, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, empirikus kutatási program, gazdasági mechanizmus reform, Friss István.

JEL kódok: B24, B25

* Utalás Faludy György: *Levél Lukács Györgynek* c. versének egy sorára.

The Formation of the Academic Economics in the Fifties and Sixties

Katalin Csató

Abstract

My intention was to add my own research to the history of the field of economic research at the Institute of Economics of the Hungarian Academy of Sciences in the period of '50s and '60s. However, the collected material gradually revealed several aspects of István Friss' efforts to try completely controlling the empirical research programme of socialist economic management at the institute founded and headed by him from 1954 to 1974. He was one of the former rákosist and kádárist party leaders and held significant positions in academic life on committees, on controlling economic institutions and publications. He was deeply committed to the politics of Communist Party, particularly to its dogmatic wing, but as an economic-policy maker he understood quite well and accepted that the economic mechanism should be changed towards a market system. He accepted the idea of a "regulated market economy" and the "scientific planning" of the macro-economy.

Some researchers indicated at a relatively early stage in the second half of the 1950s, that the over-centralisation of the economic administration was responsible for most of the malfunctioning of the Hungarian economy. Few of the researchers seemed to reject the socialist economic system as a whole. It can also be attributed to Friss that these harsher critical voices of empirical research in the mid-fifties gradually shifted to the idea of transforming the economic mechanism. The "frames" of the reform narrowed or expanded as the power relationships changed in Moscow. Nevertheless, when Friss had to choose between his political loyalty and his professionalism, and that occurred many times during his life, his political loyalty got priority.

Keywords: the history of the Hungarian academic economics, the Institute of Economics of the Hungarian Academy of Sciences, empirical research program in the 1950s and 1960s, reform of economic mechanism, István Friss.

JEL: B24, B25

TARTALOMJEGYZÉK

Előhang	6
Bevezetés	7
1. Friss István	10
1.1. A gazdaságpolitikus	14
1.1.1. Az Irányított gazdaság kiépítése	14
1.1.1.1. Az első „évad”	17
1.1.1.2. A második „évad”	22
1.1.1.3. A harmadik „évad	33
1.1.1.4. A negyedik „évad”	61
2. A Tudománypolitikus	64
2.1. Elméleti viták, 1952-1957	64
2.1.1. „A szocializmus közgazdasági problémái”	64
2.1.2. A NEP vita	69
2.1.3. A Petőfi Kör	73
3. A Tudomány-szervező	76
3.1. A Magyar Gazdaságkutató Intézet	76
3.2. Az (első) Közgazdaságtudományi Intézet	80
3.3. Az MTA Közgazdaságtudományi Intézete	90
3.3.1. Kutatási program	97
3.3.1.1. 1954-1958(59)	104
3.3.1.1.1. 1 Leíró-tényfeltáró tanulmányok	104
3.3.1.1.2. „Tiszta” elmélet	130
3.3.1.2. 1959-1970++	136
3.3.1.2.1. A részmegfigyeléseken túl	136
3.3.1.2.2. A KGST csoport	156
3.4. A revizionizmus a fő elméleti veszély	161
3.4.1. Pártvizsgálatok az Intézetben	169
4. Reformtervek	183
4.1. Tapogatózás	183
4.2. A Közgazdasági Bizottság 1957	186
4.2.1. Modell vs. mechanizmus	195
4.2.2. Fejlesztési irányok	203
4.3. Végjáték 1	205
4.4. Végjáték 2	209
4.5. Az új gazdasági mechanizmus 1968	214
5. Összefoglalásként	233
6. Mellékletek	235
6. 1. Megemlékezések	235
6.2. Hangulatjelentés	237
7. Irodalomjegyzék	239
8. Dokumentumok 1-14. sz.	261

Friss István

Gerő Ernő

Nagy Imre

ELŐHANG

A második világháború után indult hazai akadémiai közgazdasági gondolkodás történetéhez kívántam hozzátenni a magam feldolgozását. Súlypontját az MTA Közgazdaságtudományi Intézetében az ötvenes és hatvanas években készült elméleti munkák képezik.

Az összegyűjtött anyag tanúsága szerint a tudományos kutatás pályájának alakulásában kulcs szerep jutott Friss Istvánnak, dogmatikus politikai irányvonalának és pragmatikus szellemi irányításának. A negyvenes évek közepétől több, mint harminc éven át egyszerre képviselte a kommunista párt politikáját és a közgazdaságtudományt. Mint gazdaságpolitikus befogadta a „szabályozott piacgazdaságra” áttérés és a „tudományos tervezés” gondolatát. Amikor azonban választania kellett és erre életében sokszor került sor, politikai hűsége kerekedett felül és igazodott a Párt elvárásaihoz. A gazdaságpolitika gazdaságfejlesztési koncepcióján azonban vállalt marxista-leninista értékalkötelezettsége alapján soha nem változtatott.

Tanulmányom végére még nem tennék pontot, maradtak feldolgozatlan szálak. Friss életútja mélyebben és szélesebben ágyazódott a párt és a gazdaságpolitika történetébe, mint kezdetben gondoltam, következésképpen a különböző pártarchívumokban és levéltárakban őrzött forrásanyag jóval gazdagabb a tanulmányba bevontnál. Felkutatására azonban nem futotta erőmből és az időből. Így elmaradt például a Hegedűs András archívum átvizsgálása. S kívül maradtak a tudomány arculatán nyomot hagyó nemzetközi hatalmi viszonyok. Tanulmányomban nem lépek túl az Intézet falain.

Friss István személyi hagyatékának megismeréséért köszönettel tartozom Horváth Júliának, a Politika és Szakszervezeti Levéltár igazgatójának és köszönöm Friss Ágnesnek, hogy megadta az engedélyt.

A levéltári források lábjegyzetekben találhatóak, az egyéb munkáké a szövegben. A Szabad Nép, a Népszabadság, a Társadalmi Szemle, a Közgazdasági Szemle, stb. archív anyagai

olvashatók az interneten az *Arcanum Digitális Tudománytár* mintaszerű feldolgozásában. A források feltüntetése nélkül közölt valamennyi képet az internetről töltöttem le.

BEVEZETÉS

A rendszerváltást követő évtizedekbe lépve a hazai közgazdaságtudomány teljesítményének szélsőséges megítélésével találkozunk. Vajon, ""normális-e" (értsd: elég nyugatos-e) már a kelet-európai és benne a magyar közgazdasági gondolat." - provokál Kovács J. Mátyás. "Azt ugyanis nehéz tagadni, hogy évtizedeken át abnormális volt, sokáig a szó "félkegyelmű" értelemében is, később inkább csak azért, mert finoman szólva szabadon értelmezte a közgazdaság-tudomány egyetemes (értsd: a Nyugaton általánosan elfogadott) mintáit." "Elkanyarodott, tartós kitérőt tett, időnként visszasettenkedett a fősodor közelébe - vajon visszatér-e most oda, s ha igen, a folyó melyik szakaszát, esetleg oldalágát célozza meg? Közelít-e már a posztkommunista átlagökonómus (tegyük most fel, hogy van ilyen) elméleti nyelve, szakmai alapkultúrája amerikai és német - vagy szűkebb kutatói közösségeket véve, portugál és osztrák - kollégáiéhoz? Hát publikációs szokásai, tudományos intézményei, társadalmi szerepei vajon emlékeztetnek-e az övéikre?" (Kovács J. Mátyás [2002] 224. o.) E kemény szavak igazságosak-e?

A másik végleten ugyanebben az időben talán Csapó Lászlót találjuk. Lankadatlan hevülettel mondta, hogy a magyar közgazdászok reformteljesítménye példaértékűvé válhat, mivel a XXI. század tipikus gazdasági modellje az egyre erősebben központilag szabályozott piacgazdaság lesz. A magyarok próbálták meg először tisztázni az állam és a gazdaság viszonyát egy „kvázi-modern” gazdaságban, specifikus körülmények között. "Modelljüket" az állam és a piac kölcsönhatására építették, arra az elméleti elgondolásra, hogy a makro folyamatokat „ex-ante” a piac generálja az állam pedig korrigálja, de nem határozza meg a piac működését, azáltal, hogy ex-ante” és „ex-post” gazdasági eszközökkel befolyásolja a makro aggregátokat. (Csapó [2002].)

A hazai tudomány teljesítményének megmérése előtt azonban már e tudományterület tartalmi és fogalmi vizsgálatánál is elakadunk. Az ökonómia jelentése az évszázadok során alapvetően változott: a "háztartást" fenntartó teljes gazdálkodását átfogó *oikosz* görög elnevezésétől a társadalom különböző szintjeit átfogó nemzetgazdaságtan, társadalom-gazdaságtan, köz-gazdaságtan, államtudomány, népgazdaság, közösségi gazdaságtan, stb., politikai-emocionális töltetet is hordozó névváltozatokig. Hozzáteve, hogy az angolszász világban a 19. század végétől stabil az *Economics* használata.

A tudományok kialakulásának folyamatában a filozófiától leváló „új tudomány” a "politikai gazdaságtan", elkülönült szakterületként a felvilágosodás századában született meg. Amikor felismerték, hogy a gazdasági folyamatokat is a "természeti törvényekhez hasonlóan" törvények szabályozzák, s ezek a törvények megismerhetők és megtanulhatók. A tudomány

szintjére a francia fiziokraták emelték, súlyos örökségként hagyva rá a politikához való tisztázatlan viszonyát. Az "államférfi vagy törvényhozó tudományának ága" (Smith), a párt tudománya (Lenin), álrühába bujtatott politika (sokak szerint)...A politika és ökonómia ellentétéről, összekapcsolásukról vagy azonosításukról folytatott diskurzus folyamatos azóta is.

Az idők folyamán a *politikai gazdaságtan* sokfelé ágazott. Intellektuális magját azonban ma is a makroszintű elvont, „tisztá” elmélet képezi. Lényegében két ágon fejlődött, a marxi elmélet, és a marginális forradalomra épülő neoklasszikus, majd tagadásaként a keynesi és monetáris irányzat vonalán. Képviselőik nem vettek tudomást egymásról még nyelvezetükben sem. Nyugaton a marxizmus, Keleten a polgári közgazdaságtan rekedt kívül az uralkodó tudományos gondolkodáson. Keleten a politika az "uralkodó tudás" mozgásterét is kijelölte, a cölöpök: szocialista értékszempont és pártpolitikai érdek. A politika és a gazdaság szimbiózisából egyenesen következett, hogy modellváltás helyett rendszerváltás történt.

A szocializmus maga elkanyarodás volt a nyugati fejlődési úttól, s ebből a kanyarból képtelenség volt kijönni. Éppen ezért történelmietlennek tartom a hazai szakmai eredményeket a nyugati közgazdászok teljesítményével mérni. A reformerek (reform kommunisták) a lehetőségeken belül, vagy azokon túl is, lassanként alakígtatták, alakították át a hazai gondolkodást, miként a szobrász, aki egy kőtömbből apró ütögetésekkel formálja meg alkotását.

Az ötvenes években a tudományos élet intézményes feltétele rendkívül szűkre szabott volt. A kutatók nem válogathattak a kutatóhelyek között, mert elméleti intézmény csak egy volt, az is Budapesten, diplomát is csak a budapesti egyetemen szerezhettek. Professzori karát vezető kommunista káderek adták, mivel a régi egyetemi tanárok nagy részét leváltották, vagy nyugdíjba küldték. A hagyományos tananyagot, tantárgyakat megszüntették. 1949-ben az "újjaalakult" Akadémiáról eltávolították a reakciónak tekintett tudósokon kívül a "haladó, de polgári gondolkozású" tagokat is. Az akadémikusok között közgazdászt nem találunk.

Felszámolták a megszokott publikációs orgánumokat, intézményeket, szervezeti formákat. A kutatási eredmények közzétételére egyetlen szaklap, az egyetlen kutatóintézet felügyelete alá tartozó Közgazdasági Szemle szolgált, vagy választhattak a napilapok és a párt kiadványok között. Az egyetemi katedrán, a kutató helyeken, a különböző bizottságokban, tanácskozásokon, hivatalokban, a szerkesztőbizottságokban, mindenütt ugyanazokat a pártnak erősen elkötelezett vezetőket találjuk.

Az "összes tudomány közül a legelmaradottabb tudomány" múltjára szinte már semmiben sem emlékezett, illetve semmi sem emlékeztetette. Az „intellektuális tudás” a hatalom megszerzésének és megtartásának technikájává degradálódott és beépült a hatalmi politika eszköztárába. Az ötvenes évek elején a tudomány történetében a folyamatosság megszakadt; nagy árat fizetettünk (s még fizethetünk!) érte.

A fordulatot a „Felvidító” tudomány iránti igény hozta meg. („Lehangoló tudomány” majd idővel lesz megint. L. Fazekas [2015].) A Párt a közgazdaságokat hibáztatta és az elmélet és a módszertan hiányával magyarázta a rossz gazdaságpolitikai döntéseit. Az Intézet e tudomány iránti igényből született.

A történész a szellemi útkeresés folyamatát követheti. Az ötvenes években az újrainduló közgazdasági tudományos gondolkodást beszorították a készen kapott ideológiai premisszáik. Érinthetetlen alapigazságok: a **szocialista társadalom felsőbbrendű**, az **állami, a szocialista tulajdon magasabb rendű**, a munkaérték-elmélet (az értéktörvény) szerinti elosztás **igazságosabb**, **nincs** kizsákmányolás, a politika és a gazdaság viszonyában vitathatatlanul a politikáé az elsőbbség.

Az Állam döntési kompetenciája a társadalom által megtermelt többlet elvonása és elosztása rangsorolt céljai szerint. A gazdasági szféra mindhárom síkján, (termelés, fogyasztás, csere), az intézmények között és tulajdonviszonyok szerint. Csakhogy az Állam a Párt "civil" formája volt, Pártállam, s nem "állampárt", miként ma emlegetik összecsisztatva az állam és a párt szerepét és hatalmi elitjét. A szocialista állam pártállamként működött és az állami tulajdon kvázi párttulajdon volt. Eleven bizonyíték rá, hogy amint a párt elvesztette hatalmát az állami tulajdon könnyen „privatizálódott”.

Szocializmus – proletárdiktatúra – tervutasítás összetartozó fogalmak voltak. Határvonal, amelyen túl – engedmények – nem jöhettek szóba. Az volt az illúzió, hogy a tervfeladatba épülő központi akarat helyettesítheti az egyéni érdekeltség és innováció ösztönző erejét. Verbálisan mindenkor a lakosság életszínvonalának emelése a cél (soha nem a jólét), gyakorlatilag a párton belüli erőviszonyok sakkozásának tárgya volt. A javuló éveket menetrendszerűen követte a visszafogás, racionalizálás, amely a rendszerint a létszámleépítés fedőneve volt. Konyak mellé a víz, a politikai megfélemlítés kipróbált eszköze. A folyamat irányítói pontosan tudták, hogy a tervek néhány személy, még csak nem is konzisztens döntései.

Az ötvenes évek közepétől a közgazdasági gondolkodás lendületbe jött. Egyes kutatók észrevették, hogy a sugallt szocialista gazdasági kép életidegen. S reformok sorozata indult el, amely a magyar nyelv pontos szóhasználatában a mechanizmus reform nevet kapta. 1968-ig, az új mechanizmus bevezetésének időpontjáig, három nagy szakaszról szokás beszélni. 1972 után reform hullámok és apályok váltották egymást, egyet vissza, kettőt előre sasszé. A politikai erőviszonyok húzd meg - ereszd meg taktikája szerint.

A reformmozgalom egyik vezető szellemi műhelye a Közgazdaságtudományi Intézetben volt. A reform-gondolat összetartó kis körei bekapcsolódtak a különböző intézmények, a mellettük működő *ad hoc* bizottságok, munkaközösségek munkájába, belső anyagok, jelentések, tanulmányok készültek. Ebben a „mederben” a kutató „úsztatott”, a „tanító rúd” Friss István

kezében volt. Az *influenzser* formálhatta a közvéleményt, a szakmai véleményeket, hatással lehetett a szellemi vezetőkre, olykor a bürokraták gondolkodására, de csak a párt különböző osztályait, a "hivatalos csatornákat megjárt" dokumentumokban előterjesztett javaslatok váltak gyakorlati reform-döntéssé.

A kezdeti kutatási témák a tervutasításos rendszer bírálatától, a bővített újratermelés marxi sémáival folytatott szellemi kísérletektől, a magyar gazdasági fejlődés, a tőkés gazdaság működésének értelmezéséig íveltek. A növekedés ütemességétől a tőkés ciklusok, válságok magyarázatáig, és a piacgazdaság önszabályozó jellegének, az anyagi ösztönző-rendszerek vizsgálatáig, a beruházások, a fogyasztás és az árak szerepének tisztázásig, a matematikai tervezés, elemzés befogadásig. A „klasszikus” marxizmus modernizálásától a neoklasszikus nézetek bírálatáig.

A közgazdaságtan történetét sokféleképpen lehet elmondani. Nem kutatói életpályákat mutatok be. A lineáris elbeszélés mellett azért döntöttem, hogy érzékeltessem, korán, már 1955-56-ban a kutatók tény-feltáró tanulmányaikban kristálytiszta rámutattak a gazdaság rossz működésének okaira. A „mit kell tenni” cselekvés-program is körvonalazódott. Hosszan tartott az elvesztegetett idő.

1. FRISS ISTVÁN

A magyar közgazdasági gondolkodás közel-távoli történetét áttekintő-elemző írásokban rendszeresen felbukkan Friss István neve. Életéről mégis keveset tudunk, nincs részletesen megírt életrajza. A tanulmányokat kísérő magyarázó jegyzetekben többnyire csak főbb párt és állami tisztségeinek felsorolását találjuk.¹ Ezek sora is egyre rövidebb. (Pl. Gál [2013], 341.) A 20. századi magyar történelmet átfogó tanulmány pedig nevét már meg sem említi. (Romsics [2010]). Lukács György tömör véleménye: Friss „a Rákosi-rendszer egyik legismertebb támasza és propagandistája volt.” (*A Snagovi foglyok* [2006], 56. o.)

Voltaképpen a kor gazdaságpolitikájának és tudományos gondolkodásának formálásában játszott szerepét halk, visszafogott egyénisége még pályatársai előtt is eltakarta. A személyes visszaemlékezések intelligens, elméleti érdeklődésű közgazdászként jelenítik meg.

A Friss István emlékülésen valamennyi hozzászóló kiemelte humanista magatartását, magas intellektusát, megújulás képességét. (Hozzáteve, hogy több meghívott lemondta részvételét.) (*Friss István emlékezete* [1984], 1983-ban lett volna 80 éves.)

¹Időközben a kezembe akadt Péteri György tanulmánya. Témaválasztásunk ismét egybeesett. (L. Csató [2004].) Péteri viszonylag részletes életrajzot közöl Frissről. (Péteri [2006]: *Tisztogatás és patronálás...* Aetas, 1.)

Az Intézet megalakulásának 50. évfordulóján 2004-ben Kornai János ezekkel a szavakkal emlékezett meg róla: „Jómódú polgári családból származott. ... Angliában is tanult, ő nem egy – ahogy mondani szokták – »bunkó káder« volt, hanem nyelveket beszélő, művelt, olvasott ember. ... Udvarias volt, halk beszédű, és mentes attól a pöffeszkedéstől, ami sok ilyen hatalomba becsöppent ember viselkedésén érződött. Magamban időnként »vörös gentlemannek« nevezem. ... Magatartására rányomta bélyegét az otthonról és nyugati iskoláiból hozott civilizáltság, a kommunista párt által beléje sulykolt pártfegyelem, és a Szovjetunióban szerzett keserves élményektől alakított hajlam a meghunyászkodásra. Van, aki hajlik arra, hogy az embereket egyszerű címkékkel ellátható skatulyákba tegye. Jó ember – rossz ember, rendes ember – tisztességtelen ember. Friss István is példa arra, hogy ne próbáljuk az embereket ilyen egyszerű címkékkel elintézni.” (Idézi Szabó Katalin [2005]: *A Nádor utcától a Budaörsi útig*. Közgazdasági Szemle, 1. sz. 62. o.)

Kende Péter sem gondolta másképp. Friss jelentős személyiség volt anélkül, hogy viselte volna a kommunista arisztokrata jegyeit, ellentétben Révai Józseffel, Lukács Györggyel, vagy Péter Györggyel. (Kende [1994], 146-147. o.)

S az Intézet egy volt munkatársának sorai: „Intelligens, érdeklődő, elkötelezett, de óvatos ember volt, aki általában nem gátolta a kutatói munkacsoportok önálló tevékenységét, azonban politikailag kényes helyzetek veszélye esetén azonnal közbelépett.” (Hargita [2013], 39. o.)

Fegyelmezett, óvatos magatartását Kovács János Mátyás – akaratlanul, tragédiát okozó – cikkében gyávaságnak látta. „Talán 1976-ot írtunk. Behivatott és remegő kézzel tett elém egy párttagsági kérvényt (isten bizony, nem jut eszembe az úrlap neve): Jani, először szólított a keresztnevemen, be kéne lépnie. Én? Régről ismerem a szüleit, gondolkodó emberek, jó elvtársak. Tudja, ha olyanok, mint maga, kívül maradnak (itt mély lélegzetet vett), hamarost többségben lesznek alapszervünkben az antiszemiták. Mondta ezt egy idős kommunista, akivel soha egy árva szót sem váltottam se a szüleimről, se a zsidóság(om)hoz való viszonyomról, s akiről az a hír járta, hogy a húszas években Prágában sétálva kővé dermedt, amikor fekete kaftános zsidók arra kérték, ugyan csatlakozna már hozzájuk, mert nincs ki a minye.² Hogy juthatott ilyen az eszükbe róla, az ateistáról?” (Kovács János Mátyás [2003]: *Nyers*. Élet és Irodalom, április 4.) (Három apró történetből talán közelebb kerülünk jelleméhez „Valahogy kapcsolatba kerültem Frissel”... idézi fel moszkvai emlékeit Redő Éva, férje letartóztatásának történetét mesélve, „elmondtam neki mi történt és mondtam, hogy biztos belekeveredett valamibe, anélkül, hogy tudná, az én férjem. Arra emlékszem, hogy Friss Pista nem mondott semmit, de tagadólag reagált.” Amikor Évát Szibériába száműzték, de megszökött a vonatról és Moszkvában bujkált, Friss komoly kockázatot vállalva gondoskodott róla. Kaviárt és sonkát vitt neki külön ellátmányukból. Éva még „fekete

² Helyesen minjában, a közösségi imádkozáshoz szükséges tíz felnőtt férfi.

bárány”, amikor egyszer „Friss Pista azzal jön, hogy ...az Igaz Szónak kell egy gépíró és ő szól Rákosinak és beajánl engem.” (Redő [1986], 184-186. o.) A hadifogoly újság szerkesztőségében ez bizalmi állás volt.

Tanulmányomban sem Friss István³ életének, sem pályafutásának, még csak nézetei összességének bemutatására sem vállalkozom. Csupán, mint a régész, aki, gondosan leporolja ecsetjével az egyes rétegeket leletéről, láttatni szeretném, hogy a gazdaság- és tudománypolitika irányvonalának megszabásában mekkora szerepe volt. Hogy a történetekre ne rakódjon a felejtés újabb rétege, lássuk, a párhierarchia második, időnként első emberének számító Gerő Ernő⁴ után illetve mellett, e háttérben meghúzódó szürke eminenciás kezén (is) átment a párt gazdaságpolitikája és tudománypolitikája. Miként egy go játékos, "bedobozolt".

A szocialista államrend megalakulásának első percétől fogva Friss döntés előkészítő-előterjesztő minőségében részt vett a párt legfelsőbb szintjének testületi ülésein. „Nagyon kevesen tudják, hogy a Rákosi- vagy Gerő-titkárság anyaga rengeteg olyan cédulát tartalmaz, amelyeken Gerő Rákosinak, illetve a Politikai Bizottságnak megírta, hogy egyes kérdésekben mi a teendő”, hozzáteszem, hogy Frissnek is. Ezek a feljegyzések aztán PB-határozatokká váltak az esetek kilencven százalékában.” (Baráth [2001]: *Az árnyékember*. Magyar Nemzet, április 21. 28. o.)

De maga is kezdeményező. Gerő mellett dolgozott az Ideiglenes Nemzetgyűlés programján, meghatározó a szerepe a 46-os stabilizáció végrehajtásában, a nagy államosítások, a három és öt éves tervek fejlesztési koncepcióinak előkészítésében, a KGST és a tervezés intézményi rendszerének létrehozásában (OT), a mezőgazdaság szocializálásában az ötvenes évek elején majd 1958-ban. „Vigyázta” az 1957. évi átfogó mechanizmus vizsgálatot, az 1968. évi új mechanizmus munkálatait és utóéletét az 1972. évi felülvizsgálatát.

Alakította- ellenőrzése alá vonta a tudományos élet egészét intézményeitől kezdve a tudományos vitákon és előmenetelen át a publikációs fórumokig, a személyes érvényesülés különböző stációjáig. A tudományos élet irányító hierarchiában gyakran saját maga felettese volt.

Nevéhez (is) köthető e tudományterületen régi intézmények megszüntetése, az új közgazdasági egyetem kialakítása, a képzés átalakítása, „reakciós” szakemberek eltávolítása. Napilapok és tudományos folyóiratok hasábjain állt ki a párt határozatai mellett. Szinte

³ Friss István (1903. Nagyvárad – 1978. Budapest).

⁴ Gerő Ernő (Terbegec, 1898 - Budapest, 1980) a kommunista párt legszűkebb vezető csoportjához tartozó, Moszkvából hazatért ún. moszkovita politikus volt. Igen jelentős politikai és gazdasági hatalom összpontosult a kezében. Meghatározó szerepet játszott a kommunista hatalom átvételének megszervezésében, az MKP, az MDP gazdasági és tudománypolitikai irányvonalának kidolgozásában, intézményrendszerének kialakításában. 1955–56-ban a minisztertanács elnökének helyettese, 1956 júniusától október 25-ig az MDP első titkára. Gerő életpályájáról részletesen olvashatunk Baráth Magdolna számos, közöttük az irodalomjegyzékben felsorolt írásában.

valamennyi írására, előadására a párt kötelezte. Egyszerre volt „oka” és „bírálója” a hazai közgazdaságtudomány teljesítményének, és a megoldásra találás tőle (is) függött.

Mint említettem, az 1957. évben felállított reform-bizottság működését felügyelte, az 1968. évi gazdasági reform-előkészítő munkák a Közgazdaságtudományi Intézetben voltaképpen „szeme előtt” folytak. Tagja volt Nyers Rezső és Párdi Imre (az OT akkori főnöke) mellett annak az operatív titkárságnak, amely a KB megbízása alapján ellenőrizte a 68-as reformot előkészítő munkacsoportok munkáját. Abban az intézményben, amelynek, ismétlem, ő volt alapító igazgatója, amelynek formálta arculatát, teret adott a nyílt vitáknak, a kontrol nélkül készült tanulmányoknak, legfeljebb páncélszekrényében végezték. Befogadta-begyűjtötte a „másként” gondolkodókat. (A hatvanas években pl. a maoista összeesküvés „megtévedt” fővádoltját. Az ELTE bölcsészeti karán (fiának évfolyamtársa?) Pór György maoistának minősített csoportjáról van szó. „Friss István hazafelé jövet az akadémiai ülésről védelmébe veszi ezeket a fiatalokat: az egyetem legtehetségesebb fiatal hallgatói (vöm szerint ez nem igaz) etikailag kiábrándult, tiszta elvtársak. Kár értük, mondja, ...” – Ortutay naplóbejegyzése. (Ortutay [2010], 56. o.)

Abban a körben, amelyet Friss elfogadott, a heves szakmai viták, szokatlan kutatási eredmények retorzióval ritkán, csak politikai nyomásra, politikai okokból jártak. ...tolerancia volt az intézetben, és nem álltak bosszút azok, akik éppen győztek a csatában. Tehát amikor a reform gondolata felülkerekedett, nem álltak bosszút azokon, akik azelőtt nem voltak reformerek, sőt elleneztek a reformot. Amikor néhány éve visszarendeződés ment végbe, a reform ellenzői nem indítottak bosszúhadjáratot a reformerek ellen. És amikor megint a reform felé fújt a szél, akkor hasonló történt: nem álltak bosszút azokon, akik a visszarendeződés pillanataiban élénkültek fel. Sok ember bosszúálló, sokan fennhangon hirdetik is azt, hogy bosszút fognak állni. De az intézet nem volt a bosszúállás helye. Úgy látom (lehet, hogy nem éltem eléggé benne minden közegben, de elég sok emberrel volt kapcsolat), hogy a KTI mentes volt a kicsinyes fúrásoktól és intrikáktól. Ez sem magától értetődő.” – emlékezett vissza Kornai János. (Kornai [2018]: *A Közgazdaságtudományi Intézet 1990 előtti történetéről, 2. előadás A Közgazdaságtudományi Intézetben 2018. április 12-én elhangzott előadás szerkesztett változata.*)

Friss értékelte a színvonalat, elgondolkoztatták az új gondolatok, érdekelték a feltett kérdések. „Ugyanakkor valószínű, hogy nem értene egyet a kérdésekre adott válaszok egy részével, - talán többségével.” – zárta cikkét Bauer Tamás. (Bauer [1984]: *A reformpolitika a gazdaságpolitika komplexitásában.* In: *Friss István emlékezete* 25. o.)

A csendes, visszahúzódó, szemérmes Friss tudta, hogy a „falaknak is füle” van. Mint *Big Brother* tudott mindarról, ami az Intézetben elhangzott a pártértekezleteken, tudományos vitákon, tanácskozásokon, a folyosókon, mivel olvasta a felsőbb szerveknek készült bizalmas, vagy szigorúan bizalmas feljegyzéseket, jelentéseket. És tudott mindarról, ami a felsőbb

pártkörökben történt. Mondhatnám „túlinformált” volt ahhoz, hogy meggondolás nélkül cselekedjen.⁵

1. 1. A GAZDASÁGPOLITIKUS

1.1.1. AZ IRÁNYÍTOTT GAZDASÁG KIÉPÍTÉSE

Friss István 1944 decemberében tért haza Moszkvából és már 1945-ben „hirtelen ugrással, .. a magyar gazdasági élet közepébe” került.. „mert a magyar kommunista párt akkor alakuló és egy ideig állampolitikai osztály nevet viselő szervezetben kezdtem dolgozni, illetve kezdetben én voltam az osztály, rajtam kívül még egy titkárnő működött, ...mesélte el egy interjúban, „az állampolitikai osztály tulajdonképpen minden olyan lényeges gazdasági kérdéssel és részben nem gazdasági kérdéssel is foglalkozott, amelyik a Kommunista Pártot foglalkoztatta.” (*Négy Interjú*. [1975], Valóság, 4. sz. 21. o.) Állampolitikai Osztálynak⁶ tehát titkára, a szervezetet irányító Gerő Ernő helyettese lett, aki már 1944 novemberében Szegeden tartózkodott. Ettől kezdve Frissnek kulcsszerep jutott a párt gazdaságpolitikai akaratának gyakorlattá váltásában.

A háborút követő első években az újjáépítés gazdasági programjának megírására a **koalíciót alkotó pártok mindegyike vállalkozott.**⁷ **Pártközi értekezleteken** egyeztettek. A pártvezetők a Szakszervezeti Tanács képviselőivel előzetesen megbeszélték a kormányzati ügyeket és a meghozni kívánt törvényeket. Nagy vonalakban egyetértettek abban, hogy közösen lépjenek fel a reakcióval szemben, s védjék meg a földreformot. Indokoltnak tartották a létszám leépítést a reakciós köztisztviselők körében, a szénbányák, a bauxitbányák, olajforrások és energiatelepek államosítását, a nehézipar legfontosabb üzemeinek kezelésbe vételét, valamint a bankok ügyvitelének állami ellenőrzését. (*Pártközi értekezletek* [2003], 199-200. o.) Elfogadták, hogy stabilizálandó: a hitelpolitika, az anyag-

⁵ Néhány sor Bauer Tamásnak írt személyes hangú leveléből. Bauer Jevsztignyjevék könyvéről írt recenziójára reagált. „ismertetésből kiderül, hogy a szerzők a magyar példának sok előnyös vonását látják”, írta, „természetesen nem adhatták le nyíltan szavazatukat a magyar rendszer mellett.” Vagy „hajlamos vagyok feltételezni, ...hogy látják, csak nem mondhatják ki...” „vannak olyan kérdések, amelyekről bizonyos okokból sokan nem hajlandók nyilvánosan /néha még négy szemközt sem/ őszinte véleményt mondani?” *Kedves Bauer elvtárs!* F. 1976. VII (?). PIL 861. 146. ó. e. 9. l. gépelt példány. A cikket nem találtam meg, de Bauer Tamás emlékezett, hogy Jevsztignyjejev szovjet közgazdász a Bogomolov-intézet egyik vezető szakembere volt.

⁶Az Állampolitikai Osztály felállításáról az MKP PB 1945. dec. 10-i ülésén hozott határozatot. A Gazdasági Főtanáccsal azonos területet fedett le, de attól függetlenül működött. „Az osztály feladata a legfontosabb állami és közéleti állásokban dolgozó elvtársak állandó tájékoztatása és irányítása, a Gazdasági Főtanácsban működő elvtársaink munkájának alátámasztása és nemzetgazdasági és állampolitikai kérdések megoldásának kidolgozása. A Politikai Bizottság az osztály irányításával Gerő Ernő elvtársat bizza meg, Gerő elvtárs helyettese és az osztály felelős titkára Friss elvtárs.” (PIL 274. fond 12. cs. 23 ö.e.) Szervezetileg Miniszteri Bizottságból (Rákosi, Gerő, Nagy Imre, Molnár Erik, Rajk, Révai, Farkas), Főbizottságból és Albizottságokból (államtitkárok, minisztériumok képviselőiből) állt.

⁷ Őt tagja volt: a Független Kisgazdapárt, a Nemzeti Parasztpárt, a Magyar Kommunista Párt, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Polgári Demokrata Párt. Magyarország államformája 1946. febr. 1-től 1949. aug. 23-ig köztársaság. Elnökök: Tildy Zoltán 1946. febr. 1-től 1948. aug. 3-ig. és Szakasits Árpád 1948. aug. 3-tól 1949. aug. 23-ig.

gazdálkodás és az állami elosztás. Elfogadták, hogy a nyugellátásokat korlátozzák, az árakat és béreket rögzítsék, előírják a valuta, a deviza és az arany beszolgáltatását, elmulasztásának szankcionálását (halálbüntetéssel is). Jegyrendszert vezetnek be, emelik az adókat, javítják az adómorált és elfogadták, hogy a propaganda párt semleges lesz.

A kötött gazdálkodás és a stabilizáció előkészítésének feladatát formálisan a kormány felett álló, valójában szorosan a kommunista párt irányítása alatt álló Gazdasági Főtanács kapta.⁸ Nem véletlen, hogy az 1946. április 6-án nyilvánosságra hozott stabilizációs terv az idő múlásával a kommunista párt "egyéni teljesítményévé" lépett elő.

A finanszírozás módjában a tárgyaló felek nem értettek egyet. A polgári pártállású szakemberek külföldi kölcsön felvételét szorgalmazták. A kommunista pártállású szakemberek ezzel szemben az önerő mellett érveltek. „Tudtuk”, mondta Friss 1950-ben a pártoktatóknak tartott előadásában, „**hogy a kapitalista országok, ha kölcsönt adnak nekünk, nem azért adják, hogy abból a szocializmust építsük, hanem azért, hogy uralkodjanak rajtunk, ellenőrizzenek bennünket, megakadályozzák a szocializmus építését...** Ezért nagyon határozottan elvetettük a külföldi kölcsön gondolatát és arra az útra léptünk, melyet Sztálin számunkra is kijelölt: hogy **saját erőre támaszkodva** az államosított ipar, államosított közlekedés, az államosított bankok és államosított közlekedés hasznából s a magyar dolgozók adóiból, és pedig elsősorban a kapitalista elemek erősebb megadóztatásával valósítsuk meg tervünket. (Friss [1951a], 31. o.)

Végül is az 1946. évi hiperinflációt lezáró stabilizáció Varga István szavaival a "világnak talán eddigi legmerészebb tervgazdálkodási kísérlete" kölcsön felvétele nélkül történt. (Külső segítségként a Szovjetunió a jótételi szállítások határidejét meghosszabbította 6 évről 8 évre és elengedett egy bizonyos összegű késedelmi díjat, az amerikai kormány pedig visszaadta a Nemzeti Bankból elhurcolt aranykészlet egy részét.) 1946. augusztus 1-én kibocsátották pengő helyett - az új magyar pénzt, a forintot.

A stabilizáció alapelveit és ütemezését az MKP részéről az Államgazdasági osztály és a szanálási bizottság dolgozta ki. 1946. febr. 7-én a Gerő Ernő által megalakított tervelőkészítő bizottságnak tagja Friss István is, Antos István, Háty László, Nógrádi Sándor, Rákosi Mátyás és Vas Zoltán mellett. Említett interjújában Friss úgy nyilatkozott, legalábbis arra következtethetünk, hogy a stabilizációs lépések szokásos sorrendjének megfordítása, ti. az,

⁸ A Gazdasági Főtanács 1945. december 10-én miniszterelnöki rendelettel koalíciós alapon jött létre. A testület állt a kiskgazdapárti miniszterelnökből, Tildy Zoltánból, a szociáldemokrata iparügyi miniszterből, Bán Antalból és a kommunista közlekedésügyi miniszterből Gerő Ernőből. Operatív szerve a Titkárság lett, amelynek vezetőjének a kommunista Vas Zoltánt nevezték ki. Érdemeire tekintettel kárpótlásul kapta e tiszte, miután kiskgazdapárti jelöltet választottak Budapest polgármesterének. (Pető Iván–Szakács Sándor [1985], 65. o.) A Gazdasági Főtanács irányította az államigazgatás gazdasági döntéseit a nyersanyag termelésétől, az energia-és pénzellátáson és a háborús jótétel fizetésén át az államosított, illetve állami kezelésbe vont vállalatokig. 1949. június 3-án a Főtanácsot megszüntették, feladatkörét pedig felosztották a szaktárcák, az Országos Tervhivatal és egy új intézmény, a Gerő Ernő vezetése alá került Népgazdasági Tanács (1949-1952) között.

hogy a gazdasági egyensúly megteremtését előzze meg a stabil pénz bevezetése, – az ő gondolata volt. PB jóváhagyás után Révai átszerkesztésében, febr. 13-án kormányprogramként lépett életbe. (*A Magyar Kommunista Párt javaslatai az ország pénzügyi és gazdasági helyzetének rendezésére.* [1946].)

A merőben új ár és jövedeleमारányok a nemzetközi gyakorlattól eltérően nem követték az infláció során kialakult reáljövedelem arányokat. Központilag állapították meg a világpiacon áráktól, korábbi hazai szintjüktől és a kereslet-kínálattól függetlenül.⁹ Viszonyítási pontként véve az 1946/47-évre az 1938/39 évi reálnemzeti jövedelem 60%-át. A bérkategóriákat szűkítették, a létfenntartási javak áremelkedését pedig a munkásosztálynak kedvezve, differenciáltan kompenzálták. Összességében a reálbérszintet az 1938. évi szint 50%-a körül kívánták megállapítani.

A hitelgazdálkodást rendkívül megszigorították. A Nemzeti Bank viszontleszámítolási kamatlábának szabályozó szerepét az állami szervenek hitelgazdálkodása, szelektív hitelpolitika váltotta fel. A "hitelmegvonás" a tartalékokat mozgósította, a kölcsönös körbetartozások pedig lekötötték a fölöslegeket.

Az MKP által javasolt és bevezetett ár és bérrendszer fő vonalaiban követte Varga István tervezetét. Összevetésük dr. Majoros Krisztina érdeme. "látványosan kitűnik, - írja, hogy az MKP ár- és bérrendezésre vonatkozó stabilizációs programja, főbb elveiben és lépéseiben számos hasonló megoldásra talált, mint Varga István. Hosszas levéltári kutatások ellenére sem tudtam egyértelműen kimutatni, hogy az MKP irányítása alatt folyó stabilizációs program ár- és bérrendszerre vonatkozó része kinek a nevéhez köthető." (Dr. Majoros [2003], 38. o.)

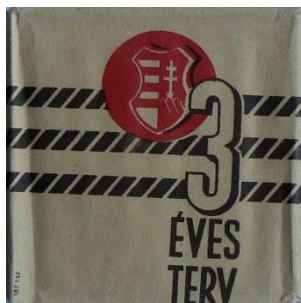
Utalásokat azonban találunk. Mint a gazdaságpolitikai osztály vezetője „egy két elvtársunk elsősorban a nemrég elhunyt Háy László bevonásával kidolgoztam a stabilizáció elvi programját, ezt a párt vezető testületei elfogadták” – nyilatkozta Friss az említett interjújában. (1975], Valóság, 24. o.) Az 1945-46 évi stabilizációról írt tanulmányában [1956a], és cikkében pedig Ausch Sándor tényként közölte: a „stabilizáció alapelveit és előkészítésének tervét a Magyar Kommunista Párt állampolitikai osztálya és szanálási bizottsága dolgozta ki, az állam részéről pedig a Gazdasági Főtanács végezte a stabilizáció előkészítését”.. és hivatkozik egy

⁹Az arany/forint és a dollár/forint árfolyamának megállapításánál az MKP Varga Jenő tanácsát követte. „Amikor 1946-ban Budapestre érkezett, - írta Friss, már kidolgoztuk a stabilizálás programját. Ezzel teljesen egyetértett. Segített a további munkában és itthon élte meg stabilizációnk augusztus 1-i nagy győzelmét. Figyelmeztetett rá, hogy a következő hónapokban sokfelől nagy nyomás fog érvényesülni avégből, hogy szaporítsuk a forgalomban levő bankjegyek mennyiségét. Mélyen a szívünkbe véste, hogy stabilizációnknak csak akkor lesz tartós sikere, ha semmiféle nyomás alatt sem engedünk a közgazdaságilag indokoltnál több pénzt a forgalomba. Tanácsát követtük, sikerünk az ő sikere is.” Friss [1965a]:*Varga Jenő 1875-1964. Közgazdasági Szemle*, 11. sz.) A kor nagy marxista tudósának tekintett Varga Jenő Sztálin legszűkebb tanácsadói köréhez tartozott, jelen volt Jaltában és Potsdamban is. A legújabb levéltári kutatások szerint Ő volt a „*málenkij robot*” „értelmi szerzője”, javasolta, hogy Magyarország anyagi kártérítésen kívül munkaerejével is járuljon hozzá a szovjet újjáépítéshez. (Baráth [2014], 32. o.)

lábjegyzetben Friss megjegyzéseire, amelyeket a stabilizációt előkészítő számításokhoz fűzött¹⁰. (Ausch [1956b], *Az 1946. évi stabilizáció*. Közgazdasági Szemle, 7-8. sz. 904-905. o.) Maga Varga István is megerősíti, hogy a „szanalási tervet a kormánynak és a Kommunista Pártnak szakemberei készítették elő, míg a többi párt szakemberei tartózkodóbbak voltak.” (Varga [1946], 5. o.). Az MKP szakembereinek körébe pedig Friss beletartozott.

A világtörténelem legsúlyosabb hiperinflációját leállító, 1946. augusztus 1-én bevezetett pénzreform tehát eleve torz ár és bérrendszert hozott létre, nem beszélve a lakosság heroikus áldozatvállalásáról. A emberek 69,4%-kal több adót fizettek, mint 1937-38-ban, a keresetek 50%-kal csökkentek, az állami kiadások 46,3%-át pedig a nemzetközi kötelezettség fizetése kötötte le.¹¹

Az ipari termelés növekedése a stabilizációt követő néhány hónapban lelassult. Varga már szeptemberben túlzottnak tartotta a hitelrestrikció szigorát. Ha nincs külföldi tőke, akkor egy lazább hitelpolitika segíti elő a termelés korszerűsödését,- mondta.

1.1.1.1. AZ ELSŐ „ÉVAD”

Az irányított gazdálkodás kiépítésében az 1947. augusztus 1-ével meghirdetett **hároméves terv** a következő stáció. A szabályozás gondolata nem volt idegen a koalíciós pártoktól sem, következésképpen tervjavaslatokon dolgoztak már 1946 őszétől. Ezeket publikálták is.

Az MKP-ban 2-3 főből álló szakértői albizottságokat hoztak létre Berei Andor irányításával. Az SZDP hazahívta Káldor Miklóst Angliából, aki bekapcsolódott a pénzreform végrehajtására alakult Szanalási Bizottság munkájába is. (Életrajzában nem említi számos szakértői, tanácsadói tevékenységeinek sorában. Káldor [1989].) A párt programjában feltételezte, hogy fennmaradnak a különböző tulajdonformák és a piaci kapcsolatok szocialista viszonyok között is. A Kisgazdapárt csak a mezőgazdasági program felvázolására szorítkozott.

Az MKP Állampolitikai Osztályán a szakértők a hároméves terv Gerő által megadott irányelveit igyekeztek számszerűsíteni. A munkamegbeszéléseket jegyzőkönyvben rögzítették. Gerő a tervszámokat a nemzeti jövedelem növekedési üteméhez kötötte, ahhoz, hogy 1949/50-re érje el az 1938/39-es színvonalát. A feladatokat öt pontba sorolta: az energetikai bázis (szén-villamosipar) biztosítása, a közlekedés-posta infrastruktúrájának helyreállítása, a

¹⁰ *A forint 70 éve MNB kiadvány* [2016] tanulmánykötetben a stabilizációs program leírása erősen támaszkodik Majoros és Ausch említett tanulmányaira, természetesen a forrás feltüntetésével, Majoros esetében pontatlanul.

¹¹ Bár a reálbérek színvonala a stabilizáció évében tíz hónap alatt 32 %-kal emelkedett, de az 1938-as fogyasztási struktúrájának megfelelő reálbér a testi munkásoknál 46,8%, az állami tisztviselőknél 23,6%. (Ausch [1956a], 186-187. o.)

közoktatás demokratikus átépítése, a közegészségügyi ellátás háború előtti szintre emelése, az 1938/39-es életszínvonal elérése a jótételek fizetése mellett. Elfogadta, hogy a Péti Nitrogéngyárat külföldi tőke segítségével építik fel. A lakásépítést, a Duna-Tisza csatorna első szakaszának megépítését és bizonyos, mezőgazdasági szövetkezést elősegítő beruházásokat inkább politikai gesztusnak, mint fontos dolognak tartotta.¹²

A különböző terveket a pártok képviselői szűk körben, **pártközi** értekezleteken egyeztették. Az 1947. június 9-i ülésen megfogalmazták a törvényjavaslatot, valamint a központosított tervirányítás szervezetére: az Országos Tervgazdasági Tanácsra¹³ és az Országos Tervhivatalra és hatáskörére vonatkozó kormányrendelet tervezetét.

"Magyarország gazdasági és szellemi felemelkedésének meggyorsítása, valamint demokratikus rendjének megszilárdítása céljából és a lakosság életszínvonalának javítására 1947. augusztus 1. napjával kezdődő és a 3. § (2) bekezdése szerint közzéteendő hároméves gazdasági tervet kell alkalmazni, amely a termelőerők fokozását, okszerű felhasználását és a különböző termelési ágak összhangját a nép egyetemes érdekében biztosítja." A hivatkozott 3. § (2) bekezdése pedig így szól: "Felhatalmaztatik a minisztérium, hogy a terv és részleteinek kidolgozására és végrehajtásának ellenőrzésére Tervgazdasági Tanácsot és Országos Tervhivatalt létesítsen. A Tervhivatal köteles az elkészített tervet a törvény életbelépésétől számított 30 napon belül hiteles szövegben közreadni."(Az 1947. évi XVII. törvény a hároméves gazdasági tervről.) "A parlament "ismét parlamenti jogkört ruházott át egy központi államigazgatási intézményre" - írja a szerzőpáros. (Pető-Szakács [1985], 86. o.)

A kezdeményező és meghatározó szerep fokozatosan átcsúszott az MKP kezébe. Első jeleként a pártok elfogadták a hitelszervezet központosítását, valójában államosítását. Pártközi megállapodásba foglalták a MNB és az I. kúriába tartozó pénzügyintézetek magyar tulajdonban lévő részvényeinek állami tulajdonba vételét. A további intézetek államosításának határidejét 1947 november 1-i dátumban rögzítették. (Hozzáteve, hogy 1945 után egyes nyugat európai országokban is államosítottak stratégiai ágazatokat.)

Évtizedekkel később az eseményeket Friss István így meséli el. „A Magyar Kommunista Párt 1946 végén hozta nyilvánosságra hároméves tervét, és e körül a terv körül azonnal rendkívül élénk vita indult meg. Erre a vitára általában az volt jellemző, hogy a Kommunista Párt indítványát általános helyeslés kísérte, helyeslés, még a Kommunista Párttal szemben álló Kisgazdapárt soraiból is. A vita során a Kommunista Párt — részben éppen az általános helyeslésre felfigyelve — arra a következtetésre jutott, hogy ezt a tervet sikerrel csak akkor tudjuk végrehajtani, ha a termelőeszközök felett az állam központi ellenőrzést tud gyakorolni. Éppen ezért ennek a vitának során vetették fel a kommunisták 1947 tavaszán a nagybankok

¹²Jegyzőkönyv a 3 éves tervet kidolgozó bizottság csoportvezetőinek 1946. december 17-i ü l é s é r ő l. M-KS-274. f. 12. cs. 100. őe.

¹³A Tervgazdasági Tanács állami döntések meghozatalára létrehozott kormánytestület volt. A négy koalíciós párton kívül, a Szakszervezeti Tanács, az Országos Földművelési Tanács és a Magyar Országos Szövetkezeti Központ képviselői foglaltak benne helyet.

államosításának követelményét, abból kiindulva, hogy a nagybankok államosításával állami ellenőrzés alá kerülnek a döntő nehézipari, és nagyrészt a nem nehézipari üzemek is. Mármost amilyen általános volt a helyeslés a Kisgazdapárt oldaláról is, amíg csak arról volt szó, hogy dolgozzunk ki hároméves tervet, annyira szembefordultak a bankállamosítás követelményével, megérezve, hogy itt komolyra fordul a dolog, és ha a bankokat államosítjuk, akkor valóban megvan a lehetőségünk arra, hogy ezt a tervet meg is valósítsuk; amiben benne foglaltatik az ellenkezője is, tudniillik, hogy hozhatunk mi bármiféle törvényt hároméves, vagy akárhány éves tervről: ha nincs állami irányítás és ellenőrzés alatt, tehát alapjában véve állami kézben a termelőeszközök döntő része, akkor ennek a tervnek megvalósítását nem tudjuk biztosítani, illetve a termelőeszközök tulajdonosainak módjukban van szándékainkat, terveinket keresztelni.” (Friss [1961a], 717-718. o.)

A Nemzeti Bank az "egész államosított ipari szektor kizárólagos főpénztárosává és főkönyvelőjévé vált" - egy korabeli szacikk véleménye szerint. (Idézi Pető- Szakács [1985], 106. o.) Az MNB-ban vezetett "egyszámlán" ment át a vállalatok összes bevétele és kiadása. Ekkor szűnt meg a kétszintű bankrendszer, és a központi pénzügyi döntések végrehajtására szakosodott pénzügyi szervezeteket hoztak létre. (Beruházási Bank, Külkereskedelmi Bank, OTP, stb.) Bezárt a Tőzsde is. Az államosított, vagy állami kezelésbe vett nagy vállalatokat 1948 márciusában követte a 100-nál több munkást foglalkoztató ipari üzemek államosítása. (Ez volt a rohamszerű ún. „nagypénteki államosítás”.)

Vezetésükkel munkásigazgatókat bíztak meg. 1949. december 29-én az államosítás hulláma elérte a 10 főt foglalkoztató ipari és kereskedelmi vállalatokat, majd az 5 főt alkalmazókat és így tovább. Az Állampolitikai Osztály PB elé terjesztett és Friss kezén is átment intézkedési tervben rögzítettek szerint.

Az Országos Tervhivatal a Tervgazdasági Tanács intézményeként jött létre, lényegében a hároméves terv végrehajtásának levezénylésére, ideiglenes jelleggel. Formálisan kormányrendelettel, valójában a Gazdasági Főtanács intenciójára. A Hivatal vezetése koalíciós alapon szerveződött. Első elnöke a Szociáldemokrata Párt vezető funkcionáriusa Vajda Imre, főtitkára Berei Andor a MKP Államgazdasági Bizottsága részéről. Az OT feladatköre gyorsan bővült. (Átvesszi az Országos Találmányi Hivatal, az Anyag- és Árhivatal feladatkörét az ipari igazgatóságok¹⁴ megszervezésével pedig üzemi szintig szabályozhatja az

¹⁴ Az iparáganként szervezett ipari igazgatóságok transzfer szerepet töltöttek be a Tervhivatal és a nagyjából még magánvállalatok formájában működő vállalatok között, amelyeknek formálisan az OT nem volt hatósági felügyeleti szerve. (1948. májusától működtek.) A minisztériumi főosztályok felügyelete alá tartoztak, és kiküldöttjeik az ún. tanácskozási joggal rendelkező tervmegbízottak ott ültek az egyes üzemek vezetőségében. Felügyelték, hogy az Országos Tervhivatal utasításainak megfelelően a gazdasági részlettervek vállalati, iparági szinten elkészüljenek és eljussanak az illetékes miniszterhez illetve az OT-hoz. Jogkörük egyre szélesedett, kinevezhették például a vállalatvezetőket. Az év végén az ipari igazgatóságok maguk is minisztériumi főosztályokká alakultak. Az ipari igazgatóságok mellé hamarosan ipari központokat is szerveztek.

ipari termelést.) 1949-től a megszüntetett Gazdasági Főtanács hatásköre és személyi állománya is erősítette. Az intézményi változások előterjesztője Friss István volt.

A Tervhivatalban szovjet szakértők irányították az OT szervezeti átalakítását és a tervezés rendjét. A Hivatal túlságosan tervezés-orientált, - írta jelentésében Krilov szovjet szakértő, kevesebb energiát fordít igazi feladatára, a tervteljesítés ellenőrzésére. Az "O.T. dolgozói legfontosabb feladatuknak a tervek kidolgozását érzik. Az O.T. felelősségteljes feladata abból is áll, hogy ellenőrizze a tervfeladatok teljesítését és létrehozza a terv teljesítésének feltételeit."¹⁵ Emlékezzünk: "A terv nem prognózis, hanem utasítás" mondta Sztálin elvtárs. (Friss István még 1953-ban is utasította a magyar szakembereket, hogy jobban figyeljenek a szovjet szakértők tanácsaira. Hogy a magyar állam büdtségéből mennyit is fordítottak rájuk, megtudhatjuk Baráth Magdolna tanulmányából. (Baráth [2014].)

Gerő Ernő az Intézményi rendszer átalakításával párhuzamosan a gazdasági fordulat forgatókönyvén dolgozott. Az *Irányelveket* (1947. november) megküldte Vasnak, Bereinek, Frissnek, és Háynak. A kapitalizmusból egy jugoszláv-lengyel típusú gazdaság felé tartó **átmeneti gazdasági** rendszert képzelt el, fokozatosan erősödő állami szereppel. Egy hónappal később részletezte a párt soron következő teendőit, ezek: a nagytőke vezető szerepének megszüntetése, a döntő gazdasági pozíciók elfoglalása, árueelosztás szükségletek szerint, a nagybankok és a Nemzeti Bank belföldi részvényeinek tulajdonba vétele, ipari, kereskedelmi bankok létesítése, központi ármegállapítás, stb. („*Feljegyzés gazdaságpolitikánk további irányításáról*”¹⁶Frissnek megküldve.)

A következő év elején Gerő bejelentette, hogy „marxista-leninista közgazdasági kádereket kell képezni, a legjobb, a leghelyesebb, legtudományosabb gazdaságpolitikai irányvonal megalapozására”¹⁷. 1948 októberében az egyetem¹⁸ avató ünnepségét Gerő Ernő e szavakkal nyitotta meg: „A felszabadulás után lényegileg új politikai garnitúra került az ország élére: olyan emberek, akik azelőtt országot nem vezettek, akik talán sohasem intézték...még csak egy nagyüzem, vagy nagyobb vállalat gazdasági ügyeit sem. Pedig a feladatok... hasonlíthatatlanul nagyobbak ...voltak, mint...a régi rendszer idején” – Szakács Sándor közlésében. (Szakács [1997]: *Ipar és gazdaság az ötvenes-hatvanas években*. Előadás. A Magyar Iparművészeti Főiskola Tudományos Emlékülése, november 14. 1. o.)

Az új egyetemmel egy időben megszűnt a József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdaságtudományi Kara, a régi tanárokat, professzorokat elbocsátották vagy

¹⁵ *Az Országos Tervhivatal Tervező Munkájában mutatkozó hiányosságok*. Szigorúan bizalmas. Készült 30 példányban. 1950. október 28. Államgazdasági osztály Szalai Béla elvtársnak. M-KS-276-116/T./14. őe. 5. o.

¹⁶ M-KS-274. fond. 12. 9. őe.

¹⁶ M-KS-274. fond. 12. 9. őe.

¹⁷ M-KS-274. fond 12. 11. őe.

¹⁸1948 júliusában kormányrendelet rendelkezik a Magyar Közgazdaságtudományi Egyetem megalapításáról. 1955. évi 30. számú törvényerejű rendelettel hatályát veszítette. Elnevezése Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemre változott. Ipari, Kereskedelmi valamint Általános Közgazdasági karra tagozódott. A karok élén dékánok álltak.

nyugdíjazták. Az újakat nagy részben vezető pártemberek adták, pártfunkciójukat megtartva.¹⁹ (Rektor: Rudas László, tanárok: Andics Erzsébet, Berei Andor, Friss István, Nagy Imre, Nagy Tamás, stb. Gerő szavaival a „haladó közgazdaságtudomány” jeles művelői. (Az egyetem történetének gazdag irodalmából I. Máriás Antal [1998].)

Az egyetem szervezeti rendjét, a nappali és esti tagozat tanrendjét, a tanmenet átalakítását az Államgazdasági Osztály felügyelte. A levelező oktatás beindítását 1951-től maga Gerő szorgalmazta és megadta a szempontokat is. A Magyar Közgazdasági Társaság tevékenységét „saját kérésére”, ideiglenesen szüneteltette.²⁰

Az első hároméves tervben foglalt célok a határidő előtt közel nyolc hónappal korábban teljesültek. Az 1949. évi XXV. Törvénybe foglaltak szerint "Dolgozó népünk.....befejezte a magyar népgazdaság újjáépítését." 1949-re a **piacgazdaság tervgazdaságra** váltott.

Erre az időszakra esett a szocialista országok nemzetközi gazdasági együttműködési szervezetének megalakulása. A KGST 1949. január 25-i, egyes kutatások szerint január 8-i megalakulásánál jelen volt Friss István is. Az előkészítő megbeszéléseken Magyarországot Gerő Ernő és Farkas Mihály képviselte. Az MDP PB 1949. január 20-i ülésén a KGST Tanácsba Gerő Ernőt és Háy Lászlót küldte, kormány megbízottként pedig a KGST moszkvai irodájába Friss Istvánt. (Egyetemi tanári állását ekkor megszüntette.)

Az induló szakaszban a delegációk még bizonytalanok abban, hogy voltaképpen mi lesz a feladatuk. Friss meg is említette Gerőnek küldött részletes beszámolójában. Az „eddigi tanácskozásokra nemcsak a külföldről jöttek nem kaptak konkrét utasításokat, vagy tanácsokat, hanem – érzésem szerint – az itteniek sem, legalábbis nem sokat”²¹ Pár hónappal később, 1949. április 26-28-án Moszkvában a 7 tagországból jelenlevő kormányzati képviselők elfogadták az alapvető szervezeti intézkedéseket és a legfontosabb

¹⁹ A Magyar Magánalkalmazottak Szabad Szakszervezete osztályvezetője levélben arról informálta Frisst, hogy Navratil cenzor a vizsgáztatás során „gúnyos megjegyzéseket tett Marxra és válságelméletével kapcsolatban kijelentette, hogy válságmentes társadalom nem létezik.” Állásfoglalását kérte, mit tegyen ebben az ügyben. „Ismételten kifejtettem a szakszervezet illetékes vezetői előtt”- írta kézírással a levél szélére Friss, hogy a „közgazdaságtan a hites könyvvizsgálók vizsgatárgyai között az a tárgy, amelyből polgári közgazdászt nem szabad vizsgáztatni hagyni. Mód elvtárstól nemrég megütközéssel hallottam, hogy újból Navratil vizsgáztatott. Ennek szerintem nem szabad többé előfordulnia...”. Friss István elvtársnak M.D.P. Állampolitikai Osztály Budapest, 1948. december 13. M-KS-276-115/96 őe. 8. l.

²⁰ A Belügyminiszter 1949. november 7-i keltű leiratában utasította a Társaságot vezetőségének átalakítására. A Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának. címzett levelükben dr. Heller Farkas és dr. Kádas részletesen beszámolt arról, hogy bárkit is kértek fel, a tisztséget nem vállalta. A levél utolsó oldalán Farkas megjegyzése: „a Társaság 1948-ig Közgaz. Szemlét adott ki. Ez azután anyagi okok miatt befagyott. A Társaság „vezérlő szelleme” Heller Farkas. Mint ilyenre – semmi szükségünk nincs. Pillanatnyilag nem tudunk kádereket még odaküldeni., ezért javaslom, hogy szüneteltessük a Társaság működését, s 1-2 év múlva fel lehet frissíteni. Megbeszélve: Siklós M. Erdős Péter.” V. 25. Farkas. A Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának Budapest. Dr. Heller Farkas, Dr. Kádas. Budapest, 1950. május hó 15-én. Alt. 182/2.

²¹ Kedves Gerő elvtárs. Friss. 1949. II. hó 13-án. Levél. M-KS-276-115/44. őe. 2-6. l.

megtárgyalandó kérdésköröket. A részleteket az Államgazdasági Osztály 1949. május 24-i ülésén Friss terjesztette elő.

1950-ben a III. ülésen Gerő és Friss képviselték Magyarországot. A küldöttek megállapodtak abban, hogy a hosszúlejáratú kereskedelmi megállapodásokat egymással egyeztetett népgazdasági tervek formájában kössék meg. Ekkor már „világosan kirajzolódnak a valódi szovjet törekvések: az abszolút központosítás, egy blokkon belüli szupertervhivatal létrehozása.”- állapítja meg Germuska. (Germuska [2010], 27. o.)

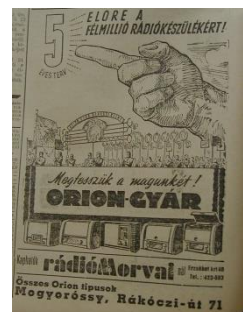
Frissnek egész életére szólóan fontos volt a KGST és a KGST számára végzett munka. „Az iparosodás szempontjából ez az újfajta viszony... azt jelenti”, írta, hogy mindazt a haladást, amelyet a Szovjetunió, vagy valamelyik népi demokratikus ország a termelés terén elért, kérésünkre a rendelkezésünkre bocsátja, s a kísérletezés drága tandíját és még drágább tanidejét megtakarítjuk, mert **készen vehetjük át az eredményeket.**” (Friss [1951a]: *A szocialista iparosítás elvi kérdései*. Magyar-Szovjet Közgazdasági Szemle, 1. sz. 40. o.)

Rendszeresen részt vett a közgazdasági intézeti igazgatók részvételével a KGST Közgazdasági Állandó Bizottsága Moszkvában tartott tanácskozásain és ülésein. E testület szabad utat engedett a KGST országok gazdasági együttműködésében felmerülő problémák kutathatóságának és megállapodott egy nemzetközi konferencia tervében 1965-ös megrendezéssel. A szocialista országok optimális fejlődését elősegítő külkereskedelmi árak, az ún. saját árbázisra való áttérés elméleti feltételeit kutató *Saját árbázis* néven megalakult egy munkacsoport, amelybe magyar tagozatként bekapcsolódott az Intézet egyik kutatócsoportja. (Beszámol róla az Intézet *Évkönyve IV. 1962-64* [1965], 304. o.) Friss tehát az Intézet kutatási programjai sorába illesztette a szocialista országok gazdasági együttműködésének vizsgálatát is. (A magyar KGST Közgazdasági Állandó Kormánybizottság titkársága a KTI-ben működött egészen 1990-ig.) Nevezetes eredménye az ún. Kovásznai csoportban született. (Részletesebben l. 3.3.1.2.2 A KGST CSOPORT.)

1.1.1.2. A MÁSODIK „ÉVAD”

A szocialista államhatalom tervgazdálkodás keretében osztotta el a forrásokat és a megtermelt javakat, miként erről már volt szó. A politikai vezetés legfelső szintjén eldöntötték a tervszámokat, az Országos Tervhivatal adta a tervezőapparátust, majd a minisztériumokon és kisebb középírányító szerveken keresztül lebontották a gazdasági egységekre tervutasítások formájában.

A kötelező tervmutatószámok részletesen előírták a vállalatok feladatait: a termékek mennyiségét, választékát, elosztását, a jövedelmezőséget, az árakat, stb. Pontosan előírták a termeléshez felhasználható inputot: a munkaerő-létszámot, a beralapot, a beruházást, az importálható anyag mennyiségét, stb. A tervezési rendszer e korai, **első**

szakasza később a **kötelező tervlebonthatós irányítási rendszer** megkülönböztető elnevezést kapta. Lényegében úgy működött, mint háború idején a hadigazdálkodás.

A politikai vezetés az uralkodó értékrendet verbálisan az életszínvonalhoz, gyakorlatilag a gazdasági növekedés üteméhez kötötte, azon belül a hadi potenciál emeléséhez. A gazdasági motivációk közül kizárta illetve korlátok közé szorította az egyéni anyagi érdekeltséget, a profitot és a szellemi érdekeltséget, az innovációt minden gazdasági következményükkel együtt. Helyükbe ösztönző erőként a központi akarat utasítása lépett. A központi akarat a tervfeladat teljesítésével teljesült. A piaci szabályozás helyébe tehát a központi tervszerű irányítás rendszere lépett.

Az első ötéves terv komolyabb előkészítő munkái 1949-ben indultak be. (Az első ötéves tervidőszak 1950-1954.) Az Országos Tervhivatalban szakemberekből felálló bizottságok "számoltak" az MDP Titkárságtól és a Politikai Bizottságtól megkapott célszámok és szempontok alapján. Az irányszámok olyan sűrűn változtak, hogy a részletek átgondolására egyre kevesebb idő maradt, majd el is maradt. Minden egyes terv-változatot ellenőrzött az Államgazdasági Osztály és felügyelte szovjet tanácsadó is a legapróbb részletekig.

Az első változat 1949. április 2-ára készült el és Gerő Szabad Népből publikált Politikai Akadémián elmondott beszédéből ismerhették meg az emberek. (Gerő [1949]: *Ötéves tervünk: a népi demokrácia útja a jómódú, erős, művelt szocialista Magyarország felé*. Szabad Nép, április 14.) Ahhoz, ugyanis, hogy a párt országos "cselekvési programként" megszavaztassa valamilyen tájékoztatást kellett adnia róla. Már csak azért is, mivel a párt legfelső fórumán véglegesített változatnak a parlament adta meg a jogi keretet.

1949. december 10-én törvényerőre nem a publikált, hanem egy átdolgozott, számaiban erősen megemelt változat emelkedett. A terv keretszámait, az Államgazdasági Osztály

javaslatát, Friss vitte az 1949. szept. 28-i KV ülés elé. (1949. évi XXV. törvény a Magyar Népköztársaság első ötéves népgazdasági tervéről, az 1950. január 1-től az 1954. december 31-ig terjedő időszakra.)

Az emelés nehézipar-központú és már ekkor olyan drasztikus, hogy akár koncepcionális irányváltásnak is lehetne tekinteni. Irányváltásnak, amely nem kapott törvényi megerősítést, mivel nem

került a parlament elé. A beruházások ötéves keretösszegét az áprilisi 35 Mrd Ft-ról decemberre 51 Mrd Ft-ra, tehát 45%-kal emelték, a nehéziparba tervezett beruházások pedig meghaladták az egész iparra még áprilisban tervezett összeget. Miközben az életszínvonal növekedés tervezett üteme változatlan maradt.²²

²² Az iparba történő beruházás összege 17 Mrd-ról 21 Mrd-ra emelkedett, s ezen belül a nehéziparra 18,3 Mrd jutott. Az életszínvonal emelkedés tervezett mértéke mindkét változatban 35%. Reálértékben nézve ez csökkenés, mivel viszonyítási bázisként az 1949. januári árakat vették, a tervtörvényben pedig az 1947. januári árak szerepeltek. E két időszak között viszont az árszint 20%-kal emelkedett.

A következő évben újabb változat következett. Az OT által PB elé terjesztett 1951. évi népgazdasági tervhez az Államgazdasági Osztály észrevételeket fűzött.²³ Az *Előterjesztés* figyelmeztetése szerint a terv fő hibája, hogy irreális bizonyos területeken. Pl. a mezőgazdaság nemzeti jövedelemhez való hozzájárulásának emelt aránya, vagy az állatállomány túlságosan magas száma, vagy a külkereskedelemtől elvárt forgalom. Ugyanakkor alultervezett egyes alapanyagok, nyersvas, szén, villamos energia termelési előirányzata. Ami a lakosság jövedelmét illeti, a foglalkozási ágak szerinti előterjesztés aránytalanságait ki kell javítani.

„Fel kell számolni azt az alapvetően helytelen törekvést, hogy a szocializmus építésének terheit döntően a munkásosztály vállára rakjuk.”- Friss sajátkezű beszűrésa. Egyidejűleg a parasztság jövedelmét jelentősen vissza kell fogni. Az *Előterjesztés* csapong, a makro irányok kijelölésétől kezdve kitér olyan apró részletekre mint pl. a szappan termelési előirányzatának emelése. S végül az „1951-évi népgazdasági tervet nem a Minisztertanács és a Párt Központi Vezetőség közös határozatának kell kiadni, hanem a Párt jóváhagyása után a tervet a Minisztertanács elé kell terjeszteni és minisztertanácsi határozatot kell hozni. A tervet ebben a formájában nem kell nyilvánosságra hozni.”

Ez így is történik. 1951. február végén az MDP II. Kongresszusán Rákosi előterjesztette a Központi Vezetőség javaslatát az ötéves terv előirányzatainak nagyarányú felemelésére. Gerő Ernő kongresszusi beszédében az ötéves terv első évében elért kedvező növekedési adatokkal indokolta az ütem gyorsítását. (Gerő [1951]: *„Az ötéves terv első évének eredményei és további feladataink a népgazdaság szocialista építése terén.* Szabad Nép, március 7.)

Mit ígért az új terv? Gyorsított növekedést és termelési struktúraváltást, mezőgazdasági országból a "vas és acél" országát és az életszínvonal gyors emelkedését. Nehéz-ipar centrikus fejlesztést és a létrehozott szocialista iparral adekvát szocialista mezőgazdaság megteremtését. A program kísérlet az új, piaci kapcsolatokra is épülő gazdaságpolitika alkalmazására. - hangsúlyozta Gerő Ernő. A termelőszövetkezetek kötelező beszolgáltatási feladatuk teljesítése után fennmaradó árufeleslegüket piacra vihetik, vagyis megkapják azt a lehetőséget, amit az egyénileg gazdálkodó parasztok. Az állam ezzel együtt nem adja fel, s nem is korlátozza piacszabályozó szerepét. Gazdasági eszközökkel, a kezében lévő árukkal befolyásolja és szabályozza a piaci árakat.

A honvédelem szükségleteiről, mint a terv felemelésének valódi okáról nem esett szó. Háborús veszélyről igen, de a korban megszokottnál nem fenyegetőbből. Az "új, módosított ötéves tervünk hazánkat gazdagabbá és erősebbé, népünket jómódúbbá és műveltebbé,

²³ *Előterjesztés a Politikai Bizottsághoz.* Államgazdasági Osztály. Szigorúan bizalmas! készült 2 példányban. 1950. december hó 12.-én. Szövegében kézzel Friss javításai. M-KS-276-116/T/4. óe. 1398/28. l.

országunkat fejlett ipari országgá és ugyanakkor a virágzó mezőgazdaság országává alakítja át. De az elmondottak azt is mutatják, hogy új, módosított ötéves tervünk, még fokozottabb mértékben, mint eddigi ötéves tervünk, a béke építésének a terve, a békefront magyarországi szakasza megszilárdításának terve." (Gerő [1951], 4. o.)

A terv tudatosan számolt áruhiánnyal. Az életszínvonal emelkedést **törvényszerűen** kíséri **hiány** a szocializmusban, - így szólt a sztálini tétel. Nem mindig negatív jelenség, ha a kereslet az áruforgalom számos területén nagyobb, mint a rendelkezésre álló árumennyiség, - mondta, Gerő Ernő, "bizonyos mértékig és bizonyos területeken, a népi demokrácia gazdaságában ez törvényszerű jelenség." („Például az, hogy 1950-ben 156.000 kerékpárt és közel 10.000 motorkerékpárt termeltünk s ez a mi viszonyainkhoz képest hatalmas mennyiség sem mutatkozott elegendőnek és hogy ha lett volna, többet is vásároltak volna, mutatja, mennyire felemelkedett dolgozó népünk életszínvonala. Mert mondanom sem kell, hogy a 156.000 kerékpárt túlnyomórészt nem a burzsoázia vásárolta meg, amelynek létszáma, hála a népi demokráciának, erősen apadóban van... A szükségletek számos területen jóval nagyobbak, mint amekkorát a termelés adott időpontban ki tud elégíteni". (Gerő [1951]: „Az ötéves terv első évének eredményei és további feladataink a népgazdaság szocialista építése terén. Szabad Nép, március 1. 2. o.)

Az OT által Minisztertanács elé terjesztett terv egyetlen számában sem térhetett el Gerő Ernő kongresszusi beszédében elhangzott adatoktól.²⁴ Ennek ékes bizonyítéka az Államgazdasági osztályon 2 példányban szigorúan bizalmas megjelöléssel Friss István aláírásával készült *Megjegyzések az ötéves terv minisztertanácsi előterjesztésével kapcsolatban* dokumentum és Csikós-Nagy Béla elfogadó válasza.²⁵ Friss nehezményezte, hogy az OT által átdolgozott előterjesztés pontról-pontra nem követte a Gerő beszédében elhangzottakat. Korrekciójukat kérte. A fő különbség a makro-adatokban volt. Friss ugyanakkor óvott az életszínvonal túl konkrét számaitól. Az OT előterjesztésének ahhoz a pontjához, hogy "az ötéves terv végére el kell érni, a lakosság mindennemű áruigényének kielégítését", hozzáfűzte, ez "persze, lehetetlen feladat." ²⁶

Az 5 éves terv átdolgozása során az OT Közgazdasági Főosztálya ekkor még felhívta az Államgazdasági Osztály, tehát Friss figyelmét arra, hogy a beruházásokra fordított egyre nagyobb összegek hatékonysága rendre csökken. A "Közgazdasági főosztály ideiglenesen elfogadta azt az elvet, hogy a nehéziparon belül, mivel a súlypont egyre inkább az

²⁴ Az MDP II. Kongresszusának határozatát rögzítő jegyzőkönyv szóhasználatában a "felemelt ötéves tervben" alacsonyabb irányszámokat jelölt meg. A nemzeti jövedelem előirányzott növekedése az ötödik év végére 120%, a beruházás összege 80 Mrd., a munkatermelékenység növekedése 90%. *Az MDP II. Kongresszusának Határozata* (1951. március 2) In: *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1949 – 1956.* [1998], 129. - 135. o.)

²⁵ Országos Tervhivatal. *Feljegyzés. Tárgy Friss elvtárs megjegyzései.* Csikós Nagy Béla s.k. 1951. május 5. Szigorúan bizalmas. Készült 3 példányban. Kaptá: Vas elvtárs, Krilov elvtárs, Tháli elvtárs. M-KS-276-116/T/19. őe.

²⁶ *Megjegyzések az ötéves terv minisztertanácsi előterjesztésével kapcsolatban.* Friss. 1951. május 5. M-KS-276-116/T/19. őe. 280-283. l..

alapanyagberuházásokra tolódik át, az 1 beruházási forintra eső évi termelési értéknövekedés csökken. Ez a mostani előirányzatokban úgy jut kifejezésre, hogy míg 1950-ben 1 beruházási forintra 1.84 Ft termelési értéknövekedés jut, addig évről-évre a termelési értéknövekedés forintaránya 1.46-ra, 1.40-re, 1.30-ra illetőleg 1.23-ra csökken."²⁷ Továbbá a főosztály javasolta, hogy a teljes beruházási keretet használják fel és osszák szét az egyes főosztályok között, mivel nem érdekeltek az átmeneti tartalékkal való gazdálkodásban.

Kétségtelen, hogy az irreális tervszámok irányába szorított, vagy legalábbis kellő indokul szolgált az egyre feszültebb nemzetközi helyzet. (Megalakult a NATO (1949), éleződött a jugoszláv konfliktus (1950) és a Szovjetunió bejelentette igényét a hazai katonai potenciál erőteljes növelésére.)

Friss István az Országgyűlés 1950. december 8-i, a költségvetést tárgyaló vitáulésén a beruházás számai mellett ezekkel a szavakkal érvelt. „feszült és élesedő nemzetközi helyzetben élünk és szent, hazafias kötelességünknek teszünk eleget, amikor honvédelmünket erősítjük. Egy pillanatra sem szabad szem elől tévesztenünk, hogy az imperialista hatalmak háborúra készülődnek. [...] Bennünket senki és semmi nem tántoríthat el következetes békepolitikánktól. De éppen a béke fenntartása céljából kell hazánkat megdönthetetlen bástyává kiépíteni a Szovjetunió vezette béketábor frontján.” (Friss [1951b], 188-189. o.)

Friss szájából valószínűleg a „felismert szükségszerűség” szólt, mivel Sólyom László altábornagy mellett ő vezette a szocialista országok katonai erejének fejlesztéséről tartott konferenciára Moszkvába meghívott delegációt. Rákosi beszámolójában:

„1950 vége felé már a maga teljességében kirajzolódott a NATO, az Észak-atlanti Szövetség [sic!] fenyegető körvonala. [...] Mi ezekben a hónapokban az ötéves terv problémái mellett már a Magyar Dolgozók Pártjának kongresszusát készítettük elő, ami bizonyos fokig elvonta figyelmünket a változott nemzetközi helyzet kérdéseiről. Ilyen körülmények között kaptunk meghívást Moszkvába, hogy az európai szocialista országok tanácskozásán, amelyen a szocialista világ katonai kérdései kerültek napirendre, vegyünk részt. A tanácskozás 1951. január 8-án ült össze a Kremlben. Szovjet részről jelen volt Sztálin és a Politikai Bizottság néhány tagja, azonkívül – ha nem tévedek – Vasziljevskij marsall és Styemenko tábornok, aki akkor a szovjet hadsereg vezérkari főnöke volt. A népi demokráciák kommunista pártjainak főtitkárai (Bierut kivételével) és honvédelmi miniszterei mind jelen voltak. A beszámolót a nemzetközi és katonai helyzetről Styemenko tartotta [...], aki röviden, szabatosan ismertette a nemzetközi helyzet katonai oldalát. Felsorakoztatta a NATO haderejének számait, ismertette a NATO terveit. Az volt a lényeg, hogy 1953 végére a NATO teljesen fel lesz készülve, s ennek ellensúlyozására a szocialista országok hadseregeit is megfelelően fejleszteni kell. S mindjárt fel is sorolta, hogy a szovjet elvtársak véleménye

²⁷ *Feljegyzés. Tárgy: Az 5 éves terv új keretszámainak indokolása.* Iktatva: Államgazdasági Osztály, 1950. dec. 21. Referens: Szalai. M-KS-276-116/T/ 19. őe. 1471/28.

szerint melyik országnak mekkora lenne a hadserege 1953 végére. Magyarországnak 150 000 főnyi hadsereg, ha jól emlékszem, kilenc hadosztály kellett volna felállítani 1953 végére. Az értekezlet résztvevői szinte kivétel nélkül rövidnek tartották a rendelkezésre álló alig három esztendő. Rokosszovszkij marsall, aki akkor lengyel honvédelmi miniszter volt, mindjárt kijelentette, hogy azt a hadsereget, amelyet Styemenko Lengyelországnak javasol, ők 1956 végére tervezték, tehát lényegében meg kell kétszerezni a fejlesztés iramát, ami nehezen fog menni. Sztálin erre azt válaszolta, hogy amennyiben Rokosszovszkij garantálni tudja, hogy '56-ig nem lesz háború, akkor hajtsák végre az eredeti fejlesztési tervüket, de ha nem, úgy helyesebb lesz, ha elfogadják Styemenko javaslatait. Cservedkov közölte, hogy ők egyetértenek a javaslattal, de Bulgáriának nincs nehézipara, úgyszólván semmi acélt nem gyártanak, emiatt a javasolt hadseregfejlesztést csak abban az esetben tudják vállalni, ha a felszerelést hozzá a Szovjetunió adja. Sztálin erre azt válaszolta, hogy a Szovjetunió a háború alatt hadiiparát az Urálba és attól keletre telepítette át. Nézzén Cservedkov a térképre, s azonnal meg fog győződni róla, hogy onnan Bulgáriát bajos háború esetén hadianyaggal ellátni. Javasolta, hogy Bulgária fejlessze ki a maga hadiiparát, s ami ezzel egyet jelent, a nehéziparát. Más pártok sokallották a nekik szánt fejlesztés számait, s Sztálin hozzászólásában azt mondta, hogy ezeket a kifogásokat tekintetbe kell venni. Styemenko azonban keményen védte vele szemben a maga számait, mondván, hogy azokat az egyes országok összes tekintetbe jövő tényezői alapján dolgozták ki, megfelelnek az országok teherviselési képességeinek, és feltétlenül szükség van rájuk – mire Sztálin visszavonta véleményét.” (Rainer M. János [2000].)

A felemelt első ötéves tervet az MDP II. kongresszusán 1951. februárjában hagyták jóvá. De pár hónappal rá már srófoltak rajta.²⁸ (Az első ötéves terv indításához kapcsolódva Budapest építészeti rendezésének feladata is napirendre került. Megkezdődhet a szocializmus útjára lépett főváros építészeti kialakítása. A PB elé terjesztett koncepció aláírója Friss István volt.)

A tervfeladatok teljesítésére ún. tervbrigádokat kellett felállítani. "A tervbrigádok munkájának alapja az a tény, hogy a szocialista üzemekben nagyon sok rejtett tartalék van, és a szocialista termelés törvényszerűsége, hogy ezek a tartalékok nem merülnek ki, hanem állandóan és egyre gyorsuló ütemben képződnek. Ezeknek a rejtett tartalékoknak felderítése a tervbrigádok kiinduló feladata." - olvashatjuk egy dokumentumban.²⁹

1952-ben a gyáripari normarendezés is "életidegen" volt, s az "élet" igyekezett is megkerülni. A termelékenység és a teljesítményszázalékok csökkenése ellenére az órabérek növekedtek és

²⁸ 1951-ben az első ötéves terv tervszámainak felemelése kapcsán a Közgazdasági Egyetem politikai gazdaságtani tanszékének fiatal oktatói Vértes Ágnes és Hoch Róbert bizonygatták, hogy a hús és a zsír árának emelését nem kompenzálja a szappan árának mérséklése. Egy tanszéki vitán hangzott el nagy vihart kiváltott érvelésük, s mikor visszavonására nem voltak hajlandók, kötelezték őket, hogy nézetüket ne terjesszék. (Csapó László szóbeli közlése.)

²⁹ M-KS-276-116/T/13. őe.

bérialaptúllépés következett be. Friss az „ellenség ügynökeit, a provokátorokat, a nem kellően öntudatos munkásokat okolta a hibákért és a zűrzavarért. A normalizálás és a béremelési törekvéseket a szakszervezetek támogatását élvező „alulról” jövő kezdeményezéseknek tartotta.³⁰ Politikai felelősöket kell keresni, szólta a párthatározat, s erre a megbízást Friss kapta. „Példamutatás céljából néhány olyan vállalati vezetőt, műhelyfőnököt, aki elsősorban felelős egyes vállalatok bérhelyzetének káros alakulásáért, bíróság útján felelősségre kell vonni.”³¹

A káderek felelősségre vonásának hulláma elérte az OT-t is. Az első kritikákra Vas Zoltán önkritikusan válaszolt. "Nem sikerült ... kialakítani a marxista-leninista képzettséggel rendelkező vezetőknek azt a gárdáját, akikre alapozva meg lehetett volna teremteni a Hivatal pártszerű jellegét. ...Az általam vezetett hivatal ezen a téren rossz munkájáért az Országos Tervhivatal Elnöke, - tehát én vagyok a felelős."³² – írta. De ez kevés volt. Készen állt a Terv-Pénzügyi és Kereskedelmi Osztály (korábbi Államgazdasági osztály) Káder osztálya által készített **kiegészítő jelentés** Kovács István és Friss István aláírásával. „Az O.T. legfontosabb vezető munkahelyein – néhány kivételtől eltekintve – nincsenek kipróbált kommunisták, a párttal szorosan összeforrt káderek....A vezető káderek többségénél komoly hiányosságok vannak a marxi-lenini elméleti, különösen a közgazdaságtani, továbbá a tudományos műszaki ismeretek terén is....a tényleges irányítás megbízhatatlan szakemberek kezébe csúszott át.”³³ olvassuk oldalakon át a súlyosan elmarasztaló, személyre szóló ítéletüket. (Közöttük Csikóst, mint „vitéz” Surányi-Unger Tivadar fasiszta közgazdász egyetemi tanársegédét említik meg.)

A Politikai Bizottság határozatot hozott az OT személyi állományának „felfrissítéséről”, pártszerű jellegének erősítéséről. Felállt egy bizottság Gerő Ernő vezetésével, tagjai között találjuk Friss Istvánt is. A kialakult helyzetért Vas Zoltánt tették felelőssé, aki ezt a PB ülésén „teljes mértékben elismerte”.³⁴

Vas Zoltán leváltása tehát már csak idő kérdése volt, s ez 1953. elején be is következett. Nem Nagy Imre menesztette. Miként az első elnökhelyettes, a később Vas Zoltán helyébe lépő Herczeg Ferenc személyére is az MDP Titkársága tette a javaslatot. Amikor a magyar delegációt Moszkvába rendelték, Vas Zoltán már nem állt a Tervhivatal élén.

³⁰Jelentés a Titkárság részére a normarendezés utáni bérhelyzet alakulásáról. Államgazdasági Bizottság, Friss István s. k.. Szigorúan bizalmas! Készült 20 pl,-ban Budapest, 1952 szeptember 15. M-KS-276-62/112. őe

³¹ Jelentés a Titkárság részére...[1952] Határozati javaslat, 102. l.

³² Jelentés az Országos Tervhivatal káderhelyzetéről. Szigorúan bizalmas. Készült 25 példányban. 38-42. l. Aláírás és dátum nélkül. M-KS-276-621/112 őe. (L. VI. Dokumentumok. 13. sz.)

³² Jelentés az Országos Tervhivatal káderhelyzetéről. Szigorúan bizalmas. Készült 25 példányban. 38-42. l. Aláírás és dátum nélkül. M-KS-276-621/112 őe. (L. VI. Dokumentumok. 13. sz.)

³³Kiegészítő jelentés az Országos Tervhivatal káderhelyzetéről. Friss István s.k., Kovács István s.k. SZIGORÚAN BIZALMAS! Készült 30. pl. B.J. 1952. június 4. M-KS-276-62/112. őe.

³⁴ A Politikai Bizottság határozata az Országos Tervhivatal Káderhelyzetéről. Szigorúan bizalmas. Készült: 9 pl. B.J. Budapest, 1952. június 5. M-KS-276-62/ 112.őe. 28-30. l.

Bródy András az ötvenes évek második felében, a felemelt első öt éves terv adataival egy játékos próbaszámítást végzett. A tervben rögzített fő irányszámok: a termelés növekedési üteme, az önköltség csökkentése és a munkatermelékenység növekedése közötti összefüggést nézte meg. Eredményként a tervezettnél sokkal nagyobb nemzeti jövedelem növekedést kapott. Az eltérés azt mutatja, írta, hogy a "kiindulási adatok egymástól bizonyos fokig függetlenek voltak, illetőleg már a kiinduló adatok ellentmondásosak: az anyagnérlegekben erősebb feszítést terveztek meg, mintsem az a nemzeti jövedelem tervezett növelése érdekében szükséges lett volna, ezért a pénzügyi tervekben szereplő számok lazábbak voltak az anyagtervekben rejlő feszítésnél." (Bródy [1957-1958?], 97. o.)

Az első öt éves terv értékelése körül kibontakozott vitákban neuralgikus pont lett a terv 1951-ben történt felemelése. Az iránya és/vagy mértéke volt-e tévút? "Jó terveink voltak, csak a mennyiségekben tévedtünk", vagyis a fejlesztés eredeti iránya, célja és arányai helyesek és reálisak voltak, a tervszámok felemelése, a mennyiségi szemlélet eluralkodása okozott súlyos károkat. Vagy talán már maga a meghirdetett gazdaságpolitika is irreális volt.

Az első álláspontot Rákosi képviselte. A KV 1956. július 18-21-i ülésén, leváltásakor elhangzott beszédében megismételte, hogy első "öt éves tervünk alapján helyes célokot tűzött ki, de a terv 1951-ben végrehajtott felemelésekor sok tekintetben túlzott előirányzatokat fogadtunk el." (Berend T. Iván [1964], 37. o.)

Friss István, akinek kezén nemcsak átment, hanem olyanná is alakult az első öt éves terv, igyekezett népszerűsíteni ezt a magyarázatot, soha nem fogadta el, hogy maguk a tervcélok, maga a gazdaságpolitika hibás volt. Fő vitapartnere ebben a kérdésben Berend T. Iván volt.

Az ötvenes évek közepén Friss óvatosan fogalmazott. "Meddő volna" - írta, az „1949 decemberében jóváhagyott tervtörvény számainak helyességéről vagy helytelenségéről vitatkozni, mivel ötnegyed-évvvel később újabb törvény megváltoztatta ezeket a számokat, az előirányzatokat általában felemelte. Tehát meg sem kíséreltük, hogy megvalósítsuk, átültessük a gyakorlatba az eredeti számokat.....Márpedig, ha valahol, akkor itt a tervezésben, ennek a rendkívül bonyolult, rengeteg tudást, tapasztalatot, ellenőrzést követelő feladatnak a megoldásában, amelynek módszereit még nem sajátítottuk el tökéletesen, csak a gyakorlat döntheti el végső fokon, hogy helyesen jártunk-e el vagy sem." (Friss [1955b]: *Népgazdaságunk fejlesztésének üteméről*. Közgazdasági Szemle, 7-8. sz. 20-21. o.)

Egy nagyobb tanulmányából kiemelt akadémiai székfoglaló beszédében Friss a kérdéses időszakot gondosan mérlegelt intervallumokra bontotta. Az első 1948-tól 1951 februárjáig tartó években a párt gazdaságpolitikáját alapján véve helyesnek tartotta, a súlyos gazdaságpolitikai hibák kezdetét a második, az 1951 februárjától 1953 júniusáig tartó periódusra tette. (Előadása megjelent az Akadémia, talán legrangosabb, szűk szakmai köröknek szóló kiadványában. Friss [1961a]: *A második öt éves népgazdasági tervről*. Magyar Tudomány, 12. sz.)

„Hazánk szocialista iparosítása, különösen az első ötéves terv idején, a hatalmas eredmények ellenére sem volt mentes a nehézségektől. A problémák kiindulópontját az első ötéves terv eredeti célkitűzéseinek lényeges módosítása képezte 1951-ben. A terv első évére eső előirányzatainak jelentékeny túlteljesítése szükségessé tett bizonyos módosítást. A változtatás mértéke azonban túlzott volt... ” egyetemi tananyagban tanított magyarázat, idézi a közgazdasági egyetem 1962. évi jegyzetéből Berend T. Iván. (Berend T. Iván [1964], 40. o.)

Berend T. Iván azonban következetesen az ötéves terv első pillanatától eredeztette a súlyos hibákat. Sőt egyenesen úgy fogalmazott, hogy a „hibás gazdaságpolitikai szemlélet eluralkodására, a reális adottságokból és követelményekből kiinduló gazdaságpolitika felcserélésére az erőfeszítésekkel arányban nem álló, azoktól messze elmaradó eredményekre, súlyos hibákra vezethető gazdaságpolitikával(sic!) nem 1951-ben került sor, hanem már korábban, 1948-50 között, vagyis az első ötéves terv kialakítása és megindítása folyamán.”³⁵ (Berend T. Iván [1964], 40. o.) 1951-ben annyi történt, írta, hogy a hibák átléptek egy "kritikus" pontot.

Nem véletlen, hogy Friss éles hangon és határozottan reagált.³⁶ „Berend T. Iván érdekes és értékes tanulmányát nem lehet csak ismertetnem – vitatkoznom kell vele. Ezt meg kell tennem, mert nem kívánatos, hogy helytelen nézetei közvéleménnyé váljanak. Ilyen veszély pedig már csak azért is van, mert a szerző tárgyi tudása széles körű, írásmódja szuggesztív.” – kritikájának indító sorai. „Előszavában Berend közli, folytatja Friss, hogy nem a gazdasági fejlődés egészét tárgyalja, hanem a gazdaságpolitika hibáinak kialakulását vizsgálja. A hibás gazdaságpolitika – mondja – 1948 és 1950 között bontakozott ki. Nem vállalkozik az 1948-tól 1961–1962-ig terjedő, szerinte alapjában egységes korszak belső gazdaságtörténeti szakaszainak meghatározására, de nagyon indokolatlannak és elhibázottnak tartja azt az álláspontot, mely a belső történeti szakaszhatárt 1951 elején, az első ötéves terv előirányzatainak nagyarányú felemelésében jelöli meg. ((Friss [1966a]: *Berend T. Iván könyvéről*. *Közgazdasági Szemle*, 1. sz. 98. o.) S bár Friss sok tekintetben hitelesnek tartotta Berend kor-ábrázolását, a lényegét illetően elutasította. „Azt azonban nem sikerült a szerzőnek bizonyítani, hogy „a hibás gazdaságpolitika 1948 és 1950 között bontakozott ki.”

³⁵ Véleményével összeesengenek a terv első változatához fűzött kortársi észrevételek is. Varga Jenő, aki részt vett a tervvitákon, alapvető hibának tartotta a mezőgazdasági termelés tervezett növekedési ütemét. Az egy főre eső élelmiszertermelés 10%-os emelkedése és a lakosság létszámának 20%-os gyarapodása mellett az élelmiszerfogyasztás nem érné el az 1938-as szintet. Ez pedig lehetetlen eredmény – írta. Az ipari termelés tervezett ütemét kell csökkenteni. Varga Jenő: *Megjegyzések az ötéves terv első változatához*. Bizalmas. M-KS-276-115/29 öe. 230-233. l

³⁶ Berend T. Iván könyvének ismertetésére a *Szemle* szerkesztősége Bródy Andrászt kérte fel, aki elismerően írt róla. Friss azonban, s ez példa nélküli volt, reagálni kívánt a recenzióra. E kényes kérdést Szamuely úgy oldotta meg, hogy a cikkeket a *Vita* rovatban jelentette meg. Szamuely László szóbeli közlése. Ezúton is köszönetet mondok kiegészítéseikért, értékes észrevételeikért, történeteikért.

Berend T. Iván továbbra is védte álláspontját. A „már említett munkámban vitába szálltam közgazdasági irodalmunk és a többi között éppen Friss Istvánnak azzal az álláspontjával, hogy a súlyos gazdaságpolitikai hibák csak az első ötéves terv 1951 februári túlfeszítésétől álltak volna elő, míg az 1948–1951-es szakaszban a gazdaságpolitika alapjában helyesnek ítéltető meg. Munkám mondanivalója – ebben a vonatkozásban – az első ötéves terv kidolgozására és megindítására, teljesítésének első évére vonatkozó levéltári kutatásaim alapján abban összegezhető, hogy „... a hibás gazdaságpolitikai szemlélet eluralkodására, a reális adottságokból és követelményekből kiinduló gazdaságpolitika felcserélésére az erőfeszítésekkel arányban nem álló, azoktól messze elmaradó eredményekre, súlyos hibákra vezető gazdaságpolitikával nem 1951-ben került sor, hanem már korábban, 1948–50 között, vagyis az első ötéves terv kialakítása és megindítása folyamán.”(Berend T. Iván [1966]: *Friss István vitacikkéhez*. *Közgazdasági Szemle*, 3. sz. 360. o.)

„Aligha tudunk megegyezni egymással.” – zárta le a vitájukat a maga részéről Friss.. (Friss [1966]: *Felfogásaink különbözőségéről* *Közgazdasági Szemle*, 3. sz.) Berend T. Iván szemlélete történelmietlen, s ezzel nem tud mit kezdeni. Olvasmányaihoz fűzött megjegyzései szolgálnak bővebb magyarázattal. „A gazdaságpolitika globális elítélése, annak kimondása, hogy a Rákosi - Gerő- Nagy Imre gazdaságpolitikája még részleteiben is megbukott felületes vélemény. A különböző időszakokban alkalmazott gyökeresen különböző gazdaságpolitika nem vezethető le valamiféle egységes képletből. Máshol. 1949-ben világszerte hadikészülődés folyt. Háború viszont nem lett. Mondható-e akkor, hogy hibás volt a koncepció? Más kérdés a mérték. Az túlzott volt, mert az életszínvonalra gyakorolt hatásán át gyengítette a háborús potenciált.³⁷(!)

Berend T. Iván életrajzi könyvében megemlítette, hogy amikor az egyetem rektorának, Háynak felkérésére az 1945 utáni korszak gazdaságtörténetét kezdte kutatni felkereste Gerő Ernőt lakásán. Gerő mentegette gazdaságpolitikáját. „Legfőbb érve, hogy 1948-ban Sztálintól azt az információt kapták, amit nem volt módjukban kontrollálni, hogy három-négy éven belül elkerülhetetlenül kirobban a harmadik világháború. Ennek rendelték alá mindent.”(Berend T. Iván [1997], 191-192. o.) Szinte szó szerint Friss szavai.

Gazdaságpolitikánk tapasztalatai és tanulságai 1957-1960 tanulmánykötet alapját képező tanulmány az intézeti szokásoknak megfelelően intézeti vitán mérettetett meg. (Friss [1975]: *Gazdaságpolitikai tanulságok*). Felkért opponens Berend T. Iván, aki ez alkalommal is kifejtette saját álláspontját. Nem fogadta el, hogy fontos gazdaságpolitikai célok megghiúsulása a koncepció hiányára utalt, Friss szavaival: „Leggyakrabban arra, hogy elmulasztották a cél és eszköz együttes meghatározását (82. oldal) „Ez esetenként így van.”- írta Berend T. „Az ötvenes évek elején azonban fordítva volt. Az eszközök adekvátak voltak a

³⁷ Friss István és Friss Istvánné iratai. PIL 861. f. 264. őe. Kézírási jegyzetek, töredékek olvasmányokból és napi teendőkből. 1948-1978.

gazdaságpolitikai célhoz. A célok részleges meghiusulása magának a gazdaságpolitikai koncepciónak hibáiból fakadt.” (Berend T. Iván [1975]: *Opponensi jelentés az 1957-1960 közötti periódus gazdaságpolitikai elemzése tárgyában készült munkáról*. Budapest, 1975 június 16. 8. o.)

Az 1976-ban publikált említett tanulmány bevezetőjében Friss a maga részéről a vitát azzal zárta, „Azt követően, hogy 1953 júniusának végén a Magyar Dolgozók Pártjának Központi Vezetősége élesen elítélte az 1950-től követett gazdaságpolitikánkat, ez a felismerés ott volt sokak száján, és nem kis része volt abban, hogy 1954 végén minisztertanácsi határozat intézkedett a Közgazdaságtudományi Intézet létrehozásáról.” – finom iróniával célozva kegyvesztettségére. (Friss [1976], 13. o.)

Érdemes ezen a ponton felidézni Friss 1950-es évek végén pártoktatóknak tartott előadását. E korai cikkében kristálytiszta levezette Sztálin és Lenin tételei alapján a szocialista fejlődés követendő modelljét. A szocializmus bázisa a modern, fejlett, tervszerűen, egységes irányítás mellett létrehozott nagyipar. Súlypontját a nehézipar, s azon belül a gépipar adja. S a Szovjetunió gyakorlatából kiindulva az iparosítás ütemére nézve az „ú. n. optimális variáns, ...a feszített, gyorsütemű fejlesztési terv” elfogadható. Az életszínvonal kérdésében Friss már most is szofisztikus, a munkabérek emelkedését kedvezőtlen jelenségnek vélte. Az első ötéves terv első évében az **”ellenség által támogatott normalizációk és munkabércsalások következtében sokkal gyorsabb volt a termelékenység emelkedésénél.”** írta. Ez viszont azzal a veszéllyel jár, hogy akadályozza a népgazdaság további megerősödését. (Friss [1951a], 33. és 36. o.)

Sok évvel később Friss annyit beismert, hogy amikor „terveinkbe komolyabb hiba csúszott, annak alapja legtöbbször hibás gazdaságpolitikai elképzelés volt. Mint múltunk egyik legsúlyosabb eltévelyedését szoktuk emlegetni 1950-1954-es első ötéves tervünket. Irreális, voluntarisztikus terv volt. Azt eredményezte, hogy az 1953 júniusát megelőző másfél évben jelentősen csökkent dolgozóink életszínvonala. De az alapja az a voluntarisztikus gazdaságpolitika volt, amely nem vett tudomást lehetőségeink tényleges hatáiról, és az egyes elhatározott beruházásokhoz makacsul ragaszkodott akkor is, mikor kiderült, hogy azokat csak a lakosság életszínvonalának csökkentésével lehet megvalósítani.”(Friss [1972b]: *Terv és gazdaságpolitika*. Magyar Tudomány. 10. sz. 611-612. o.). Kire mutatott vissza?

A választóvonal meghúzása, ez a látszólag jelentéktelen kérdés, az elmélet polarizációjához vezetett. A pusztán az "ütem" vagy maga a "program" is túlméretezett volt-e kérdésfelvetésre a válaszkör kétféle ágazott: csak a gazdasági mechanizmus szorul megreformálásra vagy maga a gazdaságpolitika is. Az egyik ágon 1968-ban az új gazdasági mechanizmusra való áttérés következett, a másik ág 1989-90-ben magának a rendszernek leváltáshoz vezetett.

A gazdaságfejlesztés ötéves programja 1953-ban újabb „fordulatot” kapott.

1.1.1.3. A HARMADIK „ÉVAD”

1953. június 12-én formailag a szovjet párt elnökségének meghívására, de facto parancsára, egy nyolc főből álló delegáció³⁸ utazott Moszkvába.³⁹ A másnap kezdődő tárgyalásokon Malenkov miniszterelnök mellett a szovjet elnökség legbefolyásosabb tagjai vettek részt⁴⁰. Az entrée kemény hangja meglepte a delegáció tagjait. A magyar helyzet tökéletes ismeretében a szovjet vezetők

sorolták a vádakat, Rákosi személyes felelősségét, a törvénysértéseket, a hibás gazdaságpolitikát, stb. Talán attól is tartottak, hogy a rossz magyar vezetés kirobbanthat egy felkelést a kelet-berlini eseményekhez hasonlóan. "Ha összehasonlítjuk Rákosi Mátyás bevezetőjét és az utána elhangzottakat, amit a szovjet vezetők mondtak el, hát nagyságrendi a különbség a kritika és az önkritika súlyát illetően a kettő között. Ami az általános kritika erejét, súlyát illeti, az nagyon kemény és nagyon határozott volt minden szovjet vezető részéről. Nagyon komoly munkamegosztás előzhette meg az értekezletre való fölkészülésüket, mert mindenki a saját munkaterületéről vett rendkívül mellbevágó tényekkel, adatokkal bírálta Rákosi Mátyásék politikáját" emlékezett vissza a küldöttség egyik tagja Földvári Rudolf. (Molnár Adrienne [1990]: Interjú Földvári Rudolfal.)

Rákosi személye elleni támadást Berija ezzel zárta: „Ha Nagy elvtárs lesz a Minisztertanács elnöke, Rákosi maradjon a párt élén, mint gazdag tapasztalatokkal rendelkező és a párt ügyéhez hű elvtárs. Nagy elvtárs megfelelő lenne a Minisztertanács elnökének (párthú, magyar, ismeri a mezőgazdaságot”. – idézi (Rainer M. János [1996], 514. o.) Moszkvában tehát eldőlt, hogy Rákosi Mátyás a párt első titkári posztján marad és Nagy Imre lesz a miniszterelnök..

A moszkvai tanácskozásról részletes jegyzőkönyvet vezettek. Bár évekkel később Dobi négyszemközt Ortutaynak megsúgta „Molotov felvetette, amennyiben a parasztság ellenállása továbbra is erős, a szövetkezeteket fel is lehetne oszlatni. De ő, mármint Dobi megnyugtatta, lassabb ütemben, türelemmel és megértéssel menni fog a szövetkezetesítés. A jegyzőkönyv

³⁸ Rákosi és Gerő rendszeresen jártak Moszkvába ezekben az években. Most viszont a moszkvai vezetés név szerint hívta meg a delegáció tagjait. Kettőjükön kívül Nagy Imrét és Hegedűs Andrást, valamint kevésbé ismert fiatal politikuskat (Hidas Istvánt, Földvári Rudolfot, Szalai Bélát) továbbá a párton kívüli Dobi Istvánt. (Kimaradt Farkas Mihály és Révai József.) Csak Földvári nem kap majd szerepet Nagy Imre új kormányában.

³⁹ Sztálin halála után (1953 tavaszán) bizonyos értelemben lezárult a hidegháború időszaka. Az új vezetőség meghirdette a békés egymás mellett élés politikáját, kész volt egy kiegyensúlyozottabb és rugalmasabb belpolitikai fordulatra. Kimondta, hogy elveti a fokozódó osztályharc elméletét és amnesztiát hirdetett mintegy nyolcmillió, Gulágra száműzött politikai fogolynak.

⁴⁰ Georgij Malenkov miniszterelnök, Lavrentij Berija miniszterelnök-helyettes és belügyminiszter, Vjacseszlav Molotov külügyminiszter és miniszterelnök-helyettes, Nyikita Hruscsov, az SZKP KB titkára, Nyikolaj Bulganyin honvédelmi miniszter és Anasztasz Mikojan miniszterelnök-helyettes, kereskedelmi miniszter. Meghívást kapott még, tanácskozási jog nélkül két szovjet "magyar-szakértő" is: Kiszjeljov budapesti nagykövet és Vlagyimir Bajkov, az SZKP KB külföldi kommunista pártkapcsolatok osztálya, magyar referense, egyben a tolmács." (Rainer M. János [1996], 510-511.)

azonban párbeszédüket nem rögzítette.” (Ortutay [2009], 412-422. o.) (Ha nem is szó szerint, de bekerült a határozatba Molotov „megengedő” megjegyzése az erőszakkal szervezett szövetkezetek feloszlásáról és Dobi ellenvetése, legalábbis ez derül ki Rainer M. János részletes dokumentum elemzéséből. (Rainer M. János [1996], 519. o.)

Még Moszkvában, június 14-én Gerő Ernő megfogalmazta a „júniusi határozat” szövegét. A magyar fogalmazvánnyal párhuzamosan elkészült oroszul is, kiegészítve az orosz fél elvárásaival, kritikájával, személyi javaslataival.

Hazatérve Rákosi azonnal hivatalos tájékoztatókat tartott a párt-protokoll megszokott sorrendjében⁴¹. Az MDP Központi Vezetőségének kibővített ülését június 27-re hívták össze. A résztvevők csak a határozati javaslatot kapták kézhez, a moszkvai tanácskozás jegyzőkönyvét nem.

Nagy Imre őszintén beszélt.⁴² Lényeges változásra, valóságos fordulatra van szükség. „A vezetésben új szellemnek és módszereknek kell érvényesülni.” – mondta. „A hibák gyors és eredményes felszámolása jórészt azon múlik, hogy Rákosi elvtárs és vele együtt az elkövetett hibákért elsősorban felelős Gerő, Révai és Farkas elvtársak, akik a párt és az ország tényleges irányítását a kezükben tartották, mennyiben járulnak hozzá a megadott szempontok alapján a hibák maradéktalan feltárásához. A hibák, amelyekért Rákosi elvtárs mint a párt vezetője elsősorban felelős, abból fakadtak, hogy vezetésével a párt a maga belső életében, irányelveiben és gyakorlati tevékenységében a munka számos területén letért a marxizmus-leninizmus alapjairól, megsértette azokat. Nem tartotta be a párt szervezeti elveit, a tényleges irányítás nem a párt választott szerveinek kezében volt, hanem Rákosi elvtárs vezetésével Gerő, Farkas és Révai elvtársak ragadták magukhoz. Sőt az utóbbi időben még ez is leszűkült, és a párt, de az állam vezetése is lényegében két elvtárs, Rákosi és Gerő elvtárs kezében volt.

Fontos kérdésekről nem tájékoztatták sem a titkárság, még kevésbé a Politikai Bizottság tagjait. Döntöttek és intézkedtek olyan ügyekben, amelyekhez nem volt joguk, a különböző kérdésekben a véleményt előre kialakították, amit aztán határozattá emeltek.

⁴¹ Június 17-én összeült az MDP Titkársága. A testület úgy döntött, hogy a szovjetek javaslatát elfogadva a KV ülésén Rákosi is és Nagy is tartson beszámolót és válasszák külön a KV ülésre és a nyilvánosság számára készítendő határozat szövegét. Döntöttek arról is, hogy a PB-t június 20-ra, a KV-t június 27-re hívják össze. (Nagy Imre sem a Titkárság sem a PB ülésén nem szólalt fel. Mindkét alkalommal Rákosié a fő szerep.) A KV határozattervezetének elkészítésével az MDP Titkársága Rákosit, Nagyot és Gerőt bízta meg. A háromtagú bizottság másnapi ülésén úgy döntött, hogy az „előkészítő munkákba bevonja Hegedűs Andrást, Friss Istvánt és Szalai Bélát”. (Rainer M. János [1996], 520. o.) A publikus változat megírásával a PB június 20-i ülésén Révai Józsefet bízták meg, aki azonban utasítás hiányában nem tudta „értelmezni a feladatot”.

⁴² Az MDP KV 1953. június 27–28-i ülésének első napján elhangzott beszéde nem került nyilvánosságra. Elsőként Pető Iván-Kiss János tette közzé: *Nagy Imre a Központi Vezetőség előtt*. [1984], Beszélő, 10. sz. A beszédet részletesen elemzi Rainer M. János [1996].

A párt választott szerveinek többi tagjait nem tekintették magukkal egyenrangúaknak, lenézték őket, gyakran gúnyt űztek belőlük, ami kedvüket szegte és passzivitásba hajtotta őket. Ily módon a választott pártszervek helyett lényegében egy klikk vezette a pártot, ami elkerülhetetlenül az elvtelenségbe és pártszerűtlenségbe torkollott, és súlyos hibák forrásává lett. A területet egymás között megosztották, és mindegyik a maga területének teljhatalmú vezetője lett: Rákosi elvtárs az általános politikát, Gerő elvtárs a gazdasági területet, Farkas elvtárs a honvédelmet, Révai elvtárs pedig az ideológiai frontot uralta. Az a súlyos helyzet, amelybe a párt és az ország jutott, lesújtó kritikája ennek az elvtelen és pártszerűtlen vezetésnek.

„Joggal vetődik fel a kérdés, miért fordulhattak elő a párt vezetésében ezek a súlyos hibák? Senki sem gondol arra, hogy szándékosan követték el. De ha nem, hát akkor mi az oka? A lenini mondás ad rá pontos választ: a leghelyesebb politika az elvi politika. De elvi politikát folytatni elméleti-ideológiai munka nélkül nem lehet. Itt a hibák gyökere. Mert ott lehet marxista–leninista felkészültség nélkül mellényzsebből is politizálni, ott lehet vezérkedni, ott lehet elnyomni és félreállítani a fiatal kádereket, ahol nem folyik elméleti munka, ahol nincs eszmei vita, és nem bontakozik ki a vélemények harca. Ahol gyenge az elméleti munka, ott eluralkodik az elvtelenség, amely a hibák és tévedések melegágya. Amíg ezen nem változtatunk, semmi biztosítékunk nincs és nem is lesz arra, hogy újabb, még súlyosabb hibákat el ne kövessünk.” (Pető Iván-Kis János [1984].)

Az MDP Központi Vezetőség teljes ülése határozatban mondott ítéletet. Az "utóbbi évek folyamán a párt vezetése, élén Rákosi Mátyás elvtárral, politikai irányvonalában és gyakorlati munkájában komoly hibákat követett el. E hibák kedvezőtlenül hatottak ki a lakosságra, nem utolsósorban a munkásosztály életszínvonalára, lazították a párt viszonyát a munkásosztállyal, megrontották általában a párt, az állam és a dolgozó tömegek viszonyát, és súlyos nehézségeket okoztak a népgazdaságban." (A MDP KV határozata⁴³ ...In: *Nehéz esztendőkről krónikája* [1986], 497. o.)

Személy szerint ebben felelősség terheli: Rákosi Mátyást a személyi kultusz elterjedéséért, Gerő Ernőt a rossz gazdaságpolitikáért, Révai Józsefet, az ideológiai téren elkövetett hibákért, és Farkas Mihályt a hadsereg erőn felüli fejlesztéséért.⁴⁴ A határozat kemény szavakkal bírálta az iparosítás túlzottan gyors ütemét, az erőszakos szövetkezesítést, az életszínvonal jelentős

⁴³ *A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozata a párt politikai irányvonalában és gyakorlati munkájában elkövetett hibákról s az ezek kijavításával kapcsolatos feladatokról. 1953. június 28.* 1953-ban teljes terjedelmében nem hozták nyilvánosságra egyesek szerint Rákosi javaslatára, Rákosi visszaemlékezésében szovjet kérésre. Teljes szövegét néhány korai, kivonatos előzménytől eltekintve, először a *Nehéz esztendőkről krónikája* [1986] dokumentumgyűjtemény közölte.

⁴⁴ A határozat keményen fogalmazott, de egyetlen közreadott változatában sem találtam meg azokat a sorokat, amelyekkel Méray szerint indít. "A Magyar Dolgozók Párt Központi Vezetősége mélyszégyen elítéli Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Farkas Mihály és Révai József elvtársak baloldali kalandorpolitikáját, amely a csőd szélére sodorta az országot." (Méray [1989], 45. o.).

viSSzaesését, a tömeges büntetéseket, törvénytelenégeket. A személyi kultusszal párosult személyi vezetést.

A jövőben változtatni kell a párt gazdaságpolitikáján, mondta ki a határozat, s ez érintette a nehézipar-centrikus beruházási terveket, a mezőgazdasági politikát, az életszínvonal emelését, a törvénytelenések felszámolását, az internálások megszüntetését. A „hrucsovi” alapelvek köszönnek vissza.

A KV ülésről egy rövid hír jelent meg az egyéb hírek között a *Szabad Nép* harmadik oldalán. „A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége június 27–28-án kibővített ülést tartott,

melyen Rákosi Mátyás és Nagy Imre elvtársak beszámoltak a politikai és gazdasági helyzetről.

Az elhangzott beszámolók és vita alapján a Központi Vezetőség megfelelő határozatokat hozott.”

A Központi Vezetőség újjáválasztotta a Politikai Bizottságot, új Titkárságot hozott létre, megszüntette a pártfőtitkári címet, a Szervező Bizottságot, átalakította a Titkárságot, csökkentette

a PB létszámát és személyében szétválasztotta a miniszterelnöki és pártvezetői pozíciót.⁴⁵

A Központi Vezetőség Titkársága határozott arról is, hogy a dokumentumot teljes terjedelemben nem teszik közzé, tartalmáról kormányprogram formájában Nagy Imre 1953. július 4-i országgyűlési beszédéből értesüljön a közvélemény. (Moszkvai példát követve Gerő irányítása alá összevonták a BM-et és az AVH-t.)

A **júniusi párthatározat** teljes szövegének ismeretében, kétségtelen, hogy Nagy Imre **július 4-én** elhangzott kormányprogramja a párthatározatba simult. (Hegedűs szerint teljes egészében közös munka eredménye volt, beleértve Gerő közreműködését is. Hegedűs [1989], 228. o.) A júniusi határozat teljes szövegének ismeretében azt is láthatjuk, hogy lényegében

⁴⁵ Az újjá választott Politikai Bizottság tagjai: Rákosi Mátyás, Nagy Imre, Gerő Ernő, Hegedűs András, Hidas István, Kristóf István, Földvári Rudolf, Ács Lajos, Zsofinyecz Mihály. Póttagok: Bata István és Szalai Béla. A KV a Titkárság tagjává vált és egyben a KV titkárai Rákosi Mátyás, Ács Lajos és Vég Béla elvtársak. (A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének kibővített ülése.[1953], Szabad Nép, június 30. 3. o.) A "négyesfogatból" ugyan ideiglenesen kimaradt Farkas Mihály és Révai József, és kimaradt Kiss Károly és Házi Árpád, az új PB-ben a többséget mégis Rákosi káderei adják. Nagy Imre ugyanis sorra visszavette a régi garnitúra embereit és kiemelt pozíciókba helyezte őket. Farkas Mihályt egyes információk szerint, Kiszelyov szovjet nagykövet javaslatára. "Egyetlen más politikus... sem habozott volna..., hogy teljes erejével azon legyen, hogy állandóan intrikáló, vesztére törő, lejáratott ellenfeleitől megszabaduljon. Nehéz eldönteni: Nagy Imre politikai gyengeségére vagy emberi jóhiszeműségére jellemzőbb-e - talán mindkettőre egyszerre -, hogy tőle távol áll ez a szándék, beleegyeznek abba, hogy az új Központi Vezetőség és az új Politikai Bizottság alig valamivel különbözzék a régitől, tele legyen továbbra is a kompromittált figurákkal, a mindenre kész, gondolkodni képtelen s csak engedelmességekkel szolgálókkal, Rákosi kreatúráival."- háborog Méray Tibor. (Méray [1989], 61- 62. o.) "Rákosi úgy vélte, hogy Farkas 1953. augusztusi PB-be történő visszatérésében is benne volt Kiszelyov keze, s ezt Farkas annak köszönhette, hogy együtt teniszezett a követtel, és rendszeresen tájékoztatta a párt belső ügyeiről." – írta Baráth Magdolna. Bár Baráth nem tartotta elképzelhetetlennek, hogy maga Nagy Imre kezdeményezte Farkas Mihály visszavételét a pártba. (Baráth [2002], 21. o.)

kijelölte a hazai reform-elgondolások keretét. Anélkül, hogy kétségbe vonnám az akkori írások szerzőinek személyes bátorságát, merészségét, látnunk kell, hogy a júniusi határozat lényegében „láthatatlan kézként” jelölte ki a „reform-gondolatok” pályáját. (Nem elfeledve, hogy megfogalmazásában Friss is közreműködött.)

"Új szakasz" következik, vagy "gyökeres fordulat"? Nagy Imre 1953. július 4-én elmondott kormány-programjában "**új szakasról**"⁴⁶ beszélt. "Bizton mondhatjuk, hogy a most összegyűlt országgyűléssel fejlődésünkben új szakasz veszi kezdetét, amelyben fokozottabban kifejezésre kell jutni a nép szuverenitásának, a parlament nagyobb szerepének az állami élet törvényes irányításában, a felelős kormányzás alapelveinek és célkitűzéseinek meghatározásában, valamint az országgyűlés alkotmányos jogainak gyakorlásában." (*Nagy Imre elvtárs beszéde* [1953b], Szabad Nép, július 5.)

Miként a párthatározat, ő is "gyökeres fordulatot" ígért. Jogrendet, a törvényesség megszilárdítását, a tömeges túlkapások és zaklatások leállítását, vallási türelmet, a paraszti és kisipari magánvállalkozások bátorítását, a szövetkezeti folyamat lassítását, a régi értelmiségnek bizalmat, a kulákliszták megszüntetését, az internálások leállítását,⁴⁷ stb. A gazdaságpolitika irányváltását, az életszínvonal emelését, a szocialista gazdasági célok megfontoltabb, reálisabb megfogalmazását. (A párthatározatban felsorolt hibákat egy tétellel bővítette, közéjük sorolta az "első ötéves terv felemelését".⁴⁸ Talán nem volt véletlen, hogy kimaradt.)

A párt döntéséről politikai irányának váltásáról tehát a kormányprogramból értesült a publikum. Vajon az „új szakasz” meghirdetése egy új folyamat kezdetét jelenti-e? Az emberek csak találgatták mi történt. Valóban új idők jönnek vagy mindez csak villanó, netán lidércfény? „A nemzet fellelegzik – az apparátus megijed” – az 1955-ös „visszarendeződést” ezzel (is) magyarázta Hegedűs. (Nem függetlenül attól a hírtől, hogy Moszkvában letartóztatták Beriját, Rákosi kemény kritikusat, aki most a pártfunkcionáriusok védelmező szerepét ölthette magára.)

⁴⁶1953 májusában akadémiai székfoglaló előadásában, később lesz róla szó, még **átmeneti szakasról** beszélt. "Közgazdasági tudományos életünkben és tevékenységünkben az előttünk álló legnagyobb s hozzátehető legnehezebb feladatot számunkra Sztálin utolsó tudományos művében lefektetett tételeknek a népi demokrácia viszonyai közé való átültetése, az átmenet szakaszán való alkalmazása jelenti." - írta. (Nagy I. [1953a], 358. o.)

⁴⁷ 1953 júliusában korlátozott közkegyelem lépett életbe, feloszlatták az internálótáborokat és megszüntették a kitelepítéseket, augusztusban eltörölték a rendőrbíráskodás intézményét.

⁴⁸ "Márpedig látnunk kell és ezt az ország színe előtt őszintén meg kell mondani, a felemelt ötéves terv célkitűzései sok tekintetben meghaladják erőnket, megvalósításuk túlzottan igénybe veszi erőforrásainkat, hátráltatja a jólét anyagi alapjainak gyarapodását, sőt az utóbbi időben az életszínvonal romlását vonta maga után." (*Nagy Imre elvtárs beszéde*. [1953b], Szabad Nép, július 5.)

A júniusi **párthatározatot** követően az első átfogó intézkedési tervet a KV Terv-, Pénzügyi és Kereskedelmi Osztálya dolgozta ki és Friss terjesztette be jóváhagyásra a PB 1953. július 15-i ülésén. (Tehát Nagy Imre meghirdetett kormányprogramja után. Részletesen ismerteti Szabó B.[1986].)

A tervezet csak az 1953. évi terv egyes részleteinek újragondolását javasolta. Fő vonalaiban a hadiipar termelésének csökkentését és a felszabaduló kapacitás átállítását a lakossági ellátás javítására, az induló nagyberuházások felülvizsgálatát, árleszállításokat, a mezőgazdasági tulajdonviszonyok rendezését, új beadási alapelvek kidolgozását, stb. Bár a PB az előterjesztést elfogadta, az új kormányprogram életbeléptetésére nem volt meg az egységes, központi akarat, az egyes intézkedéseket újra meg újra felülírták. (Pl. A termelőszövetkezetek tömeges felosztatásától tartva a kilépéseket PB határozat alapján minisztertanácsi rendelettel megnehezítették.)

Kiszeljov július 16-án szolgálati naplójában feljegyezte, "Nagy Imre jelezte azt a kívánságát, hogy eljönne hozzám néhány kérdés megbeszélése céljából. A beszélgetés során Nagy Imre kifejezte aggodalmát, amiért a gazdaság és a politika átalakítására irányuló közös terv teljesítése nem halad úgy ahogyan korábban tervezték.

Ez idáig nincs semmilyen elképzelés a gazdasági tervek átalakítására. Amit a PB július 15-én megtárgyalt, csupán a feladatok felsorolása volt, számok és a kérdéseket illető világos irányvonal nélkül. Nagy Imre hangsúlyozta, hogy a feladattal Friss Istvánt, a KB gazdasági osztályának vezetőjét, **az összes felemelt terv tervezőjét** (kiemelés Cs.K.) bízták meg, aki a legkisebb lelkesedést sem mutatta a párt e nagyon fontos feladatának határidőre történő teljesítésében. Nagy élesen aláhúzta, hogy már világos, hogy késik a tervek bemutatása az SZKP KB vezetésének. Mint ismeretes, Rákosi a KB nevében megígérte, hogy július 15-én bemutatja az SZKP KB Elnökségének a beruházások módosításának részletes tervét és az 1953-54. évi felülvizsgált terveket. Nagy azonban kijelentette, hogy nincs mit bemutatni, a határidő pedig már lejárt. Nagy eközben rámutatott arra, hogy amennyiben már 1953-ban veszélyhelyzet áll elő, a kormány nem tudja teljesíteni a dolgozók életszínvonalának lényeges emelésére vonatkozó ígéreteit, mert képtelenség egyidejűleg teljesíteni az 1953-as feszített tervet és betartani a népnek tett ígéreteket. A népgazdaságnak erre nincs elegendő ereje. A helyzetet az is súlyosbítja, hogy amíg korábban a párthatározatok törvények voltak, a pártszervezetek számára és nyomban harcba indultak teljesítésükért, most nyilvánvalóan egész más a helyzet, s emiatt a kormány terveinek végrehajtása bizonytalan. Rákérdeztem, vajon Nagy Friss [István]t megbízható embernek tartja-e, aki képes teljesíteni az ilyen jellegű pártfeladatot. Nagy azt válaszolta, hogy Friss most kénytelen az ellenkezőjét tenni annak, amit korábban tett, s ezt mindenféle lelkesedés és belső meggyőződés nélkül teszi, a KV vezetése részéről pedig hiányzik a szükséges kitartás és ösztönzés. Az ország súlyos gazdasági helyzetére jellemző példaként hozta fel Nagy a kokszhelyzetet. Kokszból most naponta

kevesebbet kapnak, mint amit az üzemek igényelnek. Készletek nincsenek, Sem a csehek, sem a lengyelek nem teljesítik kötelezettségeiket. Az üzemekben emiatt súlyos helyzet alakul ki a tervteljesítés terén, ez pedig a dolgozók fizetését csökkenti, akik emiatt elégedetlenek, hiszen világos számukra, hogy az anyagellátás biztosítása nem az ő feladatuk, hanem a kormányé és vezetése. Közben a korábbi kohászati tervek érvényben tartása csak súlyosbítja helyzetet. Nagy bejelentette, hogy sürgősen le akarják állítani a diósgyőri gyár egyik nagyolvasztóját, a dolgozókat pedig, hogy érdekeik ne sérüljenek, felújítási munkákra helyezik át. De még ez is nyilvánvalóan kevés. Be kell zárni egy további kohót is. Ugyanakkor ezzel párhuzamosan, abból a célból, hogy az új kormány ezt az igen kedvezőtlen helyzetet – amikor az első lépések nyomán egész sor nehézség és kudarc fenyeget – orvosolja, Nagy szükségesnek tartja, hogy segítségért forduljanak a szovjet kormányhoz abban az esetben, ha minden erőfeszítés ellenére sem tudnak elegendő kokszot szerezni." (Kiszeljov: *Feljegyzés Nagy Imrével, a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Elnökével folytatott beszélgetésről* [1953. július 27] In: *Szovjet nagyköveti iratok* [2002], 54-55. o.)

1953. végére elkészült két egymással látszólag összhangban álló jelentés. Az elsőt Apró Antal vezetésével egy bizottság állította össze. A munkásosztály helyzetét, életkörülményeit mérte fel, továbbá felhívta a figyelmet a központi irányítás túlméretezettségére, tehetetlenségére, amelynek kivédésére a bizottság javasolta az üzemi irányítás erősítését.

A másik tervezet a mezőgazdaság hároméves fejlesztési tervéről szólt Nagy Imre elgondolásaira építve és Hegedűs András terjesztette a Központi Vezetőség elé 1953. december 19-én. Feltehetően ez volt az a dokumentum, amelyre Méray utalt, s amely program folytatására a szovjet vezetőség részéről biztatást kapott.

Nagy Imre "Összehívja az ország legkiválóbb mezőgazdasági szakembereit; egy hónapra mentesíteti őket minden egyéb elfoglaltság alól, „letelepíti” őket az ország egyik legjobb szállodájában, s azt a feladatot tűzi eléjük, hogy dolgozzák ki a magyar mezőgazdaság felvirágoztatásának a tervét. Gyors, átfogó nagyarányú és reális tervet kér tőlük. Hosszú és aprólékos beszédben ismerteti a legfőbb irányelveket: szinte túlságosan is részletekbe menő, ahogyan elsorolja nézeteit a gabonafélékkel, a takarmánytermeléssel, az ipari növényekkel, a burgonya- és zöldségtermeléssel, a szőlő- és gyümölcsstermeléssel, a növényvédelemmel, a trágyázással és talajjavítással, az öntözéses gazdálkodással, az üzemszervezéssel, a gépesítéssel, a szarvasmarha-, juh-, sertés- és baromfitermeléssel, a gépesítéssel, a szarvasmarha-, juh-, sertés- és baromfi-tenyésztéssel, az állategészségüggyel kapcsolatosan. De meg van győződve róla; így kell ezt csinálni. Dolgozni kell. Nem a politikai intrikák, a személyi torzsalkodások, hanem a munka fogja felemelni az országot. Csupa öröm és bizakodás, amikor a tudósok terve elkészül: ő maga viszi a Központi Vezetőség elé még 1953 decemberében párt- és kormányhatározattá emelteti." (Méray [1989], 53. o.) A tervezet a

kisparaszti gazdaságokra épít, három év haladékot adva a termelőszövetkezetesítés programjának.

A gazdasági helyzetről borúlatoan jelentett a *Hogyan teljesítették a magyar elvtársak a Moszkvában kapott ajánlásokat* című dokumentum. A névtelen szerző a következőket írja: "Az MDP KV júniusi ülésének határozatát a népgazdaság fejlődésében meglévő aránytalanságok megszüntetéséről és a dolgozók életszínvonalának emeléséről rosszul és határozatlanul hajtják végre. Az Országos Tervhivatal nem boldogul a népgazdasági tervek felülvizsgálatával. A pótlólagos tőkebefektetéseknek a könnyű- és élelmiszeriparba történő elkülönítése a nagyberuházások és a nehézipar rovására rosszul halad. A munkásosztály még nem érzékeli anyagi helyzetének javulását.

A magyar elvtársak még csak tervezik ennek a kérdésnek az előkészítését és a Politikai Bizottság ülésén történő megvitatását. A bel- és külkereskedelem kérdéseit még szintén nem vizsgálták, és nem oldották meg. A mezőgazdaságban szemmel láthatóan rossz a helyzet. A szövetkezeteknek már több mint 9%-a szétesett. A tagok kb. 20%-a kilépett a szövetkezetből. Nem kielégítően teljesítik az 1953. évi mezőgazdasági termelési és a mezőgazdasági termékek beszolgáltatási terveit. Ez év szeptember 30-ára Magyarország eladósodottsága a Szovjetunió, a népi demokratikus és a kapitalista országok felé 592 millió rubelt tett ki. Magyarország aranykészlete az 1952. végi 30 tonnáról 1953 szeptemberében 5 tonnára csökkent. (L. Andropov elvtárs 1953. szeptember 29-i táviratát.) 1953. július 1-jére Magyarország passzív külkereskedelmi mérlege 159,9 millió rubel volt. Ezzel összefüggésben célszerű lenne a magyar elvtársak figyelmét Moszkvába érkezésük alkalmával felhívni a fentebb említett hiányosságokra és mulasztásokra." ([1953. november]. Titkos! Aláírás nélkül. In: *Szovjet nagyköveti iratok* [2002], 103-111.)

A második ötéves terv előkészítése még a párt-kormányprogram végrehajtásaként indult és a nemzeti jövedelem elosztását, a beruházásokat és a mezőgazdaságot érintette. De azt a változatát, amellyel a magyar küldöttség Moszkvába érkezett 1954. május 5-én a szovjet vezetők ízekre szedték. (Az irányelveket kidolgozó csoport elnöke Nagy Imre, tagjai: Gerő Ernő, Hegedűs András, Zsófinyec Mihály, Szalai Béla és Friss István.)

A magyar vezetés hibát hibára halmoz, mondta Mikoján. Az "Országos Tervhivatal a második ötéves tervben a nehézipar fejlődésének igen magas ütemét tervezi. Ha 87 milliárdot irányoznak elő, a régi ötéves terv 45 milliárdjával szemben – természetesen ennél több valósul meg –, akkor ez a régi politika." – hangzott a bírálat. "Erre mutat, hogy bár nincs kohókokszik és vasércük, a második ötéves tervben mégis 86%-kal akarják növelni a nyersvas termelését. Ugyanakkor vannak kihasználatlan kapacitásaik, jóllehet energiahányuk van, mégis az energiatermelési kapacitásuknak 35%-át nem használják ki. Maguknál fontos ágazat a szőlőtermelés, és ez az elmúlt évben a régihez képest a felére csökkent." (Rainer M. János [1992]: *Nagy Imre életútja*. Múltunk, 4. sz. 135. o.)

A szovjet vezetés a személyi problémákkal is tisztában volt. Amikor az MDP III. kongresszusa előkészületének „végső stádiumában Moszkvába utaztunk” - emlékezett Hegedűs András, "már senki előtt nem volt titok, hogy Rákosi és Nagy között élethalálharc folyik." (Hegedűs [1988], 210. o.) A tárgyalásokon azonban a szovjet pártvezetőség kompromisszumos magatartást várt tőlük, mindkettőjüket keményen bírálta, Rákosit önkritikára, Nagy Imrét pedig visszafogottabb kritikára utasította. "Rákosi elvtárs Berija provokációjával magyarázza a hibák felvetését és azt hiszi, hogy miután Beriját agyonlőttük, agyon kell lőni a kritikát is." - támadt Rákosira Hruscsov.

Az MDP III. kongresszusán⁴⁹ 1954. májusában (a tervezett időponthoz képest 3 hónappal később) Rákosi nem fűjt visszavonulót, Nagy Imre pedig nem is erőltette. "Beleegyezik abba" - dühöng Méray, hogy "1954 májusában, a III. Pártkongresszuson, mikor megerősítik az "új szakasz" politikáját, Rákosi hosszú tirádát mondjon el az elmúlt évtized történelmi sikereiről - a saját érdemeiről. Beleegyezik abba is, hogy az ő alapos beszámolójából a Hazafias Népfront jövőbeni, fokozódó feladatairól, a Politikai Bizottság néhány, igen fontos gondolatot előzőleg kilúgozzon." (Méray [1989], 62. o.)

A Kongresszuson új vezető testületeket is választottak, többségük Rákosi hívei.⁵⁰ Nagy Imre „igen nagy lehetőséget szalaszt el. Nem "tesz kísérletet a Központi Vezetőség összetételének megváltoztatására: az ötvenes évek elejének politikáját végrehajtó pártfunkcionáriusok többségben maradtak a választott szervezetben. Pedig személyi megújításra akkor tulajdonképpen minden lehetőség adott volt. De Nagy Imre is ebben a közegben mozog, és nem teljesen alaptalanul bízik abban, hogy a "régiek" mellé állnak. Az újonnan megválasztott KV-ben kisebb változások történtek ugyan, de ezek nem Nagy Imre híveit erősítették, sőt még a szélesebben értelmezett reformszárnyat sem, amit a KV többségének későbbi magatartása igazolt is." – írta Hegedűs. ([1988], 212.o.)

⁴⁹ Az 1954. május 24-30. között ülésező kongresszuson a szovjet felet Vorosilov képviselte. A határozat rövid. "A Központi Vezetőség beszámolójában meghatározott politikai, gazdasági és pártépítési feladatokat a Magyar Dolgozók Pártja egész további tevékenységét meghatározó irányelvnek kell tekinteni." Külön pont rögzítette, hogy a kongresszus jóváhagyta Nagy Imre beszámolóját "Az államigazgatás és a tanácsok feladatairól" és "az abban megjelölt feladatokat a párt tevékenységében irányelvnek tekinti." (A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948-195 [1998] 274. o.). A Központi Vezetőség jóváhagyta Rákosi és Nagy Imre által előterjesztett irányelveket és tudomásul vette Ács Lajos beszámolóját a Szervezeti Szabályzat tervezetéhez érkezett módosításokról.

⁵⁰ A Titkárság tagja lett: Rákosi, Farkas, Ács Lajos Vég Béla és új emberként Matolcsi János. (A KV tagja lesz Nyers Rezső). A Központi Vezetőség első titkára: Rákosi.

Nagy Imre ugyanis megértette Moszkvában, hogy csak akkor kap segítséget, ha Rákosival együttműködik. Így érte el, hogy megkezdődött a politikai elitéltek és a koncepciók perek elítéltjeinek rehabilitációja, szabadon bocsátása.

Az új gazdaságpolitikai koncepció kidolgozásával az erre a célra létrejött Gazdaságpolitikai Bizottságot bízták meg. Összetétele már jelezte a várható javaslat irányát - írja a Pető-Szakács szerzőpáros. Elnöke "Gerő Ernő, titkára pedig Friss István lett ...E Gazdaságpolitikai Bizottság és - Nagy Imre szabadsága idején - a Politikai Bizottság egymást követő ülései a paraszti életszínvonal csökkentése, a bérből és fizetésből élők életszínvonalának minimális emelése (gyakorlatilag szintentartása), a társadalmi juttatások visszavétele mellett foglaltak állást." (Pető Iván- Szakács Sándor [1985], 268. o.) A „régí vonal hívei – elsősorban Friss István és az általa vezetett gazdaságpolitikai osztály munkatársai – reális jelzések elemzése alapján támadásra készültek az új szakasz életszínvonal-politikája, a „B” szektor és a mezőgazdaság fokozott támogatása ellen.”- írja Hegedűs. (Hegedűs [1988], 215. o.) A bizottsági vitákról kiszivárgó hírek annyira riasztóak voltak, hogy a PB megtiltotta, hogy munkájukat ebben az irányba folytassák.

"Gerő meghívott magához, és saját kezdeményezésére tájékoztatott arról, hogyan kezdte el munkáját az MDP KV Politikai Bizottsága határozata alapján létrehozott bizottság, amely fontos gazdasági kérdésekben készít elő javaslatokat." - olvashatjuk Andropov naplójában. "Amint Gerő elmondta, a munka jobb megszervezése érdekében a bizottságon belül csoportokat hoztak létre az állami és közigazgatási apparátus racionalizálására, a gépgyártás termelési szerkezetének átalakítására, mezőgazdasági, kül-, és belkereskedelmi csoportot alakította stb. A bizottság fő feladatának olyan intézkedések kidolgozását tekinti, amelyek biztosítják a pénzforgalom utóbbi időben tapasztalható meglehetősen gyors növekedésének megfékezését, Magyarország növekvő külső eladósodásának megszüntetését, aktív szaldó elérését a külkereskedelmi mérlegben, a munkásosztály és a parasztság életszínvonala között az MDP KV (1953). júniusi határozata után keletkezett jelentős szakadék áthidalását.

Az említett feladatok megoldásának fő útja a bizottság szerint a népgazdaság belső tartalékainak jobb felhasználásában, a pazarlás elleni harcban, a szigorú takarékosági intézkedésekben keresendő. Ezzel összefüggésben ebben az évben a beruházásokat 11 milliárd forintra akarják csökkenteni, 1955-ben pedig 7,5-8 milliárd forintra, egy sor intézkedést vezetnek be a munka termelékenységének fokozására, rendet teremtenek az üzemekben és az építkezéseken, a fűtőanyag és elektromos energia felhasználása terén. Ebben az évben és az 1955-ös év első felében végre kívánják hajtani az állami és közigazgatási apparátus 15-20%-os leépítését, ami kb. 120-130 ezer ember elbocsátását jelenti. Ezzel egyidejűleg azt tervezik, hogy a vállalatoknál csökkentik a mérnökök és technikusok számát is, a kevésbé értékes szakembereket elbocsátják. A bizottság úgy véli, hogy a leépítések során felszabaduló munkaerőt különféle fizikai munkakörökben kell elhelyezni az iparban és a

mezőgazdaságban. Elgondolásuk szerint a következő másfél-két évben megtiltják az intézmények vezetőinek, hogy az államigazgatási apparátusba olyan személyeket vegyenek fel, akik éppen befejezték tanulmányaikat, ily módon a termelésbe irányítva őket.

Gerő véleménye szerint ezek az intézkedések egyrészt olcsóbbá teszik az állami és közigazgatási apparátus működését, másrészt kedvező szerepet játszhatnak egy másik probléma megoldásában, ti. több munkáskáder kerül az üzemekbe és az építkezésekre.

A bizottság foglalkozik a pazarlás csökkentésének szükségességével is, ami Gerő szavaival abban áll, hogy az ipar számos ágazatában túl sok pénzt fizetnek ki a dolgozók védőételére, a felsőoktatásban magasak az ösztöndíjak, és akad még jó néhány hasonló kiadás. Ha csökkentik ezeket a költségeket, a városi lakosság reálbére a következő évben az 1954. évvel összehasonlítva 3-4%-kal csökkenhet. Gerő elmondta, hogy a Magyar Népköztársaság Központi Statisztikai Hivatalának adatai azt mutatják, hogy ebben az évben a parasztszaládok bevételei Magyarországon jelentősen felülmúlják a munkáscsaládok bevételeit, ugyanakkor 1950-ben ez éppen fordítva volt. Gerő jelezte: lehetséges, hogy ezek az adatok nem egészen pontosak, mégis képet adnak arról az abnormális helyzetről, amely a munkásság és a parasztság jövedelmi viszonyaiban kialakult.

Mindezt tekintetbe véve a bizottság egy sor intézkedést tervez, amelyek 1955-ben az ez évihez képest bizonyos mértékben csökkentik a parasztság bevételeit. Azt tervezik, hogy a parasztság bevételeinek csökkentését nem adminisztratív úton, az adók vagy az állami beszolgáltatás normáinak emelésén keresztül hatják végre, hanem gazdasági intézkedésekkel. A bizottság egyebek között javasolja az alapvető élelmiszerek szabadpiaci árának 10-12%-os csökkentését, szilárd állami felvásárlási árak megállapítását a mezőgazdasági termékekre. Javasolják, hogy az év végéig és különösen a következő, 1955-ös évben gyártsanak sokkal több olyan közszükségleti cikket, amelyekre a falun nagy a kereslet. Arra is gondolnak, hogy a paraszti vásárlóerő egy részét termelőeszközök vásárlásával és mezőgazdasági termelőberuházásokkal kötik le. Ezért az tervezik, hogy a közeljövőben jelentősen növelik a mezőgazdasági felszerelések, a műtrágya és az építőanyagok kínálatát a falvakban. Gerő hangsúlyozta, hogy miközben arra törekszenek, hogy némileg csökkentsék a parasztszaládok, főként az egyénileg gazdálkodók bevételeit, a bizottság abból indul ki, hogy a bevételek összességükben elég magasak maradjanak, ahhoz, hogy a parasztszaládok anyagi érdekeltsége a mezőgazdaság fejlesztésében ne csökkenjen.

Gerő elmondta, hogy mindez csupán a bizottság első és még korántsem teljes elképzelése, ami a következőkben bizonyos változásokon mehet keresztül. Külön megjegyezte, hogy a bizottság munkája során szem előtt tartja a PB azonos utasítását, hogy semmi esetre sem csökkenthet a dolgozók, különösen a munkásosztály elért életszínvonala. Ugyanakkor az elvégzett számítások azt mutatják, hogy aligha sikerül elmozdulni a holtpontról, ha nem

hoznak bizonyos áldozatokat még olyan kényes kérdésekben is, mint a lakosság életszínvonala.

Arra a kérdésemre, hogy vajon a dolgozók életszínvonalának bizonyos csökkentéséről szóló döntés nem vezet-e nemkívánatos politikai reakciókra, Gerő azt felelte, hogy ő és a bizottság más tagjai is gondolnak ilyen veszélyre, jelenleg azonban nem látnak más kiutat a kialakult helyzetből. Gerő még egyszer hangsúlyozta, hogy az általa elmondottak csupán előzetes elképzelések, amelyeket még alaposan megfontolnak és megvitatnak a bizottságban és a PB ülésein egyaránt. Azt is elmondta, hogy a bizottság által tervbe vett javaslatokat nem azonnal, kampányszerűen, hanem fokozatosan, a következő másfél-két évben akarják megvalósítani.

Gerő panaszkodott arra, hogy a PB több tagja még mindig alig foglalkozik gazdaságpolitikai kérdésekkel. Rákosi csak most került közelebb ezekhez a dolgokhoz, ami pedig Nagy Imrét illeti, ő Gerő szavai szerint, nem nyilvánított véleményt PB ez év június 28-i gazdaságpolitikai határozatáról. A PB említett ülésén betegség miatt nem vett részt, az ülést előkészítő anyagokat megkapta, ellenvetést nem tett, de nem is helyeselte a javaslatokat. Gerő mellékesen megjegyezte, hogy annak idején Nagy Imre a PB ülésén azt mondta, hogy véleménye szerint azok a kedvezmények, amelyeket az utóbbi időben a parasztság kapott, nem túlzottak, és semmiféle veszélyt nem jelentenek az ország gazdaságára nézve." *(Feljegyzés a Gerő Ernővel folytatott beszélgetésről. Titkos. 1954. szeptember 1. In: Szovjet nagyköveti iratok. [2002], 176-179. o.)*

Az 1954-es évhez tartozott, hogy az állam visszavásárolta egyes, szovjet-magyar vegyes vállalatok szovjet tulajdoni hányadát. Gerő, a tárgyalások elkészítésével Olt Károly pénzügyminisztert, és Friss Istvánt bízta meg. Az érdekelt minisztériumok bevonásával készített javaslatát négy nappal később a PB ülésén elfogadták. 1954. augusztus 14-i keltezéssel „Közölni kell a szovjet kormánnyal, hogy elvben helyeseljük és hajlandók vagyunk az összes szovjet vegyes vállalatot, tehát a MASZOLAJ-t is, valamint a Kereskedelmi Iparbankot és a hozzá tartozó 11 bérházat átvenni.- olvasható a határozatban. Ugyanakkor a jelenlegi gazdasági helyzetünkre, elsősorban nemzetközi fizetési kötelezettségeinkre hivatkozva közölni kell, hogy az elkövetkezendő években a transzfer összegét növelni nem tudjuk, azonban Magyarországon történő felhasználásra valamivel többet tudunk adni. Ugyanakkor hosszabb időre kérjük a törlesztés végrehajtását.” (Lekics [2009], 49.o.)

Az érintett vállalatok tehát a MASZOLAJ és 4 cég, a Kereskedelmi és Ipar bank a hozzátartozó 11 bérházzal, valamint az Urániai és a Corvin mozi. Még ennek az évnek novemberében megkötötték a szerződést a szovjet tulajdonban lévő vállalatok átadásáról a két mozi kivételével. A szovjet kormány a törlesztési határidő módosításához nem járult hozzá, a 2 milliárd vételárat 5 éven belül kellett kifizetni, viszont beleegyezett abba, hogy az összeg felét Magyarországon költi el.

Az 1955. évi terv-vitában az „új szakasz” hívei és a Friss István képviselte régi irányvonal mérkőzött egymással. Friss kitartott, nem tudott elszakadni a "klasszikus" megoldástól, attól, hogy a népgazdaság egyensúlyát a vásárlóerő, elsősorban a paraszti vásárlóerő megszorításával, összességében az életszínvonal növekedés visszafogásával érje el. Változatlanul fontosnak tartotta az ipar fejlesztését és a mezőgazdaság fejlesztési ütemének lassítását. Az őt ért bírálatokra most is, később is azzal válaszolt: „felejtsük el ami volt” „cselekedjünk, ahogy ma kell”. (Miként emlékezett szerepére? „Hibákat követtünk el. Azt hiszem, hogy ez egészen természetes. ,de ami a legfontosabb kérdést a dolgozók életszínvonalát illeti, ettől az időtől nem estünk vissza abba a hibába, amely elsősorban az 1953 közepe előtti másfél évet jellemezte, hogy t. i. a népgazdaság fejlődése vélt meggyorsítása elsősorban a beruházások fokozására törekedve eltúrtuk, sőt keresztülvittük azt, hogy a dolgozók életszínvonala csökkent. ..És 1953 júniusától nem volt olyan év — azóta pedig majdnem 22 esztendő telt el —, amelyik ne hozta volna a magyar nép egésze és minden jelentős rétege számára is a fogyasztás emelkedését, a gazdasági, a szociális, a kulturális színvonal emelkedését. (Négy interjú [1975], 22-23. o.)

„1954 nyarán, miközben Nagy Imre a Szovjetunió déli tengerpartján, a Krímben töltötte a szabadságát, a párt Gazdaságpolitikai Bizottsága Gerő Ernőnek és helyettesének, az ugyancsak moszkovita Friss Istvánnak az irányításával átfogó tervet dolgozott ki az ország gazdasági egyensúlyának megteremtésére.” – olvashatjuk Méray könyvében. „A terv abból indult ki, hogy az elmúlt esztendő kedvezményei nem voltak gazdaságilag eléggé megalapozottak, az ország nem engedhette meg magának a munkásosztály 15 százalékos életszínvonal-emelését, a parasztnak adott különböző engedményeket; olyan helyzet alakult ki, hogy a nép „nagy lábon él”, túlságosan is jól megy a sora az adott lehetőségekhez képest.

Ennek megfelelően a Gazdaságpolitikai Bizottság arra a következtetésre jutott, hogy fokozott takarékosagra van szükség, s mindjárt meg is jelölte a legfontosabb takarékosági rendszabályokat. Úgy döntött, hogy 1955-ben a társadalombiztosítás terén 290 millió, a sport állami támogatása terén 74 millió, a napközi otthonok és bölcsődék terén 34 millió, az üzemélelmelés állami támogatásának csökkentésével 300 millió, a védőétel-juttatás terén 40 millió, új nyugdíjrendszer bevezetésével 300 millió és az utazási kedvezmények csökkentésével 100 millió forintos megtakarítást kell elérni. Ami a hivatalnokokat s az értelmiséget illeti, országosan „racionalizálási” akciót kell lebonyolítani, a felduzzadt állami, ipari és kereskedelmi apparátus létszámának nagyarányú csökkentésére. Ugyanakkor a bizottság utasította a pénzügyminisztériumot, hogy készítsen javaslatot a parasztság adóinak mintegy 600 millió és a helyi adóknak mintegy 200 millió forintos felemeléséről.

Kétségtelen, hogy mindezek a rendszabályok komoly megtakarítást és fokozott bevételeket eredményeztek volna s az így felgyülemelő pénzből az állam nagyvonalúbban kereskedhetett volna a Nyugattal. De még inkább kétségtelen: milyen hatást váltottak volna ki ezek az intézkedések az ország népében. A szociális juttatások – az ingyenes orvosi és a majdnem ingyenes gyógyszer-szolgáltatás, az olcsó üzemi konyhák működtetése vagy a veszélyes munkát végzők védőételei nem a rendszer jótékonyságának eredményei voltak, hanem közvetve a munkások fizetésének egy részét alkották; így is gyatrán és rossz minőségűen működtek – de megvonásuk vagy csökkentésük a munkásosztály életszínvonalának a zuhanását vonta volna maga után. A fizetésből élők számára a „racionalizálás” a kenyérük elvesztését vagy örökös rettegést jelentett volna. A parasztságnak – hosszú évek bizonytalansága és gyötrelmei után – Nagy Imre programja alig egy esztendővel ezelőtt ígérte meg a termelés biztonságát és a zaklatástól való védelmet. Az új adók minden eddigi számítását és reménységet felborítottak volna. A nyugdíjakon való takarékoskodás csak még nagyobb szegénységbe taszította volna azt a réteget, amely úgyszólván a legnyomorúságosabb körülmények között élt az országban. Általában: a Gerő–Friss-féle terv halálos csapást mért volna az egész „új szakaszra”, alapjaiban rendítette volna meg az emberek amúgy sem túlságosan erős, éppen csak éledni kezdő hitét és bizalmát s visszakanyarodott volna a „régivilághoz”.

Mikor Nagy Imre hazaérkezett a szabadságáról, ezeknek az intézkedéseknek egy része már folyamatban is volt; a hivatalokban országszerte folytak már az elbocsátások, általános elkeseredést, marakodást és rettegést vonva maguk után. Más rendszabályokat a pártsajtó már jó előre magyarázni kezdett és „népszerűsített”. Az egész tervezet pedig éppen ott feküdt a Politikai Bizottság előtt, hogy a Központi Vezetőség legközelebbi ülésén párthatározattá emeljék.....

Nagy Imre a Politikai Bizottságban azonnal és erélyesen fellépett ezek ellen a tervek ellen s előadta a maga ellenjavaslatait. A vitában annyit sikerült elérnie, hogy a Gerő–Friss-tervet módosították és egy felemás előterjesztés született meg, amely részben ennek, részben a Nagy Imre-tervnek az elemeit tartalmazta. De Nagynak ennyi is elég volt; tulajdonképpen nem is bánta, hogy a javaslat ilyen „vegyesfelvágottként” megy tovább; ő most már nem a politikai bizottsági klikkben, hanem szélesebb síkon és nyílt sisakkal: a teljes Központi Vezetőség előtt akarta megvívni a csatát.” (Méry [1989], 65-67.o.).

1954 őszére a párt testületén belül megváltoztak az erőviszonyok, a reformer-vonal erősödni látszott – közrejátszhatott ebben, hogy Rákosit egy Moszkva melletti szanatóriumban kezelték. A KV októberi ülésén csak Friss támogatta Szalai Bélának, a Tervhivatal elnökének gazdasági helyzet-elemzését. A felszólalók többsége Nagy Imre mellé állt. Magánbeszélgetésekben azt suttogták a „csata Nagy Imre javára eldőlt”. (Friss egy kis cédulára, mintegy magának feljegyezte, hogy „Nagy Imre az ellenállást látta abban, ha a

beruházások ugyan jelentősen csökkentek, de nem csökkent bennük a nehézipar aránya. Holott nyilvánvaló h. amikor a legsúlyosabb orvoslandó hiányosságok közé tartozott a szén+vill lemaradása, nem csökkenhetett.”⁵¹)

Nagy Imre elérkezettnek találta tehát az időt arra, hogy végrehajtsa bizonyos személyi és szervezeti változtatásokat az állam és a párt apparátusban. Szalai Bélát leváltotta, könnyűipari miniszter lett, a Tervhivatal új elnökének Berei Andort nevezte ki.⁵² Hegedűs András Erdi Ferenc váltotta fel a földművelésügyi miniszter tisztségében, Révait leváltotta a Társadalmi Szemle főszerkesztői tiszteből. Friss Istvánt pedig felmentette az MDP KV Terv,- Pénzügyi és Kereskedelmi Osztálya vezetéséből és megbízta a Közgazdaságtudományi Intézet vezetésével. (Friss 1956 után majd visszakerül az MSZMP Központi Vezetőségébe tudományos státuszát megtartva.) És meghirdette a gazdaságpolitikai fordulatot.

„Pártunk Központi Vezetőségének legutóbbi ülése kiemelkedő helyet foglal el pártunk egész eddigi munkájában és – mint számos központivezetőségi tag a vita során hangsúlyozta - jelentősége csak a párt nemrégien lezajlott III. kongresszusához hasonlítható. Mi tette ilyen nagyjelentőségűvé a Központi Vezetőség ülését? Mindenekelőtt az, hogy nagyszerű megnyilvánulása volt a pártvezetés elvi-politikai egységének. Egyértelmű, határozott állásfoglalás volt az új szakasz politikája, a júniusi határozatok mellett. Ugyanakkor egységes és félreérthetetlen állásfoglalás volt a lagymatagság, az ingadozás, az elnézés, a liberalizmus ellen a párt politikai és gazdasági feladatainak végrehajtásában.” – értesül a nyilvánosság a törvénysértő perekéről, a rehabilitációkról, a hibás gazdaságpolitikáról, stb., Nagy Imrének, a KV határozat megjelenésénél két nappal korábban publikált írásából Szabad Népből.⁵³ (Nagy I. [1954]: „A Központi Vezetőség ülése után” Szabad Nép, október 20.)

Nagy Imre elítélte a törvénysértéseket, az ártatlanul elítéltek rehabilitációját, az alkalmatlan vezetők leváltását ígérte, összességében egy nívósabb- demokratikusabb vezetést. Programjában a gazdaság kitörési pontja a **fejlesztés**, s nem a visszafogás. "Az a gazdaságpolitika," - figyelmeztet ma is aktuálisan, "amely korlátozásokkal, csökkentésekkel, a dolgozónak a termelésben való anyagi érdekeltsége korlátozásával, végső soron az életszínvonal rovására, csupán takarékossgal, a kiadások csökkentésével (ami rendkívül

⁵¹ Nagy Imre tevékenységére összegyűjtött iratok, 1955, 1957, d.n. PIL 861.f. 39. óe. 130. l.

⁵² Berei Andor (Budapest, 1900 - 1979). Kommunista politikus, közgazdász. 1918-tól vett részt a kommunista mozgalomban. 1922-ben fogolycserével került a Szovjetunióba. Vezető szerepet töltött be a Kommunista Internacionáléban és a belga kommunista mozgalomban. 1946-ban tért haza. Az Országos Tervhivatal főtitkára (1947-1948), majd elnöke (1954-1956). 1948-tól 1951-ig a Külügyminisztérium politikai államtitkára, a külügyminiszter első helyettese. Az MDP KV tagja (1948-1956). 1956-ban Moszkvába emigrált. 1948-tól több évtizeden át a (Marx Károly) Közgazdaságtudományi Egyetem tanára, számos szakbizottság tagja, az Új Magyar Lexikon főszerkesztője. (1958-1961), a Kossuth Könyvkiadó Vállalat igazgatója (1962-1976). Felesége Andics Erzsébet, aki, a párt KV Tudományos és Kulturális Osztályát vezette, vejük Farkas Vladimír.

⁵³ Nagy Imre a Szabad Nép főszerkesztőjének Horváth Mártonnak kérésére írta meg felszólalásának lényegét a napilap számára. A Politikai Bizottság engedélye nélkül közöléséért azonban Horváthot felelősségre vonták. „Ez volt a nagy kő, amely elindította a Szabad Nép belső lázadását.” - Kende Péter elmondása szerint. (Kende [2019], 158. o.)

fontos, de mégsem a döntő) akarja a népgazdaságot rendbe hozni, a régi hibákat és azok súlyos következményeit megszüntetni és az új szakasz gazdaságpolitikáját megalapozni, az a gazdaságpolitika kudarcra van ítélve. Ha nem a termelőerők fejlesztése irányában keressük a kibontakozást, a helyzet tovább súlyosbodik." (Nagy [1954]: „A Központi Vezetőség ülése után”). E cikkét sem a szovjet vezetés nem fogja neki megbocsátani, sem a Rákosi csoport, amely nyílt támadást indított a „jobboldali elhajló politika” ellen. A belső hatalmi harc kiéleződött.

Vas Zoltán nyíltan Nagy Imre mellé állt, s ennek hangot is adott. Írása a KB engedélye nélkül jelent meg. (Vas [1954]: *Az új szakasz gazdaságpolitikája* Szabad Nép, okt. 27.) „Aznap gyakran csengett nálam a telefon. Gratuláltak.” „A nagyszerű Kellér Dezső a Vidám Színpadon arról konferált: Hol szorít a cipő? Vas került bele.” (Vas [1990], 146. o.) A távlati feladatok kidolgozására felállt egy bizottság Nagy Imre vezetésével. „Titkos” minősítéssel ötven sokszorosított példányban elkészült anyag *Tézisek a gazdaságpolitikai munkaprogram kialakításához* címet viselte 1954. november 25-i keltezéssel, Vas Zoltán szerint.

Az új hangnem elementáris erővel hatott, a közvélemény felbolydult, még a „hívó” kommunisták is azt kérdezték, miért haltak meg, szenvedtek az emberek ártatlanul? Lőcsei Pál emlékezete szerint az „újságírók egymás után szálltak síkra az olvasók nyílt, őszinte és felelős informálásáért, és tiltakoztak számos közismert, nyugtalanító probléma elhallgatása miatt. Bírálták a lap vezetőit, amiért nem adnak felvilágosítást az áramellátás némelykor órákig tartó zavarairól, a metró építésének leállításáról, a Titóra és Jugoszláviára vonatkozó információk tartalmának és hangnemének megváltozásáról, a börtönből ez idő tájt kiengedett egykori közéleti szereplőkről, akiket éveken át „imperialista kémeknek, árulóknak, összeesküvőknek” bélyegeztek.”⁵⁴ (Lőcsei [2000], 39. o.)

A párt központi napilapjának, a Szabad Népnél szerkesztőbizottságában az újságírók „jobboldali elhajló ága” egy háromnapos rendhagyó, viharos párttaggyűlést tartott. (1954. október 22-23 és 24.) "Kende Gerőt és Frisst bírálta, én Farkast, akire ebben az időben a *Szabad Nép* irányítását bízták. Kijelentettem, hogy „a *Szabad Nép* hibáiért elsősorban a pártirányítás felelős.” - idézi fel az eseményeket Kornai János. (Kornai [2005], 81. o.) A taggyűlésről készült jegyzőkönyvet sokszorosították és terjesztették egyes sajtóorgánuk, társintézmények körében. Az „újságíró-lázadás” híre gyorsan terjedt, „hullámokat vert, de csak zárt körben, és a hullámok elég hamar kontraproduktívnak bizonyultak, amennyiben

⁵⁴ Például 1953 végén a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Politikai Gazdaságtani tanszékének pártcsoportja levélben fordult a Szabad Nép szerkesztőségéhez. Sérelmezték, hogy a lap nem tájékoztat megfelelően sem a belföldi és sem a nemzetközi eseményekről. A megjelent cikkek alapján pl. biztosnak lehetett venni, írták, hogy a nyugat-német választók el fogják söpörni az Adenauer-klikket, a választások eredménye azonban egészen más lett. (*Szabad Nép Szerkesztőségének*. Budapest, 1953. november 13.) Hoch Róbert iratai.

ennek következtében indult meg az ellentámadás a párt felső vezetésében, amely végül is Nagy Imrének a kibuktatásához vezetett.” (Kende [2019], 161. o.)

A megtorlás is gyorsan, adagolva jött. November végén a politikai bizottság elé idézték a szerkesztőbizottságot. „Méray elvtárs, magának meg kell fürödni a munkás- osztály olvasztókemencéjében!” mondta Farkas, és tudósítónak küldték Kelet-Berlinbe. Rövidesen hazarendelték, de munkát nem kapott. Még 1954-ben eltávolították a laptól Lócsei Pált, a párttitkárt Kende Pétert, Kövesi Endrét és Szilvási Lajost, 1955 májusában menesztették Fehér Lajost, Kornai Jánost, Laky Terézt, Lénárt Gábort, Novobáczky Sándort és Patkó Imrét. (A névsor visszaemlékezőkként változik.)

A közgazdaságtudomány nyeresége, hogy Kornai János ekkor kutatói pályára váltott. Saját szavaival „aránylag szelíd kirúgásának” köszönhetően nem Recskre, hanem az újonnan alakult Közgazdaságtudományi Intézetbe került. Friss Istvánnal jól ismerték egymást szakmai kapcsolatuk okán.⁵⁵ Friss kész volt felvenni az intézetbe.

1955 eleje fordulópontra. Még alig néhány héttel korábban úgy tűnt, hogy a csata Nagy Imre javára dőlt el, a magyar küldöttség azzal találta magát szemben Moszkvában, 1955 január elején, hogy a Rákosi vonal erősödött.⁵⁶

Nyilvánossá az MDP Központi Vezetőségének határozatából vált. (1955. március 2-4-i ülés.)⁵⁷

A szöveget Rákosi fogalmazta és a KV egyhangúan fogadta el. A részleteket rendkívüli taggyűlésen ismertették. Nagy Imrét jobboldali elhajlónak bélyegezték, és elutasították az új szakasz antimarxista és frakciós politikáját. (Nagy Imre most még önkritikát gyakorolt. "igazságosan és pártszerűen megbírált hibáim miatt az ellenem foganasított rendszabályokkal, bár rendkívül szigorúak, egyetértek" - írta. Önkritikáját azonban PB "elégtelennek" találta. (A *Magyar Dolgozók Pártja* [1998], 1955 május 4-i keltű levél, 345. o.) A Parlament felmentette miniszterelnöki tisztségéből. (1955. április 18-án.) Egy hónap múlva megfosztották pártban viselt minden funkciójától, decemberben pedig kizárták belőle.⁵⁸

⁵⁵ Az MDP és az SZDP egyesülése után pár hónappal, a párttagságot felülvizsgáló egyik szűkebb bizottságnak tagja volt Friss István is és „nagyon magasztaló szavak kíséretében bocsátott útjára engem is”- nyilatkozza Kende Péter, „meg Kornai Jánost is, mondván, hogy milyen szerencsésnek tartja, hogy ilyen tehetséges emberek vannak a Szabad Nép szerkesztőségénél.”(Kende [2019], 118. o.)

⁵⁶ Az MDP PB jelölte ki a delegáció tagjait, ők: Rákosi Mátyás, Nagy Imre, Farkas Mihály, Ács Lajos és Szalai Béla. A szovjet vezetésben változtak a hatalmi viszonyok. Hruscsov lett az egyszemélyi vezető, a Nagy Imre támogatóinak tartott Molotov és Mikoján háttérbe szorulnak.

⁵⁷ A döntés most is Moszkvában született meg. A KV 1955. március 2-i ülésére érkezett az SZKP KB egyik titkára, Mihail Szuszlov. Meglátogatta otthonában az infarktuson átesett, lábadozó Nagy Imrét. Feltehetően rá akarta venni arra, hogy lemondjon. Nagy Imre azonban ezt nyílt vitában, pártszerű keretek között kívánta megtenni. Ragaszkodott ahhoz, hogy levelét olvassák fel a parlamentben, kérését azonban senki, még ő, Vas Zoltán sem teljesítette visszaemlékezése szerint.

⁵⁸ Kizárták a Politikai Bizottságból, a Központi Vezetőségből, majd lemondatták a "párt bizalmából viselt egyéb tisztségekről" az akadémiai tagságáról, professzori címéről, képviselői mandátumáról, stb., könyveit betiltották, anyagilag is szűkös körülmények közé szorították

A nyilvános önkritikától ekkor már elzárkózott. A hatalom a fiatal Hegedűs András kezébe került, ő lett a kormányfő, pontosabban a Minisztertanács elnöke. Gerő javaslatára, Andropov feljegyzése szerint. Első helyettesének Gerő Ernőt választották.

Hegedűs András kormánya idején tehát a politikai vezetés az 1953 júniusa előtti elvekhez visszatérve folytatta politikáját-gazdaságpolitikáját.⁵⁹ Nem adta fel az ipar, azon belül a nehézipar fejlesztését, a mezőgazdaságban a szövetkezetesítést. A magán-kiskereskedőkre és magánkisiparosokra magas jövedelemadót vetettek ki, felszámolták a termelőszövetkezetek piaci standjait, újabb beadási kötelezettséget rendeltek el, a teljesítmény-normák felemelése csökkentette a munkabéreket. A külkereskedelmi mérlegben akkora hiány halmozódott fel az év végére, hogy csak a románoktól felvett arany-kölcsönnel sikerült stabilizálni a valutát.

Friss István intellektuálisan is a "márciusi-fordulat" gazdaságpolitikája mellé állt. Az MTA Nagygyűlésén⁶⁰ május 23-án tartott előadásában, sorra véve az érveket és ellenérveket, kifejtette, miért szükséges az ipart gyors ütemben fejleszteni. (Friss [1955b]: *Népgazdaságunk fejlesztési üteméről* (MTA Társadalmi-Történeti Osztályának közleményei. 3-4. sz.)⁶¹ Visszatért, igazából le sem mondott korábbi koncepciójáról, a nehézipar erőltetett fejlesztéséről és a mezőgazdaság kollektivizálásáról.

Friss politikai erősödésének jele, hogy beválasztották az MTA Elnökségének kommunista tagjaiból, az akadémiai osztályok kommunista elnökeiből és titkáraiból alakított MDP csoportba, amelyhez tartozik majd 1956 tavaszától az új rendes és levelező tagságra jelölés. (Friss 1953-tól az MTA levelező tagja.) Politikailag is fontos személye, a Vezetőség képviselőjében ő tartotta az emlékbeszédet az 1930. szeptember 1-i budapesti munkástüntetés 25. évi évfordulója alkalmából rendezett nagygyűlésen a budapesti Sportcsarnokban.

A teljesítménynormák felemelése ellen a munkások zúgolódtak, s a gyűléseken "kényes" kérdéseket tettek fel, özönlöttek a panaszos levelek a pártfunkcionáriusokhoz, személy szerint Friss Istvánhoz is. "Az értelmiség... körében nem kevés olyan ember akad, aki fellép a párt és a kormány által bevezetett intézkedések ellen: a sajtóban leplezett formában, a gyűléseken

⁵⁹1955. május 14-én aláírták a varsói barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási egyezményt és megtörtént a szovjet-jugoszláv kibékülés.

⁶⁰ Az 1955. évi Nagygyűlés programját az Akadémia Tudományos és Kulturális Osztályának nevében Andics Erzsébet állította össze és terjesztette a Titkárság elé. A Politikai Bizottság a programot nem fogadta el, elsősorban az Agrártudományok Osztályának a búza, kukorica termelést és szarvasmarha tenyésztést háttérbeszorító, a gyümölcs és zöldségtermeléssel foglalkozó előadások túlsúlya miatt. (Ez még Nagy Imre „öröksége” lehetett.) Az új javaslatra Gerő jellegzetes, lendületes nagy betűivel keresztben ráírta "még mindig nem a népgazdaság szempontjából legfontosabb kérdések vannak előtérben. A változtatás csak toldozás-foltozás. (Andics Erzsébet [1955. április 23.] M-KS-276_91/9. öe. 55. l.) Más: Engels halálának 60-ik évfordulója alkalmából tervezett emlékünnepegy programját az MDP Titkárság hagyta jóvá. A Repülőszavazás Jegyzőkönyvére Rákosi azt írta: Kónya Elvtárs!1. Elkéstem. 2. Nem elég súlyos: Engels emlékének 25-30 percet szentelni? (Rákosi. Szigorúan bizalmas. 1955. augusztus 18. M-KS-276_91/9. öe. 93-95. l.)

⁶¹ Publikált változata még: Friss [1955b]: *Népgazdaságunk fejlesztési üteméről*, Közgazdasági Szemle, 7-8. sz. Hasonló címmel népszerűsítő cikkei jelentek meg a Magyar Nemzetben, Népszavában, Szabad Népben (A termelőszövetkezetesítés szükségességéről következő cikkében írt.)

viszont egészen nyíltan." - panaszkodott Kovács István, a budapesti pártbizottság első titkára Andropovnak. (*Feljegyzés a budapesti pártbizottság első titkárával, Kovács Istvánnal folytatott beszélgetésről*. Szigorúan titkos. 1955. október 1. In: *Szovjet nagyköveti iratok* [2002], 253. o.).

Az Írószövetség lapja az Irodalmi Újság és elkobzott számai a pártközponttal folytatott háborúskodás lenyomatai. Cenzúrázások, betiltások, fenyegetések szerkesztők leváltása követték egymást. Városszerte nagy vihart kavart, amikor az Irodalmi Újság friss számát elkobozták Kónya Lajos verse és Benjámin László gúnyversei, epigrammája miatt.⁶² A versek, cikkek kéziratban, géppel írt másolatban terjedtek. Megszületett az ún. *Memorandum*.⁶³ ("Írók és művészek memoranduma" 1955. október 18.).

Mindez a Párt egysége elleni támadás „tartalmilag eszmeileg is szét kell verni a memorandumban foglaltakat.”- nyilatkozta Gerő Ernő. Az aláírók között vannak jó elvtársak, őket meg kell győzni, arról, hogy visszaéltek jóhíszeműségükkel és vannak közöttük megtévesztettek, a megtévesztőket viszont meg kell büntetni. És felsorolta, kikre gondolt. „szükségesnek tartom Déri Tibort, Haraszti Sándort, Benjamin Lászlót, Erdei Sándort, Molnár Miklóst és Mérai Tibort a Központi Ellenőrző Bizottság elé állítani azzal, hogy Dérit és Harasztit ki kell zárni a pártból, a többieket pedig szigorú pártbüntetésben kell részesíteni.”⁶⁴ (A jó elvtárs-rossz elvtárs ellentétpár köszön majd vissza Friss vitát generáló cikkéből.)

Ebbe a felbolydult-forrongó közegbe tért vissza a maga is talaját veszített magyar pártküldöttség a szovjet kommunista párt XX kongresszusáról. (1956. február 14-25.) E kongresszus zárt ülésének utolsó napján hangzott el Nyikita Hruscsov híres, „titkosnak” szánt, ám azonnal a világsajtóba kiszivárogtott(atott) beszéde. (Hegedűs szerint Rákosi hozta magával. (Hegedűs [1989], 270. o.) Félelmetes képet bontott ki, több órán át sorolta Sztálin bűneit, a személyi kultusz törvénytelenégeit, embertelenségét. És meghirdette a „békés egymás mellett élés”, a harmadik világháború elkerülhetőségének tételét.⁶⁵ Hatása világszerte felkavaró és megrendítő volt.

⁶² **Egy Író-miniszterre** *Lelkem teszem ki és lelkem adom be, a mesterség új útjait kutatva. S az istennek se megy! Hogyan csináljam? -- sok szó után, várom, hogy megmutatja, ki író volna, nem csupán miniszter, a művészetnek hivatalból atyja. Had' látom hát a tetté vált ígét -- egy új művet, egy icipicikét... Ne engem ugrass örökké, barátom: Hic Rhodus, hic salta! Hiszem, ha látom.* [Megjelent az Irodalmi Újság 1955. szeptember 17-i elkobzott számának 2. oldalán]. A célba vett személy Darvas József volt. Internet www.konya.hu/Dokumentumok/elkobzas

⁶³ Párttag írók, újságírók, színművészek, stb., a magyar kulturális élet prominens személyiségei, összesen 58-an, felszólították a Központi Vezetőséget, „vizsgálja felül az eddigi helytelen adminisztratív intézkedéseket, biztosítsa a kultúra, a sajtó munkásai számára az őszinte, tiszta, kommunista pártélet légkörét, s ami ezzel egyet jelent: a nyugodt, a népet és a szocializmus ügyét szolgáló alkotómunka lehetőségét. *Tisztelt Központi Vezetőség!* Szigorúan bizalmas! Készült 13 példányban. Budapest, 1955. október 24. M-KS-276-62/130 öe. 83. l. Az Irodalmi Újság csak 1956. október 6-án közölte.

⁶⁴ *A Politikai Bizottság tagjainak, póttagjainak, a Központi Vezetőség titkárainak!* Gerő Ernő sk. Budapest, 1955. november 14-én. M-KS-276-62/130 öe. 90. l.

⁶⁵ E bejelentéssel egy időben titkos tárgyalások folytak egy magas szintű katonai-politikai szervezet megalakulásáról. A Varsói Szerződés tagállamaiból jönne létre és a legfőbb politikai és katonai döntések afféle csúcsszerveként működne. Hruscsov elnökletével a Szovjetuniót két marsall, a

Itthon a KV március 12-i ülésén Rákosi előadta a maga történetét. Az 1953 után elkövetett hibákért egyedül Nagy Imrét a felelősség- mondta. S bár látszólag a párton belüli erőviszonyok kiegyenlítettek, a mérleg nyelve Rákosi felé mozdult. Nagy Imre és hívei még mindig keresik a megegyezést, a békülés lehetőségét, nem vették észre, hogy erre semmilyen esélyük sincs. Annyira, hogy Rákosi letartóztatná őket, ha Gerő kérésére Hruscsov időben le nem állíttatná az előkészületeket, - Vas Zoltán visszaemlékezése szerint.

A megoldás a szovjetektől jött Anasztasz Mikoján személyében. "Fogadására Rákosival együtt, mit sem sejtve, kettesben mentünk ki a reptérre." - emlékezett Hegedűs. "Visszafelé hárman ültünk hátul, a sofőrt elválasztotta tőlünk az üvegfal. Már majdnem a vendégházhoz érkeztünk, amikor Mikojan hirtelen Rákosihoz fordult, és a következőket mondja neki: "Mi úgy gondoljuk a párt Elnökségében, hogy neked - betegségedre hivatkozva - le kell mondanod, Rákosi elvtárs, s Hegedűs elvtársnak kell átvennie az első titkári tisztséget."⁶⁶ (Hegedűs [1988], 266. o.)

Az MDP KV 1956. július 18-i ülése Rákosi lemondólevelének felolvasásával kezdődött. „Kérem a Központi Vezetőséget: mentsen fel a Központi Vezetőség első titkári tiszte és a politikai bizottságbeli tagságom alól. Kérelmem egyik oka, hogy hatvanötödik életévemben járok, és két éve tartó, mind komolyabbá váló betegségem gátol a Központi Vezetőség első titkárának tisztségével járó munka elvégzésében. Emellett azok a hibák, amelyeket a személyi kultusz, valamint a szocialista törvényesség terén elkövettem, megnehezítik a pártvezetés számára, hogy teljes mértékben összpontosítsa pártunk figyelmét az előttünk álló feladatokra. Felmentésemet kérve, pártunk, dolgozó népünk, a szocializmus nagy ügyét kívánom szolgálni. Rákosi Mátyás.” (*Rákosi Mátyás levele a Központi Vezetőséghez [1956]*, Szabad Nép július 19.)

A Központi Vezetőség enyhe ítéletet hozott. Saját kérésére, érdemeit elismerve felmentette Rákosit első titkári tisztsége és politikai bizottsági tagsága alól. Tagja maradt a KV-nak, az Elnöki Tanácsnak, az Országgyűlésnek és gyógykezelésére távozott a Szovjetunióba. Soha többé nem térhetett vissza és soha nem értette meg miért. Élete végéig próbálkozott, s ebben öccse Bíró Ferenc és felesége is segítette. (Rákosi Friss Istvánhoz is fordult, aki az Ideiglenes Központi Bizottság ülésén 1957 elején felvetette a moszkvai emigrációs csoport hazatérésének

tagországokat az első titkárok, illetve miniszterelnökök képviselték. A szervezet végül is később, Prágában alakult meg. Ungváry Krisztián Rákosi diplomata útlevelelben a ki- és beutazási pecsétek dátumából felfigyelt egy eltitkolt útvijára 1956. január első napjaiban. (Rákosi többször is járt titokban Moszkvában, de ezek az utazásai csak titkosak, s nem eltitkoltak voltak.) Apró mozzanatok összerakásával kiderült, hogy Rákosi és Hegedűs (aki futólag említi is önéletrajzában) jelen voltak ezen a bizonyos találkozón 1956. január 6. és 12. között. A dokumentumok egy műbőr táskába csomagolva kerültek elő egy ciprusi szálloda szobájából. A megtaláló felajánlotta a táska tartalmát Ungvárynak, aki szkennelt formában átadta a Budapest Főváros Levéltárának, honlapján megtekinthető. - ír személyes életújtját is beleírfizve történetét az Ungváry a könyvhöz írt Előszóiban. (Ungváry-Meruk [2018], 8.o.)

⁶⁶ Hegedűs nem érzte magát alkalmasnak a feladatra ezért a titkári tisztséget nem vállalta. Végül a PB Gerő jelölését fogadta el. A KV 1956 július 18-i ülésén Hegedűs előterjesztette a Rákosi felmentésére és Gerő megválasztására vonatkozó javaslatot.

lehetőségét. De Kádár még a gondolatát is elutasította. A hazatérő elvtársak felborítanák a pártvezetés egyensúlyát, mondta. „Ezt az érvelést 1957 márciusában a Moszkvában járt magas rangú magyar delegációnak sikerült elfogadtatni Hruscsovékkal, különösen, hogy beleegyeznek a Nagy Imre csoporttal szembeni kemény és határozott fellépésbe.” (*Lehallgatott kihallgatások.* [2013], 330.o.)

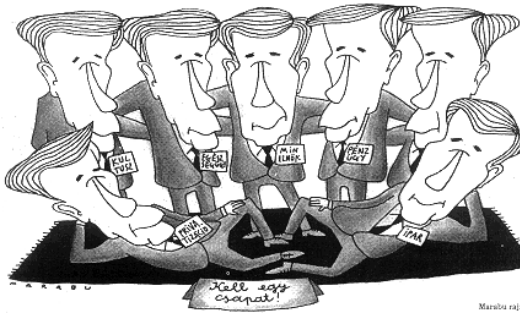
Gerő Ernő lett az új titkár. (Kádár Jánost PB taggá és a KV titkárává választották.) Programadó beszédében kijelentette, s talán maga is elhitte, hogy "tisztá lappal" indít. „Pártunk, munkásosztályunk érdeke azt követeli, hogy ezzel ezeket a kérdéseket lezárjuk és új, tiszta lapot nyissunk a párt történetében (Gerő [1956a]: *Pártegységgel a szocialista demokráciáért.* Szabad Nép, július 19.) A kialakult helyzethez vezető okokat sorra véve: a PB tétovázását, Rákosi szerepét, a szektarianizmust és a jobboldali opportunizmust emelte ki. Minden területen, az államtól a gazdasági életen át a társadalomig demokratikus viszonyokat kell létrehozni. Fel kell lépni a bürokratizmus ellen, szigorítani kell a fegyelmen, és biztosítani kell az anyagi érdekeltséget, stb. A második ötéves terv előkészítési munkálatairól szólva ígérte a fő irányszámok mérséklését, az életszínvonal javulását, a békekölcsön megszüntetését, stb. De legfontosabbnak a pártegység megőrzését tartotta.

Törekvésében Friss melléje állt. Ennek nyilvánosan hangot is adott az ún. értelmiségi határozatról kibontakozott vitában. A Központi Vezetőség ugyanis nyilvánosan elismerte, hogy értelmiségi politikájában hibázott, kész politikai véleményén változtatni és az érintettek anyagi helyzetén javítani. (*A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozata értelmiségi politikánk néhány kérdéséről.* [1956], Társadalmi Szemle, 8. sz. A főszerkesztő ekkor már nem Friss.)

A dokumentum fogadtatása okkal vegyes. Losonczy Géza, a Magyar Nemzet munkatársa tolmácsolta a hangulatot. „Arról van-e tehát szó most, hogy a Magyar Dolgozók Pártja alapvetően megváltoztatja addigi értelmiségi politikáját s valami gyökeresen másat, újat kezdeményez? Igen is, nem is. Igen, amennyiben kigyomlálja értelmiségi politikánkából a téves sztálini elemeket s nagyon lényeges pontokon felülvizsgálja a tényleges politikai gyakorlatot. Nem, amennyiben csupán a Magyar Dolgozók Pártja elvileg soha meg nem változtatott, de a gyakorlatban sokszor csak szólamná vált álláspontjának kíván érvényt szerezni: a munkásság, a parasztság és az értelmiség szövetsége elvének a szocializmus felépítéséért.

A hibás értelmiségi politikánál azonban többről, az összpolitika egész népet érintő bűneiről van szó - írta Losonczy. Kemény hangon követelte a bűnösök felelősségre vonását. „A jelenlegi határozat sikere érdekében le kellene vonni a szükséges következtetéseket azokkal a személyekkel szemben a vidéken és fővárosban, akik a múltban messze „túlteljesítették” a határozat által is elítélt, nem egy esetben igen súlyos politikai hibákat s szektárius elvakultságukkal, türelmetlenségükkel és makacs embertelenségükkel számtalan,

nehezen gyógyuló sebet ejtettek, de ma is változatlanul az értelmiség sorsa szempontjából irányító posztokon vannak. Főként azonban azokkal szemben, akik e hibákat azzal tetézték, hogy a XX. kongresszus után sem voltak hajlandók magatartásukat alapvetően megváltoztatni. Ezeknek száma igen csekély. Bizonyos, nagyon csekély számú, rendkívül indokolt személyváltozás a kulturális életben, párt- és állami vonalon - ez már részben elkezdődött -, igen megnövelné az új értelmiségi politika hitelét, megvetné a bizalom alapját, és föltétlenül hozzájárulna az új értelmiségi politika végrehajtása sikeréhez.” (Losonczy [1956]: *Az értelmiségi határozatról*. Művelt Nép, szeptember 2.)

A válasz Frisstől (és Nógráditól) érkezett. A „júliusi határozat alapján vitába kell szállnom Losonczy Gézának a Művelt Nép szeptember 2-i számában megjelent vezércikkével”, írta, „nem véletlenül lett a KV júliusi határozatának címe: *Pártegységgel a szocialista demokráciáért*. Losonczy nézeteinek érvényesülése visszarántaná a pártot a korábbi meghasonlottság állapotába. Akik az új határozatok végrehajtását akadályozzák azokkal szemben kell fellépni, s nem a múltban elkövetett hibák felelőseit kell keresni. A „boszorkányüldözés” a jóhiszemű végrehajtó és az önkényes, elferdítő, túlhajtó funkcionárius parttalan vitába vezethet. (Friss [1956a]: *A Központi Vezetőség júliusi határozata alapján*. Szabad Nép, szept. 16.). (Andropov 1956. szeptember 18-i feljegyzése szerint a PB elégedetlen volt a Szabad Nép szerkesztőségével, a főszerkesztő Horváth Márton leváltását fontolgatták, és szóba került Friss István kinevezése, amelyet elsősorban Gerő nem támogatott, „többek között azért is mert (Friss) zsidó nemzetiségű. (sic!).” (Baráth: *Szovjet nagyköveti iratok* [2002] 350. o. A (sic!) itt indokolta, mivel a Szovjetunióban ez idő tájt a zsidókat nemzetiségként tartották számon, útleveleikben is ez szerepelt, magyarázta el Szamuely.)

E „parttalan vita” második szakaszában az ún. *funkcionárius* vitaként folytatódott. Friss megpróbált „jóhiszemű vétkezőről” beszélni, akiknek felelősségén túlhaladt az idő. A közhangulat azonban Losonczy mellé állt. Friss érvelését nem fogadták el. A tudományos kutatóintézetek párttitkárainak értekezletéről készült feljegyzés is rögzítette. „Friss és Nógrádi elvtársak cikkeivel nem értenek egyet, ezek alkalmasak arra, hogy a pártvezetés iránt megnövekedett bizalmat lejárassák. Szükségesnek tartják egyes pártokmányok felülvizsgálatát és egyes személyek leváltását.”⁶⁷ A színvonalatlan, korrupt, öntelt, utált kommunista funkcionárius jelképe Kucsera elvtárs évtizedekig kabaré jelenetek kedvelt

⁶⁷ *Feljegyzés a tudományos kutatóintézetek párttitkárainak értekezletén felmerült legfontosabb kérdésekről*. Budapest, 1956. október 5. Aláírás nélkül. M-KS-276-91/10.őe. Gépelte másolat.

figurája lesz. (Háy [1956]: „*Miért nem szeretem Kucserát*”, Irodalmi Újság. Október 6-án, Rajk temetésének napján jelent meg.)

Frisst fellépésében mi vezette? - „Vélhetően sosem derül ki biztosan, hogy „saját kezdeményezésére ragadott tollat, vagy pártfeladatot teljesített. „Janus-arcú” személyisége alapján elképzelhető, hogy önállóan lépett fel.” – írta Bencsik. ([2009]: *Az MDP értelmiségi határozata és az 1956. őszi „funkcionárius-vita”*. Aetas, 24. évf. 2. sz.)⁶⁸

Szerintem politikai meggyőződéséből tette, meglehet, sőt biztosan, nem ő kezdeményezte.⁶⁹ A pártegységbe nem tartozott bele Nagy Imre rehabilitációja, a demokráciába pedig valóságos demokratikus viszonyok. (Emlékeztetnék rá, hogy Friss ekkor az MTA Közgazdaságtudományi Intézet igazgatója, s párhuzamosan egy ideig a párt elméleti folyóiratának, a Társadalmi Szemlének főszerkesztője volt. Igazgatói minőségében az Intézet szakfolyóiratát, a Közgazdasági Szemlét is felügyelte. Itt jelent meg, ő maga engedélyezte 1954 decemberében, tehát csaknem két évvel korábban Péter György nagyvitát kiváltó írása.⁷⁰ És abban az akadémiai kutatóintézetben volt vezető, ahová befogadta a „lázadókat”, tudott a munkatársak szerepéről a Petőfi Kör-ben, ahol maga is jelen volt. Kornai János pedig az Intézetben írta-fejezte be, védte meg sikeresen kandidátusi disszertációját 1956 szeptemberében.)

Visszalépve az időben a Szovjetunióban az 1955. évi februári fordulat Rákosit és a sztálinista politikai apparátust erősítette, beleértve Friss Istvánt is. 1955 tavaszán megtörtént a rákosista visszarendeződés. A párt márciusi határozatában szavakban helyeselte az 1953. júniusi irányvonalat, ténylegesen azonban felülvizsgálta az akkori döntéseket. Legfőbb teendőként a szocialista ipar, mindenekelőtt a nehézipar fejlesztését nevezte meg. "Ha nem érvényesül a szocialista iparosítás politikája, ha nem fejlődik a nehézipar, nem érvényesül a termelőeszközök termelésének elsődlegessége" az életszínvonal-emelés nem megalapozott, ezért csak a beruházásokra fordított eszközök csökkentésével, az állami tartalékok felélésével biztosítható." - idézi a határozatot a Pető-Szakács szerzőpáros. ([1985], 274. o.).

⁶⁸ „„Noha Friss kétségkívül nem tartozott az együgyű sztálinista apparatcsikok sorába, tagadhatatlan, hogy meggyőződéses és következetes marxista és kommunista volt. Erős lojalitást érzett és mutatott a párt irányában és az »Ügy« iránt, vagyis mindaz iránt, amiről azt gondolta, hogy a párt érdeke és célja. Politikai és ideológiai lojalitása, valamint pártfegyelme feltétlenül erős korlátokat szabott mind politikai, mind intellektuális tevékenységét és látókörét illetően.” – Bencsik. ([2009], 102. o.)

⁶⁹ A Társadalmi Szemle 1956 augusztusi számának vezércikke világosan megfogalmazta a párttagokkal szembeni elvárást: „Olyan helyzetben került sor a Központi Vezetőség ülésére, amelyben pártunk legfőbb feladata — mint a határozat mondja: „*megszilárdítani soraink eszmei, politikai, szervezeti egységét, acélossá kovácsolni a párt sikereinek legfőbb biztosítékát: a párt egységét.*” (Pártegységgel a szocialista demokráciáért [1956]. Társadalmi Szemle 8. sz. 1.o.) Ebbe az elvárt vonalba illeszkedett Friss cikke.

⁷⁰ Egy évvel később 1957. szeptemberében Friss az MSZMP KB Politikai Akadémiáján tartott előadásában a Közgazdasági Bizottság reform-összefoglaló javaslat-tervezetét közgazdasági revizionizmusnak minősítette.

E gazdaságpolitikához szervesen illeszkedett Friss előadása az MTA Nagyülésén 1955. április 23-án. (Friss [1955a]: *Népgazdaságunk fejlesztési üteméről*. Magyar Tudomány 3-4. sz. Megjelent még Közgazdasági Szemle [1955], 7-8. sz.). Elemi szinten magyarázta el a társadalmi termék bővített újratermelésének folyamatát a marxi-lenini tételek alapján. Az elméleti tétel, mondta, a beruházások elosztásában orientál. Adott nagyságú és arányú felhalmozás esetén viszonylag több beruházást kell juttatni a termelőeszközök és viszonylag kevesebbet a fogyasztási cikkek termelésének fejlesztésére. Tovább bontva, az I. osztályban a termelési eszközöket gyártó termelőeszközökre fordított beruházás haladja meg a fogyasztási cikkeket előállító termelési eszközökét.

Ez a szabály azonban, szükség esetén, megszeghető. Átmenetileg a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének törvényébe belefér a felhalmozás volumenének vagy arányának mérséklése, vagy a fogyasztási cikkek termelésének a termelési eszközökénél nagyobb mértékű növelése. Ilyen esetekben a termelőeszközöket kell jobban kihasználni, az önköltséget csökkenteni, takarékoskodni, stb. (Friss a lenini tételtől való ideiglenes eltérés lehetőségét megemlítette, Erdős Péter (és Erdős Tibor) elméleti cikkeikben kifejtették, Hetényi pedig a nemzeti jövedelem terv- arányaira kivetítette. Részletesen l. később.)

A **második ötéves terv** (1956-1960) a felemelt első ötéves terv egyenes folytatásaként indult volna 1955-ben. Kimunkálását közvetlenül Gerő Ernő irányította, hangsúlyozottan szembe menve a Nagy Imre vonallal. (KV 1955. márciusi határozata.) Visszatért a nehézipar fejlesztésének „orr nehéz” koncepciója, azon belül is súlypontja a gépgyártás, az alapanyaggyártás, a villamos-energia termelés, stb. Az agrárpolitikában napirenden volt a mezőgazdaság szocialista átszervezése. Összességükben Friss gazdaságpolitikai koncepciója.

A tervszámok nem maradhattak titkosak. A közvélemény nyomásának engedve Gerő a második ötéves terv irányelveinek tervezetét nyilvános vitára bocsájtotta. „A Magyar Dolgozók Pártjának Központi Vezetősége Felhívja a pártszervezeteket, a szakszervezeteket, a DISZ-szervezeteket s más társadalmi szervezeteket és tagjaikat, a Magyar Tudományos Akadémiát, a műszaki, mezőgazdasági s egyéb tudományos- és szakegyesületeket, a különféle állami szerveket, a helyi tanácsokat, az üzemek, hivatalok és intézmények dolgozóit, a termelőszövetkezetek tagjait, a dolgozó parasztságot, hogy javaslataikkal, észrevételeikkel segítsenek feltárni a népgazdaság olyan tartalékait, amelyekkel az irányelvek jelen tervezete még nem számol.

Járuljanak hozzá ahhoz, hogy még jobban érvényesüljenek a hazai sajátosságokban és a szocialista tábor országai közötti együttműködésben rejlő lehetőségek; hogy második ötéves tervünk még nagyobb mértékben megfeleljen a reális lehetőségeknek, s népünk szükségleteinek; jobban elősegítse a bővített újratermelést, a munka termelékenységének emelkedését, népünk életszínvonalának állandó, szilárdan megalapozott növekedését,

szocialista kultúránk felvirágzását, népi demokráciánk megszilárdítását: a szocializmus építését országunkban!

A második ötéves terv irányelveit egy hónapig tartó nyilvános megvitatás után – figyelembe véve a vitában elhangzott bírálatot és javaslatokat – a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének kibővített ülése tárgyalja meg.” (Gerő [1956b]: *Irányelvek a magyar népgazdaság fejlesztésének második ötéves tervéhez*. Szabad Nép, április 27.).

"Folyik a vita, zuhog, árad, hömpölyög, szélesedik és elmélyül. Üzemekben, vállalatoknál, állami intézményeknél, tudományos intézetekben, állami gazdaságokban, tsz-ekben, műszaki, társadalmi egyesületekben, és mindenütt másutt szerte az egész országban második ötéves tervünk irányelv tervezetéről folyik a szó." - írta Markos György, a Petőfi Kör zárt majd nyílt összejöveteleinek egyik „spontán” szervezője. (Markos [1956], 189. o.) Fórumot a Petőfi Kör is biztosított. Erről később lesz szó

A Központi Vezetőség a terv teljesítését a közgazdászoktól várta, mintha csupán csak szaktudásukon múlna. „A Központi Vezetőség határozatában a közgazdászokat és a tervezőket is felhívta, hogy „minden erejükkel harcoljanak az ipar feladatainak sikeres megoldásáért, az új technika széleskörű alkalmazásáért, a munka termelékenységének gyors növeléséért, az önköltség csökkentéséért, a minőség javításáért.” (1955. november 9-12-i ülés, *A Központi Vezetőség 1955. novemberi határozata és a közgazdászok feladatai*. [1955], *Közgazdasági Szemle*, 12. sz. 1409. o.)

A technológiai fejlődés irányának társadalmi-politikai meghatározottsága volt Friss, előzőleg írásban megküldött, előadásának tárgya a hollandiai III. Szociológiai Kongresszuson.⁷¹ Technológiai fejlődés hatását az ipar és a mezőgazdaság területén vizsgálta. Az iparban a technikai fejlődéssel együtt járó folyamatok, mint az iparági szerkezet átalakulása, új munkahelyek, új üzemművek, új vállalati szervezetek létrejötte, az üzemi irányítás, vállaltirányítás változása, a tőkeigényesség, a munkatermelékenység növekedése, a munkaerő iránti kereslet változása, stb., azonos irányba mutatnak a társadalmi formációtól függetlenül – vélte.

A mezőgazdaságban azonban a technikai haladás átalakítja a társadalom szerkezetét. A kapitalista társadalmakban a kistermelők tönkremennek, nincstelenné válnak, a szocializmusban viszont a szövetkezetek felszívják a munkaerőt. De a műszaki fejlődés indítékai sem azonosak. A kapitalista országokban gépesítésre a munkaerő hiánya által kiváltott béremelkedés ösztönöz, a szocialista országokban a nehéz fizikai munka felváltása.

⁷¹1956 augusztus 22-23-án megrendezett III. Szociológiai Világkongresszuson a viták a „*Szociális változások a XX. században*” témakörbe tagolódtak. Külön-külön csoportokban beszéltek meg egyes kérdésköröket, például a társadalmak osztályszerkezetének, illetve rétegződésének változását a XX. században. Magyarországot Friss mellett Fogarasi Béla képviselte. A konferenciát augusztusban rendezték, tehát 1956 november 4-e előtt!

A technikai haladás szükségessé teszi-e a gazdasági élet központi irányítását – tette fel a kérdést Friss. Úgy látta, hogy a „beavatkozás egyre növekvő súlya a nem szocialista országok gazdasági életében, a nem szocialista országok egyre növekvő számú kísérlete arra, hogy több évre szóló terv alapján fejlesszék gazdaságuk jó részét vagy egész gazdaságukat, arra mutat, hogy a gazdasági élet központi irányítása egyre inkább kényszerűséggé, szükségszerűséggé válik. Ez természetesen nem egyedül, egyszerűen és közvetlenül a technikai haladás következménye, de kétségtelenül olyan fejlődési folyamatoké, amelyekre nagy vagy döntő befolyása van a technikai haladásnak.” (Friss [1956c]: *A technikai haladás társadalmi-gazdasági következményei*. Közgazdasági Szemle, 11-12. sz. 1953. o.)

Évekkel később, 1961-ben a hároméves tervet lezáró-értékelő hozzászólásában Friss legfontosabb eredményként emelte ki a mezőgazdasági termelőviszonyok átalakulását. Hollandiai előadásának bizonyítékát látta abban, hogy milliónyi parasztember az egyéni gazdálkodását szövetkezeti gazdálkodással cserélte fel. Vagyis nem lett munkanélküli. A mezőgazdasági beruházásokban ez ugyan okozott túlfutást, vélte, „amit a statisztikai jelentés a következőképpen fogalmaz meg: „A fogyasztás és felhalmozás együttes növekedése a három évben valamivel nagyobb volt a nemzeti jövedelem növekedésénél.”- diplomatikus háritás. (Friss [1961c]: *Gazdaságpolitikánk néhány kérdéséről*. Közgazdasági Szemle, 4. sz. 387. o.).

A XX kongresszust követő politikai változások nagyobb mozgásterében a tudományos kutatás, a marxista politikai gazdaságtan, a gazdaságról való gondolkodás is szabadabb, fejtette ki Friss felszólalásában az Akadémia Nagygyűlésén 1956. májusában. Sztálin „*A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban*” című művében elismerte, mondta, a törvények objektív jellegét, egyúttal elismerte, hogy a szocialista állam döntéseinek is korlátozott a szabadságfoka. „Ezt megelőzőleg a marxista közgazdászok körében uralkodó volt az a nézet, hogy a szocializmus gazdasági törvényeit a szocialista állam által törvényé emelt terv szabja meg. Igaz, hogy a politikai gazdaságtan oktatásában általában abból indultak ki, hogy a szocializmus gazdasági törvényei objektív törvények. Ezután azonban kifejtették, hogy a szocializmusban ezek a törvények az emberek tudatos tevékenységén keresztül valósulnak meg, mégpedig a terven keresztül. Azt viszont nem kutatták, hogy a tervnek milyen objektív adottságokhoz kell igazodnia, milyen objektív törvényeket kell figyelembevennie, kihasználnia. A tervet általában csupán a szocialista állam bölcs elhatározásaira vezették vissza. Ilyen módon a tudományos kutatásra nem maradt hely. Materializmus helyett szubjektivizmus, voluntarizmus vált úrrá a közgazdaságtanban. Ahelyett, hogy azt kutatták volna például, hogy milyen összefüggések szabják meg a szocialista gazdaság fejlődésének ütemét, leszögezték, hogy ezt az ütemet az állami terv állapítja meg. Hasonlóképpen az állami terv volt az, amely a termelőerők elosztását és megfelelően a népgazdasági ágak egymáshoz való arányát stb., stb. megszabta.

Az úgynevezett tudomány arra szorítkozott, hogy a szocialista állam gazdaságpolitikai tevékenységét mint a szocializmus megvalósulását kommentálja.”(Friss [1956b]: *A XX. kongresszus és a közgazdaságtudomány*. Közgazdasági Szemle, 7-8. sz. 782. o.).

A második ötéves terv természetszerűleg aktualitását veszítette az 1956-os forradalom után. 1957-ben egyéves terv készült, ezt követte a második hároméves terv (1958-1960), majd a tényleges második ötéves terv (1961-65).

Ezek a tervmunkák is Friss kezében (is) összpontosultak. (A Gazdasági Bizottság titkára, a „Hármas Bizottság” tagja, az Államgazdasági Osztály vezetője, KB tag.) De hozzátartozott a kormány gazdasági programjának kidolgozásával megbízott Közgazdasági Bizottság szakmai „felügyelete is”.)

Kádár egyenesen úgy fogalmazott: „Nálunk a népgazdaságért Friss, Apró, Kiss Árpád, Antos elvtársak felelősek. Ezt érvényesíteni kell. Mindezek munkáját összefogja és a Politikai Bizottság előtt felelős Fock Jenő elvtárs. Nem véletlenül kerül ide ez a kérdés. Friss elvtárstól már kértük, szabaduljon meg attól a betyár intézettől és arra szentelje életét, hogy mint az Államgazdasági Osztály vezetője, a napi kapcsolatot megvalósítsa ezen a téren... ”.⁷²

A második ötéves terv tehát jóval később, 1961-ben indult. Az előkészületek éveiben a terv elgondolásai többször változtak, végül a kongresszusi irányelvekhez képeset az MSZMP KB 1961. szeptember 12-én hozott határozata felemelte a munkatermelékenység és csökkentette a lakossági fogyasztási alap növekedési ütemét. Mérsékelték a beruházási előirányzatokat is. "Meggyorsítjuk a szocializmus építését" "Tervező szerveink figyelembe vették az ország gazdasági életében a VII. kongresszus óta végbement, a tervezettnél gyorsabb fejlődést. Az ország dolgozói a hároméves tervünkben magunk elé tűzött termelési és fejlesztési célok többségét jelentősen túlszárnyalták, és a kongresszus óta eltelt időben több százezer parasztcsalád választotta az egyéni gazdálkodás helyett az egész társadalom gyorsabb, szocialista fejlődését biztosító társasgazdálkodást." - indokolta határozatát az MSZMP KB. (Pető – Szakács [1985], 394. o.)

Friss magyarázata sem maradt el. A VII kongresszuson elfogadott irányelvektől való eltérést részben a mezőgazdaság szocialista átalakulásának befejeződésével részben a honvédelmi kiadások növelésével magyarázta. Fokozni kellett az ipari termelés növekedési ütemét, növelni a nemzeti jövedelmet, s azon belül a felhalmozás arányát. Miért alacsonyabb a nálunk előirányzott fejlődési ütem annál, amit magunk is elértünk első ötéves tervünk időszakában...?” A bővített újratermelés mértékét döntően megszabja a felhalmozás. „Mármost a felhalmozás az elmúlt években minden más szocialista országban sokkal nagyobb részét tette ki a nemzeti jövedelemnek, mint Magyarországon. Jellemző, hogy nálunk a felhalmozások színvonala 1953-ban nemcsak viszonylag, hanem abszolút mértékben is

⁷² *Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1957. október 29-i üléséről*. Szigorúan bizalmas. Készült 4 pl-ban. F.M. 669. o In: *MSZMP KB jegyzőkönyvei 1957. július 2. – december 28-ig*. www.library.hungaricana.hu

magasabb volt, mint az utána következő öt évben. Beruházásaink 1953-ban 16,8 milliárd forintra rúgtak, 1954-ben 11,8, 1955-ben 11,2, 1956-ban 11,6, 1957-ben 11,1 1958-ban 13,7 milliárdot tettek és csak 1959-ben érték el újból, vagy hagyták el (az 1959. január 1-én életbelépett új termelői árrendszer megnehezíti az összehasonlítást) az 1953. évi színvonalat.”(Friss [1961a]: „A második öt éves terv néhány fontosabb kérdéséről” Társadalmi Szemle, 11. 19-20- o.) Az első öt éves terv pozitív említése „kiverte a biztosítékot.” A Szemle következő számában a szerkesztőség elhatárolódott Friss cikkétől. Hibáztak, figyelmetlenségből közölték – mentegetőztek. „A cikkben félreértésekre alkalmas összehasonlítások és elemzések szerepelnek. Többek között az első és a második öt éves terv beruházási adatainak összehasonlításakor nem mutat rá az első öt éves terv idején érvényesült gazdaságpolitikai torzulásokra, így helytelen megvilágításba kerülnek a második öt éves terv előirányzatai.” – írta a szerkesztőség. (A szerkesztőség nyilatkozata [1961], Társadalmi Szemle 12. sz. 80. o.)

Friss válasza rövid, elegáns. Feltehetően rosszul fogalmazott, a bírálathoz jogos. „Második öt éves tervünket, azt hiszem, joggal érzem a magaménak is, s ezzel már azt is megmondtam, hogy a tervet jónak tartom.”(Finoman utalás saját közreműködésére.) „Első öt éves tervünk súlyos hibáiról és hiányosságairól sokszor nyilatkoztam már a nyilvánosság előtt írásban is, szóban is. Mindez nem menti cikkem hiányosságait, hiszen az olvasó nem tudhatja, mit gondol a szerző azokról a kérdésekről, amelyekkel írásában nem foglalkozik. De a szerző fejében egymás mellett van meg a leírt és a le nem írt gondolat, és néha nem eléggé különbözteti meg őket, különösen nem az írás hevében, vagy közvetlenül azután.”- írta. (Friss István állásfoglalása a szerkesztőség nyilatkozatához. [1961d], Társadalmi Szemle, 12. sz. 81.o.)

A távolban, a Szovjetunióban élő Rákosi kéjes meglepettséggel értesült a történetekről. – tudjuk meg Rákosiné Bíró Zoltánnak írt leveléből. „Mátyás olvasott Friss elvtárustól egy cikket és azokat a megjegyzéseket, amelyek arról szólnak, hogy ő a terveket nem tartotta annyira rossznak, és az újak nem annyira jaja de jók. A szerkesztőség megjegyzései és a szerző homályos válasza megmutatja, mennyire messze tartanak még az igazi, szabad vélemény kicserélésétől.” – írta Rákosiné.⁷³ (1960-ban Aczél és Nógrádi Sándor Krasznodarba utaztak, hogy kihallgassák Rákosit az 1950-es évek koncepciók pereiben játszott szerepéről. Aczél a fenti levél ismeretében rá is kérdezett: „Friss István ügyében, ügyével kapcsolatban, az Ön felesége azt írta, hogy Magyarország, az még távol van a véleményalkotás szabadságától. Ön egyetért ezzel?” (Lehallgatott kihallgatások. [2013], 59. o.) A Rákosi házaspár csak a magyar Népköztársaság moszkvai nagykövetsége útján levelezhetett. Nem volt véletlen tehát, hogy az illetékes hatóságok ismerték tartalmukat.)

⁷³ Bíró Ferenc felesége Bíró Eugénia levélben tartotta a kapcsolatot a Szovjetunióban élő Rákosival és feleségével. A Bíró házaspár soha nem hitt Rákosi bűnösségében és minden fórumot megmozgattak, hogy Rákosi hazatérhessen. Kérelmüket azonban Kádár mindannyiszor elutasította. Csak 1971-ben kapott engedélyt felesége, hogy itthon, titokban eltemesse Rákosi hamvait. (Bíró [1994]: Száműzetésben.)

A középtávú és éves tervekkel párhuzamosan 1959-től megindult a 15-éves, majd 20 éves hosszú távú tervek kidolgozása is. Ebben a hierarchiában a rendszer centrális eleme, az öt éves, középtávú terv kezdett feleslegessé válni. A tervezési folyamatban a hosszú távú stratégiai tervezés és a rövidebb távú tervezés tűnt életképesnek. Az Intézet kutatói közül számosan bekapcsolódtak az Országos Tervhivatal tervezési munkáiba. (saktáblamérlegek, input output táblák, stb.)

A hatvanas évek elején az elméleti közgazdaságtan a gazdasági növekedés optimalizálásáról szólt. (Idővel a "fenntartható" növekedés váltotta fel.) Az optimális tervezés kutatási programjának keretében a lineáris programozás duál feladatának optimumaként nyert árnyékár számítások készültek, többek között az Intézetben is. (Simon György és Kondor György szétválásukig közösen készült tanulmányai tették ismertté az árnyékárak elméletét és módszerét. (Simon-Kondor [1965].)

A hivatali tervek "tudományos" jellegét azonban továbbra sem öltötték. Az "új módszerek, a matematikai modellek és a számítástechnika alkalmazása bizony kemény ellenállásba ütközött, minden lépésért meg kellett harcolni." - ismerte el Augusztinovics Mária abban az életpálya interjúban, amelyet a születésnapja tiszteletére készített tanulmánykötet számára adott. "Ha őszinte akarok lenni magamhoz" - folytatta, be kell látnom, hogy mindez mindvégig csak díszlet maradt, legjobb esetben valami párhuzamos gondolatébresztő, de soha nem vált az "igazi" döntés-előkészítés eszközévé. Az igazi döntések alkuban születtek - azt hiszem egyébként, hogy ez mindenütt így van." (*Racionalitás és méltányosság* [2000], 12-13. o.)

1.1.1.4. A NEGYEDIK „ÉVAD”

A gazdasági mechanizmus átfogó reformjáról a kommunista párt legfelsőbb szintjén döntöttek 1964 decemberében. Egy évvel később az MSZMP KB őszi ülésén határozott a reform irányelveiről. Viszonylag szélesebb körben, a tudományos ülésszakkal összekötött Közgazdasági Társaság évi rendes közgyűlésén tesztelték 1965 novemberében. 1966 májusában pedig a KB elfogadta magát a programot.

Az ülésszakot Nyers Rezső, az MSZMP Politikai Bizottságának póttagja, a Központi Bizottság titkára nyitotta meg: „mit is akarunk elérni a reformokkal? Gazdaságosabb termelést és ezzel gyorsabb és kiegyensúlyozottabb gazdasági növekedést - válasza. Az ún. sárga-barna könyv megfogalmazásában: a „termelés és a termelékenység állandó növekedése járjon együtt a dolgozók életszínvonalának rendszeres emelkedésével”. (*A gazdasági mechanizmus reformja* [1966].) (1963–1964 körül szinte valamennyi európai szocialista országban felmerült a tervutasításos gazdaságirányítás megreformálásának igénye. A próbálkozások iránya és mélysége azonban eltérő volt.)

Friss István, a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatójaként egyike volt az előkészítő munkálatok irányítóinak, legalábbis a távirányító a kezében (is) volt. A bizottságok munkáját koordináló titkárságot 1964-1966 között az Intézet osztályvezetője Nagy Tamás vezette. „Rajtuk kívül az Intézetnek még tíz munkatársa folyamatosan részt vett egy-egy munkabizottság munkájában és jelentős szerepük volt a központi tervezés új módszereire, az árrendszerre, a vállalati jövedelemszabályozás módszereire, a beruházások finanszírozására, a külkereskedelem mechanizmusára, a mezőgazdasági termelőszövetkezetekre és más fontos problémákra vonatkozó javaslatok kidolgozásában. A munkabizottságokban való közreműködés mellett, 1965 első felében, egy ideiglenesen erre a feladatra alakított intézeti kutatócsoport, néhány más munkatárs bevonásával összegyűjtötte és értékelte a szocialista országokban az egész népgazdaságot érintő, vagy egyes területekre vonatkozó új mechanizmusok tapasztalatait.” – olvashattuk Friss akadémiai osztályülésre készített beszámolójában. (*Az Elnökség beszámolója az 1967. évi közgyűlésen.* Előadó Erdey-Grúz Tibor főtitkár [1967], Magyar Tudomány, 6. sz. 373. o.)

Elsősorban a reform jellegéről kellett dönten. Korszerűsített tervutasításos rendszer legyen-e vagy indirekt, gazdasági eszközökkel szabályozott gazdasági mechanizmusra kell áttérni. Friss szavaival: „Vajon létezik-e, működik-e az értéktörvény, vagy nem létezik? Vajon az, hogy van áru, pénz, kereskedelem, nem vonja-e maga után, hogy az árban testet öltött társadalmilag szükséges munka érvényesül a kereskedelemben kialakuló árban? Akkor valamiképp működik az értéktörvény, bár további vizsgálatot követel, hogy hogyan működik, hat-e, illetve hogyan hat a társadalmi munkaerő elosztására. Vagy az-e a helyzet, hogy minden gazdasági tevékenységet terv szerint szabályoz a társadalom, illetve annak erre valamiképp kijelölt szerve, tervszerűen állapítanak meg minden árat is, az áraknak nincs a munkaerő elosztására hatásuk? Akkor az értéktörvény nem működik.” (Friss [1967c]: *A szocialista gazdaság törvényei és irányítása.* Magyar Tudomány, 7-8. sz. 428. o.).

A dilemma megoldása kompromisszum lett. Az állami szabályozás (a népgazdaság központi tervszerű irányítása) összekapcsolása az áruviszonyokkal, a piac aktív szerepével, a termelési eszközök szocialista tulajdonának keretei között. Feltehetően Friss István hatására is. Egy későbbi, már említett tanulmányának előszavában kiemelte, hogy határozatba foglaltatott, az „új gazdasági mechanizmusban a népgazdasági tervezés alapvető feladata olyan tervek kidolgozása, amelyek – a szocialista állam gazdaságpolitikáját kifejezve és konkrétizálva – meghatározzák a gazdaságfejlesztés fő céljait, a gazdasági növekedés lehető legkedvezőbb egyensúlyát biztosító fő arányait. ...” (Friss [1975], 6. o.).

Az új gazdasági mechanizmus bevezetésére 1968. január 1-én került sor. Számos vonatkozásában az 1957-ben félretett reform-javaslatokhoz nyúltak vissza. Ezt Friss többször, több írásában hangsúlyozta is. A korrekciós pontok: a gazdasági folyamatok közvetlen központi szabályozása, illetve a szocialista vállalatok köré tekert terv-háló lebontása

és az egyének anyagi ösztönzésének befogadása. A gazdasági eszköztárba pedig tudatosan bekerültek a piaci viszonyok, ármozgások, kereslet-kínálati hatások, stb.

Friss azonban meg volt győződve arról, hogy a szocializmus a helyes út. Csak taktikailag, átmeneti időszakban fogadta el az árutermelés szükségességét. Ágh Attilával folytatott elméleti vitájában fejtette ki, hogy Ágh értelmezésével ellentétben Marx nem azt állította, hogy az árutermelés a szocializmus egész korszakában fennmarad. „Ezt a téves állítást szeretném megvilágítani és helyreigazítani, írta, bizonyítva, hogy Marx úgy látta, a termelőeszközök társadalmosításával, tehát már a szocializmusban, megszűnik az árutermelés. Teszem ezt nemcsak a Marx iránti tisztelettől vezérelve, hanem elsősorban azért, mert az érintett kérdés erősen belejátszik a szocializmus politikai gazdaságtanának mai vitáiba.” Marx, Engels és Lenin „azt írták ugyan, és nyilvánvalóan azt is gondolták, hogy a termelőeszközök köztulajdonba vételével megszűnik az árutermelés, ezt a változást azonban olyan egyéb változásokkal kapcsolták össze, amelyek nem következtek be. Azt hitték, hogy a termelőeszközök társadalmosítását közvetlenül követi majd a társadalmi szükségletek pontos felmérése és a munkaerő ezeknek megfelelő társadalmilag ellenőrzött tervszerű elosztása. Azóta kimutattuk, hogy ez nem is következhet be könnyen és gyorsan, különösen nem akkor, ha a termelési eszközök társadalmosítása nem a legfejlettebb tőkés országokban, hanem a gazdasági fejlettség viszonylag alacsony fokán álló országban következik be.”(Friss [1968a]: *Szocializmus és árutermelés*. Magyar Filozófia Szemle. 4. sz. 759. o.) Friss tehát azt látta be, hogy a gazdasági fejlettség adott szintjén, az adott gazdasági és társadalmi viszonyok között csak súlyos veszteség árán iktatathatók ki a piaci viszonyok.

A reformprogram megalkotói számoltak azzal, hogy a piacgazdasági környezet kialakítása negatívan érintheti a foglalkoztatottságot és a személyi jövedelmi arányokat. Már csak azért is, mivel a reform során a bérek lassabb, a bérkiegészítések (prémium, jutalom, nyereségrészesedés) gyorsabb növekedését, vagyis a jövedelmi struktúra átalakítását tervezték. Hangsúlyozva a vállalati vezetők jó munkáját megillető kiemelt anyagi elismerés fontosságát. Az akkori megítélés szerinti nagymértékű jövedelemegyenlőtlenség az emberek ellenérzését váltotta ki, s ez nem kis szerepet játszott a reform-folyamat megakasztásában. (Súlyosabb volt természetesen a szovjetek elvárása.)

A szegénységről, mint társadalmi problémáról ezekben az években nem illett beszélni, a disputa a hetvenes évektől „halmozottan hátrányos helyzetű” emberekről folyt.

2. A TUDOMÁNPOLITIKUS

2.1. ELMÉLETI VITÁK 1952-1957

2.1.1. „A SZOCIALIZMUS KÖZGAZDASÁGI PROBLÉMÁI...”

Az ötvenes évek elején uralkodó közgazdasági tudás meghatározó eseménye, az 1953. március 5-én elhunyt Sztálin utolsó munkájának megjelenése volt. Egyszerre szolgált az 1953 júniusa előtt elkövetett hibás politika majd az 1953. júniusi párthatározat új politikai irányvonalának indokolásául, az olvasók, kinek-kinek beállítottsága szerint.

"A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban",⁷⁴ alapvető, nemzetközi jelentőségű marxista tankönyvet, Sztálin szavaival a "marxista-leninista elmélet kimagasló" alkotását, a "forradalmi ifjúság kézikönyvéül" ajánlotta. A szocialista termelési viszonyok és termelőerők összhangjáról szóló törvény ugyanis korrekcióra szorult. (Sztálin [1952].)

Sztálin rákényszerült, el kellett fogadnia és fogadtatnia, hogy a piaci törvények a gazdaság legális tartozékai. Következésképpen a szovjet társadalmi rend **átmeneti** formáció specifikus termelési viszonyokkal. Olyan képződmény, amelyben az uralkodó szocialista termelési viszonyok bázisán még léteznek árutermelésre jellemző viszonyok. Következik ez abból, mondta, hogy a társadalmasítás mértékét tekintve kétféle szocialista tulajdon létezik továbbá a gazdasági törvények objektív jellegén a szocializmus sem képes változtatni. Ebben a helyzetben a létező viszonyok kombinációja labilis, felborulhat, de nem következik visszafordulás a kapitalista értékrend felé, csak továbbhaladás van az új, a magasabb termelési mód irányába. E magasabb szintű formáció tudati- politikai- társadalmi értelemben megvalósult ugyan, gazdaságilag viszont még bizonytalan. Az előrehaladás biztosítéka, hogy megszűnt a magántulajdon, nincs kizsákmányolás, nincsenek antagonisztikus osztályok. A kapitalista törvényszerűségek csak formálisan léteznek, mert belső tartalmuk lassan eltűnik a mögöttük álló polgári osztályokkal együtt. A modell célja, hogy biztosítsa a társadalom minden tagjának a létbiztonságot és a kor technikai színvonalán elérhető maximális fogyasztást, az önmegvalósítás alapját.

⁷⁴Oroszul először összefüggően a *Bolsevik* című folyóirat 1952. évi szeptemberi száma jelentette meg. (Ez év októberében hívták össze először a XIX. Pártkongresszust 1939 óta.) Magyarul a Szikra Könyvkiadó "A marxizmus-leninizmus klasszikusai" szerkesztősége rendezte sajtó alá 1952-ben. A kiadás tartalmazza még Sztálin: *Válasz Alekszandr Iljics Notkin elvtársnak, L.D. Jarosenko elvtárs hibáiról* és *Válasz A.V. Szanyina és V.G. Venzser elvtársaknak* címmel megjelent írásait.) Egy készülő politikai gazdaságtan tankönyv szocializmust tárgyaló fejezetéről folytatott vitához kapcsolódva Sztálin a tankönyv anyagához és a vitában elhangzottakhoz "Megjegyzéseket" fűzött. Ezek a megjegyzései jelentek meg az említett folyóiratban. A következő témaköröket tárgyalta. 1. a gazdasági törvények jellege a szocializmusban. 2. árutermelés a szocializmusban. 3. értéktörvény a szocializmusban. 4. a város és a falu, a szellemi és fizikai munka közötti ellentét megszüntetése, valamint a köztük levő különbségek felszámolása. 5. az egyedüli világpiac szétesésének és a kapitalista világrendszer válságának elmélyülése. 6. a kapitalista országok közötti háború elkerülhetetlensége 7. a modern kapitalizmus és a szocializmus gazdasági alaptörvénye. Az egyéb kérdések körében külön fejezetben kívánta a nemzeti jövedelmet tárgyalni. Az érdemi észrevételeken túl Sztálin részletesen előírta a tankönyv formáját, példány számát, stb..

Sztálin ebben a munkájában a szocialista gazdaság törvényeinek objektív jellegét emelte ki. Elhatárolódott tehát attól a 30-as évektől egyre erősödő állásponttól, hogy a szocializmusban a gazdasági folyamatokat tudatosan lehet irányítani. Ez szubjektivista felfogás - mondta Sztálin és kifejtette, hogy a szocializmusban a gazdasági fejlődés egyes törvényei az emberek akaratától függetlenül végbemenő objektív folyamatok, vagyis objektívek, éppen olyan értelemben, mint a természet törvényei. Nem emberek alkotják meg azokat, mint a jogi törvényeket, nem szüntethetők meg és nem alakíthatók át. Szinte szó szerint a "természeti rend" filozófiája, F. Quesnay sorai ismétlődnek, amikor azt olvassuk, hogy az "emberek felfedezhetik, megismerhetik ezeket a törvényeket, támaszkodhatnak rájuk, felhasználhatják őket a társadalom javára" korlátozhatják hatókörüket, de nem szüntethetik meg azokat. (Sztálin [1952], 7-8. o.). A természeti törvényektől abban különböznek, folytatta Sztálin, hogy viszonylag rövid életűek, mivel gazdasági viszonyokhoz kötődnek. E törvények nagyobb része tehát csak egy bizonyos történelmi időszakban érvényesül, majd új törvények lépnek helyükbe. Minthogy törvények, az emberek nem képesek ezeket "siettetni", "átalakítani", vagy "megszüntetni", legfeljebb hatókörüket korlátozhatják, vagy káros hatásukat mérsékelhetik. A gazdasági viszonyokon, amelyekhez kötődnek, ellenben lehet változtatni.

A gazdasági törvények objektív jellegéből következően szocialista viszonyok között is a gazdasági fejlődés fokozatos változások sora. Létezik egy átmeneti időszak, amikor is a kapitalista gazdasági kategóriák formailag fennmaradnak, miközben lényegileg **kezdenek átalakulni**. Ez a tanítás lett, a szocialista reform-közgazdaságtan egyik alapja.

A változás fokozatosságának meghirdetéséből annak elismerése is következett, hogy a Szovjetunióban az árutertermelés átmenetileg fennmarad és formailag tovább élnek olyan kategóriái, mint az áru, a pénz, a munkabér, stb.. Ez a fajta árutertermelés azonban az árutertermelés egy különleges fajtája. A fogyasztási cikkekre terjed csak ki, tőkésék közreműködése nélkül történik és a szocialista termelés megerősítését szolgálja. (Kivétel a külkereskedelem, amely területen az állami vállalatok által termelt termelési eszközök is lehetnek áruk.)

Az áruviszonyok és az árutertermelés fennmaradása a munkaszerinti elosztás elvéből és a kétféle tulajdon forma létezéséből következik. Bár a termelési eszközök magántulajdonát társadalmi tulajdon váltotta fel, a megtermelt fogyasztási javak egy bizonyos része csoporttulajdonban maradt. Az állami vállalatok mellett még működnek termékeikkel adás-vétel útján kereskedő termelő egységek, a kolhozok. Ezért az árutertermelés és az áruforgalom szükségszerű mindaddig, - írta Sztálin - amíg a két szektort egy ezeket magába foglaló termelési szektor fel nem váltja és az "áruforgalom pénzgazdaságával együtt", a népgazdaság felesleges elemeként eltűnik." (Sztálin [1952], 19. o.). Az átmenet időszakában tehát legálisan folyik árutertermelés és áruforgalom a személyes fogyasztási cikkek körében. A termelési eszközök ellenben nem áruk.

Sztálin tehát elismerte, hogy átmenetileg a szocialista tulajdon két egyenrangú, vagy annak tekinthető formája: az állami, össznépi tulajdon és a kolhoz tulajdon. (Sztálin [1952], 41. o.) (Ezáltal a termelési viszonyok és a termelőerők összhangjának elve nem sérült és a szocialista viszonyokkal korábban összehérhetetlennek tartott egyes kapitalista elemek legálissá válhattak.) A kolhoz tulajdon össznépi tulajdon szintjére emelésével legális a termékcsere, a kolhoz felesleges termékeit iparcikkre cseréli.⁷⁵

Sztálin rögzítette a két nagy társadalmi formáció gazdasági alaptörvényét. A modern kapitalizmus alaptörvénye a maximális profitra törekvés, a szocializmusé ezzel szemben az "egész társadalom állandóan növekvő anyagi és kulturális szükségletei maximális kielégítésének biztosítása a szocialista termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő szakadatlan növekedése és tökéletesedése útján." (Sztálin [1952], 42.o.).

E meghatározás kulcs elemei, a termelés állandó növekedése, az anyagi és kulturális jólét maximális kielégítése, a legfejlettebb technika alkalmazása. Ezzel párhuzamosan a népgazdaság tervszerű arányos fejlődésének törvényét és a népgazdaság tervezését megfosztotta alaptörvény jellegétől. "Azt mondják" - írta -, "hogy a szocializmus gazdasági alaptörvénye a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének törvénye. Ez nem igaz." A népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének törvénye és a népgazdaság tervezése is csak eszközök a szocializmus gazdasági alaptörvényében meghatározott célok eléréséhez.

Bár szándéka szerint Sztálin lezárni kívánt alapvető elméleti kérdéseket, valójában provokált azzal, hogy a totálisan államosított és centralizált tervgazdaság koncepcióján részt nyitott piaci elemeknek. Átmenetiek, mondta, "eljár majd felettük az idő", a fejlődéssel érvényüket fogják veszteni.

Sztálin műve „értő fülekre” talált a magyar politikusoknál-közgazdászoknál is. Az MDP Központi Előadói Irodájának politikai gazdaságtani munkaközössége már 1952 novemberében és ettől kezdve több héten át vita esteket szervezett. A kérdések négy csoportja: 1. A gazdasági törvények jellege; 2. A modern kapitalizmus és a szocializmus gazdasági alaptörvénye; 3. Az árutermelés és az értéktörvény kérdése a szocializmusban; 4. Az egységes világpiac szétesése és a kapitalizmus általános válságának elmélyülése.

Az akkori megszokott rend szerint minden vitát egy felkért előadó vitaindító előadása vezetett be. (A Petőfi-kör vitái térnek majd el ettől a sémától.). Az elsőt, a közgazdasági egyetem tanára Nagy Tamás tartotta a politikai gazdaságtan tárgyaról és módszeréről. (Nagy T. [1953].) Sztálin utolsó munkája, mint köztudássá érlelődött ismeretanyag simult bele az

⁷⁵ Hoch Róbert 1952 októberében „pártfogó”magyarázatot fűzött az árucserre termékcserevel való felváltásának sztálini gondolatához. (Hoch [1953]: *Áruforgalom és termékcsere*. Szovjet-Magyar Közgazdasági Szemle, november). Cikkének többszöri átírása után végül is Friss a témát nem találta időszerűnek és felényi terjedelemben engedélyezte megjelenését a *Szemle Konzultáció* rovatában. Egy évnvi próbálkozás, cikkének újra meg újra fogalmazása mondatta vele „Kell-e minden elméleti cikket, ha a bírálók elfogadták, Központi Vezetőségi tagnak látni publikálás előtt? Nem, határozott válasza. (Hoch [1953]: *Feljegyzés egy tanulmány történetéről*, géppel írt másolat. Hoch iratai.

anyagi javak termelésétől a politikai gazdaságtan osztályjellegéig és pártosságáig ívelő előadása írásos változatába. Sztálin fejtegetései a kulturáltan megírt tanulmányának szerves részei.

Nagy Tamás előadásából, pontosabban publikált változatából két dolgot emelnék ki. Először is, finoman önkritikát gyakorolt. Elismerte, maga is a szubjektivizmus hibájába esett, mert azt gondolta, hogy az emberek a gazdasági törvényeket átalakíthatják, módosíthatják a szocializmusban. Másodsor, feltűnően nem foglalkozott a szocializmus gazdasági alaptörvényével. A "miértre" 1956-ban a Petőfi kör első közgazdasági vitáján elhangzott felszólalása ad választ. Szinte "kirobbant" belőle, hogy "a politikai gazdaságtanban el kell vetni a gazdasági alaptörvény fogalmát, mert nem jogos, nem célszerű. Először azért nem, mert nézetem szerint nem lehet egy termelési mód fejlődésének valamennyi főoldalát és főfolyamatát egyetlen törvényben összesűrítve megformulálni, másodsor azért nem, mert egy ilyen törvény megformulázása nem segít bennünket hozzá az illető termelési mód belső összefüggéseinek jobb megértéséhez." (Nagy T. [1989], 55. o.)

A vita-sorozat másik központi előadója, Friss István, aki Sztálin művét, mint a marxista-leninista elmélet kimagasló alkotását méltatta.⁷⁶ Lényegesen továbbfejlesztette a marxizmus tanításait a kapitalista és a szocialista társadalmakról, új tételekkel gyarapította a marxista-leninista elméletet, ezáltal új eszmei fegyvert adva a világ kommunista és munkáspártjainak kezébe – Friss előadásának indító gondolatai. A felvetett kérdések halmazából négy fő tárgykör összegzésére szorítkozott a sztálini mederben haladva. 1. A gazdasági törvények jellege, hatása és megismerésük jelentősége. 2. A kapitalizmus gazdasági alaptörvénye és a kapitalista világrendszer elmélyülő válsága. 3. A szocializmus gazdasági alaptörvénye és a szocializmus napirenden levő gazdasági kérdései a Szovjetunióban. 4. A szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet.

Megítélésem szerint Friss két lényeges kérdésben eltért Sztálintól. Sztálinnal szemben a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének törvényét alaptörvényként kezelte. A **gépipar** gyors ütemű fejlesztését pedig objektív törvényszerűségnek tekintette. Előadását a párt oktatási anyagként kezelte.

A Magyar-Szovjet Közgazdasági Szemle számainak *Szemle rovatában* cikk-sorozatban számolt be a hozzászólásokról. (*A politikai gazdaságtan egyes kérdései* [1953].) A szerzők a fő pontokat négy csoportban tárgyalták; nevezetesen: 1. a gazdasági törvények jellege; 2. a modern kapitalizmus és a szocializmus gazdasági alaptörvénye ; 3. az árutermelés és az értéktörvény kérdése a szocializmusban ; 4. az egységes világpiac szétesése és a kapitalizmus

⁷⁶ 1953. január 6-án a Központi Előadói Iroda előadásai keretében hangzott el Friss előadása az Építőipari Dolgozók Szakszervezetének székházában. „Sztálin elvtárs "A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban" című műve a marxista-leninista elmélet kimagasló alkotása címmel még abban a hónapban megjelent a Társadalmi Szemlében [1953] 1. sz. és hasonló címmel 1953-ban a Szikra kiadásában. (Friss István emlékezetére rendezett emlékülésre összeállított kitűnő bibliográfiából hiányzik.)

általános válságának elmélyülése. A fontosabb előadások önállóan is megjelentek kis füzetekben. (A *Közgazdasági elméletek története* [1955] egyetemi jegyzetben egy fejezet Csapó Lászlótól.)

A Magyar Tudományos Akadémia 1953. évi Nagygyűlésén a II. Osztály előadásai is Sztálin elvtárs utolsó, zseniális művét méltatták. Az előadók és hozzászólók a matematikától a biológián át, a történeti-jogtudományokig, stb. lefedték a tudományok széles spektrumát. Itt mondta el Nagy Imre, immár Minisztertanács elnökhelyetteseként székfoglaló előadását. (Nagy Imre [1953]: *A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet néhány közgazdasági problémája a népi demokratikus országokban*. MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának közleményei.) Gerincét Sztálin új tudományos művének méltatása és a magyar viszonyokkal való összevetése képezte.

"Közgazdasági tudományos életünkben és tevékenységünkben az előttünk álló legnagyobb s hozzátehetem legnehezebb feladatot számunkra Sztálin utolsó tudományos művében lefektetett tételeknek a népi demokrácia viszonyai közé való átültetése, az átmenet szakaszán való alkalmazása jelenti." - írta. (Nagy Imre [1953a], 358. o.). Sztálin tanításaival felvértezve⁷⁷ fejtette ki, hogy a népi demokratikus országokban, közöttük Magyarországon a kapitalizmusból a szocializmusba való **átmenet** történelmi szükségszerűség. A népi demokratikus országok adott fejlődési szakaszán el kell fogadni, hogy a kapitalizmus és a szocializmus gazdasági törvényei párhuzamosan létezzenek, következésképpen a termelés társadalmi jellege és a termelési eszközök társadalmi tulajdona közötti összhang a népgazdaság két fő termelési ágában: az iparban és a mezőgazdaságban nem azonos mértékű. (Miniszterelnöki expozéjában, mint már említettem, "**új szakasz**"-ról beszélt.)

Az átmenet kettős jellege meghatározza a munkás-paraszt szövetség tartalmát, működését és feladatait. Léteznek ugyanis kulák kapitalista és kisáruterrelő egyéni gazdaságok vagyis a kapitalista típusú egyéni gazdaságok termelési és tulajdonviszonyai és léteznek az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek, a szocialista mezőgazdaságnak kevésbé fejlett, elmaradottabb formái.

A kis- és közép paraszt gazdaságokban folytatott árutertermelés viszonylag nagy súlya, mondta, magában rejti a kapitalizmus veszélyét „leküzdési módja azonban nem az, hogy nem fejlesztjük, vagy visszafejlesztjük a kis- és középparasztgazdaságok árutertermelését, hanem az, hogy az árutertermelés általános növelésén belül, jelentősen nagyobb mértékben fejlesztjük az állami és szövetkezeti, tehát a szocialista gazdaságok árutertermelését, mint az egyéni gazdaságokét.”...” A népi demokrácia viszonyai között a paraszti árutertermelésnek, a NEP hasonló kezdeti szakaszától eltérően az a sajátossága, hogy átmenetileg sem vezet a

⁷⁷ Sztálin művének túlárado dicsőítése talán taktikai lépés is volt. Nagy Imre ismerte a „bukatókat”, Buharin sorsát, s Sztálinba fogódzva, Sztálin híveivel az oldalán, a sztálini vezérfonalba szötte óvatosan kibontva az átmenet időszakában javasolt lassabb, visszafogottabb, gazdaságpolitikát.

mezőgazdaságban a kapitalista elemek felélénküléséhez, ha a párt és a kormány gazdaságpolitikáját helyesen alkalmazzuk és a termelők szabad áruforgalmának biztosítása mellett, tovább folyik a kulák-kapitalista elemek erőteljes korlátozása és a kisárutermelés átalakítása. A gazdaságpolitika új iránya tehát, a még túlsúlyban levő kisárutermelés viszonyai között is, elősegítheti a népgazdaság szocialista alapjának kialakulását és megszilárdulását.”(Nagy Imre [1953], 374.o.)

„Az átmenet jelenlegi szakaszán Magyarországon, de a többi népi demokratikus országban is, a fogyasztási javak termelésében még az egyéni parasztgazdaságok részaránya a legjelentősebb. Mellette a szocialista szektor még elmarad. Ebből adódik az átmeneti szakasz egyik sajátossága a fogyasztási javak és nyersanyagok termelése és áruforgalma terén. A város számára a szükséges fogyasztási javak és nyersanyagok egyrészét a szocialista állami és szövetkezeti szektor termeli,- túlnyomó nagyrészét azonban az egyéni kisárutermelő szektor. Ez azzal a következménnyel jár, hogy a városok fogyasztási javakkal és nyersanyaggal való ellátása döntően a kisárutermelő egyéni szektoron nyugszik és nem a mezőgazdaság szocialista szektorán. Márpedig az egyéni paraszti termelés esetlegessége, valamint árufeleslegeinek értékesítése bizonytalanná teszi a város fogyasztási javakkal és nyersanyaggal való rendszeres és tervszerű ellátását. A kötelező állami begyűjtésnek az átmenet jelenlegi szakaszán Magyarországon és a népi demokratikus országokban azért is döntő a jelentősége, mert hivatva van áthidalni azt az ellentmondást, ami a szocialista ipar és a kisárutermelő egyéni mezőgazdaság között a város fogyasztási javakkal és nyersanyaggal való ellátása terén fennáll. Az állami begyűjtésnek kell előteremteni azokat a termékmennyiségeket városok élelemmel és nyersanyaggal való ellátása terén le tudja győzni a paraszti termelés esetlegességeiből származó bizonytalanságot és biztosítani tudja a tervszerű ellátást. Ilyen módon, mint látjuk, az állami begyűjtésnek igen fontos szerepe van a város és falu gazdasági együttműködésének megszilárdításában és továbbfejlesztésében, a lakosság tervszerű ellátásában, a javak elosztása terén annak a szocialista elvnek a fokozottabb megvalósításában, hogy mindenkitől képességei szerint és mindenkinek munkája szerint.”(Nagy [1953], 375.o.) 1952 januárjától Nagy Imre volt a begyűjtési miniszter. ⁷⁸

2.1.2. A NEP VITA

Az 1953 júniusában meghirdetett "új szakasz"programja természetes történelmi párhuzamként elevenítette fel a NEP-ről szóló vitákat. (Nem spontánul, mivel szerepelt azon elméleti kérdések sorában, amelyekről a Politikai Bizottság előadásokat, tanulmányokat,

⁷⁸ A 251.800/1951 (IV. 20.) Élm. M. számú, általa kibocsátott rendelet 11. §-a szerint "A sertésbeadási kötelezettség teljesítésének elmulasztása közellátás érdekét veszélyeztető bűncselekmény, és a gazdasági rend büntetőjogi védelméről szóló 8800/1950. (VII. 26.) M.E. rendelet értelmében - amennyiben súlyosabb minősítés alá nem esik - 5 évig terjedő börtönnel büntetendő."(Félix [2008]: *Nagy Imre ismeretlen élete - 2. - Az igazi forradalmár.* Magyar Narancs. 10. 16.

publikációkat javasolt. Kádár később az Írószövetségben mondott beszédében is hivatkozott a NEP-jelenségre.) Történelmi tény volt, hogy 1921-ben, a Kommunista Párt X kongresszusán a küldöttek egyhangúan elfogadták Lenin előterjesztését a terményadó bevezetéséről. Lényegében a kötelező gabonabeszolgáltatás megszűnését jelentette be, azt, hogy a parasztok miután termésben lerótták az adót, a termés további részével szabadon rendelkezhetnek, beleértve a cserét is. A „csere lehetőségének megnyitása – volt az az ugrópont, amelyből az egész gazdálkodási rendszer és felfogásmód felülvizsgálata következett és amelyből a tulajdonképpeni új gazdasági politika kinőtt.” – olvashatjuk a NEP korszakáról Szamuely könyvében. (Szamuely [1971], 37. o.).

A NEP a hadikommunizmus gazdaságpolitikáját váltotta fel. (Hogy milyen mértékben ezt (is) feszegeti Kovács János Mátyás [1982] sajátos látásmódjával gazdagított tanulmányában.) Ideológiai-elméleti keretbe is kellett illeszteni, minthogy a marxizmus tanítása szerint a szocializmusban az áruterelés megszűnik, bár „óvakodtak olyan megfogalmazásoktól, amelyek szerint a szocialista forradalom *közvetlen* feladata lenne az árucseré és a pénzgazdálkodás megszüntetése.” – írta Szamuely. ([1971], 37. o.). (Emlékezzünk Friss is hivatkozott a feltételek hiányára Ágh Attilával folytatott elméleti vitájában 1968-ban.)

A NEP ideiglenes történet lett, Sztálin más irányt adott a dolgok menetének. A szocializmus félévszázados történetében azonban újra meg újra felbukkant ennek az első társadalmi-gazdasági, messzemenő elméleti konzekvenciákkal, politikai-ideológiai fordulattal járó időszaknak az értékelése.

Itthon a NEP vita Mód Aladár cikkével és Kassai Géza hozzászólásával indult. Az 1953. júniusi párthatározat új programját Mód Aladár „hitelesítte” a lenini Új Gazdaság Politika felidézésével. „Az új kormányprogramot, mely a szocialista építést az életszínvonal emelésével kapcsolja össze, - olvashatjuk, dolgozó népünk örömmel fogadta. Ugyanakkor azonban egyrészt az a tény, hogy a második kongresszus célkitűzéseitől eltérően, a nehézipar lassúbb és a fogyasztási ipar erőteljesebb fejlesztését, a mezőgazdaságban pedig az egyéni gazdaság fokozott támogatását, a termelőség-erősítések jobban megalapozott, s ezzel, ha kell, lassúbb ütemű építését helyezte előtérbe; másrészt az a tény, hogy ezt a jelentős változást az eddigi szokástól eltérően nem a párt hozta az ország nyilvánossága elé, – a munkásság és a dolgozó parasztság szélesebb rétegeiben, de még a párttagság körében is számos kérdést vetett felszínre, sőt bizonyos zavart és bizonytalanságot is hozott magával. Mozgósított az ellenség is.” (Mód [1953]: *A "nep"-politika és alkalmazásának néhány kérdése pártunk politikájában*". Társadalmi Szemle, 9. sz. 811. o.)

Még ebben, mármint 1954-ben a felsőoktatás egyetlen egyetemi szinten oktató intézményében,⁷⁹ az 1953-tól Marx Károly nevét viselő Közgazdaságtudományi Egyetemen,

⁷⁹ A KV 1953. júniusi és "A közoktatás helyzetéről és feladatairól" szóló határozata alapján megszűnt a Belkereskedelmi Akadémia, az Országos Tervhivatal Felsőfokú Terviskolája, a Pénzügyminisztérium

két napos tudományos ülészakot tartottak. (1954. március 22-23.) Ez az első az Egyetem történetében, egyszersmind az első kísérlet arra, hogy nagyobb nyilvánosság előtt vitassák meg a közgazdasági elmélet hazai aktuális kérdéseit, - hangsúlyozta az egyetem rektora, Fogarasi Béla elnöki megnyitójában. Üdvözölte a vendégeket, közöttük Friss Istvánt a Központi Vezetőség tagját.

Az első napi referátum Nagy Tamásé. (*A NEP alkalmazásának egyes kérdései Magyarországon* In: *Gazdasági életünk...* [1954].) Korreferátorok: Kádár Iván, Forgács Tibor, Szabó Kálmán.) A második nap a mezőgazdaságról szólt.

A proletárdiktatúra győzelme után miért nem lehet azonnal szocialista viszonyokat teremteni a népgazdaságban – indító gondolata. Az alkalmazni kívánt gazdaságpolitikának számolni kell azzal a ténnyel, hogy egy ideig szükségképpen fennmarad a kisárutermelő parasztság a mezőgazdaságban, kisiparos az iparban, kiskereskedők a kereskedelemben, s létezik még tőkés szektor is. – rövid válasza.

Mit is jelent a NEP politika? Azonos-e a NEP és az átmeneti korszak? Megválaszolásához először is tisztázni kell, mondta Nagy, hogy mit tekintsenek átmeneti korszaknak, a Marx által megfogalmazott értelemben a kapitalizmusból a kommunizmusba tartó időszakot, avagy e korszak egyik szakaszát, a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenetet.

Amiben a résztvevőknek dönteni kellett: szűkebben vagy tágabban értelmezzék-e a NEP fogalmát. A piaci viszonyok bekapcsolása csak a munkásosztály és a kistermelő parasztság árucserén alapuló összefogását segítse, avagy a piaci viszonyok befogadása terjedjen ki a szocialista iparosításra, a mezőgazdaság kollektivizálására, stb..

Nagy Tamás a proletárdiktatúra idején követendő politika, a NEP lényegének a szocialista nagyipar, tehát a munkásosztály és a kisárutermelő mezőgazdaság, vagyis a parasztság árucserén alapuló összefogását tekintette. A szocializmusba ugyanis csak kapitalista gazdasági elemek alkalmazásával lehet eljutni,- mondta. Ebből a logikából vezette le, hogy a NEP-be a gazdaságpolitika egésze beletartozik, de hozzátette, hogy a szocialista iparosítást és a kollektivizálást nem kell erőltetni. (A NEP tágabb vagy szűkebb értelmezése melletti kiállást ezzel elkerülte.) A NEP-t tehát a proletárdiktatúra szerves részének tekintette, következésképpen egy hosszabb, szakaszokra tagolható folyamattal számolt. S e szakaszokat felsorolta.

Fogarasi vitázárójában a proletárdiktatúra új gazdaságpolitikáját egy átmeneti időszakra, a szocializmus felépítésének időszakára értelmezte. (Tehát a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet idejére már nem, miként azt részletesen kifejtette a Társadalmi Szemle 1954 évi első számában.)

Egyéves Pénzügyi Főiskolája, és a tervek szerint a Számviteli Főiskola. A közgazdászképzésről és intézményrendszeréről teljes áttekintést kapunk Pillis Pál - Sipos Aladár: *A közgazdászképzés egyes problémái*. Társadalmi Szemle, 1954. 11. sz.

Pár hónappal később az Egyetem Tanácsának ülésén Fogarasi Béla a NEP-ről, a NEP fogalmáról folytatott vitát kevés haszonnal járó eszmecsereként nyilvánította.⁸⁰ Nagy Tamás nem hagyta szó nélkül. Bár felszólalásában elismerte, meglehet, hogy a vita haszontalan volt, az oktató munka első lépése azonban a pontos fogalomalkotás, s ebben az értelemben a „NEP alkalmazásáról folyó vita és annak eredményei nagyon komoly haszonnal jártak, a multban ezen a téren elkövetett hibák mélyebb elemzését adták, mint ami addig volt.” Megerősítette abbéli véleményét, hogy a kisárutermelő gazdaságok bizonyos szűk korlátok között képesek a termelő viszonyok bővített újratermelésére.

Fogarasi Béla Nagy Tamás mindkét megjegyzésére reagált. „Haszontalannak” elsősorban a sajtóban nagyobb nyilvánosságot kapott vitát nevezte, ami pedig a kisárutermelést illeti, személyes nézete, hogy a kisárutermelő parasztságot nem lehet a felhalmozás marxi elméleti fogalmába „belegyömöszölni”.⁸¹

És pár hónappal később a NEP vitákat kemény hangú, a hozzászólókat elmarasztaló szerkesztőségi cikk zárta. 1954. második felében a párt elméleti lapjában a párt kemény magja lényegében megtorpedózta Nagy Imre programját.

Két fontos tanulságot kell levonni, - írta a Társadalmi Szemle szerkesztőbizottsága, amelynek tagja volt Friss István is. "Az egyik, hogy a vita csak akkor visz előre, ha azt nemcsak a kritika, hanem az önkritika is jellemzi. A másik, hogy a népgazdaság és a gazdaságpolitika egyes kérdései körüli vita csak úgy jár teljes eredménnyel, ha a hozzászólások az egyes problémákat nem dogmatikusan, nem idézgetések alapján, hanem a marxi-lenini elméletet alkotóan alkalmazva, szoros kapcsolatban az eleven élettel, a tények konkrét, beható elemzése útján kívánják megvilágítani." (A „NEP” alkalmazásának kérdéseiről indított vitához. A Szerkesztőbizottság [1954], Társadalmi Szemle, 7. sz. 131-132. o.) Az utolsó mondat második fele a „tények elemzésének igénye” akár Friss fogalmazása is lehet.

Fogarasi Béla már említett, a tudományos ülészakot megelőzően publikált cikkében, az átmeneti korszakot politikai és gazdasági kérdésként fogta fel. Tartalmi kifejtésével nem bajlódott. „A kapitalista és a kommunista társadalom között van egy időszak, amelyben az első forradalmi úton a másikká alakul át. Ennek megfelel egy politikai átmeneti időszak is, amelynek az állama nem lehet egyéb, mint a *proletariátus forradalmi diktatúrája*.” Az „átmeneti korszak *politikai formái* rendkívül különbözők lehetnek, de a lényeg emellett elkerülhetetlenül egy és ugyanaz lesz: a proletariátus diktatúrája” – idézte Lenint. Az átmeneti korszakban a gazdasági formák is változatosak lehetnek, de a lényeg ekkor is megmarad, a szocializmus építése. (Fogarasi [1954]: *Lenin és az átmeneti korszak kérdései*. Társadalmi Szemle, 1. sz. 3-4. o.)

⁸⁰ *Jegyzőkönyv a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Tanácsának 1954. június 29-én tartott üléséről*. MTA Lt. 183/3. 15. o.

⁸¹ MTA Lt. 183/3.. *Jegyzőkönyv*.... 46. o.

Mára már világosan látjuk, hogy a NEP vitáról kibontakozott vita tétje voltaképpen a szocialista gazdaság **két típusú működési modellje** közötti választás volt. Egy centralizált, utasításokon alapuló, naturális elosztó, és egy szabályozott piacgazdálkodást folytató, személyes érdekeltségre épülő, több szektorú gazdasági modell között. Dilemma, amely a szocializmus egész történetén végighúzódtott.

2.1.3. A PETŐFI KÖR

A Petőfi Kör „leánykori neve” Bessenyei György klub volt. A Magyar Nemzeti Múzeum néhány fiatal munkatársa egy vitakört akart indítani, amelynek keretei között kötetlenül lehetett volna beszélgetni társadalmi, irodalmi, politikai, stb. kérdésekről. Programjuk kidolgozására az 1948-ban megszüntetett Újhold irodalmi folyóirat társasághoz tartozó Lakatos István költőt kérték fel. A DISZ vezetői azonnal magukhoz ragadták a kezdeményezést. „Lakatos Istvánt azonban el kellett távolítani a Bessenyei Kör éléről azért, hogy a Petőfi Körből a DISZ-nek egy marxista-leninista szervezete legyen. Ezt a feladatot elsősorban Tánczosnak kellett végrehajtania, ebben a munkában én magam és mindazok, akik azután a Petőfi Kört megcsináltuk, részt vettünk. Volt bizonyos lelkiismeret-furdalásunk. Nagyon sokáig vívódtunk azon, hogy ez helyes-e vagy nem. De hát a cél, ebben az esetben a tisztességes cél, szentesítette az eszközt. –elevenítette fel a múltat Hegedűs B. András. (*A Petőfi Kör az emlékekben.* [2011].)

A DISZ vezetősége meggyőzte Lakatost a névváltoztatás szükségességéről és 1955. március 25-én „a DISZ budapesti bizottsága által kijelölt tagokból, Lakatos István tagságának formális megtartásával megalakult a Kossuth Klubban a Petőfi Kör szinte kizárólag párttagokból álló új vezetősége.”- Hegedűs B. István szavaival. (*A Petőfi Kör vitái* [1989], 11. o.). (E tanulmánynak nem tárgya történetének teljes körű bemutatása.)

A Petőfi-köri ún. tavaszi viták a közgazdasági vitával kezdődtek. *A marxista politikai gazdaságtan időszerű kérdéseiről és a második terv irányelveiről.*⁸² *Hazánk természeti és gazdasági adottságainak kiaknázása népgazdaságunk tervezésében.*⁸³ (*A Petőfi Kör vitái* [1989], 37-102. o. és 103-166.o.) (Majd időben a történész, filozófus, partizán, sajtó, stb. szekciók következtek.)

A vitákon két lényeges kérdés: életszerűek-e a második ötéves terv előirányzatai és érvényesek-e továbbra is a sztálini dogmák? Az indulati elemekkel fűtött terv-centrikus polémiák érintették az életszínvonal előirányzott 25%-os növekedését, a beruházások 80

⁸² Az ankét első része 1956. május 9. második része május 22. Vitavezetők: Donáth Ferenc (a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatóhelyettese), Nagy Tamás (egyetemi oktató) Szabó Kálmán (NÉKOSZ, az OT főosztályvezetője). Elnök: Tánczos Gábor. A vitákról vezetett jegyzőkönyvek ma is olvashatók köszönhetően a Kör egyik titkárának Hegedűs B. Andrásnak, aki elhivatott feladatának tekintette megőrzésüket. Publikálásuk 1989-hez kötődik.

⁸³ Vitavezető: Markos György Elnök: Hegedűs B. András. Időpontja: 1956. május 20.

Mrd-os összegét, az iparra és a mezőgazdaságra fordított összegek arányát, nagyságát. Az OT részéről jelenlévő Szabó Kálmán fogadta a kritikákat.

„Nem felel meg a valóságnak a cikknek azon állítása, mely szerint a dolgozók jövedelme 1949 óta, ha nem kielégítően és egyenletesen is, de állandóan emelkedett’ – olvasott be keményen Lányi Kamilla Nagy Tamásnak, a **nemzeti jövedelem** "ártatlannak tűnő" fogalmát népszerűsítő cikke kapcsán. (Nagy T. [1956]: *A nemzeti jövedelem termelése és felhasználása Magyarországon*, Szabad Nép, április 24.) „Nagy Tamás annyira az 1949-1953-as évek és az 1955 óta eltelt időszak gazdaságpolitikájának fenntartás nélküli igazolását tartja feladatának, hogy még arra sem képes – amit pedig a jobb közgazdászok az elmúlt 10-15 évben is megtettek – hogy legalább „hozzászóljon”, „kiegészítsen” vagy bármiféle részletkérdésben is bíráljon.... szükségszerűen a hamisítások – tudós számra különösen méltatlan -- útjára lép.”-tájékoztatik Lányi. (Lányi [1989]: *Hozzászólás Nagy Tamás: A nemzeti jövedelem termelése és felhasználása Magyarországon* című cikkéhez. *A Petőfi Kör* [1989], 174. o.)

A két hétnyi idő, ennyi telt el a vita folytatásának időpontjáig, elegendő volt Nagy Tamásnak arra, hogy átgondolja válaszát, az okos és szuggesztív előadó összegzését. „A Szabad Népből megjelent cikkemet nem akarom különösképpen védelmezni.” – mondta. „A kritikák sok tekintetben jogosak. Ez a cikk valójában 1955 decemberében íródott. Sok vita, beszélgetés, sőt alkudozás után látott napvilágot. Világos, ha az ember ír egy cikket a XX. kongresszus előtt, aztán szöbakerül az a kérdés, hogyan kell annak helyesen kinéznie a XX. kongresszus után - közgazdászok nem egészen úgy írnak, ahogy gondolják, hanem úgy is, hogy a lehetőségeket, az adott helyzetet mérlegelik. Ha most utólag visszagondolok minderre, az a véleményem, hogy miután a viszonyok megváltoztak, helyesebb lett volna azt mondani, hogy a cikk ne jelenjék meg. A cikk fő hibája először az, hogy mint kiderült, sok elvtársban azt a benyomást keltette, hogy én védeni akarom a gazdaságpolitikában elkövetett hibákat. Ilyen szándék bennem sohasem volt és ma sincs. Másik hibája, hogy nem hívta fel eléggé a figyelmet a nemzeti jövedelem termelésének és elosztásának alapvető, igazi problémáira. Azért mondom, hogy nem hívta fel eléggé, mert szakmailag kicsit beavatottabb olvasók számára azért valamennyire felhívta.” (*A Petőfi Kör* [1989], 53. o.)

„Véleményem szerint a politikai gazdaságtanban el kell vetni a gazdasági alaptörvény fogalmát, mert nem jogos, nem célszerű. Először azért nem, mert nézetem szerint nem lehet egy termelési mód fejlődésének valamennyi főoldalát és főfolyamatát egyetlen törvényben összesűrítve megformulálni, másodszor azért nem, mert egy ilyen törvény megformulázása nem segít bennünket hozzá az illető termelési mód belső összefüggéseinek jobb megértéséhez. E tekintetben nagy különbség van a gazdasági alaptörvény és a maxvelli egyenletek között, néha kételyem van aziránt is, hogy itt egy alaptörvényről van szó, egyenletrendszeréről van itt szó. Harmadszor az alaptörvényből nem vezethetők le a gazdasági

törvények, nem igaz az, hogy az alaptörvény meghatározza a többi gazdasági törvényeket.”
(*A Petőfi Kör* [1989], 55.o.)

Hallgatóságát mindig lenyűgözte rendkívül logikus gondolkodása, ahogy kiemelte a lényegét, rendszerezte a vitában elhangzott nézeteket, hangsúlyossá tett egy-egy gondolatot. Szinte azt is mondhatnám, hogy akkor találta meg a maga gondolatát és érvrendszerét, amikor másokét kellett bírálnia. Ilyenkor Nagy Tamás "szinte szembefordult korábbi énjével" - ezek Mátyás Antal szavai.

A vitanapról, ahogy ez megszokott volt, jelentés készült. Szükszavúán, tényszerűen foglalta pontokba az elhangzottakat. Többségük az ötéves tervhez kapcsolódó kérdés. „Nagy Tamásnak a nemzeti jövedelemről írt cikkét (Szabad Nép ápr. 24.) igen erősen megbírálták. Nagy Tamás válaszában a kritikát lényegében elfogadta és kijelentette, hogy véleménye szerint is kár volt a cikket megjelentetni.”^{84.}) (A jelentést l. VI. Dokumentumok, 14. sz.)

Ezen a vitán jelen volt Friss István is. Cédulával lehetett felszólalásra jelentkezni. Hegedűs B. András visszaemlékezése szerint „Tánczos írt egy cédulát - mint elnök - Friss Istvánnak, hogy fel kíván-e szólalni? Friss írásban válaszolt: nem vagyok felkészülve, nem kívánok felszólalni.”
(*A Petőfi Kör az emlékekben*. 56-os portál www.rev.hu).

Másnap, (május 23-án) azonban Friss keményen megbíráta a Petőfi Kör szellemiségét azon a terv-vitán, amelyet a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen tartottak Fogarasi Béla rektor elnökletével. Egy évvel később abban az elhíresült beszédében, miközben személy szerint kemény ítéletet mondott egyes kutatókról, a szakmát, szerintem, menteni próbálta. „Mivel, mint ismeretes, a közgazdasági és gazdasági kérdésekhez mindenki ért, mondta, a gazdasági és közgazdasági jellegű kritika is jóformán mindenütt jelentkezett, hol suttogó propaganda formájában, hol hangosan a legkülönbözőbb értelmiségi szervezetekben. Összejöveleteken és tömény formában a Petőfi Kör úgynevezett közgazdasági vitáin, ahol persze a részvevők, sőt a felszólalók nagy többsége nem volt közgazdász.” (Friss [1957b], 3-4. o.)

Hegedűs B. Géza felszisszent, „szakemberek gyűltek össze ellentétben Friss István 1957-ben hangoztatott vádjával.” (*A Petőfi Kör* [1989], 30. o.) Mint írtam, szerintem Friss részéről ez nem vád, inkább mentési akció volt.

Az „egységes pártálláspontról” Kádár hamarosan gondoskodott.

⁸⁴Feljegyzés Andics elvtársnő részére. Budapest, 1956. május 15. Halász István M-KS-276-91/12. őe. 42-43. l.

3. A TUDOMÁNY-SZERVEZŐ

3.1. A MAGYAR GAZDASÁGKUTATÓ INTÉZET

A két világháború között a Magyar Gazdaságkutató Intézet az ország egyik legfontosabb szellemi műhelye és gazdasági kutató központja volt. 1927 november 1-jén bízták meg Vargát az intézmény felállításával, megszervezésével és vezetésével. 1928. december 6-i alakuló közgyűlésen vált egyesületi formában hivatalos szervezetté. December 11-én tartott alakuló ülésen főtitkárrá választották, később az MNB első elnöke Popovics Sándor elnökle mellett az Intézet igazgatója volt. (Dr. Török [2018], 35. o.) A Gazdaságkutató hamarosan az elméleti és empirikus kutatások nemzetközi hírű intézményének rangjára emelkedett.

Az „intézethez fűződik sok nagy jelentőségű, úttörő kezdeményezés a magyar közgazdaságtudományban: az első nemzeti jövedelemszámítások, a társadalom osztály- és rétegenkénti átlagjövedelmének és a jövedelem egyenlőtlenségének a becslése” – olvashatjuk Andorka Rudolftól, a Varga István halálának huszadik évfordulója alkalmából kiadott emlékkönyvet méltatva.⁸⁵ (Andorka [1983], *Tanulmányok Varga István emlékezetére*. Valóság, 6. 110-112. o.) Az említett nemzeti jövedelem számítás Matolcsy–Varga [1936]: *Magyarország nemzeti jövedelme 1924/25– 1934/35* magyarul majd 1938-ban angol nyelven is megjelent.

Az Intézet igazgatója, mint említettem, Varga István (1897-1962), az ország egyik legelismertebb, nagytekintélyű, komoly elméleti felkészültségű, nemzetközi hírű közgazdásza volt. Tudományos, oktatói, gazdaságpolitikai és szakértői, tanácsadói tevékenysége párosult az elmélet, a nemzetközi közgazdasági szakirodalom alapos ismeretével. A második világháború befejezését közvetlenül követő években 1946-tól többféle minisztériumban államtitkár, a budapesti egyetemen a közgazdaságtudományi, majd a statisztikai tanszék vezetője, 1945-től az Akadémia levelező tagja. (1949-től tanácskozó tag minőségében.) (Részletesen Dr. Majoros [2003].)

Tudományos munkái⁸⁶ mellett több, országos jelentőségű programot írt, vezetett, vagy vett benne részt. Ilyen volt a gazdasági stabilizáció, vagy ahogy ő nevezte a gazdasági szanálás, a valutareform és a forintstabilizáció előkészítő programja 1946-ban. "Varga Istvánt

⁸⁵ Az emlékkötet kisebb vihart kavart. Abban az időben sajátos megoldásnak számított, hogy a szerzők, Varga tanítványai és kortársai saját tanulmányaik közlésével adóztak emlékének. A könyv recenzense Lengyel László fel is habarodott ezen és számon kérte Varga írásait a szerkesztőségen. (Lengyel László [1982]: *Egy elmaradt emlékezés*. Népszabadság, november 25. 7.o.) Gidai Erzsébet indulatos válaszáat visszautasította a Figyelő, ezért egy évvel később jelent meg visszafogott hangvételben. (Gidai [1983]: *Változások, váltások és válságok a gazdaságban. Tanulmányok Varga István emlékezetére*. Magyar Tudomány, október, 792-795.) (A történeteket gondosan archiválta Schmidt Ádám az expressz bélyegtől, a válaszok dátumáig, stb. Schmidt iratai. KRTK KTI)

⁸⁶ Rendkívül termékeny szerző volt. Magyar és idegen nyelven terjedelmes anyagot hagyott hátra, egyetemi jegyzeteket, konjunktúra jelentéseket, folyóirat cikkeket, tanulmányokat, könyveket, stb. 1922-től, saját maga által vezetett jegyzéke mintegy 870 munkát tartalmaz; közülük több mint 110 tudományos bibliográfiába illő komolyabb mű. Schmidt Ádám összeállítása.

rendkívüli tudása és tapasztalata, előítéletektől mentes és kompromisszumokra képes gondolkodásmódja, morális intaktsága és világhorizontja arra predesztinálta volna, hogy az átmeneti korszak megbecsült közgazdásza legyen, *hídverő*, aki a két gyökeresen különböző történeti és gazdaságtörténeti korszakot összeköti egymással." - emlékezett rá Bognár József. (Bognár [1982]: *Változások, váltások*.. 10. o.) A magyar gazdasági mechanizmus létrejötte és lényege aligha érthető meg Varga István munkásságának ismerete nélkül.

A Magyar Gazdaságkutató Intézet jelentőségéből kiindulva Varga István joggal gondolta, hogy megőrizheti szerepét az ország szocialista korszakában is.⁸⁷ (L. VI. Dokumentumok, 1. sz.) A túlélés illúzióját erősítette benne, hogy az Intézet az első években állami megbízásokat is kapott, például felkérték, létfenntartási költségszámítások készítésére. Továbbá úgy tűnt, hogy Vas Zoltán a Gazdasági Főtanács⁸⁸ főtitkára is támogatja. Kérésére készítette el pl. a kisgazdapárti vállalatok felszámolásának szakértői tervezetét, vagy a párt vagyonának felmérését. Ekkor, 1947-ben a kisgazdapárt banki szervezetének a Bizalmi Bank és Kereskedelmi Rt. vezetője volt. Rövid időn belül elérte, hogy a FKDP gazdasági pénzügyeit a bankon keresztül bonyolítsa. (Dr. Török [2018], 83-84-85. o.) De sorozatban betöltött hivatali állásai is megnyugtatták. Néhány közülük: 1946-tól az Anyag- és Árhivatal elnöke⁸⁹, az Iparügyi és Építésügyi Minisztérium államtitkára, a Tárcaközi Hitelvéleményező Bizottság elnöke, az Országos Tervgazdasági Tanács tagja. Részt vesz az 1946-os stabilizációs program, majd a hároméves terv kidolgozásában.

A Gazdaságkutatót 1949-ben megszüntették. Vargát 1951-ben nyugdíjba küldték. 1952-ben a TMB visszautasította a tudományos fokozat odaítélésére benyújtott kérelmét. Még ebben az (első) Intézetben külső szakértőként dolgozott, majd Friss a (második) Közgazdaságtudományi Intézetben is külső szakértőként alkalmazta és fordításokat készített a Műszaki Dokumentációs Központ számára. 1956-ban rövid időre az Intézet ügyvezető

⁸⁷ Gondolhatta ezt politikai múltjára tekintettel is. 1944. március 31-én letartóztatta a Gestapo németellenes összeesküvés vádjával. Egy rövid ideig Budapesten tartották fogva, majd különböző külföldi munkatáborokba szállították. 1945. június 15-én érkezett vissza Budapestre és elfoglalta korábbi állását, a Gazdaságkutató igazgatói posztját.

⁸⁸A Gazdasági Főtanácsot 1945. novembere és decembere között fokozatosan, végül is 1945. december 10-én miniszterelnöki rendelettel hozták létre azzal a burkolt szándékkal, hogy a gazdasági élet állami irányítása az MKP kezébe kerüljön. Elnöke a miniszterelnök volt, tagjait a koalíció adta: az iparügyi és közlekedésügyi miniszter, 1946-tól a közellátási és pénzügyminiszter. Gyakorlati szerve a titkárság, főtitkára miniszteri rangban Vas Zoltán. Kárpótlásul kapta e tiszteletet az követően, hogy Budapest polgármestereként a második választást elvesztette a kisgazda jelölttel szemben. (Pető Iván–Szakács Sándor [1985], 65. o. Ők a megalakulás dátumát december 5-ére tették.) A Gazdasági Főtanács irányította az államigazgatás gazdasági döntéseit a nyersanyag termelésétől, az energia-és pénzellátáson és a háborús jóvátétel fizetésén át az államosított, illetve állami kezelésbe vont vállalatokig. 1949. június 3-án a Főtanácsot megszüntették, feladatkörét pedig felosztották a szaktárcák, az Országos Tervhivatal és egy új intézmény, a Gerő Ernő vezetése alá került Népgazdasági Tanács (1949-1952) között.

⁸⁹ Feljelentették azzal a váddal, hogy egyetemi tanári státuszával összeférhetetlen az álláshalmozás. Bár az egyetemi tanács felmentette, 1947-ben Varga lemondott elnöki tisztségéről, a következő évben az intézmény meg is szűnt.

igazgatója lett, 1957-től pedig oktathatott a közgazdasági egyetemen. Újra aktív szerepet kapott a tudományos életben. 1957-ben ő vezette a **Közgazdasági Bizottságot**.

A Gazdaságkutató Intézet megszüntetése óvatosan, lépésről-lépésre történt, Friss „láthatatlan” közreműködésével. A döntés azonban feltehetőleg már jóval korábban megszületett a kommunista vezetés legfelső szintjén.⁹⁰

Apró jelek: Nagy Tamás javaslatára a nemzeti jövedelem számítás nemzetközileg is elismert Varga–Matocsy-féle módszerét felváltották az új szovjet számítási móddal, majd a vezetőséget rendszeresen beszámoltatták, s végül kinevezték Facsády Kálmánt igazgatóhelyettesnek 1948 áprilisában.

Facsády most már belülről is segíthette az Intézet átszervezését. Ezt készségesen meg is tette, tanúsították a Magyar Országos Levéltárban és az Akadémia Levéltárában fellelhető, Gerő Ernőnéhez⁹¹ írt levelei, aki akkor a Magyar Tudományos Tanács⁹² társadalomtudományi szakosztályát vezette. (Az MTT elnöke Gerő Ernő volt.) Friss bátorítására megosztotta elképzelését Vas Zoltánnal egy, a kormányzati gazdaságpolitikát tudományos kutatásokkal és értékelésekkel segítő Központi Gazdaságkutató Intézet⁹³ létrehozásáról. Az államosított

⁹⁰ Az "MGI a kommunista átszervezési tervek egyik korai célpontja volt", csak a megfelelő alkalomra vártak, hogy ez bekövetkezzék. "Az MGI státusát illetően azonban gyakorlatilag szinte semmi sem történt addig, amíg a kommunista pártban el nem dőlt (a Szklarska Porebában tartott találkozó ihletésére), hogy Magyarország "nem kapitalista úton halad tovább, mert átlépte a Rubicont a polgári és a népi demokrácia között", amint azt Gerő 1947 decemberében bejelentette." "Gerő Ernő előadása az MKP Politikai Akadémiáján, 1947. december 19-én. In uő: *Harcban a szocialista népgazdaságért. Válogatott beszédek és cikkek 1944-1950*. Budapest, 1950, Szikra. 231. o." - írta Péteri György e korszakról szóló tanulmányában. (Péteri [1998], 192. o. Péteri kiváló tanulmányára akkor találtam rá, amikor a magamé fő vonalaiban már készen volt. Elemzésünk logikája, módszere, a források egy része gyakorlatilag azonos. Péteri elsősorban az Akadémia levéltárában fellelhető anyagokra támaszkodott, én pedig a Magyar Országos Levéltárban őrzött MKP és MDP iratokra. Ez csak a címzettek személyében jelent változást, tartalmukat tekintve nincs különbség.

⁹¹ Gerő Ernőné Fazekas Erzsébet (1900-1967) a Szovjetunióból tért haza. "Történelmi aspirációi voltak, szakmai tekintélyét azonban a szegedi egyetemen nem tudta megalapozni. Serényisége, szétszórtsága, hatalomigénye, kooperációképtelensége következtében inkább konfliktusok forrásul szolgált." (Huszár [1995], 54. o.). Pontosan ilyen volt erősítette meg egy, ma már a távolabbi múltban történt beszélgetésben Sipos Aladár.

⁹² A Magyar Tudományos Tanácsot a kommunista párt abból a célból hozta létre, hogy az Akadémiát a Párt irányítása alá vonja. A Párt a „tudományt a gazdaság- és társadalom fejlesztésének szolgálatába kívánta állítani, ennek érdekében szoros állami irányítás alá akarta vonni, de ehhez, tekintettel a tudomány sajátosságaira, speciális állami szervet szándékozott létrehozni. – írja Kónya. Majd idézi a Tudományos Tanács javasolt szerepkörét „...Országos Tudományos Tanács létesítendő, melynek feladata a tudományos újjáépítés irányítása és a tudományos intézetek egységes vezetése. Ebben a legmagasabb tudományos szervben megvalósul egyrészt a tudomány önkormányzatának, másrészt a tudomány és a nemzet egységének gondolata. A tudomány fejlődése a tudósok ügye, de a nemzet ügye is, ezért kell a tudomány irányítására egy olyan szervet létesíteni, mely a kormányzat mellett a legmagasabb tekintéllyel intézi az egész nemzet érdekében a magyar tudomány dolgait." (Kónya [1998], 8. o.) A MTT-t hattagú Pártkollégium irányította élén Gerő Ernővel, a társelnöki tisztséget Ortutay Gyula látta el. (Tagok: Révai József, Kossa István, Hevesi Gyula, Lukács György és Alexits György.) Egy olyan kormányzati irányító szervnek képzelték, amelyben tudósok is részt vesznek. 1947-től 1949-ig, két évig működött. Főtitkára Alexits az Akadémia főtitkári székében folytatja munkáját. Az MTT történetét részletesen megismerhetjük Huszár és Kónya kutatásaiból. Huszár [1995], Kónya [1998]. Mint fénix madár újjászületik 2019-ben Nemzeti Tudománypolitikai Tanács-ként.

⁹³ *Feljegyzés Vas Zoltán Miniszter Úr részére*. Tárgy: a gazdaságtudományi munkálatok centralizálása. Dr. Facsády Kálmán. 1948. június 15. XIII. 127. csg. 1496.

Intézményben marxista műveltségű szakemberek dolgoznának és kapcsolódna a felállításra kerülő Gazdasági Dokumentációs Központhoz. Facsády talán még komolyan is gondolta, hogy az Intézetet csak újjászervezik és nem megszüntetik.

1948 végén szokásos ellenőrzésnek álcázva egy kéttagú bizottság szállt ki a Tervhivatalból. "Látogatásom célját az Intézetnél – Vajda elvtárssal való előzetes megállapodás alapján – azzal jelöltem meg, hogy tudomásom szerint az Intézet felügyelő hatóságául az Országos Tervhivatalt kívánja a kormány kijelölni. Ezt azért tettem, mert félő volt, hogy a valódi cél megjelölése után dr. Varga István, az Intézet vezetője megostromolja a mérvadó vezető gazdasági elvtársakat és emellett tendenciózusan rosszul tájékoztat bennünket kiszállásunk alkalmával."⁹⁴ - olvashatjuk a jelentésben.

A "Gazdaságkutató Intézet politikailag nem tartható fenn." – összegezte véleményét a bizottság és lényegében elfogadta a Facsády-féle személyi, szervezeti változtatásokat. (Varga nem ellensége a népi demokráciának, írta Facsády, köztudomású, hogy viszonylag baloldali magatartásáért annak idején a Gestapo elhurcolta. Bár, „Ez a baloldali magatartás lényegében a „polgári liberalizmus” kifejezése volt s nem szocialista álláspont.”⁹⁵)

Sorsát az MTT is megpecsételte. Első teendői közé sorolta, hogy a Közgazdasági Egyetem mellett fel kell állítani a Közgazdaságtudományi Kutató Intézetet. "Ennek egyelőre három szakosztálya nyílnék meg: a politikai-gazdaságtani, tervgazdasági és világgazdasági szakosztály. Az intézetnek nagy könyvtára volna, amelynek alapját az Országos Gazdasági Könyvtár alkotná. A könyvtár nyilvános lesz. Ezzel kapcsolatban a Gazdasági Intézetet fel kell oszlatni."⁹⁶ A Közületeket Elhelyező Bizottság az Oktogon 4., illetve Andrássy Gy. út 23. alatti, a Vegyipari Szakszervezetek bérleményében álló üresnek vélt helységeit jelölte ki a Magyar Gazdaságkutató Intézet számára (vagy raktárai számára), és az Intézet helyére a Magyar Tudományos Tanács költözött. (V. Géza u. 2.).

A Magyar Gazdaságkutató Intézet megszüntetéséről és összes vagyontárgyának zárolásáról formailag a MTT elnöke, Gerő Ernő államminiszter augusztus hó 6-án kelt átiratban rendelkezett. A MTT titkársága Kossa István pénzügyminiszter engedélyét kérte, hogy a felállításra kerülő Közgazdaságtudományi Intézet felszereléséhez e vagyont felhasználhassa. Egyébként is a "zár alá vett anyag őrzésére megjelölt személyek megválasztása már ezt a célt szolgálta. Siklós Margit a Tervhivatal előadója, a MTT által mint a Közgazdaságtudományi Intézet egyik osztályvezetője már ki is jelöltetett."⁹⁷ - írta, feltehetően a főtitkár.

⁹⁴ Jelentés.1948.december 13. dr.Siklós Margit, Timár László. M-KS-276-115/17-őe. 32-33. l. (L. VI. Dokumentumok, 2. sz.)

⁹⁵ Feljegyzés Gerő Ernőné elvtársnő, a Magyar Tudományos Tanács Társadalomtudományi Szakosztályának vezetője részére. Budapest, 1949. május hó 28-án. dr. Facsády Kálmán.

Tárgy: A Magyar Gazdaságkutató Intézet dolgozóinak munkaköre. Hív.: „Tájékoztatás a M.Gazdaságkutató Intézetről” c. május hó 5-én kelt feljegyzés. MTA Lt.182/1.

⁹⁶ A Magyar Tudományos Tanács 1949. évi munkatervének irányelvei. MTA Lt. 2/2. 9. o.

⁹⁷ Miniszter Úr! Másolat, dátum és aláírás nélkül. MTA Lt. MTT 23/14.

3.2. AZ (ELSŐ) KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZET

Az (első) Közgazdaságtudományi Intézet felállításával egyidejűleg tehát megszűnt a Magyar Gazdaságkutató Intézet. Iratállománya az Országos Levéltárba került, s egész tevékenysége feledésbe merült.⁹⁸

Az (első) Közgazdaságtudományi Intézet a Közgazdaságtudományi Egyetem épületében kapott helyet, de az egyetemtől függetlenül működött. A Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium főhatósága alatt 1949 őszén a 4.232/1949. M.T. sz. rendelet tel alakult meg.⁹⁹ (Tehát nem az MTA-hoz tartozott! Mátyás Antal soha nem volt az MTA KTI munkatársa! (L. Nováky [2013]: *Köszöntő*. Közgazdasági Szemle, 10. sz. Csak a pontosság kedvéért említem meg.)

Sürgössé az ötéves tervezési munka beindítása tette és az a tény, hogy ekkor az országban sehol sem folyt elméleti kutatás. (A Magyar Közgazdaságtudományi Egyetem is az 1948. évi LVII. törvénnyel jött létre.)

A vezetők személye már 1949 elején eldőlt, még Nagy Tamás javaslatára, tehát jóval a GKI megszüntetése előtt. Csakhogy más intézményekben töltöttek be fontos feladatot, Erdős Péter a Közoktatási Minisztériumban, Siklós Margit az Országos Tervhivatalban, Göncöl György pedig a Külügyi Akadémián. Nagy Tamás és Gerőné keményen küzdöttek értük. Ortutay ragaszkodott ahhoz, hogy Erdős helyett megfelelő szakembert kapjon. Ortutay, aki kultuszminiszterként a MTT tagja is volt, a MTT egyik ülésén kijelentette, majd "megnézem, hogy ki az, akit helyette ajánlanak... Ha olyan ember, akit a mai helyzetben a műegyetem problémáinál vállalni tudok, akkor lehet róla beszélni, de addig, amíg erre konkrét javaslat nincs és Szántó nem tud nekem adni embert, nehéz lenne erről beszélni. A most következő hónapok éppen azok, amikor a második műegyetem tervének vitája egyik feladata az egyetemi ügyosztálynak. A második műegyetemnek az ötéves terv második évének végére késznek kell lennie, és nagyon nagy építmény, egyik nagy vállalkozásunk, egy egészen új egyetem."¹⁰⁰

Göncöl Györgyöt Rajk, illetve Berei nem engedte el, Siklós Margit kinevezéséhez pedig a Kádertanács nem járult hozzá. Nagy Tamás ez ellen határozottan fellépett.

"Ez azt jelenti", írta Nagy Gerőné Fazekas Erzsébetnek, hogy "a Kádertanács határozata alapján az új intézet csupán két osztállyal indulna, tervezési osztálya pedig nem volna.

⁹⁸ P 1611 fond Magyar Gazdaságkutató Intézet. Az Országos Levéltárban őrzött anyag tájékoztató jelzése szerint: Magyar Gazdaságkutató Intézet, 1928-1949. A jegyzéket a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete megbízásából készítette Fehér István nyugdíjas. Megtálalhatjuk a Magyar Gazdaságkutató Intézet negyedévi jelentéseit, a külön kiadványokat, az egyes fejezetek statisztikai adatait, táblázatokat. A fellelhető iratok témája széles, mivel a leltárkészítő(k) gondosan iktattak minden kezükbe került papírost..

⁹⁹ *Az Intézet felállításáról szóló kormányrendelet tervezet, tudományos program és káderjavaslat* MTA Lt. MTT 1/8.

¹⁰⁰ A jegyzőkönyvben rögzített vita. MTA Lt. MTT 23/1. A szövegrészletet lásd a Melléklet II. 6. sz. dokumentumában.

A Kádertanácsnak ez az állásfoglalása véleményem szerint az egész intézet megalakítását illuzórikussá teszi, mert lehetetlen, hogy az intézet ép a jelenlegi helyzetben legfontosabb osztálya nélkül alakuljon meg. A tervgazdasági osztályra feltétlenül szükség van. 1. Csakis ez az osztály végezheti el a magyar tervgazdálkodás olyan problémáinak feltárását, amelyek erősen gyakorlati jellegűek és amelyeknek megoldására most égetően szükség van. Így pl. a nemzeti jövedelem számítását, a megfelelő gyáripari, kisipari, kereskedelmi statisztika módszerinek kidolgozását, az árszínvonal, a fogyasztás tervezésével kapcsolatos problémák feltárását stb. 2. Csakis ez az osztály kezdheti meg az országos pénzügyi tervezéssel átalakulásával kapcsolatos tudományos problémák feldolgozását, a nemzetgazdasági mérleg előkészítésének munkálatait stb. 3. Csakis ez az osztály foglalkozhat a magyar mezőgazdaság szocialista átalakulásával kapcsolatban felmerülő gyakorlati és ugyanakkor elméleti jellegű problémák megoldásával, amelyek elsősorban onnan adódnak, hogy az orosz tapasztalatokat nem alkalmazhatjuk teljesen változtatás nélkül a magyar viszonyokra. 4. Csakis ez az osztály foglalkozhat a tervgazdálkodást folytató üzemek üzemgazdasági problémáinak megoldásával, amelyek most lépten-nyomon felbukkannak s amelyek körül egyetemi előadásokon, folyóiratokban stb. szörnyű zűrzavar uralkodik." ¹⁰¹

Végül is az Intézet nem a tervezett három, hanem csak két osztállyal indult, majd 1950 augusztusában létrejött a harmadik is. Elméleti Osztály, vezetője Erdős Péter, Tervgazdasági Osztály, vezetője dr. Siklós Margi¹⁰² és Nemzetközi Gazdasági Osztály, vezetője megosztva dr. Vujovits Erzsébet¹⁰³ és Göncöl György. (Róla később lesz szó.)

Geróné mindvégig tartotta magát a "Bereiék" által kidolgozott tervhez és a személyi javaslatához. Igazgatót az Intézet hároméves működése alatt sem sikerült találni (az Igazgató Tanács összetételét tekintve, talán nem is akartak). (L. VI. Dokumentumok, 3. 4. sz.) *De facto* Erdős Péter látta el ezt a feladatot. Volt viszont Igazgató Tanácsa, amelynek tagjai között találjuk Berei Andor, Háy László, Nagy Imre és Nagy Tamás mellett Friss Istvánt is.

¹⁰¹ Magyar Tudományos Tanács Titkárságán Geróné Fazekas Erzsébet kezébe, Budapest. Bizalmas. Másolat. 1949. április 7. Nagy Tamás s.k. MTA Lt. MTT 1/8Teljes szövege megtalálható a Melléklet II. 7. sz. dokumentumában

¹⁰² Siklós Margit (1919-2000). Az intézet megszüntetésekor cionista összeesküvés vádjával letartóztatták. Kiszabadulása után 1954-től, könyvkiadói pályán működött, 1971 és 1989 között a Gondolat Kiadó igazgatója volt.

¹⁰³ Időközben megismertem Vujovits Erzsébet (1909-1961) fiával Vujovits Vladimírral készített interjút és a kiegészítő dokumentumokat. Kiterjedt munkásmozgalmi családba tartozott, sokan közöttük apja is, koncepciós perek áldozatai lettek. Vujovits munkásmozgalmi nevén Arvala Erzsébet, végzettségét tekintve orvos, 1946-ban telepedett át Moszkvából, ahol egy ideig az Agrár Intézetben Nagy Imre kollegája volt. A Pártközpontban, majd 1950 közepéig a Külügyminisztériumban kapott tanácsosi állást. Rajk perbefogását követően került a Közgazdaságtudományi Intézetbe, ahol 1952. szeptemberéig vezette a Világgazdasági osztályt. (Az interjúhoz csatolt géppel írt életrajza szerint.) Az Intézet feloszlását követően a Kossuth könyvkiadó munkatársaként Marx, marxista és Lenin műveket fordított, szerkesztett. Bővebben l. Vladimir Vujovits. Interjú. Készítette Molnár [2007-2009].

Méretét és feladatait tekintve nagyobb volt, mint ahogy azt az emlékezet megőrizte. "Marxista közgazdászok, régi kommunista párttagok egy csoportját (Erdős Pétert, Siklós Margitot és másokat) megbízták azzal, hogy marxista közgazdasági kislexikont állítsanak össze. 1953 elején azonban Erdős Péter kegyvesztett lett, a pártból is kizárták, az intézetet pedig feloszlatták. Egyébként kutatási tevékenységének nem lelhetőek fel érdemi nyomai." - írta Szamuely László. (Szamuely-Csaba [1998], 28. o.) Az Intézet története egy mondatban: így igaz. A levéltárakban őrzött dokumentumok azonban egy többszörösen bővített mondatnyi kiegészítést igényelnek.

Az Intézetnek volt tudományos munkaterve, amely viszont széles, túl széles területet ölelt fel. Kiemelt helyen szerepelt benne egy olyan gazdasági terminológiai szótár elkészítése, amely az idegen kifejezések kötelező, marxista magyar fordítását megadja. Maga Gerő Ernő is olyanmilyre fontosnak tartotta a szótár elkészítését, kiadását, hogy az Intézet 1950. évi beszámolójára jellegzetes, lendületes nagy betűvel, ceruzával ráírta, a "közgazdasági szótárt kérem határidőre (?) kiadni"¹⁰⁴

Csak hogy 1950. március 29-én megalakult a *Terminológia-megállapító Bizottság* az MTA Titkári Hivatala Tanácstermében. Titkára Erdős Péter lett, jelzésként annak, hogy össze kellett hangolni az Intézetben folyó szótárkészítés és a Szótárbizottság munkáját. Az alakuló ülésen felvett jegyzőkönyv szerint határozatba foglalták, hogy a Nép gazdasági Tanács rendelettel kötelezi majd a közületeket és fordítókat az előírt terminológiák használatára. És határoztak arról is, hogy a Közgazdasági Állandó Bizottság által jóváhagyott terminológiákat a Magyar-Szovjet Közgazdasági Szemle publikálja¹⁰⁵.

"A döntések azonban mind a mai napig nem kerültek nyilvánosságra, mert a Közgazdaságtudományi Intézet Igazgatótanácsának az a véleménye, hogy a határozatok felülbírálására a MDP Agit. Prop. Bizottsága jogosult. Ez ügyben a Párt megkeresése szükséges" - kérte az Elnökség segítségét Fejér Klára.¹⁰⁶ A szaktitkár több levelében is sürgette az időközben Gazdaságtudományi Terminológiai Bizottsággá alakult Bizottság munkáját. Végül Fogarasi Béla felfüggesztette működését. Időközben ugyanis „szükségképpen létre jött egy ún. Közgazdaságtudományi Szótárbizottság (részben a Terminológiai Bizottság tagjaiból) és a Szótárbizottság munkájának eredményeképpen kb. jövő év első negyedében meg fog jelenni egy közgazdasági magyarázó szótár, mely tartalmazni fogja azoknak a terminológiáknak egy részét is, melyre a Terminológiai Bizottság korábban határozatot hozott.” – jelentette az Akadémia akkori főtitkárának.¹⁰⁷

Az alapítói szándék szerint az Intézet feladatául a tervgazdálkodás követelményeihez illeszkedő, marxista-leninista elkötelezettségű közgazdaságtudomány művelését kapta.

¹⁰⁴ *Jelentés a Közgazdaságtudományi Intézet munkájáról és javaslatok a jövő évi munkára.* M-KS-276-112/67 öe. (? helyén álló szó rosszul olvasható.)

¹⁰⁵ E tárgyban folytatott levelezés MTA Lt. 182/4

¹⁰⁶ *Feljegyzés az Elnökség számára.* Fejér Klára. 1951. január 11. MTA Lt. 182/4

¹⁰⁷ *Feljegyzés Erdey-Gruz Tibor elvtársnak.* Fogarasi Béla. 1951. június 20. MTA Lt. 182/4..

Az 1950. évi költségvetésben az Intézet 33 fővel szerepelt, amelyből 20 statust tudományos munkatárs töltött be.¹⁰⁸ (1996-ban az akadémiai konszolidációs program végrehajtása után az MTA KTK-ban a kutatói létszám kb. 40 fő volt.)

Máskérdés, hogy az intézmény nem kapta meg, már akkor sem kapta meg a működéséhez szükséges pénzeket. Így nem egy esetben az Intézet vezetése arra kényszerült, hogy fiatal kutatókat bujtatott státusban alkalmazzon. Panaszkodott is erről Erdős Péter, hogy a tudományos létszám megkívánt csökkentése azzal a következménnyel jár majd, hogy egyes fiatal kutatókat gyors és gépíró kategóriába tud csak alkalmazni. A "végleges költségvetés 9 gépírót és 2 rajzolókat állított be a tudományos munkatársak létszámának terhére"- írta a Kultuszminiszternek. Olyan rajzolni tudó tudományos kutatót fogunk felvenni, akinél a műszaki rajzolás a szorosán vett tudományos munka mellett csak kiegészítő szerepet fog játszani" – teszi hozzá ironikusan.¹⁰⁹

Szakmai színvonalát tekintve az 1949-ben felálló gárda szerény volt.¹¹⁰ A régi, jó szakemberek politikailag megbízhatatlanok lettek, a megbízható marxista-leninista elkötelezettségű emberek pedig szakmailag képzetlenek voltak. A feloztatott MGI tudományosan felkészült, nagy gyakorlattal rendelkező szakgárdájából három, politikailag elfogadható, tudományos munkatársra tartott igényt. A kiválasztás szempontjait megőrizték Geróné Facsády levelére tett ceruzázás megjegyzései: "kell, nem kell, jobboldali, fasiszta, sötétmúlt".

Az Intézetnek félévente be kellett számolnia a tudományos kutatás, terv szerinti, előrehaladásáról. E rendszer eleve kudarcra volt ítélve. Makro-keretét ugyanis az ötéves tudományos terv adta, ha valaha is elkészült volna egy tudományos tervtől elvárható gondossággal. Az Intézet első, hathónapos (márciustól augusztusig) munkatervében az általános terv fő elemei: általános elméleti kérdések, a tervgazdálkodás problémái, nemzetközi gazdasági és politikai kérdések. (Az Intézet funkcionálisan is így tagolódott.) A súlyponti felvetések: 1. A népgazdasági mérlegrendszer tanulmányozása, a társadalmi termék és a nemzeti jövedelem mérleg sémáinak kidolgozása és statisztikai megoldása. 2. A politikai gazdaságtan terminológiai szótárának megalkotása. 3. A munkabérrendszer és a munkabérialap összefüggésének tudományos feldolgozása. 4. A Szovjetunióban és a népi demokráciákban létező mezőgazdasági termelőszövetkezeti formák szakirodalmának összegyűjtése. Konkrét, határidőhöz kötött vállalás: a politikai gazdaságtan tankönyv első részének elkészítése, "Az 1929-33 évi válság magyarországi kihatása" a Történettudományi

¹⁰⁸ *Jelentés a Közgazdaságtudományi Intézet munkájáról és javaslatok a jövő évi munkára.* Szigorúan bizalmas! Készült 30 példában. Aláírás, dátum nélkül. M-KS-276-112/67.őe. 106. o.

¹⁰⁹ Miniszter Úr! Tárgy: létszámterv indokolása. Budapest, 1950. július 18. MTA Lt. 182/2. Gépelt másolat.

¹¹⁰ *Feljegyzés Gerő Ernőné elvtársnő, a Magyar Tudományos Tanács Társadalomtudományi Szakosztályának vezetője részére.* Szigorúan bizalmas! MTA LT. 182/1.

Intézettel közösen vállalt kutatáshoz anyaggyűjtés.¹¹¹ A belső használatra készült munkatervben az egyes témák felelőseit is megtaláljuk. A politikai gazdaságtan tankönyvé Erdős Péter, az 1929-33 évi válság magyarországi kihatásának Petőcz Pál, a tervezéshez kapcsolódó adatgyűjtése és feldolgozása Siklós Margit, a mezőgazdasági szövetkezeti formák tanulmányozásáé Varga-Perke József.¹¹² Kiadásra csak a középiskolai politikai gazdaságtan tankönyvet szánták.¹¹³

A Gazdasági Bizottság 1950. november 21-i ülésén 5. napirendi pont *Jelentés a Közgazdaságtudományi Intézet munkájáról és javaslatok a jövő évi munkára*. A téma előadója Friss, a meghallgatott személyek: Erdős, Kovács Sándor, Nagy Tamás, Siklós Margit és Vujovits Erzsébet.

"A munkatársak nagyobbik része tud nyelveket és rendelkezik valamelyes gazdasági ismerettel illetve statisztikai gyakorlattal, de marxista képzettségük alkalmazásuk pillanatában nem volt, s ezen tervszerű oktatással segítünk." - ezt a meglepő megállapítást teszi a *Jelentés*, akkor, amikor a kiválasztás legdöntőbb szempontjának a párt-elkötelezettség számított. Majd azzal folytatja, "Másik részük, 3 végzett és 2 jelenlegi egyetemi hallgató marxista képzettsége elfogadható, de gyakorlatuk és nyelvtudásuk hiányos. Munkatársaink politikai megbízhatóságára súlyt helyeztünk."¹¹⁴

„A Tervosztály foglalkozik a népgazdasági mérlegrendszer elvi alapjainak kidolgozásával, s kísérletet tett a mérlegek felállítására. A társadalmi termék és a nemzeti jövedelem mérlegsémáit bemutattuk a Párt Államgazdasági Osztályának. Kiszámította az osztály (a Központi Előadói Iroda Politikai Gazdaságtani Munkaközössége számára) az 1938/39-es év nemzeti jövedelmét, ennek felosztását és az egyéni jövedelmeket.

Az Elméleti Osztály eredetileg középiskolai tankönyv céljára elkészítette a kapitalizmus politikai gazdaságtan tankönyvének első részét, amelyet átdolgozva népszerű tudományos könyv formájában tervezte kiadni.¹¹⁵ Adatgyűjtést folytat a Történelemtudományi Intézettel közösen kiadandó, az 1929/33-as válságszakasz magyar történelmét tárgyaló könyv számára. Vezet a Akadémia Gazdasági Terminológiai Bizottsága munkáját, elkészíti ennek

¹¹¹ *A Közgazdaságtudományi Intézet munkaterve 1950. március 1-jétől augusztus 31-ig*. MTA 182/3. Teljes szöveg a Melléklet II. 9.sz. dokumentumában található.

¹¹² Házi használatra készült terv. *A Közgazdaságtudományi Intézet munkaterve 1950. március 1-jétől augusztus 31-ig*. MTA Lt. 182/3. Teljes szövegét a II. 10. sz. dokumentuma tartalmazza.

¹¹³ A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának. Erdős Péter. 1950. augusztus 30. MTA Lt. 182/2. Teljes szövege a II. 11.sz. dokumentumában olvasható.

¹¹⁴ *Jelentés a Közgazdaságtudományi Intézet munkájáról és javaslatok a jövő évi munkára*. Szigorúan bizalmas! Készült 30 pldban. Aláírás, dátum nélkül. M-KS-276-112/67.őe. 106. o. .

¹¹⁵ Az MTA KRTK KTI könyvtárában Erdős Péter iratai között fellelhető kézirat bizonyítja, hogy a tankönyv valóban elkészült a gimnáziumok III. illetve IV. osztálya számára. (Forrás hivatkozás: a SzUK(b)P felső pártiskolájának 1948-49-ben tartott politikai gazdaságtan előadássorozata, továbbá a Szovjetunió kormánya mellett működő Összövetségi Főiskolai Bizottság 1944. dec. 25-én jóváhagyott "Politikai gazdaságtan tanterve közg. és jogi főiskolák számára", valamint Leontjev "Politikai gazdaságtan kezdők számára " című kézikönyv Az MDP Agit. Prop. Osztálya azonban oktatásra nem találta alkalmasnak.

határozatait. A *Jelentés* beszámolt arról, hogy folyik a haladó magyar közgazdasági gondolat történetének tanulmányozása és megalakulóban van a Nemzetközi Gazdasági Osztály.

A Gazdasági Bizottság elfogadta az Intézet javasolt szervezeti átalakítását, az osztályok számának 5-re emelését és az Államvédelmi Osztály feladatává tette a párttal való szorosabb együttműködést.

Az Intézet 1951. évi "tentatív" munkaterve, amelyet a MDP Államgazdasági Bizottsága hagyott jóvá, következetes. (A Közgazdasági Állandó Bizottság csak futólag tárgyalta meg és az 1950. évre elfogadott költségvetést hagyta jóvá 1951. évre.)

Az általános elméleti kérdések témakörében a modern burzsoá közgazdasági elméleteknek a reformista ideológiára gyakorolt befolyásolásáról könyvet ígért, a magyar haladó közgazdaságtudomány első úttörőiről egy tanulmányt és az 1929-38-as évek magyar történelmének gazdaságtörténeti feldolgozását. Továbbá az elfogadott terminológiák kiadását. A tervgazdálkodás problémáit érintő kérdéseken belül a népgazdasági mérlegrendszer kidolgozását, a bankjegyforgalom tervezését, az önköltség csökkentésére, a munkatermelékenység emelésére, a forgóeszköz szükséglet tervezésére szolgáló módszerek kidolgozását. A szocialista országokban a szövetkezeti formák tanulmányozását. A nemzetközi gazdasági és politikai kérdéseken belül a Szovjetunió és a népi demokratikus országok valamint a nyugati országok gazdasági fejlődésének összehasonlító vizsgálatát".¹¹⁶

Idővel az Intézet nagyszabású, ambiciózus terveket és beszámolókat készített egyre kisebb valóságtartalommal. Erdős Péter jól érzékelte a nehézségeket és Friss segítségét kérte.

"Friss Elvtárs! Úgy érzem, nem halaszthatom tovább, hogy a politikai gazdaságtani osztály helyzetéről jelentést tegyek." - írta egyik levelében. "Munkatervünk szerint márciusban be kellett volna fejezni az 1929-33-as válság-téma adatgyűjtését és áprilisban össze kellett volna állítani a könyv vázlatát.A könyv vázlata ma nem állítható össze, a könyv írásakor nem fogok tudni támaszkodni azokra a munkatársakra, akik a témába bedolgozták magukat és úgy látszik, éppen akkor nem lesz kutatóapparátusom, mikor az írás közben az összegyűjtött anyag hiányosságai kiderülnek.Az egyetlen munkatervi pont, amelyet befejeztem a Kozlov-könyv¹¹⁷lektorálása. Erről is menet közben derült ki, hogy az elvégzendő munka fordítással egyenértékű volt, és a megismételt nyomdai korrektúrákkal együtt – persze megszakításokkal – belenyúlt a márciusba. Ezen kívül még csak a „haladó hagyományok” – téma halad kielégítően, úgy ahogy azt a munkaterv előíranyozta.

¹¹⁶ *A Magyar Tudományos Akadémia felszólítására az 1951 évi költségvetési tárgyalásokhoz tentatív 1951 évi munkatervet kell készítenünk.* Közgazdaságtudományi Intézet. MTA Lt. 182/3. ¹¹⁷ Kozlov: *A pénz és pénzforgalom elmélete* c. művéről van szó.

¹¹⁷ Kozlov: *A pénz és pénzforgalom elmélete* c. művéről van szó.

Nem dolgozott azonban a Terminológiai Bizottság, mert az Államgazdasági Osztály segítségével ellenére sem sikerült a mai napig sem kijelölni olyan felelőst, vagy felelősöket, akik a döntéseket jóváhagyják, tehát az eddig (!) döntések sem közölhetők.¹¹⁸

A munkaterv szerint márciusig meg kellett volna írnom az u.n. tankönyvből a népszerű közgazdaságtani könyvet, a mai napig sem sikerült azonban kieroszakolnom, hogy az eredetit Nagy Tamás vagy másvalaki elolvassa és lektorálja, írásról tehát szó sem lehetett....

Nemcsak az én osztályom küzd nehézségekkel. Ezek egyikét-másikat a Párt ki is küszöbölhetné. Mindnyájunk nevében szólok, mikor Friss Elvtársat arra kérem, hogy szakítson egyszer a közeljövőben időt számunkra az egész Intézet kérdéseinek átbeszélésére."¹¹⁹- osztja meg gondjait Erdős Péter.

Erdős Péter közeli munkatársa Kende Ferike megőrzött néhány dokumentumot. Közöttük található egy faliújságcikknek szánt fogalmazvány "Asiklóserdős" aláírással 1952. december 6-i keltezéssel. Erdős a rá jellemző szarkasztikus megjegyzésekkel kíséri. "A szótármunkával kapcsolatos versenymozgalom kiértékelése" - írja, "nem a mi feladatunk. A mennyiségi lemaradás egyéb okok mellett utal arra is, hogy szótárcímszót írni nem egyszerű dolog. A mozgalom legnagyobb eredménye azonban kétségkívül abban áll, hogy egy sor elvtárs munkájában minőségi javulás mutatkozott meg az utóbbi időben. Korábban csak Mátyás Tóni tudott megírni olyan címszavakat amelyben elméleti nehézségek is voltak és Vince Imrének sikerült egy-egy munkája amelyben különösen érvényesülhetett a lendülete. Ma egész sor munkatársunk tud már legtöbbször elfogadhatóan, sokszor nagyon jól fogalmazni. Még a teoretika tárgyalási szépsége terén is van javulás. Egy szó, mint száz, kiderül, hogy a verseny mozgalom nemcsak a két szerencsétlen főszerkesztő számára bizonyult hasznosnak, hanem a munkatársak számára is - nagy lépéssel közeledtek általa a publikációs képességhez."¹²⁰

Az Intézetnek 1952 közepén három osztályvezetője, hat osztálya és 17 kutatója volt. Erdős Péter az Akadémia II osztálya elnöksége számára írt beszámolójában az eltelt időszakot részben sikeresnek értékelte.

"A legutolsó intézeti munkatervben szereplő kutatótémákból elkészült a „Helyi tanácsok szerepe a tervezésben” s vele kapcsolatban a „Tervezés területi szervei Lengyelországban” c. tanulmány" írta. Közvetlenül befejezés előtt áll a lengyel tervezési módszerekről szóló tanulmány, valamint a belkereskedelmi tervezés módszerének kidolgozása. Befejezést nyert a népgazdasági mérlegrendszer témáinak kidolgozása.

¹¹⁸ 1953-ban minisztertanácsi rendelet bízta meg a MTA-t a Magyar Enciklopédia szerkesztésével és kiadásával. 1955 augusztusában egyenesen Rákosinak jelent a *Jelentés* arról, hogy a szervező munkák hol tartanak. *Feljegyzés Rákosi elvtársnak a Magyar Enciklopédiáról*. Budapest, 1955. augusztus 16. M-KS-276-91 őe. 18-19.l.

¹¹⁹ *Friss elvtárs!* Erdős Péter levele. 1951. március 28 M-KS-276-116/0/14. őe..

¹²⁰ Faliújságcikk. ASiklóserdős. 1952. XII.6. kézírásos piszkozat.

¹²⁰ Faliújságcikk. ASiklóserdős. 1952. XII.6. kézírásos piszkozat.

Elkészült a magyar szénbányászat munka-erőgazdálkodásának problémáiról, valamint a Ganz Villamossági Gyár termelékenysége és önköltsége alakulásáról szóló tanulmány.

Az 1929/33-as periódus magyar történetének, különösen gazdaságtörténetének adatgyűjtése és ezek első kiértékelése csekély kivétellel befejeződött. A könyv az év folyamán előreláthatóan készül.

A közgazdaságtudományi szótár címszóanyagának nagyobbik része első fogalmazásban készült. Ezek még alapos átszerkesztésre szorulnak. A szótáranyag egy része végleges fogalmazásban is készen van.

A magyar közgazdaságtudomány haladó hagyományainak felkutatása és kiértékelése az 1825-ig terjedő korszakra vonatkozólag befejeződött; az 1825-től 1849-ig terjedő korszak további kutatása folyik.

Az adórendszerünk átalakulásról írandó tanulmányoknak a felszabadulás előtti idővel foglalkozó része anyagában együtt van, a felszabadulás utáni időszak kutatása folyik.

Az Intézet heti Tájékoztatója rendszeresen megjelenik. A népi demokráciák mezőgazdasági termelészövetkezetei kérdésének tanulmányozása folyik."

Az Intézetbe került fiatalokkal viszont Erdős elégedetlen. "A tudományos munkatársak törzsgárdája mindinkább a Közgazdaságtudományi Egyetemet éppen elvégzett fiatalokból kerül ki. Igaz, hogy jó politika érzékük és jó általános szakmai előképzettségük van, s zömükben tehetségesek is, de gyakorlati tapasztalataik nincsenek, nagy többségük általános műveltsége igen hiányos, s a nyelvhelyesség, vagy az írásművek szerkesztésének elemi kérdéseivel sincsenek tisztában. Képtelenek arra, hogy gyakran igen értékes tudományos megállapításukat önállóan írják meg közölhető formában."... Ezért a "fiatal munkatársak szakmai-elméleti képzésén túlmenően fokozottan törődni kell gyakorlati képzésükkel, általános műveltségük fokozásával, fogalmazási készségük jelentékeny növelésével. A jövőben meg kell követelni a munkatársaktól, hogy kutatásaik részeredményeit még akkor is jól megszerkesztett és megfogalmazott dolgozatokban rögzítsék, ha ez többszöri átírást tesz szükségessé."¹²¹ Tulajdonképpen nem tudni, hogy kikre gondolt. Olyan munkatársai voltak ekkor már, mint Erdős Tibor, Ferge Sándor, Sipos Aladár, Mátyás Antal, Petőcz Pál. (Mint már említettem szakértői besorolásban Varga István vagy fordítási megbízásokkal Kosáry Domonkos is az Intézethez tartozott.¹²²)

Az Intézet beszámolóját azonban az Akadémia II osztályának elnöksége kemény kritikával illette, amely ellen egyetlen, de lefegyverző érv volt, hogy a tervet a Párt Államgazdasági osztálya jóváhagyta.

¹²¹ *A Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának vezetősége számára a Közgazdaságtudományi Állandó Bizottság és a Közgazdaságtudományi Intézet munkájáról.* Erdős Péter 1952. március 24. MTA Lt. 182/7.

¹²² Erre Varga István unokahúgának, Raffai Zsuzsának kezdeményezésére és közreműködésével kiadott, Varga naplójegyzeteiből összeállított, életútját gondosan követő kötet hívta fel figyelmemet. (Dr. Török [2018].)

"A jelentésből kiderül, hogy az Intézetnek 20 munkatársa van. Ezek közül néhány tanít ugyan, de általában kutatómunkával foglalkoznak. Az Intézet mögött áll egy hatalmas rezervoár, az egyetem hallgatói." ... Ugyanakkor meglepetéssel kell látni, hogy a legelmaradottabb tudomány a közgazdaságtudomány. Kértem én, hogy mit csinál az a 20 kutató? A tört. tud. Int. az első két esztendőben jó ha volt 20 kutatója. Ha megnézzük a kutatókat, kiderül, hogy közülük csupán 4 foglalkozik magyar kérdésekkel. Miért kell 17-ből 13-nak nem magyar kérdésekkel foglalkozni? Itt nyilvánvalóan szervezeti bajok vannak. Nézetem szerint pl. minél előbb gondoskodni kell egy jó gazdaságtudományi tankönyvről, amely sok jó konkrét magyar példát ad és felöleli a magyar sajátosságokat. Ha a 17 emberrel jól gazdálkodnának, jó eredményeket kellene elérni."¹²³ – háborgott Andics Erzsébet.

"Véletlenszerűséget és kaotikusságot érzek ebben a tervezetben." - mondta Lukács. "Az ember nem érzi azt, hogy az Intézet munkája bizonyos kérdéseket döntőeknek tart, ezeket a döntő kérdéseket elméletileg egy reális anyag alapján feldolgozza. A véletlen témáknak az egymás mellettsége valahogyan az, ami ebből a jelentésből kiderül. Nem az igazgató a fontos kérdés, de valahogy kicsit az az érzésem, hogy kormányos nélküli hajóról van szó, amelyet a szél visz, a spontenitás szele."¹²⁴ E vita csak megerősítette azt a döntést, hogy az Intézet nem került az Akadémia fennhatósága alá. Fogarasi szerint Gerő Ernő már régen döntött ebben. De ellene érvelt Lukács is, mondván, hogy "nem érett meg a mai helyzet arra, hogy az akadémia vezetése alá kerüljön, olyan témákkal, melyeket az Akadémiától teljesen függetlenül, az Akadémia minden beavatkozási, minden ellenőrzési lehetősége nélkül kapnak."¹²⁵

A Közgazdaságtudományi Állandó Bizottság 1952. június 13-i ülésén lényeges átdolgozásra visszaadta a közgazdaságtudomány kétéves tervét, Erdős Péter, Nagy Tamás, Siklós Margit és Szita János közös javaslatát.

"Berei, Fogarasi és Friss elvtársak megállapították, hogy a javaslat bevezető része nem fogalmazza meg pontosan a magyar közgazdaságtudomány központi feladatait; a tematikai terv pedig, azon kívül, hogy egyes pontjai egyáltalában nem valók ilyen terv keretébe, mind azáltal, hogy az egyes feladatokat nem fontosságuk sorrendjében adja meg, mind e feladatok hiányos megfogalmazása következtében, azt a veszélyt rejti magában, hogy ennek alapján a tudományos kutatás elvi eszméi mélysége elsikkadhat" – szögezték le a résztvevők.¹²⁶

¹²³ *Feljegyzés az 1952. március 25-i osztályvezetőségi ülésről, illetve a Közgazdaságtudományi Állandó Bizottság beszámolójáról.* MTA Lt. 182/7. .

¹²⁴ *Feljegyzés [1952],* MTA Lt. 182/7.

¹²⁵ *Feljegyzés [1952...]* MTA Lt. 182/7.

¹²⁶ *Jegyzőkönyv a Közgazdaságtudományi Állandó Bizottság 1952. június 13-án d.u. 7 órakor a Magyar Tudományos Akadémia Adminisztrációs Hivatalában megtartott üléséről* Erdős Péter MTA Lt. 182/8.

¹²⁷ Péteri György szerint könnyen lehet, hogy Erdős és Siklós eltávolítása, majd az egyetemen Nagy Tamás, Hoch Róbert és Vértes Ágnes "fegyelmi" ügyei egy cionista pert készítettek elő 1952 második felében. Ha Erdős és Siklós esetében elképzelhető is lenne, Nagy Tamás, és tanszéki csoportja esetében inkább a 28. l.j.-ben említett szakmai viták szolgáltatták az okokat.

1953-ban az Intézet megszűnt. Az Erdős-Siklós-Vujovits osztályvezetők közötti éles viták, az intézeti kutatások folyamatosan negatív értékelése ellenére az Intézet felszámolása váratlan fordulat volt. Feltehető, hogy Gerő döntött róla s Friss szolgáltatta hozzá az érveket.

A valódi ok nem derült ki. Csak történetek keringtek róla, hogy Erdős Péter egyik előadásán az improduktív munkát Rákosi Mátyás munkájával példázta. "Az improduktív munka, tudják, az, amit Rákosi Mátyás csinál". Ő maga így mesélte, s a történetet Sipos Aladár is megerősítette. Egy késő délután tanulmányának szemináriumi vitáján Erdős hirtelen felugrott és egy egyszerű mozdulattal a falon függő Sztálin képre mutatott: „íme, zslugás Vili.”-mondta. Feljelentették és kivizsgálás következett. Sipos szerint Erdős soha nem hitte el, hogy a feljelentő Bácskai Tamás volt. (Bácskai életútjának ismeretében ma már nem kételkedne ebben!) Rövidesen Erdős Pétert és Siklós Margitot kizárták a pártból, az "államellenes tevékenységgel" is vádolt Siklós Margit börtönbe is került. 1954-ben szabadult amnesztiával. Egyesek szerint lehettek "cionista szálai" is a történeteknek Erdős Péter és Siklós Margit fiatalkori cionista kötődésére utalva.¹²⁷

A vezető nélkül maradt Intézet felszámolásáról az MDP Központi Vezetősége titkársági határozattal rendelkezett. Berei és Horváth Márton előterjesztésükben javasolták (1953. január 27.), hogy egyes részlegeit kapcsolják a Közgazdasági egyetem tanszékeihez, a *Heti Tájékoztató* kiadását pedig vegye át a Központi Dokumentációs Központ.

Az Intézetben megkezdett kutatások évekkel később értek be. 1955-ben megjelent *Az 1929-1933. évi világgazdasági válság hatása Magyarországon* című könyv az MTA Történettudományi Intézetének kiadásában. Előszava utal a korai indulásra.

"A magyar közgazdaságtudomány haladó hagyományainak kutatása" témában elkészült egy 3-4 ívnyi, egyetemi előadások megtartására alkalmas tanulmány: *Haladó eszmék a magyar közgazdasági irodalomban 1790-1848-ig* címmel. Legalábbis erről értesülünk abból a bírálatból, amely a vélhetően elkészült munkáról készült, mivel maga az eredeti tanulmány eddig nem került elő.¹²⁸ A bírálat szerint a mű szerzője Erdős Péter, a téma azonban Mátyás Antal kutatási területe volt. Mátyás, aki ösztöndíjasként vett részt az Intézet munkájában 1952-ben befejezett egy kisebb, 46 oldalas munkát Kossuth közgazdasági nézeteiről (Mátyás [1954]: *Kossuth közgazdasági nézetei*. Közgazdasági Szemle, 10. sz.) és készülőben volt két további tanulmány.¹²⁹

¹²⁷ Péteri György szerint könnyen lehet, hogy Erdős és Siklós eltávolítása, majd az egyetemen Nagy Tamás, Hoch Róbert és Vértes Ágnes "fegyelmi" ügyei egy cionista pert készítettek elő 1952 második felében. Ha Erdős és Siklós esetében elképzelhető is lenne, Nagy Tamás, és tanszéki csoportja esetében inkább a 28. l.j.-ben említett szakmai viták szolgáltatták az okokat.

¹²⁸ *Észrevételek Erdős Péter elvtárs "Haladó eszmék a magyar közgazdasági irodalomban 1790-1848-ig" c. munkájáról.* MTA Lt. 182/7. .

¹²⁹ *Feljegyzés az ösztöndíjas munkákról* Haász Árpád 1952. július 18. MTA Lt. 182/8. A feljegyzésben szereplő másik két ösztöndíjas munkatárs és a témák: Fébó László, a magyar ipar története 1914-1944-ig és Szepesi László: a tervezési módszerek Lengyelországban.

Erdős Péter neve alatt, az ötvenes évek elejéről két elmélettörténeti jegyzet található. Egy terjedelmes, a közgazdasági elméletek általános fejlődését tárgyaló jegyzet az új egyetemen először és elsőként oktatott anyag. Alapja egy albán közgazdász műve volt. (Sipos Aladár közlése.)

A második, egy rövidebb jegyzet 1952-ből, amelyhez bevallottan felhasználta Rosenberg elmélettörténetét. A korai ötvenes években gyakorta előfordult, hogy a "szalonképtelen" kutató saját neve alatt nem publikálhatott. Így például Mátyás Antal is időnként saját művének társ-szerző szerepébe kényszerült.

Erdős lírai és személyes hangú bevezetőjében előadásainak harcos jellegét emelte ki. "Az előadások célja nemcsak az, és elsősorban nem az, hogy már csak illemből is ugynevezett általános gazdaságtudományi műveltségünk kiegészítése kedvéért megismerkedjünk alaptudományunk előtörténetével és e tudomány újabb ellenségeivel vagy továbbfejlesztőivel. Hanem az, hogy megtanuljunk megítélni nézetek és ideológiák valóságos magvát, osztálygyökereit, objektív jelentőségét, a látszattal szemben a lényegét, azt, hogy felismerjük a látszólag új elméletekben is a régít, a nagyon is régít, a látszólagos barátban a valódi ellenséget és néha megfordítva is, abban, aki tőlünk távolállónak érzi magát, az objektív szövetségest. Hogy eközben minden egyéb szempontból is jobb marxistákká válunk, az magától értetődik." (Erdős [1949-1950].) Ez a harcos hang végigkísérte későbbi munkáit is.

3.3. AZ MTA KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETE

Az "új szakasz" politikája enyhülést hozott az elméleti kutatások és az eredmények publikálása területén. A *Magyar-Szovjet Közgazdasági Szemle* helyébe a hagyományos nevén újraindult *Közgazdasági Szemle* lépett és (újra) megalakult a Közgazdaságtudományi Intézet most már az MTA keretében. Mindkettő háttérében Friss Istvánt (is) találjuk. Fél évvel később az átszervezett Társadalmi Szemle főszerkesztői tisztségét is megkapja.

Az Intézet **felállításáról** az MDP KV 1954. októberi ülése, a Minisztertanács októberi 1.086/1954. /X.10/ számú határozata, a Politikai Bizottság novemberi ülése, **szervezetéről** a Minisztertanács 2.253/81/1954. sz. határozata rendelkezett. A rendelet a Határozatok Tára 81. számában jelent meg 1954. december 24-én., Nagy Imre a Minisztertanács elnöke s.k. aláírásával.¹³⁰

A Minisztertanácsi határozat rendelkezett tehát az Intézet nevéről, székhelyéről, szervezeti rendjéről, kutatási témáiról, stb. Az Intézet neve **A Magyar Tudományos Akadémia**

¹³⁰ A *Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 2.253/81/1954. számú határozata a Közgazdaságtudományi Intézet szervezetéről*. Teljes szövege sem az 1955-ben kiadott jogszabálygyűjteményben sem a *Határozatok Tárában* nem jelent meg. (Az eredeti rendelet szövege l. VI. Dokumentumok, 8. sz. Részletesebb leírása l. Csató [2002].)

Közgazdaságtudományi Intézete¹³¹ lett. Székhelye: Budapest. Működésének kezdete 1954. december 1. (Minthogy a rendelet a párt határozatoknál későbbi keltű, ezért a megfogalmazás „1954. december 1-jétől kezdve folytatja működését.”)

A szervezeti rendjét illetően az intézet élén az igazgató áll, akit és helyettesét, valamint az igazgató javaslatára az Intézet Osztályvezetőit az MTA elnöke nevezi ki. Tudományos Tanácsot kell létrehozni, tagjait az MTA elnöke nevezi ki és menti fel. A főfelügyeletet az MTA elnöke gyakorolja.

Az Intézet legfontosabb tudományos feladata a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet elméleti problémáinak feldolgozása a hazai sajátos adottságokra figyelemmel. 9 kérdéskört jelölt meg a dokumentum. A "segítse elő a gazdaságpolitika tudományos megalapozását..." ekkor még csak burkolt, nem megfogalmazott elvárás. A termelés tudományos megalapozása, viszont valóban olvasható a *Javaslatban* és a *Határozatban* is.)

Az ajánlott kutatási módszer **tényfeltáró**-elemző vizsgálat. Minthogy az Intézet nem végezhet statisztikai adatgyűjtést, a kutató munkához nélkülözhetetlen adatokat és statisztikákat az Intézet igazgatója kapja meg.

A Közgazdaságtudományi Intézet létrehozásával egy időben megszűnt az MTA II. osztályának keretén belül működő Közgazdasági Főbizottság a vezetése alatt álló albizottságokkal együtt.¹³² A Minisztertanács tudomásul vette a Tudományos Tanács első névsorát.

Az Intézet megalakulásáról három hónappal később egy személytelen hangú szerkesztőségi cikk adott hírt a Közgazdasági Szemle *Szemle* rovatában. "Decemberben a Minisztertanács - a Magyar Dolgozók Pártja kezdeményezése nyomán - határozatot hozott a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének szervezetéről, és megtörténtek az első lépések az Intézet megalakítására is." "Pártunk és kormányunk fontos feladatot tűzött az Intézet elé. Gazdasági szerveink és intézményeink tudományos segítséget várnak tőle, de a

¹³¹ Az Intézet neve az idők során többször változott. (Volt egy névváltozással nem járó kísérlet a KTI, a Világgazdasági Intézet és az Ipar és Vállalatgazdasági Intézet összevonására Bognár József főigazgató vezetésével, de ez teljesen formális maradt, elsősorban a KTI ellenállása miatt.) Az MTA 1997-ben lezajlott konszolidációs programja keretében a KTI és az Ipar-és Vállalat-gazdaságkutató Intézet összevonását követően, az Intézet neve 1997. december 15-től Közgazdaságtudományi Kutatóközpontra változott. Az MTA 2004. május 4-i közgyűlése azonban visszaadta az Intézet korábbi nevét. 1987-ben a Szokolczay György által vezetett Ökonometriai Laboratórium kapott menedéket, amikor a KSH-ban átszervezési okokra hivatkozva meg akarták szüntetni a csoportot. Bázisintézménye 1990-től az átmenet forgatókönyvét író „Kék Szalag” Bizottságnak is. 2012. január elsejétől a Világgazdasági Intézet és a Regionális Kutatások Intézete összevonásával az MTA Közgazdasági- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaságtudományi Intézeteként működik. (Fazekas László főigazgató és társigazgatók vezetésével.) Mire történetem végére értem az akadémiai intézeteket ért „támadás” Eötvös Lóránd Kutatási Hálózatba vonta. 1989-ben az akadémia törvény az intézetet autonóm szervezetnek ismerte el. Döntési jogkörébe tartozik a kutatási feladatok meghatározása, a belső működési-szervezeti rend kialakítása, gazdálkodása, a nemzetközi ügyek intézése. Az igazgatói posztot pályázati úton kell betölteni a kutatói kollektíva véleményének meghallgatásával (de nem kötelező elfogadásával). A Közgazdaságtudományi Intézetben Sipos Aladár lemondását követően 1990-ben (fél)titkos szavazással a kutatói kollektíva Koltai Jenőt választotta meg.

¹³² A Forradalmi Munkás-Paraszt kormány 2.004/1959/II.18/ számú határozatával hatályát veszítette ez a rendelkezés. A Közgazdasági Főbizottság és Közgazdasági Állandó Bizottság elnevezést váltakozva használták.

közélet kérdései iránt érdeklődők egyre növekvő tábora is reméli, hogy segítséget kaphat bizonyos kérdések megoldásához." (*A Közgazdaságtudományi Intézet munkájának megindulásához*. [1955], *Közgazdasági Szemle*, 1. sz. 87. o.)

Az Intézet igazgatója Friss István lett. Az akkori politikai konstellációban kinevezése meglepetésként hatott, mivel a párt "keményvonalához" tartozott. Csakhogy az Intézet létrehozásának gondolata és működési programja magától Frisstől (is) származott, illetve megszervezésére Nagy Imrétől megbízást ő kapott. 1954. november 5-én Berei Andor, Friss István és Rusznyák István terjesztette elő az MDP KV Tudományos és Kulturális Osztály és a Magyar Tudományos Akadémia részéről.¹³³ Javaslatukat a következőkkel indokolták:

„Pártunk 1953. júniusi és októberi határozatai, valamint a III. kongresszus megállapították, hogy a közgazdaságtudomány hazánkban ez ideig nem töltötte be azt a szerepet, amelyet be kell töltenie: a szocializmus építése hazai feltételeinek, gazdaságunk törvényszerűségei konkrét követelményeinek tanulmányozását, melynek eredményeire a gazdaságpolitika biztosan támaszkodhat. Az elmúlt években nem akadt olyan közgazdasági elméleti munka, amely a tudományos kutatás eredményeire támaszkodva dolgozta volna fel átmeneti gazdaságunk fejlődésének objektív alapjait és feltételeit. Ezért közgazdaságtudományunk nem volt képes jelezni az 1953. júniusa előtti gazdaságpolitikában elkövetett hibákból eredő ellentmondásokat és nem volt képes megjelölni ezen ellentmondások kiküszöbölésének útjait és feltételeit sem.

...Abból a célból, hogy ez a fordulat megtörténjék, hogy a közgazdaságtudomány hazai elmaradottságát felszámoljuk széles körű kutatómunkát kell folytatni. Biztosítani kell, hogy Pártunk és Kormányunk a legfőbb gazdaságpolitikai feladatok megszabásánál és az egyes átfogó gazdasági intézkedések megtételénél a közgazdászok széles körű kutatómunkájának eredményére támaszkodhassék. Amint a párt III. kongresszusa és a Párt Központi Vezetőségének októberi határozata leszögezi, e széleskörű tudományos munka előmozdítására sürgősen létre kell hozni a közgazdasági kutatómunka szilárd szervezeti bázisát, a közgazdasági tudományi intézetet.”¹³⁴

A tervezet előterjesztette, hogy "a viszonylag kisszámú kutatómunkára alkalmas káder összpontosítása végett" az Intézet szervezeti egységébe kell integrálni a Földművelésügyi Minisztérium kötelékéből, a nem rég alakított Mezőgazdasági Szervezési Intézetet, akkori igazgatójának, Donáth Ferencnek¹³⁵ felajánlva az igazgató helyettesi posztot. A Politikai

¹³³ *Javaslat a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézet létesítésére* [1954]. Látta Farkas Mihály elvtárs. Bizalmas! 6-12. o. Készült: 29 példányban. M-KS-276-91/12. őe.. (Teljes szövegét l. VI. Dokumentumok, 9. sz.)

¹³⁴ *Javaslat* [1954], 6-7. l.

¹³⁵ Donáth Ferenc (1913-1986.) A Rákosi titkárság vezetője, a KV tagja volt. Fő vádlottja az ötvenes években a Magyar Közösség perének. 15 évet kapott. 1954 júliusában azonban rehabilitálták és a KTI igazgatóhelyettese, a Mezőgazdasági osztály vezetője lett. A Nagy Imre körül alakult reformkörbe tartozott. 1956-ban Snagovba deportálták. 1958-ban a Nagy Imre per másodrendű vádlottjaként 12 év börtönbüntetésre ítélték. 1960-ban egyéni kegyelemmel szabadult. Néhány évig a

Bizottság elé letett javaslatban Friss István nevét terjesztették elő az intézet igazgatói posztjára és a Tudományos Tanács elnöki tisztségére. A Tanács tagjai abc névsorban: Antos István, Berei Andor, Bíró Zoltán, Bognár József, Donáth Ferenc, Erdei Ferenc, Fekete Ferenc, Haász Árpád, Háy László, Nagy Imre, Nagy Tamás, Péter György, Szabó Gergely, Szabó Kálmán, Szalai Béla.

A minisztertanácsi rendelet egyetlen lényeges ponton tért el a *Javaslat*tól. A vezetők kinevezését Friss a felső pártszervezet, a rendelet az Akadémia jogává tette. A Tervezet az igazgató és az intézeti Tudományos Tanács tagjainak kinevezését a Politikai Bizottság, az osztályvezetőket a KV Titkárságának előzetes jóváhagyásához kívánta kötni. A Határozat megfogalmazásában az "Intézet mindenkori igazgatóját és helyettesét, valamint az Intézet osztályvezetőit – az osztályvezetőket az igazgató javaslatára – a Magyar Tudományos Akadémia elnöke nevezi ki. Az Intézet tudományos munkatársait és adminisztratív személyzetét az igazgató nevez ki. ... Az Intézet Tudományos Tanácsának tagjait a Magyar Tudományos Akadémia elnöke nevezi ki és menti fel. – A Minisztertanács tudomásul veszi a Tudományos Tanács első tagjainak a névsorát." Általánosan az Intézet felett a főfelügyeletet a Magyar Tudományos Akadémia elnöke gyakorolja. A *Határozatba* foglaltatott továbbá, hogy az „Intézet költségvetését a Magyar Tudományos Akadémia költségvetési keretében kell biztosítani.”

Az Intézet negyedik évkönyvéhez írt előszavában - megjelent a Szemle 1965 évi utolsó számában is, - Friss az 1953 júniusi párthatározattól számította a közgazdaságtudomány „előrelépését”. „Eljött azonban az az idő, írta, amikor a zavarok kezdtek túltengeni, amikor az életszínvonal emelkedése nemcsak megállt, hanem csökkenésnek adott helyt. Ezt a nem soká tartó, de keserves korszakot követte az 1953. júniusi párthatározat. A kijózanodás egyik eredménye volt tudományos elmaradottságunk felismerése. Megtettük az első, tapogatózó lépéseket is ennek az elmaradottságnak felszámolására. Nem véletlen, hogy 1954 októberében jelent meg a Közgazdasági Szemle első száma és 1954. október 10-éről kelt a Minisztertanács határozata a Közgazdaságtudományi Intézet létesítéséről. Két hónappal előbb készült az MDP Tudományos és Kulturális Osztályán egy, az Intézet alapítására vonatkozó javaslattervezet, amely világosan rámutat erre az összefüggésre.”(Friss [1965b]: *A szocializmus politikai gazdaságtana kialakításának útján*. Közgazdasági Szemle, 12. sz. 1408. o.) Hogy ő egyike volt az előterjesztés szerzőinek, arról nem esett szó.

A levéltári archívumban találunk még két tervezetet. Az egyiket Egerváry Tibortól, 1954. február 23-i kelettel, a másikat Szabó Kálmán „fejében”, aki szóban kifejtette, de nem jutott el írásos rögzítéséig. Egerváry egy Közgazdasági és Üzemi Költségvizsgáló Intézetet javasolt,

Közgazdaságtudományi Intézetben, majd az MTA Szövetkezetkutató Intézetében volt tudományos munkatárs.

amelyben a munkatársak hatástanulmányokon felméri az egyes gazdaságpolitikai intézkedések következményeit.

Fogarasi Béla a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem rektora az Egyetemi Tanács 1954. június 29-én megtartott ülésén még az egyetemmel szoros együttműködésben működő intézetet képzelt el. Nem ez történt. Az egyetem oktatóiból lettek kutatók egy, az egyetemtől független intézményben. (Az Intézet ideiglenesen két épületben kapott helyet. A Szalay utcában az Oktatásügyi Minisztérium épületében 20 szobát, a Perczel Mór u. 2. sz. alatti épületben 10 szobát. A normális munkamenet kialakításához szükséges végleges elhelyezés feladata Apró Antalra hárult.) A Politikai Bizottság és a Minisztertanács a létszámot Friss javaslata alapján, mintegy 90 főre tervezte, legnagyobb létszámmal a mezőgazdasági osztályt. 1955 áprilisában kb. 50 hely volt betöltve.

Szervezeti felépítését tekintve az Intézet 7 osztállyal indult. Általános közgazdasági osztály, Ipari osztály, Mezőgazdasági osztály, Forgalmi osztály, Pénzügyi osztály, Nemzetközi gazdasági osztály, Könyvtár és dokumentációs csoport – az előterjesztésben-határozatban foglaltakat követve.

Az Általános osztály főosztályvezetője 1954 decemberétől Nagy Tamás¹³⁶, aki korábban a Közgazdaságtudományi Egyetem Politikai Gazdaságtan tanszékét vezette. „Friss István hívására ...örömmel mentem át az egyetemről az intézetbe, persze úgy, hogy továbbra is tanítottam.” - nyilatkozta egy élet-interjúban. (Farkas [1986], 32. o.) S akkor már itt dolgozott az első Közgazdasági Intézet *de facto* volt vezetője, Erdős Péter is.

A "Közgazdaságtudományi Intézet élete a Szalay utcában kezdődött, - emlékezett vissza Kornai, az akkori Művelődésügyi Minisztérium által átengedett néhány szobában, de

nemsokára átköltöztünk a Nádor utca 7-be, ahol azután sok évig működött az intézet. A Nagy Tamás vezette *Általános Osztály* munkatársai egy folyosó mentén helyezkedtek el: ez volt a "Gyepsor". Ide tartozott ábécé sorrendben, Ausch Sándor, Csendes Béla, Erdős Péter, Hoch Róbert, jómagam, Máriás Antal, Molnár

¹³⁶ Nagy Tamás (1914-1993). A politikai gazdaságtan professzora, „A tőke” fordítója volt. (Társfordító Rudas László). 1948-ban a Közgazdaságtudományi Egyetem kurátora, 1955-től a Közgazdaságtudományi Intézetben főosztályvezető. Merev marxistából reformközgazdász lett. Vezette a mechanizmustitkárságot 1968-ban, majd továbbfejlesztésébe is bekapcsolódott. Tekintélye osztatlan volt. „Nagy Tamásnak erőssége volt az élő szó. Szabatos fogalmazását, pontos mondatait mindenki bámulta. De talán a legnagyobb ereje abban mutatkozott meg, hogy a különböző, sőt gyakran zavaros fejtegetésekből is rendkívül gyorsan ki tudta venni a lényegét, és azokat konzisztens egészé tudta összeállítani. Páratlan volt a szintetizáló készsége. Ezért tudott kitűnő teljesítményt nyújtani a munkabizottságokban, ezért fogadta el mindenki szívesen vezetőjének. Keveset publikált, megjelenésével, orgánnumával, személyiségével hatott.” – emlékezett rá Erdős Tibor [1993]: *Nagy Tamás 1914-1993*. Közgazdasági Szemle 3. sz. 191. o.)

Ferenc, Nagy András, Solymár Eszter, és Vági Ferenc. Kültagként félig ide tartozott Jorgosz Vaszilju egy ifjú görög emigráns, aki akkor Friss István aspiránsa volt.” (Kornai [1996]: *Nagy András 70 éves*. Közgazdasági Szemle, 3. szám.

Az 1960-as évek közepétől az Intézet vezetősége hosszas habozás után fiatal kutatók felvétele mellett döntött. (Az „első körben” a közgázról jöttek: Bartha Ferenc†, Becsky György†, Benet Iván†, Bíró Emma†, Brüll Mária†, Csató Katalin, Kovács Ilona, Kígyóssy Éva, Laczó Ferenc, Lantos Imre†, Mausez Zsuzsa†, Miklós Ágnes†, Orolin Zsuzsa†, Ördög Miklós, Szabó Gábor, Tényi György†, a matematikai szakon végzett Virág Ildikó.

Pár évvel később a „második körben” érkezett Bauer Tamás, Bondár Éva, Soós K. Attila, Horváth József és mások, remélem pontos a névsor.)

„A „Gyepsor” a Nádor utcába költözéstől az 1956-os forradalomig igazi szellemi, politikai és emberi közösséget alkotott.Sok mindenről volt itt szó. Elsősorban politikáról: ez volt az első Nagy Imre reformkísérlet, az „Új Szakas” kudarcának és Rákosiék újjáéledésének, a Hruscsov féle XX. kongresszusnak, a Petőfi-köri estéknek és a forradalom előszelének korszaka” – idézte fel Kornai János a régi időket Nagy András születésnapján köszöntőjében. (Kornai [1996]: *Nagy András 70 éves*. Közgazdasági Szemle. 3. sz.)

Az Intézet 1975 novemberében a Budaörsi úti kutatóházba költözött. Közvélemény-kutatás

előzte meg: menjünk vagy maradjunk? A Karinty-féle Barabbás effektus érvényesült és a nemekből „felfelé” igen hallatszott. A régi épületben egy szinten elhelyezkedő szobák itt több emeletre kerültek megelőlegezve-megerősítve ezzel a kutatócsoportok hierarchikus elkülönülését. Az ültetési rend egyetlen fix, hivatalosan kijelölt pontja: a 621-es szoba Lorsch Katié. Idővel az Intézet egyre kevesebb emeleten

egyre kevesebb szobát foglalt el.¹³⁷

2017 novemberétől a humán kutatások számára felépített szép, kulturált székház az Intézet

otthona a IX. kerületben, a Soroksári út egyik, Tóth Kálmán nevét viselő mellékutcájában. Itt már a kutatók épületszárnyak szerint is elválnak.

Visszatérve a kezdetekre, az Intézetben „több olyan elvtárs kapott helyet, akiről tudott dolog, hogy 1953 júniusa után jobboldali túlzásokba estek.”- jelenti az intézeti eseményekről hírt-adó feljegyzés szerzője. A belső történésekről, a tudományos vitákról, taggyűlésekről, a Tudományos Tanács üléseiről, stb. ugyanis rendszeres információk mentek. Címzettjük

¹³⁷ A közeli hetekben nyílt meg Szabó Judit Erzsébet „*Kutatóház – 20. századi emlényomok*” címmel rendezett fotókiállítása a Fugában. Judit mintegy tíz évig az Intézet kutatója volt, majd kisebb kitérők után elvégezte a fotóiskolát. Éveken át fényképezte a Kutatóház épületét, a tárgyakat, az apró részleteket. A fekete-fehér fotókon megörökített „magára maradottság” hajdani bús-boldog emlékeinket hívták elő.

többnyire Andics Erzsébet¹³⁸, az MDP Központi Vezetősége Tudományos és Kulturális Osztály vezetője.

"A Közgazdaságtudományi Intézetben az elmúlt napokban több fontos esemény zajlott le... Ezekben a megbeszéléseken több fontos tartalmi kérdés is felmerült. Szeretném ha Andics elvtársnő módot adna arra, hogy erről beszámoljak" - olvasható egy 1955. november 5-i keltű feljegyzésben.¹³⁹ Ezekben a jelentésekben sűrűn előfordul, hogy a munkatársak közül többen sem a marxista alapképzettség, sem a tudományos kutatás módszereiben való jártasság tekintetében nem ütik meg a kívánt mértéket.

"Az Intézetben jelenleg kialakult politikai helyzet szociális talaja az Intézet kedvezőtlen szociális összetétele és a munkatársak szakmai gyengesége. Az Intézet munkatársainak sem politikai, sem tudományos szempontból nem kielégítő az összetétele. Bár a hangadók között szép számmal vannak munkás- és paraszt fiatalok, mégis azt kell mondani, hogy ezek részben egyes „tekintélyek” (Nagy Tamás) befolyásának, másrészt az Intézetben lévő kispolgárok nyomásának engedve ezen nézetek szószólóivá válnak."

"A Közgazdaságtudományi Intézet egyes osztályvezetői Donáth Ferenc, Nagy Tamás elvtársak osztályvezetői értekezleten, más elvtársak Csendes Béla /az Intézet párttitkára/ és Jónai Endre elvtársak taggyűlésen hangot adtak a következő kérdésnek: miként lehet felvetni pártszerűen, bizonyos kutató munkaeredményeként született megállapításokat, ha azok meglévő párthatározatokkal ellenkeznek? Ez a kérdés más, tudományos dolgozókat is foglalkoztat, feltehetően azért, mert bizonyos gazdasági kérdések megoldási módjával egyes elvtársaknak észrevételeik vannak....Péter György elvtárs szintén foglalkozott az Intézet Tudományos Tanácsának ülésén ezzel a gondolattal és ő a kérdést úgy fogalmazta meg:

¹³⁸ Andics Erzsébet (Budapest, 1902-1986). Marxista történész, akadémikus, a párt egyik fő ideológusa. 1919-től részt vett a kommunista mozgalomban. Fogolycserével került ki a Szovjetunióba 1922-ben és ott élt 1945-ig. Hazatérése után fontos párt és állami pozíciókat kapott, közöttük, az MKP KV póttagja (1946-1948), az MDP KV tagja (1948-1956), az Elnöki Tanács tagja (1948-1956), az MDP KV Tudományos és Kulturális Osztály vezetője (1954-1956). 1948-tól tanított a Közgazdaságtudományi Egyetemen, az ELTE egyetemi tanára (1950-1974), a Pártfőiskola igazgatója (1946-1953), a Magyar Történelmi Társulat (1949--1958), az Országos Béketanács (1950-1956) elnöke. 1949-ben Kossuth díjat kapott. A nevéhez kapcsolható korhangulatot, a vulgármarxizmust gúnyolta ki Fodor András versparódiája, amelyet az Eötvös-kollégisták 1948 tanévzáró kabaré-előadásán szavalt el. Részlet Fodor András: Az óbudai Rákosi Mátyás Óvónőképző Andics Erzsébet csúszdájának fölavatása elé. című verséből.

Bele is pukkan a burzsuj! Megcsináltuk a hároméves tervet. Egy szusszanás. A nagybankokat államosítottuk. Két szusszanás. Leszámoltunk a jobboldali szociáldemokratákkal. És most barátaim, párttitkárok és költők, munkások és parasztok, szellemi dolgozók és üzemek dolgozói, bércaszárnyák lakói, munkaversenyek hősei, a következő láncszem! Csúszdát avatunk Óbudán! 2. Bevallom, titkos izgalommal nézem, ahogy az óvónő elvtársak avatás előtt a csúszda-menti fák közt vidáman őgyelegnek Odaintek az egyiknek keményen .- Tiéd a csúszda, magadnak csúszkálsz! Visszakacsint büszkén, ő ezt már tudja, csak rajta legyen én is, mert ez a fordulat éve. (Fodor [1991], 129-130. o.)

¹³⁹ *Feljegyzés Andics elvtársnő részére.* 1955. november 5. Halász István. M-KS-276-91/12. őe. A feljegyzésen kézírással "Friss bátor, aggályokat is, pártszeretet".

mennyiben van biztosítva az Intézetben a tudományos alkotói szabadság:" - jelenti a jelentés.¹⁴⁰ Az Intézet létének első percétől az elméleti viták gyűjtőhelyeként működött.

3.3.1. KUTATÁSI PROGRAM

Az Intézet kutatási programját "készen" kapta. Közvetlenül az Akadémiától, közvetve a párt illetékes szerveitől, s e két intézmény nem volt független Friss személyétől. Bár a központi kontroll erős volt, a "belső ügyek" intézésében az Intézet vezetősége, legalábbis más intézményekhez képest, bizonyos mértékű autonómiát élvezett. A megadott keretek között a kutatók viszonylag szabadon oldhatták meg témájukat. Ezért írhatta jelentésében a jelentő, hogy a "Közgazdaságtudományi Intézetben a kutatómunka igen lassú, általános lemaradás tapasztalható a munkatervtől. Főleg titkos témákon dolgoznak és így azok nem válhatnak a közgazdászok szélesebb körének hozzáférhetővé."¹⁴¹ E "titkos témák" "titkosak" csak annyiban voltak, hogy időközben a kutatás a tématervekben megfogalmazott célokhoz képest más irányt vett.

Az Intézet intézményesített rendjében fokozatosan épült ki sok demokratikus elem. A kezdetektől volt Intézeti Tanács, Tudományos Tanács, munkaértekezlet, intézeti hírlevél, vicclap a Szemlesütve, szakszervezet(ek), stb.) Neves nyugati tudósok tarthattak előadást, a könyvtárban elérhetőek voltak a nyugati lapok, igaz, hogy csak a „kiválasztottak” körében. (De mindig akad „kiskapu”.) Ezzel együtt a szervezeti és személyi függés erős volt és sokáig az is maradt. Még a hetvenes években is előfordult, hogy fegyelmit kapott az a munkatárs, aki engedély nélkül merészelt levélben érdeklődni egy külföldi pályázat feltételei iránt. A kutató valódi mozgásteret a „csoport”, az "osztály" volt. Ez védőernyőként, vagy páncélként borulhatott fölé az osztály illetve a csoportvezető jelleme és egyénisége szerint. (Így élte meg Winkler Róza az osztály kivételesen intelligens, szeretett titkárnője. L. IV. Mellékletek, 2. sz. *Hangulatjelentés.*)

Az alapító okiratban lefektetett elvárás szerint az Intézet alapvető feladata a magyar átmeneti gazdaság törvényszerűségeinek kutatása. „Figyelmesen tanulmányoznia kell, hogy a mi körülményeink, az osztályharc meghatározott feltételei közt hogyan hal el a régi és hogyan születik meg az új, hogyan alakul át például az értéktörvény hatóköre és hogyan tehetjük ezt a kapitalista társadalomban vakon, elemi erővel és általános érvényűen ható törvényt szocialista fejlődésünk emelőjévé. Milyen mértékben érvényesül és milyen követelményeket támaszt a szocializmus gazdasági alaptörvénye a mi viszonyaink, a munkás-paraszt szövetség mai formái mellett, és milyen következtetések adódnak ebből a lakosság fogyasztásának,

¹⁴⁰ *Feljegyzés a Közgazdaságtudományi Intézet néhány problémájáról.* Bizalmas! Készült 2 példában. MDP Központi Vezetősége Tudományos és Kulturális Osztály részéről. 1955. november 30. M-KS-276-91/102. óe. (Teljes szövegét l. IX. Dokumentum 10. sz..)

¹⁴¹ *Feljegyzés Orbán elvtárs részére.* Aláírás nélkül. 1956. március 6. M-KS-276-91/12. óe. 34-35. l.

¹⁴² *Feljegyzés a Közgazdaságtudományi Intézet munkájáról.* Bizalmas. Készült 5 példányban.

igényeinek várható és kívánatos alakulására nézve. Milyen mértékben érvényesül és milyen követelményeket támaszt a tervszerű arányos fejlődés törvénye, különösen a legfőbb arányok tekintetében - a mezőgazdaság és az ipar, s a mezőgazdaságban a fő termelési ágak, az iparban a fő iparágak egymáshoz való viszonyát illetően - mérlegelve azt is, hogy viszonylag kis területre támaszkodó és sok fontos nyersanyagot nélkülöző gazdaságunkban igen nagy súlya van a külkereskedelemnek. Hogy az említett törvények követelményeit megállapíthassuk, igen alaposan fel kell mérnünk a természeti körülmények és a történeti fejlődés következtében létrejött adottságainkat és lehetőségeinket. Nagy súlyt kell helyeznünk belső tartalékaink tudományos feltárására. Meg kell vizsgálnunk, hogy miként tehetjük az anyagi érdekeltséget népgazdaságunk egész területén fejlődésünk előmozdítójává, az iparban és a mezőgazdaságban a termelés és a termelékenység emelésének, a minőség megjavításának, az önköltség csökkentésének hathatós eszközévé. Az összes említett kutatások eredményeinek fényében és a múlt, különösen a közelmúlt tanulságait mérlegelve, felül kell bírálni tervezési mutatószámainkat és módszereinket, hogy azt és csakis azt tervezzük és mérjük, ami a népgazdaság szempontjából fontos, hogy a terv teljesítése minden esetben egybeessen a népgazdaság érdekével." (A közgazdaságtudományi Intézet munkájának megindulásához. [1955], Közgazdasági Szemle 1. sz. Szemle rovat, 88. o.)

Röviden: az elméleti kutatások értelmezzék az **átmeneti gazdaság (tehát nem az új szakasz!)** szocialista törvényeit. Hozzáteve a tervezés tudományos szintű művelését. A feladatsor mondhatjuk átmenettől átmenetig ívelt, 1989 után, mint *transition* vagy *transformation* probléma élt tovább.

A "gazdaságpolitikánk tudományos megalapozása" elvárás csak később, 1955-ben az Intézet munkájáról készült bizalmas jelentésben bukkant fel. "A tények alapos tanulmányozásán nyugvó sokoldalú kutatásokat kell végeznünk, amelyek együttesen majd a szocializmust építő társadalom gazdasági összefüggéseinek, törvényszerűségeinek tudományos feldolgozásához vezetnek el. Mindez közvetlenül elsősorban gazdaságpolitikaink (Sic!) tudományos megalapozásához a szocialista gazdasági tervezés módszereinek a tökéletesítéséhez nyújt segítséget."¹⁴²

Az intézet első évét értékelő cikkben már *expressis verbis* kimondatik, a "Közgazdaságtudományi Intézet feladata, hogy....tudományos segítséget nyújtson, s így járuljon hozzá népgazdasági tervezésünk és általában gazdaságpolitikánk tudományos megalapozásához." (A Közgazdaságtudományi Intézet egy éve. [1956], Közgazdasági Szemle, 4. sz. 461. o.)

Ebből lett idővel "A gazdaságpolitika továbbfejlesztésének tudományos megalapozása" kutatási főirány. (A Nemzetgazdasági Szemle füzeteit útjára indító gr. Lónyay Menyhért a

¹⁴² Feljegyzés a Közgazdaságtudományi Intézet munkájáról. Bizalmas. Készült 5 példányban. Rajta kézzel írt dátum: 1955. Címzés és aláírás nélkül. M-KS-276-91/102. őe.

kapcsolatot fordítva gondolta. A "nemzetgazdasági tudomány állítja fel az igazságokat, melyekhez kell, hogy a népek jóllétét előmozdító kormányzat alkalmazkodjék" (Lónyay [1874]: *A nemzetgazdasági tudomány befolyása a jó Kormányzatra*. Részlet. In: Bekker [2002], 434-435. o.)

Egy évvel később Friss hadat üzent minden dogmatizmusnak. „Éveken keresztül a tudományos munkát, főleg Marx, Engels, még inkább Lenin és Sztálin idézgetésével és ez idézetek kifejtésével és magyarázásával helyettesítették. – írta. ...Tények és folyamatok tanulmányozása helyett pusztán gondolkodással igyekeztek a helyes alapelvekből újabb megismerésekre jutni, de legtöbbször csak többé kevésbé önkényes konstrukciókra jutottak. Divatba jött emellett és tudományként tetszelgett a párt és a kormány intézkedéseinek, határozatainak utólagos, tudományos nyelvezetet használó alátámasztása, igazolása ugyancsak Marxtól, Engelstől, s főleg Lenintől és Sztálintól vett idézetek segítségével. Mindezzel az áltudományossággal gyökeresen szakítottunk (Friss [1957a]: *Előszó*. Évkönyv. 7-8. o.) Szép beköszöntő volt, még szebb, ha Friss be is tartja.

Az Intézet működésének kialakításban a szovjet társintézet a példa. Bizonyította Friss moszkvai úti-jelentése. Az "Intézetnek problématerve, téma-terve és publikációs terve van. A probléma-terv tartalmazza a feldolgozandó problémákat, a vizsgálat tartalmát, célját. A tématerv megjelöli a problémákon belül az egyes feldolgozandó témákat, a feldolgozás formáját /egyéni vagy kollektív munka, cikk vagy monográfia stb.) s a munka határidejét. A publikációs-terv tartalmazza a kiadandó munka címét, terjedelmét, a kiadóba való leadás határidejét stb. A probléma-terv és tématerv összeállítása egy időben történik. Korábban probléma-tervet nem dolgoztak ki és ezért az egyes témák szétaprózódtak, nem függték kellően össze. Az elmúlt évben az intézeti munkaterv összeállításánál az Akadémia által a tudományos kutatás feladataira kidolgozott általános irányelvekből indultak ki, ez évben viszont abból az ötéves tervből, amelyet az Akadémia illetékes osztálya (nálunk a II. osztály) a közgazdaságtudományokra dolgozott ki, a Szovjetunió közgazdászainak széleskörű részvételével. Az Intézet probléma- és tématervét az Akadémia elnöksége hagyja jóvá. Elv az, hogy egy téma kidolgozásának időtartama ne legyen 2 évnél hosszabb." (Friss [1955d], 3.o.) (Elkísérték: Donáth Ferenc igazgató helyettes, a Mezőgazdasági osztály vezetője és Nagy Tamás az Általános Közgazdasági osztály vezetője.)

A szovjet eljárási rendet mintának véve az Intézet 5 éves kutatási terve illeszkedett az Akadémia II. osztályán kialakított ötéves tervhez. Az Intézet Tudományos Tanácsa hagyta jóvá és az elfogadott irányelveket megküldték a MDP Titkárságának, illetve a párt illetékes szerveinek.

Az intézet kutatói egymás mellett működő csoportokat, a nagyobb csoportok osztályokat alkottak. Munkájukat a főosztályok irányították.¹⁴³ Ezt a szervezeti formát érte idővel kritika, leginkább azért, mert a *de jure* szervezett /főosztály, csoport/ és *de facto* kialakult munkakapcsolatok nem esetek egybe, miként azt egy, az átalakítás megfontolását javasoló vita-anyag írta. (Kornai, Kovács, Schmidt [1969]: *Észrevételek...*)

Nyers Rezső 1975. február elején a főosztályokat megszüntette, de megtartotta a kutatói csoportokat, és az osztályokat, élükön a csoportvezetővel illetve az osztályvezetővel.¹⁴⁴ A rendszerváltás környékén az osztályok tudományos műhelyekként határozták meg magukat. A kutatók egységes nyilatkozata alapján kiválasztott vezetőiket az igazgató nevezte ki. (Mellettük működhettek pályázati pénzből vagy más külső forrásból finanszírozott kutatási téma-projekt megvalósítására vállalkozó csoportok. Az Intézet befogadhatott egyéni kutatásokat is szerződéses viszonyban, vagy költségvetési állományban lévő kutatóktól. Mint már említettem ebben az évben kapott helyet a Kék Szalag bizottság, magyar társelnöke Tardos Márton volt.) 2009-től az Intézet befogadja az ún. kiválósági program keretében megalakult Lendület-csoportokat.

Visszatérve az *Észrevételekre*, a szerzők alapvető változtatást ajánlottak a kutatók ösztönzési és előléptetési rendszerének mikéntjére. Legyenek *senior* és *junior* kutatók és kinevezésükben súlyt kapjon a nemzetközi rangú folyóiratokban közölt publikáció, a jó nevű kiadóknál megjelent könyvek sora.

Ezt akkor ebben a formában a munkatársak nem fogadták el, mivel sokan, idősebbek és fiatalok is nem tudták volna teljesíteni a kritériumokat objektív és szubjektív okokból sem. (Vagy mert lusták, ambíció nélküliek, tehetségtelenek. – vélte Kornai, önéletrajzi könyvében „Elvetélt intézeti reform” alcím alatt.) Ellenérvként merült fel az is, hogy sokan tanácsadók, szakértők, bizonyos gazdaságpolitikai döntéseket előkészítő bizottságokban, s nevük nem jelenik meg a határozatokban. Kornai ezzel az érvel vitába szállt.. „Igen, a gazdaságpolitikai aktivitás lehet elismerésre méltó és hasznos teljesítmény – de nem elég ahhoz, hogy valaki a *tudományos* pályán haladjon előre.” (Kornai [2005], 218. o.) (Tudomásom szerint tudományos dolgozat nélkül, határozattal csak Erdős Péter kapta a kandidátusi címet és Friss lett 1953-ban az MTA levelező tagja.)

(Ma már lényegében a tudományos előmenetel rendszerében átvettük a nyugati szakmai normákat. Kiemelt pontokat kap a nemzetközileg rangosnak tartott folyóiratokban, kiadóknál

¹⁴³ Az egyes csoportokhoz titkárnők tartoztak, akik egyéb feladataik mellett leírták a kutatók tanulmányait. Kis példányszám esetén átütő papírra, szélesebb körben terjesztés céljából sokszorosítva, stencil-technikával. Ennél az eljárásnál az elütéseket vagy az utólagos módosításokat csak körülményesen lehetett javítani. Zimányi Gyuláné (Teca), Unger Edéné (Boriska), Mátraházi Irén, Forgács Borbála, Szeverényi Imréné (Szevi) évtizedeken át a kutatók nélkülözhetetlen segítségei. De az Intézet stabil működésének biztosítékai voltak évtizedeken át Várnai Edit és Zsolnay Éva a gazdasági osztályról, Kártyás néni és Tolnai Jenő kézbesítők, valamint Zsámbokiné (Eta) takarítónő. Az osztályt Antal Lajos vezette.

¹⁴⁴ Nyers Rezső: *Igazgatói utasítás*. Budapest, 1975. február 12. Hoch Róbert iratai.

való közlés. Hozzáteszem, hogy Kornai János mindig fontosnak tartotta, hogy közreadja gondolatait magyarul is és ezt hangsúlyozta is.)

Az igazgató belső tanácsadó szerveként az osztályvezetői értekezlet, Igazgatói Tanács, tudományos tanácsadó testületként Tudományos Tanács szolgált. Tagjait az Akadémia elnöke nevezte ki. Kötelességük volt a tanulmányok intézeti vitáján részt venni, a dolgozatokat értékelni és javaslatot tenni a jutalmazására. Idővel ez a rendszer egyre demokratikusabb lett. Pl. az IT napirendjét nyolc nappal korábban kellett kifüggeszteni, és nyilvános volt természetesen szavazati és hozzászólási jog nélkül. (Aki viszont élt e jogával kivívta kollegái ellenszenvét.)

A rendszerváltás után az Intézet új vezetősége kidolgozott egy olyan minősítéssel összekötött bér előmeneteli rendet, amely a kutató munkában eltöltött idejétől és teljesítménytől függött. „Sikerült” egy objektív rendszer szubjektív alkalmazásával akkor sok kutatótól megválni.

A rendszerváltás előtti időkben a „kész” mű ún. intézeti vitára került. Pontos jegyzőkönyvet vezettek róla és egy példányban, az opponensi véleményekkel együtt, elhelyezték az Intézet könyvtárában. (Legalábbis az ötvenes-hatvanas években.) Ezeket a pótolhatatlan kordokumentumokat a könyvtár ma is (még) őrzi hála Bálint Évának, a könyvtár elkötelezett vezetőjének.

A vitát követően átdolgozott munka minősült a szerző kész, publikálható anyagának. A cikkek elhelyezésének fő fórumai az ötvenes években a napi lapok, a párt lapja a Társadalmi Szemle¹⁴⁵ és az Intézet orgánuma a Közgazdasági Szemle¹⁴⁶ voltak. A tanulmányok az MTA KTI Közleményei (1957), a KTI Közgazdasági értekezések sorozatában (1962), az Évkönyvekben (1957-től 1964) és könyvként jelenhettek meg. 1966-ban az Akadémiai Kiadó elindított az angol nyelvi publikációk számára teret adó *Acta Oeconomica* című folyóiratot.

Az elméleti matematikai kutatások, az elméleti-matematikai közgazdasági modellek sokáig, enyhén szólva, nem voltak „népszerűek”. Az Intézetben a matematikai közgazdászok hátrányosan megkülönböztetett, nem egyenlő méltóságú kutatóknak érezték magukat. A feszültség Bródy András tanulmányának vitáján robbant. Ez 1978 talán októbere lehetett, s bár időben túlnyúlik a vizsgált időszakon, gyökerei oda is vezetnek vissza.

Az elnöklő Kornai János kemény szavakkal bírálta az intézet légkörét, vezetését. Bizalmatlanul fogadják az új gondolatokat, mondta, bátorítás helyett élesen bíráltnak, elnyomják a közgazdasági matematikai elméleti kutatásokat, illetve azokat a kutatókat, akik ilyen témákon dolgoznak.

¹⁴⁵ A Társadalmi Szemle fontosabb cikkeit a Titkárság hagyta jóvá, illetve jelölte ki a témákat. Friss cikkei is nagyrészt „megrendelésre”, a Párt utasítására íródtak. L. *Javaslat a Társadalmi Szemle fontosabb cikkeinek biztosítására*. M-KS-276-62/ 119. öe. 18. l.

¹⁴⁶ A lap 1955 májusától már nem az Akadémia, hanem az Intézet kiadványa. Ebben az évben a szerzők 13%-a, az elméleti cikkek 40%-a az Intézetből került ki.

Nyers felkérésére Kornai a Tudományos Tanács részére egy 14 oldalas, tanulmánynak is beillő feljegyzésben, lehiggadva, ahogy maga is írta, összefoglalta a matematikai módszerek alkalmazásának jelentőségét a közgazdasági kutatásokban. Valódi mondanivalóját, szerintem, írásának záró gondolataiba foglalta.: „nem elég passzívan megengedni, hogy a kutató döntsön az általa használni kívánt metodikáról. Bíztatni kellene azokat, akik kísérleteznek; fennakadás esetén megértéssel kell tud segíteni őket a nehézségeken. Többek között bíztatni kell azokat is, akik matematikai módszerek, kvalitatív és kvantitatív matematikai modellek alkalmazásával kísérleteznek. Ezt a biztatást meg kellene kapnia még azoknak is, akik maguk kételkednek ezekben a módszerekben. Ugy gondolom: mindenkinek, aki tudományos munka irányításával, szervezésével, fiatalok nevelésével foglalkozik, kellő kételkedéssel kell tekintenie saját felfogására. Készen kell állnia annak mérlegelésére: hátha nem neki, hanem éppen a másoknak, tudományos vitapartnerének, módszertani „ellenfelének” van igaza? S ha készen áll erre, akkor képes nagyvonalúan biztatni olyan munkákat is, amelyek eredményességében kételkedik.” Megszívlelendő szavak. (Kornai [1978]: *A matematikai-közgazdasági kutatásokról*. 14. o. Két évvel később azonos címen, kisebb módosításokkal megjelent a Magyar Tudományban [1980], 8-9. sz.)

Kutatói értekezlet következett. Hoch Róbert ismertette a vitapontokat. Higgadt, kulturált hangú válaszában hangsúlyozta, hogy ellenvetése nem Kornai személyét, hanem a problémát érinti. Az Intézetben különféle áramlatok, iskolák egymás mellett léteznek, de tudomásul kell venni, hogy a kutatások rendező elve az Intézet profilja. S az Intézet „miközben biztosítani kívánja a kutatás szabadságát, egyidejűen érvényesíteni szándékozik a kutatásokkal szembeni társadalmi elvárást. Az Intézet vezetésének ez a tevékenysége sem nem problémamentes, sem nem konfliktusmentes”. (Hoch [1978]: *Az Intézet kutatási légkörével kapcsolatosan felmerült problémákról. /Beszámoló az 1978. X. 30 - Kutatói értekezleten/* 4. o.)

Az „intézeti vita” viszonylag késői fóruma volt már a kutatási téma formálódásának. Leghasznosabbnak a szakmai beszélgetések, a szűkebb körű csoport és osztályviták bizonyultak, emlékezett vissza Bródy András. Óriási "nosztalgiát érzek az Intézet első 10-20 éve iránt, azokra az időkre gondolok, amikor éppen nem akarták az Intézetet szétbombázni... Az intézeten belül nagyon jók voltak a belső viták Kornaival, Martossal, Madarással, Nagy Andrissal, Gusztival, Csendessel agrárkérdésekben....Amit megírtam, azt általában megmutattam annak, aki ahhoz értett..." (*Miért hagytuk, hogy így legyen* [1994], 346-347 o.) A viccekről elfeledkezett.

Friss beszámolt a moszkvai intézetben folyó kutató munka ellenőrzésének rendszeréről is. "Ellenőrző munkát végez az Intézet tudományos titkára is olyképpen, hogy figyelemmel kíséri, vajon a negyedévi ütemezésben megjelölt tervfeladatokat (kitűzött viták, befejezésre előírt fejezetek) megvalósították-e. Ebben a munkájában 3 referens segíti. Ezek középiskolai

végzettségű idősebb munkatársak, akik 15-20 éve dolgoznak az Intézetben és annak egész munkáját alaposan ismerik. Az egyik referens a tudományos tanácsokkal foglalkozik, a másik referens a tervezésben segít és közreműködik a tervellenőrzésben, a harmadik ellenőrzi az igazgatósági tagok rendelkezéseinek a végrehajtását. Erről az ellenőrzési rendszerről maga a tudományos titkár azt tartja, hogy formális. Gyakran előfordul, hogy valaki hónapokon át nem teljesíti az egyéni munkalapján a megjelölt havi feladatokat, de a kész munka; amit azután bead, az igen jó. Ugyancsak előfordul a fordítottja is. A dolog tehát a kész munkával dől el." (Friss [1955d], 4.o.).

Az Intézetben azonban, tudomásom szerint, nem működött ez a rendszer. Valójában a folyamatban lévő kutatás ellenőrzésének sem az akkori időkben, sem később nem alakult ki, mert nem is alakulhat ki megfelelő gyakorlata. Sokféle próbálkozás történt, kellett írni időszaki beszámolókat, jelentéseket, tudományos terveket, - formális papírmunkák maradtak. Az Akadémia elnökének utasítására 1968-tól hároméves kutatási tervre alapozott éves terveket kellett bemutatni. Az egyének, a csoportvezetők főosztályvezetők gyártották-véleményezték a terveket. Talán akad egyszer valaki, aki megérti, hogy jó tervet, időközi beszámolót tudományos kutatásról ritkán lehet készíteni. Előre kell „beígérni” az eredményt. A munkarend is követte a szovjet megoldást. "Az Intézetben igen szűk a hely s ezért a munkatársak otthon és könyvtárakban dolgoznak. – olvashatjuk Friss említett úti jelentésében. Kötött munkaidő tehát nincs, ezt azonban szerintünk mindenekelőtt a helyiség-hiány indokolja. A hét két meghatározott napján a munkatársaknak be kell jönni az Intézetbe. A munkatársak számára teljesítménynorma nincs. Ilyenfajta normát helytelennek tartanak." Így nálunk is két nap, a hétfő és csütörtök lett a kutatók kötelező bejáró napja, s egy rövid intermezzót kivéve, így van ma is. Friss szíve szerint, amerikai mintára, egyetlen üvegfalal leválasztott terembe gyűjtött volna mindenkit. (A kollektív ellenőrzés gondolata a kilencvenes évek elején az új igazgatóban is felmerült. Olyan telefonközpont felszerelésére gondolt, amelynek másik végén az igazgatói titkárság jelentkezett.)

S kikből lettek a kutatók? Különböző helyekről, különböző okokból érkeztek, valamennyiüket Friss „ellenjegyezte”. „A káderkiválasztás szinte teljesen spontán folyamat. Valahogy véletlenszerűen besodródtak emberek; mások, ugyancsak véletlenszerűen, kisodródnak. Nem folyik szisztematikus „feltérképezés” arról: kik a tehetséges emberek, akiknek akadémiai intézetben lenne helyük”- sorolta az említett vita-anyag. (Kornai, Kovács, Schmidt [1969], 3. o.)

Ami a kutatási témákat illetve Friss szigorúan tartotta magát ahhoz az irányelvhez, hogy leíró-elemző **részösszefüggéseket** feltáró tanulmányok készüljenek. A központilag szervezett szocialista gazdaság szféráján belül maradv a **valóságos, a tényleges helyzet megismerésére koncentráljanak**. (1976-ban Friss Németh Miklósnak írt levelében a KB ülésén elmondott felszólalását ily módon indokolta: a „határozat tervezet szövege,

...feltehetően akaratlanul, a ténylegesnél kedvezőbben mutatta helyzetünket és könnyebbnek a jövőt. ...nekünk a tényeket fel kell tárunk, akár kellemesek azok számunkra, akár nem.”¹⁴⁷) A blikkfa nyelven megírt kutatási témák: a kötelező beadás rendszerének értékelése a párt parasztpolitikája és a termelésre gyakorolt hatás szempontjából, a vásárlóalap tervezésének módszertani kérdései, a fogyasztás és a forgalom fő arányait meghatározó tényezők, a vállalati tervmutatószám-rendszerünk mint az ipar állami irányításának legfontosabb gazdasági emelője, javaslatok a tervezési és gazdaságvezetési módszerek tökéletesítésére a könnyűipar területén, a népgazdasági folyamatok összesített nyilvántartásának módszerei a tervszerű irányítás szolgálatában, stb. Széleskörű, empirikus munkák, bizonyos elméleti kitekintéssel.

Az előírt határidők félév - egy év, a témák súlyát tekintve gyakorlatilag vállalhatatlanok. Igazolja, hogy felelősei: Ausch, Csendes, Erdős, Göncöl, Gyenes Antal, Hoch, Kelemen, Komló, Kornai, Makaruk, Nagy András, Radnóti Éva, Rédei Aranka, Redő Éva, stb. életre szóló elkötelezettségei.

3.3.1.1. 1955-1958(59)

3.3.1.1.1. LEÍRÓ-TÉNYFELTÁRÓ KUTATÁSOK

Az Intézet történetét az ötvenes évek közepétől követtem a megnyújtott hatvanas évekig. A szakaszok: 1955-1958(59) az indulás évei, 1960-1970 + néhány év, a részmegfigyeléseken túl, az egyéni kutatói pályák kiteljesedésének kezdetei. A kutatásról, miként már említettem, részbeszámolók, beszámolók, „lezárásaként” tanulmányok, cikkek, könyvek készültek. Mindegyik stádiumot megvitatták a kutatói egységekben (csoport, osztály) esetleg külső szakértők bevonásával, opponenseket felkérve. Jegyzőkönyvekben rögzítették a hozzászólásokat, majd a Tudományos Tanács is értékelte a tudományos teljesítményt, erkölcsi elismerése mellé hozzátéve az anyagot is. Az opponensek viszonylag szűk körből kerültek ki, a személyes kapcsolatokon túl a megkívánt fokozat is szelektált, s sokszor kis tanulmányoknak beillően részletesen, keményen, gyakran bekezdésről-bekezdésre bíralták a művet, de a kutatót, ha túlélte, nem „kaszálták el”, legalábbis ezekben az években.¹⁴⁸ A nagy szelekció 1990-91-ben történt.

Az elméleti kutatások bázisa a Nagy Tamás által vezetett Általános Osztály volt. 1955-56-ban elkészült három, később kutatási irányt és kutatói pályát is meghatározó tanulmány.

¹⁴⁷ Kedves Németh elvtárs! F.I. 1976. december 8-án. PIL 861. f. 38.őe. 14. l. gépelt másolat. Németh válaszlevelében (1976. december 18.) a közeljövőben személyes megbeszélést ígért. A levélre Friss feljegyezte: 1977. 4. Nem kerített rá sort sem jan-ban, sem feb-ban sem márc-ban. PIL 861. f. 38.őe. 15. l. gépelt első példány.

¹⁴⁸ 1955 közepén a dokumentációval és a könyvtárral együtt 37 tudományos munkatárs dolgozott az Intézetben, közülük 10 kutató számított minősítettnek. 1956 márciusáig öten: Kádár Iván, Bod Péter, Buzás József, Forgács Tibor, Kiss Tibor nyújtottak be kandidátusi disszertációt az Akadémiára védés céljából.

A vállalati tervmutatószám-rendszerünk, mint az ipar állami irányításnak legfontosabb gazdasági emelője, Az ipari termelés egyenletességének /ütemességének/ vizsgálata, Az Ipari termelői árak egyes kérdései. Mindhárom leíró-elemző, tényfeltáró munka.

"A vállalati tervmutatószám-rendszerünk, mint az ipar állami irányításnak legfontosabb gazdasági emelője" kutatás annak megállapítására irányult, hogy az akkori tervmutatószám-rendszer, kapcsolódva az iparvállalatok irányításában alkalmazott anyagi és erkölcsi ösztönzőkhöz, mennyiben bizonyult alkalmasnak arra, hogy a vállalat tevékenységét, a népgazdaság számára kívánatos irányba vezesse. – olvashatjuk az Intézet első Évkönyvében. A vizsgálat egyfelől nyilvánosságra hozta az iparvállalatok központi vezetésének bürokratikus jellegű, feleslegesen részletkebe-menő módszerét; másfelől azt, hogy épp az ilyen túltervezés vezet sokféle tervszerűtlenséghez. Rámutatott arra, hogy túlságosan szűk a kereslet közvetlen hatása a termelésre, továbbá, hogy a tervek túlzott feszítettsége és részletessége kölcsönhatásban állnak egymással, kölcsönösen feltételezik egymást. Rámutatott arra, hogy túlságosan szűk a kereslet közvetlen hatása a termelésre, illetve, hogy e hatás váratlan, s a tervekkel ellentmondó jelentkezése tovább növeli a tervszerűtlenséget.

Elvontabb elméleti vonatkozásban egyebek között feltárta a kutatás a tervmutatószámoknak mint az állami akarat kifejezőinek bizonyos inharens vonásait, így például azt, hogy az ösztönzés eszközeivel párosulva elkerülhetetlenül spontán, nem szándékolt tendenciákat is ébresztenek.

A kutatás eredményeként elkészült Kornai Jánosnak a gazdasági vezetés túlzott központosításáról írott kandidátusi disszertációja, valamint Erdős Péternek a tervek és tervmutatószámok elméletének néhány kérdéséről és a termelési terv mutatóinak jelentéstanáról-szóló dolgozata. Ennek a kutatásnak eredményeire támaszkodott és ezt fejlesztette tovább a következő kutatási téma. Nevezetesen „Javaslatok a tervezési és gazdaságvezetési módszerek tökéletesítésére a könnyűipar területén.” Az első „téma felelőse Erdős Péter és Kornai János volt, a feldolgozás pedig szűk egy évig, 1955 májusától 1956 júniusáig tartott. A második téma a Minisztertanács megrendelésére készült, „felelőse Kornai János, munkatársai Nagy András és Rédei Aranka voltak. A határidő szűk három hónap, 1956 júliusától októberéig. A kutatók a könnyűipar gazdaságvezetési módszereinek kritikai elemzése alapján javaslatokat tettek a tervezés, a prémiumrendszer, a bérrendszer, az árrendszer, az anyaggazdálkodás és az iparigazgatási szervezet problémáinak megoldására.” (A Közgazdaságtudományi Intézet kutatási témái 1955-1957. években. [1957], Évkönyv I., 514. o.)

Feltehetően erre a kutatásra utalt Kornai önéletrajzi könyvében. „1956 tavaszán elvállaltam egy munkacsoport vezetését, amely a párt és a kormány számára összefoglalja az intézetben kialakított reformjavaslatokat. Lehetővé tették, hogy irányításommal több belső és külső munkatárs dolgozzék az ajánlásokon. (Nagy András, Bod Péter és Rédey Aranka voltak

segítőtársaim.” Bár csak a könnyűiparral foglalkozott, de mondanivalója ennél szélesebb, „Úgy tekinthető ez a tervezet, mint az „új gazdasági mechanizmust” bevezető 1968-as reform programjának első nyers fogalmazványa. A reformjavaslat mögött, inspiráló szellemi forrásként, ott álltak Péter György cikkei és az én *Túlzott központosításom*.” (Kornai [2005], 105-106. o.)

Kornai János kutató professzor személye mára már fogalom, ikonná vált. Életműve egyetemi tananyag, kurzusokat tartanak műveiből. Hosszú és gazdag életpályája jól követhető a hazai és külföldi kortársak elismerő szavaiból, tanulmányokból, tisztelegő írásokból, születésnapjának kerek évfordulóira rendezett tudományos konferenciák meghívott hazai és külföldi neves előadók méltatásaiból, nem utolsó sorban *A gondolat ereje* című „rendhagyó” önéletrajzából. (Kornai [2005].)

Itt most e nagy ívű pálya 1955-57-es évekhez kötődő szakaszáról van szó. 1955-56-ban vagyunk. Elkészült disszertációja: „*A túlzott centralizáció és anyagi érdekeltség egyes problémái a könnyűiparban szerzett tapasztalatok alapján*”. (A helyesírás szabályai szerint a *túlzott* szót hosszú „ú” betűvel írjuk. A korabeli mechanikus írógépeken azonban csak betűváltóval lehetett leírni, ezért a gépírók rövid „u”-val helyettesítették.) Védésére 1956. szeptember 24-én került sor a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen. ”ha nem tévedek, ötszáz ember volt jelen. Kornai vitája tulajdonképpen egy Petőfi körüli gyűlés volt. Kornai mennybe ment.”(Hegedűs B. András [2011]: *Interjú*.

„Ennek az értekezésnek a jellege némiképp eltér a nálunk eddig vitára bocsátott közgazdasági disszertációkétól - a dolgozat bevezető gondolatai. „Ez ugyanis nem lép fel azzal az igénnyel, hogy a maga témájával kapcsolatban többé-kevésbé befejezett, lezárt kutatás végezredményéről adjon számot. A tanulmány szerzője e disszertáció megírása után is folytatni kívánja ugyanennek a témának a további kutatását. A túlzott centralizáció jelenségei – ez olyan óriási témakört ölel fel, amelynek vizsgálata messze túlne egy viszonylag rövid kandidátusi disszertáción. „Mi volt ennek a kutatásnak az eredeti célja? 1953-1954 óta egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy tervezésünk, gazdaságvezetésünk módszereiben komoly hibák vannak; mindinkább fékezte a vállalatok, helyi szervek vezetőinek és dolgozóinak önálló kezdeményezését az irányítás túlzott centralizációja és az ezzel együttjáró bürokrácia.” (Kornai [1956], 1. o.)

A kétkötetes értekezés tehát esettanulmány.¹⁴⁹ Láttelelet. Leírta a központosított gazdaság természetét. A tervutasítások és a termelési értékhez kapcsolt ösztönzők együttese kioltja a várt gazdasági eredményt. A leírt formában létező szocialista gazdaság működési

¹⁴⁹ Kende Péter, akihez Kornait sok évtizedes barátság fűzi, egy vele készült interjújában megemlítette, hogy a disszertáció voltaképpen közös gondolkodásuk továbbfejlesztése volt. Annak a két, marxizmust bíráló kéziratban maradt tanulmánynak, amelyet korábban külön-külön írtak. „Kornai esetében azért érdekes ez, mert ő későbbi munkáiban nem foglalkozik a marxizmus bírálatával. Itt van lefektetve az, hogy ő tulajdonképpen mikor és hogyan határolta el magát a marxizmustól.” (Kende [2019], 172. o.)

mechanizmusa korrekcióra szorul. Ezt a tényt tudomásul kell venni – fejtette ki a szerző hat fejezetben.

„Ugyancsak tanulságosak az 1953-1954-es évek tapasztalatai. – írta. Ebben az időszakban a felsőbb szervek sokkal kevésbé éltek a fegyelem erősítésének adminisztratív eszközeivel. Ezt azonban olyan időben kezdték el, mikor ezek hiányát még nem pótolta az anyagi ösztönzés átfogóbb, jobb rendszere. Változatlanul a régi gazdasági mechanizmus működött tovább, - márpedig ez olyan gépezet, amelyik nem dolgozik simán anélkül az „olajozás” nélkül, amelyet a széles körben alkalmazott adminisztratív szabályozók jelentenek. Ezek híján ennek a mechanizmusnak a fogaskerekei súrlódní, csikorogni kezdtek. Ez a felemás helyzet volt az akkori sok zavar egyik oka.”(Kornai [1956], 179-180. o.) Később a szocialista rendszert összefoglaló művében tételszerűen is megfogalmazta, a „szocializmus felemás reformja, „fellazítása” aláássa működőképességét”.

A tanulmány zárófejezeteiben Kornai a túlzott centralizáció igazi veszélyét morális következményeiben látta. „Eddig a túlzott centralizációról, mint közgazdasági kérdéstről beszéltem, a gazdasági életre gyakorolt hatását igyekeztem vizsgálni. – írta. Az igazság azonban az, hogy itt olyan jelenséggel van dolgunk, amely szorosan összefügg a politikai vezetés, s végső soron az egész társadalmi élet különböző problémáival.” (Kornai [1956], 310. o.) Könyvében megtoldotta egy mondattal „a túlzott centralizációnak, mint társadalmi jelenségnek, elsősorban *politikai okai* vannak. (Kornai [1990], 170. o. A könyv második változatlan kiadásából idézek.)

A túlburjánzó utasítások rendszere elsorvasztja az önálló gondolkodást, a kezdeményező képességet, a bátor kiállást, s kialakítja a lojalitás alapján kiválasztott bürokratikus káderek rendszerét. Munkastílusként bevezeti a parancsolgatást meggyőzés helyett, elvileg is tiltja spontán cselekvéseket, az öntevékenységet. Bizalmatlanság légkörét alakítja ki. Nem fejleszti ki az üzemi demokráciát, nem ad teret az alulról jövő kezdeményezéseknek. S végül a felduzzadt adminisztrációs apparátus megváltoztatja a társadalom szerkezetét is.

A dolgozat végül ismertette az itthoni reformer és konzervatív elméleti áramlatokat, a gyakorlatban próbálgatott „közgazdasági kísérleteket”¹⁵⁰, s a felhasznált irodalom jegyzéke zárta.

A tanulmányban már jelen voltak a későbbi "Kornais-gondolatok". A "túlkínálat", a "koraszülött állam", a "hiány" külön fejezetben. A termelés és a fogyasztás viszonyában "célszerű arány: a mai "alultermelés" helyett *bizonyosfokú relatív túltermelés - nem túl*

¹⁵⁰ Pl. a Duna Cipőgyárban, a Magyar Selyemipari Vállalatnál, stb, vezettek be új tervezési és anyagi ösztönzési rendszert. A következő években a gyakorlatban próbálgatott kísérleteknek elismert szellemi atyja Liska Tibor (1924-1994) volt. Egy állam nélküli, önszabályozó, hatékonyan működő, nem kapitalista társadalom felvázolása foglalkoztatta. Az elméleti koncepciót *Ökonosztát* címmel megírta a hatvanas évek második felében. Műve kéziratban illegálisan terjedt és könyvként csak 1988-ban jelent meg. Elmélete alapján több kísérlet is indult. PL. 1981-ben a szentesi „Felszabadulás” Mgtysz-ben.

nagymértékű, de általános és állandó." (Kornai [1990], 153. o. A tömörebb megfogalmazás okán idéztem a könyvéből.)

Kellő nagyságú és összetételű árukészlet mellett, ugyanis a kereskedelem "nyomást" tud gyakorolni az iparra, hogy kielégítthesse a fogyasztók igényeit. A vitán Péter György, a Tudományos Minősítő Bizottság elnöke, megállt ennél a megállapításnál. Az árubőség csak lehetőség mondta, hozzátartozik még, hogy a kereskedelmi vállalatok érdekelték legyenek abban, hogy legyenek fogyasztóik.

De melyek a hiányjelenségek közvetlen kiváltó okai? Mindenekelőtt az iparosítás túlzott üteme – írta Kornai. Péter György szóvá is tette. Az iparosítás áldozat, mondta, de az áldozatok eredménnyel járnak. "Az eredmény a nagyobb méretű termelés, a kisebb önköltség, a nagyobb termelékenység, a magasabb műszaki színvonal. Ha túlzott az iparosítás, akkor az eredmény: túlzottan nagy termelékenység, túlzottan kis önköltség, stb." Nem a korábbi párthatározatok határozták meg rosszul az irányt, hanem az iparosítás kérdését nem elemezték tudományosan. (A védésről ismertetés jelent meg. E.Sz. (Esze Zsuzsától) [1956], *Kandidátusi védés vitája*. Közgazdasági Szemle, 11-12.sz. Újraközlése Böröczfy [1983], 113-183.) (A túliparosításnak Cukor még az elméleti lehetőségét is tagadta, mondta Bródy, s ez egyik oka lehetett, hogy Cukor osztályát otthagya. (*Miért hagytuk...* [1994], 314. o.).

A disszertáció könyv-formájában a „túlzott iparosítás” az iparosítás politikájában elkövetett súlyos hibákra „szelődött”. Az iparfejlesztési politika és a gazdasági mechanizmus problémái voltaképpen összefüggnek. „*Minél inkább erőltetik az iparosítás rendkívül gyors ütemét, annál inkább elkerülhetetlenné válik a nagyfokú centralizáció.*” (Kornai [1990], 160. o.) A mérsékeltebb ütem azonban segítheti a vállalatok nagyobb önállóságát biztosító mechanizmus kimunkálását. Továbbá belefér a spontaneitás elfogadása is. (Előgondolat a vegetatív szabályozási rendszerhez.)

Visszatérve a gazdasági mechanizmus modelljére. A termelő vállalatokat, a gazdálkodás alapegységeit két „sík”-on éri hatás – írta Kornai. A vállalat egyrészt forgalmi, gazdasági kapcsolatban áll más vállalatokkal, mint „vevő” vagy mint „eladó”. Ezek a *horizontális* kapcsolatok. Másrészt a vállalat gazdasági tevékenységét felettes szervek irányítják, ezek hatalmi, *vertikális irányultságú* kapcsolatok. (A vállalati kapcsolati hálók rendszere ma már önálló kutatási terület.)

Az adott gazdasági mechanizmusban a vállalatközi *horizontális* kapcsolatrendszer gyenge. A központban döntenek el, hogy mit, hogyan, mennyiért és mennyit termeljenek. A vállalat termelési stratégiáját, a termék útját akár termelési eszközről, akár fogyasztási cikkről van szó, központilag, vertikális „sík”-on utasításokkal szabályozzák a piaci viszonyok ismerete nélkül.

A kapcsolatok vertikális és horizontális bontása a változtatások lehetőségét és szükségességét is behatárolja. Szocialista termelési viszonyok között – olvassuk a disszertációban –

szükségszerű a központi irányítás. Következik a központi szervek osztályjellegéből, az irányítás átfogó jellegéből, az utasítások kötelező jellegéből. Ebben áll a szocialista tervgazdaság előnye a kapitalizmushoz képest. Olyan változtatásokat, amelyek veszélyeztetnék ezt az előnyt nem szabad végrehajtani. Ezzel szemben nem szükségszerű, hogy adminisztratív úton szabályozzák az adásvételeket, hogy központi irányítás szabja meg a vállalatok számára a termelést. (Kornai [1956], 308-309.)

A kapcsolatrendszerek „horizontális” és „vertikális” felosztása volt szerintem az a döntő pont, amelyet Friss útmutatásként, a reform-gondolatok iránytűjének elfogadott, s amelyhez élete végéig tartotta magát, s amelyet **Péter György** is vallott. „Vertikálisan” a „tudományos tervezésre” épülő központi irányítást meg kell tartani, „horizontálisan” a bürokratikus koordinációt felváltó piaci koordináció a gazdasági hatékonyság javulását eredményezheti.

Péter György, a Statisztikai Hivatal vezetőjének nevével meg kell állnunk.¹⁵¹ Közgazdász körökben őt tekintik a gazdasági mechanizmus koncepció „szellemi atyjának”.¹⁵² Az alaphangot megadó elméleti írása a Magyar-Szovjet Közgazdasági Szemlélet felváltó Közgazdasági Szemle 1954-ik évi harmadik, decemberi, számában *Vitacikk*ként jelent meg. Az MDP KV 1954. októberi ülésén meghozott elvi engedélyével.¹⁵³ (A következő évtől párthatározat hagyta jóvá a tervezett Szemle cikkek listáját.¹⁵⁴)

Az MDP III kongresszusán, mint tudjuk, maga Rákosi és Gerő is kiállt az „új szakasz” politikája mellett. Nem véletlenül indította tehát Péter György cikkét e kongresszuson elhangzottakhoz kapcsolódva. A „beszámolók és hozzászólások igen élesen vetették fel a népgazdaság számos területén, különösen a termelésben mutatkozó hibákat: a termékek minőségének és önköltségének, valamint a munka termelékenységének nem kielégítő

¹⁵¹Péter György (1903-1969) 1948-tól 1968-ig, tisztázatlan körülmények között bekövetkezett tragikus haláláig a Központi Statisztikai Hivatal elnöke volt. Kiemelkedő volt szerepe a szocialista gazdaság piacorientált reform-elméletének kimunkálásában. Életéről és munkásságáról méltató tanulmányok sora olvasható.

¹⁵²Balázs Sándor neve sajnos mindig lábjegyzetbe szorul. Noha *Javítsuk meg tervezési módszereinket* című reformgondolatokat inspiráló írása (*Többtermelés* 1954. 11. sz.) hajszálnyival előbb jelent meg Péter György cikkénél.

¹⁵³Az eredeti tervek szerint a cikk a Szemle első, októberi számában jelent volna meg, de a szerkesztőbizottság nem járult hozzá. „A Közgazdasági Szemle megvitatott egy kibővített szerkesztőbizottsági vita keretén belül, ahol a hozzászólók . . . sorra és kivétel nélkül úgy foglaltak állást, hogy az abban lefektetett gondolatok . . . minden kritikán aluliak . . . És köszönettel tartozom Nagy Tamás elvtársnak, aki megmentette a helyzetet és javasolta, hogy a cikk vitacikként jelenjen meg . . . Mesélte el egy évvel később maga Péter György a Petőfi köri vita bevezető előadásában, miként vált tanulmánya „vitacikké”. (*A gazdasági vezetés kérdései. A TTIT Politikai Szakosztálya és a Petőfi Kör közös rendezésében megtartott vita jegyzőkönyve*. 1956. szeptember 26. Vitavezető: Péter György. Kézirat, 7. o.) – idézi Hegedűs B. András [1992]: *Péter György pályája*. Közgazdasági Szemle, 9. sz. 842. o.)

¹⁵⁴A Közgazdasági Szemle 1955. februári és márciusi laptervét az MDP Központi Vezetősége Tudományos és Kulturális Osztálya részéről Andics Erzsébet terjesztette a Titkárság elé. Látta Farkas Mihály, készült 22 példányban. A februári szám a tervtől két pontban tért el. Friss István nem folytatta cikksorozatát a népgazdasági fejlődés történetéről, de a *Konzultáció* rovatban *Parasztságunk útja a népi demokráciában* ([1955e] címmel megjelent tőle egy Nagy Imrét és agrárpolitikáját élesen bíráló cikk, a párt mezőgazdasági politikájával összefüggésben. Matolcsi János cikke nem jelent meg. A Szemle márciusi száma már lényegesen eltért a tervezett tartalomtól.

alakulását, az anyagpazarlást, a beralapok túllépését és más, a vállalatok, gazdaságok működését kedvezőtlenül befolyásoló jelenségeket.” – írta. „A termelékenységgel és az önköltséggel kapcsolatos bajok oka mindenekelőtt bennünk van: a politikai és gazdasági vezetésben ... a gazdasági és politikai vezetés nem kielégítő színvonalában” – állapítja meg a pártkongresszus határozata. Túlzott a centralizáció és a bürokrácia. (Péter [1954]: *A gazdaságosság jelentőségéről és szerepéről a népgazdaság tervszerű irányításában*. Közgazdasági Szemle, 12. sz. 300. o.)

A „szocialista termelés célja a szükségletek maximális kielégítése”- hogyan lehet ezt teljesíteni? „Az adott erőforrásokból a szükségleteket úgy lehet a legjobban kielégíteni, ha a leggazdaságosabban járunk el, azaz „minél kevesebb ráfordítással, minél jobb eredményeket érünk el.” – válasza. (Péter [1954], 303. o.) Felvázolta a döntő láncszemnek tekintett gazdaságosság követelménye köré csoportosítva a megteendő reform-lépések konzisztens rendszerét. Újra kell gondolni az utasítások számát, tartalmát és célját, az anyagi érdekeltség mibenlétét, az üzemek jövedelmezőségének követelményét, a gazdaságossági számításokat megnehezítő „művi” árakat, árarányokat, a kereslet kínálatot teremtő szerepét, stb. Egy reformprogram teljes forgatókönyve, akár az akkor megalakult Közgazdaságtudományi Intézet kutatási programját is beleértve.

A „központi utasításoknak nem az eszközök használatára, hanem az eszközök alkalmazása révén elérendő célok, feladatok megvalósítására kell vonatkozniuk: nem az erőfeszítések kifejtésére, hanem a munka eredményére.” „Az a módszer, amely nem a cél elérését tekinti elsődlegesnek, hanem csupán az egyes eszközök használatát írja elő, valamint jutalmazza, oda vezet, hogy az „eszközök használata öncélúvá, a cél elérése szempontjából ... károsává válik.” (Péter [1954], 303. o., 305. o.)

Számos fontos gondolata közé tartozott a vállalatok közötti kapcsolatok „vertikális” és „horizontális” megkülönböztetése, noha e fogalmakat nem használta (csak majd Kornai.) Lényege, hogy a „külföldi értékesítés mintájára, amikor is a vevő előírja teljes kívánságlistáját, a hazai termelés esetében is szükséges, hogy „ugyanazt a viszonyt – helyes viszonyt – valósítsuk meg egyrészt a fogyasztók – a vásárlók – és másrészt a kereskedelem, illetve a fogyasztási cikket elállító iparvállalatok között is. Biztosítanunk kell, hogy a felhasználók, az átvevők (azok, akiknek érdekében a termelés vagy általában a munka folyik) a termékek választékára, minőségére és árára vonatkozóan követelményeket támaszthassanak, válogathassanak és bizonyos esetekben szabadon dönthessenek arról, hogy egyes nem minden tekintetben megfelelő árukat (az érvényesíteni kívánt áron) megvesznek-e, megvásárolnak-e vagy nem. El kell érniük, hogy a belföldi vásárlóknak a választékra és a minőségre vonatkozó követelményei ugyanolyan erővel hassanak, ugyanúgy a reális

követelmények kíméletlen következetességével lépjenek fel, mint a külföldi vásárlóké.”¹⁵⁵(Péter [1954], 309. o.)

Cikkének fogadtatása a politikai „visszarendeződés” idejére esett. Három bírálatot kapott még 1955-ben a Közgazdasági Szemlében,¹⁵⁶ ezekre Péter György egy évvel később, összefoglalóan válaszolt.¹⁵⁷

Abból kell kiindulni, - mondta, hogy a „vállalatok vezetői nincsenek a gazdaságosság szempontjainak érvényesítésében kellőképpen érdekelve – sőt, az erkölcsi és anyagi ösztönzők jelenlegi rendszere nemegyszer károsan, a gazdaságosság követelményeivel ellentétes irányban hat. Másrészt a vezetők keze a központi utasítások és a különböző korlátozások által túlságosan meg van kötve: nincs megfelelő lehetőségük arra, hogy feladataikat a helyi körülmények és lehetőségek figyelembevételével, saját ötleteik, elgondolásaik, kezdeményezésük alapján oldják meg. mert a vezetők nem érdekeltek benne.” (Péter[1956]: *A gazdaságosság és a jövedelmezőség jelentősége a tervgazdálkodásban*. Közgazdasági Szemle, 695. o.) A vállalatvezetők jutalmazását éppen ezért a vállalat jövedelmezőségéhez kellene kötni, a vevők konkurenciáját váltsa fel a termelők konkurenciájára, az árrendszer pedig a kereslet-kínálat arányaira épüljön. A vállalatok alá és fölrendelt kapcsolataiban a szigorú utasításokról kifejtett álláspontját ismerjük a *Közgazdasági Bizottság* fejezetrészben már idézett felszólalásából.

Két évvel később 1956. május 4-én a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Ipari Karán megrendezett ankéton elnöklő Friss vitázáró beszédében a XX kongresszus vita-felszabadító hatását hangsúlyozta, utalva Péter cikkét követően elmaradt vitákra.¹⁵⁸

Bizonyos "fokozatosságra, bizonyos kísérletezgetésre van szükség, mondta, de hogy mégis minél előbb lényeges lépéseket tehesünk előre a gyakorlatban is, ahhoz, az kell, hogy azok az elméleti és gyakorlati emberek, akik a kérdések iránt érdeklődnek és azokhoz értenek is,

¹⁵⁵ A Pető-Szakács szerzőpáros említést tesz egy 150 oldalas tézisszerűen megfogalmazott viszonylag terjedelmes, 142 oldalnyi gazdaságpolitikai programtervezetről, az iparfejlesztés feladatairól, az agrárpolitikáról és a gazdasági mechanizmus megváltoztatásáról. 1954 novemberére készült el a minisztertanács titkárságának irányításával a gazdaságirányítás új szellemében. A tervezetet azonban a következő évben félretették. (Pető-Szakács [1985], 330. o.) „A jobb gazdálkodás elveit tartalmazó III. fejezet 6. tézise hangsúlyozza, (Kopátsy Ferenc írta Cs.K.), hogy mivel legnagyobb hiányosságaink a gazdálkodás módszereiben rejlenek, egyik legfontosabb feladatunk a népgazdaság tervszerű vezetésének és a gazdálkodás eszközeinek, módszereinek gyökeres átalakítása. „Olyan gazdasági mechanizmust kell kialakítani, amely minden részletében a jövedelmező gazdálkodást ösztönzi, segíti a tisztánlátást és az irányítást a gazdasági vezetés számára” – állapítja meg ez a tézis. (Barla Szabó Ödön [1981]: *Gazdaságpolitika és gazdasági fejlődés az MDP KV 1953. júniusi ülése után*. Párttörténeti Közlemények 2. sz. 43. o.)

¹⁵⁶ Hevesi Gyula [1955]: *A termelés gazdaságosságának feltételeiről*. Kemenes Egon [1955]: *A gazdaságosság szempontjainak érvényesülése a vállalati tevékenységben*. Vincze Imre [1955]: *Tervezési módszereink tökéletesítésének néhány problémája*. Közgazdasági Szemle. 2. sz., 3-4. sz., 10. sz.

¹⁵⁷ Balázs is próbálta nézeteit védeni, de lezárták vele a párbeszédet.

¹⁵⁸ Az elnökségben foglalt helyet az egyetem rektora Fogarasi Béla, Hevesi Gyula az Akadémia titkára, Maróti Ödön egyetemi dékán, Nagy Tamás egyetemi tanár, a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője.

összejöjjenek és megvitassák a problémákat. Joggal hivatkozott arra az egyik hozzászóló, hogy Péter elvtárs cikke 1954 decemberében jelent meg és azóta kevés történt e téren. Akik azonban a kérdés belső történetét ismerik, tudják, hogy nemcsak olyan értelemben történt kevés, hogy nyilvános viták nem folytak, hanem olyan értelemben is, hogy hozzászólások nemigen történtek, mert közgazdászaink jó részét a "ne szólj szám, nem fáj fejem" biztosnak látszó megoldása visszatartotta a vitától. Az, hogy az ankéton ilyen sokan jelentek meg és ennyi hozzászólás volt, biztató jele annak, hogy ezen a területen is előbbre jutottunk."¹⁵⁹

Visszatérve Kornai disszertációjára. Fogadtatása rendkívül jó volt. A TMB elnöke Péter György, opponensek dr. Ajtai Miklós és az akkor már kandidátus Gerő Tamásné (aki később leánykori nevén Augusztinovics Máriaként¹⁶⁰ publikált.) Valamennyien a legnagyobb elismeréssel méltatták a művet, időszerűnek tartották a témát. Az opponensek elfogadták, hogy a hibák kijavítása és a mechanizmus átalakítása elengedhetetlen a gazdaság gyorsabb növekedéséhez. A kérdés az, s Ajtai ezt fel is tette: az adott rendszer keretei között kijavíthatók-e a hibák, vagy a gazdasági mechanizmus rossz, amit a disszertáció állít. A második esetben az egész rendszert kell lényegesen megváltoztatni. Ajtai elfogadta Kornai álláspontját, mely szerint amennyiben a gazdasági mechanizmust egységes egésznek kezeljük, akkor önmagában egy-egy jelenség megszüntetése nem vezet eredményre.

Gerő Tamásné, a rá jellemző rendkívül logikus, a lényegét pontosan, összefoglaló eszmefuttatásában a következőket mondta: "Ez a rendszer az önmaga logikája szerint helyesen fejlődött ki, ez saját belső törvénye szerint szüli, szaporítja önmagát. Ha a vállalatok irányításának fő módszere a központi utasítás - és pedig nem a vállalati tevékenység egészének komplex eredményére, hanem a részletekre és eszközökre vonatkozó utasítás -, akkor a vállalatokat valóban egyre több és több dologra utasítani kell. Ellenkező esetben a gazdasági tevékenységnek olyan oldalait, amelyekre nincs központi utasítás, feláldozzák az utasítások teljesítéséért, sőt az anyagilag nem ösztönzött utasításokat is feláldozzák az anyagilag ösztönzött utasítások végrehajtásáért. A rendszer tehát saját belső logikája szerint egyre aprólékosabbá, egyre bonyolultabbá teszi mind a tervezési metodikát, mind az anyagi

¹⁵⁹ A *Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Ipari kara által rendezett ankét anyagából*. Gyorsírói jegyzetk alapján összeállította Héja László. In: Péter György: *A gazdaságosság és a jövedelmezőség jelentősége a tervgazdálkodásban*. 1956. Budapest, KJK, 87. o.

¹⁶⁰ Gerő Tamásné (1930-2014), 1956. június 29-én védte meg *Költségvetés, hitel és felhalmozás* címen kandidátusi disszertációját, ezért is lehetett bíráló. Opponensei: Nagy Tamás egyetemi tanár és Timár Mátyás pénzügy-miniszterhelyettes voltak. A védésről beszámolt a *Közgazdasági Szemle* 1956. októberi száma *Szemle* rovata. 1958-ban pedig egy kis tanulmánykötet jelent meg a szocialista gazdaság újratermelési folyamatának és a pénz mozgásának összefüggéseiről. Gerő Tamásné [1958]. Csak évtizedekkel később lett az Intézet munkatársa. Rendkívül racionális egyéniség volt, lényegre látóan, élesen, kristálytisztán fogalmazott. Hozzászólásait rendszerint azzal a „kellemetlen” kéréssel kezdte, hogy a szerző definiálja fogalmait. Logikus gondolkodásának tanulmányain túl politikai nézetétől leválasztott objektív opponensi véleményei, előadásai lenyomatai. (A pártból akkor lépett ki, amikor a rendőrök kitűzték a kokárdát március 15-én.) Máig előttem van, ahogy egy intézeti vitán a táblára felvázolta és elmagyarázta, s igaza volt, a három pilléres nyugdíjrendszerre áttérés pénzügyileg védhetetlen következményeit.

ösztönzők rendszerét. Ebben a rendszerben minden új tervmutatónak, minden újonnan bevezetett prémiumfeltételnek valóban megvan a maga haszna és értelme, mert fékezi és csökkenti a korábban is megkövetelt utasítások végrehajtására irányuló, anyagilag ösztönzött törekvés káros „mellék” – hatásait.

Következésképpen az utasítások számának egyszerű csökkentése csak fokozná (és fokozza is) a megmaradó "vad" hatását. A mechanikus egyszerűsítés valóban csak az egészségtelen irányban működő spontaneitást erősíti, és ezzel megszüli az önmaga ellen ható tendenciát: a megszüntetett tervmutatók és prémiumfeltételek visszaállítására irányuló törekvést.

Helyesen hangsúlyozza tehát a jelölt ismételten is a gazdasági mechanizmusok rendszerének komplex, belső összefüggésekkel teli és önmagában következetes, önmagának megfelelő mivoltát. Meggyőzően bizonyítja, hogy a megoldást nem kereshetjük a kötelező utasítások számának, a kimutatások hasábjainak vagy az adminisztratív dolgozók létszámának egyszerű mennyiségi csökkentésében, hogy a gazdasági mechanizmusok egész rendszerét – és a meglévő gazdasági egységek folyamatos tevékenységének teljes központi irányítására való törekvést (a rendszer alapját) kell fokozatosan és megfontoltan felülvizsgálnunk és átalakítanunk. *A gazdaságvezetési módszereknek és a gazdasági mechanizmusoknak olyan rendszerét kell kialakítanunk, amely nem a szocializmusbeli spontaneitás és gazdasági automatizmusok dogmatikus, valóságtól elszakadt tagadásból, hanem az ilyen automatizmusok felismerésének, tanulmányozásának és korlátozásának lehetőségéből, abból a szükségességből indul ki, hogy ezeket javunkra fordítsuk.*" (E.Sz. In: Böröczfy [1983], 175-176. o.)

Gerő Tamásné lényegében két állítást fogalmazott meg. 1. A rendszer saját belső törvényei szerint logikusan működik, s ezért az utasítások számának pusztán lefaragásával nem javítható működése. 2. A rendszer alapját, a teljes központi irányításra való törekvést kell felülvizsgálni. Milyen céllal? A spontán alakuló gazdasági folyamatok korlátozására. Lefordítva, az értéktörvény ösztönös érvényesülése helyett tudatos felhasználására kell törekedni a tervgazdaság körülményei között. S ezzel ő is visszahozta az alapvető dilemmát. Elfogadott feloldásává Péter György felfogás válik. Az értéktörvény, bizonyos korlátok között, de "ösztönösen" működhet a termelés realizálásának viszonylatában, de soha nem engedhető meg, a tőke automatikus mozgása. A beruházásokat tehát állami központi irányítás alatt kell tartani. (Péter György, [1956b].)

Kornai még 1956. szeptemberében a kéziratot nyomdakészen leadta a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadónak. A könyv 1957. márciusában *A gazdaságvezetés túlzott központosítása* címmel megjelent. (Második változatlan kiadása 1990-ben. Angolul 1959-ben. A kéziratot kicsempészték ...Friss megtúrta, hogy megjelenjen, csak ahhoz a feltételhez kötötte, hogy írjak egy plusz előszót, amelyben elmondom, hogy az 1956 előtti gazdaságról beszélek, nyitva hagyva azt a kérdést, hogy valami egészen más-e az, ami utána Magyarországon kialakult.

Az új előszó mondja el, hogy nem általában a szocializmusról van szó, hanem csak speciálisan Magyarországról. Én ezeket a kívánságokat teljesítettem, írtam egy újabb előszót, és az megjelent az oxfordi kiadásban.” (Kornai [2018], KTI, 10. o.)

Logikus lett volna, ha Kornai folytatja könnyűipari vizsgálatait. A forradalom leverése után azonban a rendszerbíráló politikailag veszélyessé vált, különösen a személyét ért támadások és az Intézetből való eltávolítását követően. A könnyűipar gazdaságvezetési módszereivel foglalkozó vizsgálatait tehát 1959-ben lezárta.

A matematikai közgazdaságtan felé fordult, a terv számítások ideje következett.

A nyereségérdekeltség matematikai vizsgálata Lipták Tamás¹⁶¹ matematikussal. (Kornai-Lipták [1959], később Lipták kiszabadulása után angolul Kornai-Lipták [1962].) Iparági szinten kidolgozott matematikai tervezési modellek szerkesztése (a Nehézipari Minisztérium megbízás alapján a műszálgártás fejlesztési programja Kornai [1960]), a beruházások matematikai programozása, az ún. kétszintű tervezés játékelméleti modelljének megalkotása. (Kornai-Lipták [1963], angolul [1965]. „Én olyan eljárást szerettem volna kidolgozni, amely nem a piacot, hanem a központi tervezést (vagy pontosabban: annak idealizált mását) imitálja. Itt a központ - a tervgazdaság gyakorlatának megfelelően - mennyiségeket (inputkereteket és outputfeladatokat) oszt el. Az alsóbb szinten dolgozó szervezetek (a „szektorok”) visszajelentik a nekik kiosztott kvóták és tervfeladatok árnyékárait. Ezek figyelembevételével a központ revidálja a mennyiségi alokációkat. Ez újra és újra ismétlődik, amíg csak közel nem kerülnek egy kedvező alokációhoz. Tamás ehhez az elméleti sejtéshez kidolgozott egy algoritmust, amelyről bizonyítható, hogy konvergál az optimális megoldáshoz. Ez önmagában is igen nagy teljesítmény volt, amit Tamás nagy találékonysággal és a rá jellemző és a rá jellemző végtelen precizitással oldott meg. Ha csak ezt tette volna, akkor is bizonyosságát adta volna kiváló tehetségének. Csakhogy ennél sokkal tovább lépett: a modellt a játékelmélet keretei közé illesztette. A tervezési feladatot úgy értelmezte, mint a központ és a szektorok együttese között folyó játékot. – foglalta össze Kornai e munkájuk lényegét. (Kornai [1998], *Lipták Tamás halálára*. *Közgazdasági Szemle*, 7-8. sz. 772.o.) Összességében iparági és népgazdasági szintű lineáris elemzések következtek. De ekkor már nem volt az Intézet munkatársa.

¹⁶¹ Lipták Tamás (1930 – 1998). Kornai állandó munkatársa, különleges matematikai tehetség volt. 1956 után többször is letartóztatták képtelen volt a Kádár-rendszernek megbocsátani. „Túlzás nélkül állítható: Lipták Tamás a játékelmélet új felvirágzásának egyik zseniális úttörője volt. A nemzetközi szakma bizonyára így tartaná számon ma is, ha képes lett volna tovább haladni a megkezdett úton. Sajnos, a kétszintű tervezés matematikai építményének briliáns megalkotása után Tamás szelleme kibicsaklott. Hullámhegyek és hullámvölgyek követték egymás. Rövid termékeny szakaszok is voltak, bár a régi teljesítmények soha többé nem ismétlődtek meg. ...Angliába emigrált, s onnét később már csak alkalmi látogatásokra tért vissza Magyarországra. Megmaradt sugárzó intelligenciája, kedvessége, finomsága – de többé már nem tudott jelentős tudományos eredményt produkálni. Nem tudott igazán lábra állni. A sors szörnyű tragédiája, hogy ez nem csak átvitt értelemben volt igaz: egy lépcsőn elbotlott, lezuhant és a zúzóadásokba belehalt. Kiváló elme és sokak által nagyon szeretett kedves ember távozott el” – e sorokkal emlékezett meg róla Kornai János [1998].

A vállalati tervmutatószámok.. téma másik leágazása **Erdős Péter** (1910-1990) vonala. „*A népgazdaság fejlődéstörvényei és a népgazdasági tervezés közötti összefüggések egyes kérdéseiről*” írt tanulmányának vitájára szintén 1956-ban került sor. "Kutatásunk tervmódszereink egyetlen fókuszpontból való bírálatára irányul: mennyiben felel meg vállalati tervmutató-rendszerünk annak a követelménynek, hogy a népgazdaság fejlődéstörvényeivel összhangban hasson, és a népgazdasági tervben közelebbről meghatározott gazdaságpolitikai célkitűzések megvalósításra ösztönözzön." - olvashatjuk bevezető soraiban. (Erdős [1956a], 1. o.)

A vizsgálat tárgya: a tervmutatók. Kérdések: mit, mennyit, mennyiért. Talán Erdős tette fel legvilágosabban a közgazdászokat akkoriban izgató kérdést: a helyesen összeállított népgazdasági terv mutatószámrendszere egyáltalán alkalmas-e arra, hogy kifejezze a vezetőszervek szándékait. Erdős sajátos szóhasználatában, mi a "mutatószámok jelentéstana".

Erdős tanulmányában a szükségszerűségek, felismerésük, érvényesítésük, a korlátok és a tervek filozófiai jellegű fejtegetéseit olvashatjuk.

"Ha a gazdaság egy hallatlanul bonyolult zár, amelynek egyes elemei sajátos törvénnyel kapcsolódnak egymásba- írta- számtalanul sokféle mozgást engednek meg, de mindig csak saját belső törvényeik keretein belül, akkor a tervnek, amely sajátos módon és sajátos nyelven - a tervmutatók nyelvén - közvetíti a vezetőszervek akaratát a végrehajtó szervekhez, annak a rendkívül finoman kidolgozott kulcsnak, vagy éppen kulcsrendszernek kell lennie, amely pontosan igazodik a zár szerkezetéhez s amely a hozzáértő kezében éppen az egyes elemek kívánatos összmozgását hozhatja létre." (Erdős [1956a], 25. o.) A vizsgálat végső célja tehát, milyen módon lehet összeegyeztetni a terv mutatószámrendszerét a vállalatokban érvényesülő gazdaságpolitika egész rendszerével. A felismerés szintjei szétválnak, a nagy átfogó szükségszerűségek a felső szférában, csak felül, a kisebbek a vállalati szinten, csak alul észlelhetők. A tervezni tehát mind két szinten kell, s ezek szintéziséből alakulhat ki a végleges terv.

Az erőltetett iparosítási politika ideológiai indokolása Marx újratermelési modelljéhez vezettek vissza. Erdős megingathatatlanul marxista volt, s marxistának is tartotta magát. A munkaérték elmélet és Marx „korszerűsített” bővített újratermelési sémái tudományos elkötelezettségének pillérei. A pillérek nem szorulnak újragondolásra, újraértelmezésre, mondta. Újraértelmezésre az szorul, hogy ezekből a gondolati pillérekből milyen következtetéseket vonhatunk le, a gyakorlat, a valóság megfigyelése alapján.

Ezen az elvi alapon szólt hozzá a társadalmi termelés két osztályának növekedési üteméről, arányukról folytatott vitához.¹⁶² (Erdős P. [1956b]: *Lenin az I. osztály elsődleges fejlődésének*

¹⁶² A Szovjetunióban kezdeményezték. A Közgazdasági Szemle 1955. májusi számában a *Folyóiratszemle* rovatban ismertette a *Voproszi Ekonomiki* 1955. első három számát. A folyóirat

törvényéről Közgazdasági Szemle, 4. sz.) Három kérdés van napirenden: A törvény megfogalmazását illetően Marxé vagy Leniné az elsőbbség, mi a tartalma és mennyiben tekinthető általános, társadalmi formációtól független szabálynak.

Erdős, aki szeretett valamely alaptételből kiindulva szigorú logikával, apró lépésekben összefüggésekhez jutni, gondolatkísérletét azzal zárta, hogy az I. osztály elsősorban történő fejlődéséről szóló tétel a marxi újratermelési elmélet alaptételei közé tartozik. Marx ugyan ebben a formában nem mondta ki, de elméletéből következik, s az idők során a marxi újratermelési elmélet szerves és alapvető részét képezi. A tétel kifejtését Lenin végezte el. „De csak Lenin szerénységére vall, hogy az idézett helyen minden további nélkül Marxnak tulajdonította azt a tételt, amely logikailag benne rejtett ugyan Marx újratermelési elméletében és tanításai egészében, de amelyet ő, Lenin fejtett ki e tanításokból, ő mondott ki teljes világossággal. Ilyen értelemben beszélhetünk e tételről jogosan mint lenini tételről.” (Erdős [1956b], 390. o.)

Társadalmi formációktól függetlenül tehát kapitalista és szocialista viszonyok között is a technikai fejlődés és a munkatermelékenység növekedése a szerves összetételt növeli. Elméletileg tehát az I. osztály gyorsabb növekedése adott. Adódhatnak azonban olyan speciális körülmények, amikor ettől a szabálytól el lehet térni és megengedhető a II. osztály gyorsabb növekedése. Ekkor azonban tudatosan sértjük meg az alaptörvényt, és vállaljuk következményeit „mert ez a felhalmozás ütemének lassításával, a technika fejlesztésének elhanyagolásával jár és szükségképpen igen hamar kedvezőtlenül kihat az életszínvonal további emelkedésére. 1953 júniusa után sok formában találkoztunk ilyen káros törekvésekkel.” – írta Erdős. (Erdős P. [1956b], 399.o.)

Erdős óvatosan tehát csak annyit mondott, hajlott arra, hogy a bővített újratermelés törvényéből időnként engedmény tehető a szocializmus építésének alacsonyabb fokán.

beszámolt arról, hogy az „SZKP Központi Bizottságának januári ülésén határozatba foglalták, hogy néhány szovjet közgazdász helytelenül értelmezte a marxizmus—leninizmus újratermelési elméletének a szocialista társadalomra is érvényes több fontos tételét, különösen a termelőeszközök termelésének elsősorban történő fejlesztésére vonatkozó tételt, amely a bővített újratermelés gazdasági törvénye. ...Ezek a közgazdászok „meghamisítják a marxizmus— leninizmus tanításait, s ugyanarra a káros útra akarják taszítani a pártot és a szovjet népet, amelyet a szocializmus építése idején egyes jobboldali kapituláns elemek hasztalan erőszakoltak. A nehézipar elsősorban történő fejlesztése továbbra is objektív szükségszerűség, a kommunista társadalom fölépítésének elengedhetetlen feltétele.” (M.I. [1955]: *A Voproszi Ekonomiki 1955. évi I., 2. és 3. számából*. In: Közgazdasági Szemle [1955], 5. sz. 622. o. A Szabad Nép pedig lehozta a szovjet külügyminiszter, D. Sepilov Pravdában megjelent cikkét. Részletesen ismertette az elítélendő nézeteket. A „közgazdászok az általuk kiagyalt recepteket a' szocializmus gazdasági alaptörvénye követelményeinek próbálják feltüntetni, s azt ajánlják, hogy a szocialista társadalom építése betetőzésének és a szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenetnek egész időszakára egyforma fejlesztési ütemet szabjanak meg a nehéz- és a könnyűipar számára, avagy esetleg gyorsabban fejlesszék a könnyűipart, mint a nehézipart.” A termelési eszközök termelésének, a nehéziparnak gyorsabb, fejlesztése — mutatnak rá — ellentmond a szocializmus gazdasági alaptörvényének.” (D. Sepilov [1955]: *A párt fő irányvonala és a marxizmus vulgarizálói*. Szabad Nép, január 27. 2. o. és jan. 28.)

Ez éppen elég volt arra, hogy a szakma egy szűkebb köre neki tulajdonította, őt tekintette az első hazai teoretikusnak, aki a marxi tételbe vetett hitet megingatta.

Erdős Tibor, az egyetem politikai gazdaságtani tanszékének fiatal oktatója is már korábban hasonló következtetésre jutott. (1972-től 1998-ig nyugdíjba vonulásáig az Intézetben a *Gazdasági növekedés* (?) osztály vezette tudományos tanácsadó, majd kutatóprofesszor rangban.) Bizonyos esetben, írta, a "*hiba kijavítása idején*" a két osztály növekedési üteme közelíthető egymáshoz. Ha "aránytalanságot kell megszüntetni, akkor *bizonyos ideig* a két osztály fejlődési üteme megegyezik, esetleg átmenetileg a II. osztály fejlődési üteme meghaladja az I. osztályét. Az ilyen esetek azonban kivételek. (Erdős T. [1954]: *A marxi újratermelési elmélet továbbfejlesztése Lenin munkáiban*. Közgazdasági Szemle, 12. sz. 288-289. o.)

Stabilabb, józanabb gazdaságpolitikát kellene csinálni, figyelmeztetett Hetényi István az elméleti síkról a nemzeti jövedelem felhasználási arányainak tervezésére terelve. (Hetényi [1955]: *A nemzeti jövedelem tervezésének egyes kérdései*. Közgazdasági Szemle, 2. sz.) Ő volt Tervhivatal Közgazdasági Főosztályán a nemzeti jövedelem-elemzések és tervszámítások felelőse. S bár nem volt az Intézet munkatársa érdemes szokatlanul korrekt érvelését megismerni.

"Ismeretes, hogy a nemzeti jövedelem nagyarányú növekedése ellenére a lakosság fogyasztása 1949-hez képest a Központi Vezetőség 1953 júniusi határozatáig alig növekedett, az életszínvonal pedig a Központi Vezetőség 1953 júniusi határozata előtt átmenetileg csökkent. –írta. „Ez szorosan összefügg a nemzeti jövedelem felhasználásának arányaival.

A fogyasztás és felhalmozás aránya 1949-től 1953-ig egészségtelenül eltolódott a felhalmozás javára, mivel a túlzott ütemű iparosítás nagyarányú beruházásokkal járt, amelyek a nemzeti jövedelem jelentős részét kötötték le Természetesen figyelembe kell venni, hogy a fogyasztási alap növekedése nemcsak olyan módon függ össze a felhalmozással, hogy a fogyasztás és a felhalmozás a nemzeti jövedelem felhasználásnak két fő területe. Ha a kérdést csupán így tekintetnénk, ebből az következne, hogy a fogyasztás és a felhalmozás egymással szemben áll: a felhalmozás növekedése a fogyasztás növekedésének akadálya és fordítva. Ez azonban, ha a kérdést fejlődésében nézzük, egyáltalán nincs így. A felhalmozás az álló- és a forgóalapok bővítése nemcsak leköt egy részt a nemzeti jövedelemből, hanem anyagi alapot is ad a nemzeti jövedelem növeléséhez és a növekvő nemzeti jövedelemből a fogyasztás növeléséhez is. Nem állítható, hogy népgazdaságunkban a felhalmozás növelése önmagában okozta a fogyasztási alap elégtelen emelkedését. Legalább ilyen szerepet játszott az a tény is, hogy felhalmozásunk - elsősorban beruházásaink - iránya, megvalósításuk módja több vonatkozásban helytelen volt és ezért a nagymértékű felhalmozás nem eredményezett arányos mértékben növekvő termelést, nemzeti jövedelmet." (Hetényi [1955], 139. o.)

Az állítást gyengítő „egyrészt-másrészt” gondolat-fordulat ellenére unikum volt a szakirodalomban. S még inkább unikum, ha Friss beszédével hasonlítjuk össze.

A szocialista gazdaság működési módjának elméleti elgondolásában meg kellett oldani a központi irányítás és a vállalatok kapcsolatát. Erdős szavaival „szépítetlen” beszámolójában ez a transzmissziós mechanizmus: a tervmutatók lennének. (Erdős P. [1956c]: *A tervgazdálkodás néhány elméleti kérdéséről* Közgazdasági Szemle, 6. sz.) A népgazdasági és a közvetlen vállalati szinten megjelenő érdekek között az anyagi és erkölcsi ösztönzőkkel összekötött tervmutatók közvetítenek.

Azt kell megvizsgálunk, - írta, hogyan lehet jelentősen növelni a helyi (vállalati stb.) önállóságot, anélkül, hogy csorbítanánk a központosított irányításban rejlő valóságos előnyöket. („A szocializmus építésénél a mikroökonómiát (a szocialista vállalatokat és a nem teljesen szocialista jellegű gazdálkodó egységeket) a makroökonómiával (a népgazdaság egységes egészével) csak a terv és az értéktörvény tudatos felhasználása fűzheti egységbe.” (Göncöl, [1957]: *Makroökonómia és értékelmélet. Évkönyv.* 39. o.)

Erdős Péter szerint a tervezésben a kutató szerepe arra szorítkozik, hogy kiválaszt néhány iparági mutatót, s ezek együttese megbízhatóan közvetíti az állam akaratát a vállalatok felé, ugyanakkor a vállalatok összességét nézve megfelel a jó népgazdasági tervnek. Vagyis a helyesen megválasztott tervmutatók adják a megoldást.

„Gazdaságpolitikánk egyik alapelve, hogy bizonyos tervmutatószámokkal megszabott követelmények teljesítésének fokától tesszük függővé a vállalati vezető kollektíva anyagi és erkölcsi jutalmazásának mértékét — és én azt hiszem, ez jó alapelv. — írta. Más kérdés az, hogy milyen módon alkalmazzuk a gyakorlatban ezt a jó alapelvet. Ma nem jól alkalmazzuk és ez egyik fő oka annak, hogy vállalataink közvetlen érdekei és a népgazdasági érdekek közt összeütközések keletkeznek. Hogy itt a gyakorlatban nincs minden rendben, azt egyebek közt az anyagi ösztönzés módszereinek gyakori változása is mutatja.”(Erdős P.[1956b], 691. o.)

A tervgazdálkodás racionális modelljében tehát a vállalati érdekeltséget szabályozó rendszer automatikusan biztosítja a központilag kidolgozott tervek teljesülését. "Bár ez a rendszer végső eredményeiben kétségtől olyan sikereket ér el, amelyek bámulatba ejtik a tőkés világot, mindinkább érezhető, hogy ezeket az eredményeket lehetőségeinkhez képest túl drágán, túl sok áldozattal, energiát és eszközöket feleslegesen fogyasztó súrlódásokkal érjük el. A szocialista gazdasági rendszer, úgy ahogyan ismerjük, nagyszerű, de nem olyan jó, mint szeretnők". - írta. (Erdős P.[1956b], 677. o.)

„Ebben a cikkben úgyszólván minden benne van, ami a reformközgazdaságtan lényegi alkotó eleme: - évekkel később Hoch. Az „akkor érvényben volt gazdasági elmélet általánosított, de konstruktív kritikája; a népgazdasági tervezés jellege és hatókörének korlátozottsága; a vállalati önállóság, az anyagi érdekeltség; a piacnak, az értéktörvény működésének, a valódi pénznek a szükségessége a kereslet kielégítéséhez, a minőség biztosításához, a műszaki

fejlődéshez. Ma már – nem utolsósorban Erdős Péternek hála – mindez közhely. Ám akkor ezek forradalmian új gondolatok voltak, amelyek élénk ellenállásba ütköztek, sőt hangoztatásuk nem is volt veszélytelen. (Hoch [1990]: *Emléksorok Erdős Péterről*. Közgazdasági Szemle, 10. sz. 1108. o.)

Erdős Péter tudományos pályáján is fordulatot hoztak említett írásai. Publikációinak fellazító szellemisége az 1956-ot előkészítő ideológiák sorába tartozott a pártapparátus ítélete szerint. (Molnár E. [1957]: *Revizionista nézetek a szocialista állam gazdasági szerepéről*. (A Közgazdasági Szemle cikkei alapján). Társadalmi Szemle, 2. sz.) Ekkor Erdős változtatott és a kapitalizmus politikai gazdaságtanával kezdett foglalkozni és meg is maradt mellette. Megtaláltam „azt a témát, amelyhez tehetségem volt és amiben tudtam újat alkotni.” - nyilatkozta egy interjúban. (Szegő Szilvia [1986]: *Ismernünk kell azt ami van, ha mást akarunk helyette*. Beszélgetés Erdős Péterrel. Társadalmi Szemle, 7. sz.)

Az ipari termelés egyenletességének /ütemességének/ vizsgálata címmel 1956. májusában elkészült egy kutatási beszámoló az Intézet Ipari osztályán **Bródy András**tól (Bródy [1956a]. Társszerző Gáspár Lászlóné (Redő Éva leánykori nevén publikált később.) Visszaemlékezése szerint Lukács György javaslatára vette fel Friss Cukor György osztályára 1955 végén. (Lukács nevelt fiához Jánossy Ferenchez fűződő baráti kapcsolata segíthette ebben.) A munka címében az *ütemesség*, e suta szóelemény az "időbeli egyenletes növekedési ütem" polgári fogalmának kiváltására szolgált. (A termelés ütemessége tudománytalan kérdés - mondták az Akadémia osztályvezetői ülés résztvevői 1952-ben és elutasították az első Intézet akadémiai védnökségét.)

Tudományos érdeklődésének kezdetei a Csepeli csőgyárhoz kötődtek, ahol statisztikusként dolgozott. „Hogy a már megszerzett tudás segít-e témát találni, vagy ellenkezőleg, egy valós kérdés indított-e új mértékek és módszerek, elméleti ismeretek keresésére, ma sem tudom eldönteni.” – elmélkedett egy interjúban. (Bekker [1999]: *Beszélgetés Bródy András*sal. A Közgazdasági Egyetem díszdoktorrá avatása alkalmából. Közgazdasági Szemle, 10. sz., 930. o.)

Mindenesetre csepeli benyomásai alapján figyelt fel arra, hogy az üzemekből kikerülő rossz minőségű termékek és a termék-kibocsátás egyenlensége a statisztikai adatok, az információ torzításában való érdekltség következménye. (Bródy [1955a]: *A minőség javításának és az önköltség csökkentésének néhány problémája* (A Rákosi Mátyás Művek csőgyárának tapasztalatai alapján). Közgazdasági Szemle, 3.-4. sz. Bródy [1955b]: *A minőségjavítás néhány üzemgazdasági kérdése a kohászatban*. (A RM Művek csőgyárának tapasztalatai alapján). Közgazdasági Szemle, 9. sz.)

A cikket (vagy korábbi változatát?), hatszor írták át vele, emlékezett vissza később, egyébként „rögtön ki is akartak rúgni a Csőgyárból, mondván, hogy milyen madár az, aki a saját fészkébe piszkít? Azóta is azért szeretem a Deák Andreát, mert ő a Tervhivatalban volt

akkor, és gyorsan rendezett Csepelen egy féltudományos tanácskozását a cikkemről, áthidalta a mérgeződést, és mégis ott maradhattam." (*Miért hagytuk, hogy így legyen...* [1994], 304-305. o.)

Említett első tanulmányában észrevette, hogy „a hóvégi hajrát” nem a termelési folyamat egyenlőtlensége, hanem a készárúvá /pontosabban: elszámolható tervárrá/ változás egyenlőtlensége váltja ki. (Bródy [1956], 68. o.) A "rohammunka jelenség" nem a kapacitás kihasználatlanság jele, miként ezt többen a szovjet irodalomban értelmezik. Nincs mögötte "tartalék", amelyre még további tervet lehetne erőltetni. Inkább a feszített terv jele, melyhez a vállalat lappangó terv-nemteljesítéssel alkalmazkodik. Mértékét az egyes iparágak, vállalatok technológiai sajátosságai befolyásolják.

A "Hóvégi hajrá" Frissnél azért arat sikert, mert Kornaival ellentétben, aki interjúmódszerrel dolgozza fel a bajokat, én a tényekben keresem a bizonyító anyagot. Végre nem citatológia és nem duma, hanem valaki, aki utánatalpal az anyagoknak, elmegy a Villamos Teherelosztóba megnézni a termelés ingadozását, összeszedi a havi statisztikát, tehát a tényeket kényszeríti vallomásra. Ez Friss akkori nézeteivel egybevágott. Cukor azonnal titkosítja az anyagot, még én sem férek többé hozzá néhány évig.” – emlékezett Bródy András tanulmányának intézeti fogadtatására. (*Miért hagytuk ...*[1994], 305. o.)

„Az ipari termelés egyenletessége” címen 1955 januárjában megindult széles körű kutatómunka első eredményeiről Szemle cikkben számolt be. (Bródy [1956b]: *A hó végi hajrá és gazdasági mechanizmusunk*. Közgazdasági Szemle, 10. sz. Másodközlés [2014], Közgazdasági Szemle, 10. sz.) Emlékezete szerint a gazdasági mechanizmus kifejezést a szerkesztő utólag íratta vele bele.

Bródy csapongó érdeklődése egy pillanatra megpihent az árrendszer átalakításáról folytatott diskurzuson. Valóban kíváncsiak-e az önköltségtípusú árak, vajon egyensúlyt biztosítanak-e. Vajon egy eltorzult árrendszerben, amikor az árak eltávolodtak a tényleges önköltségtől helyreállítható-e az árrendszer „egyensúlya”? „Mert hiába térünk úgy át újabb árakra, hogy az új árak kiszámításának alapja a régi árak alkotta önköltség : mivel minden termék ára szerepet játszik egy sor másik termék önköltségében, az így kialakult árak ismét eltérnek majd az önköltségtől.” elmélkedett fiatalkori jó barátjával, a kiváló matematikussal Rényi Alfréddal közösen publikált tanulmányában. (Bródy-Rényi [1956]: *Az árrendezés problémájáról*. Az MTA Matematikai Kutató Intézetének Közleményei. 1. kötet. 3. sz. 325. o.) Több egyszerűsítéssel éltek, feltételezték a kereslet kínálat egyensúlyát, objektív értékelméletről indultak ki, figyelmen kívül hagyták, hogy az árak megváltozása időben lejátszódó jelenség és átlagos önköltséggel számoltak.

A termelési folyamat egymásra épülő láncolatában nem mindig árkérdés az adott termelési folyamat rentabilitása. – írták. Mivel akárhogy határozzuk meg az egyik termék árát, a másik termék ára mindig annak valamekkora szerese lesz.

A tervezés, a matematikai közgazdaságtan, a „gazdaságtan szerszámai: a mérés, modellalkotás” Bródy pályájának jelzőoszlopai. Ontotta a Leontief-féle input-output modelleket. Már 1952-ben a Kohó és Gépipari Tervezőirodán a Diósgyőri Kohászati Művek önköltségi terveit input-output táblázatok alapján készítette el. Kimutatta, hogy a tervezett beruházás megemeli az önköltséget. „Itt már együtt dolgozik Jánossy Ferencsel¹⁶³. Szakmai együttműködésük az évek során elsősorban a gazdasági növekedés és mérés kérdéseiben szoros. Találkozásuk inspiratív, része a Lukács György családjához fűződő többretegű szellemi és baráti kapcsolatnak.” – tudtuk meg Bekker Zsuzsától. (Bekker [1999]: *Bródy András 75 éves*. *Közgazdasági Szemle*, 10. sz. 849. o.) Szakértőként részt vesz az első magyar ÁKM összeállításának munkálataiban.

Nagyobb időközi kutatási beszámolójával 1957-ben készült el *Az ipar ágazati termékmérlegei. (Az input-output rendszer)* címmel. (Részeredménye az irodalomkutatásról publikált írása volt. (Bródy [1957c]: „Input-output”. *Közgazdasági Szemle*, 2. sz.) A tanulmány tárgya az ipar ágazati termékmérlegeinek rendszere volt. A nehéziparban néhány szorosan együttműködő ágra (szénbányászat, vaskohászat, elektromos energia, gépgyártás, teherszállítás, munkaerő) egy kis, 6x6-os sémát állított fel. A népgazdaság 1952, 1953 és 1954-es éveke adataiból, természetes mértékegységekben. A kísérleti volumen és ár számítások elég pontos eredményt adta, a bizonytalan adatok ellenére is.

Bródy kimutatta, hogy a nehéziparban a termelékenység fokozatosan romlott. Ha "általában nőnek a koefficiensek és ráadásul a legtöbb elevenmunka-felhasználási koefficiens is nő (...a gépipar kivételével), akkor kimondhatjuk, hogy a gazdasági hatások általános romlásával állunk szemben és sajnos, számokkal is alátámaszthatjuk Jánossy Ferenc megállapítását, (Műszaki Élet, 1956. VII. 20. 1-2. old.), amely szerint a termelés rohamos emelkedése ellenére a hatások romlása erőfeszítéseinket részben megghiúsította." - írta. (Bródy [1957], 83. o.) De a nehéziparból kikerülő termelés, a más ágazatoknak átadott, az ún. "extern" termelés volumene is csökkenést mutatott – folytatta. Súlyosbítva azzal, hogy az egyre gazdaságtalanabbul előállított nehézipari termékek fő felhasználója maga a nehézipar.

(Feltehetően ezt a munkát szánta kandidátusi disszertációnak de „Cukor nem tartotta alkalmasnak benyújtására, Friss szerint pedig „nem került közelebb a marxizmushoz”. De akkor még nem kellett engedély a dolgozat benyújtásához és megpróbálta.

¹⁶³ Jánossy Ferenc (1914-1997). A hatvanas években alkotta meg híres trendvonal elméletét. Az egyes országok második világháború utáni helyreállítási periódusainak vizsgálata alapján arra a következtetésre jutott, hogy a helyreállítási periódus nem akkor ér véget, amikor a termelés ismét eléri a háború előtti szintet, hanem akkor, amikor a termelés volumene újból megfelel a gazdasági fejlődés trendvonalának. Ezt követően pedig olyan pályán halad, mintha nem is lett volna háború. A hosszú távú növekedést biztosító tényezők közül az emberi tőkéét tartotta a legfontosabbnak és kiemelte a szakmasztruktúra jelentőségét. Elméletét a közgazdász társadalom erősen megosztva, kritikával fogadta. (Jánossy [1966].)

(*Miért hagytuk...* [1994], 312. o.) 1961-ben védett, opponensei Kornai János és Bod Péter voltak, könyvként *Az ágazati kapcsolatok modellje* címen jelent meg 1964-ben.

Az Általános Közgazdasági osztály keretében 1956-ban készült el és még ezen év áprilisában megjelent **Máriás Antal** és **Nagy András** (1926-2010) *Pamutszövetexportunk gazdaságosságának kérdései* című tanulmánya [1956]. Voltaképpen esettanulmány. Miként alakult a pamutbehozatal, ipari feldolgozása és a szövetkivitele az első öt éves terv időszakában összehasonlítva az 1930-as évek és más országok adataival. Fő következtetésük, hogy a kivitel nyugati és szocialista relációban egyaránt gazdaságtalan és a jövőben is az marad. Mivel a keleti relációban a lehetőségek szűkülni fognak, a nyugati relációban pedig az export egyre gazdaságtalanabbá és versenyképtelenebbé válhat. Ugyanakkor a textilipari export erőltetésére szorítanak a tervben előírt iparosítási célkitűzések, minthogy a gép és anyag importhoz szükséges keménydevizát a pamutexport termeli ki. Közben "az egy főre jutó pamutszövet termelés tekintetében megközelítettük a vezető tőkés országokat, ugyanakkor az egy főre jutó fogyasztás terén jelentős az elmaradottság és e téren az 1938 évi színvonalat még mindig nem értük el." - írták a szerzők. (Máriás-Nagy [1956], 65. o.)

A tanulmány fontos gondolata, hogy a pamut-export visszafogását a belső fogyasztás növekedése ellensúlyozhatja, az lehet az "híd", amelyen az export csökkenéssel járó termelés kiesés áthidalható és a hazai munkaerő foglalkoztatása is biztosítható. A publikált cikk hangjában visszafogottabb, feltehetően a titkosítási záradék miatt. (Máriás-Nagy [1956]: *Pamutszövet-kivitelünk néhány kérdése*. Közgazdasági Szemle, 7-8. sz.)

Idővel a kutatás a pamutszövet-kivitel optimális áruszerkezetének vizsgálatává szélesült. „A vizsgálat céljával olyan optimumszámítási modell elkészítését tűztük ki, amelynek alapján megállapítható, hogy az export céljaira rendelkezésre álló termelőkapacitások és exportpiacaink adottságai mellett milyen lenne a gazdaságossági szempontból optimális pamut szövetkivitel áruösszetétele és annak viszonylati megoszlása.” – írta Nagy András.

„Az optimumszámítás kritériumának véleményünk szerint a kivitel gazdaságosságának, vagyis az export érdekében teljesített ráfordítások és az elért eredmények összemérésének kell lennie. Ráfordításokon a pamutiparban alkalmazott export-gazdaságossági számításokban kimutatott belföldi költségeket értjük, míg eredménynek az elért tiszta devizahozamot, vagyis az exportdeviza-bevétel és az ahhoz szükséges importdeviza-kiadás különbségét tekintjük.” (Nagy A. [1963]: *A pamutszövet-kivitel rövidlejárátú optimumszámításának modellje*. Közgazdasági Szemle, 3. sz. 319. o. és 322. o. A modell elkészítésébe Lipták Tamás is bekapcsolódott.)

Nagy András a külkereskedelem témaköréhez hú maradt. Kandidátusi disszertációját *Magyarország külkereskedelme a második világháborúban* témakörben írta, illetve védte meg 1961-ben. (Opponensei: Berend Iván és Vajda Imre voltak.) Ekkor azonban már nem volt az Intézet munkatársa. Ő is az 1958 végén eltávolított kutatók körébe tartozott. A hatvanas

évek közepén részt vett a külkereskedelmi és devizagazdálkodási reformbizottságban. A Külkereskedelmi Minisztériumba, majd a Konjunktúra és Piackutató Intézetbe tett kitérő után 1973-tól tért vissza az Intézetbe és tudományos érdeklődésének megfelelően vezette a külkereskedelmi osztályt.

Az Intézet fontos témái közé sorolódott a keresletkutatás. Az 1957. évi *Évkönyv* a vásárlóerő-vásárlóalap kutatási téma körében beszámolt *A fogyasztás és a forgalom fő arányait meghatározó tényezőkről*, Hoch Róbert kandidátusi értekezésnek szánt dolgozatáról. Az *Évkönyv* leírása szerint: „A téma feldolgozása 1955 márciusa és 1956 decembere között folyt, végleges átdolgozás után az értekezés hamarosan megvédésre kerül. A tanulmány részletesen vizsgálja a fogyasztás és a forgalom fő arányainak – elsősorban az élelmiszer- és iparcikkek szerinti megoszlásának – változása és a jövedelem változása közötti összefüggéseket. Tanulmányozza a kereslet ár- és jövedelemrugalmasságát, a kétféle rugalmasság közötti összefüggést. Foglalkozik a fogyasztás és a vásárlóerő szerkezetének változásaival az árugazdaság viszonyai között.”¹⁶⁴ (*A Közgazdaságtudományi Intézet kutatási témái 1955-1957. években. Évkönyv* I. [1957], 513. o.)

Hoch Róbert (1926-1993) a Közgazdaságtudományi Egyetem politikai gazdaságtan tanszékéről ment át az Intézetbe 1955 februárjában, az intézet megalakulását követő első hónapokban. A fiatal adjunktus pártfegyelmet kapott (Nagy Tamással együtt) a piaci viszonyok fontosságát hangsúlyozó, revizionistának ítélt nézetei miatt, s (részben) ezért vált meg az egyetemtől és lett az intézet munkatársa. (Az egyes tárgyaknál a szakmai szempontoknál is fontosabb volt az, nehogy revizionista gondolatok csússzanak be a tananyagba" - írta Mátyás Antal. Egyszer valaki Fogarasi Bélát rossz hírral kereste fel. "Fogarasi elvtárs baj van az Ipargazdasági Tanszéken" Fogarasi ijedten kérdezte: "Mi történt?" Az oktató közölte vele, hogy a tanszékvezetőt összeborulva találták a tanszéki adminisztrátornővel. Fogarasi erre megkönnyebbült: "Már azt hittem, valami revizionista nézet került a tananyagba." (Mátyás [2001], 45. o.)

Hoch első feladatának az árképzési rendszer megismerését tekintette. A fogyasztói árak megállapításának módszerét és a gazdasági összefüggéseket. Leszűrt eredménye, hogy a hatósági árképzésnek nem csupán technikáját, hanem az elvét is meg kell változtatni, a fix árak rendszerében ugyanis állandó áruhiánnyal kell számolni, mivel a piaci mechanizmus nem működik. (Hoch [1957]: *A fogyasztói árképzés fő elvei*. Közgazdasági Szemle, 1. sz. 1958-ban Molnár Endre ezért a tételéért is támadta.)

1956 októberében elkészült a hazai fogyasztás volumenét és szerkezetét elemző tanulmánya. (Hoch [1956].) E munka részeként az élelmiszer és iparcikk kereslet (Hoch gyakran szükségletnek nevezte) változását ár- és jövedelemrugalmassági számításokkal követte.

¹⁶⁴ *Tájékoztató jelentés a Titkárságnak. A Közgazdaságtudományi Intézet 1955 második félévi tudományos munkatervéről.* Simó Jenő. 1955. augusztus 16. MDP Központi Vezetősége Tudományos és Kulturális Osztály, M-KS-276-91/12. őe. 21. o.

Abban az időben, amikor a burzsoá politikai gazdaságtanra szitokszóként ragasztották a "reakciós" bélyeget, merész gondolat volt polgári keresletelemzési módszerekkel tervezni. De a „merészség” tőle sohasem volt idegen.

Az értekezésben Hoch a szubjektívista polgári keresletelmélettel foglalkozott, a közömbösségi elméletek bírálatával. Az ötéves tervkészítés szempontjából átfogó termék és szolgáltatáscsoportok keresletének és a jövedelem kapcsolatát vizsgálta. Egyik fő következtetése, hogy az „axiómává vált sztálini tétel elméletileg félrevezető, nincs világosan kifejtve.” Hibás gazdaságpolitikát jelölt ki az a sztálini tételt, mely szerint a szocializmusban a keresletnek felül kell múlnia a kínálatot. „Nemcsak arról van szó, hogy alkalmas volt arra, hogy a kezdeti nehézségeket a szocializmus fölényeként ábrázoljuk, hanem arról is, hogy követendő gazdaságpolitikai célként tüntessék fel az általános, a cikkek széles skálájára kiterjedő áruhiány „biztosítását.” (Hoch [1956], 168. o.)

A tanulmány minősítése szigorúan titkos. Viszonylag nagyobb nyilvánosságot később, a kandidátusi disszertáció védelme alkalmából kapott, amelyre csak 1961-ben került sor.

Az OT felkérésére a bútortipar távlati fejlesztési tervének elkészítéséhez íródott a bútorkereslet várható alakulását felmérő, a keresletkutatási módszereket tesztelő tanulmány Hoch Róbert, Radnóti Éva¹⁶⁵ és Grolmusz Vince közös munkája. (1959]: *A bútorkereslet várható alakulása a II. ötéves terv időszakában*. Rövidített változata In: *Évkönyv II* [1958-59].)

A szerzők a bútorkereslet alakulását a reáljövedelmek függvényében vizsgálták korrekciós tényezőként figyelembe véve a házasságkötések számát, a lakásépítés alakulását és a kollektivizálást. A különböző szinten, összetételben megtartott vitákon a módszerrel és a felhasznált adatokkal kapcsolatban sok észrevétel hangzott el. A becslés egyébként kiállta az idő próbáját, tudomásom szerint a jelzett számok a megadott 5%-os hibahatáron belül alakultak. Hoch Róbert később sokszor emlegette, hogy a tanulmány labilis pontja a hibahatár megválasztása volt, de ezt a vita egyetlen résztvevője sem kifogásolta.

¹⁶⁵ Radnóti Éva (1928-2005) a műszaki egyetem politikai gazdaságtani tanszékéről ment át az Intézetbe. „Fúj politika” mondta egyszer Éva, s amikor Friss ezt megtudta, azonnal átvette az Intézetbe – a pletykák szerint. A Nagy Tamás vezette Általános osztályon kezdett 1958-ban. Kutatási témája a fogyasztói árak, árarányok, árképzés, stb. témakörhöz kapcsolódott. A közgazdasági összefüggések matematikai megfogalmazásának igénye indította arra, hogy beiratkozzon és elvégezze az ELTE matematika szakát. Vizsgálta az inflációt, az árindexeket tartalmi és képzésük szempontjából. Mennyire alkalmasak a hagyományos árindexek a reáljövedelem mérésére s vajon csak szubjektív okai vannak-e annak, ha a fogyasztói értékelés az árszínvonal alakulásáról nem egyezik meg a statisztikai értékeléssel. Olyan gazdaságban, amelyben mérsékelt (kúszó) infláció állandósul, a reáljövedelem mérése nem egyszerű feladat. (Radnóti [1974].) Száznál több cikket, tanulmányt, távlati tervezéssel kapcsolatos anyagokat publikált gyakran Hoch Róbert társszerzőjeként. Könnyen, elegánsan, jó stílusban írt és könyvei gyorsan népszerűek lettek. Kedves, szerény, jó humorú, humánus ember volt, senkit sem politikai sem személyes okokból nem bántott. Ragaszkodott politikai elkötelezettségéhez, s a rendszerváltás után az MSZP baloldali szárnyát választotta. Váratlanul rátört betegsége ellen rendkívüli akaraterővel, fegyelmezetten küzdött.

A fogyasztói javak iránti kereslet elaszticitás polgári történetét is bemutató írás **Varga István** cikke. A kereslet-elaszticitási vizsgálatok "egy empirikusnak mondható lépést jelentenek a mikroökonómiai szemlélettől a makroökonómiai szemlélet felé, írta, mert az egyén kereslete helyett a teljes kereslet vagy egyes csoportok összesített keresletének fogalmával és hatásaival foglalkoznak." (Varga [1956]: *A fogyasztói javak iránti kereslet elaszticitás*. Közgazdasági Szemle, 11-12. sz. 1369 o.) Következésképpen a fogyasztás tervezésére jól alkalmazhatók és illusztrálja is egyes cikkszoportokra végzett számításokkal. (A publikált változathoz fűzött lábjegyzetekben a szakkifejezések magyarázata a cikk lektorának, Hoch Róbertnek ajánlása.) (Hoch [1956]: *Lektorai vélemény Varga István: "A fogyasztói javak iránti kereslet elaszticitása" című cikkéről.*)

1956 nyarára elkészült, kizárólag hivatalos használatra és a Tudományos Tanács elé került *Az Ipari termelői árak egyes kérdései* című tanulmány. (**Jávorka Edit - Schmidt Ádám - Wilcsek Jenő** [1956].) Az Intézetben követett rend szerint a vitáról jegyzőkönyv készült és a teljes dokumentáció együtt, egybekötve, ma is olvasható.¹⁶⁶Tárgya az érvényben lévő termelői árrendszer felülvizsgálata, mennyire használható mérőeszközként és mennyiben képes ösztönözni a gazdasági célok megvalósításában. Előkészítendő az 1957-re elhatározott termelői árrendezést.

A korban az ipari termékek termelői ára két formában létezett: nettó termelői ár és bruttó termelői ár. A nettó termelői ár = önköltség + nyereség, bruttó termelői ár = önköltség + nyereség + forgalmi adó. Ebben az árrendszerben az állami vállalatok a termelési eszközöket egymásnak nettó termelői áron értékesítették, a szövetkezetek és kisárutermelők részére viszont bruttó áron. A fogyasztási cikkeket bruttó termelői áron számolták el a kereskedelem számára.

Állami tiszta jövedelem csak a fogyasztói árakban képződött. Helyét tekintve beékelődött a termelői és a fogyasztói árak közé. (Ezért viselte az egyik 68-as reform albizottság „*A termelői árak és a fogyasztói árak kapcsolata*” elnevezést.)

Elvben e két típusú ár függetlenedhet egymástól időben, mértékében és irányában. Az állam fogyasztói árpolitikájával szabályozhatta és irányíthatta a keresletet, befolyásolhatta az életszínvonalat, a forint vásárlóerejét, a lakosság reáljövedelmét, a vásárlóalap és árualap egyensúlyát, az állami központosított tisztajövedelem összegét anélkül, hogy a termelői árak módosultak volna. Termelői ár politikájával pedig elméletileg a termelés gazdaságosságát.

¹⁶⁶ Jelen vannak: Tudományos Tanács tagjai: Bíró Zoltán, Donáth Ferenc, Fekete Ferenc, Friss István, Haász Árpád, Háy László, Nagy Tamás, Péter György, Szabó Kálmán elvtársak. Egyéb meghívottak: Intézet részéről: Cukor György, Csákány István, Csendes Béla, Göncöl György, Horváth Lajos, Jávorka Edit, Schmidt Ádám elvtárs Pártközpont részéről: Halász István et. Tervhivatal részéről: Ajtai Miklós eln. h. Balázs Lajos, Kopátsy Sándor, Rác László, Wilcsek Jenő et. KSH részéről: Zala Júlia et-nő. M.T. Titkárság részéről: Tauszk György, Béres István et-sak. Pénzügyminisztérium részéről: Gadó Ottó, Solt Sándor et-sak. Kip. Min. részéről: Feszler Lajos et. Jegyzőkönyvvezetők: Kmoskó Ilona, Szeverényi Imréné. A Tudományos Tanács 1956. július hó 11-én tartott üléséről felvett jegyzőkönyv. MTA KTI T1/9.

Termelői ár azonban inkább a tervezés mérőszámaként készült. Változásuk csak az állami szektoron belüli elszámolást módosította. Az állami tulajdonon belül elszámolási összegeket irányítottak át egyik termelési ágból a másikba anélkül, hogy ezen iparágak közötti tényleges felosztása megváltozott volna. Ebben az árrendszerben a fogyasztói árakra hozott döntések a forgalmi adók és a dotációk rendszerében csapódtak le. A forgalmi adók idővel erodáltak és megjelentek a kulcsos adók, a tételes adók és a különbözeti adók.

A szocialista árrendszer vizsgálata következetesen érték-normatív volt. Az volt az elvárás, hogy az árak tükrözzék a társadalmilag szükséges ráfordításokat. Jelen esetben: a termelői árak legyenek a társadalmi munka mérésének eszközei. Az eredmény most is, mint a legtöbb esetben az a felismerés, hogy az elvárás és a valóság még köszönő viszonyban sincsenek. Az önköltség nem tükrözi a valós önköltséget, mert az önköltség elemei nem valós költségek, s mert nem tartalmazzák a termelés összes költségét. Termelői "árrendszerünk hiányosságai - az adott gazdasági mechanizmus és tervmutatórendszer mellett - számos esetben nem kívánatos irányba viszik az ösztönzést, sőt egymással ellentétesen ható ösztönző tényezők kialakulásához vezetnek"- írták a tanulmány szerzői. (Jávorka..*Ipari termelői árak* ..[1956], 55.)

A kutatók abból indultak ki, hogy továbbra is fenntartandó az a gyakorlat, hogy termelői ártól elváljanak a fogyasztói árak. Az új termelői árrendszerben reálisan megvalósíthatónak tartották a dotációs rendszer és a termelőeszközök forgalmi adójának megszüntetését, az önköltség számítás pontosítását, s bizonyos árváltoztatásokat.

A Tudományos Tanácsban lefolytatott vita azonban a tanulmány több pontját is érintette. Helyes-e a kétféle árrendszer szétválasztása (Kopátsy), értékarányokat fejez-e ki az önköltség arányos árrendszer, szükségszerű-e mind a két ártípusban az önköltségi elvet érvényesíteni (Péter György), melyen tényezőket vegyenek figyelembe az önköltségben, hol fizessék a forgalmi adót (a termelőeszközök árában is?), csak a fogyasztói árakban képződjön az akkumuláció, stb.

Figyelemreméltók Friss István vitazáró szavai. Az önköltségalapú árak, ha rosszak is, ha nem is egyértelműen meghatározhatók, jobbak az aktuális áraknál. „alapjában véve az 1957. évre tervezett árrendezés helyes célkitűzéseket fejez ki, előbbre visz, áttekinthetőbbé, különböző közgazdasági számítások számára használhatóbbá teszi az egész árrendszert.” A vitán felmerült még, hogy az állóeszköz felhasználást be kellene építeni kamat formájában az árakba, továbbá az „m” egy részét meg kellene jeleníteni a termelési eszközök árában, a kereslet-kínálatot is figyelembe lehetne venni, stb., ezek a javaslatok, mondta, idővel lehetnek egy ideálisabb árrendszer elemei. (*Jegyzőkönyv Az ipari termelői...*, 37. o.)

Ez az „ideálisabb” árrendszer az 1959. évi termelői árrendezés lesz, amennyiben az árakban a bérköltségek után 25% tisztajövedelmet és az önköltséggel arányosan 4-5% nyereséget építettek be. Az "**árrendezések**" időszak, amikor is az árak egy-egy részletén vitáznak,

1964 közepén zárult. Ettől kezdve a gazdasági mechanizmus reformprogramjába az **árreform** végrehajtása lépett be. Első átfogó anyagának Dr. Csikós Nagy Béla az MSZMP Közgazdasági Bizottsága számára készített *Az árképzés közgazdasági alapjai a szocialista építés jelenlegi szakaszában* című tanulmányának időpontját tekintette a reform-szakirodalom. Dr. Csikós-Nagy Béla [1965].)

1956. októberében *A hitel- és kölcsönesezők fokozott felhasználásának szerepe a vállalati gazdálkodás irányításában* című kutatás keretében elkészült négy tanulmány. A kutatók (**Gergely István, Schmidt Ádám, és Gadó Ottó, Kardos Géza** külső munkatársak) annak elméleti eshetőségét vizsgálták, vajon az állami ipari vállalatok körében a központi irányítását felválthatnák-e a pénzügyi eszközök.

Első lépés a "helyzetfelmérés". A forgóeszközrendszer finanszírozását¹⁶⁷ áttekintő munka szerzője külső munkatárs. (Gadó [1956].) Tanulmányát önbírálatnak is tekinti mondván, hogy különféle beosztásokban maga is részt vett a rendszer kiépítésében. Elfogadta azonban, hogy a rosszul működő mechanizmust ki kell javítani.

A teljes centralizáción alapuló rendszerben, Gadó nevezte így, a vállalatok számára a pénz a központilag előírt feladatok regisztrálására szolgált. Az állami vállalatot sem a pénz bősége, sem hiánya nem érintette. A fölös pénzeket azonnal elvonta az állam, a pénz hiányát pótolta. Az állami szektoron belül központilag *in natura* osztották el az anyagokat és árukat. Esetükben a pénz csak követte, regisztrálta az elosztási folyamat útját. A zavar a termelés végén eladhatatlan áruk formájába jelentkezett. A vállalatok önállóságának erősítésével a "pántlikázott" pénzeket a "pántlikázott" hitelek váltották fel.

A vállalathoz a pénz két csatornán keresztül jutott. A költségvetésből (minisztériumi számlákról), ebből képződött saját forgóeszköze és kaphatott bankhitelt, ami külső forrásnak számított. A saját eszköz is inkább kvázi saját eszköze volt, mivel az állam elvehette, átírányíthatta tetszése szerint.

Az adott mechanizmus jellege határozza meg, hogy a vállalatok jogkörét milyen módon kellene megváltoztatni - mondta Gadó. Az alternatívák: 1. a vállalat termelési, elosztási és önköltségi feladatait központilag előírt terv szerint kell teljesíteni. 2. a termelési tervet ugyan központilag írják elő, de a vállalat anyagilag érdekelt az eredményben. 3. a vállalat teljesen önálló. Az első esetben a finanszírozási rendszert szükségtelen átalakítani, mivel a vállalati eredményre nincs hatással.

A második esetben elméleti lehetőség, hogy a pénz folyósításán keresztül befolyásolják a vállalat működését. Ehhez azonban a vállalatokat a kellő nagyságú forgóalappal kell ellátni és rájuk kell bízni a gazdálkodást továbbá át kell gondolni a veszteségesen működők további

¹⁶⁷ A szocialista politikai gazdaságtan a szocialista vállalatok alapját a következőképpen osztotta fel: termelési állóalap (épületek, gépek) + termelési forgóalap (anyag, befejezetlen és félkésztermelés) + forgalmi alap (készárú, pénz). Az utóbbi két faktor együtt a forgóeszköz (saját + kölcsönesező). A magyar pénzügyi szóhasználat azonban álló és forgó eszközöket különböztetett meg a vállalat saját forrásai: állóalap és forgóalap szerint.

sorsát. A harmadik lehetőséget, a nyereségterv alapján működő rendszert Gadó nem tartotta célszerűnek.

A beruházások finanszírozásának jellemző formája az állami költségvetési juttatás, a tervhitel volt. (Schmidt¹⁶⁸ [1956].) Az állami költségvetésből, az éves költségvetés terhére elkülönítettek egy keretet a népgazdasági tervben előirányzott állami beruházásra. A keretet lépcsőzetesen osztották fel "mindenkinek jusson" alapon, ez által a beruházás sokszor értelmét is veszítette, mivel a megfelelő összeg nem állt rendelkezésre. Az állóeszközök felújítására és pótlására szolgáló amortizáció bár formailag a vállalatnál képződött, gyakorlatilag költségvetési pénznek számított, mivel a pótlás elvi fedezésére kijelölt beruházási hányadot be kellett fizetni a költségvetésbe. Az irányító szervek pedig ezeket az összegeket tetszésük szerinti beruházásokra átcsoportosíthatták.

Hogy lássuk az arányokat, 1955-ben a vállalati beruházások összege 8,7 milliárd volt. Ebből 8 milliárd költségvetési juttatás, 0,4 milliárd vállalatfejlesztési alap és 0,3 milliárd a bankkölcson. (Schmidt [1956], 3. o.) A javaslat kézenfekvő. A vállalatnál maradjanak ott a felújításra és pótlásra képződő, a valóságos értékeket jobban kifejező kulcsok alapján számított szabadon felhasználható saját forrásai. Alternatívaként felvetődött, hogy az ingyenes költségvetési juttatás rendszerét váltsa fel a költségvetési kölcsön rendszere. Amikor is a tervben elhatározott beruházásokra folyósított összeget a vállalat a bank közvetítésével kapja meg.

Gergely [1956] a kérdést egyenesen fel is tette: kiválthatók-e a központi utasítások megfelelő pénzügyi mechanizmusokkal? A finanszírozási rendszerrel szemben három kritériumot állított fel: a vállalati önállóságot ne sértse, segítse elő az operatív feladatokhoz való gyors alkalmazkodást és biztosítsa az automatikus, átfogó gazdasági ellenőrzést. Az iránymutató szempont **érték-normatív**. A vállalat vezetők, a közösség és a dolgozók egyéni érdekei "közös halmazát" Gergely a vállalati nyereségben találta meg.

A szerzők elképzeléseiben közös, hogy az állami vállalatok körében nagyobb szerepet szánának a pénz és hitelviszonyoknak ami bizonyos mértékben a tervutasításos rendszerről való letérés szándékát vetítette előre.

¹⁶⁸ Schmidt Ádám (1910-1998). 1933-ban szerzett jogi doktorátust, majd két évig a Bécsi Kollégium Hungaricumban folytatott közgazdasági tanulmányokat. 1946-ban a Gazdasági Főtanács titkárságára, 1949-től 1956-ig az Országos Tervhivatalba került, majd a Közgazdaság-tudományi Intézet munkatársa volt 1975-ig, nyugdíjazásának évéig. Azt követően tudományos tanácsadója. Egy időben az Intézet tudományos titkári feladatait is ellátta. „józan, empirikus beállítódás jellemezte gyakorlati gazdaságpolitikai és tudományos tevékenységét egyaránt. Ennek szellemében vezette a Varga István-féle 1957. évi gazdasági reformbizottság titkárságát. ...Kritikával és fenntartásokkal ugyan, de későbbi tevékenysége során is mindig támaszkodott a statisztikai adatokra. Személyes érdeme, hogy ez a szemlélet a hazai jövőkutatásba – aminek Schmidt Ádám egyik úttörője volt – is beépült. Munkássága elismeréseképpen a Magyar Statisztikai Társaság 1992-ben örökös tagjává választotta. Széles körű publikációs munkájának több statisztikai tárgyú tanulmánya jelent meg a Statisztikai Szemleiben is.” – emlékezett meg róla M.K. Dr., *Schmidt Ádám (1910–1998)*. Statisztikai Szemle, 1998. 10. sz.

1957-ben került vitára és védte meg a Rajk perben elítélt Kistarcsát megjárta, tragikus körülmények között elhunyt **Ausch Sándor**¹⁶⁹ Szemle cikkekkel bevezetett - és tanulmánnyal megalapozott kandidátusi disszertációját. (Ausch [1956a].) Azonos címmel könyvként is megjelent. (Ausch [1958].) Közgazdasági monográfiának nevezett munkájában a szerző az infláció kezdeteit a „győri program” 1938-as meghirdetésig vezette vissza. A hadigazdálkodás költségeit ugyanis nem adóbevételből, hanem papírpénz kibocsátásával fedezték.

A „szerző tudományos igényességgel nyúl témájához, - írta Berend T. Iván, s így az olvasó természetszerűen többet kap, mint amit a munka címe jelez; nemcsak a tulajdonképpeni 1945–1946. évi inflációról van itt szó, hanem annak háborús előzményeiről, a magyar gazdasági élet háború utáni helyzetéről is. Az 1945–46-os évek legfőbb gazdasági problémáit, az ipari termelés, a közlekedés, a külkereskedelem stb. helyzetét is tárgyalja a könyv.” (Berend T. Iván [1959]: *Ausch Sándor: Az 1945-1946. évi infláció és stabilizáció*. Magyar Tudomány, 3. sz.)

Magának a stabilizációnak a folyamatát, eszközeit, Ausch részletesen, számokkal alátámasztva mutatta be. Hangsúlyozta, hogy a hitelgazdálkodás rendszerének átalakítása fontos stabilizáló tényező volt, a termelés, a beruházási tevékenység, az áruértékesítés ütemének alakításában. „Ez a lényegében államkapitalista irányítás lépcsőfokot jelentett a tervgazdálkodás magasabb fokára.” (Ausch [1958], 164.o.) A Pető-Szakács szerzőpáros bővebb, világos megfogalmazásában: „Végeredményben tehát a stabilizációs pénz, -hitel és bankpolitika megteremtette az állam bankmonopóliumát, az intézményrendszer formális megváltoztatása nélkül megszüntette a pénzintézetek hagyományos vállalkozó, bankári tevékenységét, és döntően szolgáltatói feladatokra korlátozta munkájukat. Az államigazgatás pénz-és hitelpolitikában játszott döntő szerepe nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a gyáripar és a kereskedelem magánvállalatai az inflációs és stabilizációs politika következtében egyoldalú pénzügyi függőségbe kerültek az állammal szemben. 1947-ig még arra sem volt módjuk, hogy teljes képet alkossanak érvényesíthető követeléseikről, illetve tartozásaikról.” (Pető-Szakács [1985], 74. o.)

A népgazdasági tervezés kérdésköréhez kapcsolódva Ausch a tervezésben és a statisztikában használatos mérlegrendszert próbálta alkalmazni a megtermelt társadalmi termék realizálási feltételeinek, a zavartalanul ismétlődő újratermelési folyamatnak zárt, teljes, egységes

¹⁶⁹ Ausch Sándor (1922-1974). A Wikipédiában közölt életrajzi adatai szerint élete során fontos tisztségeket töltött be. MADISZ pécsi titkára (1945), a Gazdaságkutató Intézet tud. munkatársa (1946), a Magyar Külkereskedelmi Igazgatóság és a Gazdasági Főtanács miniszteri titkára (1947), a Leningrádi Tervgazdasági Intézet és a Moszkvai Közgazdasági Intézet aspiránsa (1948–1949), a KGST Moszkvai Titkárságának munkatársa (1949). 1949. novemberében azonban hazarendelték, majd Recskre internálták 1949-ben, 1956-ban rehabilitálták. 1955-től az Intézet kutatója, tudományos főmunkatárs, osztályvezető 1974 ig. Pár év megszakitással, amikor is 1961-1964 között a KGST Moszkvai Titkárságának tanácsosa volt.

tervezésére. Újszerű kísérletként értékelt tanulmányát az Intézet második *Évkönyve* közölte. (Ausch-Madarasi [1955]: *Kísérlet a nemzeti jövedelem újraelosztásának ábrázolására a pénzügyi mérlegek alapján*. Évkönyv II. [1958-1959].)

3.3.1.1.2. „TISZTA” ELMÉLET

Az Intézet nem mellőzheti a tőkés gazdaság és a polgári közgazdasági elmélet tanulmányozását sem, írta Nagy Tamás az Intézet munkáját ismertető-értékelő írásában az *Évkönyv* első számában. „A legfontosabb, átfogó, de egyúttal igen bonyolult feladat, amelynek megoldása nélkül a két világrendszer gazdasági versenyének perspektíváit nem lehet helyesen felvázolni: a tőkés újratermelés menetének elemzése, azoknak a hatásoknak a feltárása, amelyeket az állammonopolista tendenciák erősödése, a gazdaság militarizálása és a háborúk, a modern technikai fejlődés, a gyarmati rendszer szétesése és a szocialista világrendszer kialakulása gyakorol a tőkés újratermelés menetére, a válságokra és ciklusokra.” (Nagy Tamás [1957]: *Az Intézet munkája és a közgazdaságtudomány feladatai*. Évkönyv I., 30.o.)

A fő kérdések: időszerű-e Marx kapitalizmus kritikája, válság-elmélete, a bővített újratermelés marxi törvényei, a profitráta süllyedésének tétele. S ha igen, mennyiben vagy módosult formáikban, stb.

Megválaszolásuk a Nemzetközi osztály profiljába tartozott. A kutatók munkatársi viszonyából adódóan az egyes témák kapcsolódtak, kiegészítették egymást. Az osztályt **Göncöl György** vezette. Amerikai emigrációjából hazatérve feltehetően a moszkvai Világ gazdasági és Világpolitikai Intézet igazgatójához, Varga Jenőhöz fűződő unokaöccsi kapcsolata segítette 1948-ban a Külügyi Akadémia¹⁷⁰ igazgatói székébe. Berei Andor a külügy nagyhatalmú államtitkárának javaslatára és Nagy Tamás ajánlásával kinevezték a nemzetközi szakosztály vezetőjének az „első” Közgazdasági Intézetben.

„Világ gazdasági osztály osztályvezető Göncöl (Singer) György, jelenleg a külügyi akadémiai igazgatója. Csak kevéssé ismerem, Szőnyi elvtárs viszont, tudomásom szerint, jól és régről ismeri. Hosszú évekig dolgozott a berlini Varga intézetben. Kb. fél évvel ezelőtt Amerikából jött, ahol a pártoktatásban, mint egyik vezető dolgozott. Gazdasági szakképzettsége és tájékozottsága igen alapos és teoretikus téren átfogó. Különösen világgazdasági és világpolitikai kérdésekhez ért és elsősorban ezekkel foglalkozik. Igen éles eszű, gyors észjárású, szellemes, igen művelt nagy tudású. Hangulatai erősen befolyásolják, sértődékeny. Gyakorlati munkába néha pontatlan és nem elég rendszeres. Teoretikus és író típus, nem

¹⁷⁰ „A Külügyi Akadémia felállításáról az 1948. évi LVIII. törvény rendelkezett, amely a magyar külügyi igazgatás és a külkapcsolatokkal foglalkozó intézmények alkalmazottjai folyamatos képzése céljából jött létre. A Külügyi Akadémia kétéves oktatást biztosított, felette – a vallás- és közoktatási miniszterrel egyetértésben – a külügyminiszter gyakorolta a felügyeletet.” (Sáringner [2011]: *Fejezetek a magyar külügyi igazgatás 1945 és 1948 közötti történetéből*. Külügyi Szemle, 4. sz. 153. o.)

pedig szervező. Sokszor határozatlan, feltétlenül becsületes, jóindulatú és párthű.” (Budapest, 1949. február 9. Dr. Nagy Tamás).

Az Intézet megszűnését követően Erdős Péterrel és több munkatárssal együtt a Közgazdaságtudományi Intézet alapító tagjai között találjuk.

Göncöl a politikai gazdaságtant vitathatatlanul pártosan művelte. Minden művében ostorozta a kapitalizmust, gúnyolta a polgári elméleteket, a marxizmust, Lenin és a forradalmi proletáriátust, a szocializmust „magaslatáról” ítélkezett. Számára Marx, a marxi politikai gazdaságtan volt az alfa és az omega. Rendszerint bizonyítás helyett tételeiket sorolta.

Meggyőződéssel mondogatta, hogy a kapitalista országokra értelmezett növekedésmélet polgári „találmány”, mert valójában fejlődésképtelenek. Fejlődésre csak a szocialista országok képesek. A kapitalizmus új szakaszában a monopóliumoknál lecsapódó óriási tőkefeleslegek új formában, az árukivitel helyébe lépő tőkekivitelként értékesülnek. Következésképpen a piacprobléma elkerülhetetlenül kiéleződik a jövőben.

Az egyenlőtlen fejlődés lenini törvényének értelmében a nemzetközi szabad kereskedelem nem egyenlő értékek mentén történik. A fejlettebb és erősebb pozícióban lévő ország képes érvényesíteni érdekeit, reálbérszintjét stb. E gondolat melletti érvelésnek szánta korai cikkét. (Göncöl [1955]: *A külkereskedelem marxi elméletéhez. Ricardo és Marx kiinduló pontjának történelmi különbözősége*. Közgazdasági Szemle, 11.) Ebben Marx kritikai érvrendszerét sorra véve cáfolta Ricardo komparatív-költségek elméletét. Mondván, a költség-árelőny alapján bonyolított nemzetközi szabad kereskedelemben a gyengébb fél érdeke sérül. (Erdős Péter elfogadta, hogy két ország viszonylatában Ricardo-tétele statikusan igaz. De hozzátette a *Bér, profit, adóztatás* [1976] könyvének előtanulmányában a *Tanulmányorozatban* [1974], hogy Ricardo azonban pontosan tudta, hogy mindkét ország fogyasztói és tőkései csak akkor járnak jobban, ha a posztót is és a bort is Portugáliában termelnék és ebből a célból Angliában a posztógyártásba fektetett tőkét és munkát Portugáliába vinnék át. Akkor az áruk „valóságos árában” csak a piacra vitelük többletmunka különbsége jelenne meg. Erdős [1974], 12. o.) (Ricardo komparatív-költségek tantétele az elmélettörténeti tankönyvek elmaradhatatlan része. Következésképpen sokféle értelmezése, kritikája létezik. Pl. Csapó László [1955]: *David Ricardo : A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei című művének legújabb magyar kiadásához*. Közgazdasági Szemle, 2. sz., Mátyás Antal elmélettörténeti munkái, legutóbb Madarász Bevezető. (Ricardo [2017] és cikke *A „túl elméleti tőzsdeügynök”: David Ricardo és az Alapelvek kétszáz éve*. [2018], Közgazdasági Szemle, 5. sz.)

„A mai kapitalizmus fő tendenciáját szem előtt tartva az integráció külkereskedelmi kihatásai csupán másodlagos és alárendelt jelentőségűek. Az imperializmus világgazdasági rendszerében az árukivitel a tőkekivitelnek van alárendelve.” (Göncöl [1957]: *A piackérdés*

lenini elméletéről Közgazdasági Szemle, 4. sz.) (Ezt a tételét erősen vitatta majd Molnár. Lenin a monopóliumok uralmán felépülő kapitalizmust a tőkekivittel, a szabadverseny korlátlan uralmán alapuló régi kapitalizmust az árukivittel jellemezte. De a tőkekivittel az árukivittel eszközének tekintette. Molnár az USA statisztikai adataival támasztotta alá saját álláspontját. Valamennyi gazdasági mutató azt mutatta, írta, hogy a tőkekivitel jelentősége csökkent, beleértve a profitszerzésben betöltött szerepét.)

Vezérfonalként véve Lenin imperializmus elméletét – Göncöl példák sorával igazolta, hogy a külföldi tőkebefektetések lényegében gazdasági eszközökkel megvalósított annexiók.

„A háborús veszély viharfelhői jelenleg a legfenyegetőbbben a Közép Keleten, Szíria körül tornyosulnak. Az amerikai imperialista agresszió gazdasági rugói itt napnál világosabbak. De ugyanolyan világos azoknak az antiimperialista erőknek a tömörülése, amelyeket ez az agresszió a világpolitikai porondra hív. Az elszigetelt gyarmati háborúk ideje lejárt. Az arab népek immár egymástól nem elszigeteltek és ezenfelül szövetségben állnak a gyarmati igából már felszabadult népekkel és bizvást támaszkodhatnak a szocialista tábor vezető országának, a hatalmas Szovjetuniónak önzetlen támogatására.” – írta. (Göncöl [1957]: *Gazdaság és politika Lenin imperializmus-elméletében*. Akadémiai Értesítő - Magyar Tudomány, 11-12. sz. 480. o., Közgazdasági Szemle [1958], 1. sz.)

Az „értéktöbblet tőkésítése a kapitalizmus működőképességének szükséges, de nem elegendő feltétele. Az értéktöbblet realizálása a kapitalizmus működőképességének ugyanolyan szükséges, de nem elegendő feltétele. A kettő együtt az akkumuláció két ellentétes mozzanata; a kettő egysége a kapitalista gazdasági fejlődés szükséges és elegendő feltétele. Az akkumuláció e két mozzanatának ellentétességéből adódik éppen a kapitalizmus piacproblémája és ebből az akkumulációnak a válság által való periodikus megszakítása.” (Göncöl [1958]: *Piacprobléma és növekedés*. Évkönyv II. 88. o.)

Elmélettörténeti, a polgári történészeket bíráló korai tanulmányai sorába tartozik a mikro szemléletet elítélő, az Intézet első *Évkönyvében* közölt terjedelmes elmélettörténeti tanulmánya. „A mikroökonómiai szemlélet tulajdonképpen nem egyéb, mint a termelési anarchia elméleti tükröződése a polgári közgazdászok tudatában.” A makroszintű tervezésre követendő példaként a Tableau-t említi. (Göncöl [1957]: *Makroökonómia és értékelmélet*, Évkönyv 34. o.)

Az amerikai kapitalizmussal kapcsolatos illúziók szétoszlátásának szándékával fordította magyarra Veblen könyvét. (Veblen [1962]. A bevezetőnek szánt rövid *Előszavában* Veblen tudományos érdemének tekintette, hogy a tőke amerikai változatát a *business-t* különösen élősdi és ragadozó természetűnek írta le.

A szocialista országok fölényét szinte minden írásában hangsúlyozta. Vonatkozott ez a nemzetközi munkamegosztásra is. „A szocialista és a kapitalista nemzetközi munkamegosztásban egyaránt valójában az egységes világgazdaság létrehozásának

tendenciája fejeződik ki; de ez a kapitalizmusban szükségszerűleg csak tendencia marad, amelyet számos ellentendencia keresztez és hatálytalanít egészen a kapitalista világgazdaságot bomlasztó tendenciák felülkerekedéséig – a szocializmusban ellenben ezt a tendenciát „feltétlenül tovább kell fejleszteni és teljesen meg kell valósítani”. – gondolta. (Göncöl [1959]: *Megjegyzések a nemzetközi munkamegosztás egyes elvi kérdéseire*. Közgazdasági Szemle. 8-9. sz. 812. o.)

Az osztály kutatói közé tartozott **Molnár Ferenc** is. Az orvosi, kutató orvosi pályáját váltotta a közgazdászéra majd nyugdíjba vonulását követően ismét váltott, történész lett. (Könyvet írt Molitor néven II. Józsefről. (Molitor [1987].)

Feltehetően Erdős Péter javaslatára került az Intézetbe az „első” közgazdasági intézet megszűnését követően. „szűken vett közgazdasági tevékenysége mintegy három évtizedet ívelt át. Különböző intézményekben, tudományos műhelyekben dolgozott: a Nemzeti Bankban, az Országos Tervhivatalban, az ENSZ New York-i titkárságán, a Konjunktúra és Piackutató Intézetben. Leggyümölcsözőbb mégis az MTA Közgazdaságtudományi Intézetében - többszöri megszakítással - kifejtett tevékenysége volt. Ezen belül is a legértékesebbeknek a hatvanas években írott tanulmányait, vitacikkeit tartom.” - írta Szamuely Molnárra emlékezve. (Szamuely [1994]: *Molnár Ferenc (1923-1994) Nekrológ*. Közgazdasági Szemle, 6. sz.)

Az imperialista gyarmati rendszer szétesésével az elmaradottság megítélése új dimenziót kapott. A nyugati nagyhatalmak tartottak attól, hogy elvesztik befolyásukat a politikai és gazdasági függetlenségükért harcoló elmaradott országokban és a kommunisták kerülnek hatalomba. A fejlettségbeli különbségek megkerülhetetlenné tették magának a fogalomnak, a gazdasági elmaradottságnak körülhatárolását. Mely országok, milyen ismérvek alapján kapják ezt a besorolást, hogyan jött létre, s hogyan lehet kilépni belőle.

Molnár Ferenc elméleti jellegű tanulmányában magát a fogalmat a marxista politikai gazdaságtan módszerét követve, három: a termelőerők, a termelési viszonyok és a külső gazdasági kapcsolatok szempontjából értelmezte. Az olvasót kritikai szemlélettel vezette végig a polgári irodalom elméletén, majd saját álláspontját adatokkal erősítette meg. (A statisztika az erőssége későbbi írásaiban is.) (Molnár [1957]: *A gazdasági elmaradottság fő ismérvei, okai és leküzdésének perspektívái*. Évkönyv I.)

Az alulfejlettség legfőbb okát „mindenütt az imperialista hatalmak behatolására, átformáló, de ugyanakkor a gazdasági fejlődést eltorzító és hátráltató erőinek” hatásából vezette le. (Molnár [1957], 123. o.) Az elmaradott országok fejlődési perspektíváját következőképpen az határozza meg, hogy milyen erősen kötődésük az imperialista országokhoz.

Szentes Tamás szavaival: „A nem szimmetrikus, nem egyenlő partnerek között kialakult világgazdasági interdependenciák ténye és a jövedelmek képződésére és nemzetközi elosztására gyakorolt hatása, valamint az interdependenciák aszimmetriáinak a partnerországok gazdasága és társadalma belső integráltságával, illetve dezintegráltságával

való összefüggése egyértelműen a nemzeti fejlődés »külső« és »belső« tényezőinek, illetve feltételeinek az interakciójára, kölcsönhatásaira és kölcsönös meghatározottságaira vall.” (Csáki [2011]: *Fejlődés-gazdaságtan újraértelmezve*. Könyvismertetés. Közgazdasági Szemle. 9. sz. 809. o. (Mára már a fejlődő, fejlett, növekedő, legkevésbé fejlett, stb. jelzővel ellátott ország csoportokat kategorizálnak. A fejlődéstanulmány és fejlődés-gazdaságtan önálló tudományos diszciplína lett.)

Az elméleti, ideológiai kutatások bizonyos leágazásának tekinthetők Molnár korábbi keltű, tájékoztató jelleggel írt összehasonlító írásai. Az európai népi demokráciák, a gazdaságilag elmaradott tőkés országok gazdasági természetét vetette össze (társszerzőkkel is). (A vizsgált országok: Jugoszlávia, Lengyelország, Egyiptom, Kína, India, stb.) Ez utóbbi két országról egy nagyobb lélegzetű tanulmány készült az ismert sinológussal Tálás Barnával közösen.

(Dr. Molnár Ferenc - Tálás Barna [1961]: *Kína és India gazdasági fejlődésének összehasonlító vizsgálta*.) Tálás Barna 1958-65 között volt az Intézet kutatója. Kandidátusi címét is ott szerezte 1963-ban „*Kína szocialista gazdasági fejlődésének eredményei és problémái*” című monográfiájával.)

A hatvanas évektől Molnár Ferenc túllépett az összehasonlító vizsgálatokon, figyelme az amerikai „élő kapitalizmus” felé fordult. Az amerikai gazdaság második világháború utáni növekedését és válságait vizsgálta. Fő feladatának tartotta azoknak a szerkezeti változásoknak feltárását, amelyek a ciklusok módosulására ez idő alatt hatottak. Kandidátusi disszertációként benyújtott és 1962-ben védett, egy évvel később könyvében az elméletet részletes statisztikai adatokkal támasztotta alá. (Molnár [1962], Molnár [1963].)

Az Intézethez tartozott Friss István aspiránsa Vasziľiu Jorgosz¹⁷¹. A monopolista kapitalista állami beavatkozás tapasztalatainak elemzését vette fel kutatási programjába. A kiválasztott

¹⁷¹ Georgiosz Vasziľiu apja neves szemész, anyja fogorvos volt, s mint a ciprusi kommunista párt alapító tagjai részt vettek a görög polgárháborúban. Az ellenállás leverése után menekülniük kellett Görögországból. Vasziľiu Genfben és Londonban tanult, majd 1950-ben Magyarországon telepedett le. A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem politikai gazdaságtan szakát elvégezve Friss István aspiránsaként kötődött az Intézethez, a Göncöl vezette Nemzetközi Osztályhoz. Az újabb kutatások szerint a Rákosi korszakban a kémelhárítás beszervezte feltételezhetően a görög emigránsok megfigyelésének feladatával, 1959-ben az AVH kényszerítette informátori feladatokra. (Marko [2018].) Jorgosz angol állampolgárként szabadon utazhatott külföldre. 1957 februárjában elvállalta, hogy átadja a szerzője Fekete Sándor álneve után *Hungaricus*-ként emlegetett illegálisan terjesztett röpiratot a párizsi magyar emigráció egyik vezetőjének, Fejtő Ferencnek. Az akcióról tudomása volt Kornai Jánosnak is. „Nem én bízattam erre, de tudtam róla” – említi önéletrajzában. „Fejtőéknek fontos volt, hogy Jorgosz az én nevemre is hivatkozhatott. Ez segített meggyőzni a párizsiakat, hogy nem provokációról van szó.” (Kornai [2005], 131. o.) Itthon, pár hónappal Nagy Imre és társai kivégzése után, a politikai vezetés le akart számolni tágabb szellemi körével is. A *Hungaricus* ügyben indult nyomozást 1958 októberében letartóztatások, 1959 elején perek követték. Az állambiztonsági nyomozók a bizonyítékok megszerzésére egész sor besúgó hálózatot működtetettek, az informátorokat rendszerint az érintett személy baráti köréből választották ki. Jorgosz együttműködését végül is, többszöri sikertelen próbálkozás után, beszervezésével kényszerítették ki. Jelentenie kellett intézeti baráti köréről. Hogy feladatát teljesíthesse, az állambiztonsági hatóságok Frisshez fordultak, hogy késleltesse a védés időpontját. Az 1959 májusára elkészült disszertáció védésére decemberben került sor, és Jorgosz 1960 januárjában elutazhatott. Addigra a Mérei-Fekete csoport ügyében a súlyos ítéletek megszülettek és szerepe okafogyottá vált. „Gergely” fedőnéven voltaképpen egy évig működött,

ország Anglia, ahol a gazdaság konszolidálása, a szociális feszültségek kezelése széles körű állami szerepvállalást követelt meg, és ahol jelentős állami szektor létezett a költségvetési és hitelpolitikai eszközök mellett. Anglia mellett szólt az elérhető bőséges irodalom, valamint az, hogy elutazhatott.

A gazdaságpolitika legfőbb feladatai: a gazdasági növekedés ösztönzése, a teljes foglalkoztatás, az árstabilitás, kiegyensúlyozott fizetési mérleg és stabil font biztosítása. E célok közül a tárgyalt időszakban a Munkáspárt az államosítást, az iparfejlesztést és a fogyasztás korlátozását vállalta fel programjában, a konzervatívok pénzügyi egyensúlyra, a font stabilitásra törekedtek. Paradox módon a Munkáspártot a szocializmus elárulásával vádolták meg növekedési-programjáért. A kapitalista rendszert éppen olyan életképesnek tartják, mint a szocializmust, sőt a szocialisták egyes képviselői Anglia gazdasági rendszerében magát a szocializmust fedezték fel.

Vasziliu fő következtetése, bár nem bizonyította, hogy „sem a tőkésekre, sem a népre, a munkástömegekre támaszkodó gazdaságpolitika nem biztosíték, az angol gazdaság problémáit csak az Angol Kommunista Párt képes megoldani, „össze kell törni a monopóliumok erejét, szakítani kell az imperialista politikával és a néptömegekre támaszkodva kell előrehaladni.”(Dr. Vasziú [1961], 94. o.) A könyvről egy rövid ismertetés jelent meg. Gárdos László [1962]: *Vasziú Jorgosz: Az állam gazdasági beavatkozásának eszközei Angliában*. Közgazdasági Szemle, 6. sz.)

Az Intézet munkájáról és eredményeiről csaknem teljes képet kapunk az 1957-ben kiadott első *Évkönyvből*, amelyet még három követett. (*Évkönyv* [1957, 1958-1959, 1960-1961, 1962-1964]. Ezekben a kutatási témák, a kutatók nevének felsorolásától kezdve a külföldi kapcsolatok bemutatásán át, a könyvtárban és dokumentációban végzett munkák ismertetéséig minden megtalálható.

Az első *Évkönyvben* 15 nagyobb tanulmány olvasható 21 szerzőtől. Többnyire az Intézetben megvitattott kutatási eredmények és a Közgazdasági Szemlében közölt publikációk terjedelmesebb, átdolgozott változatai.

Friss István megbízó és döntéshozó is volt egy személyben. Mindkét minőségében kellő információhoz jutott. Az intézeti tudományos viták, kutatási eredmények, a különböző szempontok szerinti érvelések szakmailag felkészítették. A pártban betöltött magas funkciója révén pedig érzékelte a politika kompromisszum készségének határait. Ezt igazolják a tömeges megtorlás 1957-59-es évei.

de a beszervezési dokumentumon kívül jelentései nem kerültek elő. 1988-ban Ciprus harmadik köztársasági elnökévé választották (Részletes életrajza I. Hegedűs B. Géza, *Interjú* [1999], *Hungaricus ügy* Gál [2013], ügynöki múltja Marko [2018].)

3.3.1.2. 1959-1970++

3.3.1.2.1. A RÉSZMEGFIGYELÉSEKEN TÚL

Az 1960-as évek elejétől a kutatók egy része előtt megnyílt a világ, megismerkedhettek nyugaton elismert tudósi teljesítményekkel, bekapcsolódhattak a nyugati tudományos életbe. Külföldi utazások, egyetemi, kutatóintézeti ösztöndíjak, szakmai és baráti kapcsolatok, konferencia meghívások segítették „valakivé válásukat”. Műveik megjelentek különböző nyelveken, leginkább angolul, fontos szakmai szervezetek tagjai lettek, bekerültek a nemzetközi folyóiratok szerkesztőbizottságaiba, a nyugati tudományos élet áramába. Egyéni kutatói pályák ívelhettek felfelé. A „nyugatosodási-felzárkózási-híressé válási” folyamatában a teljesítmény mellé elméletileg megadatott a „kapcsolati háló”, a világhírű hálózatkutató Barabási Albert-László sikertörvényének második feltétele. (Barabási Albert-László [2018].)

A hazai fősodort a reformokban gondolkodás megindítása, a gazdasági mechanizmust kialakító alapkutatások jelentették. Mai elvárás szerint az eredmények leképeződése „beteljesült innovációk”: a jövedelemszabályozás, nyereségérdekeltség, ösztönzés, anyagi érdekeltség, gazdaságosság, szállítási szerződések, árak, kereslet-kínálat, stb.

A tervezés „tudományos alapokra helyezése” szabad utat kapott. Az elektronikus számítógépek megjelenésével pedig nagyléptékű matematikai, optimalizálási modellkísérletek indulhattak, tervvariánsok készülhettek.

Egyfajta kísérletnek szánta **Bródy András** kandidátusi disszertációját. (Bródy [1960].) Vitájára 1961-ben került sor. Alcímének hármas tagolása: *a felhasznált absztrakciók, azok korlátai, és a számítások pontossága*, a matematikai közlemények logikáját követte. Mintegy jelezve mély tiszteletét e tudományterület iránt. És erőfeszítését, hogy a tudományok sorában a közgazdaságtudomány is helyt kapjon.

Tanulmányában Bródy hazai viszonylatban először, vagy az elsők között az ágazati kapcsolatok mérlegének, az input-output modell elméleti alapjainak marxista értékelésével, gyakorlati alkalmazásának hibahatáraival foglalkozott. A matematikai modell közgazdasági tartalmát három elméleti kiindulópont: a marxi munka-értékelmélet, a szocialista országok tervezési mérlegmódszere és a piaci egyensúly elmélete alapján vezette le. Ahhoz, hogy a modellel végzett számításokat a hazai gyakorlatban is alkalmazhassák az újratermelést a nyugati rendszertől eltérően, az értékek és használati értékek újratermeléseként ábrázolta.

Bródy Marx munka-értékelméletét nem találta idegennek az input-output rendszerű felfogástól. A klasszikus tételben, mely szerint az áru értékét az újratermeléséhez társadalmilag szükséges munka határozza meg, véleménye szerint, benne rejlik a termelési ágazatok tervezésének módszere. A dolgozatban már érintett olyan kiindulópontokat, amelyeket az idők során egy-egy nagyobb lélegzetű tanulmányban bontott ki. Ilyen volt a modell-fogalom, az adatok megbízhatósága, a számítások pontossága, a koefficiensek

változatlansága, stb. Úgy találta, hogy matematikailag bizonyította, hogy számítási módszere pontosabb eredményekhez vezet, mint amilyent a kiinduló adatok alapján várhatnánk.

Kivételesen eredeti, élvezetes, szabatos stílusban írt. A disszertáció **intézeti** vitáján azonban még ezt is lehetett kritizálni. "A tanulmány stílusa eredeti, a közgazdasági irodalomban meglehetősen szokatlan és talán túlságosan könnyed. Véleményem szerint a szerző stílusa a tanulmányt olvasmányossá teszi, vitatható azonban, hogy ez az olvasmányosság érdeme-e, vagy hibája-e a tanulmánynak. A szerző fogalmazás-módja nem mondható túlságosan tömörnek, ez azonban ilyen, viszonylag sok matematikai módszert alkalmazó közgazdasági tanulmánynál szükséges és helyes." Nyitrai Ferencné [1960], *Megjegyzések Bródy András: „Az ágazati kapcsolatok mérlege. A felhasznált absztrakciók és azok korlátai. A számítások pontossága” című tanulmányához.* augusztus 9. 3. o.) A tanulmány könyvként való megjelentetését nem javasolta. Legfeljebb az intézet kiadványaként, illetve folyóiratcikként rövidített formában, kevesebb matematikai bizonyítással. (Három évvel később megjelent Bródy [1964].)

„Bármennyire „nehéz” is a téma, írta a másik opponens, mégis „könnyebben” kellett volna megírni. A dolgozat túlzott tömörsége helyenként az érthetőség rovására megy.” (Dr. Ganczer [1960], *Megjegyzések Az ágazati kapcsolatok mérlege. A felhasznált absztrakciók és azok korlátai. A számítások pontossága” c. tanulmányához.* 3. o.)

A **védésen** a bíráló bizottság elnöke Ajtai Miklós, az Országos Tervhivatal elnöke, az értekezés opponensei Bod Péter a matematikai és Ausch Sándor, a közgazdasági tudományok kandidátusa. Kiemelték és elismerték a tárgyválasztás fontosságát. A hibakorlátokra vonatkozó gondolatok újszerűségét, a tudományos eredményeket.

Az élénk és tartalmas hozzászólásokból a modell-adatok hibahatáraitól folytatott diskurzust emelem ki. A tanulmánynak a hibakorlátokra vonatkozó gondolatai újszerűek, a konkrét hibakorlátokra vonatkozó becslései sok meglepő és a gyakorlati munkában jól felhasználható tudományos eredményt adnak. – mondta Ausch. Különösen fontos az a rész, amelyben felhívta a figyelmet a kerekítésekből és a statisztikai mérésekből adódó hibákra.

Bod Péter kétségeit fogalmazta meg. Meglehet, hogy a közgazdaságilag elfogadható agregálás semmiféle hibát nem okoz, miként Bródy állította, mondta, de „Akárhogy is agregálunk, az összevont matrix kevesebb információt tartalmaz, mint az agregálatlan. Minden olyan számításnál hibákat idéz elő az agregálás, amelynél az össze nem vont tábla minden információjára szükség lenne.” (A védésről beszámolt P.O. [1962], *Közgazdasági Szemle*, 12. sz. 1518. o.)

Varga István szerint talán azt is meg kellett volna nézni, hogy a hibák az adatok természetéből következnek-e avagy a számítási módszerekből. Bródy válaszában elismerte, hogy általában hibákról beszélt, akár aggregálási, akár mérési, számolási, stb. hibákról szólt. Azonban

hozzátette, hogy a matematikai becslés szempontjából teljesen mindegy, hogy a hiba milyen eredetű.

Ganczer Sándor elvárta volna, hogy a koeficiensek változatlanóságának feltételezése nem független a társadalmi viszonyok befolyásától. Ezt jeleznie kellett volna a szerzőnek. „A kapitalista országokban szükségszerű az a kiindulás, hogy a koeficiensek változatlanok. Itt — rövidebb időszakot tekintve — ezek valóban nem változnak lényegesen. Nálunk azonban abból a feltételezésből kell kiindulni, hogy az összefüggések jobb ismeretében mód van a koeficiensek változásának meghatározására. Szocialista viszonyok között is megvan persze a változatlan koeficiensek alkalmazásának jelentősége, ha gyors számítási eredményekre van szükség.”(P.O. [1962], 1518.)

P.O. fontosnak tartotta, hogy a védésről adott beszámolójához hozzátegye Bródy „értékes kritikai megjegyzéseket fűz a Leontief féle megalapozásához és rámutat e modell koncepciójának tényleges történelmi gyökereire.”(P.O. [1962], 1515. o.)

"Amit egy kicsit szégyellek ma is, nyilatkozta évtizedekkel később Bródy, az hogy első könyvemben, a kandidátusi disszertációmban még javában szidtam Leontiefet, hogy nem vallja be az igazi gyökereit. Leleplezem, hogy Sztrumilintől és Popovtól plagizál. Ebben van is némi igazság, mert tényleg plagizált és tényleg nem említette meg Nyugaton, hogy mi köze van a szovjet közgazdászokhoz. Nemsokára kiderült számomra, hogy Visinszkij elvtársnak megvolt a párja McCarty személyébe. Leontief ezért nem nyithatta ki a száját." (*"Miért hagytuk,..."* [1994], 311. o.)

A feldolgozott adatok pontosságát fontosnak tartotta. Mindig hangsúlyozta, hogy sok a becslés, a bizonytalanság, feltételezett összefüggés, a közvetlen adatgyűjtéssel alá nem támasztott adat. Ellenőriz, adatokat, módszert, eredményt. Keresi az adatgyűjtésből származó hibákat. Ez különösen vonatkozik első számításaira. A mérés, a mérés módszerének, a számok tartalmi pontosságának tisztázása mellett kutatói alkata vitte ebbe az irányba. A valódi kutatás ugyanis onnantól indul, amikor a kutató kezébe vesz egy adatot. Nevezhető ez a tények tiszteletének, a kibogozás örömeinek, de én inkább a gondolkodó elme lételemének tekintem - mondta.

Az adatok, mint pontos információ közvetítők iránti elkötelezettségéből született pár évvel később a gazdasági növekedés hosszú távú ütemének időszora. Az „alábbiakban néhány hosszabb idősort mutatok be. Összeállításuk igen egyszerű és durva módon történt. Az így nyert adatok távolról sem pontosak és megbízhatóak. Arra azonban mégis alkalmasak, hogy az alapvető összefüggéseket és nagyságrendeket feltárják.

Ezzel két alapvető dolgot szeretnék bizonyítani. Először azt, hogy ilyen természetű adatsorok összeállítása lehetséges, mert rendelkezünk a megfelelő statisztikai alapadatokkal. Másodszor azt, hogy az ilyen adatsorok összeállítása szükséges, mert lényegesen megváltoztatják gazdasági fejlődésünkről alkotott véleményünket, s így nagyon is befolyásolhatják

döntéseinket, nemcsak távlati terveinket, hanem a legközelebbi jövőt illetően is. (Bródy [1967]: *Gazdasági növekedésünk üteme 1924-től 1965-ig*. Közgazdasági Szemle, 4. sz. 417. o.) Később kiegészítette az 1990-es KSH-évkönyvben közölt adatsorral. (Bródy [1992]: *Gazdaságunk az ezredfordulón*. Közgazdasági Szemle, 10. sz. 995. o.)

A nagyszabású elméleti és statisztikai munka és adatgyűjtés hozadéka volt 1966-ban a termelés tőkeigényességéről Rácz Jenővel megosztva publikált könyve is. Előzménye Bródy *A beruházások távlati tervezésének egy fontos mutatójáról* címmel írt tanulmánya. (Bródy [1961a]). Ez a mutató a beruházott tőke és a termelés aránya.

Fogalmi és módszertani problémákkal indított. Mit mérünk, mit viszonyítunk mihez. Bruttó termelés, nettó termelés, termelési lépcsőfokok, lekötött tőke, beruházott tőke, stb.. Hipotéziseket fogalmazott meg. A tőke/termelés hányados alakulását vagyis a termelés tőkeigényességének változását elemezte rövid és hosszú távon. A gazdaság egészére és iparágakra nézve. Tétele: a hányados lassan növekszik mindaddig, amíg a modern nagyipar ki nem szorítja a kisárutermelést, ezt követően gyorsulva csökken. Levont következtetése: saját és más országok tapasztalataira és adataira támaszkodva előre jelezhető, vagyis tervezhető e mutató alakulása.

A tanulmány részletes és tartalmas bírálatot kapott. Rácz Jenőtől terjedelmeset. Szinte minden bekezdéshez fűzött kiigazító észrevételeket. (Már a tanulmány címénél elakadt, csak sejteti a témát, írta, inkább illik egy szépirodalmi műre. Rácz [1961]: *Megjegyzések*, 1. o.) Feltehetőleg ezért jelent meg könyvük két részre osztva, kettőjüktől. (Bródy-Rácz [1966].) A magyar iparról szóló részt Rácz írhatta meg. Bródy nem vette jónéven és évekkal később megírta angolul.

Érték és újratermelés címmel 1968-ban védett akadémiai nagydoktori disszertációja hozta meg számára a nemzetközi ismertséget. Könyvként 1969-ben jelent meg, s angolul két alkalommal is kiadta a North-Holland kiadó. ([1970, 1972], az előszót W. Leotief írta.)

A könyv alcímében visszafogottan és pontosabban jelezte tartalmát: *Kísérlet a marxi értékelmélet és újratermelési elmélet matematikai modelljének megfogalmazására*. „Azzal az igénnyel lépett fel, hogy az elméletet és gyakorlatot, a marxizmus közgazdasági alapeszméit és a modern közgazdaságtan és számítástechnika nyújtotta praktikus lehetőségeket egységes egészbe illessze össze. A szerző a kutatás folyamán – mint írta – arra a meggyőződésre jutott, hogy „a munkaérték elmélet és az újratermelési elmélet – a marxista gondolatrendszer e két alapvető oszlopa – módot ad modern tudásunk megalapozására is.” - méltatta a munkát Kondor recenziójában. (Kondor [1970]: *Bródy András Érték és Újratermelés*. Magyar Tudomány 1. sz. 75. o.) A marxi modell átírható egy input-output modellbe. A könyv három részből állt. Az első rész–. az egyszerű és bővített újratermelés matematikai modelljét vezeti le. A második rész a marxi értékelmélet problémáit tárgyalja, az első részben felállított modellek segítségével. Bizonyítja, hogy az értéktípusú árrendszer az

egyszerű újratermelés sajátja, míg a bővített újratermeléshez a termelési, illetve a kétcsatornás árrendszer kapcsolódik. A harmadik részben modelljének a tervezési feladatokra való alkalmazási lehetőségeit tárgyalta, végiggondolva a modellek előnyeit és hátrányait.

A könyv, mint említettem, Wasily Leontief méltató szavaival jelent meg. „Bródy András könyve ott folytatja, ahol Lange abbahagyta. Könyvében olyan elméleti kérdésekben jut előre, amelyek a nyugati közgazdasági folyóiratok legújabb kiadványaiban kerültek megvitatásra, miközben rámutat arra, hogy a feltett kérdések és válaszok hogyan kapcsolódnak Marx Károly és más klasszikus közgazdák munkáihoz. Eredményesen használja fel a formális matematikai kifejtés kifejező eszközeit, de hasonlóan támaszkodik intuitív megsejtéseire is, ami végül is a legfontosabb forrása minden analitikus gondolkodásnak. Elméleti vizsgálódása során világosak előtte azok a különleges problémák – és ezekre az olvasó figyelmét is felhívja –, amelyek mindakkor felmerülnek, amikor a megfigyelt tényektől a matematikai formuláig és a matematikai formuláktól ismét a megfigyelhető valósághoz kell eljutni.

Az elméleti szakember a gazdasági növekedés alapvető problémáinak eredeti és érdekes diskusszióját találja e kötetben. Az input-output analízisben, illetve a gazdasági növekedés modern matematikai elméleteiben nem jártas általános közgazdász számára pedig e könyv mindkét tárgy szisztematikus bevezetését nyújtja."

Műve olyannyira sikeres lett, hogy a *Palgrave* lexikonban a munkaérték-elmélet és az input-output teoretikusának tekintik. Oscar Lange folytatójának, ahová könyvének előszavában Leontief is tette. – panaszkodott az 1994-es interjújában.

Az *Érték és újratermelés* szerves folytatása és továbbfejlesztése a *Ciklus és szabályozás* című tanulmány (1978), és könyv (1980), *Lassuló idő* tanulmány [1982], és könyv [1984] majd a *Near Equilibrium* zárta a sort 2004-ben, melyet kínaiul is kiadtak 2009-ben. És rengeteg cikk, publicisztikai írás.

Figyelme a ciklusok, az egyensúlyt örökösen megsértő ciklikus mozgások felé fordult, vajon miért jönnek létre, milyen hosszan tartanak, vajon érvényes-e a hosszú távú Kondratyev-ciklus. Az egyensúly fogalma, az egyensúlyi állapotba elvezető folyamat szabatos matematikai megfogalmazása, a gazdaság dinamikája foglalkoztatta, a változás és a gyorsulás, a gyorsulás közgazdasági értelmezése. A szabályozás árjelzések nélkül gondolat körben nála a „készlet-változása” adta a növekedés dinamikáját Kornainál a vegetatív szabályozás egyik eleme.

Hoch Róbert „A kereslet szerkezete és a jövedelem alakulása” című kandidátusi disszertációjának vitájára mint már említettem csak 1961-ben került sor. A tanulmány kiegészült a szubjektív keresletelmélet marxista bírálatával, és teljesebbé vált a keresleti függvények, az előrejelzésére alkalmazható ár- és jövedelemrugalmasságok bemutatásával. (Hoch [1961].)

Hoch a keresletkutatás módszereiről leválasztotta a szubjektív keresleti elméletet. Hibásnak tartotta ugyanis az indifferencia felületekről szóló tanítás két alapfeltevését. Szerinte a fogyasztó nem az összhaszon, hanem szükségletei egyensúlyára törekszik. Szükségleti egyensúlyon a kielégítetlenül maradt hiányérzetek körülbelül azonos intenzitását érti. A fogyasztó a tényleges ársík pontjai között, vagyis pénzjövedelméből az adott árak mellett megvásárolható jószágkombinációk között választ, s értékítélete megváltozik, mielőtt ezek a kombinációk az ársík elmozdulásával elérhetővé válnak számára. Megítélése szerint a termékek közötti általános helyettesíthetőség az átfogó termékcsoportok esetében nem létezik.

Az értekezés opponensei dr. Bognár József és Nagy Tamás. Mindkettőjük véleménye részletes és tárgyyszerű. Bognár inkább pragmatikus szempontból a keresletkutatásra, Nagy Tamás az elméleti részre helyezte a hangsúlyt. Keményen bírálta Hoch haszon-kiegyenlítési koncepcióját. „Véleményem szerint ... a fogyasztói magatartásának a disszertáns által megkísérelt újfajta „magyarázata” nem helyes (tulajdonképpen egy meglehetősen primitív és felesleges pszichologizálás), és a racionális fogyasztói magatartás magyarázatában nem helyettesítheti a haszon-/előny/ maximalizálási koncepciót, amelyet Hoch Róbert elvileg elutasít. Nézetem szerint a haszon-/előny-/ maximalizálási koncepció nem azért nem magyarázza helytelenül a gazdaságosság elvével a fogyasztó magatartását, mert a fogyasztó számára haszon/előny/ elvileg maximalizálhatatlan, hanem azért, mert a valóságban a fogyasztók alapján véve nem aszerint az elv szerint járnak el.”(Nagy T. [1961]: *Opponensi vélemény Hoch Róbert kandidátusi disszertációjáról*. 10. o.)

Hoch mindig büszke volt arra, hogy bevezette a szükségletek intenzitásának fogalmát, annak ellenére, hogy évekkel később Erdős Péter gúnyolta érte. "lám Arisztotelész nyomán Hoch is felismerte a szükségletek intenzitásának fontosságát". Később könyvének lábjegyzetében annyit elismert „Megtanultam Hoch Róberttől, hogy az „egyének közvetlenül a szükségleteik intenzitását vetik egybe a szükségletcsillapítás költségeivel, és, hogy ez a szükségletintenzitás – a dolgok megszerzésére törő vágy – korántsem mindig arányos a megszerzett dolgok hasznosságával”. De, hogy Hoch ne bízta el magát, így folytatta, „Igaz: ennyit másoktól is megtanulhattam volna. De megtanultam Hoch Róberttől azt is, s ez az ő valóban lényeges gondolata, hogy a szükségletintenzitás – dolgok megszerzésének vágya – az áraknak is függvénye, holott a dolgok hasznossága lényegében véve független e dolgok árától.”(Erdős [1976], 33. o. lj.)

A szükségletek eltérő intenzitásának és kielégítésük eltérő intenzitással átélt pozitív élményének a nemzetközi irodalomból jól ismert Ota Sik is különös figyelmet szentelt. A szükségleti hierarchiák kialakításánál, írja, az "intenzitás-érzetének különbségei, amelyek a szükségletkielégítésre való törekvések érdekké történő átalakulását meghatározó tényezők közé tartoznak, fontosak." (Sik [1991], 20. o.)

Noha a disszertáció a korai magyar keresletkutatás alapművének számított, soha sem jelent meg. (Ebben szerepet játszott Erdős Péter túlzott elvárása is.) Egyes részei cikkekben kaptak nyilvánosságot, a keresletelemző módszerek összefoglalóan pedig csak a munkatársaival közösen írt könyvben. (Hoch- Kovács- Ördög [1982].)

A fogyasztói árképzésről írt munkák sorába tartozott az élelmiszerek fogyasztói árképzésének kritikai elemzése, a Hoch Róbert vezetésével folytatott kutatás. (Hoch [1966]). A csoport a hatósági fogyasztói ármegállapítás módszereit vizsgálta az adott vezetési és gazdálkodási rendszerben és visszahatását az összmechanizmus működésére. Az ár ugyanis szorosan kapcsolódik a termelés, a realizálás, a tervezés, stb., egész rendszeréhez.

A szerzők lépésről lépésre követték az élelmiszerek és az élvezeti cikkek árképzésének menetét. Leszűrt következtetésük, hogy a hatósági ármegállapítás önmagában nem nevezhető tervszerű árpolitikának, hogy az előkalkulációra épülő önköltségarányos ár nem életszerű, bürokratikus konstrukció, hogy rugalmas árpolitikát kell folytatni, és a kereslet-kínálat egyensúlyához kínálati oldalról is közelíteni kell, stb. (A szóhasználat még árképzés volt, az ármegállapítás később váltja fel.)

A fogyasztói árakról folytatott vitában a szerzők indokoltnak tartották, hogy a fogyasztói árak kiindulópontja az önköltség alapján felépített centrum ár legyen, megengedve az esetenkénti eltérést. További válaszra várt, hogy a nettó termelői árak és fogyasztói árak miként kapcsolódjanak egymáshoz. „Együttmozogjanak” vagy „eltérjenek-e”. Az utóbbi esetben a fogyasztói ár politikaát el lehetett választani a termelői ár politikától más-más célokra tekintettel.

„A könyv valóságos enciklopédiája az élelmiszeripari termékekre és az iparilag feldolgozatlan élelmiszerekre vonatkozó különböző közgazdasági ismereteknek.” – értékelte a recenzens a könyv tartalmát összefoglaló, pontos, logikus ismertetésében. (Fall [1967]: *Hoch Róbert és munkaközössége: Az élelmiszerek fogyasztói árképzésének kritikai elemzése Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966. 523. 1. Közgazdasági Szemle, 7-8. sz. 989. o.*)

Hoch Róbert kutatásainak, elméleti tételeinek mintegy foglalata volt akadémiai doktori disszertációja, „*Fogyasztás és ár*” (Hoch [1971] könyvként [1972], angolul [1979].) A ráfordítás arányos árak elvárásával szemben egy sajátos, új koncepciót fejtett ki, a hozadéki elvre épülő ár és struktúra politikát. Rendre végig vette a keresletelmélet főbb kérdéseit. Bár nem fogadta el a szubjektív értékelméletet, a közömbösségi felületek elméletére épülő elemzéseket, a keresleti függvényekre építkezést alkalmas módszernek ítélte. Célfüggvénynek a népgazdasági hatékonyságot tekintette. Értve ezen az erőforrások fogyasztási volumenben mért hozadékát. E hozadék alakulása felállítja az ágazatok rangsorát.

Szabályozott piaci ármechanizmusban az állam feladata, hogy viszonylag alacsony fogyasztói árral szélesítse a preferált ágazatok termékeinek piacát és viszonylag magas termelői árakkal szorítsa vissza a nem preferált ágakét. (Az utóbbi évtized(ek)ben vezető közgazdászok (Aghion, Acemoglu, Stiglitz, stb.) a természeti környezet védelmében elfogadnak bizonyos mértékű állami beavatkozást a gazdasági folyamatokba. Pl. az állam adópolitikával segítse elő a környezetbarát technológiaváltást. Adóztassa meg a termék előállítója szempontjából profitábilis ámde környezetszennyező technológiával történő gyártást. A környezetkárosító technológiával előállított termék ára viszont tükrözze az okozott környezeti kárt. (Stiglitz [2016].)

A tervezet intézeti vitáján az opponensek Csikós-Nagy Béla és Szabó Kálmán elismerték a mű tudományosan magas színvonalát, belsőleg logikus rendszerét, megfelel az akadémiai disszertációval szemben támasztott követelményeknek. De erősen vitatták az ún. hozadéki elvre épülő ár valamint termelési és külkereskedelmi struktúrapolitika koncepciót. Számos kérdéssel- bírálattal-kétkedéssel fogadták.

Az értekezéssel azonos címen publikált könyvet (Hoch [1972] Erdős Péter ismertette, közreadva opponensi véleményét. „Hoch Róbert másfél vagy két évtizede eredményesen törekszik saját tudományterülete elméleti alapjainak tisztázására. A jelen műve végső kicsengésében egy gazdaságpolitikai koncepciót kíván ugyan megindokolni, de ezt az árszínvonalnak, a vásárlóképességnek, az arányoknak és aggregáltabb változataiknak, a parciális árszínvonalnak és a parciális vásárlóképességnek, a globális és strukturális egyensúly fogalmának, a keresleti és rugalmassági függvényeknek, a statikus, valamint a dinamikus egyensúly és optimum fogalmi és elvi kérdéseinek a mélyreható elemzése alapján teszi.” – írta. „Hoch Róbert munkája nem előzmények nélküli, de úttörő. Úttörő, mert gondolatrendszerébe beépített az irodalomban fellelhető minden használhatónak ítélt elemet, a nem használhatókat elvi bírálat alapján vetette el, s eszközeinek így kialakított rendszere kívülről senki másnál meg nem található. Ezért legfőbb elméleti eredményei is valóban az övéi, olyan eredmények, amelyek más módszerekkel nem vagy alig közelíthetők meg. ...Hoch Róbert hozadéki elve egy érdekes, merőben újszerű fejlesztési elvnek a középpontba állítása.” (Erdős P. [1973]: *Hoch Róbert: Fogyasztás és ár. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 261.l. Közgazdasági Szemle, 6. sz. 250. o.*)

Hoch korai írásaitól kezdve konokul-következetesen mondta, hogy az árualap és a vásárlóerő egyensúlyát nem a vásárlóerő visszafogásával kell létrehozni, hanem az árualap, azon belül is a fogyasztási cikkek termelésének növelésével. A hazai kereslet általános korlátozása legyengíti a gazdaságot; a fogyasztás visszaszorítása a növekedés végső forrását apasztja. Egész tudományos pályáján próbálta bizonyítani, hogy az "erős belföldi piac", a hazai fogyasztás, a szolgáltatások, az infrastruktúra fejlesztése növekedést húzó tényezők. Alternatív gazdaságpolitikaként ajánlotta *unortodox*-ként elkönyvelt elméletét. (Kutatásai,

publikációi, közéleti szereplései alapján életszínvonal teoretikusként tartották számon, mégis cikkei, tanulmányai többségének tárgya nem a szorosán vett életszínvonal, hanem a gazdaságpolitika, a gazdasági mechanizmus. Élete utolsó éveiben úgy gondolta, hogy leginkább a politológiához áll közel.)

Erdős Péter, mint említettem 1957 után kutatási témát váltott. Ettől kezdve haláláig a modern kapitalista társadalmak gazdaságtanának elméleti kérdései foglalkoztatták. „Ismernünk kell azt, ami van, ha mást akarunk helyette.” utolsó, említett interjújának záró gondolata. Fordítani kezdett. Ismerkedett a nyugati szakirodalommal.

Ez a „van”számára Keynes és a keynes-izmus volt. Lefordította fő művét. (J.M. Keynes [1965].) A könyvhöz írt rövid előszavában azonban visszatartotta véleményét. Kivárt, majd idővel ki kell dolgozni tudományos szinten írta, a „tőkés gazdaságra való állami ráhatásoknak, az államkapitalizmus lehetőségeinek és e lehetőségek határainak az elméletét, hogy erre az elméletre támaszkodva a tőkésországok munkásai képesek legyenek lényegében passzív, nihilista álláspont helyett illuziótlanul és józanul, de határozottan, megalapozottan és helyesen gazdaságpolitikát követelni. „A kapitalizmus kétségkívül aggkorát éli. ... Az állami monopolkapitalizmus az aggastyánkor szimptomája. De egyúttal az öregedő szervezet alkalmazkodása is az öregség élettani követelményeihez. Korunkat a végképp kivénhedő kapitalizmus és a fiatal, erősödő szocializmus harca jellemzi.” (Erdős [1965], 17-18. o.) (A bírálatot Mátyás tette meg könyvismertetésében, [1966]: *Keynes elméletének helye a polgári közgazdaságtanban. (Fő műve magyar nyelvű kiadásához)*. A cím jelzésértékű volt kettőjük viszonyáról. (Korábbi munkák pl. Csapó [1962] és Szamuely [1961]: *A keynesi foglalkoztatottsági és újratermelési elmélet fő vonásai*. Közgazdasági Szemle, 5. sz.)

Keynes marxista szellemiségű bírálatát tehát Erdős közvetve, később (doktori) disszertációjában, könyv címén az *Adalékok*-ban végezte el. (Erdős [1966], második javított kiadás [1974], angolul [1971].) A tanulmány két fő részből áll. Az elsőben Erdős pénzelméleti kérdéseket tárgyalt. Messzire nyúlt vissza, a pénz, a mai tőkés pénz, a papír vagy papíros alapú pénz, az érték, az árak, stb., lényegének megértéséig. (Ismeretanyagának előzményei egyetemi elmélettörténeti előadásai, vitatható szerzőségű tankönyvei, politikai gazdaságtan tankönyvekbe írt fejezetei az 50-es években. Vagy Hilferding: *A fináncetöke* [1959] című könyvének Nagy Tamással közös fordítása.)

A második részben vizsgálta az egyensúly, az egyensúlyzavar, a konjunktúra, dekonjunktúra, stb. eseteit végig vezetve a marxi újratermelési sémákon. A könyvet az 1929-33-as évek amerikai válságának tényszámain alapuló kétszektoros modell zárta. Alapadatait Molnár Ferenc munkatársa és barátja állította össze. (A matematikai jellegű tételeket Martos Béla és Kondor György bizonyította.)

Opponensek: Bognár József, Vajda Imre és Szabó Kálmán voltak.

Stílusának sodra van, de a marxi kétszektoros sémában való gondolkodás nehéz olvasmánnyá tette művét. „Érdekes módon éppen legnagyobb erényei: a tudományos lelkiismeretesség, az aprólékos vizsgálati módszer, a teljesen zárt logikai felépítés teszük nehéz, sőt néhol talán nehézkes szöveggé... Ha megírni közel tíz évbe tellett, valószínűleg legalább még egyszer ennyi idő — ha nem több - fog eltelni, míg helyét, hatását, súlyát pontosabban felmérhetjük.” —mértatta Bródy. ”([1966]: *Adalékok...* 1966. Közgazdasági Szemle, 12. sz.)

S, hogy az *Adalékok* sorsa nem lett rövid életű, álljon itt egy kissé hosszúra nyúlt idézet Mihályi Pétertől, Erdős Péterre emlékezéséből. „Nálam hivatottabb elméletörténetesekre váró feladat pontosan kijelölni az *Adalékok* ... helyét, a nemzetközi marxista politikai gazdaságtani irodalomban. De talán igazolható lesz az a sejtésem, miszerint e könyv második, a konjunktúraingadozásokról szóló része e tekintetben egyedülálló eredményt hozott. A kétszektoros sémából kiindulva, az értékelmélet buktatóit kikerülve, pusztán a termelés és a fogyasztás egymáshoz viszonyított arányainak változása függvényében, Erdősnek sikerült logikailag hibátlanul kifejtene a marxi, periodikus (vagy ahogy ő maga szívesebben fogalmazott: a klasszikus típusú) válságok elméletét. Marxnál még csak a periodicitás anyagi alajáról, nem pedig a periodikusan kitörő válság okáról, s még kevésbé a közvetlen okról van szó. Ahol Marx jogász szemlélete meglegedett az általános magyarázattal, ott Erdős mérnöki agya addig nem nyughatott, amíg meg nem találta a pozitív és negatív visszacsatolásoknak azt a láncolatát, ami újra és újra generálja a gazdaság ciklikus mozgását. Ráadásul, de persze nem mellékesen, ezt a modellt a valós életből kölcsönzött statisztikai adatokkal is meg tudta tölteni, az 1929—33-as amerikai válság példáján mutatva be a modell gyakorlati alkalmazhatóságát. Utólag visszatekintve nyilvánvaló, hogy a klasszikus válságok elméletének „rendbetétele” csak előjáték volt az igazi feladathoz, a mai — értsd: az 1945 utáni — kapitalizmus valódi mozgástörvényeinek feltárásához. Az elméleti alapokat ehhez az 1976-ban megjelent *Bér, profit, adóztatás* rakta le, de a részletes, megintcsak az amerikai gazdaság statisztikáin tesztelt átfogó konjunktúramodell papírra vetésére egészen 1982-ig kellett várniuk az Olvasóknak.” (Mihályi [1990]: *A revizionizmus dícsérete*. Közgazdasági Szemle, 10. sz. 1111. o. Talán annyival kiegészíteném, a cikk címe félrevezető, mivel Erdős minden volt, csak nem revizionista. Ő inkább *rethinker* volt.

Erdős szubjektív, szenvedélyesen ostorozó hangja sem volt vonzó, - teszem hozzá. A kapitalizmust csak a „rothadó” jelző kíséretében emlegette. (Göncöl György minden felszólalását „átkozott szociáldemokraták” felkiáltással kezdte. Egyébként engesztelhetetlen ellenségek voltak.)

Az „*Adalékok*” folytatása a *Bér, profit, adóztatás* címen megjelent könyve. (Erdős P. [1976].) Az intézeti vitára *Tanulmányosorozat a kapitalizmus politikai gazdaságtanának vitatott kérdéseiről* címen írt négykötetes írásmű került 1974-ben. Az opponensek Erdős Tibor és Mátyás Antal részletesen elemezték kötetről kötetre haladva a tanulmányt. Mátyás egyenesen

„lenyűgözve olvasta a művet.” (*Opponensi vélemény Erdős Péter :”Tanulmány sorozat a kapitalizmus politikai gazdaságtanának vitatott kérdéseiről” - c. tanulmányáról.* Budapest, 1974. szeptember 23. Erdős Tibor kitűnő műnek tartotta, noha „értékelése nagyon sok időbe került, de úgy érzem megérte” – írta. (Erdős Tibor: *Opponensi vélemény Erdős Péter :”Tanulmány sorozat a kapitalizmus politikai gazdaságtanának vitatott kérdéseiről” c. tanulmányáról.* Budapest, 1974. szeptember. 31. o.)

A vizsgált témák sorrendben: az értékelmélet, a bér-és profitelmélet, a profit és a bér mozgását meghatározó tényezők, a költségvetés, a kereskedelmi költségek és az improduktív szektor árhatása, növekedési hatása, a gazdasági stabilitásra gyakorolt hatása, nagyjából. Az opponensek is részletesen sorra vették ezt a tematikát, jelezve esetenként eltérő véleményüket.

Már az *Adalékokban* felbukkant Gillman amerikai neves marxista közgazdász neve. Sőt *Prosperitás...válságban* című könyvének első kilenc fejezetét Erdős fordította. (Gillman [1967], a 10-19-ig tartó részeket Szalay Sándor az Intézet könyvtárának akkori vezetője.) (Színvonalas ismertetést írt róla Erdős Tibor ([1967]: *Joseph M. Gillman: Prosperitás ... válságban.* Közgazdasági Szemle, 10. sz.)

A *Tanulmány sorozat-ban* azonban Erdős Péter Gillman egy korábbi művével foglalkozott, sőt átvette tőle, statisztikai adataival, grafikonjaival igazolta saját fiktív számokkal illusztrált állításait. (Gillman [1960].) S bár folyton bizonygatta, hogy őt nem a gillmani probléma érdekelte, végül is az improduktív költségek, a profitráta, a produktív és improduktív munka jelentéstartalmának értelmezésénél kötött ki.

Közelebbről: a profitráta csökkenő tendenciájának törvényéről volt szó. Marx e törvényt összekapcsolta a tőke növekvő szerves összetételének elméletével. Az ipar fejlődése során a termelés anyagi eszközeibe fektetett tőke (c) aránya megnövekszik a munkabérekhez (v) viszonyítva, s a (c/v) hányados emelkedése a profitráta csökkenő tendenciáját vonja maga után. (Ebből következett az a tétel, hogy a kapitalizmus idővel felszámolja önmagát.)

Gillman kérdése: időszerű-e e törvény a 2. világháború után a monopolkapitalizmus korában, valóban növekszik-e a tőke szerves összetétele, érvényesül-e Marx válságelmélete?

Az Egyesült Államok statisztikai adatait felsorakoztatva Gillman azt állította, hogy a vizsgált időszakban, a második világháború után, az imperializmus korában, az improduktív költségek (adó, reklám költségek, stb.) jelentős mértékben növekedtek az értéktöbblet terhére. Minthogy az értéktöbbletből az improduktív költségek levonásával kapjuk meg a realizált profitot, tartósan növekvő improduktív költségek(kiadások) esetén a profitráta süllyedésével kell számolnunk. Gondolatmenetének elfogadását nehezíti, vélte, hogy a marxisták a profitráta csökkenésének kérdését az értéktöbblet keletkezésének s nem értékesítésének szemszögéből vizsgálták, viszont realizálás nélkül nem keletkezik értéktöbblet.

(Amit a könyv vizsgálat tárgyává tesz, írta Bródy recenziójában, a vállalkozói nyereség alakulása a feldolgozó iparban, ez nem az eredeti marxi kérdésfeltevés, az átlag profitráta alakulása a tőkés termelés egészében.” Majd azzal folytatta, az „értéktöbblet, profit, munkabér, lekötött tőke, változó tőke, stb. kategóriák eltérnek az eredeti marxi meghatározásoktól. Tartalmukban különböznek, a „profitráta és a tőke szerves összetétele helyett a termék értékének profitra és önköltségre, illetőleg az önköltségnek anyag- és bérhányadra való megoszlását vizsgálja, ...a tőke szerves összetétele helyett az évi munkabér-alapnak az osztókéhez viszonyított nagyságát elemzi.” További problémának látta a stock és a flow, vagy ahogy ő fordította a „kötött” és az „áramlati” folyamatok összekeverését. (Bródy [1961b]: *A profitráta süllyedő tendenciájának törvénye*. Joseph M. Gillmann.(!) *A csökkenő profitráta*. 189. l. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1960*. *Közgazdasági Szemle*, 5. sz. 624.o. Erdős még csak nem is utalt e cikk létezésére, vagy én nem találtam.)

Erdős a *Tanulmányosorozatban* a maga részéről fontosnak tartotta, hogy megkülönböztesse az értéktöbblet kétféle felfogását. „én „elméleti” illetve „valóságos” értéktöbbletnek neveztem.” „A Gillman könyv magyar kiadásának előszó-írója viszont tökéletesen értetlen azzal szemben, ami Gillman módszerében helyes és jó.” (Erdős P. [1974], IV. rész 155. o., utalás Göncölre, aki szerint Gillman „békaperspektívából” szemléli a dolgokat. Az egyes tőkés természetesen levonja az adót és az egyéb költségeket a profitból, de ez elfogadhatatlan vulgáris mikroökonómiai szemlélet. Erdős kontráz: az adók összege, az improduktív kiadások összege népgazdasági szinten makroökonómiai kategória. Makroökonómiai síkon vesszük figyelembe, amikor az átlagprofitrátát vizsgáljuk.¹⁷²

A kérdés az, töprengett Erdős, hogy egyedül a termelőfolyamatban vagy pedig a termelő és értékesítő folyamatban együttesen határozódik-e meg a „valódi” értéktöbblet nagysága. „A tőkés osztály improduktív munkákat végeztet; az improduktívok anyag-felhasználása és személyes fogyasztása értéktöbblet részei, s a tőkésosztály csak pénzköltségét a költségek által megemelt árban realizálja is: értéktöbblet, de nem szabad rendelkezésre álló értéktöbblet, nem profit formájában realizálja.” okoskodott Erdős. ([1974], IV. 155. o.) De a bruttó profitráta nem csökken, mert magasan tartják a magánberuházásokat pótló improduktív kiadások és az adók.

Az improduktív kiadások bekapcsolása a vita pontokat magára húzta az opponensi véleményekben. Kiadások költség oldalon, de egyúttal bevételek is jövedelem oldalon, befolyásolják-e az árszínvonalat, az adók az értéktöbbletet hogyan érintik, stb. Nagy figyelmet kapott a produktív és az improduktív, az értéktöbbletet termelő és nem termelő munka megkülönböztetése. A felosztást az opponensek elfogadhatónak tartották „Csak arra

¹⁷² Bródy említett könyvismertetésében tökéletesen elfogadhatónak tartott azt az érvelést is, hogy az „egyes tőkést az adók és a tiszta forgalmi költségek levonása után megmaradó „nettó” profit irányítja üzleti döntéseiben. Kevésbé elfogadható ennek az érvelésnek zárótétele, hogy tehát ez a „nettó” profit szabja meg az egész tőkés fejlődés tendenciáit. – utalt Göncöl bevezetőjére. (Bródy [1961b], 624. o.)

kell vigyázni, hogy az improduktív munka fogalmának ne tulajdonítsunk pejoratív értelmet. Továbbá arra is, hogy az improduktív tevékenységek eredményét külön számításba kell valahogy venni, valahogy úgy, ahogy újabban a magyar statisztikai gyakorlatban is teszik.” – írta (Erdős Tibor [1974], 31. o.)

A *Bér, profit, adóztatás* című könyvet Molnár Ferencsel közösen írt *Infláció és válságok a hetvenes évek amerikai gazdaságában* [1982] kötet követte. Tudományos színvonalukkal kimagaslottak még a legszínvonalasabb politikai gazdaságtani művek közül is.

1964 és 1967 között **Csapó László**¹⁷³ az Intézetben Mechanizmus Bizottság Titkárságának munkatársa volt. S bár élete végéig kapcsolatot tartott az intézménnyel, tudományos tevékenységét a későbbi időkben falain kívül fejtette ki. Írásai joggal tartanak igényt a gazdasági mechanizmus reform elméleti modelljének címére. Habozás nélkül papírra vetette, hogy szabályozott piacgazdaságra kell áttérni és tudomásul kell venni azt a tényt, hogy a magyar gazdaság kisméretű nyitott gazdaság. Elmélettörténeti jártassága, a keynesizmus gazdaságpolitikájának ismerete rendező elvként segítette makro keretbe helyezni és abból lépésről-lépésre kibontani egy hosszú távú fejlesztési koncepciót. A gazdaság nyitott jellegéből következik, mondta, hogy a növekedés biztosítója az exportképesség, ez kijelöli a struktúrapolitikát, azon belül az iparfejlesztés irányát, a relatív tőkehiány pedig a legfejlettebb technika alkalmazását. A mezőgazdaság a belső stabilizátor, következésképpen gyorsított ütemben kell fejleszteni, akár az iparfejlesztés ütemének visszafogása árán is. Hozzátette, ahhoz azonban, hogy az irányítási-szabályzási rendszer reform sikeres legyen radikálisan változtatni kell a gazdaságpolitikán. (Csapó [1965]: „Hosszú távú növekedéstervezés nyitott gazdaságban.” *Közgazdasági Szemle*, 11. „*Central Planning in a Guided Market Model*” [1966], *Acta Oeconomica*, No. 3-4.) A vitacikként megjelent íráshoz számosan hozzászóltak, a zárszót Hetényi István mondta.

Ha „valaki a most előkészületben lévő mechanizmus-reform lényegét röviden akarná meghatározni, azt mondhatná: A lényeg — a központilag kidolgozott kötelező tervutasítások rendszerén nyugvó mechanizmus felváltása egy olyan, az áru—pénz—piaci viszonyoknak megfelelő (s ezzel a termelőerők elért színvonalát tükröző) új mechanizmussal s ezen belül új tervezési rendszerrel, amely a közvetlen tervutasításos rendszer helyébe a gazdasági eszközökkel való szabályozás koordinált felhasználásán épülő tervezési rendszert állítja. A tervezés tehát nem az egyes termelők egyes gazdasági cselekvéseit szabályozza közvetlenül

¹⁷³ Csapó László (1930-2019.) A hosszú és változatos életet élő közgazdász professzor ez év februárjában elhunyt. Tudományos pályája a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemről indult és az ausztráliai La Trobe egyetem professzoraként ment nyugdíjba. Elméleti tudását az oktatásban, a mechanizmus reform elméletének kidolgozásában és kormányzati (MNB) munkában hasznosította. 1993-ban „*Tézisek a Globális transzformáció politikai gazdaságtanához*” címmel megszerezte az MTA doktori címet. Afrikától kezdve bejárta a világot, oktatott, a rendszerváltás körüli években nem lankadó energiával sok mindennel próbálkozott. Tanácsokat adott, nemegyszer szenvedélyes vitában hevesen védte álláspontját. Vállalkozási ötletekben kifogyhatatlan volt, közéjük tartozott pl. a magyar távbeszélő hálózat átfogó modernizálásáról kidolgozott program 1985-ben a *Gamma Management Consulting Service* Melbourne-Sydney, Australia vezérigazgatójának minőségében.

és részleteiben, hanem azokat a feltételeket határozza meg, amelyek között a termelés és a csere lezajlik (áru— pénz kapcsolatok, piac stb.). s az egyes fő folyamatokat a közgazdasági természetüknek legjobban megfelelő eszközökkel szabályozza.”(Dr. Csapó [1966]: *Gazdaságpolitika, mechanizmus, tervgazdálkodás és kölcsönös összefüggéseik*. Társadalmi Szemle, 2. sz. 32. o.)

Egy évvel később felvázolta a szabályozott piaci modell sémáját. „Ebben a rendszerben az egyes gazdasági folyamatok alakulását a gazdasági döntések és cselekvések két csoportja határozza meg: a) tudatos (tervszerű) központi (állami) döntések és cselekvések, b) az elkülönült gazdasági egységek (termelők, fogyasztók, gazdálkodó szervek) döntései és cselekvései. A döntések és cselekvések e két csoportja között szoros kölcsönhatás van. Adott pillanatban (adott központi döntések, cselekvések és szabályok mellett) a gazdasági egységek tömeges egyidejű cselekvései (reakciói), valamint a közöttük kialakult kapcsolatok determinálják és korlátozzák az állam jövőre vonatkozó döntési lehetőségeit. Az állam döntései és cselekvései viszont meghatározzák a gazdasági egységek jövőbeli magatartását.”

„A tervező munkát úgy kell megszervezni, mint *tudományos munkát, kutatást*, s ehhez biztosítani kell a megfelelő anyagi és személyi feltételeket. Ellenkező esetben „a tervezés tudományos megalapozása” tulajdonképpen tautológia, amely ráadásul üres, pusztá jelszó is marad. (Csapó [1967b]: *A népgazdasági terv és központi irányítás szabályozott piaci modellben*. Közgazdasági Szemle, 9. sz. 1022.,1025. o.) A cikk háttérében a reform munkabizottságban készült titkosított tanulmányt¹⁷⁴ találjuk. Reformot népszerűsítő könyve Csapó [1967c].

Kornai János 1967-től hivatalosan is az Intézet munkatársa lett. Csoportjában akkor még csak Simonovits Andrászt találjuk. Még ebben az évben, decemberben elkészült az *Anti-Equilibrium Esszé a gazdasági mechanizmus elméleteiről és a kutatás feladatairól* című vitaanyaggal. (Kornai [1967].)

„Esszém „félkésztermék”: egy elméleti dolgozat és egy munkaterv kombinációja; írta, felvázol néhány gondolatot, de mindjárt rámutat az érettebb kidolgozásukhoz szükséges kutatási feladatokra is.” (Kornai [1967], 3. o.) Mint mindig, pontosan fogalmazott, a szavak a helyükön vannak. A tanulmány „gondolatkísérlet”, hogyan működik a piac, a neoklasszikus elmélet egyszerűsítő, az általános egyensúly alapfeltevései mellett.

„Fogalmazványok” sora előzte meg, bizonyos értelemben folytatása volt *A gazdaság működésének szimulációs modelljei /Kiinduló gondolatok, módszerek, alapfogalmak/* [1966] című tanulmánynak. Két intézmény kutatói, az Intézet Matematikai Modellek Csoportja és a KSH Információfeldolgozási Laboratóriuma közös kutatásának. Modelljeikkel

¹⁷⁴„Tervezés módszereinek és rendszerének kérdései az új mechanizmussal összefüggésben” című téma kidolgozására alakult munkabizottság. Csapó [1967a]: *A népgazdasági tervezés és a központi irányítás néhány problémája szabályozott piaci modell esetén*. Kizárólag személyes használatra. 16. számú pl. Budapest, 1967. február. T 70/8 MTA KTI.

szimulálták a gazdasági szereplők reagálását bizonyos gazdasági (pl. ár) hatásokra. Első lépésként ki kellett alakítani a kutatók közös nyelvét, az egységes és egyértelmű terminológiai és jelölésrendszert, a fogalmak enciklopédikus magyarázatát, stb.

A beszámoló vitájára az Intézetben 1967 januárjában került sor. Az opponensek (Lipták Tamás és Augusztinovics Mária) a közgazdaságtudományi kutatás új ágaként értékelték, Augusztinovics egyenesen alapkövetételről beszélt. (Bár alkalmazásának korlátja lehet, vélte, az elérhető elektronikus számítógépek fejlettsége.)

Lipták észrevételei elsősorban az alkalmazott matematikára szorítkoztak. (Lipták [1967]: *Opponensi vélemény Kornai János: A gazdaság működésének szimulációs modelljei. /Kiinduló gondolatok, módszerek, alapfogalmak/* című tanulmányáról.) Augusztinovics a bemutatott modellt lépésről-lépésre elemezte, s végül így elmélkedett: „ha ez a modell valóban valamilyen gazdaságot írna le, mint az ismert és az absztrakciónak eggyel alacsonyabb fokán álló matematikai-közgazdasági modellek, akkor ez csak egy nagyon egyszerű, patriarkális gazdaság lehetne. Annyiban általános modellje viszont minden gazdaságnak, amennyiben ezek az egyszerű elemek a bonyolultabb rendszerekben is léteznek, sőt azok alapelemei.” (Augusztinovics [1967]: *Opponensi vélemény Kornai János: „A gazdaság működésének szimulációs modelljei” című tanulmányáról.* 12. o.)

Visszatérve az *Anti-Equilibrium*-ra, több szövegváltozaton át érlelődött 1971.-évi megjelenéséig. (Kornai [1971].) A **könyv** kéziratának vitájára az Intézetben 1969. november 27-én került sor. (Az 1967. évi változat *Utószavához* fűzött lábjegyzetében Kornai megemlítette, hogy K.J. Arrow professzor meghívására négy hónapot töltött a kaliforniai Stanford University intézetében 1968-ban. (Kornai [1967], 193. o.) Erre az első amerikai útjára magával vitte az *Esszé* korai változatát.

A *Jegyzőkönyv* szerint erősen kritikus hangot Erdős Péter ütött meg. (Soós K. Attila: *Jegyzőkönyv Kornai János: Anti-Equilibrium* című kéziratának 1969. nov. 27-én a *Közgazdaságtudományi Intézetben lefolytatott vitájáról.*) A dolgok pusztá leírása nem rendszerelmélet, mondta, a rendszerelmülethez a törvények is hozzátartoznak. Kornai elvet olyan fontos marxista fogalmakat, mint az egyszerű és bővített újratermelés. „s úgy látszik nem törődik vele, hogy ismeretlen paraméterekkel bíró, ismeretlen típusu, igen sok változós függvényre való hivatkozás aligha jelenti a valóságot az eddiginél jobban átvilágító, főképpen kvantitativ is kezelhető elmélet megalkotását”- Nagy Tamás összegzésében. (Nagy Tamás [1969]: *Jelentés Kornai János Anti-Equilibrium* című kéziratának 1969. nov. 27-én lefolytatott vitájáról. december 3.) A jellegzetesen Kornaihoz kötődő *szívás* és *nyomás* fogalompár tartalmáról alig esett szó. (Erdős megértéséhez közelebb visz *Ár, bér.*[1982] könyvének *Előszavában* megismételt korábbi művét záró gondolatai. „Az elméleti közgazdász, a politökonómus még csak nem is az élő kapitalizmust, hanem annak csupán egy elvont modelljét vizsgálja....De azért a politökonómus munkája sem haszontalan, ha az

absztrakt modellből is kiolvasható törvényszerűségek megmutatásával segíti megérteni annak a gazdasági rendszernek legfőbb összefüggéseit, amelyben a Nyugat dolgozói élnek”. Erdős [1982], 11. o. Erdős [1976], 500-501. o.)

Többen a dolgozat nyelvét, a jelöléseket, a definíciókat találták a mű olvasmány-élvezeti értékét csökkentő elemeknek. Vagy hiányolták az általános egyensúlyelmélet empirikus igazolását. Összességében azonban óriási teljesítményként értékelték. Friss egyenesen a tudósi teljesítmény követendő példajaként lengette meg a kutatók előtt.

Az 1971-ben megjelent könyv a modern közgazdaságtan egyik alappillérét, Arrow-Debreu neoklasszikus modelljét bírálta. Vajon az általános *equilibrium* elmélet szigorú matematikai feltétel-rendszere összeegyeztethető-e a valóságos gazdasági folyamatokkal. Vajon a piaci mechanizmusok valóban a gazdaságot egyensúlyba, Pareto-optimális állapotba juttatják? Tehát a piacon egyszerre lehet jelen egyensúly és optimális állapot. Kornai nem fogadta el a statikus megközelítést, az egyének optimalizálásra törekvésének és a tökéletes informáltságának feltevését. Ez egy leegyszerűsített világkép, mondta, amely nem felel meg a tapasztalatoknak.

Most is, mint korábbi és későbbi munkáiban is a szocializmus, mint rendszer leírására, egy rendszerelmélet kimunkálására vágyott. Az általános egyensúlyelméletben számára azonban a "részekből" nem állt össze az „egész”. A Walras-Arrow-Debreu modell és a Kornai-Lipták modell nem magyarázta meg a kapitalista és a szocialista gazdaság rendszerszintű különbségét. (A mű részletes ismertetését-értékelését mások már megtették.)

Ahogy egy késői írásában mondta, a neoklasszikus fundamentum semelyik matematikai formulája nem segítette. „Abban a tudatban kezdtem olvasni az általános egyensúly irodalmát, írja, hogy amikor az ember azon gondolkodik, hogy milyen elméleti alapokra épüljön a szocializmus reformja, átalakítása valamilyen jobb társadalommá, akkor szüksége lenne általános rendszerelméletre. A General Equilibrium Theory rendszerelméletnek nevezi magát, a kapitalista piacgazdaság elméletének. Mit tanulhat belőle az, akit egy létező rendszer, a szocializmus súlyos problémái foglalkoztatnak? (Kornai [2019]: *A Gondolat erejével*. Közgazdasági Szemle, 1. sz. 120. o.)

A kezdeti elismeréseket követte ugyan, de nem az „elvárt” nagy nemzetközi siker. Kornai életrajzában így dolgozta fel az „AE lényeges tudományelméleti hibát tartalmazott. Nem az *elmélet* tisztaságát (azaz feltételezéseinek absztrakt, a valóságtól elvonatkoztató jellegét” kellett volna bírálni. A neoklasszikus *iskolát* kellett volna kritizálni. A kritika helyes címzettje: *a főáramlás oktatási gyakorlata és kutatási programja*. A tiszta elmélet megalkotóját nem lehet kötelezni arra, hogy az ilyen figyelmeztetést beleírja művébe.”Kornai [2005], 195. o.)

Az *Anti-Equilibriummal* egy időben készült kooperációban Martos Bélával a magyar szabályozáseleméleti iskolát elindító cikke. Simonovits András világos, logikus, lényegre törő, letisztult összefoglalásánál nem tudok jobbat. Így hát idézem gondolatait.

„Míg a szocialista gazdaságban a tervezésen alapuló elosztás volt a domináns, a kapitalista gazdaságban pedig az árszabályozó piac, mégis mindkét gazdaságban jelentős szerepet (játszott) játszik a másik mechanizmus is, és emellett jelen (volt) van még a készletjelzésen alapuló mechanizmus, amelynek segítségével tervutasítások, illetve árváltozások nélkül is képes (volt) a kínálat és a kereslet egymáshoz alkalmazkodni.

A gondolat matematikai modellezését – Martos Bélával közösen megírt, - azóta klasszikussá vált *A gazdaság vegetatív működéséről* című cikk tartalmazza. (Kornai–Martos [1971]). E tanulmány 1973-ban a világ legrangosabb közgazdasági folyóiratában, az *Econometricában* is megjelent. A modellezéshez a matematikai szabályozáselemélet eszközeit vették igénybe. A legfontosabb eredmény a következőképpen foglalható össze: ha a gazdaság nem változik túlzottan gyorsan, akkor az egymással csak közvetett kapcsolatban lévő termelők és fogyasztók képesek összehangolni termelésüket és fogyasztásukat, anélkül, hogy saját készletükön kívül mást (például árakat, illetve utasításokat) is megfigyelnének.

Ezzel a cikkel kezdődött a magyar szabályozáseleméleti iskola tevékenysége, amelyben számosan részt vettünk, sok cikket írtunk és publikáltunk.”(Simonovits [2003]: *A magyar szabályozáseleméleti iskola*. Közgazdasági Szemle, 5. sz. 467. o.)

Kornai nem először tette fel magának a kérdést, a torz árak és hibás ösztönzők ellenére mitől működőképes a szocialista gazdaság. (Idővel kiderült, hogy nem volt az, csak hosszan húzta.)

Az 1973-as említett cikkében egy lehetséges válasza: az ár és az utasítások formájában szabályozó rendszereken kívül működik egy akaratlagos vegetatív szabályozási mechanizmus, hasonlóan az emberi idegrendszer felépítéséhez. Ilyen pl. a készletjelzéseken alapuló vezérlés. Az egymással közvetett kapcsolatban álló termelők és fogyasztók pusztán saját készletük állományára hagyatkozva képesek összehangolni termelésüket és fogyasztásukat. Tervutasítások (a szocializmusban) és árváltozások (a kapitalizmusban) nélkül a kereslet és a kínálat alkalmazkodhat egymáshoz. Speciális matematikai apparátussal támasztja alá fejtegetéseit. (E gondolati vonal több szerző több cikkének foglalata: *Szabályozás árjelzések nélkül* 1981-ben. Kornai János- Martos Béla szerk.)

Az *Anti-Equilibrium* egyik folytatása-leágazása, bizonyos revíziója *Az adaptáció csikorgó gépezete A piac leíró elméletéhez* alcímmel készült tanulmány intézeti publikáció maradt. (Kornai et al.[1974]) (Vitájára 1975. májusában került sor, Jegyzőkönyv rögzítette. Felkért opponensek voltak: Tardos Márton és Lukács Ottó.) A kutató elbizonytalanodott, töprengett. A neoklasszikus gondolkodásban vagy hiány van vagy felesleg, holott a valóságban egyszerre létezik mindkettő. Kornai megpróbálta e jelenségeket elméletbe integrálni.

Hiány gazdaság van vagy nincs? és mit nevezhetünk a gazdaság egyensúlyi állapotának? Nem adható rá pontos válasz, mert maguk a kérdések pontatlanok. Miként a hőmérséklet mérésekor megegyezés kérdése, hogy a „hideg és meleg” elválasztó pontját, a null pontot hová tesszük. Hasonlóképpen a fogyasztási cikkek piacán egyszerre lehet jelen kényszerhelyettesítés és eladhatatlan árú, vagyis „hiány-jelenség” és „felesleg-jelenség”. Hol húzható meg a természetes választóvonal?

Ami az egyensúlyt illeti, Kornai dinamikus egyensúlyi pályának tekintette, ha egy rendszer a rá jellemző értékek körül kis mértékben ingadozik, a nagy ingadozások után megváltoznak a rendszer jellemzői és szabályosságai. Tehát a beruházási lehetőségeihez igazodó felső korlátos dinamikus adaptáció ugyan úgy egyensúlyi pályának tekinthető, mint az értékesítési lehetőségekhez igazodó alsó korlátos dinamikus adaptáció. A rendszer szabályos mozgását biztosíthatják a rendszerre jellemző normák vagyis elvárások is. Végso következtetése, hogy nincsen olyan általános érvényű kitüntetett pályatípus, amely kizárólagosan viselné az „egyensúlyi pálya” elnevezést. A dinamikus egyensúly véleménye szerint, egy rendszer belső mozgástörvényét leíró kategória és nem értékítélet.

A szerzővel való együttgondolkodás a vitára nem volt jellemző.

A következő évben jelent meg korábbi, az *Anti-Equilibrium* könyvből kimaradt írásaiból, a távlati tervezési program keretében írt *Erőltetett vagy harmonikus növekedés* című könyve. (Kornai [1973].) Egyre tágabbra nyíló elemzéseinek két nagy összefoglaló műve következett: *A Hiány* [1980] és *A Szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan* [1992] angolul, [1993] magyarul. Túlmutatnak vállalt korszakomon.

Molnár Ferenc kandidátusi disszertációja *Gazdasági növekedés és válságok az Egyesült Államokban* címmel jelent meg. (Molnár F. [1963].) A XX. kongresszust követő szabadabb ideológiai légkörben megindulhatott, illetve kimondhatott a kapitalizmus számos új vonása. Az elemzők egyetértettek abban, hogy a monopolkapitalizmus korszakában változott a konjunktúra ciklus lefutása, de abban nem, hogy ezt módosult, deformálódott, vagy átalakult ciklusnak nevezzék-e.

Molnár a legfejlettebb ipari tőkés ország, az Egyesült Államok (nem kedvelte az USA használatát) háború utáni gazdasági szerkezetét vizsgálta. Az újratermelési ciklus formaváltozását a gazdaságban végbement változásokat meghatározó tényezőkkel magyarázta. A monopolkapitalista állam az értéktöbblet egyre nagyobb hányadát improduktív célokra, s nem termelő beruházásra fordította. E kiadások révén a fogyasztás a változó tőkénél és a tőkések személyes fogyasztásánál erőteljesebben növekedett, ez befolyásolta a konjunktúra menetét, tompította a felhalmozás és a fogyasztás ellentétének kiéleződését.

Válságmechanizmus elemzésében Molnár Ferenc, részletes, pontos statisztikai, módszertani apparátusra támaszkodott. Pesszimista jövőt látott. „A mai amerikai kapitalizmusnak és benne állandósult új vonásoknak, elsősorban a monopolista állam megnövekedett gazdasági szerepének helyzetét és összefüggéseit, úgy hisszük, találóan jellemezhetjük egy, az orvostudományból kölcsönzött hasonlattal: esetünk egy gyógyíthatatlan betegségben szenvedő szervezeté, amelynek életét a modern gyógyszerek meghosszabbíthatják, utolsó görcseit, szenvedéseit enyhíthetik, de a pusztulástól meg nem menthetik.” (Molnár [1963], 244. o.) (Fukuyama is a történelem mint formáció váltások végéről vizionált!)

„Az ilyen típusú tudományos kutatásoknál a feltárható összefüggéseket, kölcsönhatásokat, szabályszerűségeket és törvényszerűségeket főként az határozza meg, hogy az induktív kutatás során mennyiben teremtették meg az előfeltételeket a tudományos általánosításhoz. Ebből a szempontból Molnár Ferenc könyve a legsikerültebbek közé tartozik.” – méltatta a művet a recenzens. Olyan sikeres elméleti kutatásnak, lehet tekinteni, amely egzakt módon feltárta az amerikai nemzetgazdaság újratermelési folyamatának fő összefüggéseit és törvényszerűségeit.”(D. Szabó József [1963]: *Molnár Ferenc: Gazdasági növekedés és válságok az Egyesült Államokban Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1963, 288 1. Közgazdasági Szemle. 6. sz. 769, 772. o.*)

A könyvet követte több hasonló témájú cikk, egy kísérlet a tőkés újratermelés háromszektoros, számszerű sémákkal operáló modelljére. A hadiipar, a harmadik szektor módosíthatja a gazdaság növekedésének ütemét. De milyen irányban? Feltételezve, hogy a haditermelést adókból és nem inflációval járó költségvetési deficitből fedezik „egy jó ütemben fejlődő tőkés gazdaságban a hadfelszerelés termelésének kibővítése nem vezet szükségképpen az I. vagy a II. osztály termelésének csökkenéséhez, még akkor sem, hogyha nem áll rendelkezésre szabad termelőkapacitás és nyersanyag, hiszen az újratermelés során az I. osztály képes megtermelni mindhárom osztály állandó tőkéjének növeléséhez szükséges termelőeszközöket is.” – írta. Másrészt a hadiipar termelésének fokozása önmagában nem gyorsítja meg a termelés növekedését, viszont beruházási lehetőséget teremt az egyébként feleslegesnek minősülő tőkék számára. (Molnár [1964], *Kísérlet a tőkés újratermelés három szektoros modelljének kidolgozására. Közgazdasági Szemle, 2. sz. 216. o.*)

A Szemle Vita rovatában a szokásosan semmitmondó címmel megjelent írásra alkalmas Lenin: „Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka” című brosúra megjelenésének 50. évfordulója adott. (Molnár F. [1966]: „Az imperializmus lenini elméletének néhány problémája és a mai kapitalizmus.” Közgazdasági Szemle, 11. sz.) Vajon időszerűek-e az imperializmus lenini törvényszerűségei amikor is félévszázad alatt a világ jelentősen megváltozott. A kapitalizmus megszűnt a világon egyeduralgó gazdasági-társadalmi rendszer lenni, létrejött a szocialista rendszer. És összeomlott, megszűnt az imperializmus gyarmati rendszere, létrejött az ún. harmadik világ.

Molnár két kérdésre összpontosított: a tőkekivitel primátusa és az imperializmus lenini értelmezése. Vitapartnereinek az angol *Labour* párt fő ideológusát Strachey-t, Göncöl Györgyöt és Háy Lászlót választotta. Kulturált, elegáns, logikus érvelésének csak záró gondolataira szorítkozom.

Az USA statisztikai adataiból az olvasható ki, írta, hogy a **tőkekivitel** gazdasági és politikai szerepe, az elmúlt fél évszázad alatt csökkent. (Ennyiben tehát nem igazolható a lenini tétel.) Iránya megváltozott, súlypontja a gyarmatok felől a fejlett tőkés országok felé tolódott. Az elmaradott országok kizsákmányolásában jelentősége csökkent, ugyanakkor állami kölcsön, hitel formájára váltott. (Emlékezzünk, Göncöl Leninre hivatkozva azt állította, hogy az imperializmus rendszerében az árukivitel a tőkekivitelnek van alárendelve. A további vita egyik ága viszonyuk alá, fölé vagy mellé rendeltsége felé kanyarodott.)

Az **imperializmus gyarmati rendszerének** összeomlásával, megszűnésével egyidejűleg, megszűnt egy olyan egységesen imperialista világgazdasági rendszer, amely magában foglalja a gyarmatokat és a kizsákmányoló „anyaországokat” egyaránt, beleértve gazdasági kapcsolataik összességét. „Elsősorban az utóbbi évtizedben végbement fejlődés eredményeképpen a fenti értelemben vett imperialista rendszer ma már csupán a volt „anyaországokra”, egy-két megmaradt gyarmatukra, s néhány politikailag független, de valójában valamelyik imperialista nagyhatalomnak teljesen alávetett országra (pl. közép-amerikai „banánköztársaságokra”) korlátozódik. Ez az imperialista rendszer azonban nemcsak mennyiségileg szűkült le, hanem minőségileg is különbözik attól, amit Lenin imperialista rendszeren értett.”(Molnár F. [1966], 1346. o.)

A cikk valóban vitacikk lett és a hozzászólók: Kádár Béla, Rédei Jenő, Mihalik István továbbgondolták a felvetett elméleti problémákat, tényekkel és adatokkal igazolták, vagy cáfolták Molnár megállapítását. Göncöl természetesen saját álláspontját védte. Molnár az észrevételekre Göncölt külön kiemelve válaszolt. (Molnár F. [1967]: *Még egyszer a tőkekivitel mai jelentőségéről és korunk monopolkapitalizmusának jellegéről*. Közgazdasági Szemle, 10. sz.)

A marxista közgazdasági elmélet apparátusát alkalmazva, ..nem körülírta, hanem kimondta (1966-ban, a legális hazai sajtóban!), hogy a kapitalista országok csoportját nem lehet „imperialista rendszernek” tekinteni. Mint írta: „ahol imperialista (néhány országok egymás közti kapcsolata - Sz. L.), ott már nem rendszer, ahol pedig rendszer, ott nem imperialista”. – összegezte a tanulmány jelentőségét Szamuely ([1994]: Molnár Ferenc (1923-1994). Nekrológ, Közgazdasági Szemle, 190. o.)

Tudásom elégtelen arra, hogy ehhez az elméleti vitához hozzászóljak. De megkockáztatom, bizonytalan vagyok abban, hogy Sartre nyilatkozatát lesöpörném. „Úgy vélem, Rédei Jenő túlbecsüli az imperializmus, írta Molnár, elsősorban az amerikai imperializmus erejét, és álláspontja támogatására olyan alkalmatlan tanút vonultat fel, mint Jean-Paul Sartre.

A magam részéről nagybecsülöm Sartre-t mint kiváló író, gondolatébresztő filozófust, bátor békeharcost, de – bocsánat – csak derülni lehet olyan „közgazdasági” nyilatkozatán, amely szerint „az amerikaiak munkanélküliségbe kényszeríthetik a francia munkásokat ott, ahol és amikor akarják: megbéníthatják gazdaságunkat kalkulátoraik visszavonásával, stb.” (Molnár F. [1967]: *Még egyszer a tőkekivitel mai jelentőségéről és korunk monopolkapitalizmusának jellegéről*. Közgazdasági Szemle, 10. sz. 1238. o.)

1974 októberében került sor **Nagy András** doktori disszertációnak szánt tanulmányának vitájára. A módszertani és alkalmazott kutatások sorába tartozott. Ismert matematikai módszerek alkalmazásával felrajzolta a világkereskedelem várható alakulását viszonylatok, és árucsoportok szerint. A tanulmány opponensei Tardos Márton és dr. Kozma János igen alapos, részletes, tanulmánynak beillő bírálatban értékelték.

Tardos Márton szkeptikus. Véleménye szerint az alkalmazott módszerek: a gravitáció elmélet, a RAS módszer, a delta-strukturális tényezők elmélete nem segítik a nemzetközi kereskedelem alapvető kérdéseinek előrejelzését. (Tardos [1975]: *Opponensi vélemény Nagy András: „A nemzetközi kereskedelem strukturális elemzése és előrejelzése” című kutatási beszámolójáról.*)

Kozma János javasolta a disszertáció átdolgozását és átdolgozott formájában doktori védésre benyújtását, továbbá alkalmasnak ítélte arra, hogy a magyar távlati tervezés integráns részévé váljék. (Kozma J. [1975]: *Opponensi vélemény Nagy András: A nemzetközi kereskedelem strukturális elemzése és előrejelzése /1950-1980/ c. tanulmányáról.*)

3.3.1.2.2. A KGST csoport

Nagyon komoly szellemi műhely volt. (Munkatársak: Kozma Ferenc[†], Makaruk Ludwik[†], Tálás Barna, Zsukova Irina[†], Miklós Ágnes[†], Lantos Imre[†], Simon György[†] konzulens.)

Az alábbiakban a csoport akkori munkatársának, Miklós Ágnesnek (Asszonynevén Hargita Árpádnénak) leírásában adom közre a csoport történetét.¹⁷⁵

„1963 őszén, friss diplomásként kerültem az MTA Közgazdaságtudományi Intézetbe, annak az ún. KGST-munkacsoportjába és ott dolgoztam 1968 őszéig. Az öt év kutató munka nagy hatással volt egész szakmai életemre. Úgy tekintek erre az időszakra, több évtized múltával is, mint a tényleges közgazdasági egyetememre. Az öt évet nemcsak a jó emberi kapcsolatok, az értékes szakmai környezet tette emlékezetessé, hanem az intellektuális élmény is, amelyet az

¹⁷⁵ Ágnessel évfolyamtársak voltunk. Az EU-s csatlakozás idején egyike volt annak a négy magyar köztisztviselőnek, aki az EU-tagsághoz elvezető tárgyalásokon mindvégig részt vett. Forrásértékű könyvben írta meg történetét, személyes életútját is belefűzve „*Vissza Európába rögös úton. Egy közreműködő szemével.*” címmel (Hargita [2012].) Ági sajnós a múlt év végén hosszas betegség után, számomra, csoporttársai számára váratlanul eltávozott. Még be tudta mutatni említett művének angol kiadását. Hihetetlen akaraterővel, szorgalommal élt.

öt év alatt végzett kutató munka tartalma és a maga korában úttörőnek minősülő végeredményei adtak.

„A csoportot Kovásznai Gyula vezette, a Külkereskedelmi Minisztérium Nemzetközi Ár Osztályának korábbi vezetője, akit főleg szakmai és emberi féltékenység táplálta okokra, köztük politikai tényezőkre is hivatkozva, 1960-ban, néhány évvel 1956 után, büntetésképpen az Intézetbe helyeztek. Kovásznai Gyula igen éles eszű, mélyen gondolkodó ember volt, óriási gyakorlattal, tapasztalattal és igényességgel. Politikai meggyőződését tekintve szociális érzékenységű embernek minősíteném, aki demokratikus eszméket vallott. Pragmatikus ember volt, abban az értelemben, hogy azt igényelte a munka-eredményektől, hogy legyen mondanivalójuk és ez a való élet lehető legpontosabb elemzésén/vizsgálatán alapuljon.

Az Intézet, az Akadémiához tartozása folytán, inkább az elméleti jellegű kutatásokat tekintette feladatának, a KGST csoport pedig – az idők folyamán – inkább a gazdaságpolitikai, beleértve a külkereskedelmi kérdéseket kellő elemző készséggel kezelni tudó és kívánó emberekből „verbuválódott”, akik bizonyos kapcsolatokat a mindennapi kormányzati munkával is fenntartottak, kutató mivoltuk ellenére.

A kor még nem vetette el a semmit vagy nagyon keveset mondó, viszont kellőképpen „vonalas” műveket, bár egyre többen kívántak ettől a műfajtól tovább lépni. Mindezekből sejthető, hogy sem Kovásznai, sem a csoport nem illeszkedett teljesen konfliktusmentesen az Intézet profiljába, bár az Intézetet vezető Friss István a maga részéről hagyta a csoportot a saját útján haladni, csak kritikus helyzetek fellépésének veszélye esetén lépett közbe, akkor is csak figyelmeztetően.

A csoport többi tagjai is jó minőségű emberek voltak. A második a társaságban Kozma Feri volt, akkortájt kandidátus, a későbbiekben a közgazdaságtudományok doktora, egyetemi tanár, számos közgazdasági tárgyú könyv szerzője. Következett a sorban Tóth Barna, szintén akkortájt még kandidátus, aki később megszerezte a Kína kutatásai alapján a tudományok doktora címet, majd Zsukova Irina és Makaruk Ludwig, házastársként Magyarországra került kollégák, szintén kandidátusok. A sort Lantos Imrével ketten zártuk, eleinte mint tudományos segédmunkatársak. (Közülük mára csak Miklós Ágnes és Tóth Barna él. Makaruk Ludwig élete végéig az Intézet kutatója maradt. Cs.K.)

Ez az időszak az 56 utáni oldás és oldódás, az „aki nincs ellenünk, az velünk” jelszavának megfelelő lazább időszak kezdete volt, amit az ország gazdasági életében az új gazdasági mechanizmusra való áttérés előkészítése fémjelzett.

Akkortájt a közép- és kelet-európai szocialista országokra, beleértve a Szovjetuniót is, az általános hiány, különösen ezen belül a tőke-hiány volt a jellemző. Ez alapvetően az alkalmazott gazdasági rendszer sajátosságaiából eredt, a világ többi részétől való elzárkózottságunkból és abból, hogy jelentősen alacsonyabb fejlettségi szint mellett is az akkori Szovjetunió a hadi ipar, az űrtechnika terén tartani akarta a nyugati hatalmakkal,

elsősorban az USA-val való versenyt. Mindenki kereste – a maga útján és módján – a hiányok, köztük a tőke-hiány orvoslásának az eszközeit. Kornai János is még csak pedzegetni kezdte elméleti oldalról azt a kérdést, hogy a szocializmus körülményei között lehet-e erre egyáltalán megoldást találni. A gazdasági mechanizmus reformja, azaz a létező szocializmusnak a piacgazdasági elemekkel való ötvözése, „keresztvezése” volt a legmerészebb megközelítési mód e problémák megoldására. A reformerek” teljes mértékben bíztak abban, hogy a reformokkal a rendszer működése alapvetően javítható, a rendszer alap-problémáiban is minőségi változások érhetők el.

A tőke hiány problémája kiemelten nyugtalanította a szovjet politikai vezetést. Egyes szovjet tudósok „orvosság”-ként azt találták ki, hogy mivel a SZU alapvetően nyersanyag- és energiahordozó exportőr, és e termékek termelése beruházás-igényesebb mint a gépeké és a fogyasztási cikkeké, fizessenek a kis-KGST országok (SZU nélküli KGST akkori szakzsargonban használt elnevezése) a Szovjetunióknak ún. beruházási hozzájárulást. Ez érdemében hitelnyújtást jelentett, amit bizonyos idő elteltével a Szovjetunió energia- és nyersanyag-, illetve anyag szállításokkal fizet vissza, de olyan módon, hogy a „hitelért” nem fizet kamatokat, a „hitel nyújtása” számára különösen fontos árucikkek szállításával történik, amelyek előállítását egyébként az említett kis-KGST országok számára külön gazdaságfejlesztési feladatot jelent, vagy erősen csökkenti a nyugati piacokra szállítható árutömeg mértékét. Számos esetben a nyugati importból beépítendő alkatrész-igényt is tetemesen növelik. Ez utóbbi azért is jelentett nagy gondot, mert a modern technika (beruházáshoz, fogyasztáshoz, egészségügyi célokra stb.) azon az igen szűkre szabott kis ablakon keresztül tudott csak beáramlani, amit az exportunk kb. 20%-át jelentő, nyugati piacképes árukör teremtett meg.

Az „akció” a hatvanas évek elején még a tudományos ötlet szintjén mozgott, a későbbiekben aztán valósággá vált és a tervhivatali éveimben, a hetvenes évek második felétől már az életben is találkozhattam ezzel a feladattal (a Barátság Kőolajvezeték, az Usztya ilimszk-i Cellulóz Kombinát, vasérc- és bugatermeléshez való hozzájárulás a Krivoj Rog vidékén, Orenburg-i Gázvezeték, Hmelnjickij Atomerőmű, Vinnjica-Albertirsa villanyvezeték építése stb. témakörökben).

A hatvanas évek elején ez a forma – mint említettem - még csak gondolatban létezett. Magam részéről nem tudom, hogy pontosan kitől jött a feladat, hogy ennek a formának az elvi indokoltságát meg kellene vizsgálni. Friss István igazgatónk találta-e ezt ki, akinek jó közgazdasági adottságai voltak és nyitott szemmel figyelte a világot vagy ő is kapta valakitől ezt a megrendelést.¹⁷⁶ Én a csoportba már akkor érkeztem, amikor a munka megkezdődött és e célról mint induló célról kollégáimtól hallottam. A munka azonban, különféle

¹⁷⁶ Mint korábban említettem a KGST Közgazdasági Állandó Bizottságának Moszkvában tartott tanácskozásán, amelyen Friss is jelen volt, meg állapodtak az ún. saját árbázisra való áttérés elméleti feltételeinek kutatásáról és egy nemzetközi konferencia tervéről 1965-ben.

érzékenységekre tekintettel, explicit módon nem nevesítette a beruházási hozzájárulások kérdését. Végeredményként országokénti bontásban a termelési ágazatok hatékonysági különbségeinek összevetésével foglalkozott, a leírt eredmények azonban közvetlenül alkalmazhatók voltak erre a területre is, más területekre is, hiszen egy rendkívül árnyalt gazdasági helyzet-felmérést és értékelést adtak a szocialista országok együtteséről és belső gazdasági kapcsolódási rendszeréről.

A vizsgálati módszer lassan alakult ki, aztán lassan tökéletesedett, de az eredmény kiváló lett. A módszer a világon először került alkalmazásra, valóságos úttörő munka volt és a módszerről – az Acta Oeconomica-ban publikált ismertetések alapján – igen pozitív értékelést adott a kor nagy nyugat-európai közgazdásza, a holland tervhivatalt vezető Jan Tinbergen is.

Az alkalmazott módszer abban állt, hogy a KGST-országok 13-szektoros bontású ágazati kapcsolati mérlegeit nemzetközi egységes árszintre (az 1960. évi KGST-árak szintjére) vittük át, ami által a mérlegek adatai az országok között összehasonlíthatóvá váltak. Az ágazatokhoz hozzá voltak rendelve az élő munka ráfordítási, valamint az éves állóeszköz-lekötési adatok. Az egységes nemzetközi áron kifejezett mérlegek, bruttó és nettó termelési értékek segítségével, Simon Gyurka kollégánk ún. konvertálási eljárásai alapján (ún. Kantorovics modell segítségével végzett kompjuterizált műveletekkel) országoként és ágazatonként, összehasonlítható hatékonysági mutatókhoz jutottunk. A hatékonyság mérésére az egységnyi nettó és bruttó termelési értékre jutó eleven munka mértéke, plusz az egy év alatt lekötött állóeszköz értéke szolgált, kétféle megközelítésben: az adott termelési fázisra nézve (a közvetlen ráfordításokat figyelembe vevő mutató), valamint népgazdasági vagy halmozott vetületben (teljes ráfordítási mutató). Ezekkel lehetővé vált az említett országok ágazati nyereség termelő képességének az összehasonlítása, az adott országon belüli, valamint nemzetközi ágazati rangsorok felállítása.

Mind ezek alapján többek között világossá vált az is, hogy a Szovjetunió alapanyag- és energia termelő ágazatai – a szibériai gazdag lelőhelyek természeti feltételei mellett és az adott torz KGST árviszonyok ellenére (ezek a gépeket és a fogyasztási cikkeket felértékelték, az energiát és a nyersanyagokat pedig leértékelték a világpiaci árviszonyokhoz és az átlagos, nemcsak a határ előállítási költségekhez képest) – önmagukban nézve jelentős nyereséget termelnek és nem támasztják alá a szovjet politikusok részéről képviselt igényeket beruházási hozzájárulásra vagy hitelre. Ez a nyereség ugyanakkor kisebbnek mutatkozott mint a „sztár”, főként az árak túlértékelése miatt „sztár”, tehát indokolatlanul és mesterségesen „sztár”-rá emelt gépipari ágazat nyereségessége. A kis KGST országaiban az energia és nyersanyag ágazatok azonban veszteségesnek vagy igen alacsony hatékonyságúnak mutatkoztak.

A végső vizsgálati eredmények a szocialista országokbeli, köztük a szovjet kutatókkal megszervezett tudományos konferencia (1965 május) előkészítésének utolsó pillanataiban

váltak egyértelműen bizonyítottá. A „botrány” az Akadémia épületének egyik elegáns tanácstermében tartott nemzetközi konferencián pattant ki, amelyre a szocialista országok partner közgazdasági kutató intézeteinek delegációit meghívtuk. A szovjet delegációt vezető Jurij Kormnov dühösen és gorombán utasította vissza vizsgálataink eredményét, nem sokat foglalkozva a módszertannal, a megállapítások megalapozottságának mérlegelésével. Bármi is volt a módszertan, a végeredmény „ellene szólt”, szemben állt a szovjet tudósok által a politikának adott javaslatokkal, és az ezek alapján a szovjet politika részéről képviselni kívánt szándékokkal.

A tanulmányt a konferenciát követően, mint a sokat mondó színdarabokkal, irodalmi művekkel történik, ahol úgy vélik, hogy „nagyon erős az áthallás”, titkosították, azaz a TÜK szekrény mélyére helyezték és a munkacsoportot más munkára irányították.

Egyes hazai tudósok, a Tervhivatal kutató intézete, egyes Árhivatal-i és KSH-beli szakemberek, egyes szocialista kutatók részéről mutatkozott érdeklődés a módszertan iránt, ennek kiválóságát és több célra való alkalmazhatóságát elismerték. Felmerült az a gondolat is, hogy ezt a vizsgálatot egy későbbi időpontra szóló adatrendszerrel meg kellene ismételni, de e szereplők nem rendelkeztek sem megfelelő technikai bázissal, sem megfelelő politikai erővel, így kezdeti szándékaik arra, hogy ezt a kitűnő, sokféle gazdaságpolitikai célra alkalmazható eszközt, finomítva, egy későbbi időszakra nézve, ismételten alkalmazzuk, elhaltak. A szocialista kutatók közül a legfogékonyabbak a megértésre és az együttműködésre a csehszlovák akadémiai partner intézet igazgatója és egyik kutatócsoportja volt. (Utóbb e kollégákat és az igazgatót is elsodorták az 1968. évi „prágai tavasz” eseményei, illetve az azt követő politikai lépések.)

Az 1965-68 közötti időszakban a munkacsoport a kialakított helyzetelemzés bázisán országokénti vizsgálatokat végzett az egyes KGST-országok tekintetében arról, hogy az 1955-64. évi fejlődésben a növekedés legfőbb tényezői (a munkaerő-tartalékok, a munkatechnikai felszereltsége, valamint a technikai felszereltségtől független termelékenységnövekedés) milyen szerepet játszottak. A nemzetközi kereskedelem hogyan hatott mindezekre.

A kutató munka sikerült, de hasznosulása, értékelése nem a vártak szerint történt. Ez a helyzet zavarta a társaságot. A természetes váltási folyamat felerősödött és a csoport felszámolásához vezetett (1968 őszén).

Az egyes KGST országok 13 szektor bontású, összehasonlítható szerkezetű, 1960. évi KGST áron kifejezett ágazati kapcsolati mérlegeinek az összeállítása, aztán ezeknek a mérlegeknek a nemzeti árszintekről az akkori KGST árszintre való átszámítása, figyelembe véve a torz, de az országoként eltérő mértékben torz árrendszereket, sok elemző/értékelő munkát igényelt. Rengeteg számítással járt, amelyeket az NDK-ból származó, hatalmas testű

és gyakran elromló, akkor még a számítástechnika igen kezdeti stádiumában lévő, Soemtron márkájú elektromos számítógépekkel vagy inkább számológépekkel végeztük. A gépek csaknem olyan zajjal működtek/jártak mint egy traktor. De e csatazaj közepette is és ez volt a nagyszerű, az ember rájött fontos összefüggésekre, megtanulta a gazdaság működésének főbb arányait, összefüggéseit és sajátosságait. Sokat vitatkoztunk és eközben sokat tanultunk mindannyian a munkából, egymástól.

A kutatási eredményekről publikusan sajnos csak részanyagok maradtak fenn: néhány cikk az Acta Oeconomica-ban, a Valóságban az 1965-69. évi időszakban Kozma Ferenc, Miklós Ágnes és Zsukova Irina tollából. Kozma Ferenc a kutatási tapasztalatok bázisán, azokat továbbfejlesztve írta meg nagydoktori disszertációja több fejezetét, hivatkozva a munkacsoportra (Kozma F.[1970]. A kutatásra, annak körülményeire és a követett módszertan lényegére visszaemlékezve írta meg cikkét. (Kozma F. [1989]: *Egy mérész kísérlet negyedszázados évfordulójára*. Statisztikai Szemle, 12. sz.

3.4. REVIZIONIZMUS A FŐ ELMÉLETI VESZÉLY

„Képtelen volnék az 1957-es évről – vagy akár az 1958-asról – történelmi távolságtartással írni. 1956-ról sokkal inkább, nyilván azért, mert ott még voltak szemben álló, egymással küzdő táborok és igazi cselekvési lehetőségek. 1957-ben viszont már csak egy kapura ment a játék, hónapról hónapra nőtt a hatalom önbizalma és a nemrég rettenetesen megalázott kommunisták bosszúszomja.” – írta Litván György a *Beszélő évek – 1957* cikkében. (Litván *Beszélő* (Internet beszelo. c3.hu)

„Január 19-e volt az a nap, amikor számomra az új hatalom kíméletlen durvasága, a leszámolás mértéke és iránya nyilvánvalóvá vált. Ezen a napon történt Dudás József és a Széna téri Szabó bácsi kivégzése, az írószövetség működésének felfüggesztése, valamint az ellenzéki írók és újságírók első nagyobb csoportjának (Háy Gyula, Zelk Zoltán, Lengyel Balázs, Tardos Tibor, Novobáczky Sándor, Lócsei Pál) letartóztatása.” – folytatta Litván gondolatmenetét. (Egymást követő napokról van szó.) Nagy Imre és társai akkor már a romániai Snagovban voltak, a letartóztatásokat pedig az év során továbbiak követték.

Kádárt bosszúvágya és a nemzetközi elvárások tolták a véres megtorlások felé. Már január 27-én Nagy Imrét osztályárulónak nevezte az MSZMP csepeli aktíva értekezletén, egy hónappal később az MSZMP ideiglenes Központi Bizottsága határozatba foglalta, a júniusi pártértekezlettől pedig már csak árulóként emlegették a csoportot.

Az ideológiai-politikai támadás-sorozat elérte a közgazdasági reformgondolatok képviselőit (is). Az MSZMP apparátusából Molnár Endre cikkével indult, közvetlenül azután, hogy a Közgazdasági Bizottság befejezte működését. 1958 elején pedig megkezdődött az Intézet

pártfelfülvizsgálata. (Nagy Imre és a Nagy-Imre kormány tagjai, illetve a Nagy Imre-csoport ellen indított titkos koncepciós perrel szinte egy időben.)

Molnár írása a Párt ideológiai és tudományos folyóiratának a Társadalmi Szemle második, júniusi számában jelent meg. „Az októbert megelőző gazdasági viták középpontjába a „gazdasági mechanizmus” kérdése került”. – írta. A „hibákat vizsgálva, azonban egyes közgazdászok nem arra a következtetésre jutottak, hogy meg kell szüntetni a túlzott központosítást, meg kell szüntetni a túlzottan részletes, mindenre kiterjedő tervezési rendszert, meg kell javítani az anyagi ösztönzők rendszerét és fokozottan fel kell használni az értéktörvényt, az érték-mechanizmusokat a népgazdaság irányításában.” Név szerinti képviselői: Erdős Péter, Esze Zsuzsa, Hoch Róbert, Kornai János, Nagy Tamás, Péter György, Rédey Aranka. (és Balázs Sándor.) (Molnár Endre [1957]: *Revizionista nézetek a szocialista állam gazdasági szerepéről (A Közgazdasági Szemle cikkei alapján)* Társadalmi Szemle, 2. sz.)

Molnár lényegében a diagnózissal egyetértett, a terápiát elutasította. „Nincs „ártatlan” közgazdaságtudomány, mint ahogyan nincs „ártatlan” filozófia sem. A közgazdaságtudományban fellépő revizionizmus ezer úton-módon, sok áttételes közvetítéssel segített kialakítani azt a légkört, amelyben talajra talált, hatott az

ellenforradalmi demagógia. Közgazdászok felvetették, hogy gazdasági mechanizmusunkat nem lehet javítgatni, gyökeresen újra, másra van szükség – az ellenforradalom világgá kürtölte, hogy a szocializmus nem vált be, idegen a magyar népnek; közgazdászok kétségbevittek a termelőség-összetekvési forma alkalmasságát a mi viszonyaink között –, az ellenforradalom azt hirdette, hogy a termelőség-összetekvési ellentmond a magyar paraszt lelkületének; közgazdászok a teljesítménybérezés és a norma-rendszer hibáit bíralták (esetenként túlzó szenvedélyességgel) – az ellenforradalom a normát és a teljesítménybért „a rákosista, népellenes kizsákmányolás” eszközének deklarálta és eltörölte stb. Nem

a közgazdászok és a közgazdaságtudomány készítette az ellenforradalom „gazdasági programját”, de bírálatát és kérdésfeltevéseit gyakorta a proletárdiktatúra kispolgári liberalizálásának platformjáról hangoztatta, egyoldalú, pesszimiztikus értékelései behatoltak a közvéleménybe, az ellenforradalom malmára hajtották a vizet. A következtetés nem lehet az, hogy tehát óvakodni kell a bátor bírálattól, a merész kérdésfelvetésektől. A tanulság az, hogy a csírájában jelentkező revizionizmussal nem szabad elnézőnek lenni, hogy a bírálatnak és a merész kérdésfelvetéseknek a gazdaság és a politika egységben való vizsgálatából, a szocializmus építése megérett, konkrét szükségleteiből kell kiindulni, vagyis mélyen, marxista—leninista módon kell tudományosnak lenni.”(Molnár E. [1957], 45. o.)

Molnár összeférhetetlennek tartotta a spontaneitást és az automatizmust a szocializmussal. Nagy Tamás és Erdős Péter vállalva a köztük lévő esetleges elméleti véleménykülönbségeket a vádakra közös válaszcikkben reagáltak. „A mindennapi élet ezernyi tapasztalata alapján lehet-e tagadni spontán emberi cselekvések és automatizmusok létezését a szocialista gazdaságban? Lehet-e tagadni szükségszerű létezésüket egy olyan társadalomban, „amely a tőkés társadalomból most bújik ki, amely tehát minden tekintetben, gazdaságilag, erkölcsében, szellemében, még magán viseli annak a régi társadalomnak anyajegyét, amelynek méhéből származik”? – kérdezték. „Egy olyan társadalomban, ahol a munka még nem vált életszükségletté, a tömegek tudata még nem kommunista tudat, s ahol „a népgazdaság minden jelentős ágát a személyes érdekeltségre kell építeni”? Ha viszont nem lehet tagadni, akkor a párt vezette szocialista államnak, mint a társadalom vezető szervének nemcsak arra kell törekednie, hogy a tömegek cselekvésének tudatosságát a nevelés eszközével egyre magasabb fokra emelje, hogy káros spontán cselekvéseknek adminisztratív eszközökkel is gátat vessen, hogy a gazdasági folyamatokat kötelező központi utasításokkal és egyéb előírásokkal irányítsa, hanem arra is, hogy a tervszerű fejlődés biztosítása érdekében felhasználjon bizonyos automatizmusokat, és ezek révén különböző egyének és kollektívák spontán cselekvéseit is lehetőleg beterelje a gazdasági fejlődés tervszerűen irányított, nem spontán összefolyamatába, vagyis ezeket a cselekvéseket is a társadalom ellenőrzése és irányítása alá vonja.” (Nagy Tamás és Erdős Péter [1957]: *Hozzászólás Molnár Endre [1957]: „Revizionista nézetek a szocialista állam gazdasági szerepéről”* című cikkéhez. Társadalmi Szemle, 4-5. sz. 142. o.)

Molnárral szinte egy időben írta Ripp Géza a párt akkor már Népszabadság néven megjelenő napilapjában, hogy a „közgazdaságtudományban jelentkező revizionista nézetek - ha nem is olyan közvetlenül, mint más területeken — összefüggtek az ellenforradalom ideológiai előkészítésével és azoknak mintegy a közgazdasági megalapozásául szolgáltak. Tagadták szocialista építőmunkánk eredményeit, igyekeztek „elmélyíteni” a népgazdaságunkban 1956 októbere előtt ténylegesen meglévő fogyatékoságok bírálatát és azt „bebizonyítani”, hogy a bajok gyökereit a „rendszerben” kell keresni... Kritikájuk éle a „tervutasítások rendszere” ellen irányul. Kornai János szerint „egyoldalú” és „szimplifikáló” Sztálinnak az a megállapítása, amely a népgazdasági terveket nem terv jóslásoknak, hanem tervutasításoknak tekinti. Péter György elvtárs is amellet száll síkra, hogy a népgazdasági tervek - a beruházásokat kivéve - előirányzat jellegűek és ne kötelező érvényűek legyenek.” és így tovább ebben a hangnemben. (Ripp [1957]: *Revizionizmus az „új gazdasági mechanizmus” leple alatt*. Népszabadság, június 23.)¹⁷⁷

¹⁷⁷ Ripp 1959-től 1973-ig a Közgazdasági Szemle főszerkesztője volt. „Az 1956-ot követő „rendcsinálás” talán utolsó hullámában, 1959-ben váltotta fel a főszerkesztői székben a lapot újraindító Fekete Ferencet. – emlékezett rá Szamuely. A lapszámok tartalmának leg gondosabb vizsgálata is aligha tudna azonban változást kimutatni a korábbi időszakhoz képest. Ripp Géza a szerkesztőség addigi

Friss is beállt a kemény vonalba. Az MSZMP KB 1957 december 21-i zárt ülésén megszavazta Kádár előterjesztését. A 17 felszólaló egyikeként jogosnak tartotta Nagy Imre és társai törvény előtti felelősségre vonását. Minthogy a jegyzőkönyv teljes szövege nem ismert (nem ismerem), lehet vitatkozni, hogy a „törvényes eljárás” kifejezés valójában mit takart. De azt hiszem, Seres látta jól, a halálbüntetés lehetősége életszerű volt.¹⁷⁸ Friss politikai ítéletet hozott. (Hozzáteszem, soha nem volt jó véleménye Nagy Imréről és soha nem értett egyet politikájával.)

Frisst Donáth Ferenc sem mentette fel. A KV-nak sem jelentős sem jelentéktelen csoportja nem állt szemben a vezető klikkel „avagy tudnak-e egyetlen olyan vezetőségi határozatra hivatkozni, amelyet nem egyhangúan fogadott el a testület? Vagy talán az ülésen kívüli, négyszemközti sugdosást minősítik Önök szembeszállásnak kommunista vezetők részéről? Apró, Fehér, Friss, Kádár, Kállai, Kiss és a többiek, melyik határozatot méltóztatottak nem megszavazni?” teszi fel a kérdést az MSZMP ideiglenes Központi Bizottságának 1956. decemberi határozatát bíráló írásában. (*A Snagovi foglyok* [2006], 377. o.)

Ezekben a hónapokban Friss helyzete határozottan labilissá vált. Maga Kádár utasította el, hogy a Gazdasági Bizottság titkáráként bekerüljön a kormányba és komoly támadások érték a Központi Bizottság apparátusában is. Sándor József az első titkár irodájának vezetője például V. S. Bajkov, a budapesti szovjet nagykövetség vezető tisztviselőjét megbeszélésükön a gazdasági problémák efféle magyarázatával lepte - Péteri idézésében.

„Az én véleményem szerint – mondta Sándor elvtárs – ameddig gazdaságunk élén Friss [István] elvtárs áll egy olyan ember, aki képes volt ügyesen és ravaszul álcázni jobboldali nézeteit Rákosi idején éppúgy, mint most, Kádár idején, addig gazdaságunk nem fog kikerülni a zsákutcából.” Sándor ezután elmesélte kíváncsi kapcsolatának, hogyan védelmez Friss magukat gazdasági szakembereknek „tettető” burzsoá elemeket a Külkereskedelmi Minisztériumban egy a minisztériumi állomány megtisztítását szorgalmazó magas pártfunkcionárius erőfeszítése ellenében. Sándor azzal fejezte be, hogy 1956 októbere óta Magyarországon megváltoztak a körülmények, és ennek következtében az osztályharc formái is: „Jelenleg azokkal az ellenforradalmárokkal szemben kell harcba szállnunk, akik – miután vereséget szenvedtek az októberi nyílt összecsapásokban – most »kifinomultabb« eszközökkel akarják elérni céljaikat.” (Péteri [1998], 199.o.)

munkatársaival a megkezdett munkát folytatta, helyt adva az általa nyilvánosan és súlyosan elmarasztalt szerzők írásainak is.” Szamuely [1988]: *Ripp Géza 1928-1988*. Közgazdasági Szemle, 5. sz.
¹⁷⁸ Nyers Rezső nyugdíjpótlékának megvonásáról kibontakozott vitához szólt hozzá Seres László. Szerinte az eljárás egyértelműen a kivégzés megszavazását jelentette. „Nem létezhet komoly ember, akiben akár csak felmerül, hogy a forradalom első számú megtestesítője, "a népköztársaság árulója", a kötélnél kevesebbel megúszhatta volna a per kimenetelét. Nagy Imrét már 1957 áprilisában letartóztatták Snagovban, hazahozták, és várta a pert, amelyről Kádár már rég megállapodott az oroszokkal. Augusztusra megvolt a vádirat és az ítélet. (Seres [2013]: *Nyers Rezső és a kivégzés lehetősége*. HVG.hu. dec.6.)

Ilyen előzmények után tartotta meg Friss szeptember 20-án az MSZMP KB Politikai Akadémiáján, az őszi előadássorozatot megnyitó, elhíresült előadását. Megrendelésre írta. Az apropót Berei Andor moszkvai emigrációból hazaküldött erősen dogmatikus írása szolgáltatta. (*Eszmei harcot a revizionista közgazdasági nézetek ellen* 1957. jun 24-i kelettel). Az MSZMP ideiglenes Intézőbizottsága azonban közlésétől elzárkózott, a témát ellenben időszerűnek tartotta, csak nem Berei tollából. A feladatot Friss kapta.

Beszédének rövidített változatát a Népszabadság közlésében ismerjük. (Élőszóban keményebben fogalmazott Kornai visszaemlékezése szerint.) (Friss [1957b]: *Népgazdaságunk vezetésének néhány gyakorlati és elméleti kérdéséről. Friss István előadása az MSZMP Politikai Akadémiáján.* Népszabadság, okt. 2.)

Cikkének első részében Friss erősen dogmatikus hangvételben hosszan bizonygatta, hogy a párt és a kormány törekszik arra, hogy gazdaságpolitikájában nem kövessen el voluntarista és szubjektív hibákat.

Majd rátért arra, hogy „1956 tavaszától az ellenforradalom bekövetkezéséig tartó fél év alatt a közgazdasági vitáknak széles, a tudományos köröket messze túllépő visszhangja volt, de ebben a visszhangban már az ellenforradalom szellemi előkészítése is szóhoz jutott.” Revizionista tendenciák jelentek meg a közgazdaságtudományban, s azon belül az Intézetben. A név szerint említett személyek közül Péter Györgyöt, Nagy Tamást és Erdős Pétert felmentette a revizionizmus vádja alól. Kornai János ellenben e „kegyelmet” nem kapta meg. Önéletrajzából tudjuk, hogy váratlanul érte, igazságtalannak tartotta és fájó nyomot hagyott benne.

„Péter György egyes nézetei valóban igen közel jutnak a revizionizmushoz”.- „Ezért írásaiban éppen végig nem gondoltságuk, ellentmondásosságuk lévén van bizonyos revizionista tendencia, és dacára annak, hogy ő nem revizionista, ez a tendencia magában foglalja — nála vagy másnál — a revizionizmus kitermelésének veszélyét¹⁷⁹.

Más a helyzet Nagy Tamásnál és Erdős Péternél. Bírált cikkeikben csak némi félreértéssel vagy belemagyarázással lehet az előbb kifejtett revizionista gondolatmenethez hasonlót, vagy akár itt-ott emlékeztetőt találni. Feltétlenül meg kell azonban említeni valamit, ami Nagy Tamást mégis igen közel hozza Péterhez. Élőszót írt Péter könyv alakban megjelent cikkeihez és ebben egyetlen fenntartása, hogy a cikkek tartalmazznak egyes még vitatott és szerinte is vitatható állításokat. Sehol egy szó arról, hogy itt döntő elvi kérdések vannak érintve és nem marxista módon megoldva.”

Kornai János „még a disszertáció megvédésekor is hangsúlyozta, abban látja a fő veszélyt, hogy még mindig hajlamosak vagyunk általánosítani kellő bizonyítékok, ténybeli megalapozás nélkül”. Könyvébe mégis beleírta, hogy meg kell változtatni gazdasági

¹⁷⁹ Egy évvel később a Politikai Bizottság Péter Györgyöt a KSH éléről el akarta távolítani, ezért vizsgálatot indítottak ellene. Feltehetően Hegedűs András elnökhelyettesi felkérése is már ebből a célból történt. A felkínált elnökséget azonban később ő nem vállalta.

mechanizmusunkat, s hogy „gazdasági mechanizmus” alatt ő „gazdaságvezetési módszereink összességét, a gazdasági élet egész szervezeti formáját, a gazdálkodás egész gépezetét” érti. Ezt viszont úgy lehet érteni, hogy Kornai elveti egész, szocialista típusú gazdasági rendszerünket. Más alternatíva hiányában, feltehetően a kapitalizmussal szeretné felcserélni. Ha Kornai így gondolta, ez már nem marxista álarcban jelentkező antimarxista nézet, ez a marxizmus nyílt elvetése.” (Friss [1957b].)

Szelektálásának szempontja kétségtelenül a kutatók elkötelezettsége a párt politikája és gazdaságpolitikája iránt. Pontosabban, hogy miként viszonyultak a szocializmus alaptörvényéhez. A régi kommunisták, Péter, Nagy Tamás és Erdős marxista elkötelezettségéhez nem fért kétség. (Frisst rokoni? és korai baráti kapcsolat is fűzte Péterhez.¹⁸⁰) Ebből a szempontból a „gyenge láncszem” Kornai volt. (Hogy nehéz szívvel tette meg Kádárnak virányelven írott sorai bizonyítják. „Az a poszt, amelyet a pártban betöltök, ma nehéz népszerűtlen, a tudatlanságnak és a demagógiának széles támadási felületet nyújtó feladatokat ró rám.”)

Évekkel később a történeti szakirodalomban ki keményebben, ki, mintegy felmentést adva „árnyaltabban” értékelte Friss beszédét. (L. Péteri Berend Ivánnal folytatott polémiáját. (Péteri [2006].) Friss motivációját talán jobban megértjük Berei Andornak írt személyes hangú leveléből. Időpontját tekintve ez az akadémiai beszéde és Kádárral történt levélváltását követően történt.

„Félreértések elkerülése végett azzal kezdem” – írta Friss, hogy cikked pozitív fejtegetéseivel általában egyetértek. A cikk polémikus részében azonban, véleményem szerint, több hiányosság van, és ezek ismét csak szerény véleményem szerint, erősen csökkentik a cikk meggyőző hatását.” „A Péter György és társai ellen irányuló vita ugrópontja, hogy valóban tagadja-e, illetve tagadják-e az állam központi tervező, irányító, szervező szerepének szükségességét”- folytatja Friss. Péter szerint a kereskedelem és az ipar között kötött szállítási szerződések rendszere biztosítja a legmegfelelőbbben, hogy a termelés választék és mennyiség tekintetében a tényleges szükségleteket elégítse ki. E részletkérdésekre a tervutasításoknak nem kell kiterjedniük. Ez nem jelenti azt, cáfolja Friss Bereit, hogy nem a terv, hanem a piaci helyzet és a konkurencia szabályozza a termelést. Péter nem kívánja az állam feladatát mintegy az „éjjeli őr” szerepére korlátozni. Azt fejt ki, hogy a tervezés fő feladata a fejlesztés fő irányának megszabása, a legfontosabb arányok meghatározása. Az igazi kérdés, írta Friss, az irányok és az arányok megválasztása, hogy mi legyen az a néhány tervutasítás.

A vitát megnehezíti, mondta Friss, hogy helyes és helytelen gondolatok futnak egymás mellett éppen ezért a bírálat legyen körültekintő és tényszerű. Az országban tetten érhető

¹⁸⁰ "[Péter György] 1920. március 21-én, tehát a Tanácsköztársaság kikiáltásának első évfordulóján, néhány héttel Horthy kormányzóvá iktatása után, szegfűvel jelent meg a gomblyukában a gimnáziumban, és emiatt kicsapták onnan. Átiratkozik egy másik iskolába, ahol Friss István lett az osztálytársa." (Hegedűs A. [1994], 16–17. o.)

ellentmondások és lazaságok, „aligha Péter és társai revizionista nézeteire” vezethetők vissza.¹⁸¹

A tervek, a tervezés Friss számára (is) a szocializmus *sine qua non*-ja volt. Elképzelhetetlennek tartotta, hogy akadjon marxista, vagy a marxizmushoz közelálló személy, aki a tervről lemondana a szocialista országokban. (Emlékezzünk, Kádár is ezt vallotta.). Tartalmát és végrehajtásának módját, a részleteket illetően viszont rugalmas volt. A szocialista államra a gazdasági stratégia megalkotása tartozik, a fejlődés fő vonalainak kijelölése, az arányok meghatározása, a részletek igazából meg sem tervezhetők. (A gondolat voltaképpen lenini örökség.)

Soha nem adta fel azt az elvet, hogy a társadalom egyetlen politikai központból irányítandó. A gazdasági emelők rendszere úgyszólván automatikusan létre hívja az emberek helyes magatartását –Ugyan miért? teszi fel a kérdést mintegy magának az NDK gazdaságpolitikai tankönyvéről írt recenzió továbbgondolásaként. Döntési helyzetben levő dönteni képes testület mellett érvel 1959-ben, amikor megmagyarázza Kádárnak, miért nem helyesli hogy Kádár a Gazdasági Bizottsággal, egy politikai döntéshozó testülettel szemben, a Minisztertanács, vagyis a kormány tekintélyét kívánja növelni.¹⁸² (Miért viselné minden döntésért a párt a felelősséget - Kádár válasza.)

1971-ben a KB ülésén Friss azt javasolta, hogy kormányzat terjessze elő, de a KB döntsön a legfontosabb gazdaságpolitikai, társadalmi-gazdasági feladatokról, a társadalom és a népgazdaság fejlődésének fő irányairól, az életszínvonalat és a társadalmi jólétet érintő elvi kérdésekről.¹⁸³ Gyakorlatilag megismételte javaslatát Nyersnek címzett levelében¹⁸⁴.

Előreszaladtam az időben. Visszatérve Friss Politikai Akadémián elhangzott beszédére Kádár haragját váltotta ki, és azonnal támadással reagált. Tartalmára következtetni tudunk Friss PB-nek címzett, korábban említett válaszleveléből. „Kádár beszédét.. úgy lehetett érteni, mintha engem is azzal vádolna, hogy nincs politikai bátorságom, határozott állásfoglalásom és nem tudok igent vagy nemet mondani. Ezt a vádat igazságtalannak tartom, de ezzel sem akarok itt vitázni. Viszont ha Kádár elvtársnak valóban ez a véleménye, abból bizonyos következtetések adódnak számomra. ...Néhány hónap előtt már voltak kételyeim ezt a bizalmat illetően, és akkor a PB több tagja előtt céloztam rá, hogy talán nem célszerű helyemen maradnom. Amit mondtak, többé-kevésbé megnyugtatót.” – írta Friss.

¹⁸¹ *Kedves Andor!* Budapest, 1957. X. 20. PIL 861. f. 146.őe. 27-28. l. Géppel írt másolat, aláírás nélkül.

¹⁸² *Feljegyzés a Politikai Bizottság tagjai számára.* 9. június 12. „Nincs szükség olyan tanácsadó szervezetre, mely kevés „okos”-ból áll és bármely kérdés eldöntésére képtelen”. PIL 861.f. 38.őe. 7.l.

¹⁸³ *Friss István felszólalása az MSZMP KB dec. 1-i ülésén.* 1971. PIL 861.f. 52. őe.

¹⁸⁴ *Nyers Rezső elvtársnak, az MSZMP KB titkára.* Elvtársi üdvözléssel: Friss István. Budapest, 1972. május 9. PIL 861.f. 52. őe. 12. l.

Kádár elvtárs pénteki szavai most újra napirendre tűzték ezt a kérdést, és úgy gondolom, jó lenne, ha a PB sürgősen döntene benne, mert bizonytalanságomnak mindennapi munkámra is ki kell hatnia. Elvtársi tisztelettel /Friss István/”¹⁸⁵

„Tisztelt Friss elvtárs! Megjegyzésem előadásoddal kapcsolatban nem a PB, hanem az én személyes véleményem volt és arra magyarázatot tőlem kellett volna kérned és nem a PB-től.”– válaszolta Kádár két nappal később.¹⁸⁶Nem bizalmatlanság, de „Te egy nyilvános előadásban olyan szőrmentén bíraltad Péter György és Nagy Tamás egy és más helytelen közgazdasági tételét, ami pártaktívánk egy részében komoly nyugtalanságot keltett, elsősorban Nagy Tamást illetően – politikailag. Nem akarom vitatni, hogy a magyar népnek volt-e egyáltalán eddig két kiló kőpor ára haszna abból, hogy egy Nagy Tamás nevű közgazdász ténykedett és ténykedik a magyar társadalmi életben, de politikai kára elég jelentős volt – ezt állíthatom.

Van egy komoly és jogos aggodalom amiatt, hogy a helyzet normalizálódásával fátyolt borítunk olyan dolgokra is, amelyekre nem lehet fátyolt borítani. Ezek közé tartozik Péter György súlyos közgazdasági tévedése is, amelyik rokonságban van az ismert és meggyőződésem szerint Jugoszlávia népgazdaságára is káros, jugoszláv, a piacot fetisizáló nézetekkel. Még inkább ezek közé tartozik az ilyen Nagy Tamás-féle emberek összetevékenysége – amelyekre a párt, remélem, soha nem fog fátylat borítani.

Ezt az aggodalmat Te, megengedem, szándékom ellenére túlságosan tapintatos bírálatoddal előadásod útján növelted. Én kötelességemnek tartottam, ugyancsak nyilvánosan, ezt az aggályt csökkenteni. Erről van szó, nem többről és nem kevesebbről.”¹⁸⁷

A bizalmatlansági indítványt Kádár hártotta, mondván, hogy az nem a PB, hanem a parlament feladata. Ugyanakkor közölkék Frissel, hogy nem elvtelenül, hanem kommunista mivoltába vetett hitük és meggyőződésük szerint jártak el, amikor rá szavaztak. Figyelemre méltó a 'levél váltás' stílusa, Kádár tegeződött, Friss ellenben került a megszólítást. Egész életében a magázás volt számára az érintkezés bevett gyakorlata.

Kádár kérlelhetetlen volt. Aki hibázott, bűnhődjék, nincs felejtés, nincs megbocsájtás. Témámnál maradván ezt várta el 1958-ban az Intézet felülvizsgálata alkalmával.

Friss az Évkönyvhöz írt *Előszavában*, amelynek kelte a Politikai Akadémián elhangzott előadás dátumával megegyezően 1957. szeptember 20-a, a munkatársakat körülvevő politikai légkört így jellemezte: „Eredményeink lehettek volna nagyobbak is, felkészületlenségünk és a

¹⁸⁵ *Az MSZMP Politikai Bizottságának*. Budapest, 1957. október 13. PIL 861.f. 38.őe. 2. l. gépelt másolat.

¹⁸⁶ *Friss István elvtársnak. Lássák a Politikai Bizottság tagjai és póttagjai*. Szigorúan bizalmas. Budapest, 1957. október 15-én. Elvtársi üdvözlettel Kádár János. Sajátkezű aláírás. PIL 861.f. 38.őe. 3-5. l. Gépelt első példány.

¹⁸⁷ Friss és Kádár levélváltására Péteri tanulmánya hívta fel figyelmemet. S bár magam is megtekinthettem a dokumentumokat, inkorrekt dolog lett volna felfedezését saját eredményemként feltüntetni. Az idézet szövegrész egyúttal igazolta azt a folyosói pletykát is, hogy Kádár kijelentette, amíg ő él Nagy Tamás nem lesz az Intézet igazgatója. Nem is lett.

tudományos előzmények hiányából folyó minden nehézség ellenére. De egy időre az intézet munkáját is megbénította az ellenforradalom. Ezt megelőzően pedig már hónapokon keresztül zavarta a munkát és csökkentette intenzitását az ellenforradalmat megelőző és annak előkészítésével összefüggő politikai légkör. ...Október 23-a előtt ezek a támadások látszólag nem a munkásállam ellen irányultak. Legtöbbször a korábban ténylegesen elkövetett politikai és gazdasági hibákból indultak ki. Ám a hibák elemzése helyébe sommás, az utóbbi évek minden korábbi párt- és kormányténykedését mint tökéletesen elhibázottat kárhóztató ítékezés lépett. ...

Az értelmiség soraiban fellépő ingadozásokra és eltévelyedésekre intézetünkben is lehetett példát találni. S ha a nyilvánosságra került tudományos munkákban nem is nyilvánultak meg, zavaró hatásuk sokáig érezhető volt. Mégpedig nem is csak az ellenforradalmat megelőző hónapokban, hanem a múlt év utolsó és az idei év első hónapjaiban is, bár az intézetben november 12-e óta rendszeresen folyik a munka. S ha nem is az intézeti munkában, de a Közgazdasági Szemle 1956 végén elkészült és 1957 januárjában megjelent számában elég súlyos nyomokat hagytak. ...

Ki nem mondottan tehát megtaláljuk már az október 23-a előtti támadásokban is azt, amit október 23-án kimondottak. Körülírva ezek a támadások már a burzsoá állam követelését is tartalmazták, alátámasztva nacionalista és sovinszta indokolásokkal.” (Friss [1957a]: *Előszó*. Évkönyv I. 9-10. o.) Ekkor Friss még csak jelzéseket küldött. Az akadémiai beszédében viszont nevesítette kikre gondolt. Vajon időközben mi változott?

3.4.1 PÁRTVIZSGÁLATOK AZ INTÉZETBEN

Az 1957-es évvel induló évtized "világosan elkülönülő korszaka az elmúlt negyven év magyar gazdaságtörténetének. A reformelképzelések 1957. évi félretétele, elvetése majd - az 1964-ben megkezdett előkészületek után - tíz évvel később, lényegében a korábbiakban már lefektetett alapelveken nyugvó új gazdaságirányítási rendszer bevezetése egyértelműen jelzik a korszakhatárt." (Pető-Szakács [1985] 367.o.)

1957-ben az Intézet igazgatója ismét Friss István, akinek rövid távolléte idején az intézeti forradalmi bizottság Varga Istvánt kérte fel az Intézet vezetésére¹⁸⁸.

¹⁸⁸Az intézeti szóbeszéd szerint Friss Moszkvába távozott. Marosán életrajzi visszaemlékezésében Friss Ungváron tartózkodott. 1956. november 5-én Szolnokon Kádárral négy szemkört latolgattuk, írja, kik lehetnek kormány-képes emberek. „Ha egyetértesz vele, hangzott el ekkor, Friss Istvánt is idehozatom Ungvárról” – idézte Marosán Kádárt. (Marosán [1989], 126. o.) Marosánt a szovjetek szállították Szolnokra a tököli szovjet támaszpontról és repülőtérrel november 4-én, s ugyancsak a tököli repülőtérrel ment Szolnokra Andics Erzsébet, Berei Andor és Hidas István. Ők afféle ellenkormányt alakítottak volna, jelzésértékű, hogy Szolnokon Kádár vonalával szemben újraindították a Szabad Népet. „Az Andics–Berei–Friss–Hidas-csoport 1956. november 4-e utáni szerepe Szolnokon még nem kellően tisztázott. A helyi visszaemlékezésekben sokan afféle tartalékcsoportnak nevezik őket, akiket szükség esetén a Kádár-kormány helyére lehetett volna állítani. Andics és Berei maguk is nyíltan hangoztatták, hogy a Kádár-kormány csak ideiglenes megoldás. Mihelyt azonban a kormány berendezkedett Budapesten, a szolnoki társaságot félreállították és később a politikai életből is

Amikor Friss visszaérkezett Budapestre és benyitott igazgatói szobájába, Varga e szavakkal fogadta a fáma szerint: "azt hiszem Friss elvtárs, itt az ideje, hogy átadjam a dolgokat és átnyújtotta egy borítékban fizetését."

„De volt nagyobb hatalmasság is Friss elvtársnál, mégpedig Lasztovcsek elvtárs, az Intézet sofőrje ... A ZIL állapotáról le lehetett mérni az Intézet és Friss elvtárs mindenkori politikai súlyát. Tehát amikor '56 után egy nagyon használt ZIL-t kapott az Intézet, mindnyájan tudtuk, hogy nagyon komoly bajok vannak vele.”– idézi Bródytól Szabó Katalin. (Szabó [2005]: *A Nádor utcától a Budaörsi útig*. Közgazdasági Szemle, 1. sz. 62. o.).

Ezekben az években revizionistának lenni újra kész öngyilkosság volt. Az Intézet sem kerülte el a számonkérést, sorozatban jöttek a vizsgálatok pártvonalon, az apparátus alsóbb szintjeitől a legfelső fórumokig. Magas rangú pártvezetők követelték, hogy a párt számolja fel a "revizionista és felforgató nézetek" fészket, e „gennygócot” Andics szavaival.

1957. február 1-én szinte az utolsó pillanatban alakult meg az intézeti pártszervezet, egy hónappal az átigazolásokra adott határidő előtt, 28 taggal. (A korábbi párttagság ugyanis automatikusan megszűnt, az új párttagoknak kérniük kellett felvételüket. Az ún. Intéző Bizottság elnökének Hoch Róbertet választották, a tagok mellette: Erdős Péter és Rédey Aranka.) A kutató párttaggá válása ekkor, illetve a párt politikája melletti kiállása és a revizionizmustól való elhatárolódása a kutatói létben maradás első számú kritériumává lépett elő.

"Ezekben a megpróbáltató nehéz időkben ismertük meg egymást." - írta Kornai János Nagy Andrászt köszöntve. "Sajátos volt a légkör az Intézetben. Kollégáink, akikkel együtt zúgolódtunk-lázadoztunk Október előtt sorra meggyőzték önmagukat: mégis csak az a helyes, ha így vagy amúgy beállnak a csatasorba a Kádár-rezsim oldalán. Előbb egyikük, utóbb másikuk szánta rá magát arra, hogy belép a pártba. Volt valami groteszk abban, ahogy bejöttek hozzám vagy Andrásához □bejelenteni□ ezt a szándékukat; megmagyarázván, hogy ez a helyes út. Többen elkezdtek minket győzködni: jobb lenne, ha mi is ezt tennénk. Így érveltek: "Meglátjátok a makacsságotok miatt még zűrötök lesz. Inkább gyakoroljatok egy kis önkritikát és akkor nem lesz semmi problémátok." (Kornai [1996]: *Nagy András 70 éves*. Közgazdasági Szemle, 3. sz. 268. o.).

számúzték őket.” – írja Cseh Géza. (Cseh: *A Kádár- kormány szolnoki tartózkodásáról* Verseyhy Ferenc Elektronikus Könyvtár. Dátum nélkül) Bereit és Andicsot Kádár Moszkvába küldte, Friss ezzel szemben az Államgazdasági osztály vezetője lett, és fokozatosan erősítette pozícióját a párton belül is és gazdaságpolitikai vonalon is. (Friss 1956. november 7-től az MSZMP ideiglenes KB osztályvezetője, a párkongresszus után 1957. június 29-én a Központi Vezetőségben osztályvezető. Maradt a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatója, a Közgazdasági Bizottság titkára, majd a Hármas Bizottság egyike. Kádár többször próbálta rávenni, hogy válasszon pártbeli és „tudományos” funkciói között, de Friss mindig kitérő választ adott. Meglehet, hogy 1958-ban az Intézet elleni a pártvizsgálat titkolt célja az ő eltávolítása volt. (L. később részletesebben.)

A pártszervezet megalakítását a kerületi párttitkár Nagy Tamás jelentkezéséhez kötötte, ő azonban erre nem volt hajlandó és akkor Erdős Péter mondott egy megható program beszédet.

"Az elvtársak tudják, hogy belépek," mondta az egyik taggyűlésen Erdős Péter, "sőt meg is van az ideiglenes tagsági igazolványom." - folytatta. "Azt is tudják, hogy számomra sem volt könnyű a belépés, nem volt könnyű amennyiben igen súlyos válságokon mentem keresztül és hosszú ideig tartott, amíg dönteni tudtam. Aztán amikor megtudták, hogy beléptem, akkor azt mondták, hogy majd megint ingadozni fogok valamelyik újságcikk után. De nem így van, mert ha egyszer döntöttem akkor már nem fogok ingadozni. A világ kommunista mozgalmának alapvető célkitűzéseivel egyetértek, ezt tisztázni kellett, de magammal kellett tisztázni és tisztáztam. Egyetértek és réges-régen úgy gondoltam, ha ezekkel a kérdésekkel egyetértek, akkor ez számomra azzal a kötelességgel jár, hogy le is vonjam a konzekvenciákat és ezekért harcoljak is. Rendkívül súlyos helyzetben vagyunk. Sokan hihettek a mi magyar pártunkról sok mindent, ami nem volt igaz, de okt. 23. és az események elsöpörtek igen sokféle illúziót 23-ra és azt követő napokon azt láttuk, hogy egy nép szembefordult velünk, sokan aktívan, nagyrészüket passzív magatartással, de szembefordult. Iszonyatosan súlyos csapás ugyanakkor, amikor igen sokan közülünk nem voltak alapvetően megelégedve a dolgok menetével okt. 23. előtt a ki-ki lelkiismerete szerint harcolt ezek ellen és az első napokban kialakult gyakorlatilag egy ilyen furcsa egységfront a pártban dolgozó ellenzéki állásponton lévő kommunisták és az utca között, a felkelők között és a nép között. Ez rendkívül alkalmas volt az emberek fejének megzavarására, s idő kellett, hogy az ember tisztázza a történeteket. A Párt azt mondja, hogy az ami Magyarországon okt. 23-ával kezdődött és tartott a fegyveres felkelés leveréséig lényegében ellenforradalom volt még akkor is, hogy ha különösen az elején a felkelők vagy a forradalomban egyébként résztvevők többségének szándéka nem ez volt. Én ezzel a meghatározással egyetértek. Történtek dolgok és ezek akárhogy kezdődött és akármi volt a felkelők szándéka, de a dolgok egyenes irányban az ellenforradalomba haladtak. Egy bizonyos: ennek eredményeképpen szocializmus nem lett volna, sőt a szocializmusról való letérés lett volna, nem lett volna gyakorlatilag erő, amely ha egyszer a hatalom átkerül az akkor keletkezett pártok kezébe, megállíthatta volna a burzsoázia uralmát." (*Jegyzőkönyv egy taggyűlésről?* 2-6. o. Hoch Róbert iratai. (L. VI. Dokumentumok, 11. sz.)

Ezen a taggyűlésen Friss is felszólalt és egyértelművé tette politikai crédóját: párt – proletárdiktátúra – szocializmus összetartozó fogalmak, akik ezt tagadják azok a kapitalizmust készítik elő. Ezért emelte ki ebből az alkalomból és később is Nagy András, akinek polgári demokráciáról vallott nézetét nehezen tolerálta.

Friss jegyzőkönyvbe rögzített szavai: „Nehéz az elvtársakban meglévő kételyeket eloszlatni. Nem is eléggé ismerem azokat. Az utolsó két hónapban jóformán egyáltalán nem volt

alkalmam az elvtársakkal beszélni. Ezért amit mondok talán nem válasz az elvtársak kétélyeire. De hozzájárulhat, hogy az egész kérdést világosabbá tegye.

Azt hiszem azért kell belépni az öntudatosabb elvtársaknak a pártba, mert a párt az az erő, amellyel a történeti fejlődést a leghathatósabbban mozdíthatjuk elő a kívánt irányba. Minden olyan felfogás, amely azt mondja, hogy szocializmust akar, de párt nélkül, lényegében nem akar proletárdiktatúrát és nem akar szocializmust, hanem a polgári fejlődésnek ilyen vagy olyan formáját. Ha elemezzük, amit az utolsó hónapokban átélünk, akkor ez elég meggyőzően kiderül.

Az egyik régebbi MDP taggyűlésünkön Nagy András elvtárssal voltam kénytelen vitatkozni, mert amit mondott, az a polgári demokrácia követelménye volt és nem a szocialista demokrácia követelménye.¹⁸⁹ Azt gondoltam, hogy ez csak egy elcsúszás volt részéről, hogy nem gondolta eléggé át. Lényegében azt követelte, hogy bízzuk rá sorsunkat nyugodtan a népre, mert azt fogja csinálni, amit kell. Ez az alapvető marxista tanítás tagadása volt. Rájöttem, hogy nála nem egy pillanatnyi elcsúszásról volt szó, hanem alapvető koncepcióról. Persze a polgári fejlődésnek nem kell azzal kezdődnie, hogy az államosított gyárakról kimondják, hogy azok többé nem állami tulajdonban vannak. Ilyen nálunk pillanatnyilag nem képzelhető el. De elképzelhető, hogy különböző úton-módon visszahozzák ide a kapitalizmust. Az okt. 23.-át követő események éppen azt mutatják meg, hogy amint a munkásosztály kezéből kicsúszott a hatalom, ez olyan erők kezébe ment át - a különböző pártok, melyek okt. végén, nov. elején feltűntek - amelyek többsége nem a szocializmust akarta. Amikor pedig már nem volt többé párt, nem volt semmiféle erő, amely mozgósíthatta, harcba vihetné volna a munkásságot, hogy védje meg azt, ami kicsúszott a kezéből. Ez roppant tanulságos volt. Ennek többé nem szabad megismétlődnie. Nem következhet be még egyszer olyan válságos helyzet, hogy nincsen párt, amely a proletariátust ma még nem vezeti, mert a proletariátus nagy részének bizalma nem összpontosul még ebben a pártban. Ezt a bizalmat azért fogjuk megnyerni, mert alapvetően igazunk van. Ez kell, hogy naponta igazolódjék a munkában és az eredményekben. Ebben és sok másban igazat adok Erdős et.-nak.

Anélkül, hogy a munkásság bizalmát megnyerjük, anélkül, hogy itt valóban a nagy tömegek vezetőivé váljunk és azok bennünket önként, bizalomból kövessenek, anélkül nem tudjuk a proletárdiktatúrát megvalósítani és a szocializmust felépíteni. De ha igaz az, amit én nagyon komolyan hiszek, hogy igazunk van, akkor ezt a bizalmat meg fogjuk nyerni.” (*Jegyzőkönyv egy taggyűlésről.* 7-8. o.)

¹⁸⁹ Ekkor értettem meg, mondta Erdős Péter, hogy Friss miért reagált tőle szokatlanul hevesen Nagy András hozzászólására. S egy korábbi taggyűlésen történetekre utalt.

1957 áprilisától – mint már említettem, sorozatban jöttek az első szakmai-politikai jellegű támadó írások a Gazdasági Figyelőben, majd a Népszabadságban és a Társadalmi Szemlében válaszul elsősorban Erdős Péter és Nagy Tamás „bűnös elhajlású” cikkeire és Kornai könyvére. A fő vádemelők: Molnár Endre és Ripp Géza, háttérükben régi sztalinistákkal.

A szakmai hang megváltozását 1958 elején pártvizsgálatok követték. Feltehetően nem függetlenül Kádár János és Friss István korábbi keltű, de 1957 végére bizonyíthatóan nem éppen baráti viszonyától. A kezdő lépést az V. kerületi párt Végrehajtó Bizottság tette meg, amikor is részletes munka-beszámolót kért az intézeti pártszervezettől. Majd az MSZMP KB Tudományos és Kulturális Osztálya felállította a vizsgálóbizottságot.¹⁹⁰ Azzal a megbízással, hogy tárják fel miként viselkedtek a kutatók és a vezetők 1956 előtt, alatt és után, értékeljék az Intézet vezetését, az egyes kutatók tudományos teljesítményét, minősítsék az Intézet káderállományát, stb.. Hozzávéve a *Közgazdasági Szemle* munkájának átvilágítását is.

A Tömpe István nevével fémjelzett vizsgálat alulról felfelé építkezett. Először, a vizsgálat első szakaszában a bizottság tagjai kisebb csoportokat alkottak és elbeszélgettek az egyes osztályok vezetőivel és az egyes kutatókkal.

A Háy – Molnár¹⁹¹ - féle *Jelentés* az Általános Közgazdasági Osztály, az ún. elméleti osztály vezetőjével Nagy Tamással és néhány kutatóval folytatott konzultáció alapján készült. (Molnár Friss tiltakozása és a kapott ígéretek ellenére lett tagja az elméleti osztályt vizsgáló csoportnak. Már jelenléte sem „normális jelenség” de vizsgálati módszere semmiképpen sem elfogadható.¹⁹² – írta Orbánnak, a Központi Bizottság Tudományos és Kulturális osztályvezetőjének.)

A *Jelentés* készítői elismerték, hogy sem a publikált, sem a nem-publikált tanulmányok nem adtak okot az Intézettel szembeni bizalmatlanságra, ellenben túlságosan erős Nagy Imre hatása. Továbbá problémát jelent a kutatás módszere, empirikus jellege, amely „elméleti, politikai jellegű torzításokhoz ..pl. Kornai könyve./” vezetett. Ámbár, hozzátették, ebbeli véleményüket az osztály párttagjai nem erősítették meg. A pártvezetőség 3 tagjáról lesújtó véleményt írtak. Eltúlozzák a régi pártvezetés (Rákosi) hibáit, visszautasítják az Intézetet ért támadásokat, Andics véleménye szerintük rágalom, stb.. („Erdős, Hoch, Rédei sok bennük az értelmiségi gőg, liberalizmusra hajlamosak, de párthűségükhöz nem fér kétség.”) Mindent

¹⁹⁰ 1958. febr. 8. Elnök Tömpe István, földművelésügyi miniszter, tagjai: Háy László, Közgazdasági Egyetem, Molnár Endre MSZMP Agit-Prop. Osztály, Lázár György Országos Terhivatal, Haász Árpád Közgazdasági Egyetem, Antos István Pénzügyminisztérium, Gulyás Emil Pártiskola, Keserű János MSZMP Mezőgazdasági Osztály, Vörös Gyula Közgazdasági Egyetem, Sebes Sándor Belkereskedelmi Minisztérium, Sipos Aladár Budapesti Pártbizottság.

¹⁹¹ Háy László régi moszkovita kommunista, később a Marx Károly Közgazdaságtudományi egyetem rektora, Molnár Endre a KB Agitációs és Propaganda Osztályának vezetője volt. A revizionizmus elleni támadás fő képviselői, a támadások vezető orgánuma a Gazdasági Figyelő című folyóirat megalapításában és vezetésben játszott szerepük révén.

¹⁹² Friss levele Orbán László elvtársnak KB Agit.-Prop. Osztály Államgazdasági Osztály. Friss István. 1958. február 28. MOL 288. f. 33/1958/19. őe. Friss, mint a párt magas rangú politikusa betekintetett a vizsgálati dokumentumokba. Elfogadhatatlannak tartotta, hogy a bizottsági tagokat csak a kutatók politikai nézetei érdekelték és fogalmuk sem volt a tudományos munka mibenlétéről!

összevetve ez a pártvezetőség alkalmatlan arra, hogy megvívja az ideológiai harcot az Intézetben, – zárták véleményüket.¹⁹³

Javaslatuk drasztikus. Új igazgatót kell kinevezni, a pártszervezet vezetőségét le kell váltani, a gazdasági munkában járatlan, illetve elméleti és politikai kérdésekben ingadozó munkatársakat gyakorlati munkába kell áthelyezni. Kornaihoz óvatosan kell nyúlni, hogy eltávolítása ne keltsen feltűnést, többekkel együtt kell elküldeni. Javasolták tehát Nagy András, Máriás, és Csendes menesztését is. A művelt és képzett Nagy Tamást alkalmasnak találták az osztály vezetésére, folytathatja kutatásait, ha nyilvánosan önkritikát gyakorol.

Tömpe a *Jelentést* megismerve arra kérte Háy Lászlót, hogy erősítse meg véleményét. Az Általános Osztály kutatói közül Kornai kandidátusi disszertációja revizionista nézeteket tartalmaz, - írta Háy, Nagy Tamás bár felülbírálta nézeteit, de Péter György könyvéhez írt előszavában nem határolódott el Péter kétségtelenül revizionista gondolataitól. A többi érintett személyt illetően Háy annyiban visszavonult, hogy a "nem marxista és hibát elkövető munkatársak munkájával szemben politikai ellenvetés előreláthatólag nem fog felmerülni." A pártvezetőség 3 tagjáról adott jellemzést is megerősítette: nem látják be hibáikat, nem önkritikusak és azt ismételtetik, hogy kívülről „piszkálják” az Intézetet.¹⁹⁴ Előrefutva: a PB Titkárság végső *Határozata* több vitafordulót követően kisebb változtatásokkal, Háy - Molnár elvárásait szentesíti majd.

A Tömpe István vezette bizottság első, a részjelentéseket összefoglaló előzetes *Jelentése* 1958. március 14-én készült el.¹⁹⁵ Lényegében elfogadta Friss érveit, aki feltehetően befolyásolta a bizottság összetételét és a vizsgálat kimenetelét. – legalábbis Péteri ezt feltételezi. Intézet igazgatóként ugyanis nem tekinthetett volna be az ügymenetbe, de mint a KB gazdaságpolitikai osztály vezetője igen. Így kezdettől fogva tájékozott volt, továbbá személyesen is jó kapcsolatokat ápolt Tömpe Istvánnal és Orbán Lászlóval. Péteri György említett cikkét használom a további történések időrendjében „szamárvezetőként”.

A szóban forgó *Jelentés* elvileg elfogadta, hogy a tudományos eredmények elismerése független a kutató politikai nézetétől. Ez érzékeny pont volt, mivel a teljesítményt leválasztotta a kutató 1955-56-ban tanúsított magatartásától. „Revizionista” helyett Friss befolyására utaló „revizionista tendenciákat” emlegetett. (L. 1957. szept. 20-i beszédét.) Az empirikus kutatási irány is megerősítést kapott. Az „Intézet munkatársai legyenek szoros kapcsolatban a gyakorlattal és munkáikat részletes és a sokoldalú tényanyagra épülő” kutatás támassa alá.

¹⁹³ *Jelentés a Közgazdaságtudományi Intézet Általános Közgazdasági Osztályának helyzetéről.* Háy László, Molnár Endre. 1958. márc. 1. MOL 288.f. 33/1958/19. óe.

¹⁹⁴ *Tömpe István elvtársnak.* Háy László. 1958. március 8. MOL 288.f. 33/1958/19. óe.

¹⁹⁵ *Jelentés a Közgazdaságtudományi Intézet munkájáról.* Tömpe István. Budapest, 1958. március 14. Alt. 183/9

Ami a személyre szabott szankciókat illeti, „felülről lefele” keményedtek. Az „Intézet vezetésében az „elvi irányításáról Friss elvtárs gondoskodjon, de a napi gyakorlati vezetés sok időt igénylő feladatának ellátására igazgatóhelyettest kell mellé beállítani.” Tehát Friss igazgató maradt. Nagy Tamásnak lehetőséget kell adni, hogy a „széles nyilvánosság előtt önbírálatot gyakorolhasson.” Az Intézet és a Közgazdasági Szemle személyi és szociális összetételét tudományos munkára „hajlamos szilárd kommunistákkal” kell javítani, s ezzel párhuzamosan az „elméleti és politikai kérdésekben ingadozó munkatársakat gazdasági területekre kell irányítani /mint pl. Kornai, Nagy A., Máriás/. (Tömpe jelentés [1958], 7. o.). Ez az előzetes *Jelentés* bizottsági vita elé került, amelyen Friss is jelen volt. (S talán Hoch Róbert és Rédei Aranka is). A nézetek oly mértékben feszültek egymásnak, hogy a vitavezető írásban kérte a véleményeket. A skála most is széles. A politikai és ideológiai tévelygések elnéző megítélésétől egyes kutatók Intézetből való eltávolítására tett javaslatokig és elvetésükig. A pártszervezet sem úszta meg. „Az Intézetet ért jogos bírálatokra, az Intézet védelmére kelt, ahelyett, hogy ezt a segítséget felhasználta volna az egyesek által elkövetett súlyos politikai hibák teljes tisztázására.”- Önelégültek. (Hoch Róbert írásbeli hozzászólásában cáfolta a vádpontokat, köztük a pártszervezet vezetőségének kifogásolt összetételét. Csak a titkár ronthatja, vagyis ő, mondta, mivel kispolgári származású és csak 1945 óta a kommunista párt tagja.¹⁹⁶)

A Tömpe *Jelentés* véglegesnek szánt *Határozat* változatát 1958. április 16-i keltezéssel a Tudományos és Kulturális Osztály nyújtotta be a Központi Bizottság Titkárságának.

Ez a *Határozat*¹⁹⁷ a személyi kérdéseket nem bolygatta, csak jelezte, hogy fokozatosan javítani kell az Intézet (és a Szemle, ahol a fő mumus Fekete Ferenc volt) személyi állományának összetételén. Az Intézet tudományos teljesítményét viszont kritikusabban ítélte meg. Konkrét elvárásokat, javaslatokat fogalmazott meg: a párhuzamos kutatások megszüntetését, az ipari és a mezőgazdasági osztály munkatervének szűkítését, a nemzetközi osztály megerősítését, a jelenlegi kapitalizmus vizsgálatának összekapcsolását a modern vulgáris és revizionista nézetek jelentős képviselői hamis nézeteinek leleplezésével, stb.. Frisst megerősítették igazgatói pozíciójában. A *Határozat* az intézeti párt és vezetőség hatáskörébe utalta, hogy együtt és tárgyilagosan értékeljék a vezetők és a munkatársak „ellenforradalom előtt, alatt és után” tanúsított ideológiai-politikai állásfoglalását, politikai szerepét. A feladatokat felelősökre és határidőkre bontva.

A Titkárság 1958. április 24-i ülésén azonban a *Határozat* nem ment át. Itt valóban, vagy újra az Intézet léte lett a tét. Marosán durva, indulatos kirohanását szokták emlegetni, azonban Kádár volt a valódi támadó.

¹⁹⁶ Tömpe István elvtársnak Földművelésügyi Minisztérium Budapest. 1958. III. 22. Hoch Róbert M.T.A. Közg. Tud.Int. M.Sz.M.P. szerv. titk. Hoch iratai.

¹⁹⁷ *Határozat*. Budapest, 1958. április 16. Szerényi Sándor

Kádár három kérdésben nem engedett és fontolóra vette az Intézet bezárását is. A kutatók 1956-os magatartásának „jelentéktelenítése”, a tudományos teljesítmény és politikai nézetek szétválasztása és a tervgazdaság tagadása. Követelte, hogy pártvizsgálat világítsa át az egyes kutatók viselt dolgait az ellenforradalom idején, függetlenül attól, hogy tudományos eredményeikben politikai nézeteik tetten érhetőek-e.

A *Jelentést* nem lehet elfogadni, - mondta, mivel az ellenforradalom után másfél évvel az Intézetben kialakult viszonylag konszolidált helyzet visszavetítése a múltba, feloldozás jellegű. Továbbá a jelentés hibája – folytatta, hogy szinte kizárólag a tudományos munkát vette alapul, holott abban az időben a kutatók politikai igényű előadásokkal, publicisztikával, stb. is léptek fel. „Nagy Tamással kapcsolatban olyan helyzet van, hogy tudományos jellegű munkáinál nem találunk helytelen dolgokat, jól tud írni, de ha hozzáveszem, hogy 1956. novemberében körlevéllel száguldott, csoportot szervezett, meg akarta akadályozni a párt újjászervezését, és az már egészen mást is jelent.”¹⁹⁸

Kádár világosan megfogalmazta elvárásait. A kutató munkás-paraszt származása lényegtelen, mivel az az opponensekkel áthidalható. Azt sem lehet kijelenteni, mondta, hogy csak az dolgozhat az Intézetben, aki a napi politika szintjén a párttal azonos álláspontot képvisel. Meg kell hagyni a kutatónak azt az illúziót, hogy tudományos véleményt mondhat. A kulcskérdés, hogyan viszonyul a tervezéshez és a demokratikus centralizmus elvéhez. Azok a közgazdászok, akik elvetik a tervezést, és a gazdaságvezetés fő elvét, a demokratikus centralizmust, „nehezen dolgozhatnak hasznosan olyan országban, ahol tervgazdasági rendszer van.” Nem keresztezhetik a kormány útját, az ország vezetés céljait.

A vizsgálatnak ezekre a kérdésekre kellett volna koncentrálnia, folytatta Kádár, hogy felelni tudjon arra a kérdésre: „hagyjuk-e az Intézetet tovább így működni, vagy pedig megmondani, hogy jobb volna teljesen újjászervezni. Sokszor felmerült, nem volna-e célszerűbb új formában, új emberekkel, új alapokon indulni. Vagy pedig azt is meg kellene mondani, kiket lehet ott tartani, persze nemcsak olyan emberre gondolok, aki a párttal minden dologban egyetért, hanem olyan emberekre, akik az olyan alapvető kérdésekben egyetértenek velünk, mint a tervgazdálkodás, ennek híve, a gazdasági élet többé-kevésbé centralizált irányítása stb. Ez a kérdés most.”¹⁹⁹

„Gáspár elvtárs kérdésfelvetése jogos, az Intézet maradhat, de valamiféle tabula-rázát kell csinálni. [...] El tudom képzelni, hogy 60 tudományos munkatársból 23-at megtartunk, és dolgozzanak rendszeresen, folyamatosan, s majd később feltöltjük a létszámot. Ez a kérdés nyitva maradt [a jelentésben].” (Péteri [2013], 206-207. o.).

Kádár kitért Friss személyére is. „Friss elvtárs mindenképpen nehéz helyzetben van bizonyos vonatkozásban, mert, mint az osztály vezetőjének pártellenőrzést kellene gyakorolnia az

¹⁹⁸ *Jegyzőkönyv a Titkárság 1958. április 24-én megtartott üléséről.* 19. l.

¹⁹⁹ *Jegyzőkönyv a Titkárság 1958. április 24-én* 20. l.

Intézet felett és ezért is van bizonyos ellentmondás.” Vagyis pártkötelezettként nehéz tudományos felügyeletet gyakorolnia. Felajánlja, hogy válasszon az Államgazdasági Osztály és az Intézet vezetése között. (Ezzel megismételte egy kb. két évvel korábban tett ajánlatát.)

Friss válasza diplomatikus. Ha tudna ajánlani maga helyett vezetőt az Intézet élére, akkor kész lenne posztjáról lemondani. De még nem látja a megfelelő személyt.

A *Határozat* megkövetelt ismertetése az Intézetben több lépcsőben történt, valamennyi a nyilvános *mea culpa*, önbírálat, tisztázó beszélgetések fóruma volt.

Pártvonalon taggyűléseket, „civil” vonalon 1958. június 24-én intézeti gyűlést tartottak. (Pár nappal azután, hogy nyilvánosságra hozták Nagy Imre perében hozott halálos ítéleteket.) Az MSZMP Tudományos és Kulturális Osztályának részéről Orbán elvtárs volt jelen.²⁰⁰

Az intézeti gyűlés egyben alkalmat adott az „érintettek” őszinte önkritikájára, akik Friss szavaival ezzel „megtették az első lépéseket”. Nagy Tamás bevallotta, hogy bár addigi életútja a párthoz köti, az ellenforradalmi támadás jellegét helytelenül ítélte meg és ennek felismerése is viszonylag sokáig tartott. Politikai magatartása, igazat ad Frissnek, súlyosan hibás volt. Szakmai közgazdasági munkáiban, cikkeiben viszont politikai magatartásának gyengeségei nem jelentek meg. Elismerte, hogy olyan kérdések foglalkoztatták, mint a vállalati tervutasítások köre, az anyagi érdekeltség, az árrendszer, a vállalati munkástanácsok, a gazdaságvezetés módszerei.

Kornai János felszólalásában szakmai kérdésekre szorítkozott, mondván, hogy neve a gazdaságvezetési módszerekkel, a gazdasági mechanizmus kérdéseivel kapcsolatban merült fel. (Miként önéletrajzi könyvében írta így kívánt kitérni a politikai és ideológiai hűségnyilatkozat elől.) Hozzászólásából csak arra térek ki, amit Friss kis papírra gyöngybetűivel rögzített. A „szocializmus minden előzőnél magasabbrendű gazdasági rend Áll. gazdasági szerepe: el kell vetni ennek tagadását”. Modern termelőerők, technika... Központi irányítás szocializmus elengedhetetlen+egyik legelőnyösebb vonása... Utasítás: szoc. gazd. állandó, nélkülözhetetlen eszköze, nem egyetlen... , Árak, konkurrencia: illúzió jug. felfogással kapcs. (árak szabad játéka, konkurrencia szerepe)...Nem teszi magáévá Csikós árpolit.elgondolását. (Mai módszer lehető legjobb.)²⁰¹

Nagy Andrásnak azzal a váddal kellett megküzdenie, hogy a polgári demokrácia híve. „Nyugodt lelkiismerettel vallom, nem voltam és nem vagyok a polgári demokrácia híve, mint ahogy nem vagyok általában a kapitalizmus híve.” S ha ma hibásnak tartom akkori felszólalásomat és nézeteimet, akkor ezen nem azt értem, mintha én akkor a polgári demokráciáért szálltam volna sikra, hanem azt, hogy határozottan alábecsültem azoknak az erejét és lehetőségeit, akik a korábbi vezetés hibáit egy szabadabb légkörben a rendszer

²⁰⁰ A gyűlésről pontos, részletes jegyzőkönyv készült. *Jegyzőkönyv az MTA Közgazdaságtudományi Intézet 1958. június 24-i gyűléséről*. 54. l. PIL 861.f. 77.őe.

²⁰¹ Friss sajátkezü jegyzete. PIL 861.f. 74. őe. 31. l.

megdöntésére próbálták felhasználni. Nem láttam eléggé, hogy a demokratikus szabadságjogok kérdését nem lehet tértől és időtől függetlenül felvetni, mert különben fennáll a veszélye annak, hogy a jogok kiterjesztése esetleg a szocializmus alapjait veszélyezteti.”²⁰²

Az Intézeten belül a legtöbb kritika a mezőgazdasági osztály vezetőjét, Horváth Lajost érte. Elismerte, hogy az osztály elítélte az erőszakos termelőszövetkezetesítést, de nem támadta a téveszek spontán alakulásának elméletét.

Hoch Róbert felelősnek tartotta magát, hogy mint az intézeti forradalmi bizottság tagja az Akadémia forradalmi Bizottságához továbbította jóváhagyásra az intézeti munkatársak határozatát. Mely szerint „Friss Istvánnak az elmúlt napokban tanúsított magatartását a forradalmi Bizottság vizsgálja ki. ...,a vizsgálat eredménye alapján kell véglegesen dönteni; a vizsgálat befejezéséig állásából fel kell függeszteni.” Jávorka Edit és Göncöl György alkalmatlannak bizonyultak vezető állás betöltésére ezért osztályvezetői funkciójukból le kell váltani őket. Az Intézet szakmai vezetését ideiglenesen egy hattagú bizottság vegye át, ideiglenes ügyvezetőnek pedig nevezzék ki Varga Istvánt, helyettesének Czukor Györgyöt. A bizottság megválasztott tagjai: Donáth Ferenc, (ha nem vállalja Horváth Lajos), Czukor György, Erdős Péter, Ihrig Károly, Nagy Tamás, Varga István.)²⁰³

Ez az intézeti értekezlet a múlt hibáival való szembenézés útján csak az **első** lépés volt, amelyet még továbbiak követtek.

A szélesebb nyilvánosság a párt napilapjából, a Népszabadságból és a Közgazdasági Szemléből értesült. A *Közgazdaságtudományi Intézetről* címmel megjelent cikkben az intézeti gyűlés jegyzőkönyvének rövidített változata olvasható a K.I. monogrammal jelölt szerzőtől.

„A Titkárság által kiküldött bizottság hónapokig tartó tanulmányozás alapján formálta meg véleményét a Közgazdaságtudományi Intézetről. E hónapok folyamán a Titkárság által kiküldött bizottság tagjai és a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársai, elsősorban kommunista munkatársai közt sok beszélgetés, vita zajlott le, s ezek nemcsak a párt számára tisztázták a helyzetet, hanem hozzásegítették az Intézet munkatársait is, hogy világosabban, elfogulatlanabban, kritikusabban lássák saját korábbi és jelenlegi szerepüket, hibáikat, tennivalóikat. A Titkárság a bizottság jelentésének megvitatása alapján határozatot hozott. Ebben értékelte a Közgazdaságtudományi Intézet munkáját, s megjelölte feladatait. A Közgazdaságtudományi Intézet kommunistáinak pártcsoporthétközletei, taggyűlése, majd az Intézet valamennyi dolgozójának együttes gyűlése vitatta meg a határozatot, s a belőle következő tennivalókat. Az Intézet összes dolgozóinak gyűlésén Friss István igazgató ismertette a Központi Bizottság Titkárságának határozatát.” – a történetek röviden. (K.I. [1958]: *A Közgazdaságtudományi Intézetről*. Közgazdasági Szemle, 8-9. sz. 939-940. o.).

²⁰² Jegyzőkönyv. PIL 861.f. 77. öe. 20.l. Gépelt másolat.

²⁰³ *A Magyar Tudományos Akadémia forradalmi Bizottságának*. Budapest, 1956. nov. 1. MTA Közg. Tud. Intézet forradalmi Bizottsága. Kézzel írt piszkozat. Hoch Róbert iratai.

„Voltak igaztalan, túlzó támadások is, „balos” pozíciókból, de a dolog lényege az volt – állapította meg Friss István –, hogy nem igaztalan, hanem jogos bizalmatlanság és gyanakvás volt az Intézettel szemben... Ezt elősegítette, hogy egyes kutatók politikai hibájuk révén váltak szélesebb körben ismertté, semmint kutatásaik eredményéről. S a tevékenységek szakmai és politikai oldaláról azt képzelni, hogy ezek egymástól függetlenül, egymással nem találkozáva, külön vágányokon futnak, s hogy lehetséges csak szakmai munkával foglalkozni, ez már súlyos hibákra vezet...Az ország társadalmában, közvéleményében nem a szakmai – jó vagy rossz – állásfoglalások váltak ismertté és hatottak, hanem a politikai állásfoglalások.” s itt a Petőfi körüli szerepléseket emelte ki.

Friss elismerte, hogy ő is hibázott, amikor az elmúlt évben a Politikai Akadémián tartott előadásában a „felvetett kérdéseket *pusztán közgazdasági*, politikai gazdaságtani szempontból vizsgálta – hihetőleg lényegében nem helytelenül –, de sajnálatos módon politikailag nem foglalt állást Nagy Tamás, Péter György és mások hibáival szemben. Ezzel – úgy véli – biztosan nem segített nekik sem és közgazdasági munkánknak sem, hanem ellenkezőleg, bizonyos fokig hozzájárult a lappangó válság elhúzódásához.” (K.I. [1958], 940-941. o.).

Friss lényegében visszavonult, elfogadta Kádár bírálatát és okfejtését. Elfogadta, hogy a szakmai teljesítményt és a kutató politikai nézetét nem lehet egymástól függetlenül értékelni, hogy a múltbeli hibákat nem lehet megbocsátani, és hogy mély, elemző önbírálat nélkül senki nem kap a jövőben esélyt.

A *Határozat* végrehajtott. Friss igazgatóhelyettest kapott, a pártvezetőség létszámát növelték, Kornai Jánost, Nagy Andrászt és Groó Istvánt²⁰⁴ „más területre helyezték”, munkásparaszt származású munkatársakat vettek fel és az Intézetbe került, felső határozatra, Hegedűs András és Biró Zoltán²⁰⁵. Hegedűs a felajánlott lehetőségek közül az Intézetet választotta.²⁰⁶ „igazgatója, Friss István fanyalogva fogadott, de ezen túltettem magam és igen jó munkatársi légkörbe kerültem” – írta visszaemlékezésében. (Hegedűs [1988], 333.o.).

²⁰⁴ (Groó), akiről keveset tudok, jegyezte meg Péteri. (Péteri [2006] 209. o.) Groó István a háború előtt az Első Magyar Általános Biztosítótársaság vezérigazgatója volt. 1955?-1958-ig az Intézet munkatársa, majd külső munkatársa. Éveken át írt a Közgazdasági Szemlébe. 1942-44-ig anyagilag támogatta és lakásán bújtatta az illegális kommunista mozgalom tagjait. Erről részletesen beszámol Galambos Futó Sándor [1973]. A könyvből rövid részlet olvasható VI. Dokumentumok, 12/A.

²⁰⁵ Biró Zoltán (1898-1998) Rákosi öccse. Különböző funkciókat töltött be az MKP és MDP vezető szerveiben, 1958-1961 között az Intézet munkatársa volt.

²⁰⁶ Hegedűs András (1922-1999), a Minisztertanács elnöke volt 1956 október 24-ig. Október 29-én családjával Moszkvába távozott. A Szovjet Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetében főmunkatárs 1958 szeptemberéig, amikor is hazatért. Az Intézetben Nagy Tamás osztályára került főmunkatársi besorolásban. Majd Péter György felkérésére helyettese lett a KSH-ban, de 1963-ban felkínált az elnöki pozíciót nem fogadta el. Visszavágyott a tudományos munkába, így örömmel vállalta, hogy megszervezi a Szociológiai Kutatócsoport, amely intézménynek igazgatója is lett. 1968-ban elítélte Csehszlovákia megszállását ezért leváltották, 1972-ben a *Valóság* szerkesztéséből is eltávolították. Ettől kezdve sokféle feladattal próbálkozott. (Hegedűs [1989].) A Közgazdasági Intézetben a munkásbérezés új rendszere volt kutatási témája. Az általánosan alkalmazott „darabbér”rendszert 1956 után felváltotta az átlagbér-gazdálkodási rendszer, amely a vállalatoknak szabadabb kezet hagyott a

"Friss István és a pártszervezet, főként Erdős és Hoch küzdöttek az intézet megmentéséért. Ahogy ezt a mai pesti nyelv szép magyarsággal mondja: „beáldoztak” kettőnket, Nagy András és engem.” (Kornai [2005], 124. o.) Mindkettőjük fájdalmas emléke, hogy néhány hónappal később Friss eltávolítja őket az Intézetből. „Miközben - nem saját kezdeményezésére, hanem Háyéra és Molnáréra – kész volt áldozatul odavetni bennünket, aközben segíteni is akart abban, hogy közgazdászként folytathassuk pályánkat.” – rögzítette a tényeket Kornai. (Kornai [2005], 125. o.)²⁰⁷

Kornai 1958 szeptemberében a Könnyűipari Tervező Iroda alkalmazottja lett, Nagy András pedig a Külkereskedelmi Minisztériumban helyezkedett el. (Mindketten idővel visszakerültek az Intézetbe és folytathatták kutatói pályájukat. Friss, levelei bizonyítják, Kornainak szinte minden kérését teljesítette, kezdve a kutatói segédasszisztencia biztosításától, témájának és osztályvezetőjének megválasztásáig, „legyen kívánságod szerint a főnök Nagy Tamás”- írta.²⁰⁸) Groó István az Állami Biztosító Főigazgatóságának munkatársa lett és külső munkatársként kapcsolódott az Intézetben folyó kutatásokhoz.²⁰⁹

A megkívánt egységes intézeti szellem azonban nem alakult ki, - olvashatjuk egy jelentésben, hátráltatták a csoport-szimpatia és antipatiák mögött meghúzódó ellentétek. De az Intézet önkritikáját sem mindenki fogadta el. Élesen támadta Bíró Zoltán. "Nem értek egyet a jelentés jellegével. Lényegében megismétli az Évkönyv előszavában adott beszámolót, ami ellentmond a Titkárságnak az Intézet munkájáról szóló határozatának. A tervezet szerint az Intézet munkája minden területen pozitív s nem adja megfelelő kiértékelését az 1957-58 évi munka hibáinak, s annak, hogy miért nem vált az Intézet a marxista közgazdaságtudomány szilárd támaszává, bár erre megvannak a szervezeti és személyi előfeltételei.

bérformák megváltoztatásában és a bérarányok alakításában. Az új rendszert ellenállással fogadták a dogmatikus és a reform közgazdászok is. (Hegedűs [1960].) (Emlékezzünk a Közgazdasági Bizottság is elutasította.) Könyve jó fogadtatásban részesült és szakszerű ismertetést írt róla Ozsvald László. (Ozsvald [1961]:*Hegedűs András: A munkásbérezés rendszere iparunkban Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1960. 192 l. Közgazdasági Szemle, 4. sz.* A recenzius maga is az iparvállalatok műszaki dolgozóinak anyagi ösztönzéséről, annak alkalmazott formáiról és módszereiről írta és védte meg 1960-ban az Intézet munkatársaként kandidátusi disszertációját. (Ozsvald [1963].)

²⁰⁷ Érdekes adalék Király István naplójegyzete. A Mérey-Hungaricus ügyben a „vizsgálatot Hollós Ervin vezette, és egy narodnyik-per megrendezését akarta elérni. Ezért futni hagyta Kornait, Nékosz-pert akart azok ellen, akik korábban Zsindely hívei voltak. Szóval Kardos László és Fekete ellen, nem pedig a Fekete-csoport másik szárnya a Szabad Nép korábbi munkatársi gárdája ellen. Így Kornai nem vádolt volt, csak tanú. Ezek az emlékek mély benyomást hagytak benne.” (Király [2017], 773. o.)

²⁰⁸ PIL Friss István levelezése. 155. őe. 57. l.

²⁰⁹ A Montánunióról írt tanulmányát az opponensek rosszul fogadták, talán ez is közrejátszott eltávolításában. Évekkel később, 1966-ban Friss megbízta a jóléti gazdaságtan nyugati szakirodalmának feldolgozásával megfelelő díjazás ellenében. Az „Életszínvonal – fogyasztás” kutatócsoport keretében „Jóléti közgazdaságtan” címmel elkészült tanulmánya munkahelyi vitán mérettetett meg 1973-ban. Az opponensek (Gergely István és Mátyás Antal) a háromkötetes művet szakszerű gondossággal elemezték, elismerték, hogy a szerző kivételesen jól foglalta össze a szakirodalmat és a dolgozat alkalmas kandidátusi disszertáció benyújtására. Védésre még sem került sor, mivel Friss nem támogatta, hogy korára való tekintettel mentsék fel a kötelező vizsgák alól. Ránk hagyományozott mondása az ellentétesen összetartozó dolgokra: a „homorú domborúja”, a szemüveglencse példájára.

Nem ismerem elég jól az Intézet munkáját ahhoz, hogy konkrétan megítélhessem az egyes osztályok munkáját, de az bizonyos, hogy az Intézetről szóló párthatározat megvalósításának előfeltétele, hogy az Intézet vezetősége objektíven, szépítgetés nélkül tárja fel nemcsak az eredményeket, hanem a hibákat is. Ennek ellenkezőjét teszi, amikor a bajból erényt csinálva, pozitív jelenségnek tünteti fel a gyorsan készült nagyszámú rész kutatások eléggé felszínes publikálását, az elmélyült elméleti munka háttérbe szorítását, a távlati tervezéssel kapcsolatos átfogóbb népgazdasági problémák elhanyagolását. Mindez magában rejti annak a veszélyét, hogy az igazi tudományos munkától a gazdasági publicisztika felé terelje az Intézet fiatalabb munkatársait."²¹⁰

Az Intézet **második Évkönyvét** Friss István ezekkel a szavakkal vezette be: "első évkönyvünket azzal bocsátottuk útjára, hogy még korai volna megállapítani, sikerült-e teljesen lezárni az ellenforradalommal kapcsolatos ideológiai zavarok, ingadozások és tévelygések korszakát." Ebben a "kötetben összegyűjtött dolgozatoknak többek között azt is bizonyítaniuk kell, hogy szerzőik mentesek az ideológiai ingadozásoktól, a marxizmus-leninizmus módszereivel keresik a közgazdaságtudományi problémák nyitját, és tudják alkotóan alkalmazni ezeket a módszereket." (Friss [1959]: *Előszó*. Évkönyv [1958-1959], II. 3. o.)

S valóban a szellemi teljesítmények kevésbé izgalmasak, mint korábban. "Frissnek a tudományos tervezés volt a rögeszméje" - mondta Bródy és a gazdasági mechanizmussal foglalkozó munkák mellett feltűntek a népgazdasági tervezéshez, a nemzeti jövedelem nemzetközi összehasonlításához kapcsolódó tanulmányok.

A kutatók a számszerűsítésre koncentráltak. A nemzeti jövedelem elosztása és újraelosztása (Ausch Sándor, Madarasi Attila), ágazati kapcsolatok mérlege (Simon György, Kondor György). A gépipar anyag felhasználási mutatóinak vizsgálata (Bródy András), a műszaki létszám távlati tervezése (Czukor György, Timár János), az életszínvonal alakulása, amelynek vizsgálatában sokáig fő szempont maradt a munkások-alkalmazottak és a parasztság kereseti viszonyainak összehasonlítása (Jávorka Edit, Berényi József). A bútorkereslet alakulásának becslése kereslet elaszticitási számítások alapján (Hoch Róbert, Radnóti Éva, Grolmusz Vince.)

A gazdasági mechanizmus problémakörében az ipari és a mezőgazdasági vállalati szintű érdekelttség megteremtése a fő témák. (Az anyagi érdekelttség a termelőségvetkezetekben (Horváth Lajos), a mezőgazdaság gépesítése (Kelemen Zoltán) hogyan hat a jövedelmezőség a kukorica és cukorrépa-termelésre (Csendes Béla, Vági Ferenc).

Korrekt, tárgyyszerű, szakszerű munkák. Talán azt mondhatom, hogy a valóság-feltáró indulás folytatásaként a számolás, a számszerűsítés igényének, az információ tartalmi tisztázásának éveit.

²¹⁰ Biró Zoltán. Budapest, 1958. augusztus 22. Cím nélkül. Hoch Róbert iratai.

1960-ban Friss István még mindig a két évvel korábban meghozott határozat szempontjai szerint mérlegelt. "A párthatározat megállapította, hogy az Intézet sok tekintetben eredményesen dolgozott, de még nem vált a marxista közgazdaságtudomány szilárd támaszává, bár az Intézetben megvannak a szervezeti és személyi előfeltételei annak, hogy a jövőben a marxista közgazdasági kutatómunka központjává váljék. Az Intézetnek - amint erre a párthatározat rámutat - ennek érdekében következetesen elvi és tudományos alapon kell harcolnia a közgazdaságtudományban és a népgazdasági gyakorlatban még jelentkező revizionista nézetek és tendenciák ellen, nem feledkezve meg az e területen megnyilvánuló dogmatikus torzítások elleni éles küzdelemről sem. Hathatós segítséget kell nyújtania a népgazdasági tervek - elsősorban a távlati tervek - közgazdasági kérdéseinek megoldásában, szorosabban kell fűznie kapcsolatait az intézeteken kívül folyó közgazdasági kutató munkával, a gyakorlattal és nem utolsó sorban kritikusan és önkritikusan kell értékelnie egyes munkatársainak tudományos és politikai munkáját.

A Magyar Tudományos Akadémia Elnöksége által kiküldött bizottság a párthatározat óta eltelt évet átfogó jelentésében pozitívan értékelt az Intézet munkáját, sikeresen valósította meg a párthatározat célkitűzéseit, közöttük azt is a magyar közgazdasági tudomány irányító központja legyen. Ezt tükrözi az Intézet munkaterve is, a tudományos viták és a kutatók publikáció is.

Az eredmények mellett a jelentés hiányolta az átfogó alap kutatásokat, az ideológiai kérdések nyilvános vitáit és a más intézményeket koordináló tevékenységet."²¹¹

Jelentések sorozata tanúsítja hányszor kellett magyarázkodni, hányszor kényszerült a kutató olyan helyzetbe, hogy választani kellett tudása és politikai elkötelezettsége valamint egzisztenciális biztonsága között. Képes-e a döntéshozó politikusokkal elfogadtatni a gazdaság *diszfunkcionális* működési módjáról folytatott diskurzust, anélkül, hogy ne követné megtorlás.

E lehetőségek mérlegelése indíthatta Hoch Róbertet arra, hogy megfogalmazza külön véleményét az intézeti pártvezetőség *Jelentéséhez*²¹².

„Az Intézet munkatervében jelentős súllyal szerepelt és szerepel mai is a gazdaságvezetési módszerek és az anyagi ösztönzés problematikájának tanulmányozása.” – írta. „Az u.n. mechanizmus vizsgálata sokak szemében már eleve revizionizmus. Még inkább azzá teszi az a tény, hogy a kutatásoknak eredményei azt tárták fel, hogy gazdasági mechanizmusunknak bizonyos oldalait változtatni, javítani kell. A szocializmus gazdaságának kutatása - akkor is, ha nem a mechanizmus a tárgya - a következő igen fontos és nehéz problémát veti fel: ha a közgazdaságtudomány nemcsak a marxizmus-leninizmus propagandájára és a mindenkori

²¹¹ *Beszámoló a MTA Közgazdaságtudományi Intézetének 1959 évi munkájáról.* 1960. március 4. Friss István igazgató. MTA Lt. 184/4. 2-3. o.

²¹² *A Közgazdaságtudományi Intézet alapszervi pártvezetőségének jelentése az Intézet helyzetéről.* Budapest, 1958. I. 20. A MTA Közgazdaságtudományi Intézet MSZMP. Alapszervezetének Vezetősége. 4. o. Hoch Róbert iratai.

gazdaságpolitika melletti agitációra szorítkozik, hanem tényleg a meglévő gazdasági összefüggéseket kutatja, akkor szükségszerűen jut olyan eredményekre is és tesz olyan javaslatokat is, amelyek valamilyen érvényes gazdaságpolitikai intézkedéstől különböznek, vagy azzal ellentétesek. A dolognak ebből a sajátosságából következik az Intézettel szembeni vád, hogy "külön vonala" van, hogy az Intézet "vonala" időnként eltér, vagy éppen ellentétes a Központi Bizottság vonalával. Ez természetesen ostobaság. De a párt jelentős mértékben éppen azért veszi igénybe a közgazdász kutatók munkáját, hogy kontrollálja gazdaságpolitikáját, illetve biztosítsa annak tudományos megalapozottságát.”²¹³

Friss István egy kis cédulát csatolt a tervezethez. A túlzott öndicséret nem kelt jó benyomást, írta, ezért „kiirtását” javasolta. (A piszkozat ismeretében igaza volt.) „Azzal, ami marad, általában egyetértek, bár legalábbis egyesek multbeli magatartása élesebb bírálatot is megérdemelne s egyeseknél talán még az is vitatható, nem voltak-e, ha nem is ellenségek, de ellenséges beállítottságuk.”²¹⁴

A név szerinti élesebb bírálat nem került be a jelentésbe, bár talán Friss helyzetét később megkönnyítette volna, a végleges szöveg viszont szerényebb lett. De nem eléggé. Mivel a későbbi határozatokban rendre az intézeti kommunisták öntelt, önelégült és kritikára képtelen figurák.

De a Kutatók Európai Chartájában előírt köz iránti elkötelezettség sem könnyít a kutató helyzetén. "A kutatók biztosítják, hogy kutatási tevékenységük a társadalom széles rétegei számára ismertté váljon a nem szakmabeliek számára is érthető módon, javítva ezáltal a tudománynak a nagyközönség által történő megértését. A köz iránti közvetlen elkötelezettség segíti a kutatókat abban, hogy jobban megértsék a közérdek tudományos és a technológiai prioritásait, valamint a közvéleményben felmerülő kérdéseket." (A Bizottság ajánlása [2005].)

4. REFORMTERVEK

4.1 TAPOGATÓZÁS

A szovjet-jugoszláv viszony hektikus változásával együtt hullámzó magyar-jugoszláv kapcsolatokban látványos enyhülés következett be 56 elején.²¹⁵ Ez áttörést hozott a tudományos kapcsolatokban is. Az Intézet vezető munkatársai tanulmányutakra utazhattak a

²¹³ *Feljegyzés Sebes Sándor elvtárs részére.* Piszkozat Hoch Róbert MSZMP szervezet titkára. 1958. február 28. 8-9. o. Az idézett és a végleges szöveg azonos. Hoch Róbert iratai. (L.VI. Dokumentumok, 12. sz.)

²¹⁴ Friss. III.7. Kézírásos megjegyzései. Hoch Róbert iratai.

²¹⁵ Titó háromhetes látogatást tett Moszkvában a szovjet vezetés meghívására. Hatalmas ünneplésben részesítették. Moszkva ugyanis arra készült, hogy belépteti Jugoszláviát a KGST-be és csatlakoztatja a Varsói Szerződés szervezetéhez. Régi stratégiai célját kívánta volna megvalósítani, haditámaszpontokat létesíteni a Földközi-tengeren. Titót azonban nem kápráztatta el a fogadtatás és nem adta fel az ország szuverenitását. (Ungváry-Meruk [2018], 91. o.)

jugoszláv partnerekhez. Az európai népi demokratikus országok összehasonlító vizsgálata sorába illeszkedett a jugoszláv gazdaságvezetési módszerek megismerése. (Pl. Molnár F.[1955].)

A Nemzetközi Politikai és Közgazdaságtani Intézet meghívására Friss István két hetet töltött Belgrádban. Az Intézet igazgatója és egy munkatársa viszonzta látogatását 1956 október első felében. Feltehetőleg ő volt az *Évkönyvben* [1957] Vljako Begovicsként emlegetett (Friss jegyzeteiben Degovits elvtársnak nevezett) személy. (A Jugoszláv Kommunisták Szövetsége Központi Bizottságának tagja, a Nemzetközi Politikai és Közgazdaságtani Intézet igazgatója Vljako Begovics volt.)

Az egész napos találkozón résztvevő vezető kutatókat a gazdaság irányítás piaci módszereinek legapróbb részletei is érdekelték: a kamatpolitika, hitelpolitika, a szabad árak szabályozásának módja, miként történik a termelési eszközök közvetlen termelők általi irányítása, stb.. Ha nincs tervtörvény, ha a vállalatok önállóak és a terv prognózis, stb. kérdéseikre részletes, kimerítő választ kaptak.

Friss gondosan jegyzetelt.²¹⁶ Meditált a termelékenység, a vállalati érdekelttség és az ösztönzés mikéntje közötti logikai összefüggés vonalán. Mire ösztönözzük a vállalatokat a termelési értékre, vagy a természetes mutatók teljesítésére, stb. Iratai között 1956. november 13-i kelettel találunk egy nagyobb tanulmányból kiemelt részletet „*A nyereség és forgalom kérdései az üzemek önálló gazdálkodásával kapcsolatban.*”²¹⁷ címmel. Nyereség, adó, árak, értékesítés, kereskedelem alpontokban rövid, világos összefoglalása az egyes témáknak, három pontba felkínált javaslatokkal. A dolgozók rendelkeznek a termelési eszközökkel, a termeléssel és a jövedelemmel. Szabad áralakulás, a vállalatok szabadon értékesítik termékeiket, stb. Egy szabad piaci gazdálkodásra való áttérés korszerű, gyakorlati lépései. *Ad acta* került.

S bár a hazai közgazdászok egy bizonyos köre hajlott a tervgazdaság piacosítására, az állam gazdaságirányító szerepét nem kívánta, legalábbis sokan közülük nem kívánta átértékelni. (A Nagy Imre vonal, mint tudjuk, elbukott.) Elvetették az „önigazgatási” rendszert, a proletárdiktatúra jugoszláv koncepcióját és alapját a munkástanácsokat, „mert elválaszthatatlanul összefonódtak a népgazdaság központi, tervszerű vezetésének, s az államtól függő, annak felelős igazgató egyszemélyes vezetésének tagadásával.” (Hoch [1959]: *Az államelméletben megnyilvánuló jugoszláv revizionista nézetekről.* Közgazdasági Szemle, 2. sz.)

²¹⁶ Degovits elvtárral 1956. október 15-én tartott konzultációról.. Részletes jegyzőkönyv. PIL 861. f. 30. őe Friss István iratai.

²¹⁷ Friss István által összegyűjtött tervezetek, feljegyzések az ország gazdaságpolitikai, kereskedelempolitikai irányításáról, a munkástanácsok és az Országgyűlés további feladatairól, a költségvetés egyensúlyáról. 1956. leltári őrzési cím alatt Budapest, 1956. november 13. PIL 861.f. 32.őe. 1-5.l. Bővebbet nem tudok erről a munkáról.

„Jugoszlávia mai gazdálkodási módszerei a társadalmi tulajdonról és a szocialista állam gazdasági szerepéről alkotott revizionista, sokban az anarcho-szindikalizmussal is rokon elvek alapján alakultak ki.” – írta Ausch Sándor. „A gazdálkodó egységeket a piac kapcsolja egybe. Gazdasági tevékenységüket a szabadon alakuló árak, az elvben szabad konkurrencia szabályozza és befolyást gyakorol rá a „társadalmi” terv is (amely lényegében állami terv). Ez utóbbi azonban elvben nem utasítás-jellegű, és kizárólag gazdasági eszközökkel kívánja a gazdálkodó egységek tevékenységét a terv célkitűzéseinek megfelelő irányba terelni. Nem szerepel azonban a gazdasági eszközök között például az állami árszabályozás. A fogyasztási cikkek árai a kenyér, a cukor és a dohányfélék árainak kivételével és a termelőeszközök árai 40 maximált árucikk kivételével szabadon alakulnak.” (Ausch [1959]: *Elvek és tények Jugoszláviában*. Társadalmi Szemle, 8-9. sz. 94.o.). Összefoglaló értékelése: a fejlődést erősen hátráltatja és a szocialista átalakítás perspektíváit kétségessé teszi a JKSZ vezetőségének revizionista politikája.

A XX kongresszus után a felső pártvezetéstől elvárt politikai cselekvés elmaradását a népgazdaság ellenségei kihasználták, érveiket pedig jelentős mértékben a jugoszláv revizionizmus fegyvertárából válogatták össze, - írta Friss a korszak gazdaságpolitikáját összegzően elemző 1960-ban elmondott akadémiai székfoglalójában. Az ellenség „Ami a gazdasági életet és a gazdasági elméletet illeti, egyrészt tagadta vagy lekicsinyelte eredményeinket, de mértéktelenül felnagyította minden hibánkat és fogyatékoságunkat, másrészt kétségbe vonta szocialista gazdaságunk elvi alapjait. Kiforgatva az állam elhalásáról szóló marxi lenini tanítás lényegét, a szocialista állam gazdaságszervező tevékenységének nagymértékű leszűkítését követelte. Hazugságokat terjesztett az életszínvonalról, az ipari és a mezőgazdasági termelés helyzetéről, a termelőszövetkezetekről. Nemcsak letagadta mindazt a segítséget, amit a szocialista országoktól és elsősorban a Szovjetuniótól kaptunk, és ami nélkül egész fejlődésünk elképzelhetetlen lett volna, hanem azt az aljas rágalmat hangoztatta, hogy a Szovjetunió kizsákmányolja Magyarországot. Burzsoá közgazdászok rég megcáfolt tanításait új, nagyrészt jugoszláv közgazdáktól kölcsönzött elméleti köntösben tárgyalta, és közvetítésükre egyes magyar közgazdászokat is sikerült megnyernie. Anélkül, hogy terjedelmesen foglalkoznánk ennek az agitációnak ismertetésével vagy elemzésével, érdemes mégis megemlíteni azt a kedvenc érvelését, mely szerint különböző nehézségeinknek az a fő forrása, hogy központi intézkedéseinkkel megsértjük az értéktörvényt, áraink nem alkalmazkodnak a kereslethez és kínálatához, s vállalatainkat az állam központi tervutasításai irányítják, nem a legtöbb haszon megszerzésére irányuló törekvés. Ennek az érvelésnek az volt a célja, hogy lejárássa a szocialista gazdálkodás alapelveit: a központi tervezést és irányítást, az állam vezető szerepét a gazdasági életben, elhitesse, hogy ezek helytelen, rossz dolgok, s ilyen módon a tömegeket, köztük a párttagokat is szembefordítsa saját érdekeikkel,

saját államukkal.”(Friss [1961b]: *A Magyar Dolgozók Pártjának gazdaságpolitikája*. Az MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei, 55. o.).

A jugoszláv revizionizmus 1965 táján lekerült a „vádoltak padjáról” és az MSZMP és a JKSZ között létrejött bizalmas megállapodás alapján tudományos küldöttségek látogathattak el Jugoszláviába a jugoszláv gazdasági és az öngazgatási rendszer tanulmányozására. Az Intézetből kiutazott tudományos küldöttség vezetője Ausch mellett tagja volt Csapó László, Hoch Róbert, Mandel Miklós, Meitner Tamás. E delegáció titkos volt, annyira, hogy az akkor Belgrádban külügyi szolgálatot teljesítő Horn Gyula „idegenvezetését” sem fogadhatták el - Csapó László szóbeli közlése szerint. A küldöttség tartotta magát korábbi elvi álláspontjához és beszámolójában elvetette a jugoszláv öngazgatási modell követését. (*Jelentés a Mechanizmus Bizottságnak a jugoszláv öngazgatási rendszer működéséről*. [1965]. Szigorúan Titkos. Készült 10 példányban..)

Szakmai, szakértői értékelésük találkozott a párt legfelsőbb vezetőinek, elsősorban Kádár János véleményével, aki vállalhatatlannak tartotta az öngazgatás jugoszláv koncepciójának követését. A magyar gazdasági reform jövőjére nézve ez rendkívül fontos politikai döntés volt. „Én nagyon szimpatizáltam az öngazgatással.”– nyilatkozta évekkel később, Nagy Tamás. „Nem voltam biztos benne, hogy minden problémát megold, de nagyon szimpatizáltam vele. Az volt az érzésem – de ezt nem lehetett világosan tudni –, hogy Nyers elvtárs is szimpatizál vele. Azonban akkor, 1964-ben Jugoszláviában már problémák jelentkeztek: infláció, munkanélküliség. Továbbá ideológiai szempontok is nyilván közrejátszottak – hát ezt csak gondolom –, a felsőbb pártvezetés semmiképp nem akarta azonosítani magát a jugoszláv rendszerrel.” (*A ’hatvanas évek emlékezete’*: Nagy T. :*A gazdasági reform*. [2004], 88. o.)

A kételyek és lehetőségek gyakorlati lecsapódása, ne felejtjük el, hogy ekkor már kialakultak az 1968-as reform alapelvei, a gazdaság duális szabályozási rendszere lett. Központilag irányított makro-környezetben a mikro szintű szereplők (vállalat, háztartás) részben piacszerűen működhettek.

4.2 A KÖZGAZDASÁGI BIZOTTSÁG 1957²¹⁸

A Kádár kormány egyfajta csúcsmínisztériumként a Gazdasági Főtanács mintájára felállította a Gazdasági Bizottságot.²¹⁹ Egyre bővült szerepköre, sőt esetenként önálló döntési joggal

²¹⁸ Történetével a téma teljességének kedvéért foglalkozom, s mert Friss tevékenységéhez szorosan hozzátartozott. A Bizottság munkáját, a vitákat, az elkészült dokumentumokat, kisebb nagyobb rövidítésekkel megismerhetjük Szamuely László [1986] könyvéből. Elmesélte, hogy a *Bevezetés* keltezése, az 1984-es dátum, a kötet megjelenésének eredeti évére utalt. A kiadásra ugyanis két évet kellett várni, s az a Németh Miklós lektorálta, aki korábban a publikálás engedélyét visszavonta.

²¹⁹ A Gazdasági Bizottság 1956. november 19-én a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 10012/1956. számú határozata alapján állt fel. Tagjai a kormány részéről: Apró Antal, Kossa István és Rónai Sándor. A titkári teendőket ellátására a Bizottság 1956. december 10-i ülésén Friss Istvánt jelölték.

rendelkezett.²²⁰ A Gazdasági Bizottság határozott egy átfogó gazdasági program kidolgozásáról, 1956 december 10-i ülésén pedig döntött a kormányprogramot elkészítő bizottság megalakításáról.

1957 februárjában megalakult a Közgazdasági Bizottság, elnökének a kormány részéről Varga Istvánt kérték fel. Titkárának Antos Istvánt, a pénzügyminiszter első helyettesét nevezték ki.²²¹ A jegyzőkönyvet Gergely István vezette.

Két főbizottság alakult meg: a Közgazdasági és az Ipari Termelési Bizottság és mellette tíz szakértői bizottság.²²² A névsor lenyűgöző, az államigazgatás, a szocialista nagy vállalatok vezetői, egyetemi tanárok és más neves szakemberek, döntően a párt tagjai köréből. A Közgazdasági Bizottság dolgozta ki az általános programot és hangolta össze a különböző szakbizottságokban folyó munkálatokat.

²²⁰ Kormányhatározat rendelkezett arról, hogy a Kormány határozatot csak a Gazdasági Bizottsággal való előzetes egyeztetés után hozhatott gazdasági kérdésekben. Kisebb jelentőségű ügyekben a Bizottság elnöke (Apró Antal) is jogosult volt. (1957. január 18-i 3035/1957. keltű határozat Kádár János hatáskörében) Az 1957. április 18-i kormányhatározattal a Gazdasági Bizottság átvette a megszüntetett Gazdasági Kapcsolatok Bizottságának feladatkörét. A Gazdasági Bizottság határozatait utasítások formájában közölte. (*A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*. V. kötet. [1998], 312. o., 323. o., és 336. o.)

²²¹ A Közgazdasági Bizottság tagjai: *Baczoni Jenő*, a külkereskedelmi miniszter helyettese; *Bakonyi-Sebestyén Endre*, a kohó-és gépipari miniszter első helyettese; *Bognár József*; *Csanády György*; *Csikós-Nagy Béla*, az Országos Árhivatal elnöke; *Dobi István*; *Faragó László*, a Kereskedelmi Kamara ügyésze; *Farkas Ferenc*, a Tanulók és Pedagógusok Takarékpénztárának igazgatója; *Fáth János*, a Műszaki Egyetem tanszékvezető docense; *Fock Jenő*, a SZOT titkára, majd az MSZMP Intéző Bizottságának titkára; *Friss István*, a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatója, a kormány Gazdasági Bizottságának titkára; *Haász Árpád*, a Közgazdaságtudományi Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára; *Harsányi István*, a Műszaki Egyetem docense; *Kiss Árpád*; *Kossa István*, pénzügyminiszter, majd közlekedés- és postaügyi miniszter; *Lázár György*, az Országos Tervhivatal főosztályvezetője; *Markos György*, egyetemi tanár, a Közgazdaságtudomány Egyetem dékánja; *Nagy Tamás*, egyetemi tanár, a Közgazdaságtudomány Intézet osztályvezetője; *Nágai Lajos*; *Péter György*; *Ratkovszky Ferenc*, a Fővárosi Elektromos Művek vezérigazgató-helyettese; *Rácz Jenő*; *Ribiánszky Miklós*, a földművelésügyi miniszter helyettese; *Sas György*, a Szakszervezetek Országos Tanácsának munkatársa; *Schiffer Pál*, az Állami Biztosító vezérigazgató-helyettese; *Sebes Sándor*, a belkereskedelmi miniszter első helyettese; *Vajda Imre*, egyetemi tanár; *Wilcsek Jenő*. *Közgazdasági Bizottság működésével kapcsolatos okmányok. (Javaslatok, tervezetek, előterjesztések)*, I. 3. o. A Bizottság első ülésén Kossa István javaslatára a Bizottság kiegészült Csikós-Nagy Béla és Ratkovszki személyével.

²²² *Ipari termelési bizottság* (elnöke: Kiss Árpád, az Országos Tervhivatal elnöke, titkára: Lettner Ferenc, az Országos Tervhivatal osztályvezetője); 2. *Ipari szervezési bizottság* (elnöke: Péter György, az Országos Statisztikai Hivatal elnöke, titkára: Kopátsy Sándor, az Országos Tervhivatal osztályvezetője); 3. *Mezőgazdasági bizottság* (elnöke: Dobi István, a Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke, titkára: Ribiánszky Miklós, a Földművelésügyi Minisztérium főigazgató helyettese); 4. *Belkereskedelmi bizottság* (elnöke: Sebes Sándor, a belkereskedelmi miniszter első helyettese, titkára: Forgács Tibor, a Közgazdaságtudományi Egyetem docense); 5. *Külkereskedelmi bizottság* (elnöke: Bognár József, egyetemi tanár, titkára: Kóvári László, az Országos Tervhivatal főosztályvezetője); 6. *Közlekedési bizottság* (1957. március végén alakult meg a Bizottság javaslatára, elnöke: Csanády György, a közlekedés-és postaügyi miniszter első helyettese, egyetemi docens, titkára: Papp Endre, egyetemi docens); 7. *Bér-és munkaügyi bizottság* (elnöke: Kossa István, pénzügyminiszter, titkára: Buda István, a Munkaügyi Minisztérium főosztályvezetője); 8. *Árbizottság* (elnöke: Wilcsek Jenő, az Országos Tervhivatal főosztályvezető helyettese, titkára: Vallus Pál, az Országos Árhivatal elnökhelyettese); 9. *Pénzügyi bizottság* (elnöke: Rácz Jenő, a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó munkatársa, titkára: Tímár Mátyás, a Pénzügyminisztérium főosztályvezetője). 10. *Az Anyaggazdálkodási Bizottság* (elnöke: Nágai Lajos, az Országos Tervhivatal elnökhelyettese, titkára: Sovány Ferenc, nem végzett érdemi munkát. *Közgazdasági Bizottság működésével kapcsolatos okmányok. (Javaslatok, tervezetek, előterjesztések)*, I. 1-2. o.

Varga bevonása szakértelmének elismerésén túl, a Kiszgazdapártnak szólt. A felkérő levelet Apró Antal az akkori iparügyi miniszter írta Friss Istvánnal folytatott előzetes megbeszélése alapján. „Rácz Jenővel és Bognár Józseffel együtt felkerestem Friss Istvánt. Politikai jellegű felvilágosításokat kértünk tőle. Kifejtette, hogy a kormány január 7-én nyilatkozattal kíván a nyilvánossághoz fordulni, és azt követően óhajt koalíciós tárgyalásokat kezdeni...”²²³ - tájékoztatta Varga István a Független Kiszgazdapárt elnökét, Kovács Bélát. Majd így folytatta. „Friss István előadta, hogy az MSZMP új magyar rendszer kialakítását képzelel el, amely összeegyeztetné a proletárdiktatúrát a szabadság eszméjével. Maga is hangsúlyozta azonban, hogy nincs semmi elgondolásuk arról, hogy ez az összeegyeztetés miként lehetséges. Szerény nézetem szerint ez a kijelentés nem fedi teljesen azt, amit Kossa mondott nekem a szabad választásokról és az MSZMP leendő szerepéről.

Nagy nyomatékosan utaltunk arra, hogy a kormány társadalompolitikai magatartását aggályosnak tartjuk és azzal nem tudjuk magunkat azonosítani. Ez a nézetünk vonatkozik: a/ különböző letartóztatásokra, b/ a forradalmi eseményekkel kapcsolatos amnesztia bizonyos esetekben való megszegésére, és c/ a jelenleg folyó bélistázásra egyaránt. Utóbbi illetően ugyanis az a benyomás alakult ki bennünk, hogy a bélistázandók kiválasztása sokféle nem a hozzáértés, hanem a politikai állásfoglalás alapján történik, azokat tartják vissza, akik csatlakoztak az MSZMP-hez, míg az MDP egyéb tagjait elbocsátják. Már pedig az MSZMP-hez nagy számban csatlakoztak volt Rákosi hívek, továbbá köpönyegforgatók, végül olyanok, akik igen gyenge képességűek. Ez is akadály lehet egy tisztult légkörben történő politikai együttműködésnek.

Kiemeltük végül azt is, hogy ugyan megértjük, ha a kormány sok kérdésben sürgősen intézkedik, de ez irányú intézkedéseivel részben elébe vág a koalíciós kormány esetleges szándékainak. Számos intézkedése olyan kapkodásra vall, ami a későbbi gazdasági kibontakozás akadályává válhatik.” (Vörös Vince-Vida István [1989]: *Kibontakozás keresése a magyar politikában. 1956 november – 1957 január*. Historia, 6. sz. 31.o.)

Varga István a Bizottság első összejövetelén világossá tette álláspontját: "Őszintén meg kell mondanom, hogy magam és - tudomásom szerint - velem együtt a bizottságok több elnöke és tagja sok tekintetben nem értünk egyet a kormánynyilatkozat belpolitikai helyzetértékelésével és ebből levont következtetéseivel és a nyilatkozatot több vonatkozásban hiányosnak tartjuk. Az a véleményünk, azonban, hogy az ország mai súlyos gazdasági helyzetében minden erőt egyesítenünk kell a gazdasági problémák megoldására, egy jobb gazdasági jövő előkészítésére. Ezért engedtünk a kormány felkérésnek és vállalkoztunk a gazdasági program

²²³ 1956 utolsó hónapjaiban felmerült a többpártrendszerű politikai berendezkedés lehetősége elsősorban a kiszgazdapárt és a parasztpárt vezető politikusai részéről. Elképzelésüket nyilatkozatba is foglalták. A forradalom leverése után 1957 májusában, tehát a Közgazdasági Bizottság működésének megszűnésének hónapjában, májusban őrizetbe vették a nyilatkozat szerkesztőit, Bíbó Istvánt, Göncz Árpádot, Regéczy-Nagy Lászlót. Az ellenük folytatott vizsgálatban tanúként hallgatták ki Varga Istvánt is, de vádat nem emeltek ellene.

kidolgozásával járó nehéz és felelősségteljes munkában való részvételre. A kormány hozzánk intézett felkérő levelében kifejezésre is juttatta azt, hogy a munkában való közreműködésre annak tudatában kér fel bennünket, hogy a kormányprogram nem minden részletével értünk egyet."²²⁴

A program kidolgozására kb. három hónap állt rendelkezésre.²²⁵ Ez alatt a rövid idő alatt a Bizottság számos tanulmányt, több tervezetet, javaslatot vitatott meg. Végül két előterjesztés készült és egy összefoglaló vélhetően majd koalíciós alapon megalakuló kormány gazdasági programja számára.²²⁶

Az alakuló ülésen a résztvevők próbálták "értelmezni" feladatukat. Csak a "stabilizációval" vagy a gazdasági irányítás és a gazdasági mechanizmus kérdéseivel is foglalkozzanak, avagy felvessenek gazdaságpolitikai, strukturális elveket is. Végül mindhárom témakörben születtek, egyre erőteljesebb hangvételű anyagok.

A Varga István tanulmány-tervezetének megbeszélésére, a második alkalommal került sor.²²⁷ Ebben felvázolta mindhárom, elvileg vizsgálandó kérdéskört: 1. A gazdasági egyensúly megteremtése. 2. A gazdasági irányítás, gazdasági mechanizmus módszerei 3. Távlati, egyensúlyi növekedést biztosító makro modell. A "javasolt rendszer semmiféle külföldi mintát nem alkalmaz" hangsúlyozta, kidolgozunk egy átfogó elgondolást arról, hogy "a magyar szocialista jellegű gazdasági élet miként alakítható át alapkonstrukcióját illetően, akként, hogy bizonyos alapelveknek megfeleljen."²²⁸

²²⁴ *Közgazdasági Bizottság működésével kapcsolatos okmányok. (Jegyzőkönyvek)*1. A Közgazdasági Bizottság ülése. 1957. február 26-án. 1-2. o. A megbeszélések oldott hangulatát biztosítandó Varga bejelentette, hogy a tárgyalások zártkörűek lesznek és a végleges anyag elkészüléséig a sajtóval semmilyen információt nem közölnek, még a bizottsági tagok nevét sem. Az egyes ülésekről részletes jegyzőkönyv készült. Varga István gondoskodott a tárgyalások anyagának megőrzéséről is a gazdaságtörténeti kutatások számára, és eljuttatta több helyre is, közöttük az Akadémia és a Közgazdaságtudományi Intézet könyvtárába a teljes dokumentációt (hat kötetben jegyzőkönyv, háromban javaslatok,tervezetek, előterjesztések).

²²⁵ A Bizottság 1957. február 26-án tartotta első megbeszélését, záró összejövételére 1957. május 24-én került sor. A két időpont között 18-szor üléseztek meghívott előadók és meghívott vendégek részvételével, akik többnyire "barátom" megszólítással illették egymást. Gyakori meghívottak voltak: Schmidt Ádám, Kemenes Egon, Geró Tamásné (alias Augusztinovics Mária), Halabuk László, Kemenes Ernő, Jávorka Edit, Kopátsy Sándor, Kovács Sándor. A jegyzőkönyveket Gergely István vezette.

²²⁶ *A Közgazdasági Bizottság előterjesztése a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány gazdasági programja számára. Szigorúan bizalmas!* Budapest, 1957. év április hó 30.

I. fejezet. *A népgazdasági egyensúly*, II. fejezet. *A népgazdasági tervezés, valamint a tervteljesítés tényezői és módszerei. (A gazdasági irányítás szervei, módszerei és eszközei)*, III. fejezet *A népgazdaság fejlesztése. A Közgazdasági Bizottság összefoglaló javaslata a kormány gazdasági programnyilatkozatához* 1957. június hó 1. Megtalálható: *Közgazdasági Bizottság működésével kapcsolatos okmányok. (Javaslatok, tervezetek, előterjesztése)*, I.-III. kötetben. A jelentésekhez csatolt különvéleményekkel, és kísérőlevelekkel együtt. Az ülésekről készült szószertinti jegyzőkönyvek híven visszaadják a viták korrekt hangnemet, az elhangzott érveket és ellenérveket, a kétségeket. Varga István kivételes felkészültségét, rendkívül tárgyilagos vitavezetését. Valószínűleg Schmidt Ádám keze nyomán gondosan dokumentált anyagot, mint már említettem, az MTA KRTK Közgazdaságtudományi Intézetének könyvtára őrzi.

²²⁷ Varga István: *Javaslat a gazdasági mechanizmus kialakítására*, Tervezet, Budapest, 1957. március 2. 49. oldal, sokszorosított, Szigorúan bizalmas! Antos István s.k., Varga István s.k..

²²⁸ *Közgazdasági Bizottság működésével kapcsolatos okmányok. Jegyzőkönyvek* 1. A Közgazdasági Bizottság ülése 1957. február 26-án. 25. o.

A Bizottság, Varga kivételével, nem kívánt a szocializmus jövőbeli modelljével foglalkozni. Nagy Tamás szerint a Varga-által felvázolt szocialista gazdaság képben alapvető hiba, hogy döntően piaci eszközökkel váltja fel a népgazdaság tervszerű irányításának adminisztratív intézkedéseit

Maga Friss is szűkebben értelmezte munkaprogramjukat, jelezve ezzel meglehet a párt elvárását is. "Csaknem mindennel egyetérték, mondta, amit Varga István kifejtett, de nem értek egyet a végső következtetésekkel. Azt hiszem, a mai vita elég világosan kihozta az előttünk fekvő anyag bizonyos ellentmondását. Ez nem a javasolt rendszabályokban van. A javasolt rendszabályok meglehetősen egymásba illeszkedők, logikusak, és a legtöbb felszólaló által nagyjából elfogadott, dicséret helyes rendszert alkotnak. Az ellentmondás ott van, mondta, hogy az anyag azt mondja, hogy ezeket a rendszabályokat csak együtt lehet megvalósítani és ezeknek a rendszabályoknak együttes keresztülvitelére van szükség ahhoz, hogy az egyensúlyt megteremtsük. Egyensúlyt mindenki akar, de ha az egyensúly megteremtése mindezeknek a rendszabályoknak együttes keresztülviteléhez van kötve, akkor arra a sajátos eredményre kell jutnunk, - ezt a vita hozta ki, az anyagban nincs benne – hogy belátható időn belül, egy éven belül, vagy még hosszabb időn belül egyszerűen nem tudjuk végrehajtani, semmiféle olyan apparátus nincs a magyar állam kezében, amelynek segítségével ezeket a rendszabályokat egyszerre, együttesen végre tudná hajtani."

„Azt gondolom, hogy a Varga professzor által javasoltak nagyobb részét magunkévá tehetjük, de nem kellene mégsem a végső következtetést elfogadni. Nem arról kell döntenünk, hogy elfogadjuk-e az egész rendszert, és ha elfogadjuk, akkor mikor vezetjük be. Az eddigi munka hasznos és jó abból a szempontból, hogy nagyjából felvázolja azt a helyzetet, amelyet kívánatosnak látunk. Ebből a képből ki kellene választani azt, ami feltétlenül elfogadható, ami biztosra vehető, és azt, ami többé kevésbé feltételezés, ami valószínűnek látszik, de amire vonatkozóan egészen biztos véleményt nem lehet mondani, amit menet közben kell kialakítani, és ki kell választani azt, amit ajánlunk mint megvalósítandót, mint olyan rendszabályt, amely a kívánt irányba vezet bennünket. A pillanatnyi helyzetben ezt lehetne tenni. Nyilvánvaló, hogy ez a különböző kormány szerveket nem menti fel attól a kötelezettségtől, hogy a mostani helyzetünkből bizonyos rendszabályokkal átvezessenek bennünket olyan rendszerbe, ahol az említett mérlegegyensúlyok többé-kevésbé biztosítva vannak.”²²⁹

Friss csak ezen az egyetlen ülésen vett részt, de Huszár Istvánon keresztül folyamatos kapcsolatot tartott a Bizottsággal. Jegyzőkönyvek tanúsítják, hogy Varga István gyakran hivatkozott arra, "megegyeztünk Frissel," "korábban megbeszéltük Frissel", stb.,

²²⁹Közgazdasági Bizottság működésével kapcsolatos okmányok. (Jegyzőkönyvek) 1. A Közgazdasági Bizottság ülése. 1. A Közgazdasági Bizottság második ülése 1957. március 8-án. 80., 82. o.

A Közgazdasági Bizottság javaslatait végül is egy egységes elgondolás egymással szervesen összefüggő három, időben egymást követő, egymásra épülő szinten tette meg.

Legelső teendőnek a népgazdasági egyensúly megteremtését jelölték meg, a termelés és felhasználása, a vásárlóerő és az árualap, a munkaerő és a foglalkoztatottság között, valamint a nemzetközi fizetési forgalomban és az államháztartásban. A fogyasztási alapot a végzett teljesítménnyel, az anyagi érdekeltséggel és a családfenntartási szükséglettel arányosan kell felosztani. A feladatokat időben tagolták: átmeneti időszakra, második és a harmadik időszakra. A Közgazdasági Bizottság szükségesnek tartotta az általános termelői és fogyasztói árrendezés dátumát 1958. július 1-vel kijelölni.

Az árualap és vásárlóerő egyensúlyát (ma azt mondanánk, hogy a piaci egyensúlyt) megteremtő **azonnali** intézkedések körébe tartozott egyes, keresett tartós fogyasztási cikk, vendéglátó ipari árak, színház és mozijegy árak emelése. (1957-ben az OT számításai szerint a vásárlóerő és az árualap közötti hiány 2,6 milliárd, egyes becslések szerint 4-5 milliárd volt.)²³⁰ **Jövedelem elvonó, jövedelem átcsoportosító, és szociális juttatásokat** csökkentő központi intézkedések körébe javasolták a magánkisipar és kiskereskedelem és szabadfoglalkozásúak progresszív megadóztatását. Felvállalva, hogy az **áremelések és nominális** jövedelmek csökkenése bizonyos csoportokban **reáljövedelem csökkenéssel jár.**²³¹

A nyereségrészesedés folyó bérekhez viszonyított arányát célszerű úgy megállapítani, hogy viszonylag alacsonyabb szintről indulva fokozatosan növekedjék.

A vállalatok teljesítmény szerinti rangsorolásának felvetése elvezet majd a teljesítmény értelmezésének gondjaiig. Az átmenetileg fellépő munkanélküliség felszívására munka intenzív (útépítés, gátépítés, stb.) beruházásokat kell indítani.

A hatóságilag rögzített fogyasztói árak emelésére tett javaslat sokszínű volt. Egyes keresett, viszonylag nagy értékű iparcikkek árának nyílt emelése, (pl. a motorkerékpár), más cikkek

²³⁰ Közgazdasági Bizottság működésével kapcsolatos okmányok A Közgazdasági Bizottság ülése. 1957. április 5-én. (Jegyzőkönyvek) 4. 135.-136. o. (Ez volt a 10. ülés.) A parasztság kezében lévő bankjegymennyiségét 2 milliárdnyi összegre becsülték, abból a tényből, hogy a betétállomány nem az elvárt mértékben növekedett. Attól tartottak, hogy ez a gyorsan mobilizálható pénzösszeg felboríthatja az egyensúlyt. Lekötésére kétféle javaslat született, anonim takarékbetét bevezetése, valamint az állami tulajdonban lévő lakóházak, ingatlanok értékesítése. Ez utóbbi javaslatot Varga elvetette, mondván, hogy a privatizáció szerencsétlen dolog reprivatizáció nélkül. (Hogy mennyire azt a rendszerváltás idején a kárpótlás sorsa bizonyítja.)

²³¹ 1957. április 25. *A Magyar forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3200/1957. számú határozata az 1957. évi népgazdasági tervről.* Budapest, 1957. május hó 3.-án kelt dokumentum a következőképpen fogalmazott. "A vásárlóerő és az árualap egyensúlyának biztosítása érdekében erőfeszítéseket kell tenni az árualapok további növelésére, ugyanakkor szigorúan tartani kell az előirányzott beralapokat, haladéktalanul meg kell kezdeni a termelési terv megvalósításához felesleges létszámok leépítését és mintegy 3,3 milliárd Ft éves kihatású intézkedést kell előkészíteni, és életbeléptetni a vásárlóerő csökkentésére. Ezen felül pénzügyi intézkedésekkel további megtakarításokat kell elérni." *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. V. kötet. I.m. 385.o.* A lap alján: Géppel írt tisztázat. A dokumentum Kádár János saját kezű aláírásával hitelesített. Ellenjegyezte Apró Antal, Olt Károly, Kiss Árpád. Az irat első oldala jobb felső sarkában: "Szigorúan titkos 00282/Tük."

esetében árrendezés (pl. a vendéglátóiparban a kávé beszerzési árának emelése, vagy az osztályok szerinti differenciáltabb árképzés), egyes szolgáltatások alacsony árának felemelése (pl. a színház és mozijegy, vagy a nézettség alapján más-más díjkategória filmekként), egyes keresett cikkeknel a keresletre tekintettel áremelés. (Az árintézkedésektől remélt bevételt 2 milliárdra becsülték.) .)

Érdekes párbeszéd alakult ki Csikós-Nagy Béla és Bognár József között. Bognár a tartós fogyasztási cikkek árának emelése helyett (mellett) az előjegyzéses vásárlás bevezetését gondolta jó megoldásnak. (Évtizedek múlva a személygépkocsi vásárlásánál majd működik is). Antos pl. javasolta, hogy hozzanak létre egy lakásépítési alapot, amelybe befizetnek a lakással rendelkezők a lakás nélküliek javára. Még morbidabb az az ötlete, hogy emeljék meg a lakbéreket annyival, amennyit a háztartások megtakarítanak a hús árának leszállítása révén.

A mezőgazdaság és a mezőgazdasági árak rendszere mindig külön fejezetét képezte a gazdaságpolitikának és a gazdasági gondolkodásnak. A Bizottság álláspontja, hogy a "mezőgazdasági termékek termelői áraira és a kötelező beadás eltörlése után kizárólag gazdasági eszközökkel: lényegében az állami felvásárlási, és szerződéses árak megállapításával és az állami készletekre támaszkodó ártartás útján lehet befolyást gyakorolni. A legfontosabb termékek (kenyérgabona, takarmánygabona, burgonya, hüvelyesek, sertéshús, marhahús, zsírfélék, vaj, talán tejpor és tojáspor (tekintetében fel kell készülni arra, hogy hosszabb időn át biztosítani lehessen az ellátatlanok szükségleteit akkor is, ha a parasztság eladásai vontatottan haladnának. Feltétlenül el kell kerülni mind az egyszer megállapított állami felvásárlási vagy szerződéses árak lényegesebb emelését, mind pedig a kényszerrendszabályok (beadás, szállítási korlátozás, stb.) újbóli alkalmazását. A többi mezőgazdasági árucikk tekintetében az áralakulást szabadjára lehet engedni. Ez szükségszerű is, mert az eredményes beavatkozás lehetőségei nincsenek meg. De nyomatékosan kell arra utalni, hogy a mezőgazdasági árak egy részének felszabadítása csak akkor egyeztethető össze a tervgazdálkodásnak a jövedelem-eloszlási arányokra is kiterjedő elgondolásaival, ha egyrészt sikerül megfelelő nagyságú állami készletekkel a döntő fontosságú élelmiszerek árát az előírt szinten tartani, másrészt a vásárlóerő-alap és a megfelelő választéku árualap egyensúlyát is biztosítani, mert ellenkező esetben a szabad áralakulású áruk piacán olyan áremelkedésekre kerülhet sor, amelyek a jövedelem-eloszlási arányokat a tervvel ellentétesen alakíthatnák ki." ²³²

A Közgazdasági Bizottság olyan mezőgazdasági árrendszer bevezetését ajánlotta amely, a szántóföldi terményekre a terméseredményektől, az állati termékekre a takarmányáraktól,

²³² Közgazdasági Bizottság működésével kapcsolatos okmányok A Közgazdasági Bizottság előterjesztése.... 1957. év április hó 30. A népgazdasági egyensúly... 21. o.

illetve a takarmányhelyezettől függő, időben meghirdetett, mozgó árakkal operál.²³³ A termékbeadási kötelezettséggel szemben a termékek sajátosságaihoz igazodó rugalmas ármechanizmust kell alkalmazni.

A vásárlóalap-árualap egyensúlyán állva (az inflációt elkerülő) tartós fennmaradását az **árrendszer gyökeres átalakítása biztosíthatja. Vonatkozott ez az ártípusra, az árfajtára és az árformára.**

A direkt utasításos, fix áras kétszintű árrendszerben élesen szétváltak az ipari termelői (termelőeszközök) és a fogyasztói árak valamint a mezőgazdasági felvásárlási árak. Az eltérő árképzési módszerből kétféle árszint következett, alacsonyabb a termelői árak körében és a magasabb a forgalmi adót viselő fogyasztói árak körében. (+ kis és nagy kereskedelmi árrés.) A termelői árat és a fogyasztói árat tehát a forgalmi adó kötötte össze. Elvben e két típusú ár függetlenedhet egymástól időben, mértékében és irányában. Az állam tehát az adókulcsok változtatásával irányíthatta, befolyásolhatta a fogyasztói árarányokat, a fogyasztás színvonalát, szerkezetét, összességében az életszínvonalat, a termelői árak változása nélkül. Termelői ár azonban inkább a tervezés mérőszámaként készült. Változásuk csak az állami szektoron belüli elszámolást módosította. Az állami tulajdonon belül elszámolási összegeket irányítottak át egyik termelési ágból a másikba anélkül, hogy ezen iparágak közötti tényleges felosztása megváltozott volna. Ebben az árrendszerben a fogyasztói árakra hozott döntések a forgalmi adók és a dotációk rendszerében csapódtak le. A forgalmi adók idővel erodáltak és megjelentek a kulcsos adók, a tételes adók és a különbözeti adók.

Árleméletileg a Bizottságban arról kellett döntenie, hogy a marxi értékelmélet megkívánta értéktípusú vagy termelési ártípusú árrendszerre kell-e áttérnie. Azaz az árban realizálódó tiszta jövedelmet a termék önköltségének mely elemére vetítsék. S ez egy vagy több csatornán keresztül történjék-e.

²³³ A kormány 1957. május 30-i keltű határozatában a mezőgazdasági árrendszer átalakítására a következő elvi irányelveket szögezte le. Az árrendszert egyszerűbbé, egységessé kell tenni és ösztönözzön a jobb minőségű termelésre. Ugyanakkor a termelőszövetkezetek és állami gazdaságok esetében az egyöntetű, nagy tételben átadott termékekért felárat hirdetett meg. A nagymértékű áringadozások kivédésére az alapvető legfontosabb termékeknél az árakat előre meg kell hirdetni. A többi termék esetében rugalmas felvásárlási és árpolitikát lehet alkalmazni, amelyekre nézve az Országos Árhivatal ad meg szempontokat. A szabadpiaci cikkeknel (burgonya, zöldség-és gyümölcsfélék stb.) a felvásárlási árakra felépített továbbadási, a szezonális ingadozásokra épülő mozgó fogyasztói árakat kell alkalmazni. A felvásárlást végző szervek árfelhajtó tevékenységének elkerülésére a mezőgazdasági termékeket feldolgozó és forgalmazó üzemek, vállalatok, stb., a felvásárlási és továbbadási átlagáraknál magasabb átlagárat nem fizethetnek. 1957. május 30. *A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3263/1957. számú határozata a mezőgazdasági árpolitika és az új mezőgazdasági árrendszer kialakításának irányelveiről.* Budapest, 1957. június 19. Dr. Münnich Ferenc a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány első elnökhelyettese. A napirend előadója Csikós Nagy Béla, az Országos Árhivatal elnöke volt. A publikált rendelethez egy lábjegyzet is tartozott, mely szerint a közellátás alapjait veszélyeztető cselekményekkel szemben szigorú eljárást kell alkalmazni és ezért a kormány megfontolásra javasolta a népbírósi eljárás keretében a súlyosabb cselekmények gyorsított büntetőeljárásnak bevezetését. *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. V. kötet...*[1998], 410-412. o.

A vállalat költségében a társadalmi tiszta jövedelem megjelenhet a lekötött eszközökkel arányosan eszközlekötési járulékként vagy eszközarányos nyereséggént vagy a bérköltség arányában illetményadóként (egy csatornás) de kombinálva, vegyesen is érvényesíthető. Továbbá az árrendszer maradhat egy - és kétszintű. És még sok apróbb módosító lépés, amely évtizedekig tartó vitákban születik meg. Milyen legyen az ártípus, az árszint, az ármechanizmus, hogyan kell kialakítani az árakat, milyen a gazdaságos árrendszer, a hazai árak közelítsenek-e a nemzetközi árárányokhoz, stb.

A Közgazdasági Bizottság összefoglaló javaslatában²³⁴ leszögezte, hogy a gazdasági irányítás alapja a korrekt gazdaságossági számítás és az ösztönző nyereségrészesedés. Az árrendszerrel szembeni főbb elvárások: a termelői árak tükrözzék a vállalati és társadalmi ráfordítások arányait, a fogyasztási cikkek kiskereskedelmi árai biztosítsák a kereslet kínálat egyensúlyát bizonyos gazdaságpolitikai preferenciákra is tekintettel. A mezőgazdasági termelői árak biztosítékai az állami megfelelő szintű felvásárlási árak és a megfelelő nagyságú állami készletek. (Beszolgáltatási kötelezettség és forgalom korlátozás nélkül.)

Az 1958. januári bevezetéssel tervezett²³⁵, az „ipari termelői árak újjárendezésének” alapelve Csikós Nagy Béla szóhasználatában, a tényleges önköltséghez közelítés lett. Oly módon kell megállapítani az ipari termelői árakat, hogy azok arányai kifejezzék a termékek előállításához szükséges társadalmi munkaráfordítások, illetve az ezt megközelítően tükröző önköltségek arányait. Vállalva azt is, hogy a dotáció megvonását a fogyasztói árak emelkedése követheti. Elsősorban a gyermekruházati cikkeknel, a bölcsődei és óvodai ellátás és az üdülési díjban.²³⁶ Ami a fogyasztói árakat illeti, a Bizottság a hatósági ármegállapítás mellett érvelt, azzal a kikötéssel, hogy árubőség esetén az iparcikkek árát a kereslet-kínálat mindenkori arányai szabályozhassák.

A Bizottság javaslatainak második csoportja a **gazdasági mechanizmus** átfogóbb téma körébe tartozott. Április 30-án került sor a kormány gazdasági programjához készített előterjesztés második fejezetének megbeszélésére. A terminológiai vitát akaratan kívül Varga István provokálta.

²³⁴ Közgazdasági Bizottság működésével kapcsolatos okmányok. A Közgazdasági Bizottság javaslata a kormánynyilatkozat gazdasági fejezetéhez./Tervezet/ Budapest, 1957. május 16.

²³⁵ 1958. januárjában az új árrendszert egyszerűen technikai okokból nem lehetett bevezetni. Az Árhivatalban Friss István elnökletével tartott kétnapos vitában a résztvevők az ipari termelői árrendezés időpontjáról 1959 januárjában állapodtak meg. Ekkor az árakban a bérköltségek után 25% tisztajövedelmet és az önköltséggel arányosan 4-5% nyereséget építettek be. (L Jávorka és szerzőtársai tanulmányát.)

²³⁶ Az üdülési támogatások csökkentésének javaslata találkozott a kormány szándékával. Már 1957. április 10-i 3165/1957. számú, Apró Antal hatáskörében megjelent szigorúan titkos kormányhatározatban a szakszervezeti üdülőkben a férőhelyek számát 1500 egységgel csökkentették, az üdülők építését vagy bővítését megtiltották, a kedvezmények igénybevételét korlátozták, napi térítési díj fizetését rendelték el, a hivatali üdülőket fenntartó intézmények körét előírták, stb. A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. V. kötet. [1998] 375-376. o.).

4.2.1. MODELL VS. MECHANIZMUS

Varga István az előterjesztés második fejezetének vitáját e szavakkal vezette be: a "tervezés és tervteljesítés eszközeivel, eljárásaival, tehát azzal foglalkozik, amit a köznyelvben gazdasági mechanizmusnak szoktak nevezni."²³⁷

Modell vagy mechanizmus? - vetették fel a vita résztvevői.²³⁸ Én mindig idegenkedtem a "mechanizmus" szó használatától", mondta Péter György, "és azt gondolom, lényegében arról van szó, hogy ragaszkodunk mindnyájan a szocialista tervezés központi irányítása fogalmához, és azt vetjük fel, hogy a központi tervezés legyen hatékony, vagy egészen másfajta, de ez a "mechanizmus" szó majdnem olyan rossz, mint az "automatizmus", mert azt az asszociációt kelti, mintha le akarnánk fektetni, hogy valami mechanikusan megy, nem is szólva arról, hogy a "mechanizmus" szó eléggé le van járva. Ezt azért említem, mert itt is kétszer-háromszor-négyszer előfordul. Javasolnám más szóval kifejezni ezt. ... úgy gondolom, ezt a szót lehetőleg kerülni kellene, ki lehetne innen irtani, legalábbis nekem ez a véleményem.. Azt kellene mondani, hogy a "gazdaságvezetés szervei, módszerei és eszközei" a tervgazdálkodásban."²³⁹

"Bárhon olvasunk erről a kérdésről, mondta Bognár József, "beleértve a szocialista országok közgazdasági irodalmát is, az egész világon vagy modellnéven, vagy a mechanizmus néven emlegetik. Ha most valaki azon kezd gondolkozni, hogy a mechanizmus milyen szóból származik és pontosan mit jelent, ez éppen olyan, mintha azt mondaná, hogy az "udvarias" feudális szó, mert az "udvar" szóból ered, ez pedig a feudális korszakból származik, tehát voltaképpen az "udvarias" azt jelenti, hogy feudális, tehát mondjanak neki ilyen jelzót. Tömegével lehetne ilyen példákat felhozni. Nem értek egyet azzal, hogy körülírjuk a dolgot. El tudom képzelni, hogy ne hívjuk mechanizmusnak, hanem modellnek, de szerintem mindenesetre kell produkálnunk egy szabatos kifejezést erre a fogalomra, és ha vannak olyanok, akik primitív alapon támadnak valamit, mert azt ennek vagy annak hívják, az az ő bajuk, mit csináljunk? Végül is nem tudunk annyi bölcsességet sugározni minden ember bölcsesség-székhelyére, hogy ezek a dolgok rendben legyenek. Minden ilyen kifejezés támadható. Egyszerűen csak annyit kell valakinek mondania, hogy a mechanizmus azt jelenti, mintha valami magától menne. Soha ilyet senki sem írt le a mechanizmussal kapcsolatban. Ha egy nyult agyú ember így képzei, mit csináljunk? A modell-kifejezést el tudom fogadni.

²³⁷ *Közgazdasági Bizottság működésével kapcsolatos okmányok A Közgazdasági Bizottság ülése. 1957. április 19. (Jegyzőkönyv) 4. 11. ülés. 1. o.*

²³⁸ Mintha az ellenérvek el sem hangoztak volna a Gazdasági Bizottság 1957. március 22-i határozatában a legnagyobb természetességgel használták az "új gazdasági mechanizmus" kifejezést. A "Gazdasági Bizottság figyelemmel arra, hogy az anyaggazdálkodás javasolt új módszere az új gazdasági mechanizmusnak egy fontos része..." Aláírók: Friss István és Apró Antal. *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. V. kötet. ... [1998], 367.o.*

²³⁹ *Közgazdasági Bizottság működésével kapcsolatos okmányok. A Közgazdasági Bizottság ülése. 1957. április 19. (Jegyzőkönyvek.) 4. 3. o. 7-8. o.*

Most a lengyeleknél nagy vita folyik és mindvégig modellről beszélnek. Nem lehet ez a szó kompromittált csak azért, mert ketten-hárman megtámadták." ²⁴⁰

A „személyes érdekeltségről mi is, mások is megállapították”, folytatta gondolatmenetét Péter György, hogy „a régi rendszerben az az ellenkező irányban hatott, mint ahogyan helyes lett volna és javasoljuk, hogy a személyes anyagi érdekeltség lehetőleg kedvező irányban hasson. Miért kell ezt mechanizmusnak nevezni? Ezt nem tudom. Nagyon szívesen szoktam magamra hivatkozni, néha mérséklem magamat, de Varga professzor úr volt szíves a Bizottság ülésein és más üléseken is személyemet kiemelni, - megmondom, érdemtelenül – mint aki ezzel a kérdéssel foglalkoztam, és Magyarországon legalábbis terjedelemben, legtöbbet írtam, Én sem a modell szót, amely nem érthető, sem a mechanizmus szót nem használtam, és teljesen elvetendőnek tartom. Még lehet mondani, hogy október 23-a előtt volt valamilyen elképzelés arról, hogyan kell tervgazdálkodást folytatni és a központi hatalom akaratát érvényesíteni, hogy vannak új elképzelések is, de sem az nem volt mechanizmus, sem ez nem mechanizmus. Ezt nyugodtan ki lehet mondani." ²⁴¹

Végül a "gazdaságvezetés szervei, módszerei, eszközei"- terminológiát fogadták el.²⁴²

Az előterjesztés érzékeny pontja a népgazdasági tervezés. Milyen feladatokra és tényezőkre terjedjen ki. A tervgazdaság, mint tudjuk, a szocializmus lényegéhez tartozott, megkérdőjelezése a szocializmus megkérdőjelezésével volt azonos.

Varga a szocialista tervgazdaságot két elemre bontotta: a központi akaratot kifejező és a megvalósítást biztosító tervekre. Az eszmecsere a továbbiakban nem a tervgazdaságról, hanem a tervutasításos gazdálkodásról folyt. Az utasítások számának csökkentésében általános volt az egyetértés. A beruházások teljes körének kivételével, amelyet Varga is, a szigorú utasítás jellegű tervezés keretében kívánt meghagyni. Egyéb vonatkozásokban Varga az utasításokkal való irányítást, mint operatív intézkedéseket ideiglenes eszközöknek tartotta. Addig lehet indokolt alkalmazásuk, amíg a gazdaság egyensúlyi állapotba nem kerül, vagy az egyensúly felborul vagy valamilyen gazdaságpolitikai célt kell elérni. Egyensúlyi állapotban azonban hatékonyabb egy olyan gazdasági mechanizmus, amely a vállalatoknak nagyobb önállóságot hagy, s a vezetőket és dolgozókat anyagilag érdekelttébbe teszi a termelésben.

²⁴⁰ *Közgazdasági Bizottság működésével kapcsolatos okmányok. A Közgazdasági Bizottság ülése. 1957. április 19. (Jegyzőkönyvek.) 4. 5. o.*

²⁴¹ *Közgazdasági Bizottság működésével kapcsolatos okmányok. Jegyzőkönyvek. 4. A Közgazdasági Bizottság ülése 1957. április 19-én. 7-8. o.*

²⁴² "A ma tárgyalandó anyagot illetően elsősorban azt kell megjegyezmem, hogy technikai okokból a "gazdasági mechanizmus" kifejezést még nem sikerült mindenütt kiírtani, mert a szöveg első része már sokszorosított volt, amikor legutóbb a Bizottság Péter György javaslatára úgy határozott, hogy helyébe a borítólapon olvasható meghatározás kerüljön és kerüljünk a "gazdasági mechanizmus" kifejezést" - mondta Varga István a Bizottság 1957. április 30-i ülésén. Ezen az ülésen Varga azt is bejelentette, hogy "Friss elvtárssal történt megbeszélés alapján egy 10-15 oldalas, nyilvánosságra hozható kormányprogram-tervezetet is megfogalmazunk és azt rövidesen szét fogjuk küldeni a bizottsági tagoknak...." *A Közgazdasági Bizottság működésével kapcsolatos okmányok. Jegyzőkönyvek [1957], 5. 1-2. o.*

A tapasztalat azt mutatta, mondta, hogy azok a tervelőírások teljesültek az elvárt módon, amelyekhez vállalati vagy egyéni érdekek is fűződtek.

Többről volt szó, mint a tervutasításos rendszer racionalizálásáról. Nagy Tamás fel is szisszent. "Egy szocialista tervgazdaságban", - mondta, "nem azért kellene az ilyen központi utasítások, mert bizonyos egyensúly-hiányokat csak akkor és csak ezek által lehet kiküszöbölni, hanem azért kellene az ilyen utasítások, mert ezek a tervgazdaság lényegéből fakadnak".²⁴³

"A szocialista tervgazdaság alapvetően nem az automatizmusok által vezérelt tervgazdaság." folytatta. "Alapvetően tudatos intézkedések által vezérelt tervgazdaság még akkor is, ha természetesen az automatizmusnak jóval nagyobb a szerepe, mint eddig. De tudatos intézkedések által vezérelt tervgazdaságról van szó mindig. A szocialista tervgazdaság nem tekinthető atomizált vállalatokon nyugvó gazdaságnak. Ez a vállalatoknak az összefogását, szervezettségét és sokszor ipari méretekben történő szervezettségét feltételező gazdaság."²⁴⁴

Péter György a szigorú utasításos rendszertől nem határolta el magát. "Én a legszigorúbb utasításokra gondolok", mondta, "amelyeknek végrehajtását a legszigorúbban ellenőrizni kell úgy, hogy a kormánynak egy bizonyos határozata olyan legyen, mint ahogyan a bibliában olvastuk: legyen világosság és lőn világosság. Gondolok itt elsősorban a nagy beruházásokra, amelyek legszigorúbb utasítások, kötelező határozatok, de a termelőeszközök tekintetében is szigorú utasításoknak kellene érvényben lépniök arra vonatkozólag, hogy milyen adót vagy nyereségelvonást kell létesíteni, stb."²⁴⁵ Ez az álláspont azt jelentette, hogy ha vállalati szinten hozható is az egyszerű újratermelésre döntés, a bővített újratermelésről nem. A beruházások a gazdaságirányítás legfelsőbb szintjéhez tartoznak, s ez lényegében így maradt a rendszerváltozásig.

A népgazdaság tervezési módszerére tett módosító javaslatok meghallgatásra találtak. Varga koncepcióját a terv időhorizontjának meghosszabbításáról, a hosszú- közép és rövid távú tervek egymáshoz való viszonyáról és a később "csúszó-tervezésnek" nevezett módszer alkalmazásáról a Bizottság részletes vita után az előterjesztésébe bevette. "A Közgazdasági Bizottság helyesnek tartja az ötéves népgazdasági tervek rendszerét. Kívánatos, hogy egyes népgazdasági területekre vonatkozóan, amelyeknek sajátossága ezt megkívánja (például energiagazdálkodás, erdőgazdaság stb.) az ötévesnél hosszabb távlatú tervek is készüljenek" olvasható az előterjesztés 46. pontjában.

²⁴³ Közgazdasági Bizottság működésével kapcsolatos okmányok A Közgazdasági Bizottság ülése 1957. április 30-án. . Jegyzőkönyvek 5. 7. o.

²⁴⁴ Közgazdasági Bizottság működésével kapcsolatos okmányok. Jegyzőkönyvek 5. A Közgazdasági Bizottság ülése 1957. április 30-án. 5. 7-8. o.

²⁴⁵ Közgazdasági Bizottság működésével kapcsolatos okmányok. A Közgazdasági Bizottság ülése. 1957. március 20-án. Jegyzőkönyvek. 2. 10-11. o.

A tervezés horizontjának rugalmasabb felfogása bekerült a Gazdasági Bizottság hároméves tervezésről hozott határozatába. "A Gazdasági Bizottság ugyanakkor szükségesnek tartja, hogy a hároméves terv készítésekor a tervszámítások három évnél hosszabb időszakot öleljenek fel, hogy ily módon lehetővé váljék egyrészt a hároméves terv feladatainak összehangolt kijelölése, másrészt a népgazdasági tervek és gyakorlati elhatározások megalapozottabbá tétele." - olvashatjuk a dokumentum 2. pontjában. Maga a hároméves terv céljának a népgazdasági egyensúly helyreállítását tekintette, ami nem mutatott túl a Közgazdasági Bizottság ajánlásainak első, rövid távú szakaszán.²⁴⁶

A Bizottság elé terjesztett koncepcióban a vállalatok eredmény-érdekeltségének bevezetése váltotta volna ki az utasítások egy részét, s biztosította volna a tervek végrehajtását. Elkerülhetetlenül előkerült tehát a **vállalati önállóság** és az eredményes gazdálkodás mérésének, valamint az **áraknak** a kérdése is. Az árak színvonala és arányai, az ármegállapítás szervei, stb.

A vállalati önállóság problémakörén haladva és megmaradva a szocialista gazdálkodás **össznépi tulajdonán belül**, válasza várt, hogy a gazdasági intézményrendszer mely szintjén dőljön el, hogy egy adott vállalat mit termeljen, milyen áron, és milyen feltételekkel értékesítsen. A vállalat felhasználhatja-e saját céljaira a vállalati szinten keletkező jövedelmet. A megoldást behatárolta az az elméleti állásfoglalás, hogy az állóeszközök kétféle tulajdona elfogadhatatlan egy vállalatban belül. Ha a vállalat beruházhatna nyereségéből akkor eszközei részben állami, részben csoport-tulajdonba kerülnének. "Nekem az a véleményem, hogy itt kettősség lenne a népgazdaság állóalapjaiban és pár év múlva azon vennénk észre magunkat, hogy egy ilyen valami furcsa jogi személynek volna a tulajdonában mondjuk, az ipari állóalapoknak az 5-10, később sokkal több, esetleg 25%-a. Ezt elvben nem tartom helyesnek." - utasította el Péter György azt az elgondolást, hogy a vállalat saját eszközeiből finanszírozhasson viszonylag nagyobb beruházásokat. "Ebből kifolyólag azt sem tartom helyesnek, hogy a nyereség egy részét egyáltalán erre fel kelljen vagy fel legyen szabad használni."²⁴⁷ - folytatta gondolatmenetét, amelyhez Nagy Tamás is és Varga is csatlakozott. (Ezzel együtt Péter György a vállalati hatáskörében történő kisebb volumenű beszerzések mellett volt.)

A nyereségadó bevezetését is elutasították. Péter éppen a kétféle tulajdoni forma összeférhetetlenségének indokával. A "nyereségadó azt fejezi ki, hogy az elért nyereség a vállalaté és azt megadóztatom-e progresszívan vagy nem. A nyereség utáni premizálása a vezetőknek azt jelenti, hogy az állami vállalat nyeresége az államé, a banké, a kincstáré, vagy a

²⁴⁶ 1957. május 20. A Gazdasági Bizottság 102010/1957. számú határozata a hároméves terv elkészítéséről. Budapest, 1957. május 20. Friss István s.k. a Gazdasági Bizottság titkára és Apró Antal s.k. a Gazdasági Bizottság elnöke. *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*. V. kötet.[1998], 401. o.

²⁴⁷ *Közgazdasági Bizottság működésével kapcsolatos okmányok. A Közgazdasági Bizottság ülése 1957. április 30-án. Jegyzőkönyvek. 5. 34. o.*

belügyminisztériumé, de ezután nem a vállalat teljes termeléséhez fűződik az anyagi érdekelttség, hanem az elért nyereséghez. Ez nagy különbség." ²⁴⁸- mondta. Csikós Nagy Béla sem értett egyet a nyereségadó bevezetésével. Nem adópolitika kérdése, hogyan osztozik a nyereségen az állam a vállalattal. – mondta.

A munkabérek kérdéséhez szólva a Bizottság a bérmegállapodásokat a kollektív szerződés keretében utalta, megengedve egyes esetekben az időbérben való fizetést. Az átlag bérellenőrzés a jugoszláv rendszert másolja le, s mint ilyen nem követhető. (Elsősorban Csikós-Nagy véleménye.)

A közvetlen termelési utasításokat az anyaggazdálkodás és anyagkiutalás rendszerével lehetne kiváltani.²⁴⁹ "Egy bizonyos átmeneti időszak alatt, amíg a gazdasági irányítás rendszere kellőképp megszilárdul, széles körben - egyes hiányanyagok tekintetében pedig a távolabbi időben is - , szükség lesz kötött anyaggazdálkodásra." - olvasható a második előterjesztésben.²⁵⁰

Ami a vállalati készletezési rendszert, forgóeszköz finanszírozást illeti "A Közgazdasági Bizottság nézete szerint a gazdaságvezetés új rendszerének a keretében a készletgazdálkodást jórészt vállalati feladattá kell tenni; ennek kontrollját a forgóalap-hiteleknel alkalmazott kamatpolitika biztosíthatja. A kamatlábat iparáganként – és szükség esetén ezen túlmenően is – differenciálni lehet."²⁵¹

Péter György végül is összefűzte és működőképesnek ítélte a következő láncolatot: ha egy vállalat önálló, akkor gazdaságosan termel, s ha gazdaságosan a jövedelmezőt tekintjük, akkor a jövedelmezően tevékenykedő vállalat egyben gazdaságosan is működik. Ebből kiindulva azt javasolta, hogy nagyobb önállóságot kell adni a vállalat vezetőinek. Legyenek érdekelték anyagilag is a nyereségben, részesüljenek belőle, a dolgozók pedig a nyereségrészesedéstől függetlenül kapjanak 13. havi juttatást. (Az 1968-as gazdasági reform iránti ellenszenv egyik oka éppen a vezetők kiemelkedő prémiuma lett.) Nem véletlen, hogy Friss évekkel később belátta, hogy a reformokat az emberekkel el kell fogadtatni, s ez a „befogadás” nem független a társadalom fejlettségi okától. Csak az adott fejlődési szinttel adekvált intézkedéseket vagyunk képesek végrehajtani. - mondta. (Friss [1970].)

A Bizottság előterjesztésében elfogadta, hogy a nyereségből a szociális alap, a tartalékalap és a költségvetésbe fizetendő hányad levonásával kapott összeget "nyereségrészesedésként kell kiosztani - a mérleg ellenőrzése és jóváhagyása után - a vállalat dolgozói között." (A szociális

²⁴⁸ *Közgazdasági Bizottság működésével kapcsolatos okmányok. A Közgazdasági Bizottság ülése 1957. április 30-án. Jegyzőkönyvek. 5. 35. o.*

²⁴⁹ E tekintetben a bizottsági vita állásfoglalása sokkal lazább, mint a Bokor-Gadó-Kürthy-Meitner-Sárosiné-Wilcsek anyag, amelyre hivatkozott. (*Javaslat az ipar gazdasági irányításának új rendszerére. 1957. Közgazdasági Szemle, 4. sz.*)

²⁵⁰ *Közgazdasági Bizottság működésével kapcsolatos okmányok. A Közgazdasági Bizottság második előterjesztése.... Javaslatok, tervezetek, előterjesztések III.... i.m. 111. o.*

²⁵¹ *A Közgazdasági Bizottság második előterjesztése...52. pont. Javaslatok, tervezetek, előterjesztések. III. I.m. 116. o.*

alap az igazgatói alap, a vállalat tartalék a vállalatfejlesztési alap helyébe lépett.) Külön pontba foglalták, hogy bizonyos feltételek teljesítése esetén külön prémiumot is lehet fizetni, de nem a nyereségrészesedés, hanem a költségvetés terhére.²⁵² Varga István indoklásában a "vállalaton belül hangulat szempontjából helyesebb, ha a vállalaton belül disztinválás nem történik és mindenki fizetéséhez vagy összes bérjövedelméhez képest egyenlő arányban részesül prémiumban, ezzel szemben természetesen szükséges és indokolt, hogy a vezető tisztségviselők külön prémiumban is részesüljenek, amit azonban a felügyeletet gyakorló minisztérium juttatna nekik."²⁵³

A kormány részére készített összefoglalóban mégis egy lehetséges elosztási elvként felvetették az "érdem" szerinti differenciálást, vagyis a "költségvetést illető rész levonása után megmaradó nyereséget a vállalat dolgozói közt kell felosztani, az évi folyó keresetük arányában, úgy azonban, hogy a nyereség elérése érdekében nagyobb érdemeket szerzett dolgozók a keresetük arányában rájuk eső résznél valamivel többet kapjanak."²⁵⁴

Varga István később óvatosan, de lényegében Péter György javaslatát elfogadta *Szemle* cikkében. "A nyereségrészesedési összeg felhasználásánál a nyereség elérésében beosztásuknál fogva különleges szerepet betöltő dolgozók számára (ideértve a művezetőket is) megkülönböztetések lehetségesek." Varga [1957]: *A Közgazdasági Szakértő Bizottság elgondolásai. A népgazdasági tervezésre vonatkozó javaslatok*. II. rész. Közgazdasági Szemle, 12. sz. 1235. o.)

Az Árhivatal számításokkal kontrollálta a javasolt árakat, árarányokat. Az eredmény „megdöböntő” Csikós Nagy Béla szavaival. A ruházati iparban 45-50%-kal alacsonyabb árak lennének, míg sok cikknél, közöttük a könyv, a vasműszaki cikkek, alumínium-edények, stb. 20%-os áremelkedésre kerülhetne sor.²⁵⁵ A kereslet tovább tolódna a hiány cikkek felé. A termelés lehetőségei tehát az eltorzult fogyasztási struktúra fenntartásának irányába szorítanak. Varga István megemlítette, talán megoldás lehetne, ha fokozatosan áttérnének egy olyan termelési struktúrára, amely az új árarányokon kialakítaná a kereslet-kínálat egyensúlyát.

A vállalati önállóság, a tevékenység szabad megválasztása, az egy termék-egy vállalat, a profilgazda újragondolását is felvetette.

²⁵² A vállalati nyereség vállalaton belüli felhasználásról folytatott viták idején már létezett a Gazdasági Bizottságnak az 1067/1957 számú határozata az iparvállalatok gazdálkodásának átmeneti rendjéről, amelyet 1957. április 15-én hozott. Ebben pontosan előírta a nyereségrészesedés felosztását, a felújítási hányadok felhasználásának módját, a beruházási keret alapszerű felhasználhatóságát, stb..

²⁵³ *A Közgazdasági Bizottság ülése 1957. május 10-én*. Közgazdasági Bizottság működésével kapcsolatos okmányok. *Jegyzőkönyvek*. 5. 18. o.

²⁵⁴ *A Közgazdasági Bizottság összefoglaló javaslata a Kormány gazdasági programnyilatkozatához*. Javaslatok, tervezetek előterjesztés I. I. m. 35.

²⁵⁵ *A Közgazdasági Bizottság ülése 1957. május 10*. Közgazdasági Bizottság működésével kapcsolatos okmányok. *Jegyzőkönyvek*. 5. 2. o.

A Bizottság a bankot (a Nemzeti Bankot) vagy a bankokat sajátos vállalati típusként kezelte. Varga szavaival az "egész új elgondolás megvalósításának egyik alapja az, hogy a bankoknak, mint hitelnyújtó szervezeteknek a szerepe nagyon megnövekszik, de nem olyan értelemben, mint a kapitalista banknál, hanem, mint a szocialista tervvégrehajtás eszközeként."²⁵⁶

A gazdaságirányítási rendszer javasolt átalakításában az **árkonstrukció** központi kérdés. A termelési költségeket reálisan tükröző, a tisztánlátást elősegítő **termék árak**, a társadalmilag szükséges, munkaráfordítással arányos **árarányok**, az **ármegállapítás rendszerének**, az **árformáknak** átgondolása.

A Bizottságban elfogadták, hogy az áralakítás az árpolitika, s az árpolitika a terv megvalósításának eszköze, ami önmagában kizárja az **áralakulás teljes szabadságát**. Ezt Nagy Tamás az előterjesztés vitáján ebben a formában ki is mondta. Sőt hozzátette, hogy az "áralakulás nagyfokú szabadsága nem felel meg a szocialista ipari termelés konstrukciójának és kívánatos szervezethezességének."

A "közgazdasági bizottság távlatilag is túlnyomórészt a kötött árpolitika mellett foglalt állást." - erősítette meg Varga István említett cikkében. „Nem értett egyet a szabad áralakulás szinte korlátlan megengedésével még az időben megvalósítandó termékbőség esetére sem, mert a tervgazdaság - különösen a központi tervutasítások egy részének elhagyása esetén- nem mondhat le arról, hogy az árrendszert a népgazdasági terv teljesítésének befolyásoló, ösztönző eszközeként használja fel." (Varga [1957], 12. sz. 1239. o.) Feltűnő, a határozott álláspontot tompító "túlnyomórészt" és a "korlátlan" jelentésmódosítók beiktatása.

A kompromisszumot az **árformák** befogadása jelentette. A **fix**, a **maximált (minimált)** és a **szabad** árak együttes alkalmazása. Varga István távlatilag szabad árakkal számolt az adott termék bőséges kínálatát feltételezve a készleteket is beleértve. A kínálat valamennyire haladja meg a fizetőképes keresletet. A termékek árformákba sorolása összetett probléma volt.²⁵⁷

A maximált ár bevezetése ellen Csikós Nagy Béla szólalt fel, érdemes idézni viszonylag hosszabban, mert aggályait az idő később igazolta. (A hetvenes évek elején a maximált árak gyakorlatilag fix árákként álltak be.)

A Közgazdasági Bizottság május 3-i ülésén Csikós Nagy Béla a következőképpen érvelt. "Én ezt a részt tartom az egész előterjesztésben legaggályosabbnak és nem is tudok vele egyetérteni... Szeretném a Bizottság figyelmét felhívni arra, hogy az elmúlt hetekben módunkban volt lengyel és cseh elvtársakkal is ezekről a kérdésekről beszélgetni. A lengyel és

²⁵⁶ A Közgazdasági Bizottság ülése. 1957. május 6-án. Közgazdasági Bizottság működésével kapcsolatos okmányok. *Jegyzőkönyvek*. 5.

²⁵⁷ A Közgazdasági Bizottság célszerűnek tartotta pl. a kukorica árát a búza 200-220 Ft/q felvásárlási árához arányosítani vetésterületük arányainak figyelembevételével A húsfogyasztáson belül a marhahús termelés serkentésére a hizott sertés kilogrammonkénti felvásárlási árát 18%-kal csökkentették a marhahúsét pedig felemelték. A Közgazdasági Bizottság előterjesztése... A Népgazdasági egyensúly, 1957. év április hó 30. 23. o. (1957. május 30-i kormányhatározat.) A *Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*. V. kötet. I.m. 410.o.

cseh elvtársak más és más úton dolgoznak, de egy dologban teljesen egyezik – egymástól függetlenül – a véleményük, mégpedig abban, hogy a gazdasági mechanizmus átalakítása, amit mindkét országban rendkívül szükségesnek tartanak, lehetséges a hatósági árrendszer fenntartása mellett, sőt általában az ő véleményük szerint ez az a terület, ahol az állam nem engedhet és ahol az államnak szigorú ármegállapító hatáskör-rendszerében kell dolgokat továbbvinni.

Itten a javaslat középpontjában a perspektívában a maximális ár gondolata húzódik meg. Én szeretnék néhány érveléssel aggályokat felsorakoztatni, amelyek véleményem szerint bizonyítják, hogy miért nem tartanám helyesnek az itt lévő rendelkezéseket.

Lényegében abból szeretnék kiindulni, hogy az előterjesztés abból indul ki, hogy árubőség állapota van, amely esetben a maximális árnak lényegében nincs meghatározó szerepe. Ha minden jól működik, lényegében a maximális árak keretein belül szabad áralakulás van, ármozgás lefelé, ármozgás felfelé, aminek a maximális ár szab határt.

Ha mi a maximális árak rendszerére térnénk rá, akkor mindenekeelőtt mai árrendszerünkben egy olyan gyökeres változást kellene létrehoznunk, amelyről itt egyébként más helyen szó is van, hogy ti. jelenlegi árainkat ott, ahol párhuzamosan több vállalat állítja elő a termékeket és ahol az árképzés alapja az ipari önköltség, nyilván a legrosszabb feltételekkel termelő vállalat termelési feltételeinek megfelelően kellene megszabni, legalábbis azon legrosszabb feltételek mellett termelő vállalat termelési feltételeinek megfelelően, amelynek termékeire még igényt tartunk. Ez egyébként más helyen, vagy más dokumentumban szerepelt is.

Tehát lényegében az történik csupán, hogy a jelenlegi árak alakulnak át maximális árakká, amelyek a jelenleginél magasabb árak lennének, amelyekben belül a szabad ármozgást a maximális ár lehetővé tenné.

De ha egyszerűen csak az történnék, hogy a jelenlegi árakat nyilvánítanánk maximális áraknak, akkor sem tartanám helyesnek elvből a maximális árak bevezetését éppen olyan körülmények között, amikor már nem a főként védelmet biztosító áremeléssel szemben szabad szabályozóként szerepel, hiszen az árubőség állapotában a termelő erők fejlődésében már lényegében ezen belül alakulnak ki az árak.

Én döntően három érveléssel szeretnék felsorakoztatni. A legfontosabb érv ebből a szempontból az, hogy a mi piacunk nem valami olyan piac, ahol az állam általában a lakossággal áll szemben, és általában az idevonatkozó elképzelésnek a legfőbb hibája az, hogy a piacot úgy tekintik, mint egy általános piacot, ahol az ipari munkás, paraszt, tisztviselő, nyugdíjas, mindenki egyforma sanszsal vesz részt a piacon. Ilyen piac a kapitalizmusban sincs, mert minél inkább monopolista a tőkés, annál jobban megbonthatja a piac egységét. Ott persze a különböző fizetőképességű vásárló rétegek között bonthatják meg ennek a piacnak az egységét ezek az árak. A szocialista állam is megbonthatja a piac egységét tudatosan, mert

lényegében társadalmi rétegek szerint válthatja át ugyanazt a nomináljövedelmet reáljövedelemmé.

Ismeretes, hogy nálunk a fogyasztói árak arányai tudatosan úgy lettek kialakítva, hogy pl. bizonyos paraszti cikket más forgalmi adó tétellel alakítunk ki, időnként ezen változtatunk, tehát nem a termelői árból adódnak ezek a fogyasztói arányok, hanem a fogyasztói arányok a termelői ár értékétől sok szempontból független arányok szerint alakultak.

Ismeretes, hogy 1951-ben a gyermekcikkék árait érték alá vittük, dotációkat állapítottunk meg, és ilyen értelemben bizonyos mértékben az egyik cikk viseli a másik cikk terhét, vagy megfordítva. Vitatható, hogy ezt helyesen tettük-e és vitatható, hogy ilyen mértékben ezt helyes-e egyáltalán tenni, azt azonban, hogy az állam a fogyasztói árárányokat, amelyeket egy fix árrendszerben konkrétan és exakt módon meghatároz, egyszerűen ráhelyezze, átállítsa az árszabályozás vonalára, hogy maximális áron belül jöjjenek létre ezek az arányok - ezt én nem tartom lehetségesnek."²⁵⁸

A résztvevők abban is egyetértettek, hogy a termékárak bázisa a rentabilitást is kifejező önköltség-kalkuláció legyen, illetve az árak fedezzék megközelítőleg gyártásuk önköltségét. Az életszínvonalat érintően a két, szélsőséges álláspont: rögzített árak mellett emelkedjenek a bérek, vagy stagnáló bérszínvonal mellett csökkenjenek az árak.

4.2.2. FEJLESZTÉSI IRÁNYOK

A harmadik, a kormány gazdasági programnyilatkozatához készült összefoglaló javaslatának megbeszélésére a Bizottság 17. és 18. ülésén, 1957. május 21-én és május 24-én került sor. Kiegészült a népgazdaság fejlesztésének kívánatos irányjaival, a struktúrapolitika alapelveinek megfogalmazásával. Az idő hiányára és alkalmatlanságra hivatkozva a Bizottság nem tartotta magát ennél többre alkalmasnak.

A Bizottság leszögezte, az iparfejlesztés programját gyökeresen más koncepció szerint, egyszerűen és a hazai adottságokra figyelemmel kell a jövőben elkészíteni. Ez azt jelenti, hogy a hagyományos, a hagyományosan jó szakembergárdával rendelkező iparokra kell összpontosítani, amelyeknél rendelkezésre állnak a gyakorlattal rendelkező szakmunkások és a korszerű technikát alkalmazni képes műszaki gárda.

A nehézipar, a könnyűipar és az élelmiszeripar fejlesztési terveiben továbbra is a nehézipar és az energiatermelés álljon a középpontban, az arányokban ügyelve életszínvonal emelés érdekeire. A nehéziparon belül kiemelt területek lehetnek az erős- és gyenge áramú villamosági, a villamos mozdonyokat és Diesel motoros vasúti járműveket gyártó, a fémfeldolgozó ipar, stb. az életszínvonal emelkedést közvetlenül biztosító, az exportorientált könnyűipari ágak, a mezőgazdaság szempontjából fontos néhány egyéb ágazat.

²⁵⁸ *Közgazdasági Bizottság működésével kapcsolatos okmányok A Közgazdasági Bizottság ülése 1957. május hó 3-án. Jegyzőkönyvek 5. 2-4. o.*

Az energiaellátásban struktúra váltásra van szükség. Az előterjesztés sorra vette a lehetőségeket, a szén és olajimportot, a vízierőműveket, de a végleges megoldást az atomerőművek jelentik- olvashatjuk az anyagban. (A kormány elé került összefoglaló "*Energiabázis*" című részt Ratovszki Ferenc írta meg.)

Figyelemreméltó változás az előterjesztésben, hogy iparfejlesztésen nem új üzemek építését, a termelés mennyiségi fokozását értették elsősorban, hanem a meglévő üzemek korszerűsítését, az elavult berendezések kicserélését, a termékminőség, a választék javítást. Továbbá, hogy az ipari beruházásra rendelkezésre álló összegből nagyobb hányadot termelő berendezések beszerzésére irányoztak elő és nem új építkezésekre.

Az építőipar termelésében is az ésszerűséget kell követni, – írták a javaslatban. A kormány programban a folyó évre előirányzott 21 000 db. lakás elkészültét követően az építendő lakások számát a beruházási lehetőségekhez kell igazítani. Az építkezés költségeit csökkenthetik a típustervek, a beépített bútorok, az előre-gyártott elemek, stb.

A "kormány minden lehetőt megtesz a szocialista belkereskedelmi hálózat fejlesztése, színvonalának emelése érdekében" e pár mondatnál sokkal több az összefoglalóban a belkereskedelemre nem jutott. (Forgács Tibor szavá is tette). A közlekedés fejlesztési programjában a vasútnál az energia pazarló közlekedési berendezések lecserélése, az alapépítmények és sínek kicserélése, az úthálózat minőségének javítása és bővítése, a nemzetközi úthálózathoz való csatlakozás kiépítése, a Duna-tengerjáró hajók számának növelése, stb. szerepeltek

A mezőgazdasági termelés növelésének lehetősége akkora figyelmet kapott a Bizottság előterjesztésének szövegtervezetében, hogy Nagy Tamás a kérdést "túlexponált"-nak találta. A városi és falusi életszínvonal közötti különbség mérséklését sem találta időszerű feladatnak. Bognár József viszont egyenesen úgy fogalmazott, hogy a "mezőgazdaság fejlesztése az alapja az ipar fejlesztésének Magyarországon, ahol a mezőgazdasági exporttal kell kitermelni azt az aktívumot, amelynek révén az ipari fejlődés nyersanyagbehozatala fedezhető."²⁵⁹Véleménye heves reakciót váltott ki. (Hasonló gondolatokat fejtett ki Csapó is programtervezetében.)

A mezőgazdaságban a kényes kérdés mindig a szocialista típusú gazdálkodásra, a termelősövetkezeti formára való áttérés volt: a hogyan, miként és mikor megválaszolása. A Bizottság a kormány elé terjesztett javaslatában világosan a termelősövetkezetek fejlesztése mellett foglalt állást. De nem kényszerítéssel, hanem a fokozatosság, az önkéntesség elvének betartásával, vonzó és meggyőző példamutatással. „Türeلمي” politikája biztosítékeként a kormány vállalta az egyénileg gazdálkodók földtulajdonának biztonságát, valamint a termelés és a termékek értékesítésének szabadságát.

²⁵⁹ *Közgazdasági Bizottság működésével kapcsolatos okmányok A Közgazdasági Bizottság ülése 1957. május 24-én. Jegyzőkönyvek 6. 23. o.*

Nagy Tamás a szöveg tervezet vitáján kétségét fejezte ki, hogy a virágzó, jól menő paraszti gazdaságok átalakulnak-e majd szövetkezetekké. „nem olyan pofon-egyszerű dolog azt mondani, mondta, hogy minél virágzóbb a középparaszti birtok, annál jobb termelészövetkezet lesz belőle.” "Ez valahogy úgy hangzik, mintha Nagy Tamás nem hinne a nagyüzemi mezőgazdaság fölényében, de biztos, hogy hisz benne és meg van győződve róla" - reagált aggályaira Péter György.²⁶⁰

"rátérhetünk a gazdasági irányítás tökéletesítésével kapcsolatos fejezet megbeszélésére..." vezette be Varga István a következő napirendi pontot.²⁶¹ Gazdaságvezetés helyett ekkor találkozunk először a gazdasági irányítás kifejezéssel. A jelenlevők közül senki "nem kapta fel a fejét," noha a "gazdaságvezetés" tartalmilag és hangulatilag is eltért a gazdaságirányítástól. A szocialista tervgazdálkodásban a demokratikus centralizmus lenini elvének kell érvényesülnie, - szögezte le a Bizottság, elsősorban Nagy Tamás nyomására.

A vitákon, de Varga István korábbi tanulmányaiban is lehetségesnek tartott egy harmadik választást, hangsúlyozta hogy a "javasolt rendszer semmiféle külföldi mintát nem alkalmaz." Jelezte ezzel elhatárolódását a jugoszláv és az új szovjet irányítási rendszertől. (A Szovjetunióban ekkor kezdték el az irányítás területi decentralizációját. (Részletesen ismertette Redő [1957]: *Az iparvezetés új rendszere a Szovjetunióban*. Közgazdasági Szemle, 7. sz.)

A "harmadik út, vagy a magyar modell" már ekkor is provinciálisnak minősítettett. Nagy Tamás szavaival "úgy néz ki, hogy mi ősmagyarok a bölcsék követét egyedül feltaláltuk."²⁶² Javaslatára a „sajátos modell” elgondolásából már csak annyi került az összefoglalóba, hogy a „kormány, mint a múltban, a jövőben is állandó figyelemmel kíséri a szocialista és a szocializmust építő országok ezirányu tapasztalatait, intézményeit és intézkedéseit, s széleskörűen felhasználja az azokból levonható következtetéseket. Ez azonban nem jelenti semmilyen külföldi példa gépies utánzását."²⁶³

4.3. VÉGJÁTÉK 1

1957. május 24-én a Közgazdasági Bizottság 18. összejövetelén Varga István befejezettnek nyilvánította munkájukat, köszönetet mondott a résztvevőknek, a gyorsíróknak és mindazoknak, akik segítették az új program kidolgozását. A záró pillanat utáni pillanatban Nagy Tamás még felröppentette, hogy jó lenne egy, a kormány mellett működő Közgazdasági

²⁶⁰ *A Közgazdasági Bizottság ülése 1957. május 24-én*. Közgazdasági Bizottság működésével kapcsolatos okmányok *Jegyzőkönyvek* 6. 33-34. o.

²⁶¹ *A Közgazdasági Bizottság ülése 1957. május 24-én*. Közgazdasági Bizottság működésével kapcsolatos okmányok *Jegyzőkönyv*. 6. 44-45. o.

²⁶² *A Közgazdasági Bizottság ülése 1957. április 30-án*. Közgazdasági Bizottság működésével kapcsolatos okmányok *Jegyzőkönyvek* 5. 22. o.

²⁶³ *Javaslatok I. A Közgazdasági Bizottság összefoglaló javaslata a kormány gazdasági programnyilatkozatához*. Budapest, 1957. június hó 1. 30. o.

Tanácsot létrehozni. Ezzel Varga Istvánt egy pillanatra sikerült is nyugalmából kizökkentenie, mivel a Bizottság ekkor már túl volt éppen ezen a ponton. (Ez volt az Országos Tervhivatal mellett működő Tervbizottság.)

A Bizottság javaslatát Varga Apró Antal, a Minisztertanács elnökének helyettese, a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Gazdasági Bizottságának elnöke elé terjesztette, mellékelve az 1957. május 24-i ülés jegyzőkönyvéből a vonatkozó részt. A gazdaság egészét átfogó reformok terve ezzel pihenő pályára került.

Programját Varga István beszámolójából ismerhette meg a szélesebb szakmai közönség. Két, folytatásban közölt cikkét „A múlt mérlege” és „A népgazdasági tervezésre vonatkozó javaslatok” témák köré rendezte. (Varga [1957]: *A Közgazdasági Szakértő Bizottság elgondolásai, javaslatai*. Közgazdasági Szemle, 10. sz. és 12. sz.) Közlésükhöz Friss hozzájárult.

A durva elutasítás az MSZMP Közgazdasági Elméleti Munkaközössége részéről Szurdi István tollából érkezett, (aki ekkor a KB, 1960–1966 között az MSZMP KB Államgazdasági Bizottságának, 1966–1970 között a Gazdaságpolitikai Bizottság tagja.) Lényegében a reformjavaslatok zömét elvetette. Ide tartozott az iparosítás ütemének bármilyen korlátozása, a kisparaszti gazdaságok legalizálása. A kormány „joggal elvárja, hogy a szocialista nagyüzemek kiépítéséhez, a szocialista átalakításban érdekelt parasztság is hozzájáruljon.” És idetartozott az állami vállalatok irányítása. A „szocialista tervgazdálkodás központi tervezésre épül, amelynek fő módszere az állami vállalatok utasítása. Az állam a termelőeszközök tulajdonosi minőségében utasításokat ad, akár a részleteket illetően is.” De ezt követően megbicsaklik a logika. A „részletek ösztönzése” meglehet, hogy nem sérti a tervszerű gazdálkodás elvét! (E „kisiklás” Friss hatása lehet.)

„Itt helyes annak megállapítása, hogy a népgazdaság állami szektorának előírások szabályozása nem azt jelenti, hogy az állami utasításnak a gazdálkodás minden részére ki kell terjednie. Mindenekelőtt nincs szükség rá, hogy utasítással szabályozzanak olyan részleteket, amelyek a fő feladat előírásával meghatározást nyernek. Kivételektől eltekintve a részletek szabályozása a népgazdaság érdekei ellen hat, mert megkötheti a vállalatok kezét abban, hogy a fő feladatok végrehajtásában a helyi körülményekből kiindulva a leggazdaságosabb megoldásokat alkalmazzák. Tehát kívánatos, hogy a fő feladat előírásán túl, ahol a feltételek (köztük a szubjektív káderfeltételeket is értem) adottak, kiküszöböljük a közvetlen utasítások módszerét. (Szurdi [1958]: *Néhány észrevétel a Közgazdasági Szakértő Bizottság elgondolásaihoz, javaslataihoz* Közgazdasági Szemle, 7. sz. 695. o.).

Varga István később „belefáradt” a Közgazdasági Bizottságban végzett munka „népszerűsítésébe” és saját, külön véleményének publikálásába kezdett.²⁶⁴ Az utasítások

²⁶⁴ Háy László kérte cikkét a Gazdasági Figyelő első számába. (Varga [1957]: „Egy nem marxista közgazda számadása”. Gazdasági Figyelő, március 7.) „A szerkesztőség nem ért egyet tartalmával.”

nyelvezetével kezdte, - a nyelvezetre mindig érzékeny volt. Az utasításszerű szavak, a parancsoló mód használata önkéntelenül is a voluntarizmus kifejeződése, - írta.²⁶⁵ Majd világosan, érthetően elmagyarázta, mi a tervezés, mit lehet és mit nem megtervezni, milyen hibahatárral és milyen módszerekkel. Megkülönböztette az előre **megtervezhető** eseményeket az **előreláthatóktól**. Ez utóbbi tervelemeknél célszerű alsó és felső határértékeket megadni. –vélte.

A vásárlóerő nagysága a globális keresletet megszabja, s ha az egyes áruk iránti kereslet ár és jövedelemrugalmasságát kiszámítjuk, akkor a kereslet várható alakulása elég jól felmérhető. (Varga [1956]: *A fogyasztói javak iránti kereslet elaszticitása*. Közgazdasági Szemle, 11-12. sz.) A fogyasztás törvényszerűségeinek feltárása segítséget jelent alakulásának megtervezésében. Statikus és dinamikus ökonometriai modellek kidolgozásával a tervgazdasági elgondolások várható következményei kellő pontossággal felmérhetők. Írásának hangulata, tárgyalásmódja és tartalma a háború előtti időkben a Magyar Gazdaságkutató Intézetben végzett elméleti és empirikus tapasztalatainak reminiscenciája.

Az éles elutasítás Varga Edittől érkezett, aki ekkor a Kőbányai Gyógyszeráru-gyár igazgatója volt. Varga István helyesen világít rá a tervkészítés során elkövethető hibákra, írta, következtetései azonban helytelenek. Részben eltúlozza a tervezés bizonytalanságait, részben elbizonytalanít, hogy a terv egyáltalán utasításként kiadható. "Varga István gondolatmenete, a tervezés megjavításának jelszavával tehát a valóságban a tervezés lehetetlenülésének zsákutcájába jut." - szögezte le megfellebbezhetetlenül. (Varga Edit [1958]: *A tervezés módszereinek megjavítása* Közgazdasági Szemle, 7. sz. 697. o.). A szocialista gazdaság tervszerűsége abból következik, hogy a termelőeszközök köztulajdona mellett a társadalom (illetve annak képviselőiben a párt, az állam) képes felismerni a gazdasági fejlődés törvényeit.

"Ha meggondoljuk, hogy ilyen gazdasági kormányprogram sohasem látott napvilágot (ehelyett az 1958-1960-ra szóló második hároméves terv került meghirdetésre, majd 1961-től visszatértek az ötéves tervezéshez), a Közgazdasági Bizottság által készített javaslatokkal pedig formailag semmilyen hivatalos szerv nem foglalkozott, – mert a politikai és az ideológiai légkör változása 1957 közepére e javaslatokkal ellentétes irányzatoknak kedvezett, ráadásul a Közgazdasági Bizottság csaknem tevékenységének megindulása óta egy ideológiailag motivált sajtókampány célpontjává vált (először a Háy László szerkesztette *Gazdasági Figyelő*, majd fokozatosan más orgánusok hasábjain), s a "revizionizmus"

megjegyzéssel közölték. Továbbiak: „*Még egyszer a gazdasági mechanizmus kérdéseiről.*” [1957] GF IV. 18. „*Az „egyesek” és a „kettesek*”, [1957] GF VI. 6. „*Néhány gondolat a népgazdasági tervezés megjavításáról* [1958], Közgazdasági Szemle, 2. sz.

²⁶⁵ Vági Ferenc kandidátusi disszertációjának vitáján a lakosság áruvásárlásra fordított és fordítható kiadásait helytelen összekeverni, mondta Varga. A "fordítható" ex ante, a "fordított" ex post közgazdasági szemléletet közvetít. (Sz.J.-E.Zs. [1958]: *Kandidátusi értekezések vitája*. Közgazdasági Szemle 6. sz. 656. o.).

rásütött bélyege azután jó tíz esztendőn át még nevének említésétől is elriasztotta a közgazdászokat Magyarországon – felvetődik a kérdés: mi volt a Közgazdasági Bizottság működésének a valódi eredménye, illetve volt-e egyáltalán? - írta Szamuely László.

A fő eredménye és jelentősége magából működésének tényéből áll. Először fordult elő Magyarország – s alighanem a többi KGST-ország – történetében, hogy kormány megbízásból a gazdasági, politikai szellemi élet legkülönbözőbb területeiről összegyűlt mintegy 200 szakember szervezeten, kollektívan és szisztematikusan egy átfogó gazdasági (és ezáltal társadalmi) reform tervét dolgozta ki, s tette ezt nyílt, kritikai, előítéletektől mentes, konstruktív vitaszellemben.

Ezért tekinthető a bizottság tevékenysége fő eredményének vitái több ezer oldalra terjedő gyorsíró jegyzete. Ez nemcsak hiteles kordokumentum a korszakot fürkésző kutatók és laikus érdeklődők számára, hanem egyedülálló rögzítése annak is, milyen akadályokkal és kétségekkel szemléleti és gyakorlati nehézségekkel, érvekkel és ellenérvekkel találják szembe magukat a szocialista gazdaság és társadalom reformálói. Ugyanis kísértetiesen hasonló dilemmákkal viaskodtak tíz, húsz és csaknem harminc évvel később azok, akik megváltozott körülmények között ugyan, de mégiscsak tovább akartak vagy akarnak lépni a kialakult gyakorlaton és az azt szentesítő elméleti, ideológiai, bel-, és külpolitikai megfontolásokon. A későbbi reformok előkészítésekor azonban – a nagyszámú előterjesztésen, tervezeten feljegyzésen és egyéb okmányon kívül – nem készült szó szerinti rögzítése az élőlőzóban folytatott vitáknak, hangos töprengéseknek, a döntésekhez vezető kompromisszumos egyezkedéseknek. Ezért tanulságos ma is a csaknem harminc éve elhangzott szócsaták leírása." (Szamuely [1986], 191. o.).

Gazdaságpolitikánk tapasztalatai.. többszerzős könyvben Friss részletesen foglalkozott az általa írt utolsó fejezetben az 1957-es reform-programmal. „Ténylegesen a *reformot 1957-ben senki hozzáértő nem tartotta bevezethetőnek*, írta, azokat viszont, akik a változás mellett kardoskodtak, egyes vitázó ellenfelek ugyan revizionizmussal vádolták, de sem a párt, sem a kormány részéről nem bélyegezték meg, nem ítélték el. 1957. szeptember végi Politikai Akadémiai előadásomban azt mondtam: Hozzátartozik a párt és a kormány gazdaságpolitikájához, egyébként a gazdaságvezetés következetes demokratizálásához is, a gyakorlati és tudományos élet szakértőinek bevonása a kormányhatározatokat megelőző tanácskozásokba” (Friss [1976], 332.o.). Hát! Erre nincsenek szavak!

A reform tíz éves történetét áttekintő cikkében Friss igyekezett világosan elmagyarázni a reform lényegét, levezette fejlődéstörténetét és exponálta problémáit. Szemszögéből a magyar gazdasági reform egyaránt volt kísérlet és úttörő próbálkozás. Bebizonyította, hogy tervutasítások nélkül is készülhetnek népgazdasági tervek. Az utasításokat pedig eredményesen helyettesíthetik a közgazdasági és pénzügyi szabályozók. A vállalatok önállósodása pedig a vállalat vezetők és a kollektíva kezdeményező képességét.

Friss fő eredménynek tekintette, hogy a reformnak köszönhetően a magyar gazdaság súlyosabb veszteségek nélkül állta a világgazdaság „rendkívüli alakulásából lezúduló viharokat”. Szempontokat adott az ármegállapításhoz, a beruházási helyzet javításához, a normatív módon működő szabályozórendszer kialakításához, noha ezeket a szempontokat különböző okokból ugyan, de nem lehetett alkalmazni. „A népgazdaságban ez ellen ható jelentős erők gyakran ellenkező irányba vitték a szabályozást.” (Friss [1978]: *Tíz év gazdasági reform*. Valóság, 7. sz.) Közli még: *Friss István emlékezete* [1984], 96. o.)

4.4. VÉGJÁTÉK 2

A Közgazdasági Bizottságban folyó szakértői tanácskozásokkal párhuzamosan létezett egy, az 1957. évre szóló terv és időszerű volt a második hároméves terv kidolgozása is. A Közgazdasági Bizottság szárnysegésére intő jel Friss felszólalásának viharos elutasítása az MSZMP ideiglenes Központi Bizottságának 1957. február 26-i ülésén. (Ekkor kooptálták a szociáldemokraták részéről Nyers Rezsőt, aki ekkor már tagja volt az MSZMP-nek.)

Marosán visszaemlékezése szerint a vitát Friss provokálta. „Pesszimista, reménytelen képet festett a gazdasági helyzetről. Szinte ellentétét annak, amit Kádár. Míg hallgattam, arra gondoltam, hogy Friss tizenkét évig volt a pártban a gazdasági munka felelőse. Az 1956-os csőd őt is megzavarta. Elvesztette a tisztán látását. Megszakadt a kapcsolata az étellel, a valósággal. Ki sem jár az üzemekbe. Mondanivalójának lényege, hogy csődbe jutottunk s csak komoly segítség vagy nagy kölcsön segíthet, illetve menthet meg bennünket. Saját erőből nem jutunk semmire, forduljunk a Szovjetunióhoz és a többi szocialista országhoz. Friss elemzése nagy ellenzést váltott ki. A többség visszautasította felszólalását, senki nem tudta úgy ellensúlyozni, mint Aczél György.” (Marosán [1989], 202. o.)

Két héttel később Friss írásban rögzítette fenntartásait az 1957. évre készült tervvel kapcsolatban, saját szavaival a „gazdasági összeomlás elkerülésére.”

„Az Országos Tervhivatalnak mindmáig nem sikerült 1957-re olyan tervet kidolgoznia, amely akár csak a legfontosabb népgazdasági mérlegek egyensúlyát biztosítaná. Utolsó számításainál abból indult ki, hogy 420 millió dolláros hitelkérésünket a baráti országok teljes egészében teljesítik. Ma már tudjuk, hogy kedvező esetben is legfeljebb 380-390 millió dollárra lehet számítani. De a Tervhivatal ugyanakkor a fogyasztás mai színvonalát veszi alapul és emellett a fogyasztás mellett, mint a számítások bizonyították, a népgazdaság egyensúlya még 420 millió dollár hitellel sem biztosítható.” A szovjet segítséggel normalizálódott viszonyok eltakarják az a tény, hogy „napról-napra többet fogyasztunk, mint amennyit termelünk, tehát napról-napra szegényedünk, a termelési és a fogyasztási színvonal fenntartásához elfogyasztjuk a hitelbe kapott nyersanyagot, devizát és iparcikkeket, s ennek a folyamatnak belátható időn belül gazdasági csődhöz kell vezetnie.”

„A Tervhivatal, a reálisnál kedvezőbben vette számításba mind a külföldi kölcsön összegét, mind pedig a vásárlóerő-árualap mérleg és a költségvetés passzívumát. Mégis, még ezek mellett az irreálisan kedvező feltételek mellett is, egyre növekvő bankjegyforgalommal, megfelelően egyre érezhetőbb áruhiánnyal, a külföldön egyre növekvő beszerzési nehézségekkel, s a termelésben megfelelően egyre növekvő anyagiánnyal kell számolnunk. Ilyen körülmények között kellene mezőgazdaságunk termékeit most már nem beadás, hanem döntően felvásárlás útján begyűjteni. Ilyen körülmények között azonban aligha lenne elkerülhető a mezőgazdasági termékek erős áremelkedése. Ez viszont egyrészt az államháztartásban okozna a fent jelzethnél sokkal nagyobb hiányt és így erősítené az inflációs nyomást, másrészt a bérből és fizetésből élők zsebéből nagyrészt kivenné azt, amit béremelésből kaptak, az állami árak változatlan színvonalával mellett is. A legnagyobb gazdasági nehézségek között vergődni el az 1957. év végéig.

Mivel kizárólag saját erőfeszítéseinkre támaszkodva népgazdaságunk egészséges fejlődését csak igen nagy áldozatok árán, illetve a fogyasztás, tehát az életszínvonal igen drasztikus csökkentésével lehetne csak elérni, biztosítanunk kell az elkövetkező évekre is a Szovjetunió megfelelő támogatását. Ezt lehetőleg már márciusban esedékessé váló moszkvai tárgyalások folyamán el kell érni. A megfelelő tárgyalási anyag előkészítésével a gazdasági tárgyalások vezetésére kijelölendő elvtársakat kell megbízni.”²⁶⁶

A Friss által felsorolt lehetőségek nem mindegyike szigorúan gazdasági jellegűek. A lakossággal meg kell értetni, hogy az ország elszegényedett és eladósodott, a vállalatoknak takarékoskodni kell a létszámmal és a bérekkel, vissza kell fogni a lakosság fogyasztását, stb.

A „Hármas Bizottság”, amelynek, tudjuk, Friss tagja volt, 1958 nyarán a PB elé terjesztett egy merész elgondolást. Abból indultak ki, hogy a tőkés világ gazdaságban hamarosan túltermelési válság lesz és „minden bizonnyal az ellentétes érdekek kiéleződését fogja maga után vonni.” Célszerű lenne tehát valamilyen egységes kereskedelempolitikával támogatni a baloldali erőket. Pl. kedvező fizetési feltételek mellett beruházási javakat kellene vásárolni, ezáltal „ki lehetne vásárolni” egyes országokat a NATO-ból és a Európai Gazdasági Közösségből. Vagyis kereskedelmi szerződések formáját öltő titkosszolgálati módszerekkel próbálkoztak volna az akkoriban megalakult, Közös Piac ellen fellépni, amelynek létét Moszkva ellene irányuló támadásként értékelt. A javaslat sorsáról nincs további információ, írja a történetet közlő Révész Béla. ([2008]: *A magyar politikai vezetés és az Európai Közös piac korai időszaka*. De Iurisprudentia et iuri publico, 1. sz. 8. o.)

²⁶⁶ Államgazdasági Osztály. *Javaslatok a gazdasági összeomlás elkerülésére*. Előterjesztés az Intéző Bizottság részére. Állg. 174. Budapest, 1957. március 8. MOL XIX-A-16-i. 3. doboz. Géppel írt tisztázat. www.archivnet.hu Utolsó olvasás 2016. május 10.

Még ebben a hónapban a Gazdasági Bizottság nem fogadta el a Tervhivatal előterjesztését.²⁶⁷ Az indok, mint korábban „A Gazdasági Bizottság az 1957. évi gazdasági problémák ismeretében megállapítja, hogy a felszínen látható helyzet és a valóság között nagy ellenmondás van.” Új terv készítésére utasította a Hivatalt az általa megadott szempontok szerint.

Az 1957. évi tervet Friss ismertette az országgyűlés terv és költségvetési vitáján. (Friss [1957c]: *Gazdaságpolitikai problémáink és az 1957. évi terv*. Közgazdasági Szemle, 7. sz.). Előadása sematikus és ideologikus. A múltban eredő hibák halmazát sorolta: az eltúlzott ütemű ipari fejlesztést, az autarchiára törekvést, az erőszakos kollektivizálást, a gazdaságtalan termelést és beruházásokat, a külkereskedelmi veszteségeket, a gazdasági vezetés túlzott centralizációját, a rosszul alkalmazott anyagi ösztönzési rendszert, összességében a Szovjetunió merev másolására visszavezethető okok következményeit.

Friss az 1957. éves terv számait szépséghibáknak, egyszeri esetnek nevezte. A jövő terveire nem átvihető megoldásoknak tartotta. „Az 1957-es tervnek egyébként nemcsak a beruházási előirányzata volt szerény és nem a beruházások szerény irányzata volt a legfeltűnőbb vonása... a legfeltűnőbb változást a korábbiakhoz képest az jelentette, hogy az egész nemzeti jövedelem 95%-át fogyasztásra tervezték fordítani... Nem sok terük maradt a tervezőknek, hogy a nemzeti jövedelem felhasználásának arányain változtassanak.” De minthogy a növekedés gyors ütemű volt, nőtt a vezetők bizakodása, hogy jobb eredmények is elérhetők. Elnézőek voltak a beruházások leállítását megszegőkkel szemben. – értékelte visszatekintve későbbi munkájában. (Friss [1975]: *Gazdaságpolitikai tanulságok*. 56. o.)

A második hároméves terv (1958-1960) eredeti változata a külső pénzügyi egyensúly helyreállítását irányozta elő belső erőből, viszonylag mérsékelt növekedési ütem mellett. Következésképpen már a fogyasztás szinten tartása sem lehetett reális elvárás. Hozzáteve, hogy a nemzeti jövedelem felhasználási arányainak ismeretében a beruházási volumen, illetve rátájának emelése 1958 nyarán és 1959 márciusában csak a fogyasztás visszafogásával volt betartható. A kollektivizálás folytatásáról hozott KV határozat 1958-ban szintén igényelte az emeltebb beruházási rátát.

Az Állam gazdaságpolitikai prioritásai közé emelt olyan „nem gazdasági eszközöket”, mint a takarékoskodás, a bérfejelem a fogyasztás visszaszorítása, a mezőgazdasági árak befagyasztása, új kiviteli lehetőségek feltárása, a szocialista nagyüzemek vonzó példája, stb. (Nagy Tamás erre mondta a Közgazdasági Bizottságban, hogy ez soha nem fog bekövetkezni a parasztság lelki beállítottsága okán.)

A következő, a második ötéves terv (1960-1965) készítői is kulcskérdésének tekintették a gazdasági növekedés meggyorsítását beruházási ráta növelésével.

²⁶⁷ A Gazdasági Bizottság 1064/1957. számú határozata az 1957. évi népgazdasági terv arányairól és főbb előirányzatairól. 1957. március 22.

De már megint bukta. Már 1961-ben módosítani kellett a tervszámokat. A parlamentben, Friss korábbi szerepétől távolságot tartva, maga indokolta: „Ismeretes, hogy beruházásaink 1957-ben kevesebbet tettek ki, mint 1950 óta bármikor. Indokolt volt tehát, hogy a beruházások gyors ütemben növekedjenek. Ha pedig a fejlődés általában sokkal gyorsabb volt a tervezettnél, indokolt volt az is, hogy beruházásokra az eredetileg tervezettnél jóval több erőt és eszközt fordítsunk. A mezőgazdasági beruházások terén ezt még külön indokoltá tette a szocialista átalakulásnak a tervezetthez képest bekövetkezett meggyorsulása. Ennek megfelelően a beruházásokon belül legnagyobb mértékben a mezőgazdasági beruházásoknál mentünk túl a terven. Mivel azonban egyidejűleg az egyéb beruházási terveket is túlteljesítették, s az ipar nyersanyagkészletei és a kereskedelem árukészletei is növekedtek, bekövetkezett az, amit a statisztikai jelentés a következőképpen fogalmaz meg: „A fogyasztás és felhalmozás együttes növekedése a három évben valamivel nagyobb volt a nemzeti jövedelem növekedésénél.” Bár ez az eltérés nem volt nagyon jelentős, mégis figyelmet érdemel, mert olyan feszültségek kialakulására utal a népgazdaságban, amelyek kialakulása semmiképpen sem kívánatos. Idei tervünk összeállításánál már igyekeztünk a szükséges következtetéseket levonni.” (idézte Bauer [1981], 119.o.).

A gazdaságpolitika irányítói azonban továbbra sem tudtak lemondani az erőltetett növekedés politikájáról, írta Bauer széleskörű számadatokra és verbális forrásokra: beszédekből, cikkekből, határozatokból vett idézetek közlésére támaszkodó könyvében, majd azzal folytatta, hogy a visszafogást átmeneti intézkedésnek tekintették és nem kívánták felülvizsgálni a korábbi koncepciókat. Egy „apróságot” rejtve hagy, hogy mind végig Friss István (is) ott állt a döntési piramis csúcsán. (Könyvéhez előtanulmányul szolgáló kandidátusi disszertációjának munkahelyi vitáján Friss a tanulmányt akadémiai doktori védésre érdemes munkaként értékelte.)

Az 1957-es évben Friss kísérletet tett a Gazdasági Bizottság szerepének és általa saját pozíciójának erősítésére. A Gazdasági Bizottság május 14-i ülésén felelevenítette azt a korábbi, Kádártól származó gondolatot, hogy a szervezetet direktóriummal kellene alakítani.

„A téma előadója Friss István volt.” – írta Baráth Magdolna. „Az előterjesztés jól mutatta Friss azon szándékát, hogy a GB pozícióinak megerősítésére törekedett. Ugyan hangsúlyozta, hogy a Gazdasági Bizottságot a kormány alá kell rendelni, ugyanakkor azonban világosan leszögezte, hogy pozíciója a minisztériumok fölé helyezze a testületet. Friss javaslatot tett az Országos Tervhivatal elnöke, a pénzügyminiszter és a külkereskedelmi miniszter bevonására a munkába és a GB „főtitkára” – azaz saját maga – kormánytagként való elfogadtatására. Az előterjesztés leszögezte: „A legfontosabb gazdasági kérdéseket a Gazdasági Bizottság előterjesztése alapján a Minisztertanácsnak kell eldöntenie. Ugyanakkor az egységes gazdaságpolitikai szempontok érvényesítésének biztosítására a Gazdaságpolitikai Bizottságnak gazdasági szempontból foglalkoznia kell a nem gazdasági természetű, de

gazdasági kihatással is járó minisztertanácsi előterjesztésekkel és az állami és gazdasági szerveket kötelező döntési joggal kell rendelkeznie igen széles területen. Fel kell hatalmazni a Gazdasági Bizottság elnökét és főtítkárát, hogy kisebb fontosságú kérdésekben dönthessen." „Friss a GB mellé kis létszámú titkárság szervezését is szükségesnek látta, amely nemcsak technikailag bonyolította volna a testület munkáját, de előzetes tartalmi jóváhagyása nélkül nem kerülhetett javaslat a GB asztalára.

Friss azonban e személyes hatalomösszpontosító javaslatával túllőtt a célon. Ráadásul az Ideiglenes Intéző Bizottság előtt nem is kiertelve kijelentette, hogy a Gazdasági Bizottság eddig is és ezután még inkább „egy kisebb gazdasági Minisztertanácsként” fog működni. Ugyan ígéretet tett, hogy a testület – hiszen apparátusa is kicsi – nem avatkozik a minisztériumok hatáskörébe, a decentralizáció elvét nem sérti. Ígérete azonban – különösen Marosán György számára – kevésnek bizonyult. Egyenesen attól tartott, hogy ha a Gazdasági Bizottság az előterjesztett formában jogi megerősítést nyer, két kormányunk lesz. Élesen kikelt az állami apparátusok, mindenekelőtt a minisztériumi racionalizálás megakadása ellen, érvelésében egészen odáig elment, hogy ha a Gazdasági Bizottság kiépül, az ellentétes a januári kormánynyilatkozat egyszerűsítési ígéreteivel. Marosán radikalizmusát az IB többsége azonban nem osztotta.” (Baráth [2007], 231. o.).

A Gazdasági Bizottság munkáját, munkastílusát sok kritika érte, felmerült a titkári feladatkör megszüntetése és Friss egyszerű „taggá” minősítése. Friss azonban nem tartotta indokoltnak Fock Jenő felvetését és a kérdés lekerült a napirendről, legalábbis a napirendhez fűzött megjegyzés szerint.

A pár hónappal később felálló ún. Hármas Bizottságnak Kádár javaslatára Friss is tagja lett. A PB 1957 december 24-i ülésén „határozati jegyzőkönyvében a következőket rögzítették: „A gazdasági élet operatív irányításának jobb megoldása érdekében a Politikai Bizottság meggondolandónak tartja gazdasági direktórium létrehozását, amelynek tagjai: Fock Jenő, Apró Antal és Friss István lennének... E gazdasági direktórium a Politikai Bizottság kiegészítő szerveként működne és minden PB ülés elején rövid beszámolót tartana a népgazdaság aktuális kérdéseiről...”²⁶⁸

A pártpolitikában az MSZMP VIII pártkongresszusán végbement fordulat következtében, 1962 november 24-ét követően Friss kikerült a Bizottságból. („Aki nincs ellenünk velünk van.” „Leraktuk a szocializmus alapjait” - jelentette be Kádár és igyekezett a kapcsolatokat is rendezni Nyugattal. 1963-ban életbelépett az amnesztia rendelet.) Nyers lett a GB vezetője. (Tagok: Ajtai, Dimény, Fehér, Fock, Németh, Párdi, Szurdi).

A Közgazdasági Bizottság javaslataiból bizonyos ajánlások mindazonáltal már ekkor bekerültek a gazdaságpolitikai döntések körébe. Talán a legfontosabbak, a beszolgáltatás felváltása a felvásárlási árak rendszerével (megtartották Nagy Imre rendeletét), átlagbér

²⁶⁸ Magyar Országos Levéltár. Államgazdasági Bizottság www.arcanum.hu

szabályozás, a vállalati nyereségrészesedés bevezetése, az utasítások és tervmutatók számának csökkentése, stb. Nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy az 1968-as „új gazdasági mechanizmus” forgatókönyvét lényegében a Varga-bizottság írta.

4.5. AZ ÚJ GAZDASÁGI MECHANIZMUS 1968

1968. január elsejével életbelépő új gazdasági mechanizmus előkészítő munkálatait a korábbi reformpróbálkozásoktól eltérően a Párt szervezte és irányította. Az MSZMP KB 1965 november 18-20-i kibővített ülésén megvitatták Nyers Rezső „*Jelentés a gazdaságirányításunk átfogó felülvizsgálatáról*” előterjesztését (az Államgazdasági Bizottság részéről), és 1966 május 25-27-i „ülés napirendre tűzte és megtárgyalta a gazdasági mechanizmus reformjának és a harmadik ötéves tervnek az irányelveit, A Központi Bizottság Nyers Rezső elvtárs előadói beszámolója alapján széles körű, beható vita után a gazdasági mechanizmus reformjáról a következő határozatot fogadta el:” – olvashatjuk a reformot ismertető cikk elé írt összegzésben. (*A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának határozata a gazdasági mechanizmus reformjáról.* [1966], Társadalmi Szemle, 6. sz. 2. o.) Az egy évnyi várakozás a reformmal összekötött árreform előkészítéséhez kellett.

A párthatározatban irányelveként rögzítették, hogy az állami szabályozást (a népgazdaság központi tervszerű irányítását) össze kell kapcsolni az áruviszonyokkal, a piac aktív szerepével a termelési eszközök szocialista, döntően állami tulajdona alapján. („*Az MSZMP Központi Bizottságának kiinduló irányelvek...* címen ez volt az a bizonyos „sárga-barna” könyv.)

A háttérviták azonban korábban kezdődtek, hogy mikor, megbízható pontossággal talán nem is rekonstruálható. Az MSZMP KB Államgazdasági Bizottsága 1964 július 21-én határozott a reform megvalósulásáról. Ehhez megadta a szempontokat is. 12 munkabizottságban számos szak- és pártember bontotta ki a részleteket. Az elemzés 1965 márciusára, az alapelvek több vita ülés után októberre készültek el. Az MSZMP KB novemberi ülésén elfogadta, mint már említettem.

1986-ban, egy interjúban, Nagy Tamás felkérését 1964-re tette. Nyers egy három tagú titkárságot javasolt vezetésével Havas Péter és Morva Tamás részvételével. „Először egy tervet kellett kidolgoznom, hogy hogyan képzeljük el ezt a munkaszervezetet.” mondta. „Akkor az én javaslatom az volt, hogy munkacsoportokat hozzunk létre egy-egy témakör megtárgyalására, a javaslatok előkészítésére. A munkacsoportok fölött működött egy – ha jól emlékszem, úgy hívták – irányító bizottság, mely részint a munkacsoportok vezetőiből tevődött össze, részint pedig tekintélyes, az államapparátusban magasan álló közgazdászokból. Ennek az irányító bizottságnak Nyers volt az elnöke. Azonkívül pedig létezett ez a bizonyos hármas kis operatív titkárság, Nyers Rezső, Párdi Imre és Friss István, akiket a Központi Bizottság bízott meg

ennek az egész munkának az ellenőrzésével. Ez a titkárság nem játszott nagy szerepet, amit az irányító bizottság jóváhagyott, azt a hármastitkárság is jóváhagyta. [...] ...

Nyers elvtárs azért közölte velünk, a titkársággal, hogy a pártvezetés felfogása szerint mivel szabad foglalkoznunk, mivel nem. Ilyen előzetes állásfoglalás volt, hogy semmi olyan javaslatot nem szabad előterjeszteni, ami munkanélküliséget eredményezhet. Egy másik ilyen állásfoglalás volt, hogy a szövetkezeti szektor kivételével nem lehet öngazgatási javaslatokat előterjeszteni. Egy harmadik, hogy a szervezeti rendszerhez nem szabad hozzányúlni, mert elég problémát okoz majd a reformjavaslatok elfogadtatása a párttal, a pártapparátussal – egyébként ebben sok igazság volt –, és nem szabad még azzal terhelni, hogy a szervezeti bizonytalanság és vitatott problémák belekerüljenek a reformjavaslatokba.

Úgy képzelték, hogy a szervezeti kérdésekre majd később, amikor már a reform el van fogadva, akkor kell rátérni. Ebből következett tehát, hogy igazi szervezeti, intézményi javaslatok egyáltalán nem készültek. Kivéve persze olyanokat, hogy a külkereskedelmi szervezeten azért változtatni kell, hogy a vállalatok egy részének önálló külkereskedelmi jogot kell adni.

A Hegedüs-munkacsoportnak azért azt megengedték, hogy a vállalat szervezeti formájával foglalkozzék. És akkor Hegedüsék előterjesztettek egy olyan javaslatot, amely ma is értelmes javaslat, hogy a nagyvállalatoknál legyen egy igazgatótanács, és legyen egy felügyelőbizottság. A felügyelőbizottság a kapitalista felügyelőbizottságok jogkörével rendelkezik, vagyis kinevezi, leváltja, értékeli a vállalatok vezetőit. És ezeknek a felügyelőbizottságoknak olyan összetétele legyen, hogy legyenek benne a dolgozók választott képviselői, az államapparátus képviselői és esetleg a vállalatokkal termelési és fogyasztói kapcsolatban álló szervezetek képviselői. Ez nem valósult meg.” (A *„hatvanas évek emlékezete”* [2004], 85.o.)

Szamuely Lászlónál azt olvassuk, hogy Nyers már 1963-ban „személyes informális testületet, „agytrösztöt” hozott létre”. Felkért néhány elméleti és gyakorlati szakembert, vizsgálják meg a problémákat. 8 írásmű született. Szerzőik: Bognár József, Erdei Ferenc, Hont János, Kopátsy Sándor, Péter György, Wilcsek Jenő, Zala Júlia, Turánszky Miklós. (Csaba-Szamuely [1998], 33-34. o.). Vélhetően az általuk elkészített anyag szolgált kiindulásként ahhoz a reformkoncepcióhoz, amelynek kidolgozásáról az Államgazdasági Bizottság határozott 1964 júliusi, említett ülésén.

A reformról való gondolkodással párhuzamosan a párt „offenzívát” indított a marxizmus eszméjének védelmében, amelyhez „hozzátartozik a polgári tudomány helytelen koncepcióinak feltárása, leleplezése, ez azonban nem zárja ki azt, hogy felhasználjuk a polgári tudomány egyes tényfeltáró és metodikai eredményeit. Nemcsak a burzsoá ideológia ellen kell harcolnunk, hanem azok ellen a téves nézetek ellen is, amelyek a marxista tanítások elferdítéséből fakadnak. A leghatásosabb módszer ebben a harcban, ha a kutatások eredményeit vitára bocsátjuk a hibás, nem marxista nézeteket vallókat vitára kényszerítjük.”

hangzott el Háy Lászlótól azon az aktíván, amelyre összehívták a marxista közgazdász kutatókat. (Háy [1963]: *Közgazdaságtudományunk helyzete és feladatai*. Közgazdasági Szemle, 2. sz. 139-140. o.) És felvázolta a közgazdasági elmélet művelőinek „pártos” feladatát.

Nyers Rezső a KB titkáráként elnöki megnyitójában a marxizmus—leninizmus eszmei „offenzívájának” kettős célját emelte ki. „Az egyik cél, hogy fokozzuk a tudományos előrehaladás ütemét, bővítsük a tudományos tisztánlátás körét. A másik cél, hogy szélesítsük a marxista közgazdaságtan ismerőinek és híveinek körét. Ez a két cél valóban egységet alkot. A marxizmus—leninizmus helyes alkalmazása területén vannak még tennivalók hazánk gazdasági életében, ugyanakkor a szocializmus politikai gazdaságtana koránt sincs véglegesen, minden részletében tisztázottan kidolgozva. Továbbfejlesztésére szükség is, lehetőség is van. A közgazdaságtudománynak kell a jövőben uralnia azokat a területeket is, ahol most még egyeduralkodó a praktikizmus, sőt az ösztönösség.” (Sz. L. [1964]: *A kommunista közgazdász aktív tanácskozása*. Közgazdasági Szemle, 2. sz. 238. o. Idézet Nyerstől.)

„El kell érni, hogy a közgazdászok a burzsoá tudománnyal a marxizmus pozíciójából érintkezzenek, vegyék át a kutatás nálunk is alkalmazható részeredményeit, vitatkozzanak érvekkel a burzsoá tudománnyal, leplezzék le a burzsoá világnézetet és harcoljanak ellene. ..Pártunk Központi Bizottsága azon a nézeten van — mondotta Nyers Rezső —, hogy a tudományos megismerésnek és a helyes cselekvésnek nem lehet forrása semmiféle kinyilatkoztatás. Minden alapvető ösztársadalmi kihatású gondolatot három fázisban kívánatos tettere váltani. A tézisek kidolgozását kövesse a vita, a vitát kövesse a döntés és a cselekvés. Ez természetesen vonatkozik a közgazdaságtudomány és a gazdasági cselekvés minden alapvető kérdésére is. Vitatkozzunk konstruktívan, vagyis kertelés nélkül, nem ismerve úgynevezett kényes kérdéseket, de emellett persze fegyelmezettséggel.” (SZ.L. [1964], 238. o.)

Az új irányítási rendszer általános koncepciójának kidolgozását Nyers elnökle mellett Friss és Párdi felügyelte. 1965-ben tudományos kutatókból, magas beosztású hivatalnokokból és vállalati emberekből szervezett 11 ad hoc csoportban munkálták ki a részleteket. A végső anyagot a Titkárság állította össze, amelyet Nagy Tamás vezetett.

Az élesen eltérő vélemények okán, két *A* (Nagy Tamás és Havas Péter) és *B* (Morva Tamás) változat készült el. Alapvetően abban különböztek, hogy a népgazdasági tervek kötelező jellegét kell megszüntetni, avagy csak a „mutatók számát” kell csökkenteni. A szűkebb tanácsadó testület az „A” variánst fogadta el.

„Mint a szűkebb körű tanácsadó testület tagja, amely Nyers Rezső irányítása alatt dolgozott, írja Csapó László, részt vettem az „A” és a „B” variáns sorsáról szóló vitában. Természetesen Nagy Tamással, Havas Péterrel, Csíkós-Nagy Bélával, Bognár Józseffel és másokkal a Morva

féle variáns ellen szólaltam fel, amely „csak” a mutatók számát kívánta csökkenteni. Ez „ámen” lett volna a reformnak. Így Nyers Rezső az „A” variánst vitte a KB. elé.”(Csapó [2002]: *„Adalékok a magyar gazdasági reform valóságos történetéhez.”*7. o.)

Csapó a Mechanizmus Bizottság Titkárságán, a tervezéssel foglalkozó albizottság titkáráként a tervezés új rendjének kidolgozását illetve az ezzel kapcsolatos problémák vizsgálatát kapta feladatul. A bizottság elnöke Hetényi István volt. A nyersfogalmazvány *A népgazdasági tervezés jelenlegi rendjének kritikai elemzése* címet viselte. [1965]. A tanulmányt Csapó László írta, 50 példányban készült el és soha nem lett publikálva, csak a Nyers Rezső által vezetett szűk körű tanácsadó testület és a Mechanizmus Bizottságok elnökei kapták meg. „Ennek az anyagnak az volt a jelentősége, hogy eldöntötte, állást foglalt abban a kérdésben, hogy a tervutasításos rendszert módosítsuk, vagy szüntessük meg. Mindezt a tervutasításos rendszer legmélyebb és legszélesebb körű kritikája alapján (az OT teljes szakértői gárdájának tapasztalataira alapozva), valamennyi akkor rendelkezésre álló elméleti ismert eszközt felhasználva, egységes, logikailag konzisztens keretben az absztrakciós módszer segítségével (amely az indukció és a dedukció egységén nyugszik) tette és nem a mostanában divatosá vált leíró-magyarázó „módszerrel”, amiről egyébként sem tudni, hogy micsoda.”

„Nem volt „forgatókönyv.” (Koncepció volt, de „forgatókönyv” nem volt.) Ezen nincs mit sokat „leíró-magyarázni”. Egyszerűen nem volt tapasztalat arra, hogyan lehet egy ilyen modellt csinálni a specifikus adott körülmények között. A magyar közgazdászok és a magyar közgazdaságtan legkiemelkedőbb elméleti teljesítménye volt és marad mindeddig egy ilyen modell kidolgozása és bevezetése a gyakorlatba úgy, hogy a modell működött. Szemben az egész idevágó irodalommal a modell nem bukott meg, nem volt idő bizonyítania, mert megbuktatták. (Csapó [2002].)

A mechanizmus bizottságok munkájának lezárására 1966 június 8-án a Központi Bizottság székházában került sor. A záró értekezleten részt vett Kádár János és Nyers Rezső. Mindketten a kész anyag „közös vállalás” jellegét hangsúlyozták, mintegy elejét véve további vitáknak.

A „dialógusok során kitűnt, mondta Nyers, hogy senki sem mondhatja, hogy neki mindenben igaza volt, ugyanakkor lényegében mindenki igazát befogadta a reform-koncepció. Tehát a gazdasági mechanizmus egységes és összefüggő irányelveinek egészéről, vagy egyes részletekről senki sem állíthatja: „ez vagy az az én javaslatom”, hanem csak azt, hogy „együttesen az enyém is és mindannyiunké”. „Az irányelvekben az egyének tevékenysége is benne van. De ez szerénységre, mértéktartásra kötelez minket. Ne túlozzuk el, de ne is becsüljük le az irányelvek kidolgozásában részt vett közgazdászok, tudósok, gazdasági vezetők és pártmunkások szerepét.”(Benke [1966]: *Kádár János és Nyers Rezső elvtárs felszólalása a gazdaságirányítás reformját előkészítő bizottság záróértekezletén.* Társadalmi Szemle, 7-8- sz. 18. o.)

Kádár figyelmeztetett, nincs egyéni dicsőség, az érdem mindenkié, a tudományos viták ideje véget ért.. „Mi elfogadjuk és tiszteljük a tudósokban ezt a szenvedélyességet, mondta, ezt a jó értelmű elfogultságot, amellyel a maguk kísérleteit, tudományos munkáit végzik, álláspontjukat képviselik. Itt, a reform kialakítása során is ez a hév, ez a szenvedély nyilvánult meg, amikor az elvtársak közreműködtek a vitákban, a kritikai tanulmányok és a javaslatok kidolgozásában. Az eredmény, a reformról szóló határozat azonban azt mutatja, hogy egyikük véleménye sem valósult meg teljes egészében, mert nem egyesek véleménye jutott érvényre a másokéval szemben, hanem sokak véleményének valamilyen szintézise. Ez természetes dolog. Amennyire természetes, sőt helyes és szükséges volt, hogy a kritikai elemzések elkészítésénél, a javaslatok kidolgozásánál, a viták során az elvtársak közül mindenki a maga meglátásait, elgondolásait, véleményét képviselje, teljes hévvel, szabadon és szenvedélyesen, annyira természetes az is, hogy amikor a gyakorlati megvalósításra kerül a sor, akkor szükség van az objektívabb, szintetizáló munkára.(Benke [1966], 22. o.)

A PB határozott arról is, hogy az irányelveket bocsássák vitára a társadalmi és tudományos szervezetek, valamint a gazdasági vezetők körében. Majd a KB elfogadta a mechanizmusbizottság előterjesztését a már említett 1966. május 25/27-i ülésén. Bevezetése 1968. január elsejével történt.

Friss István a Mechanizmus Bizottság működtetésében több szinten is részt vett, már annak révén is, hogy az Intézet biztosította a Titkárság számára az infrastruktúrát. Ezt maga is megerősítette az Akadémia IX osztályának kibővített ülésén. „Az Intézet számottevően kivette részét a gazdasági irányítás reformjának előkészítésére irányuló munkából is.”- mondta. „Az Intézet igazgatója az egész munkát legfelsőbb szinten irányítók egyike, továbbá az Intézet egyik tudományos osztályvezetője függetlenül lett a munkát közvetlenül összefogó titkárság vezetésére. Rajtuk kívül az Intézetnek még tíz munkatársa folyamatosan részt vett egy-egy problémabizottság munkájában és 1965 első felében egy ideiglenesen, erre a feladatra alakított intézeti kutatócsoport, néhány más munkatárs bevonásával, összegyűjtötte és értékelte a szocialista országokban az egész népgazdaságot érintő, vagy egyes területekre vonatkozó új mechanizmusok tapasztalatait.” Friss [1966b], 23. o.)

Az 1966 májusi ülésen elfogadott irányelvek szellemében készült a harmadik ötéves terv (1966-1970) országgyűlés elé terjesztett törvényjavaslata. „A terv megszabja a fő irányokat, de a részletekben megengedi a rugalmas változtatást” kiemelt alcím az Országos Tervhivatal elnökének beszédében. (*A harmadik ötéves terv az országgyűlés előtt. Ajtai Miklós elvtárs beszéde* [1966], Népszabadság, június 24.)

A tervvitához Friss is hozzászólt. A „törvényjavaslat jóval kevesebb számot, megkötöttséget tartalmaz, mint a korábbi, hasonló dokumentumok. Ez annak a felismerésnek az eredménye, mondta, hogy a „központi tervben szereplő sok mutató, a tervlebontás eddigi rendszere gátolta, hogy a döntés azokon a fórumokon születne meg, ahol a körülményeket és a

követelményeket legjobban ismerő emberek dolgoznak. Az indokolatlanul sok központi előírás és megkötöttség elfojtja a helyi kezdeményezést és a kelleténél lényegesen kevesebb ember ügyévé teszi a gazdasági cselekvést. A tervezés rendszerének megváltoztatásától joggal várhatjuk, hogy az eddiginél körültekintőbb és megalapozottabb döntések születnek, kibontakoznak az egyéni kezdeményezések, új erőforrások.”(Friss István előadói beszéde [1966c], Népszabadság, június 24. 4. o.)

Egy hónappal korábban a költségvetés vitájában, Friss budapesti képviselő minőségében hangoztatta képviselőtársai előtt: „A tervezés megjavításával párhuzamosan tovább kell fejlesztenünk népgazdaságunk irányítási rendszerét. A teendő világos. Sokan kérdik: ha a helytelen gyakorlaton' változtatunk, hogyan tudjuk biztosítani az irányítás tervszerűségét, egységét? Alapos vizsgálódás után jutottunk arra a megállapításra — s ezt mély meggyőződéssel valljuk —, hogy ha világosan látjuk a célt, amelyre törekednünk kell, akkor semmi sem korlátoz abban, hogy a legkülönbözőbb, a legcélravezetőbb eszközöket vegyük igénybe terveink megvalósításához. Persze sok mindent továbbra is központilag kell figyelemmel kísérni és irányítani De ezerszerte több az olyan kérdés, amelyre a helyszínen lehet és kell megtalálni a leghelyesebb választ. S ha erre a jogot és a lehetőséget megadjuk, növeljük az érdeklődést, a lelkesedést a helyi vezetőkben, dolgozóiban. Ha ezzel párosítjuk a helyes anyagi ösztönzés eszközeit, akkor ebből a népgazdaságnak lesz a legtöbb haszna. Így tengernyi olyan nehézséget tudunk elhárítani, amelyet csupán központi utasítással, legfeljebb félsikerrel küzdhetünk le.”

„A reform végrehajtásában ... bizonyára lesznek zökkenők, s megvalósítása után is lesznek hibák, hiszen az élet mindig színesebb, sokoldalúbb, mint ahogy azt bárki előre el tudja képzelni.” (Friss István felszólalása [1966d], Népszabadság, január, 28. 4. o.).²⁶⁹ A hibás döntések lehetősége, az élet komplexitása, a fejlődés, fejlesztés szüksége, tudományos tervezés, s mindez a párt politikájának szerves részeként – ezek lesznek az elkövetkező években írt cikkeinek fő gondolatai. Egymás után jelentek meg az új gazdaságirányítás, pontosabban a gazdaságirányítás új módszereit népszerűsítő írásai: a *Terv és piac*, *Terv és Tudomány*, *Terv-mechanizmus–tudomány*. „A mechanizmus viták szükségszerűen felvetették a terv és a mechanizmus viszonyának kérdését. Ehhez foglal állást Központi Bizottságunk májusi határozata, mikor kimondja: „A népgazdasági tervezésnek ez a szerepe megköveteli a tervezőmunka magasabb színvonalra való emelését, a tervek tudományos megalapozottságának fokozását.” – írta. (Friss [1966e]: *Terv és tudomány*. Magyar Tudomány, 9. sz. 521. o.). A tudományosan kidolgozott tervek készítik elő az állami

²⁶⁹ Ekkor még óvatos volt. Csikós-Nagy Béla úgy emlékezett, hogy Friss mint az MTA IX osztályának elnöke azzal a megjegyzéssel hátrította akadémiai levelező tagságra jelölését „még nem ítélt meg, vajon a gazdasági reform sikeres fordulatot hozott-e a magyar gazdaságban. Az Akadémia kerülne nehéz helyzetbe, ha tagjai sorába emel valakit, aki ezért a fő szakmai felelősséget viseli, maga a reform pedig kudarcot vall.” (Csikós-Nagy Bélára emlékezünk [2017], 36. o.)

döntéseket, terveket, gazdasági beavatkozásokat, számszerűen megalapozzák azokat a társadalom tudatos irányítására hivatott szerv, a párt számára.

Az MTA nagygyűlésén 1967 májusában Friss ismertette a küszöbön álló reform fő vonalait. (Friss [1967a]: *A szocialista gazdaság törvényei és irányítása. Bevezető referátum*. Magyar Tudomány. Megjelent: Közgazdasági Szemle [1967b], 6. sz., [1967a], 7-8-sz., rövidített formában Népszabadság [1967b], május 6., vagyis a társadalom szinte minden rétegét megszólította.) Talán a rövidítés okán, a Népszabadság hatodik oldalán megjelent szövegből jobban követhető a változás logikája. (Elmaradt a történeti és elméleti bevezető.) „Megállapíthatjuk”, írta Friss, hogy a „gazdasági mechanizmusnak az az egész rendszere, melynek része a vezetés decentralizálása, az irányítás gazdasági módszereinek előtérbe állítása, az áru- és pénzkapcsolatok kiterjesztése, a piacon való adásvétel, felöleli, illetve megköveteli az árak egy részének a piacon vevő és eladó megegyezésével történő kialakulását. Egyes árakat lehet, sőt különböző körülmények következtében kell is központilag szabályozni, de minden ár központi szabályozása azt jelentené, hogy — az ellenkező szándék dacára — mégis csak központi döntés történne olyan kérdésekben, melyeket központilag teljesen megnyugtatóan eldönteni nem lehet. Ha viszont a termékek egy részének az ára a piacon alakul ki, és az ár ösztönzőleg vagy fékezőleg hat a termelésre, ez azt jelenti, hogy az ezekre a termékekre fordított munka a mi társadalmunkban is értéként jelenik meg, és tendenciaként nálunk is érvényesül az értéktörvény.”

Ha a „központi terv által vagy egyszerűen központi utasítás által történő irányítást felváltják gazdasági módszerekkel való irányítással, ez feltételezi, illetve megköveteli az áru- és pénzkapcsolatok kiterjesztését. Ha ugyanis a vállalatokat terv-utasítások nem fogják összekapcsolni, akkor vevőkként és eladókként, megrendelőkként és szállítókként kell egymással a piacon kapcsolatba lépniük. A központi irányításnak a piacon kell és lehet érvényesülnie különböző gazdasági módszerekkel, pl. az árpolitika, a hitelpolitika, a jövedelemelvonási politika, a vámpolitika stb. eszközeivel.” (Friss [1967b], Népszabadság, május 6. 6-7. o.)

A különböző tudományágak képviselőinek üzent. A „statisztika, a számvitel, az információs rendszer, a matematikai módszerek és a tudomány más eszközeinek sokoldalú felhasználásával és fejlesztésével lehetőleg megbízhatóan kell számba vennünk először is a tudomány és a technika fejlődését, és a termelés emelésének, a nemzeti jövedelem, a társadalom gazdasági növekedésének ebből fakadó lehetőségeit, másodsor a társadalom tagjainak az előbb jelzett fejlődéssel együtt végbemenő anyagi és szellemi fejlődését és ebből fakadó igényeit, valamint a nemzetközi viszonyok fejlődését a politika, a gazdaság, a technika, a kultúra területén és az ebből fakadó főbb következményeket. ...Mindehhez magasabb

színvonalra kell emelni a társadalmi döntések rendszerét és módszerét is. (A nagygyűlés előadásaiból: Friss [1967a]: Magyar Tudomány, 7-8. sz. 426. o.)

A különböző tudományterületek összekapcsolása, a tudományos tervezés megkövetelte *interdiszciplinaritás* problémájának egyik legteljesebb kifejtése Friss *Közgazdasági kutatások a népgazdasági terv szolgálatában* című cikke. ([1968c], *Közgazdasági Szemle*, 6. sz.)

A következő évben 1964 és 1968 között keletkezett írásaiból egy válogatás jelent meg, kibővítve két, korábban oroszul és franciául publikált tanulmányával. Kisebb javításokat végzett és elhagyta az „egyes cikkek arra vonatkozó utalásait, hogy milyen célból vagy alkalomból íródott a cikk, illetve hangzott el a cikkek alapjául szolgáló előadás.”(Friss [1968d], 8. o.) A francia nyelvű *A tervezés és a gazdaságirányítás új rendszerének fő vonásai* című írása a gazdasági reform-elgondolás átfogó, logikus, világos, szakszerű bemutatása. Irracionális elvárásokkal. Például a szolgáltatások és termékek árarányai feleljenek meg a bennük testet öltött társadalmilag szükséges munkaráfordítások arányainak, ugyanakkor rugalmasan kövessék a piaci impulzusokat. A hazai vállalatok nem kerülhetnek monopóliumhelyzetbe, mert a belföldi és külföldi vállalatokkal való versengés ezt megakadályozza. S sorolhatnám tovább.

Néhány mondat erejéig célszerű felidézni, mit is várt Nyers Rezső a reformtól? A változás és a folyamatosság ellentétpár egymás ellensúlyozását, **a stabilitás és a folyamatosság** kényes egyensúlyát, miként pártutasításra írt cikkében fejtette ki. Az elmúlt három év tapasztalata azt igazolja, írta, ha „*megadjuk a központilag vezérelt és szabályozott gazdasági rendszeren belül lehetséges érdemi önállóságot és az ezzel párosult felelősséget a gazdálkodó szervezeteknek, akkor ez javára válik a tervszerűségnek nem kárára.....* Ez fejlődésbeli követelmény, mert nem feltételezhetjük, hogy jelenleg képesek vagyunk jobb összehangolására mint amilyent megteremtettünk a konkrét döntésekben.” (Nyers [1971]: *Gazdaságpolitikánk a gyakorlatban*. *Társadalmi Szemle*, 4. sz. 21. o.)

Az új mechanizmus bevezetésének éve kétségtelenül a Kádár korszak egyik legfontosabb szakaszhatára volt. (A nemzetközi helyzet sem volt biztató, gondolok a magyar fegyveres erők bevonulására Csehszlovákiába, vagy a párizsi diáklázadásokra, stb.)

A humán értelmiség bizalmatlanul fogadta a reformról szóló híreket, aggasztották az anyagi következmények. Kádár az aggályok eloszlatására az Írószövetség meghívására a szövetségbe látogatott és egy négy órás beszédet tartott, 1969. június 6-án. Itt csak az új gazdasági mechanizmussal foglalkozó gondolataira térek ki.

A gazdasági fejlődés arra a pontjára ért el, amikor is váltani kellett. Tudatosan NEP-korszakot csináltunk, mondta. De ha reálisan akarjuk nézni a dolgokat, akkor látni kell a pozitívumok mellett a negatív, tudatbeli következményeket is. „Vannak akik, bár hívei az új gazdasági

mechanizmusnak, új ellentmondások kiéleződésétől tartanak; például erős jövedelmi különbségek egy nagy réteg és a nagy többség között, növekvő feszültség a humán értelmiség és a műszaki-technikai értelmiség között, aztán az úgynevezett ügyes emberek, a menedzser típus térhódítása, mindennek morális kihatásai a közéletre, egyáltalán ki lesz a példa az ifjúság számára majd.” ...Ezért szerintem erősödött az egoizmus, erősödött az országban az önzés, az anyagiasság, a harácsolás szelleme stb...De erősödött Magyarországon ...az emberek tömegeinek, százezreinek, millióinak viszonya a szocializmushoz. Újra visszanyerték a bizalmukat, most már nem azt kell mondani, hogy a párt iránt – bár az is igaz – és újra reális, komoly és lelkesítő cél a szocialista társadalom felépítése. Az eddigi tapasztalatok nagyon jók, ez politikailag megfelelően sikerült, és ha itt voltak is ilyen nyavalyatörős előzményei ennek, mint az 1964 végi áremelések de ezek akkor megtörténtek és most már ilyesmire nem volt szükség. És mi az eredmény? A termelés normálisan emelkedik, a pénzforgalom normális, az árnívó még alacsonyabb, mint ami a központi számítás volt az év elején. Az eddigéhez képest, az eddigi tényleges helyzethez viszonyítva alacsonyabb a fogyasztási árnívó, mert a tervezett az volt, hogy egy-két százalékkal emelkedhetik, ténylegesen azonban 2 százalékkal alacsonyabb az összes fogyasztási cikkek árnívója, nem cikkenként nézve, mint volt egy évvel ezelőtt. Ehhez szükséges volt a különböző fékező eszközöket biztosítani. Itt elvtársak majdnem olyan kérdéssel álltunk szemben, mint a mezőgazdaság szocialista átszervezésekor, mert ez nagyon nagy vállalkozás. Ehhez bátorság kell: szembenézni a helyzettel, valamit elővenni, napirendre tűzni és bevezetni.”(*Jegyzőkönyv a Magyar Írók Szövetsége 1968. június 6-i kibővített választmányi üléséről.* 33. o., 36-37. o. Közreadta Feitl István: *Kiegészítés vagy fegyverszünet? Kádár János 1968-ban az írószövetségben.* Múltunk, 2008. 4. sz.) Kádár szinte túlhangsúlyozta a hibákat, pontosabban szubjektív érzelmi és tudatbeli disszonanciára fordította le. Elismerte, hogy a reform kiigazításra szorul.

A kiigazításra szoruló reformot azonban két oldalról is „*mehackelték*”. A gazdaságirányítási rendszer felülvizsgálatára alakult munkabizottságok szándékuk ellenére, tudatosan a baloldali, elvi ellenzők. A szakbizottságok a gazdasági szabályozási rendszer kritikai átvilágításától, a részletek finomításától, pontosításától, a hibák kijavításától, stb., a reformok folytatását várták, a szakmai „kitárulkozásokat” azonban a reformellenes erők a maguk hasznára fordították. Várható volt, hogy az árú-és pénzviszonyok fejletlensége az irányítási funkció iránti igényt erősíti.

Az új gazdasági mechanizmus bevezetésének tapasztalatairól összeállított, a gazdaságpolitikai titkár, akkor még PB és KB tag Nyers Rezső nevével fémjelzett ún. Zöld-fehér könyvet az MSZMP KB 1972 november 14-15-i ülésén megtárgyalta. Értékelte az elmúlt négy gazdasági évet, viszonyítási pontként véve a párt X. kongresszusának döntéseit. És határozott arról, hogy ki kell dolgozni a „népgazdaság tervszerű fejlődését biztosító közgazdasági szabályozók

módosítását..” Leginkább a mechanizmus működését korrigáló taktikai lépéseknek szánták. Friss, mint a KB tagja értelemszerűen jelen volt.

A KB ülésről kiadott közleményből már sejteni lehetett, hogy a reform-elvárások *ad acta* kerülnek. A tervezés ellenőrzését intézményi szinten is megerősítették, szélesítették és szigorították az árelőírásokat (a fix, maximált, szabad hármaskategória megtartása mellett), központi áremelésekről, az áremelések bér és szociálpolitikai intézkedésekkel való kompenzálásáról, egyes vállalatok eszközleltési járulék-fizetésének megszüntetéséről határoztak, stb. Ami a központi bérfelzárkózást illeti megerősítették, hogy differenciáltan kell végrehajtani, a munkaszerinti elosztás és az anyagi érdekelttség szocialista elve szerint. (A társadalmilag indokoltatlan, kiugróan magas jövedelmek ellen fel kell lépni.)

„Többek közt korlátozták a termelőszövetkezetek "melléktevékenységét", 1972-től félszáz ipari nagyvállalatot emeltek ki az eredetileg rájuk is érvényes normatív (nem kivételező) szabályozás hatóköréből. A mezőgazdaságban is (kormányzati intézkedésre) folytatódott a nagyszervezeti koncentráció (jó és rossz tsz-ek egyesítése). Központilag "differenciáltak". Szabályozták a jövedelmeket, prémiumokat, illetve a nyereségrészesedést. A tsz-ekben pedig 1975-ben bevezették - az elemi szövetkezeti jogot sértő - központi bérgazdálkodást. Ismét felerősödött (a "hatvanas évek" első felének nehéz éveit idéző) az állami és tsz-tulajdon "minőségileg" eltérő "fejlettségi" fokára vonatkozó "megítélés". Megint korlátozták az időlegesen "liberalizált" háztáji "tevékenységet", stb. A testület intézkedéseket javasol a munkásság bérének emelésére, a párt munkás-jellegének erősítésére. A magyar kommunista vezetés a „munkás-ellenzékre” hivatkozva lefékezi a gazdasági reformot.” – sorolja Szakács Sándor. (Szakács: *Gazdaság a hetvenes években www. archiv.xxszazadiintezet.hu*). A terv-alku szabályozó alkuvá transzformálódott.

A gazdasági reform lefékezését a kulturális nyitottság, a szellemi mozgástér rövidre zárása kísérte. Nem szuverén döntés volt. „1972 februárjában került sor a Kádár és Brezsnyev közötti kínos zavidovói találkozóra, ahol az SZKP főtitkára éles kritikát fogalmazott meg a magyarországi folyamatokról, majd a reformok 1972–1974 közötti visszafogására, illetve azokra a kádercserékre, amely Aczél György személyében a magyar kulturális irányítás csúcsát is elérték.” (Takács [2016]: *A magyar kultúra nyitottsága az 1970-es években*. Múltunk, 4. sz. 29. o.) Brezsnyev kemény bírálata motiválhatta Kádárt, hogy benyújtotta nyugdíjazási kérelmét 60. születésnapjára hivatkozva. De sem a reform sem a konzervatív szárny nem fogadta el. Így rámaradt a reformfolyamat leállítására.

Az intő jel a kulturális térféletről érkezett. 1973 januárban az MSZMP KB ideológiai konferenciáján Sütő Gábor, a Külügyi Osztály munkatársa támadta Aczél politikáját. „Szabolcsi szerint egy két napig azt hitték, hogy szovjet biztatásra,...de mondja Miklós,

kiderült hogy ez a belső balos-szektás-antiszemita vonal. Fene tudja, annyi bizonyos: ez érdekes és szomorú hír. (Ortutay [2010], 344. o.) (Sütő korábban szigorú titkos állományú állambiztonsági tisztként szolgált, majd diplomáciai karriert futott be, legalábbis a *Wikipédiában* közölt életrajzi adatai szerint.)

Aczél bizonyítani akart. A Kultúrpolitikai Munkaközösség *Állásfoglalásával* kívánta egyértelművé tenni a kommunista kultúrpolitika iránti elkötelezettségét. (1974 tavaszáig az MSZMP KB mellett működő kulturális elméleti munkaközösséget Aczél vezette, őt Óvári Miklós követte.) „A társadalomtudományok művelőinek egy szűk köre a legutóbbi időben olyan írásokat hozott nyilvánosságra, illetve kívánt publikálni, amelyekben a marxizmus alapfogalmait és megállapításait, valamint mai társadalmunk egyes jelenségeit önkényesen értelmezve, a marxista elemzés látszatát keltve, vagy éppen a marxizmus pluralizálásának jogosultságát hirdetve a marxista–leninista pártok, köztük az MSZMP elméletét és politikájának alapelveit veszik revízió alá és a szocializmustól idegen nyugati újbaldali törekvésektől „eszméket” kölcsönző jobboldali revizionista ideológiai-politikai platformot körvonalaznak.” (*Az MSZMP KB Kultúrpolitikai Munkaközösségének kiadott Állásfoglalása néhány társadalomkutató antimarxista nézetéről*. Magyar Filozófiai Szemle [1973], 1-2 szám. 160. o. A megjelent szöveget maga Kádár János hagyta jóvá.)

A kutatási szabadság és a közlési felelősség azt is jelenti, - az *Állásfoglalásban* rögzítettek szerint, hogy ne kapjanak nyilvánosságot a szocializmussal szemben ellenséges, a nép érdekeit veszélyeztető irányzatok, alkotások. Olyan egészséges vitafórumot kell kialakítani, amelyben a marxista álláspont képviselői megszólalnak és vitába szállnak az antimarxista véleményekkel.

Kik voltak ezek a szerzők, akik „jobboldali revizionista ideológiai-politikai platformot körvonalaznak”? A felsorolás sokszínű. Hegedűs András, Márkus Mária (varsói konferencia előadásuk), Heller Ágnes (egyesült államokbeli előadása) Vajda Mihály (amerikai folyóirat-cikke) Bence György, Kis János és Márkus György. (Király naplójában: „Nagy Miklós átküldi a Lukács-tanítványok írásait – lényegük: az új baloldalra való orientálódás. ([2017], 249. o.) Nem érzékel az urbánus-népi vita háttérében antiszemita hangot. Lengyel József rövid feljegyzése „Úgy hallom, az írók, mégpedig a „népiek” között van egy antiszemita csoport. „Proarabok” és „proizraeliek, de leginkább a kormányzat felelős. Lengyel Lukácsot és a Lukács tanítványokat nem kedvelte. (Lengyel József [1989], 438. o.)

A Politikai Bizottság 1973 május 8-i határozatában kizárta a pártból Hegedűs Andrást, Kis Jánost és Vajda Mihályt, eltávolította őket kutatói állásaikból és eltiltotta őket a publikálástól. Az ítéletet az MTA akkori titkára Köpeczi Béla olvasta fel az összes intézeti vezető, tehát Friss jelenlétében is: „Közölnöm kell önökkel, hogy a munkakörükből önöket felfüggesztjük, de mindenkinek adunk megfelelő munkát”. Összecseng az Intézet felülvizsgálatán elhangzottakkal, s nem véletlenül. Frissnek döntő szerepe volt a

bizottságban, és sokak szerint a határozatot Friss fogalmazta, állította Hegedűs egy interjúban. (Hegedűs [1989], 365.o.)²⁷⁰

A filozófus perben játszott szerepével szinte egy időben Friss védőpajzsot tartott az intézet fiatal kutatója, Madarász Aladár fölé, talán jó képességének elismerése okán. Amikor Aladárt feljelentették egy közlésre leadott recenziója, majd *A Nyersfogalmazvány magyar kiadásához* írt cikke miatt, Friss leállította a támadásokat. Behívatta „Kioktatott, hogy ha valaki valamit akar magától Madarász elvtárs, ebben az ügyben, akkor nyugodtan kérdezze meg tőle – ez nem egyenes idézet –, hogy az illető szerint mi a szovjet kommunista párt jelenleg hivatalos álláspontja Sztálinnal kapcsolatban és a húszas-harmincas évekkel kapcsolatban.” – emlékezett vissza Aladár. (*Eszmék-történetek-elméletek. Tanulmányok Madarász Aladár tiszteletére.* 70. [2019]. 23-24. o.)

És Friss megjelenésre javasolta szakmai kritikai észrevételei ellenére-mellett, a KISZ szervezet 21 tagú munkaközösségének a munkaerő-vándorlásról írt viszonylag terjedelmes tanulmányát. (MTA KTI KISZ szervezete [1971]: *A fiatalok munkaerő vándorlásának problémái.*) A motivációs kutatás a kérdőíves felméréssel készült.

A tanulmány cikként való megjelentetésének egyik? lektora ugyanis ő volt. (KISZ [1971]: *A munkaerő-vándorlás indítékai és hatásai az új mechanizmusban A fiatalok munkaerő-vándorlásának sajátosságai.* Közgazdasági Szemle, 7-8. sz.). Egészében véve a tanulmányt jónak, színvonalasnak és közölhetőnek ítélte. Azzal együtt, hogy néhány megállapítását eltúlzottnak vélte. Pl. a korosztályok közötti jövedelem újraelosztás az idősebbeknek kedvez. (Sok-sok évvel később egy intézeti értekezleten is elhangzott, hogy a kezdő kutatók fizetése azért alacsony, mert az akadémikusok sokat kapnak.) Vagy a bérarányok azért változtak, mert a fiatalok kiharcolták, a bérszabályozási rendszer ösztönöz az alacsony képzettségű munkaerő felvételére, a munkaerő kiszolgáltattott.. „Még helytelenebbnek tartom a mai helyzetről azt írni, hogy a munkaerőhiány és a szabad munkahelyváltoztatás lehetősége csökkentette, de nem szüntette meg ezt a kiszolgáltatottságot. ...Azt is túlzásnak tartom, hogy a munkafeltételek javítását, a szociális beruházások növekedését, a vállalati lakás-akciókat, stb. döntően a fluktuáció hatásának tulajdonítják.”(Friss [1971]: *Kedves Schweitzer elvtárs!*

²⁷⁰ 1989. március 16-án az MTA Filozófiai Intézetének pártszervezete az 1973-as állásfoglalás érvénytelenítését kérte az MSZMP Központi Bizottságától. Az „1989. május 26-i ülésén az MSZMP Politikai Bizottsága leszögezte, hogy a Kultúrpolitikai Munkaközösség tizenhat évvel azelőtti állásfoglalása, majd az azt követő PB-határozat korlátozó intézkedései nem feleltek meg a KB 1969-es tudománypolitikai irányelvei által a kutatás szabadságát deklaráló elveknek, s károsnak bizonyult a tudományos álláspontok politikai minősítése. Ennek figyelembe vételével a testület hatálytalanította saját 1973. májusi határozatát, hozzátéve: a jövőre nézve nem tekinti feladatának, hogy elméleti és tudományos kérdésekben határozatokat hozva utasítson állami szerveket, nem akar állást foglalni tudományos vitákban, s elhatárolja magát a múltban követett gyakorlattól. Egyben javasolta az illetékes állami szerveknek, hogy a politikai döntés alapján keletkezett jogsérelmeket saját hatáskörükben orvosolják.”Amikor az MSZMP elhatárolódott önmagától. 2009. május 26. www.multkor.hu

május 17. 2. o.) Az új mechanizmus belföldön nyitott utat a munkaerő mozgásának, az EU csatlakozás után a világ kinyílt, a „közlekedőedény” működik.

1973 novemberében a PB még megbízta Nyersset az ország IMF-be való felvételének előkészületeivel.²⁷¹ 1974 márciusában viszont már a Közgazdaságtudományi Intézetben találjuk. A felajánlott lehetőségek közül az Intézetet választotta. Friss a számára átalakított szobába költözött.²⁷²

Aczél György magas pártfunkcióiból 1974-ben miniszterelnök-helyettesi székbe ült át. Fock Jenő, Fehér Lajos és Nyers Rezső kaptak egy futamnyi időt és PB tagságukat az MSZMP XI. kongresszusán (1975. március 22.) veszítették el. (Akkoriban az a szóbeszéd járta: „És miért volt szükség a változásokra? kérdezte Vas Aczéltól. Politikánk érdekében fel kellett áldozni a *nyersfehéracélt*. – hangzott válasza.” (Fodor [1995], 205. o.) Nyers Rezső helyébe Németh Károly, Fehér Lajoséba részben Korom Mihály, Aczél Györgyébe Óvári Miklós lépett. Aczél az 1975-ös kongresszus után is tagja maradt a PB-nek²⁷³.

Kádár indokolta: “A beterjesztett javaslatokról még más értelemben is jelentést kell tennem. Ezt értem globálisan, az összes felmerült névre és külön-külön, kivétel nélkül minden egyes elvtársra: *politikai értelemben itt senki kifogás alá nem esett, szubjektív szándékát, a kommunista tisztességét senkinek kétségbe nem vonták, és nem is engedhetjük a jövőben sem*. Ez teszi lehetővé, hogy ilyen különösebb vájkálás nélkül tárgyaljunk. *Itt nincs politikai ok*. Ha volna, elvtársak, akkor a megszokott módon és nyíltsággal felvetnénk.” [Kiemelés: H. T.] Nézetbeli különbségek természetesen vannak, de ezek forrása legtöbbször – ismétli meg – a “szakmai elfogultság, az a fajta megszállottság, amely az embereknek egyidejűleg erénye is és hibája is. Ha az erények működnek, működjenek, ha a hibák működnek (!), akkor néha

²⁷¹ Fekete János vezetésével már 1968-ban is folytak titkos tárgyalások. Az 1968-as reform ugyanis import liberalizációval és ennek feltételeként konvertibilis valuta bevezetésével számolt. A tárgyaló felek megállapodtak 1968. január 1-re a belépés feltételeiről, amikor is Fock Jenőt telefonon hirtelen Moszkvába rendelték. (Fekete [2002]. A belépés csak 1982-ben sikerül.)

²⁷² Az Igazgató Tanács kibővített ülésén 1974 április 1-én az MTA Központi Hivatala részéről Köpeczi Béla méltatta Friss István addigi munkáját, és bejelentette, hogy tudományos tanácsadói minőségében továbbra is megmarad a gazdaságpolitikai kutatási főirány vezetőjének. Jelen voltak még Kónya Sándor és az MSZMP KB egyes osztályainak valamint az MSZMP Budapesti V. kerületi Pártbizottságának képviselői.

²⁷³ Ugyanebben az évben, 1975-ben jelent meg Aczél György beszélgetéssorozata a francia kommunista párt lapjában. „Véleménye szerint létezik speciálisan szocialista minőségi élet? – kérdezte a riporter. Nem nagyon szoktuk használni az „élet minősége” kifejezést, Aczél válasza, mert homályos és csalóka. Továbbá a burzsoá ideológusok nem vizsgálják az emberek munkával eltöltött idejét. „A tőkés rendszerben az alkalmazkodó, a konformista állampolgár az eszmény...Ha egy dolgozó a burzsoá világban gazdag és színes egyéniség, akkor a rendszer ellenére képezte magát azzá. A szocialista országokban maga a rendszer alakít ki egyéniségeket. Létszükséglet ez: milliószámra van szüksége önállóan gondolkodó, kezdeményező egyéniségekre.” Stb. stb. sorozatban olvashatók a védhetetlenül nivótlan válaszok. És a *France Nouvelle* riportere Jacques de Bonis a kötethez fűzött előszavában a legnagyobb alázattal biztatta olvasóit „Látni fogják mennyire azonos a szocializmus építése a haladás irányának felismerésével, milyen nagy jelentősége van annak, hogy minden pillanatban komolyan és alaposan mérjük azt a pontot, melyet a hosszú úton elértünk:”(Egy elmaradt vita helyett [1975], 8-9, 159. o.)

intézkedni kell.”(Huszár [2006]: *Az „irgalmas” és ütemezett autodafé*. Mozgó Világ, május, 94. o.)

Pár hónappal később Kádár a KB májusi összejövetelén keményebben fogalmazott. A „jövőben is érvényes lesz a pártvezetésnek az a gyakorlata, amely mellett érvényre jutott az állami, a gazdasági szervek önállósága és felelőssége, de ezt „oly módon kell beszabályozni és értelmezni, hogy egy kicsit szorosabb, hatékonyabb, konkrétabb pártellenőrzésnek, pártirányításnak és segítőmunkának kell érvényesülnie. De ennek feltétlenül úgy kell működnie, hogy ez nem rendelheti abszolút gyámság alá a társadalom többi fontos szervezetét, s az államgazdasági szerveket.”²⁷⁴

A hetvenes évtized első éveitől kezdve Friss próbálta feldolgozni a reform „kudarcát”. Számos előadást tartott és publikált a Magyar Tudománytól a Társadalmi Szemlén át a napi lapokig. Üzenetük, hogy a valóság összetettebb a közgazdasági modellekbe zárt világnál.

Az „egész társadalmi fejlődés a maga teljes kiterjedésében és bonyolultságában számtalan fonálon összefüggő, egybeszövődő, egymással kölcsönhatásban álló folyamatok összessége. E folyamatok közül a nem gazdaságiak is lépten-nyomon hatnak és visszahatnak a gazdaság fejlődésére.” – írta. (Friss [1970a]: *Magasabb színvonalon*. Népszabadság, december 25. 11.o.).

A „dolgokat befolyásolni tudjuk ugyan, de részben a dolgok összetettsége és önmozgása, részben a társadalom fejlődése okán nem az elvárt-elgondolt eredményt kapjuk. Ilyen volt például, a bérek differenciálásáról avagy nivellálásáról folytatott vita a hatvanas évek elején, vagy az átlagbérellenőrzés addigi formájának felváltása a részesedési alap kontrolljával. Az első esetben, amikor is a differenciált béreket a járulékok kulcsának sávos emelésével nivellálták, akkor e két ellentétes irány egyidejű érvényesítése súlyos aránytalanságot idézett elő.. Ennek közvetlen következménye volt az a létszámnövelésre irányuló törekvés, ... hogy ... a munkaerőhiányt, .. csaknem általánossá sikerült tenni.”²⁷⁵ (Friss [1971a]: *Zárszó az Akadémia őszi ülészakán*. 1970 november 9-10.

Ezen az őszi vitaülésen Friss az „élet bonyolultsága” mellett a reformok „befogadását” a társadalom fejlettségi szintjéhez kötötte. Csak az adott fejlődési foknak megfelelő intézkedéseket vagyunk képesek meghozni, s sorsuk a társadalom *abszorpciós* képességén is múlik. (Friss [1970b]: *A szocialista elosztás, annak tudati tükröződése és fejlődése*. MTA Gazdaság és Jogtudományok Osztályának Közleményei. V. 1-2. sz.)

²⁷⁴ Az MSZMP KB napirendi jegyzékek 1956-1989 III. kötet MOL mnl.gov.hu

²⁷⁵ A KB 1972. novemberi ülésének határozata: „1973-tól kezdve meg kell szüntetni a vállalati nyereség és a bérek alakulásának szoros kapcsolatát a szénbányászatban és a villamos-energia iparban, központilag szabályozva a bérfejlesztést. Kísérletképpen néhány ipari és építőipari vállalatnál be kell vezetni az átlag-bérszabályozás helyett a létszám-megtakarításra jobban ösztönző bértömegszabályozás rendszerét.” (A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. 1971-1975. [1978], 377. o.)

A hetvenes évtized első éveiben Friss a lenini tételekhez nyúlt vissza. Az alkalom Lenin születésének 100. évfordulóján tartott emlékünnepe²⁷⁶. „nem túlozunk, ha azt mondjuk, hogy a szocializmus politikai gazdaságtanának néhány fontos alapkövét sikerült leraknia. Két év során tette ezt 1921-1923-ig.” Előadásában Lenin gazdasági tárgyú írásait vette sorra a tervről, az új gazdaságpolitika és a terv viszonyáról, a szövetkezetekről, végül politika és a gazdaság viszonyáról. (Friss [1970c]: *Lenin és a közgazdaságtudomány*. MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának közleményei, IV. kötet, 3-4. sz. 274. o.) A főbb pontok közül kettőre térek ki.

A tervről. A „szocialista gazdaságot központi terv alapján kell vezetni, ez egyike volt a szocialista gazdaság ama kevés objektív törvényeinek, melyeket a marxisták már a szocialista forradalom győzelme előtt ismertek. Ismerték elsősorban annak következtében, hogy ez a törvény teljesen egyértelműen adódott a kapitalista gazdaság fejlődési tendenciáiból.” (Friss [1970c], 276. o.) Lenin azonban a törvény általános jellegének felismerésén túl, folytatta Friss, még egész sor fontos, szükséges tulajdonságát ismerte fel. „Ezekből néhányat felsorolok. Közéjük tartozott, hogy nem kell és nem helyes a népgazdaság minden részét, minden ágát vagy egységét egyformán fejleszteni. Döntő fontosságúnak tartotta, hogy a terv összeállításánál *a nép alapvető, mindennapi szükségleteinek kielégítéséből* induljanak ki. *A munka termelékenységének emelése* szempontjából első helyre állította a *magas termelékenységű nagyipar* anyagi alapjának biztosítását: *a tüzelőanyag-, a vastermelés, a gépgyártás és a vegyipar* fejlesztését és az egész ország anyagi és szellemi felemelkedése eléréséhez mindenekelőtt az ország *villamosítását*. Felismerte, hogy a tervet *több variánsban* helyes elkészíteni és azt is, hogy a tervben megfelelő *tartalékokat* kell biztosítani.” (Friss [1970c], 277. o.)

A politika és a gazdaság viszonyáról. A lenini tétel: „a politika a gazdaság koncentrált kifejezése... a politikának feltétlenül elsőbbsége van a gazdasággal szemben.” „Ha elvesz a Szovjethatalom, elvesznek a szocializmus alapját képező termelési viszonyok, nem lehet többé szocialista gazdasági rendszabályokat sem megvalósítani. Nem lesz tehát már szocialista gazdasági alap, melynek szocialista politikai felépítmény felelhetne meg.” Ez az értelme a politika primátusának a gazdasággal szemben. (Friss [1970c], 278. o.)

A hetvenes évektől Friss igyekezett tudományosan népszerűsíteni az új gazdaságpolitikai irányvonal lényegét. Érveit a lenini elvek mentén fejtette ki. Bizonyították fő témái: terv és gazdasági reform, terv és gazdaságpolitika, iparfejlesztés és gazdaságpolitika.

A gazdasági irányítás, éppen a dolgok komplexitása okán, nem képes átlátni és szabályozni minden részletet, ebből egyenesen következik, hogy a centralizált tervezés megtartása mellett

²⁷⁶ Az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének 1970. április 27-i emlékülésen elhangzott előadásokat teljes terjedelemben, a korreferátumok és előadások szövegét bőséges terjedelemben közölte a *Gazdaság és Jogtudomány folyóirat* [1970], IV. kötet 3-4. sz., Figyelemreméltó előadás hangzott el Szamuely Lászlótól: *Lenin a szocialista gazdaság működéséről* címen.

el kell fogadni a decentralizációt. „Azt hiszem, hogy ... sikerült feltárni, milyenek a terv és a gazdasági reform fő összefüggései Magyarországon. Mindent összevetve: a gazdasági reform kiállta a próbát, és immár bizonyítottnak tekinthetjük, hogy a reform által megvalósított decentralizáció, a nagyobb vállalati önállóság, a vállalatok utasításokkal történő irányításáról való lemondás, a pénz- és áru kategóriák fokozott érvényesítése nemcsak nem mond ellent a tervgazdálkodásnak, hanem ellenkezőleg, a terv alapvető célkitűzései, a fő gazdasági döntések, a gazdaságpolitikai célok jobb megközelítését teszi lehetővé, mint a korábbi gyakorlat. Reformunk eddig sikeresnek bizonyult, bizalommal tekinthetünk további kibontakozása elé.”(Friss [1970d]: *Terv és gazdasági reform Magyarországon*. Társadalmi Szemle, 6. sz. 24. o.) A X. kongresszuson meghozott állásfoglalás szerint az „új mechanizmusra való hivatkozás nem szolgálhat ürügyül minden állami beavatkozás elutasítására. Ne felejtjük el: a gazdasági szabályozókkal történő irányítás is állami irányítás.” – írta. (Friss [1970b], 11. o.)

Az új társadalmi alakulat megteremtésének lényegi tartalma a munkatermelékenység fokozása. „A kutatók és a szakemberek, valamint a szakmunkások viszonylagos száma tekintetében ugyan felvehetjük a versenyt egyik másik fejlettebb országgal is, de figyelembe kell vennünk egy fontos körülményt.” – figyelmeztetett Friss. „*A szakemberek és munkások szakképzettsége, szakmai fejlettsége, ismeretköre, begyakoroltsága, tájékozódó képessége, tömegében nézve őket, nem állhat magasabb fokon és nem lehet más, mint amit a társadalom és a gazdaság fejlettsége megkövetel tőlük és gyakorlatukká tesz.* Már pedig a fejlettebb országokban nagyobbak a követelmények, magasabb szintről indulnak ki fejlesztési munkájukban, nagyobb számuk és jobb felszereltségük mellett több esélyük van a sikerre, és általában gyorsabban érhetnek el eredményt. Mindez azt látszik bizonyítani, hogy a fejlettebb és különösen a sokkal fejlettebb tőkésországok nemcsak történelmi véletlen folytán tartották meg hozzánk képest meglevő előnyüket, hanem azt törvényszerűen megtartják, sőt növelni fogják a jövőben is. Ezt a törvényszerűséget látszik bizonyítani az is, hogy a fejlett országok és az ún. fejlődő országok, a „harmadik világ” közti szakadék a legutóbbi évtizedben általában mélyült és szélesedett.” Bár teszi hozzá hosszabb távon az erőviszonyok változhatnak. (Friss [1972a]: *Műszaki fejlesztés, terv, gazdasági reform*. Társadalmi Szemle, 4.sz. 13. o.)

E témákon lépdelve jutott el a gazdaságpolitika komplex vizsgálatának igényéig.²⁷⁷ Nagyszabású, a Minisztertanács jóváhagyásával 1971-1985-ös évek közötti időszakra szóló

²⁷⁷ Két évtized telt el e felismerésig. Brutálisan lesöpörtek minden próbálkozást. Pl. 1952-ben egy bizonyos dr. Schedel Andor tudományos és műszaki szakember, aki a kor számos nagyberuházásának tervén dolgozott, levéllel fordult a MTA II. Osztálya vezetőjéhez. Ebben kifejtette, hogy a kollektív tervgazdálkodás előnye, hogy komplexen képes vizsgálni a termelési ágak, üzemek komplementáris kapcsolatait, termelékenységüket. A tervcélok kitűzésénél, a beruházási programok kialakításánál, az üzemek tervezésénél e szemlélet elhanyagolása hibás döntéseket, nehézségeket okoz. Metodikája alapjának a határhaszon elmélet fogalmait kívánta megtenni. (Magyar Tudományos Akadémia

Országos Távlati Tudományos Kutatási tervben tárcaszintű kiemelt kutatási főirányként indította be a *Gazdaságpolitikánk tapasztalatai, javaslatok továbbfejlesztésére. Javaslatok a kutatás és a koordináció megindítására* című kutatást.

Friss megküldte előzetes elképzelését a kutatók egy körének. „hogy kissé tökéletesebbé váljon, egy kibővített intézeti tanácsülésen szeretném megvitattatni. Jó lenne azonban, ha oda már kissé fejlettebb formában kerülhetne. Hálás lennék, ha bíráló és kiegészítő megjegyzéseivel ezt elősegítené.” – írta kísérő levélében.²⁷⁸ Hát Hoch Róbert nem fukarkodott.

A *Tervtanulmány* világosan, logikusan tagolódó tervezet. (Friss [1972c]: *Gazdaságpolitikánk tapasztalatai, javaslatok továbbfejlesztésére*. Gazdaság és Jogtudomány, 6. kötet 3-4. szám.) Kiinduló gondolata, hogy a szocializmusban a termelőeszközök, a kulcs-iparágak, bankok, stb., társadalmi tulajdonba vétele megszüntette az osztályok közötti antagonisztikus ellentéteket, következésképpen a társadalom tudatosan megszervezheti gazdasági életét. Egzakt tudományos módszerek hiányában matematikai számítások lehetnek a tervezés mércéi, a legkedvezőbb fejlődési vonal kijelölését pedig ésszerű egy, a társadalom által erre felhatalmazott kollektív vezető testületre lehet bízni. A társadalom adott fejlődési fokán ez a központi szerv hozhat ösztársadalmi szinten döntéseket, több szerv esetén mindig a felsőbb szint döntése a mértékadó.

Friss célszerűnek tartotta leszűkíteni a kutatómunkát egy bizonyos történeti szakasz gazdaságpolitikájára, s azon belül is néhány fő kérdésre. Ezt az időszávot, szóhasználatában az ellenforradalomtól a második hároméves terv végéig, az 1956 november 4-től 1960. december 31-ig terjedő periódusban jelölte meg. A követett gazdaságpolitika vizsgálatra azért is érdemes, indokolta, mert arra építkezettek a hatvanas sőt a hetvenes évek.

Egy évvel később, 1973-ban már, mint e kutatás felső szinten kijelölt bázisintézetére hivatkozva Friss javasolta az Intézet profiljának felülvizsgálatát. A témákat szűkíteni kell, a kutatásokat koncentrálni, mondta. Az intézetben folytatott elfogulatlan marxista kutatások igazodjanak a gazdaságpolitika tudományos megalapozásának elvárásához. A gazdaságpolitika fogalmát szélesre tárta, a gazdaság érdemi befolyásolásától, alakításán, irányításán át a döntési helyzetekig.. (Friss [1973]: *Javaslat az Intézet profiljára*.) Mint tudjuk a következő évben igazgató váltásra került sor, következésképpen Friss javaslata maradt a Gazdaságpolitikai osztály szintjén.

Közgazdaságtudományi Karának. dr. Schedel Andor. Budapest, 1952. augusztus 5.) Az elutasítás Erdős Péter aláírásával: „A Magyar Tudományos Akadémia e kiindulási pontokat elméleti síkon a haladó közgazdaságtudomány elveivel ellentétben állóknak, gyakorlatilag terméketlennek tudja, s így előterjesztésével sajnálatára nem foglalkozhatik érdemileg. Elvtársi üdvözzel: Erdős Péter a Közgazdaságtudományi Áll. Biz. titkára Budapest, 1952. október 6. ALt. 182/7

²⁷⁸ *Előzetes elképzelés a „Gazdaságpolitikánk tapasztalatai, javaslatok tovább fejlesztésére” kutatás és koorináció beindítása.* 1972. június 1. Friss István. Gépírással írt másolat. Hoch iratai.

A *Tanulmányterv* kidolgozására ugyanis Friss vezetésével megalakult a Gazdaságpolitikai osztály. Intézeti vitára az anyag elő-változata, Friss összefoglalója került. (Friss [1975]: *Gazdaságpolitikai tanulságok*.) Szakított azzal a korábban sokszor ismételt formulájával, hogy a döntés helyes volt, hibás a gyakorlat. A koncepcióhoz hozzátartozik, elválaszthatatlan része megvalósítása is - mondta.

A kutatást a résztvevők tanulmányait is tartalmazó kötet összegezte. (*Gazdaságpolitikánk tapasztalatai*..[1976]) Friss írta a bevető részt, *A gazdaságpolitika újfajta megközelítése és az utolsó fejezetet Gazdaságpolitikai tanulságok* címen.) Mit értett újfajta, újszerű megközelítésen? Olyan népgazdasági terv kidolgozását, amely a gazdasági összefüggések széles körén alapul és gazdaságpolitikai következményeikkel is ellátja a döntéshozókat. A gazdaságpolitikák sokféle szempont szerint rendszerezhetők és értelmezhetők, a párt több célt is követhet, ezekre mind figyelemmel kell a gazdaságpolitikát alakítani. Példaként Friss a második ötéves tervet említette. A mezőgazdaság szocialista átalakításáról meghozott politikai döntés befolyásolta a nemzeti jövedelem fejlesztésre fordítható hányadát, az iparszerkezet kisebb-nagyobb változtatását, a külkereskedelmi forgalom irányának alakítását, a mezőgazdasági szakemberek kiképzését, stb.

A gazdaságpolitika megtervezése tudósokra tartozik, pontosabban a gazdaságpolitikai döntések előkészítésébe részt kell venniük. „Ám a döntések előkészítését és a döntéseket nem lehet szigorúan elválasztani egymástól. A döntések általában függnak attól, hogy mit terjesztenek elő döntésre.” (Friss [1976], 9. o.) Ezt pontosan tudta, bizonyíték rá a Közgazdaságtudományi Intézet létrehozása.

A politika, a politikai akarat, politikai döntés és a tudomány kapcsolata Frisst élete végéig foglalkoztatta. Egy késői előadásában kétségeinek eloszlatására visszanyúlt az MSZMP KB Tudománypolitikai Irányelveihez²⁷⁹. A „marxista—leninista társadalomtudományok egyik legfontosabb kérdése a politika és a tudomány viszonyának megítélése, illetőleg az ebből levont gyakorlati következtetések érvényre juttatása...(az irányelvek) Hozzáteszik a marxista—leninista politika és a társadalomtudományok kapcsolatát alapvetően egységük, kölcsönhatásuk jellemzi.” –. (Korreferátum a Magyar-Szovjet Társadalomtudományi Vegyesbizottság 1977. szeptember 6-7-én ülésén. A magyar delegációt Friss vezette. Hozzászólásából egy részlet Friss [1978]: *Politika és Tudomány*. Magyar Tudomány, 3. sz. 169. o.)

²⁷⁹ Az MSZMP Központi Bizottságának tudománypolitikai irányelvei [1969], Társadalmi Szemle, 7-8. sz. A KB még 1967-ben létrehozott egy kutatókból és írókból álló csoportot, hogy tekintsék át a tudománypolitika, a tudományos kutatások időszzerű kérdéseit, készítsenek jelentést és tegyenek javaslatot továbbfejlesztésükre. Kádár még 1968 júniusában, amikor is ellátogatott az Írószövetségbe, jelezte, hogy „Pontosan és megfelelően ki akarjuk dolgozni – megfelelő elemzések után, – hogy ebbe hogyan, miképpen szóljon bele a párt Központi Bizottsága, megfelelő állami szervek és más testületek. Mert az az érzésünk, hogy ez fejlesztésre szorul. Itt persze több bonyolult kérdéstről van szó, nemcsak a kutatómunkáról, hanem arról is, hogy miképpen tudjuk a tudományos kutatás eredményeit a gyakorlatban mielőbb megvalósítani és hasznosítani. Ez a kérdés is napirenden van.” (*Jegyzőkönyv*[1968], 33. o.)

Úgy tűnik, elmélkedett tovább Friss, hogy ez inkább kívánság, mint a valóság. Mint két kifejtett szervezet idegenül léteznek egymás mellett. Mindkét terület szervezetrendszer hierarchikus rendben épül fel. A kutatók kutatási témaválasztásukban szabadok, függetlenek a politika elvárástól, miközben a politika biztosítja kutatásuk anyagi, intézményi, publikálási feltételeit. Ahhoz, hogy a szocialista társadalomban a vezetés tudományosan megalapozott legyen, a politikának, elsőbbsége jogán, integrálnia kell a tudományt. Kell egy olyan mechanizmus, amely az állandó vérkeringést biztosítja közöttük. Ez a politika és a különböző tudományok összefogása, szövetsége lehetne. A társadalomtudományok egy részének szerepe azonban kitűnik a többi tudományétól, mivel nagy feladat hárul rá „az ideológiai munka terén, ideológiai életünk elméleti tisztaságának védelmében, a marxizmus bomlasztására irányuló nézetek elleni eszmei-politikai harcban.”

„A társadalomtudományok akkor teljesítik egészen feladatukat, ha nemcsak a politika tudományos megalapozásában vállalnak részt, hanem meggyőző felvilágosító munkájukkal hathatósan hozzájárulnak ahhoz is, hogy a munkásság, a nép felsorakozzon a tudományosan megalapozott politika mögé és egyúttal fejlődjön képessége e politika csinálásában.” – záró gondolata. (Friss [1978], 171. o.) A felismert szükségszerűség szabadsága!

A hetvenes éveket az 1979. évi restriktív gazdaságpolitikai fordulat zárta. Ettől kezdve évek mentek el azzal a vitával, hogy a '68-as reformot kell-e folytatni, avagy gyökeresen új reformok következzenek-e.

Végül a „második reform” elnevezés nyert polgárjogot. Az új koncepcióhoz már hozzátartozott az egymással versengő, plurális tulajdonformák elméleti befogadása. (Az állami tulajdon átalakítása holdingrendszerre, munkás- vagy dolgozói öngazgatássá, vagy a kettő kombinációjává.) A 80-as évek elejétől újfajta gazdálkodási formák jelentek meg a vállalatokon belül (vállalati-gazdasági munkaközösségek, ipari szolgáltató szövetkezeti szakcsoportok) többletjövedelemhez juttatva a résztvevőket és dinamikus fejlődött a magánkisipar. (1982-től vállalatalapítási jogkörrel ruházták fel a vállalatokat.)

Ez a „második reform” nyíltan vállalta, hogy számít a gazdasági vezetők, a termelői, értékesítési munkában korábban alkotótevékenységükben korlátok közé szorított emberek támogatására. „És úgy gondolom, emellett bátran lehet vállalni olyan társadalmi jelenségeket, amelyektől már esetleg a magyar társadalom elszokott, például a jelenleginél nagyobb jövedelemkülönbséget, vagy az állás biztonságos mértékének csökkenését, vagy váratlan – és egyes rétegek számára kedvezőtlen arány-módosulásokat. Úgy gondolom, meg lehet győzni a társadalmat arról, hogy ezeket a negatív jelenségeket hajlandó legyen vállalni az előbb már említett pozitívumokért.” – mondta Tardos Márton a gazdaságirányítás fejlesztésének irányelveiről készült tanulmány egyik vitáján. (*Jegyzőkönyv* [1982].) A bátor vállalat megtörtént!

5. ÖSSZEFOGLALÁSKÉNT

Ki is volt Friss István? Az Akadémia legtekintélyesebb kutatóintézetének halk szavú, visszafogott igazgatója? Vagy a kommunista párt keményvonalú gazdaságpolitikájának meghatározó-végrehajtó alakja?

A válasz távolabbra mutat: a politika és a tudomány, a gazdaságpolitika és a közgazdaságtan közötti viszony természetének megértéséig. A jövő értékítéletéig. A „politika semleges” kutató objektivitása is lehet szubjektív. „Tény és való,” – írta Max Weber - hogy „tudományaink területén a személyes világnézetek szakadatlanul belejátszanak még a tudományos érvelésbe is, minduntalan elhomályosítják, még a tények egyszerű oksági kapcsolatainak feltárása során is módosítják a tudományos érvek súlyának a megítélését, attól függően, hogy az eredmény csökkenti vagy növeli-e a személyes eszmények esélyét, valamilyen meghatározott dolog akarásának a lehetőségét.” (Weber [1999]: *A társadalomtudományos és társadalompolitikai megismerés objektivitása.*)

Friss esetében ez az akart „dolog”, a legfőbb cél és mérce a szocializmus volt. Valósággá váltásának feltételei: a proletárdiktatúra, a központi tervezés és az állami tulajdon. Friss soha, egy pillanatra sem mondott le e három alapelvről, és arról, hogy az állam döntési kompetenciája a makroszintű stratégia, a termelés, a fogyasztás és az újraelosztás sorrendi sorának, arányainak, ütemének meghatározása.

Több évtizeden át (egyik) ideológusa és végrehajtója volt a népgazdasági szintű, tervek formáját öltő gazdaságpolitikának. Ragaszkodott az erőltetett (nehéz(=hadi)iparosításhoz, a beruházási ráta prioritásához, az életszínvonal, a mezőgazdaság és a külkereskedelem, összességében a belső erőforrások kimerítése árán is. Mindig kész volt a személyes fogyasztás növekedését visszafogni, miközben mindig hangoztatta, hogy a szocializmus célja az életszínvonal folyamatos emelése. (Szakmai örökség volt, hogy béremelésből nem lesz gazdasági növekedés.)

Élete végéig dogmatikus öngazolással ragaszkodott ahhoz a struktúrapolitikához, amelyen nevelkedett s amelyet elfogadott magának. "Amióta mi is igyekszünk megfelelni a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődése követelményeinek, és e törvénynek többé-kevésbé megfelelő éves és többéves tervek szerint gazdálkodunk, szó sem tehet arról, hogy az egyes iparágak fejlesztését, vagy a munkaerő elosztását a vállalatok jövedelmezősége szabja meg. Nem a legjövedelmezőbb könnyűipari vállalatokat fejlesztjük elsősorban, hanem a népgazdaság szükségleteinek megfelelően a nehézipart, ezen belül az alapanyag-termelést, a gépgyártást stb." – írta még 1953-ban. (Friss [1953], 32.o.)

Mint közgazdász idővel belátta, hogy hosszabb távon a gazdaság fokozatos piacósítása nélkül, „apró lépések”: piac, piaci eszközök alkalmazása, vállalati önállóság, nyereségérdekeltség, anyagi ösztönzés nélkül, stb., a szocialista gazdaság életképtelen. Ebben a sávban rugalmas volt. Csakhogy ezekből az „apró lépésekből”, az állami szektor piacósításából, egyre

nagyobbak következtek volna és válaszra várt, hogy a szocializmust a gazdasági fejlődésnek mely elért pontján, hogyan és mire kell felváltani.

Az Intézetben a „tudományos” módszerekkel kidolgozott terv-modellek építése előtt az út nyitott volt. Friss elfogadta, hogy a tervezés egyfajta „matematika”, elfogadta, hogy a szocialista tervgazdálkodás irányelveket adjon meg, de soha nem adta fel, hogy a strukturális fejlesztés fő irányait ne a lenini elvek vonalán jelöljék ki.

A „gazdaságpolitika tudományos megalapozásának” elvárása *ab ovo* a tudományos gondolkodás mozgásterét a politika elvárásához, a politikai döntésekhez kötötte. A „perszónálunió” pedig Friss személyében az érintkezési pontokra kötött csomón szorított.

Valójában a marxizmus-leninizmus normatív elméleti keretéből kitekintő-kilépő elméletekre nem volt sem politikai, sem tudományos igény. A gyakorlatban hasznosítható empirikus témák a részproblémák körébe tartoztak, ide értem a tervezést is, a hogyan működik illetve hogyan kell működtetni a gazdaságot az adott politikai-intézményes keretben. Maga a „mechanizmus reform” szóhasználat ezt az elvárást tökéletesen lefedte. Gazdasági szabályozóeszközök kidolgozása, terv és /versus/ piac viszonya, árviták, árcentrum számítások, anyagi ösztönzés, vállalati pénzügyi érdekelttség, stb., témakörben születtek nívós tanulmányok. Tanúságosak lehetnek ma is egy piacorientált gazdaságra való áttérés lépéseinek megértéséhez.

Az „elméleti szárnyalás” beszorult a marxista politikai gazdaságtan modernizálásának elvárásába, a rendszerjavítás lett a "*mainstream*", amelyre Friss életében a zárókövet az új gazdasági mechanizmus tette fel. Akár tekinthető az alap kutatások alkalmazásának, mai elvárásban innovációnak.

Friss a „tudomány embereként, kutatóként terméketlennek bizonyult, nem fűződik hozzá egyetlen jelentős eredeti gondolat sem.” - írta Kornai rendhagyó életrajzában. (Kornai [2005], 210.o.) Hozzáteszem, hogy megkerülhetetlen felelőssége a gazdaságfejlesztés tervezésében.

Láthatóan „láthatatlan” partner volt.

„Helyettesítenem kellett Friss István titkárnőjét – emlékezett vissza Winkler Róza, – az Intézet egykori munkatársa. Korán reggel bementem, körülnéztem az egybenyíló üres szobákban. Leültem és hangosan azt mondtam: édes Istenem, csak nehogy megint lebőgjek. És ahogy ezt kimondtam, a pillanatokkal előbb még üres belső szobából kijött egy apró emberke és azt mondta: hát akkor kezdjük el a munkát. Friss István vagyok. Sóbálvány lett belőlem. Honnan jött elő, mikor ott sem volt. Csak később tudtam meg, hogy egy szekrénynek álcázott ajtaja volt. Sem kívülről, sem pedig belülről nem látszott, hogy az egy ajtó. És amíg én fohászkodtam, ő szó szerint kijött a szekrényből.”

6. MELLÉKLETEK

6.1. MEGEMLÉKEZÉSEK

Október 12-én rövid híradás, 13-án az alábbi nekrológ jelent meg a Népszabadságban. (A fényképet és a gyászkeretet nem tudtam reprodukálni.)

FRISS ISTVÁN

(1903-1978)

Mély megrendüléssel és fájdalommal tudatjuk, hogy október 11-én szívroham következtében elhunyt Friss István elvtárs, pártunk, a magyar és a nemzetközi forradalmi munkásmozgalom régi harcosa, kiemelkedő személyisége, a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának tagja, akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia Elnökségének tagja. Friss István elvtárs temetése október 16-án (hétfőn) 15 órakor lesz a Mező Imre úti temető Munkásmozgalmi Panteonjában. Elhunyt elvtársunk barátai, harcostársai és munkatársai 14.30 órától róhatják le kegyeletüket a ravatalnál.

AZ MSZMP KÖZPONTI BIZOTTSÁGA

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

Néhány hónappal ezelőtt köszöntöttük 75. születésnapján, egy hete sincs, hogy felszólalt a párt közgazdasági munkaközösségének ülésén — gondolatébresztően, világosan, kertelés nélkül, mint mindig. Senki sem hitte, hogy ez utolsó nyilvános szereplése volt. „Tizenöt éves koromban már szívvel-lélekkel a forradalom pártján voltam, forradalmárok társaságát kerestem ... 1918 végén beléptem a nem sokkal korábban alakult Kommunisták Magyarországi Pártjába” — mondotta egy interjúban politikai eszmélődésének, irányválasztásának kezdeteiről. S hogy mit jelentett számára ez a választás, arról egy más alkalommal így vallott: „Amióta az eszemet tudom, a marxizmus, a forradalmiság, a szocializmus számomra mindenekelőtt azt jelenti: megváltoztatni a világot.”

Friss István élete utolsó pillanatáig tevékenyen részt vett e „világmegváltoztatásban”, ez adta élete értelmét. Életpályájának évszázadunk három negyed részét átfogó íve, a gyerekembert is megrázó első világháború eseményeitől két forradalmon, majd a Horthy-fasizmus sötét negyedszázadán át a felszabadulásig s azon túl a fejlett szocialista társadalmat építő Magyarország jelenkoráig vezet. S Friss István mind végig maga fogalmazta életelvéhez híven kivette részét e hosszú, emberi helytállást követelő időszak társadalmi küzdelmeiből.

Még gimnazistaként ismerkedik meg Marx és Engels tanításaival, vesz részt a lánchídi tüntetésen, ahol csendőrsortúz fogadja a háború, a nélkülözés ellen tiltakozó, Károlyi Mihály miniszterelnöki kinevezését követelő tömeget. A Tanácsköztársaság idején a diák- mozgalom tevékeny részvevője. A húszas évek elején Berlinben, majd Londonban végez közgazdasági tanulmányokat, előbb a német, majd az angol kommunista párt tagjaként kapcsolódik be

újra a forradalmi mozgalomba. S e kapcsolat 1925-ös hazatérte óta egy pillanatra sem szűnt meg.

Többször is letartóztatták, éveket töltött Horthy börtöneiben, állt rendőri felügyelet alatt, szerkesztett illegális és féllegális folyóiratokat. A harmincas évek közepén Prágában tagja volt a párt három tagú ideiglenes felső vezetésének. A második világháború éveiben Moszkvában a Kossuth rádió szerkesztőjeként lelkesített a fasizmus elleni harcra, mozgósított a független, szabad Magyarország megteremtéséért. A felszabadulás után különböző fontos posztokon a párt gazdaság- politikája kidolgozásának, végrehajtásának részese, szervezője volt. Az MKP, az MDP, majd az MSZMP államgazdasági, illetve gazdaságpolitikai osztályának vezetőjeként kiemelkedő szerepe volt a stabilizáció, az államosítások, a szocialista terv gazdaság élőkészítésében, megvalósításában, majd az ellenforradalom után a gazdaságpolitika voluntarista hibáinak felszámolásában, a gazdasági konszolidáció megindításában, a mezőgazdaság szocialista átszervezésében. A hatvanas években a gazdasági irányítás reformjánál kidolgozását vezető kollektíva tagjaként vállalt részt a szocialista tervgazdaság új módszereinek kimunkálásában.

Nem csak gazdaságpolitikus, hanem egyben a marxista közgazdaságtudomány nemzetközileg is elismert tudósa volt. Magas fokú tudományos tevékenységének megfelelően 1953 óta tagja volt a Magyar Tudományos Akadémiának. 1955–1956-ban vezetője és haláláig tagja a párt elméleti folyóirata a Társadalmi Szemle szerkesztő bizottságának. Az ellenforradalom után rövid ideig a Népszabadság főszerkesztője volt. A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete az ő irányítása idején a marxista közgazdaságtudomány jelentős fórumává vált. Tudományos hitvallását három esztendővel ezelőtt így fogalmazta meg: „Legfontosabb követelménynek tartom a valóság feltétlen tiszteletben tartását, az igazság szorgalmas, szenvedélyes, minden előítélettől és minden tekintélytisztelettől mentes kutatását, feltárását.” Ez a szellem hatotta át saját tudományos tevékenységét, s ebben a szellemben nevelte a fiatal kutatókat.

Érdeklődésének előterében az utóbbi években a gazdaságpolitika tudományos megalapozásának kérdései állottak. Elméleti felkészültsége, a gyakorlati gazdaságpolitikában szerzett sok évtizedes tapasztalatával párosulva, különösen alkalmassá tette őt arra, hogy megvilágítsa a gazdaságpolitika és a tudomány kapcsolatait, kutatva a szocializmus gazdasági törvényei érvényesülésének mechanizmusát, a gazdaság és az ideológia viszonyát, a tervezés tudományos alapjai megszilárdításának módját. Mindig precízen, tisztán kifejtett gondolatait, vitázva érvelő hangvétele miatt nem csak a szakemberek szűkebb körében becsülték őt, de a közgazdaság iránt érdeklődők, a politikai munkások is nagy figyelemmel követték fejtegetéseit.

Friss István elvtársat sokan ismerték, tisztelték tudásáért, szerették emberségéért, közvetlenségéért, megható szerénységéért. Munkásságát államunk Állami Díjjal, magas kitüntetésekkel, legutóbb a Magyar Népköztársaság babérkoszorúval ékesített Zászlórendjével ismerte el. Életműve beépült a szocialista Magyarország épületébe, emlékét őrizni fogja a párt, az ország, amelynek odaadó, elvhű kommunista harcosa, jelenének, jövőjének nagy tudású alakítója volt.

Nyers Rezső a Közgazdasági Szemle decemberi számában búcsúzott. „Ki is volt igazában Friss István? Tudós, vagy politikus? „Hagyományőrző, vagy újító szellemi alkat? Radikális cselekvésre vagy óvatos mérlegelésre hajló politikus? Hosszú közéleti pályafutása során 1922-től 56 éven keresztül a korszakváltásokkal együtt változtak felismerései és törekvései, de vajon ki-ki melyik korszakból őrzi magában a meghatározó jegyeket Friss Istvánról? Tudjuk, hogy közéleti emberek megítélésében – a távlatot nélkülöző „közelnézetben” – szinte sohasem jöhet létre tökéletesen azonos vélemény, bizonyos különbségek elkerülhetetlenek a más-más felfogásban ábrázolt politikusi és tudósi arcképekben. A leglényegesebb kérdésekben a részleteket illető sokféleség mellett is egységes lehet a Friss Istvánról alkotott képünk: a társadalmi haladásért következetesen harcoló kommunista, a tudományos igazságot elfogulatlanul kutató tudós és a személyes magatartásában puritán ember életpályája volt az övé.” (Nyers [1978]: *Búcsú Friss Istvántól*. Közgazdasági Szemle, 12. sz. 1409. o.)

1984-ben Budapest 11. kerületében Friss Istvánról utcát neveztek el, ma Késmárki utca és Vácon 1987-1990-ig egy közgazdasági szakközépiskola viselte nevét, ma I. Géza Király Közgazdasági Szakközépiskola.

6. 2. HANGULATJELENTÉS

Középiszkolai osztálytalálkozónk volt, és a volt osztályfőnökünk megkérdezte, nincs-e valaki, aki munkahelyet keres. Én éppen kerestem, írja Winkler Róza. És Ili néni azt mondta: na, te éppen jó leszel Robinak. Merthogy kutatási segéderőt keres az osztályára. Jól ki fogtok jönni egymással. Egy zsidó és egy sváb. És nevetett. Énbennem felmerült, hogy középiszkolai tanárként, hogyan tudja ezt így előadni.

Aztán adott egy telefonszámot és én bejelentkeztem a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetébe. Behívtak a személyzeti osztályra, amolyan beszélgetés-félére. A szívem a torkomban dobogott. Amikor kinyitottam az épület ajtaját és megláttam a portától a liftig vezető piros futószőnyeget, legszívesebben hátraarcot csináltam volna. Te jó

ég - gondoltam -, itt már az előtérben is piros szőnyeg van. Mit keresek én itt. Aztán felmentem, bemutatkoztam és már ott is találtam magam egy szintén piros kárpitozású fotel sarkában. Olyan nem oda valónak éreztem magam, hogy az idétlenségem minden képzeletet felülmúlt. Kivert a verejték és legszívesebben kirohantam volna. Amikor újra az utcán voltam, azt gondoltam, hogy soha többé ide be nem teszem a

lábam.

Egy hét múlva a Közgazdaságtudományi Intézet Életszínvonal és Fogyasztás Osztályának kutatási segédereje lettem. Átmenetinek gondoltam a dolgot, hiszen annyira más világba csöppentem. Nem az én világom volt. Nagyon egyszerű emberek közül bekerültem a kutatók, akadémikusok, az un. értelmiségiek világába. Nekem ez akkor olyan lehetetlennek látszott. Egyfolytában azt kérdeztem magamtól, mit keresek én itt?! Aztán néhány hét múlva azt vettem észre, hogy nyertem egy új, nagy családot. Hoch Róbert, az osztály vezetője, majd később az Intézet igazgató helyettese olyan volt, hogy mellette nem lehetett szomorúnak lenni. Egy külön szobát kaptam, és ez már önmagában is olyan hihetetlen volt. A csepeli iroda helyett, ahol tízen voltunk egy szobában, most egyedül lehettem és úgy rendezhettem be ahogyan azt én akartam. Ebben a szobában minden nap ebéd után – ahová mindannyian együtt mentünk - összejött az egész osztály kávézni.

És mindent ott nálam beszéltek meg. A munkát, a magánéletet, mindent. És egy percig nem volt kétséges, hogy közéjük tartozom. Annyira szerettem ott lenni, hogy életemben először fel tudtam oldani azt az örökös kishitúségemet. Szerettek bejönni hozzám a kutatók „csak úgy” beszélgetni. És érdekelte őket a véleményem. (Az én véleményem. Milyen nagy dolognak tartottam ezt akkor.) És nem tudtam nem érezni, hogy szeretnek. Évekkel később elmeséltem Robinak, (ahogyan mindenki szólította), azt az osztályfőnöki mondatot. „Egy zsidó és egy sváb” és ezen Robi úgy nevetett, hogy amikor bejöttek a többiek, percekig nem tudtuk abbahagyni. Aztán persze Robi elmesélte nekik is és mindenki jót nevetett a történeten. Sokat nevtünk akkoriban. És tudtam nevetni, pedig akkortájt nagyon-nagyon fájt a lelkem. De Hoch Róbert osztályán nem lehetett szomorúnak lenni. Neki mindig mindenre volt egy vicce és ezzel sok problémát tudott feloldani. Ő segített át a nevetésével az első munkahelyi „kudarcaimon” is.

Talán a kíváncsiság vezérelte Nyers Rezsőt, az Intézet akkori igazgatóját amikor egyszer engem hívatott, hogy helyettesítsem a titkárnőjét. Úgy izgultam, annyira nem akartam, de nem lehetett nemet mondani. Ott ültem a hatalmas titkárnői irodában és Nyers „elvtárs” kijött a szobából és gondolom valahogyan beszélgetni akart velem. Rosszul indított. Ránézett az órájára és azt mondta: kérem hívja fel a pontos időt. Mire én: azt hogy kell? Rám nézett, szinte láttam a gondolatait, aztán: „tárcsázza a 08-at”. Hát így debütáltam. Aztán, mikor

vége vége lett a napnak, kétségbeesetten elmeséltem Robinak, és ő a hasát fogta a nevetéstől. És ettől már nem is volt jelentősége az egésznek. Aztán nem sokkal később még egyszer „hoztam a formám”. És a főnökömnek megint potyogtak a könnyei a nevetéstől. **(Winkler Róza írása.)**

A „Jácintban”

A „Jácint” kávézó-társaság nyitott volt, mi Ilonka és én hónapokig csak hallgattuk a nagy „dumákat”, meg sem szólaltunk. A Budaörsi útra költözve Rozika szobájában gyűltünk össze, és bárki csatlakozhatott. (Cs.K.) Kovács Ilonka fotói.

7. IRODALOMJEGYZÉK

(HIVATKOZOTT ÉS FELHASZNÁLT IRODALOM)

A Bizottság ajánlása (2005. március 11.) a Kutatók Európai Chartájáról és a kutatók felvételi eljárásának magatartási kódexéről. www.nytud.hu Utolsó megtekintés 2018. október 21.

A Petőfi Kör az emlékekben Válogatás az Oral History Archívum gyűjteményéből. [2011] Összeállította és szerkesztette: Kőrösi Zsuzsanna és Somlai Katalin www.rev.hu Utolsó olvasata 2018. október.

1947. évi XVII. törvény a hároméves gazdasági tervről. Internet. 1000ev. hu

A forint 70 éve MNB kiadvány. Út a hiperinflációtól a stabilitásig [2016]. www.mnb.hu

A gazdasági mechanizmus reformja. [1966]: A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága 1966. május 25-27-i ülésének anyaga. Kiadja a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Osztálya,

A Közgazdaságtudományi Intézet kutatási témái 1955-1957. években. Évkönyv [1957]

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének kibővített ülése [1953], Szabad Nép június 30.

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozata értelmiségi politikánk néhány kérdéséről. [1956] Társadalmi Szemle 8. sz..

Amikor az MSZMP elhatárolódott önmagától. 2009. május 26. www.mult-kor.hu

„A népgazdasági tervezés jelenlegi rendjének kritikai elemzése.” (Összeállította a Gazdasági Mechanizmus Bizottság Munkacsoportja. Lezárva: Budapest, 1965. április hó.)

Ajtai Miklós elvtárs beszéde. A harmadik ötéves terv az országgyűlés előtt. [1966] Népszabadság, június 24.

A közgazdaságtudományi Intézet munkájának megindulásához. [1955] Közgazdasági Szemle, 1. sz. Szemle rovat. 88. o.)

A Közgazdaságtudományi Intézet egy éve [1956]. Közgazdasági Szemle, 4. sz.

A Központi Vezetőség 1955. novemberi határozata és a közgazdászok feladatai. Közgazdasági Szemle [1955] 12. sz.

A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1949 - 1956. [1998] Napvilág Kiadó

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének Határozata a Párt Politikai Irányvonalában és gyakorlati munkájában elkövetett hibákról és ezek kijavításával kapcsolatos feladatokról. [1953]. június 28. In: Nehéz esztendőkről krónikája 1949-1953. Dokumentumok [1986]: szerkesztette és a bevezetőt írta Balogh Sándor. Gondolat.

A Magyar Kommunista Párt javaslatai az ország pénzügyi és gazdasági helyzetének rendezésére. [1946]. Budapest, Szikra.

A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. V. kötet. [1998]. Napvilág Kiadó.

A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének Évkönyve I. 1957, II. 1958 – 1959, III. 1960-1961, IV. 1962-1964. Budapest., KJK

A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Ipari kara által rendezett anket anyagából. Gyorsírói jegyzetek alapján összeállította Héja László. In: Péter György: A gazdaságosság és a jövedelmezőség jelentősége a tervegazdálkodásban. 1956. Budapest, KJK.

A „NEP” alkalmazásának kérdéseiről indított vitához. A Szerkesztőbizottság, [1954], Társadalmi Szemle 7. sz.

A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján I. Két közgazdasági vita. [1989]: Szerkesztette, a dokumentumokat összeállította és a jegyzeteket írta: Hegedűs B. András, Rainer M. János. Kelenföld Kiadó-ELTE.

A Petőfi Kör az emlékekben. Országos Széchenyi Könyvtár 1956-os Intézet és Oral History Archívum www.rev.hu Utolsó megtekintés 2017. március 7.

A politikai gazdaságtan egyes kérdései Sztálin elvtárs „A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban” című művének megvilágításában Az MDP Központi Előadói Irodájának politikai gazdaságtani munkaközösségében lefolyt vita alapján összeállította Kiss Tibor és Sömjén Endre. [1953]: Magyar-Szovjet Közgazdasági Szemle 2. sz. 3-4.sz

A Snagovi foglyok Nagy Imre és társai Romániában. Iratok. [2006]. Összeállította, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta Baráth Magdolna és Sipos Levente. Napvilág Kiadó, Magyar Országos Levéltár.

A szerkesztőség nyilatkozata [1961], Társadalmi Szemle 12. sz.

Az Elnökség beszámolója az 1967. évi közgyűlésen. Előadó Erdey-Grúz Tibor főtitkár. [1967] Magyar Tudomány. 6. sz.

Az MTA Közgazdaságtudományi Intézet KISZ szervezetének munkaközössége [1971]: *A munkaerő-vándorlás indítékai és hatásai az új mechanizmusban. (A fiatalok munkaerő-vándorlásának sajátosságai.)* Közgazdasági Szemle, 7-8. sz.

Az MSZMP KB Kultúrpolitikai Munkaközösségének kiadott *Állásfoglalása néhány társadalomkutató antimarxista nézetéről.* [1973], Magyar Filozófiai Szemle, 1-2. sz.

Az MSZMP KB központi vezető szervei üléseinek napirendi jegyzékei 1971-1980. III. kötet. Összeállította Németh Jánosné (1999). Magyar Országos Levéltár, Budapest. Mnl.gov.hu

Az MSZMP *Központi Bizottságának tudománypolitikai irányelvei.* [1969], *Társadalmi Szemle*, 7-8. sz.

Az 1929. - 1933. évi világgazdasági válság hatása Magyarországon. [1955]. Szerkesztette: Incze Miklós. Írták : Incze Miklós, Karsai Elek, Kubitsch Imre, Petőcz Pál, Sipos Aladár. Akadémiai Kiadó.

Az 1929-1933. évi világgazdasági válság hatása Magyarországon. [1955]. MTA Történettudományi Intézete

Andorka Rudolf [1983]: *Tanulmányok Varga István emlékezetére.* Valóság, 6.

Augusztinovics Mária [1966]: Opponensi vélemény Kornai János: „*A gazdaság működésének szimulációs modelljei*” című tanulmányáról. MTA KRTK KTI T 1/168.

Ausch Sándor [1956a]: *Az 1945-1946 évi infláció és stabilizáció.* Kézirat.T1/4. MTA KTI.

Ausch Sándor [1956b]: *Az 1946. évi stabilizáció.* Közgazdasági Szemle. 7-8 sz.

Ausch Sándor [1958]: *Az 1945-1946. évi infláció és stabilizáció.* Kossuth.

Ausch Sándor-Madarasi [1955]: *Kísérlet a nemzeti jövedelem újraelosztásának ábrázolására a pénzügyi mérlegek alapján.* Évkönyv II [1958-1959]

Ausch Sándor [1959]: *Elvek és tények Jugoszláviában.* Társadalmi Szemle, 8-9. sz.

Balássy Sándor: [1954]: *Javítsuk meg tervezési módszereinket.* Többtermelés, 11. sz.

Barabási Albert-László [2018]: *A képlet.* Libri

Baráth Magdolna [2001]: *Az árnyékember.* Baráth Magdolna történész az ismeretlen Gerő Ernőről. Magyar Nemzet április 21.

Baráth Magdolna [2007]: *A gazdasági Bizottság 1956-1957-ben.* Levéltári Közlemények, 78.

Barla Szabó Ödön [1981]: *Gazdaságpolitika és gazdasági fejlődés az MDP KV 1953. júniusi ülése után.* Párttörténeti Közlemények, 2. sz.

Baráth Magdolna [2014]: *A Kreml árnyékában.* Gondolat.

Bauer Tamás [1981]: *Terülgazdaság, beruházás, ciklusok.* KJK.

Bauer Tamás [1982]: *A második gazdasági reform és a tulajdonviszonyok. Szempontok az új gazdasági mechanizmus továbbfejlesztéséhez.* Mozgó Világ, november.

Bauer Tamás [1984]: *A reformpolitika a gazdaságpolitika komplexitásában.* In: *Friss István emlékezete.*

- Bekker [1999]: Arcél. „Jövők biztosan múltunk elemeiből alakul” Beszélgetés Bródy Andrással. *Közgazdasági Szemle* 10.
- Bencsik Péter [2009]: *Az MDP értelmiségi határozata és az 1956. őszi „funkcionárius-vita”*. Aetas. 24. évf. 2. sz.
- Benke Valéria [1966]: *Kádár János és Nyers Rezső elvtárs felszólalása a gazdaságirányítás reformját előkészítő bizottság záróértekezletén*. Társadalmi Szemle 7-8- sz.
- Berend T. Iván [1956]: *A népgazdaság fejlesztésével a népjólét emeléséért*. Szikra
- Berend T. Iván [1959]: *Ausch Sándor: Az 1945 –1946. évi. infláció és stabilizáció*. Magyar Tudomány, 3. sz.)
- Berend T. Iván [1964]: *Gazdaságpolitika az első öt éves terv megindításakor 1948-1950*. KJK
- Berend T. Iván [1966]: *Friss István vitacikkéhez* *Közgazdasági Szemle* 3. sz.
- Berend T. Iván [1975]: *Opponensi jelentés az 1957-1960 közötti periódus gazdaságpolitikai elemzése tárgyában készült munkáról*. Budapest, 1975 június 16. MTA KTI, T1/273.
- Berend T. Iván [1983]: *Gazdasági útkeresés, 1956-1965*. Magvető
- Berend T. Iván [1997]: *A történelem – ahogyan megéltem*. Kulturtrade
- Bíró Eugénia [1994]: *Száműzetésben*. Littória
- Bokor-Gadó-Kürthy-Meitner-Sárosiné-Wilcsek [1957]: *Javaslat az ipar gazdasági irányításának új rendszerére*. *Közgazdasági Szemle*, 4. sz. Részletek In: Szamuely [1986].
- Böröczfy Ferenc [1983]: *Vélemények, viták A magyar gazdaságirányításról I.-II. kötet*. Kossuth
- Bródy András [1955a]: *A minőség javításának és az önköltség csökkentésének néhány problémája (A Rákosi Mátyás Művek csőgyárának tapasztalatai alapján)*. *Közgazdasági Szemle*, 3.-4. sz.
- Bródy András [1955b]: *A minőségjavítás néhány üzemgazdasági kérdése a kohászatban. (A Rákosi Mátyás Művek csőgyárának tapasztalatai alapján)*. *Közgazdasági Szemle*, 9. sz.)
- Bródy András [1956a]: *Az ipari termelés egyenletességének /ütemességének/ vizsgálata*. Sokszorosítva. MTA KTI.
- Bródy [1956b]: *A hó végi hajrá és gazdasági mechanizmusunk*. *Közgazdasági Szemle*, 10. sz. Másodközlés [2014], *Közgazdasági Szemle* 10. sz.)
- Bródy András és Rényi Alfréd [1956]: *Az árrendezés problémájáról*. Az MTA Matematikai Kutató Intézetének Közleményei. 1. kötet. 3.sz.
- Bródy András [1957a]: *Az ipar ágazati termékmérlegei. /Az input-output rendszer/ Időközi beszámoló*. Kéziratképpen. MTA KTI
- Bródy András [1957b]: *„Input-output”Módszer a nemzetgazdasági folyamatok elemzésére*. *Közgazdasági Szemle* 2. sz.
- Bródy András [1960]: *Az ágazati kapcsolatok mérlege. /a felhasznált absztrakciók, azok korlátai, és a számítások pontossága*. Sokszorosítva. MTA KTI T 1/66.

- Bródy András [1961a]: *A beruházások távlati tervezésének egy fontos mutatójáról.* Sokszorosítva. MTA KTI
- Bródy András [1961b]: *A profitráta süllyedő tendenciájának törvénye.* Joseph M. Gillman. *A csökkenő profitráta.* 189. l. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1960.* *Közgazdasági Szemle*, 5. sz.
- Bródy András [1964]: *Az ágazati kapcsolatok modellje. A felhasznált absztrakciók, azok korlátai, és a számítások pontossága.* Akadémiai Kiadó.
- Bródy-Rácz [1966]: *A termelés tőkeigényessége a kapitalizmusban (Bródy), Az állóalapok és a termelés összefüggése a magyar iparban (Rácz).* Akadémiai Kiadó.
- Bródy András [1967]: *Gazdasági növekedésünk üteme 1924-től 1965-ig (Kísérlet néhány idősor összeállítására és elemzésére).* *Közgazdasági Szemle*, 4. sz.
- Bródy András [1969]: *Érték és újratermelés. Kísérlet a marxi értékelmélet és újratermelési elmélet matematikai modelljének megfogalmazására.* KJK. Angolul: *Proportion, Prices and Planning. A Mathematical Restatement of the Labor Theory of Value* [1970, 1972] North-Holland Publ. Co.
- Bródy András [1980]: *Ciklus és szabályozás: Kísérlet a klasszikus piac- és cikluselmélet matematikai modelljének megfogalmazására.* KJK.
- Bródy András [1983, 1984]: *Lassuló idő. A gazdasági bajok magyarázatához.* KJK.
- Bródy András [1992]: *Gazdaságunk az ezredfordulón. Előrejelzés az 1992-2004 évre.* *Közgazdasági Szemle*, 10. sz.
- Bródy András [2004]: *Near Equilibrium- Az egyensúly közelében.* Aula.
- Csaba László, Szamuely László [1998]: *Rendszerváltozás a közgazdaságtanban, közgazdaságtan a rendszerváltozásban.* *Közgazdasági Szemle Alapítvány.*
- Csató Katalin [2002]. *Közgazdaságtudomány az ötvenes évek első felében.* In: *Mérlegen a XX. századi magyar történelem-értelmezések és értékelések.* 1956-os Intézet-Debreceni Egyetem Történelmi Intézet Új-és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszéke.
- Csató Katalin [2004]: *Közgazdasági Szemle. Új folyam. Indulás és újraindulások.* *Közgazdasági Szemle*, 10. sz.
- Csapó László [1962]: *Az állami monopolkapitalizmus.* Kossuth.
- Csapó László [1965]: *„Hosszú távú növekedéstervezés nyitott gazdaságban.”* *Közgazdasági Szemle*, 11. sz. Angolul *„Central Planning in a Guided Market Model”*[1966], *Acta Oeconomica*,.
- Csapó László [1967a]: *A népgazdasági tervezés és a központi irányítás néhány problémája szabályozott piaci modell esetén.* Kizárólag személyes használatra. 16. számú pl. Budapest, 1967. február. T 70/8 MTA KTI könyvtára.
- Csapó László [1967b]: *A népgazdasági tervezés és a központi irányítás szabályozott piaci modellben.* *Közgazdasági Szemle*, 9.sz.

- Csapó László [1967c]. „*Tervgazdálkodás és központi irányítás az új gazdasági mechanizmusban.*” Kossuth.
- Csapó László [2002]: *Adalékok a magyar gazdasági reform valóságos történetéhez. Historia est magistra vitae.* Gépelt kézirat.
- Csáki Csaba [2011]: *Fejlődés-gazdaságtan újraértelmezve.* Könyvismertetés. Közgazdasági Szemle. 9. sz.
- Cseh Géza: *A Kádár- kormány szolnoki tartózkodásáról.* Versey Ferenc Elektronikus Könyvtár.
- Csikós Nagy Bélára emlékezünk [2017]. Magyar Közgazdasági Társaság.
- D. Szabó József [1963]: *Molnár Ferenc: Gazdasági növekedés és válságok az Egyesült Államokban Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1963, 288 1.* Közgazdasági Szemle, 6. sz.
- Dr. Ausch Sándor [1959]: *Elvek és tények Jugoszláviában.* Társadalmi Szemle, 8-9. sz..
- Dr. Csapó László [1966]: *Gazdaságpolitika, mechanizmus, tervgazdálkodás és kölcsönös összefüggéseik.* Társadalmi Szemle, 2. sz.
- Dr. Ganczer Sándor [1960]: *Megjegyzések Az ágazati kapcsolatok mérlege. A felhasznált absztrakciók és azok korlátai. A számítások pontossága*” c. tanulmányhoz. MTA KTI 1/66.
- Dr. Csikós Nagy Béla [1958]: *Szocialista árelmélet és árpolitika.* Kossuth
- Dr. Csikós Nagy Béla [1965]: *Az árképzés közgazdasági alapjai.* Kossuth. Az MSZMP Közgazdasági Elméleti Munkaközösségének vitái.
- Dr. Lakatos Miklós [2008]: *Beszélgetés Augusztinovics Máriával.* Statisztikai Szemle, 12. sz.
- Dr. Molnár Ferenc - Tóth Barna [1961]: *Kína és India gazdasági fejlődésének összehasonlító vizsgálata.* MTA KTI T1/79
- Dr. Majoros Krisztina [2003]: *A múlt század jeles magyar közgazdásza, Varga István (1897-1962)* MTA MTK Műhelysorozat, június.
- Dr. Radnóti Éva [1974]: *A kúszó infláció elméleti problémái.* KJK.
- Dr. Török Róbert [2018]: *A pragmatikus ember. Dr. Varga István közgazdász élete.* „Valutacsoda Alapítvány”.
- Dr. Vasziliu, Jorgosz [1961]: *Az állam gazdasági beavatkozásának eszközei Angliában.* MTA KTI Közleményei. 13. KJK
- Egy elmaradt vita helyett. Jacques de Bonis France Nouvelle kérdez Aczél György válaszol.* [1975], Kossuth.
- Erdős Péter [1949-1950] : *A politikai közgazdaságtan története.* Jegyzet.
- Erdős Péter [1956a]: *A népgazdaság fejlődéstörvényei és a népgazdasági tervezés közötti összefüggések egyes kérdéseiről.* Sokszorosítva. MTA KTK.
- Erdős Péter [1956b]: *Lenin az I. osztály elsődleges fejlődésének törvényéről.* Közgazdasági Szemle, 4. sz.
- Erdős P. [1956c]: *A tervgazdálkodás néhány elméleti kérdéséről* Közgazdasági Szemle, 6. sz..

Erdős Péter [1966]: *Adalékok a mai tőkés pénz, a konjunktúraingadozások és a gazdasági válságok elméletéhez*. Második javított kiadás [1974]. angolul [1971]: *Contributions to the Theory of Capitalist Money, Business Fluctuations and Crises*. Akadémiai Kiadó.

Erdős Péter [1974]: *Tanulmány sorozat a kapitalizmus politikai gazdaságtanának vitatott kérdéseiről*. MTA KTI T/1/255. Sokszorosítva.

Erdős Péter [1973]: *Hoch Róbert: Fogyasztás és ár*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 261.l. Közgazdasági Szemle, 6. sz.

Erdős Péter [1976]: *Bér, profit, adóztatás. Tanulmányok a kapitalizmus politikai gazdaságtanának vitatott kérdéseiről*. KJK

Erdős Péter – Molnár Ferenc [1982]: *Infláció és válságok a hetvenes évek amerikai gazdaságában. Ár-,profit-és konjunktúraelmélet a tények próbakövén*. KJK

Erdős Tibor [1993]: *Nagy Tamás 1914-1993*. Közgazdasági Szemle, 3. sz.

Erdős Tibor [1954]: *A marxi újratermelési elmélet továbbfejlesztése Lenin munkáiban*. Közgazdasági Szemle, 12. sz.

Erdős Tibor [1974]: *Opponensi vélemény Erdős Péter :”Tanulmány sorozat a kapitalizmus politikai gazdaságtanának vitatott kérdéseiről” . c tanulmányáról*. Budapest, szeptember. MTA KTI T/1/255.

Eszmék-történetek-elméletek. Tanulmányok Madarász Aladár tiszteletére. MA70. [2019]. Szerk. Havran Dániel, Klement Judit, Nagy Dániel Gergely. Erdélyi-Gergely [2019] MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet.

E.Zs. (Esze Zsuzsa) [1956], *Kandidátusi védés vitája*. Közgazdasági Szemle, 11-12.sz. Újraközlés a szerző monogramja nélkül. Böröczfy [

Fall Levente [1967]: *Hoch Róbert és munkaközössége: Az élelmiszerek fogyasztói árképzésének kritikai elemzése* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966. 523. 1. Közgazdasági Szemle, 7-8. sz.

Farkas Zoltán [1986]: *Egyes szám harmadik személyben. Portré interjú Nagy Tamás közgazdász-professzorral. Legendák, hitek, tévhitek*. Mozgó Világ, 11. sz.

Fazekas Károly [2015]: *Roszkedvünk tana. Értelem, érzelem, közgazdaság-tudomány*. Műhelytanulmányok. MT-DP 36.

Fekete János [2002]: *Fekete bárány? Fekete János vall életéről, világnézetéről, világlátásáról Benda Lászlónak*. Print City Kiadó és Nyomda, Sárbogárd.

Feitl István [2008]: *Kiegyezés vagy fegyverszünet? Kádár János 1968-ban az írószövetségben*. [Múltunk], 4. sz.

Félix Péter [2008]: *Nagy Imre ismeretlen élete - 2. - Az igazi forradalmár*. Magyar Narancs. 10.

Fodor András [1991]: *A Kollégium*. Napló, 1947-1950. Magvető.

Fodor András [1995]: *A hetvenes évek II*. Helikon

- Fogarasi Béla [1954]: *Lenin és az átmeneti korszak kérdései*. Társadalmi Szemle, 1. sz.
- Friss István [1951a]. *A szocialista iparosítás elvi kérdései*. Magyar-Szovjet Közgazdasági Szemle, 1. sz.
- Friss István [1951b]: *A jövőt építjük*. Szikra.
- Friss István [1953]: *Sztálin elvtárs „A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban”c. műve a marxista-leninista elmélet kimagasló alkotása*. Társadalmi Szemle, 1. sz.
- Friss István [1955a]: *A Magyar népgazdaság fejlődése a felszabadulás óta. (II. A fordulat évétől pártunk II. kongresszusáig)*. Közgazdasági Szemle, 1. sz.
- Friss [1955b]: *Népgazdaságunk fejlesztési üteméről*. Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti osztályának Közleményei, 3-4. sz.
- Friss István [1955c]: *Népgazdaságunk fejlesztésének üteméről*. Közgazdasági Szemle, 7-8. sz.
- Friss István [1955d]: *Rövid beszámoló a Szovjetunióban tett tanulmányútról*. június 10-től július 7-ig. MTA KTI T/1/2
- Friss István [1955e]: *Parasztságunk útja a népi demokráciában*. Közgazdasági Szemle, 2. sz.
- Friss István [1956a]: *A Központi Vezetőség júliusi határozata alapján*. Szabad Nép szept. 16.
- Friss [1956b]: *A XX. kongresszus és a közgazdaságtudomány*. Közgazdasági Szemle.
- Friss István [1956c]: *A technikai haladás társadalmi-gazdasági következményei*. Közgazdasági Szemle, 11-12. sz.
- Friss István [1957a]: *Előszó*. Évkönyv I. Akadémiai Kiadó.
- Friss [1957b]: *Népgazdaságunk vezetésének néhány gyakorlati és elméleti kérdéséről*. Népszabadság, okt. 2
- Friss István [1957c]: *Gazdaságpolitikai problémáink és az 1957. évi terv*. Közgazdasági Szemle, június.
- Friss [1961a]: *A második ötéves népgazdasági tervről*. Magyar Tudomány 12. sz. Az MTA Elnökségének előadássorozatában, 1961. november 1-én elhangzott előadás alapján.
- Friss [1961b]: *A Magyar Dolgozók Pártjának gazdaságpolitikája*. Az MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei.
- Friss István [1961c]: *Gazdaságpolitikánk néhány kérdéséről*. Közgazdasági Szemle 4. sz. Az országgyűlés 1961. február 23-i tanácskozásán elhangzott beszéd.
- Friss [1965a]: *Varga Jenő 1875-1964*. Közgazdasági Szemle, 11. sz.
- Friss István [1965b]: *A szocializmus politikai gazdaságtana kialakításának útján*. Közgazdasági Szemle, 12. sz.
- Friss István [1966a]: *Berend T. Iván könyvéről*. Közgazdasági Szemle, 1. sz.
- Friss István [1966b]: *Beszámoló a Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának tevékenységéről*. MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának Közleményei, 1-2. sz.
- Friss István előadói beszéde* [1966c], Népszabadság, június 24

- Friss István *felszólalása* [1966d], Népszabadság, január, 28. 4. o.
- Friss [1966e]: *Terv és tudomány*. Magyar Tudomány, 9. sz.
- Friss István [1967a]: *A szocialista gazdaság törvényei és irányítása*. Friss bevezető referátuma az MTA Gazdaság és Jogtudományok Osztálya 1967. évi Akadémia Nagygyűlésén. Írásos szövege In: A Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság-és Jogtudományok Osztályának Közleményei. [1968], Akadémiai Kiadó.
- Friss István [1967b]: *A szocialista gazdaság irányítása és törvényei*. Közgazdasági Szemle, 6. sz., Népszabadság, május 6., Magyar Tudomány, 7-8. sz.
- Friss István [1967c]: *A szocialista gazdaság törvényei és irányítása*. Magyar Tudomány, 7-8. sz.
- Friss István [1968a]: *Szocializmus és árutermelés. Vita. Megjegyzések Ágh Attila a Magyar Filozófiai Szemle 1967/3. számában megjelent cikkéhez* Magyar Filozófia Szemle, 4. sz.
- Friss István [1968b]: *Beszámoló*. a Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság-és Jogtudományok Osztályának Közleményei. II. kötet. Szerkesztő: Friss István, Akadémiai Kiadó.
- Friss István [1968c]: *Közgazdasági kutatások a népgazdasági terv szolgálatában*. Közgazdasági Szemle, 6. sz.
- Friss István [1968d]: *Gazdasági törvények, tervezés, irányítás*. Kossuth.
- Friss [1970a]: *Magasabb színvonalon*. Népszabadság, december 25.
- Friss [1970b]: *A szocialista elosztás, annak tudati tükröződése és fejlődése*. MTA Gazdaság és Jogtudományok Osztályának Közleményei. V. 1-2. sz.
- Friss [1970c]: *Lenin és a közgazdaságtudomány*. MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának közleményei, 4. kötet, 3-4. sz.
- Friss István [1970d]: *Terv és gazdasági reform Magyarországon*. Társadalmi Szemle. 6. sz.
- Friss István [1971a]: *Zárszó*. A Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság-és Jogtudományok Osztályának közleményei. 5. kötet. 1-2. sz.
- Friss István [1971b]: *Kedves Schweitzer elvtárs! május 17.* Opponensi vélemény. Géppel írt másolat. MTA KTI.
- Friss [1972a]: *Műszaki fejlesztés, terv, gazdasági reform*. Társadalmi Szemle, 4.sz.
- Friss [1972b]: *Terv és gazdaságpolitika*. Magyar Tudomány, 10. sz.
- Friss István [1972c]: *Gazdaságpolitikánk tapasztalatai, javaslatok továbbfejlesztésére*. Gazdaság és Jogtudomány, 6. kötet 3-4. szám.
- Friss [1973]: *Javaslat az Intézet profiljára*. MTA KTI T/1 463. Sokszorosítva.
- Friss István (*Interjú*) [1975]: *Valóság*. 4. sz. 281. f. 196. őe. 6.l.
- Friss István [1975]: *Gazdaságpolitikai tanulságok*. Sokszorosítva. MTA KTI

- Friss István [1976]: *Gazdaságpolitikánk tapasztalatai és tanulságai. 1957-1960.* (További szerzők: Barta Judit, Esze Zsuzsa, Gyenis János, Hegedűs Miklós, Rédey Aranka, Ungvárszki Miklósné, Kossuth, KJK)
- Friss István [1977]: *Politika és Tudomány. Előadás a Magyar-Szovjet Társadalomtudományi Vegyesbizottság 1977. szeptember 7-i ülésén. Friss István [1978]. Vezércikk.* Magyar Tudomány, 3. sz.
- Friss István [1978]: *A társadalomtudományok, szerepe és néhány aktuális feladata.* Korreferátum a Szovjet-Magyar Társadalomtudományi Vegyesbizottság 1977. szeptember 6-7-án a budapesti Akadémián tartott ülésén. Politika és Tudomány. Magyar Tudomány, 3. sz.
- Friss István emlékezete* [1984]. Szerkesztette: Mérey Ildikó és Subáné Varga Judit. A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének közleményei. Új sorozat 32. MTA KTI.
- Galambos Futó Sándor [1973]: *Három nehéz esztendő.* Zrínyi Katonai Kiadó.
- Gárdos László: *Vasziliu Jorgosz: Az állam gazdasági beavatkozásának eszközei Angliában* [1962], Közgazdasági Szemle, 6. sz.
- Gazdasági életünk egyes kérdései a közgazdaságtudomány tükrében* [1954]. A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem első tudományos ülésének jegyzőkönyve. Budapest, Tervgazdasági Könyvkiadó.
- Gál Éva [2013]: *Lejáratás és bomlasztás.* Corvina – Nagy Imre Alapítvány.
- Gidai Erzsébet [1983]: *Változások, váltások és válságok a gazdaságban.* Tanulmányok Varga István emlékezetére. Magyar Tudomány, október, 792-795.)
- Germuska Pál [2000]: *A szocialista iparosítás Magyarországon 1947 és 1953 között.* Országos Széchényi Könyvtár 1956-os Intézet és Oral History Arhívum. www.rev.hu
- Germuska Pál [2010]: *Vörös arzenál.* Budapest, 1956-os Intézet, Argumentum.
- Gerő Ernő [1949]: *Ötéves tervünk: a népi demokrácia útja a jómódú, erős, művelt szocialista Magyarország felé.* Gerő Ernő elvtárs beszéde a magyar népgazdaság ötéves tervéről Szabad Nép, április 14.
- Gerő Ernő [1951]: *„Az ötéves terv első évének eredményei és további feladataink a népgazdaság szocialista építése terén.* Szabad Nép, március 1.
- Gerő Ernő [1952]: *A vas az acél, a gépek országáért.* Budapest, Szikra.
- Gerő Ernő [1956a]: *Pártegyeséggel a szocialista demokráciáért.* Szabad Nép, július 19.
- Gerő Ernő [1956b]: *Irányelvek a magyar népgazdaság fejlődésének második ötéves tervéhez 1956-60.* (Tervezet). Szabad Nép, április 27.
- Gerő Tamásné [1958]: *Felhalmozás és pénzfelhalmozás.* KJK.
- Gergely István, Schmidt Ádám, Gadó Ottó, Kardos Géza [1956]: *A hitel- és kölcsönözhető fokozott felhasználásának szerepe a vállalati gazdálkodás irányításában.* Sokszorosítva. MTA KTI.

- Gillman, Joseph, M. [1960]: *A csökkenő profitráta. A marxi törvény érvényesülése a XX. századi kapitalizmusban.* Rácz Jenő fordításában, Göncöl György előszavával. KJK
- Gillman, Joseph M. [1967]: *Prosperitás ... válságban.* KJK
- Göncöl György [1955]: *A külkereskedelem marxi elméletéhez. Ricardo és Marx kiinduló pontjának történelmi különbözősége.* Közgazdasági Szemle, 11. sz.
- Göncöl György [1957]: *Gazdaság és politika Lenin imperializmus-elméletében.* Akadémiai Értesítő - Magyar Tudomány, 11-12. sz. Közgazdasági Szemle [1958], 1. sz.)
- Göncöl György [1957]: *Makroökönómia és értékelmélet,* Évkönyv.
- Göncöl György [1958]: *Piacprobléma és növekedés.* Évkönyv.
- Göncöl György [1959]: *Megjegyzések a nemzetközi munkamegosztás egyes elvi kérdéseire.* Közgazdasági Szemle, 8-9. sz.
- Hargita Árpádné dr. Miklós Ágnes [2003]: *Értékelő visszaemlékezés egy - a Közgazdaságtudományi Intézetben a hatvanas években folytatott, makrogazdasági és nemzetközi összefüggéseket elemző – kutató-munkára, amely úttörő módszerei és eredményei ellenére elfelejtésre került.* Kézirat
- Hargita Árpádné [2012]: *Vissza Európába – röögös úton.* Gondolat.
- Háy Gyula [1956]: *„Miért nem szeretem Kucserát?”* pamflet. Irodalmi Újság, október 6.
- Háy László [1963]: *Közgazdaságtudományunk helyzete és feladatai.* Közgazdasági Szemle, 2. sz.
- Hegedűs András [1960]: *A munkásbérezés rendszere iparunkban.* KJK.
- Hegedűs András [1988]: *A történelem és a hatalom ígázatában.* Kossuth.
- Hegedűs András [1989]: *élet egy eszme árnyékában.* Ősforrás. E kötet anyagából sugárzott részleteket a Szabad Európa Rádió. Szerk. Albert Tibor. Bethlen Gábor Könyvkiadó.
- Hegedűs B. András [1994]: *Péter György pályafutása.* In: *Péter György, 1903–1969: Egy reformközgazdász emlékére. Tudományos ülésszak 1992. április 24-én.* Szerk.: Árvay János és Hegedűs B. András. Cserépfalvi és T-Twins.
- Hegedűs B. András [1999]: *„Nagyon jó egyetemre jártam, a magyar forradalom egyetemére” Georgiosz Vasziliu elmondja életét Hegedűs B. Andrásnak.* 1956-os intézet. Életutak Oral History Archivum
- Hegedűs B. András [2011]: *Interjú „Gazdasági vezetés- műszaki fejlesztés-kert Magyarországra?)*
- Hevesi Gyula [1955]: *A termelés gazdaságosságának feltételeiről.* Közgazdasági Szemle, 2.sz.
- Hilferding, Rudolf [1959]: *A fináncstőke.* Ford. Nagy Tamás, Erdős Péter. Szerk. Milutinovits László. KJK
- Hetényi István [1955]: *A nemzeti jövedelem tervezésének egyes kérdései.* Közgazdasági Szemle, 2. sz

Hoch Róbert [1953]: *Szabad Nép Szerkesztőségének*. Budapest, november 13. gépelt másolat.
Hoch Róbert iratai.

Hoch Róbert [1953] *Áruforgalom és termékcseré*. Szovjet-Magyar Közgazdasági Szemle, 11. sz.

Hoch Róbert [1959]: *Az államelméletben megnyilvánuló jugoszláv revizionista nézetekről*. Közgazdasági Szemle, 2. sz.

Hoch Róbert [1956]: *A fogyasztás és a forgalom főarányait meghatározó tényezőkről*. MTA KTI. Sokszorosítva. Hoch iratai. (Hoch Róbert hagyatéka az MTA KTI könyvtárában lesz elérhető.)

Hoch Róbert [1956]: *A szükségletek rugalmasságáról. A fogyasztás és a forgalom főirányait meghatározó tényezőkről*. MTA KTI. Sokszorosítva. Hoch iratai. 21. példány. Szigorúan titkos. Később feloldva.

Hoch [1956]: *Lektorai vélemény Varga István: "A fogyasztói javak iránti kereslet elaszticitása" című cikkéről*. augusztus. Hoch iratai.

Hoch Róbert [1957]: *A fogyasztói árképzés fő elvei*. Közgazdasági Szemle, 1. sz.

Hoch Róbert-Radnóti Éva-Grolmusz Vince [1959]: *A bútorkereslet várható alakulása a második öt éves terv időszakában*. MTA KTI közleményei. 6. sz.

Hoch Róbert [1961]: *A kereslet szerkezete és a jövedelem alakulása*. Sokszorosítva. MTA KTI.

Hoch Róbert (a munkaközösség vezetője), Balogh Bálint, Borbényi Ervin, Fazekas Bálint, Őri János, Szabadi Gyuláné [1966]: *Az élelmiszerek fogyasztói árképzésének kritikai elemzése*. KJK

Hoch [1978]: *Az Intézet kutatási légkörével kapcsolatosan felmerült problémákról. Beszámoló az 1978. X. 30- Kutatói értekezleten*. Schmidt Ádám iratai. Gépelt példány. MTA KRTK KTI.

Hoch Róbert [1972]: *Fogyasztás és Ár*. KJK. Angolul *Consumption and Price with Special Regard to the Theories and Practice in the Socialist Countries* [1979] Translated by György Hajdu. Translation revised by András Bródy. Sijthoff and Noordhoff, Alphen Aan Den Rijn, Akadémiai Kiadó, Budapest.

Hoch Róbert- Kovács Ilona – Ördög Miklós [1982]: *Fogyasztás és jövedelem*. KJK.

Hoch [1990]: *Emléksorok Erdős Péterről*. Közgazdasági Szemle, 10. sz.

Hungaricus [1988]: Cikksorozat a magyar nemzeti-demokratikus forradalom néhány tanulságáról. E kötet a szerző tudta és hozzájárulása nélkül jelent meg. Budapest, D.M.

Huszár Tibor [1995]: *A hatalom rejtett dimenziói Magyar Tudományos Tanács 1948-1949*. Akadémiai Kiadó

Huszár Tibor [2006]: *Az „irgalmas” és ütemezett autodafé*. Mozgó Világ, május. www.eoa.oszk.hu Utolsó megtekintés 2018. október. 05.

Jánossy Ferenc [1966]: *A gazdasági fejlődés trendvonalai és a helyreállítási periódusok*. KJK.

Jávorka Edit-Schmidt Ádám-Wilcsek Jenő [1956]: *Az ipari termelői árak egyes kérdései*. Összeállították: Jávorka Edit (I. és II. fejezet 1./pont/, Schmidt Ádám /II. fejezet/, Wilcsek Jenő /III. fejezet/. Kizárólag hivatalos használatra. MTA KTI. T1/9 A Tudományos Tanács 1956. július hó 11-én tartott üléséről felvett jegyzőkönyv. MTA KTI T1/9

Jegyzőkönyv, amely készült Budapesten, 1982. I. 4-én az MTA Közgazdaságtudományi Intézete (Budapest XI., Budaörsi út 45. VIII. em.) 801. tanácstermében Tardos Márton: Tardos Márton: „Néhány gondolat 'A gazdaságirányítás fejlesztésének irányelvei' c. tanulmány kidolgozásához” c. vitájáról. Tardos az 1968-as elveken túlmutató, új reformjavaslatról beszélt, ez „szelídül le” Bauer Tamásnál „második reform” elnevezéssel. A koncepció viszonylag nagyobb nyilvánosságot tanulmányában és a kapcsolódó vitában kapott.

Jegyzőkönyv a Magyar Írók Szövetsége 1968. június 6-i kibővített választmányi üléséről. Közreadta Feitl István: Kiegészítés vagy fegyverszünet? Kádár János 1968-ban az írószövetségben. [1968], Múltunk, 4. sz.

Jelentés a Mechanizmus Bizottságnak a jugoszláv öngazgatási rendszer működéséről. [1965]. Szigorúan Titkos. Készült 10 példányban.

Keynes, J.M. [1965]: *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*. Fordította Erdős Péter. A fordítást az eredetivel egybevetette: Rácz Jenő. Szerkesztette: Andorka Rudolf. KJK

Káldor Miklós [1989]: *Gazdaság-elmélet – gazdaságpolitika*. (Válogatott tanulmányok). KJK.

Kemenes Egon [1955]: *A gazdaságosság szempontjainak érvényesülése a vállalati tevékenységben*. Közgazdasági Szemle, 3-4. sz.

Kende Péter [1994]: *Péter György a párt foglya, az eretnek, a szuverén szellem*. In: Hegedűs B. András [1994].

Kende Péter [2019]: *Egy magyar republikánus életútja*. Kozák Gyula és Körösi Zsuzsanna interjúi Kende Péterrel. Oziris.

KISZ [1971]: *A munkaerő-vándorlás indítékai és hatásai az új mechanizmusban A fiatalok munkaerő-vándorlásának sajátosságai*. Közgazdasági Szemle, 7-8. sz.

Kiszeljov [1953]: *Feljegyzés Nagy Imrével, a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa elnökével folytatott beszélgetésről*. Szigorúan titkos, július 27. In: Baráth [2002].

K.J. [1958]: *A Közgazdaságtudományi Intézetről*. Közgazdasági Szemle, 7-8 sz.

Kondor György [1970]: *Bródy András Érték és Újratermelés*. Közgazdaság és Jogi Kiadó. Magyar Tudomány, 1. sz.

Kónya Sándor [1998]: *A Magyar Tudományos Tanács 1948–1949*. A MTAK közleményei, 35.

Kornai János [1956]: *A túlzott centralizáció és anyagi érdekeltség egyes problémái a könnyűiparban szerzett tapasztalatok alapján*. Kandidátusi disszertáció. Sokszorosított példány. MTA Könyvtár.

Kornai János [1957]: *A gazdasági vezetés túlzott központosítása Kritikai elemzés könnyűipari tapasztalatok alapján*. Második kiadás [1990]. KJK *Overcentralisation in Economic Administration*. [1994], Oxford, Oxford University Press.

Kornai János [1958]: *Kell-e korrigálni a nyereségrészesedést?* Közgazdasági Szemle, 7. sz.

Kornai János–Lipták Tamás [1959]: *A nyereségérdekeltség matematikai vizsgálata*. Sokszorosítva. KJK. [1962]: *A Mathematical Investigation as Some Economic Effects of Profit Sharing in Socialist Firms*. *Econometrica*, 30. évf. 1. sz.

Kornai János [1960]: *Gazdasági Számítás a magyar műszálgártás fejlesztési programjának meghatározására*. Társ szerzők: Lipták Tamás, Vidos Tibor. Szervesvegyipari és Műanyagipari Kutató Intézet Alkalmazástechnikai osztály.

Kornai János–Lipták Tamás [1962]: *A beruházások matematikai programozása*. KJK

Kornai János–Lipták Tamás [1963]: *Kétszintű tervezés*. MTA Matematikai Kutató Intézetének közleményei 7. évf. B. sorozat 4. sz. Akadémiai Kiadó. [1965]: *Two-Level Planning*. *Econometrica*, 33. évf. 1. sz.

Kornai János [1967]: *Anti-equilibrium. Esszé a gazdasági mechanizmus elméleteiről és a kutatás feladatairól*. Sokszorosítva. MTA KTI.

Kornai János, Kovács János, Schmidt Ádám [1969]: *Észrevételek Intézetünk munkájához: Munkastílus, irányítás, nevelés szervezet /Vita-anyag/*. Sokszorosítva. MTA KTI.

Kornai János–Martos Béla [1971]: *Gazdasági rendszerek vegetatív működése*. *Sigma*, 1-2. sz.

Kornai János [1971]: *Anti-equilibrium*. KJ. angolul Kornai [1972]: *Anti-equilibrium: On Economic Systems Theory and the Tasks of Research*. North-Holland Publ. Co. Később megjelent más nyelveken is.

Kornai János [1973]: *Erőltetett vagy harmonikus növekedés*. Akadémiai Kiadó

Kornai János [1974]: *Az adaptáció csikorgó gépezete*. Deák Andrea, Farkas Katalin, Laczkó Mária és Simonovits András közreműködésével. Sokszorosítva. MTA KTI.

Kornai János [1980, 1982]: *A hiány*. A matematikai függelék Jörgen W. Weibull, Simonovits András. KJK. Angolul: Kornai [1980]: *Economics of shortage, 1-2.*; North-Holland Publ. Co., Amsterdam–New York–N. Y.–Oxford.

Kornai János – Martos Béla (szerk.) [1981]: *Szabályozás árjelzések nélkül*. Akadémiai Kiadó.

Kornai [1978]: *A matematikai-közgazdasági kutatásokról*. Gépelt példány. Schmidt Ádám iratai. MTA KRTRK KTI

Kornai János [1992]: *The Socialist System. The Political Economy of Communism*. Princeton-Oxford, Princeton University Press – Oxford University Press. Kornai János [1993]: *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*. HVG Kiadó.

Kornai János [1996]: *Nagy András 70 éves*. Közgazdasági Szemle, 3. sz.

Kornai János [1998]: *Lipták Tamás halálára*. Közgazdasági Szemle, 7-8. sz.

Kornai János [2005]: *A gondolat erejével. Rendhagyó önéletrajz*. Osiris,

Kornai János [2015]: *A történelem kereke gyorsabban forgott, mint ahogy az én tollam haladt. Interjú Kornai Jánossal*. Készítette Tardos Károly. Köz-gazdaság. április (Első megjelenés Holmi [2014] 1. 2. sz.)

Kornai János [2018]: *A Közgazdaságtudományi Intézet 1990 előtti történetéről*, 1-2. előadás. A Közgazdaságtudományi Intézetben 2018. március 22-én és április 12-én elhangzott előadás szerkesztett változata.

Kornai [2019]: *A Gondolat erejével*. Közgazdasági Szemle, 1. sz.

Kovács János Mátyás [1982]: *Gazdasági intézmények történelmi/etlen/ párhuzamai./NEP és a magyar gazdasági reform/*. In: Gazdasági Politikai szervezet. MTA KTI közleménye.

Kovács J. Mátyás (szerk.) [2002]: *A zárva várt Nyugat. Kulturális globalizáció. 2000-Sik* Kiadó.

Kovács János Mátyás [2003]: *Nyers*. Élet és Irodalom, április 4.

Kozma Ferenc [1970]: *A „két Európa” gazdasági kapcsolata és a szocialista nemzetközi együttműködés. Egy elvi koncepció vázolata*. KJK.

Kozma Ferenc [1989]: *Egy merész kísérlet negyedévszázados évfordulójára*. Statisztikai Szemle, 12. sz.

Kozma János [1975]: *Opponensi vélemény Nagy András: A nemzetközi kereskedelem strukturális elemzése és előrejelzése /1950-1980/ c. tanulmányáról*. MTA KTI.

Közgazdasági elméletek története [1955]. Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem jegyzete.

Lányi Kamilla [1989]: *Hozzászólás Nagy Tamás: A nemzeti jövedelem termelése és felhasználása Magyarországon című cikkéhez*. Kiadatlan kézirat 1956 tavaszáról. In: *A Petőfi Kör vitái*.

Lázadás a Szabad Népnél 40 évvel ezelőtt Beszélgetés Lócsei Pállal és Méray Tiborral. [1994], Az interjút készítette Nagy Csaba. Kritika X.

Lehallgatott kihallgatások Rákosi és Gerő pártvizsgálatának titkos hangszalagjai. 1962. [2013] Szerk. Baráth Magdolna és Feitl István. Napvilág Kiadó. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti levéltára.

Lengyel József noteszeiből 1955-1975. [1989]. Magvető.

Lengyel László [1982]: *Egy elmaradt emlékezés*. Népszabadság, november 25. 7.o.

Lekics József [2009]: *Mibe került a szovjet vagyon Magyarországnak?* OTDK dolgozat. www.tud.sze.hu/images/dokumentumok/elekroniusfolyoirat/ utolsó olvasat 2018. november.

Lipták, Tamás [1967]: *Opponensi vélemény* Kornai János: A gazdaság működésének szimulációs modelljei. /Kiinduló gondolatok, módszerek, alapfogalmak/ című tanulmányáról.

Liska Tibor [1988]: *Ökonosztát*. KJK

Litván György: *Beszélő évek – 1957*. Internet beszelo. c3.hu

Losonczy Géza [1956]: *Az értelmiségi határozatról*. Művelt Nép, szeptember 2. Internet <http://www.archivnet.hu/sajtfigyelo/> Utolsó olvasat 2018. szeptember.

Lónyay Menyhért, gr. [1874]: *A nemzetgazdasági tudomány befolyása a jó Kormányzatra*. Részlet. In: Bekker szerk.[2002]: *Magyar Közgazdasági gondolkodás. Gazdaságelméleti olvasmányok*. Aula

Lőcsei Pál [2000]: *Egy élet szilánkjai*. Írások, beszélgetések, dokumentumok. Nagy Imre alapítvány

Madarász Aladár [1972]: „*Időszerű-e a politikai gazdaságtan*” *A Nyersfogalmazvány magyar kiadásához*. Világosság, 11. sz.).

Marko György [2018]: *A pesti Rambo. Esettanulmányok az 1956-os forradalom és szabadságharc történetéből*. Közép és kelet Európai Történettudományi Központ.

Markos György [1956]: *Ember tervez - ember végez* (Széjjegyzetek a tervvita margójára). Irodalmi Újság, VI. 2. In: *A Petőfi kör vitái* [1989].

Marosán György [1989]: *A tanuk még élnek*. Tabu.

Máriás Antal és Nagy András [1956. április]: *Pamutszövetexportunk gazdaságosságának kérdései*. MTA KTI. Szigorúan titkos. Készült 100 példányban. 1. –ik példány. A borítón kézirással ez olvasható: 1957. X. 18-án Friss et. Vince et. sal egyetértve tüktelenítette. Nagy.

Máriás Antal és Nagy András [1956]: *Pamutszövet-kivitelünk néhány kérdése*. Közgazdasági Szemle, 7-8. sz.

Máriás Antal [1998]: *Egyetemalapítás és oktatási reform* In: *50 éves a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem*. Jubileumi tudományos ülésszak. 1998. október 1-3. III. kötet.

Mátyás Antal [1954]: *Kossuth Lajos közgazdasági nézetei*. Közgazdasági Szemle, 10. sz.

Mátyás Antal [1966]: *Keynes elméletének helye a polgári közgazdaságtanban*. (Fő műve magyar nyelvű kiadásához). Közgazdasági Szemle, 3. sz.

Mátyás Antal [2001]: *Tények és visszaemlékezések*. Aula.

Mátyás Antal [1974] : *Opponensi vélemény Erdős Péter :”Tanulmányosorozat a kapitalizmus politikai gazdaságtanának vitatott kérdéseiről”* - c. tanulmányáról. Budapest, 1974. szeptember 23. MTA KTI T/1/255.

Méray Tibor [1989]: *Nagy Imre élete és halála*. Gondolat.

- M.I. [1955]: *A Voproszi Ekonomiki 1955. évi I., 2. és 3. számából*. Közgazdasági Szemle [1955], 5. sz.
- M.I.[1955]: *A Voproszi Ekonomiki 1955. évi 1, 2. és 3. számából*. Közgazdasági Szemle, 5. sz.
- "*Miért hagytuk, hogy így legyen?*" *Tanulmányok Bródy Andrásnak*. [1994]. Szerk. Madarász Aladár, Szabó Judit. KJK, MTA KTI. Beszélgetés Bródy Andrással. Az interjút készítette Kovács J. Mátyás.
- Mihályi Péter [1990]: *A revizionizmus dícsérete*. Közgazdasági Szemle, 10. sz.
- M.K. [1998]: *Dr. Schmidt Ádám (1910–1998)*. Statisztikai Szemle, 10. sz.
- MK-S Magyar Országos Levéltár
- Mód Aladár [1953]: *A "nep"-politika és alkalmazásának néhány kérdése pártunk politikájában*". Társadalmi Szemle, 9. sz.
- Molitor Ferenc [1987]: *II. József, a császári Don Quijote*. Gondolat.
- Molnár Adrienne [1990]: „*Lehullott a lepel Rákosi Mátyásról és a párt vezetőiről*” Földvári Rudolf interjú. 1956-os intézet OHA 231. sz. www.rev.hu Utolsó megtekintés 2018. október 26.
- Molnár Endre [1957]: *Revizionista nézetek a szocialista állam gazdasági szerepéről (A Közgazdasági Szemle cikkei alapján)* Társadalmi Szemle, 2. sz.)
- Molnár Ferenc: [1955]: *A gazdaságvezetés módszerei Jugoszláviában*. (Munkatárs: Kopanyev Andrej.) MTA KTI kiadvány. Sokszorosítva. Szerk.: Göncöl György.
- Molnár Ferenc [1957]: *A gazdasági elmaradottság fő ismérvei, okai és leküzdésének perspektívái*. Évkönyv. MTA KTI.
- Molnár Ferenc [1960]: *A szocialista országok és az elmaradott tőkés országok gazdasági kapcsolatainak jellege és perspektívái*. Sokszorosítva. MTA KTI T1/15
- Molnár Ferenc [1962]: *Az újratermelési ciklus az Egyesült Államokban. (A második világháború után.)* MTA KTI. Sokszorosítva.
- Molnár Ferenc [1963]: *Gazdasági növekedés és válságok az Egyesült Államokban*. KJK
- Molnár Ferenc [1964], *Kísérlet a tőkés újratermelés három szektoros modelljének kidolgozására*. Közgazdasági Szemle, 2. sz.
- Molnár Ferenc [1966]: „*Az imperializmus lenini elméletének néhány problémája és a mai kapitalizmus*”. Közgazdasági Szemle, 11. sz.
- Molnár Ferenc [1967]: *Még egyszer a tőke kivétel mai jelentőségéről és korunk monopolkapitalizmusának jellegéről*. Közgazdasági Szemle, 10. sz.
- MTA KTI KISZ szervezete [1971]: *A fiatalok munkaerő vándorlásának problémái.*) A KISZ KB Ifjumunkás-, illetve Mezőgazdasági és Falusi Osztályainak megbízásából készítette az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének KISZ szervezete.
- Nagy András [1963]: *A pamutszövet-kivétel rövidlejárátú optimumszámításának modellje*. Közgazdaság Szemle 3. sz.

Nagy Imre [1953a]: *A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet néhány közgazdasági problémája a népi demokratikus országokban*. A Magyar Tudományos Akadémián 1953. május 26-án tartott előadás. A MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának közleményei. www.reál-j.mtak.hu utolsó megtekintés 2018. november.

Nagy Imre *elvtárs beszéde*. [1953b], Szabad Nép, július 5.

Nagy Imre [1954]: *A Központi Vezetőség ülése után*. Szabad Nép, október 20.

Nagy Tamás [1953]: *A politikai gazdaságtan tárgya és módszere*. Szikra. A vita alapján módosított előadás szövege.

Nagy Tamás [1954]: *Gazdasági életünk egyes kérdései a közgazdaságtudomány tükrében*
In: A NEP alkalmazásának egyes kérdései Magyarországon. A Marx Károly Közgazdasági Egyetem Első Tudományos Ülésszakának Jegyzőkönyve. Tervgazdasági Könyvkiadó

Nagy Tamás [1956]: *A nemzeti jövedelem termelése és felhasználása*. Szabad Nép, április 24.
In: A Petőfi kör vitái [1989].

Nagy Tamás és Erdős Péter [1957]: *Hozzászólás Molnár Endre [1957]: "Revizionista nézetek a szocialista állam gazdasági szerepéről"* című cikkéhez. Társadalmi Szemle, 4-5. sz.

Nagy Tamás [1957]: *Az Intézet munkája és a közgazdaságtudomány feladatai*. MTA KTI Évkönyv I.

Nagy Tamás [1961]: *Opponensi vélemény Hoch Róbert kandidátusi disszertációjáról*. MTA KTI.

Nagy Tamás [1969]: *Jelentés Kornai János Anti-Equilibrium című kéziratának 1969. nov. 27-én lefolytatott vitájáról*. december 3. MTA KTI.

Nagy Tamás [2004]: *A gazdasági reform*. *In: A "hatvanas évek emlékezete"*, www.rev.hu

Négy Interjú. Friss Istvánnal készítette Simai Mihály [1975], Valóság, 4. sz.

Nováky Erzsébet [2013]: *Köszöntő*. Közgazdasági Szemle, 10. sz.

Nyers Rezső [1971]: *Gazdaságpolitikánk a gyakorlatban*. Társadalmi Szemle, 4. sz.

Nyers Rezső [1978]: *Búcsú Friss Istvántól*. Közgazdasági Szemle, 12. sz.

Nyitrai Ferencné [1960]: *Megjegyzések Bródy András: „Az ágazati kapcsolatok mérlege. A felhasznált absztrakciók és azok korlátai. A számítások pontossága” című tanulmányához*. augusztus 9. MTA KTI, T1/66

Ortutay Gyula [2009]: *Napló 1. 1938-1954*. Alexandra.

Ortutay Gyula [2010]. *Napló 3*. Alexandra.

Ozsvald László [1961]: *Hegedűs András: A munkásbérezés rendszere iparunkban*
Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1960. 192 l. Közgazdasági Szemle, 4. sz.

Ozsvald László [1963]: *A műszaki dolgozók anyagi ösztönzési rendszere*. KJK

Pártközi értekezletek, Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció 1944-1948. [2003].
 A dokumentumokat válogatta, szerkesztette, a jegyzetekkel ellátta Horváth Julianna, Szabó

Éva, Szűcs László, Zalai Katalin. Politikatörténeti Intézet Politikatörténeti és Szakszervezeti levéltár. Napvilág Kiadó.

Pártegyeséggel a szocialista demokráciáért. [1956], Társadalmi szemle 8. sz.

Pető Iván – Szakács Sándor [1985]: *A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985.* KJK.

Pető Iván - Kis János [1984]: *Nagy Imre a Központi Bizottság előtt.* Beszélő, 10. sz. beszelo.c3.hu Megtekintve 2018. december 28.

Péter György [1954]: *A gazdaságosság jelentőségéről és szerepéről a népgazdaság tervszerű irányításában.* Közgazdasági Szemle, 12. sz.

Péter György [1956]: *A gazdaságosság és a jövedelmezőség jelentősége a tervgazdálkodásban.* Közgazdasági Szemle, 6. sz.

Péteri György [1998]: *A fordulat a magyar közgazdaságtudományban. A Magyar Gazdaságkutató Intézettől a Közgazdaságtudományi Intézetig.* In: Standeisky Éva (szerk.): *A fordulat évei, 1947– 1949. Politika, ideológia és művészet a pártállam születésének időszakában.* Budapest, 1956-os Intézet.

Péteri György [2006]: *Tisztogatás és patronálás. Kádár ellenforradalma és a közgazdaságtudományi kutatások Magyarországon, 1957-1958.* Aetas, 1. szám

Pillis Pál - Sipos Aladár: *A közgazdászképzés egyes problémái.* Társadalmi Szemle, 1954. 11. sz.

Racionalitás és méltányosság [2000]: *Tanulmányok Augusztinovics Máriának* (Szerk. Király Júlia, Simonovits András, Száz János). Közgazdasági Szemle Alapítvány.

Radnóti Éva [1974]: *A kúszó infláció elméleti problémái. S miként lehet az árindexeket a kúszó infláció okainak elemzésére felhasználni.* Időszerű közgazdasági kérdések sorozat. KJK.

Rainer M. János [1992]: *Nagy Imre életútja.* Múltunk, 4. sz.

Rainer M. János [1996]: *Nagy Imre politikai életrajz.* Első kötet. 1896-1953. 1956-os Intézet.

Rainer M. János [2000]: *Sztálin és Rákosi, Sztálin és Magyarország. 1949-1953.* A Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs Kutatóintézete Közalapítvány. www.rev.hu

Rácz Jenő [1961]: *Opponensi vélemény Bródy András: A beruházások távlati tervezésének egy fontos mutatójáról* címmel írt tanulmányáról. (?) MTA KTI

Redő Éva [1957]: *Az iparvezetés új rendszere a Szovjetunióban.* Közgazdasági Szemle, 7. sz.

Redő Éva [1986]: *Az Oral History Archivum* részére készült interjú gépelt példánya. Hoch Róbert iratai.

Révész Béla [2008]: *A magyar politikai vezetés és az Európai Közös piac korai időszaka.* De Iurisprudentia et iuri publico, 1. sz.

Ripp Géza [1957]: *Revizionizmus az „új gazdasági mechanizmus” leple alatt.* Népszabadság, június 23.

Romsics Ignác [2010]: *Magyarország története a XX században.* Osiris.

- Sáringer János [2011]: *Fejezetek a magyar külügyi igazgatás 1945 és 1948 közötti történetéből*. Külügyi Szemle, 4. sz.
- Sárkány Mihály [1971]: *Az MTA 1970. évi tudományos ülészakájának programja*. Magyar Tudomány, 1. sz.
- Sepilov, Dmitrij [1955]: *A párt fő irányvonala és a marxizmus vulgarizálói*. Szabad Nép, január, 27- 28. o.)
- Seres László [2013]: *Nyers Rezső és a kivégzés lehetősége*. HVG.hu. dec.6.
- Sik, Ota [1991]: *Jövőnk gazdasága*. KJK.
- Simon György–Kondor György [1965]: *Gazdasági hatékonyság, árnyékárak*. KJK.
- Simonovits András [2003]: *A magyar szabályozáselméleti iskola*. Közgazdasági Szemle, 5. sz.
- Soós K. Attila [1969]: *Jegyzőkönyv Kornai János: Anti-Equilibrium című kéziratának 1969. nov. 27-én a Közgazdaságtudományi Intézetben lefolytatott vitájáról*. december 1. MTA KTI.
- Stiglitz, Joseph E. – Greenwald, Bruce C. [2016]: *A tanuló társadalom*. Napvilág.
- Szabályozás árjelzések nélkül* [1981], szerk. Kornai János – Martos Béla. Szerző: Martos B., Bródy A., Dancs I., Hunyadi L., Kapitány Zs., Kornai J., Simonovits A. Akadémiai Kiadó.
- Szabó Bálint [1986]: *Gazdasági, politikai változások az 1953. júniusi fordulat után*. In [1986].
- Szabó Bálint [1986].: *Az „ötvenes évek”*. Kossuth.
- Szabó Judit Erzsébet: *„Kutatóház – 20. századi emléknymok*. Fuga.org.hu Utolsó megtekintés 2019. február 1.
- Szabó Katalin [2005]: *A Nádor utcától a Budaörsi útig. A félévszázados Közgazdaságtudományi Intézet*. Közgazdasági Szemle, 1. sz.
- Szakács Sándor [1997]: *Ipar és gazdaság az ötvenes-hatvanas években. (Korrajz)*. Előadás Ipari Művészet – Művészet az iparban – A Magyar Iparművészeti Főiskola Tudományos Emlékülése, Budapest, 1997. november 14.
- Szakács Sándor: *Gazdaság a hetvenes években*. www. archiv.xxszázadiintezet.hu Utolsó megtekintés 2017. március 7.
- Szamuely László [1961]: *A keynesi foglalkoztatottsági és újratermelési elmélet fő vonásai*. Közgazdasági Szemle, 5. sz.
- Szamuely László [1970]: *Lenin a szocialista gazdaság működéséről*. MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának közleményei, 4. kötet, 3-4. sz.
- Szamuely László [1971]: *Az első szocialista gazdasági mechanizmusok: elvek és elméletek*. KJK.
- Szamuely László (válogatta és szerkesztette) [1986]: *A magyar közgazdasági gondolat fejlődése 1954-1978. A szocialista gazdasági mechanizmus kutatása.*, KJK.

Szamuely László - Csaba László [1989]: *Rendszerváltozás a közgazdaságtanban közgazdaságtan a rendszerváltásban*. Közgazdasági Szemle Alapítvány.

Szamuely László [1988]: *Ripp Géza 1928-1988*. Közgazdasági Szemle, 5. sz.

Szamuely László [1994]: *Molnár Ferenc (1923-1994) Nekrológ*. Közgazdasági Szemle, 6. sz.

Szegő Szilvia [1986]: *Ismernünk kell azt ami van, ha mást akarunk helyette*. Erdős Péter akadémikussal, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének tudományos tanácsadójával beszélget Szegő Szilvia. Társadalmi Szemle, 7. sz.

Sz.J.-E.Zs. [1958]: *Kandidátusi értekezések vitája*. Közgazdasági Szemle, 6. sz.

Sz. L. [1964]: *A kommunista közgazdász aktív tanácskozása*. Közgazdasági Szemle, 2. sz.)
Szovjet nagyköveti iratok Magyarországról 1953-1956. Kiszeljov és Andropov titkos jelentései. [2002]: Közreadta: Baráth Magdolna. Napvilág Kiadó

Sztálin [1952]: *A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban*. Szikra.

Szurdi István [1958]: *Néhány észrevétel a Közgazdasági Szakértői Bizottság elgondolásaihoz, javaslataihoz*. Közgazdasági Szemle, 7. sz.

Takács Róbert [2016]: *A magyar kultúra nyitottsága az 1970-es években*. Múltunk, 4. sz.

Tardos Károly beszélget [2014]. Holmi. 26. évf. 1.sz

Tardos Márton [1975]: *Opponensi vélemény Nagy András: „A nemzetközi kereskedelem strukturális elemzése és előrejelzése” című kutatási beszámolójáról*.

Tálas Barna [1963-64?]: *Kína szocialista gazdasági fejlődésének eredményei és problémái*. MTA KTI Évkönyv. 1963-64.említi. A disszertációt nem találtam.

Tolnai György [1968]: *A lenini piaci mechanizmus a NEP-korszak gazdaságában (1921-1937)*.

Ungváry Krisztián - Meruk József [2018]: *Rákosi Mátyás eltitkolt szolgálatai. Egy sztálinista diktátor börtönben, jólétben, és száműzetésben*. Jaffa Kiadó.

Változások, váltások és válságok a gazdaságban [1982]. *Tanulmányok Varga István emlékezetére*. Budapest. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Szerk. Kemenes Egon és Schmidt Ádám

Varga Edit [1958]: *A tervezés módszereinek megjavítása*. Hozzászólás Varga Istvánnak a Közgazdasági Szemle, 1958. 2. számában megjelent cikkéhez. Közgazdasági Szemle, 7. sz.

Varga István [1946]: *A magyar valutacsoda*. A Magyar Gazdaságkutató Intézet közleményei, 1. füzet. A Magyar Gazdaságkutató Intézet, Budapest, 1946. október 10. Bizalmas használatra, kézirat gyanánt.

Varga István [1956]: *A fogyasztói javak iránti kereslet elaszticitása*. Közgazdasági Szemle, 11-12. sz.

Varga István [1957]: *A Közgazdasági Szakértő Bizottság elgondolásai. A múlt mérlege*. I. rész. Közgazdasági Szemle, 10.

- Varga István [1957]: *A Közgazdasági Szakértő Bizottság elgondolásai. A népgazdasági tervezésre vonatkozó javaslatok.* II. rész. Közgazdasági Szemle, 12. sz.
- Varga István [1957]: *Egy nem marxista közgazda számadása*”. Gazdasági Figyelő, március 7.
- Varga István [1957]: *Még egyszer a gazdasági mechanizmus kérdéseiről.*” Gazdasági Figyelő, IV. 18.
- Varga István [1957]: *„Az „egyesekek” és a „kettesekek”,* Gazdasági Figyelő, VI. 6.
- Varga István [1958]: *„Néhány gondolat a népgazdasági tervezés megjavításáról.* Közgazdasági Szemle, 2.sz.
- Vas Zoltán [1954]: *Az új szakasz gazdaságpolitikája.* Szabad Nép, okt. 20.
- Vas Zoltán [1990]: *Betiltott könyvem. Életem III.* Szabad Tér.
- Vincze Imre [1955]: *Tervezési módszereink tökéletesítésének néhány problémája.* Közgazdasági Szemle, 10. sz.
- Vörös Vince-Vida István [1986].: *Kibontakozás keresése a magyar politikában. 1956 november – 1957 január.* Feljegyzés Kovács Béla, a Független Kisgazdapárt elnöke részére. Budapest, 1956. évi december hó 31-én. Varga István (s. k.) Historia 6. sz. www.tankönyvtar.hu Utolsó megtekintés 2017. 05.12.
- Vujovits Vladimir: Interjú. [2007. – 2009.] Készítette: Molnár János. 56-os Intézet *Oral History Archivuma* (OHA 927./ Huszadik Század Emlékezete. (HSZI) Virtuális életinterjú-gyűjtemény. www.rev.hu Utolsó megtekintés: 2019. január 8. MTA Lt.
- Weber, Max [1999]: *A társadalomtudományos és társadalompolitikai megismerés objektivitása.* In: Osiris: Tanulmányok. www.lakatos.free.fr/tanitas/szociologia Utolsó megtekintés 2017. 09.15.

Levéltári források

Alt., Akadémiai Levéltár,

M-KS, Magyar Országos Levéltár (1912-ig).

PIL, Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár i

8. DOKUMENTUMOK²⁸⁰

1. SZ.

Miniszter Ur!

Miniszter úrnak intézetünk iránt tanúsított nagybecsű érdeklődése arra késztet, hogy beszámoljunk az intézet 1948 folyamán végzett addigi tevékenységéről.

Az intézet három irányban fejtett ki tevékenységet:

1. A gazdaságkutató tevékenységgel összefüggésben állandó jellegű munkákat végzett, amelyek közül kiemelendő az intézet közgazdasági archívumával kapcsolatos munka. Ez a munka nagyszámú belföldi és külföldi napilap és folyóirat anyag feldolgozásából és kartotékszerű nyilvántartásából áll. Az intézet rendszeresen részt vesz az Árstatisztikai Munkaközösség tevékenységében, ezzel kapcsolatosan a létfenntartási költségindexszámok és a nagykereskedelmi árindexszámok kiszámításának módszertani kidolgozásában, valamint az egyes időpontokra vonatkozó indexszámok konkrét kiszámításában is közreműködik. Ezenkívül a Tervhivatal megbízásából rendszeresen kiszámít egy gyári eladási árindexszámok, amely segítségével a gyáripari statisztika havi termelési értékadataiból volumen adatokat lehet nyerni.
2. Az elmúlt év folyamán az intézet különféle intézmények felkérése alapján nagyszámú, kisebb-nagyobb terjedelmű bizalmas jellegű tanulmányt készített el. Ezek közül a fontosabbak a következők voltak:
 - a) Új módszer kidolgozása Magyarország nemzeti jövedelmének becsléséhez.
 - b) A gyáripari tőke értékcsökkenésének vizsgálata.
 - c) A fogyasztás rendelkezésre álló jószágmennyiség felhasználása 1947/48-ban.
 - d) A magyar közgazdaság forgótőke szükséglete és a rendelkezésre álló forgótőke 1947/48-ban.
 - e) Jelentés a kézműves ipar helyzetére vonatkozóan
 - f) Az építési költségek alakulásának részletes elemzése
 - g) A szociális terhek változásának vizsgálata.
 - h) Jelentés a műselyem- és műszálipar világpiaci helyzetéről
 - i) Részletes mérlegszerű vizsgálat a mezőgazdaság munkaerő felhasználásról az 1934-38 években
 - j) Az 1948. évi termésfelvásárlás pénzügyi szükséglete

²⁸⁰ Ezekben az években a géppel írt szövegekben, mint már említettem a hosszú ú és hosszú í betűk leírásának nehézsége miatt rövid jelükkel helyettesítették. A dokumentumok őrzik az eredeti helyesírást. Közreadásuk Farkas Csilla munkája. Hoch Róbert iratai feldolgozásukat követően az Intézet könyvtárába kerülnek.

- k) Feljegyzés a mezőgazdaságban kifizetett készpénz munkabékekről.
 - l) Feljegyzés az egyes országok ipari munkásai életszínvonala összehasonlításának lehetőségeiről
 - m) Javaslatok a statisztikai adatgyűjtések reformjával kapcsolatban.
3. Az intézet a bizalmas jellegű memorandumok elkészítésén kívül helyzetjelentéseket és tanulmányokat publikált. 1948-ban az alábbiak kiadására került sor:
- a) Az intézet 54. számú – az 1945-47 időszakot felölelő Gazdasági Helyzetjelentésének IV: füzeté, amely az ipar, a közlekedés és idegenforgalom helyzetét tárgyalja és elemzi a közgazdaság háború utáni szerkezetét.
 - b) Világpiaci helyzetkép néhány fontosabb nyersanyagról.
 - c) Rendszeres időközökben készített külföldi árszemle.
 - d) „A mezőgazdasági termelés produktivitásának összehasonlítása a mérsékelt égövi országban” című tanulmány.
 - e) „A magyarországi fogyasztási szükségletek várható alakulása az 5 éves terv időszakában” című tanulmány.

Jelenleg az alábbi tanulmányok vannak publikálásra előkészítve:

- a) A munkaerő-gazdálkodás alapkérdései.
- b) Mezőgazdasági kivitel és áralakulás.

Fogadja Miniszter úr kiváló tiszteletünknek nyilvánítását.

Magyar Gazdaságkutató
Intézet
/dr. Varga István/
ügyvezető alelnök

dr. V a s Z o l z á n urnak,
miniszter,
a Gazdasági Főtanács főtitkára,

B u d a p e s t.

M-KS-276-115/17. őe. 6-8.. l. Gépelt példány.

2. SZ.

ORSZÁGOS TERVHIVATAL
KÖZGAZDASÁGI OSZTÁLY

Vas Zoltán elvtársnak
Vajda Imre ” ”
Sebes István ” ”

J e l e n t é s

Jelentem, hogy a kapott megbízatás alapján Dr. Siklós Margit elvtárssal egyetemben a Magyar Gazdaságkutató Intézethez kiszállottam és megvizsgáltam az Intézet tevékenységét, működési körét és bizonyos mértékig az Intézet személyzetének szakmai rátermettségét.

Látogatásom célját az Intézetnél – Vajda elvtárssal való előzetes megállapodás alapján – azzal jelöltem meg, hogy tudomásom szerint az Intézet felügyelő hatóságául az Országos Tervhivatalt kívánja a kormány kijelölni. Ezt azért tettem, mert félő volt, hogy a valódi cél megjelölése után dr. Varga István, az Intézet vezetője megostromolja a mérvadó vezető gazdasági elvtársakat és emellett tendenciózusan rosszul tájékoztat bennünket kiszállásunk alkalmával.

Megállapítottuk, hogy a Magyar Gazdaságkutató Intézet voltaképpen kétirányú tevékenységet folytat:

1. / nemzetközi gazdasági sajtószolgálatot, dokumentációt, archívum szolgálatot,
2. / gazdasági tanulmányi szolgálatot, már feldolgozott belföldi és külföldi statisztikai adatok kiértékelését.

Megállapítottuk, hogy mindkét tevékenységre a tervgazdaság szempontjából feltétlenül szükség van. Az első számú tevékenység olyan jellegű, hogy az különösebb szakértelmet nem igényel, illetve a megfelelő szaktudást igen rövid idő alatt sajátíthatják el megbízható elv – társaink, úgy hogy célszerűnek látszik, ha erre teljesen friss, saját embereinket állítanánk be, legfeljebb betanítás céljából tartanánk meg egy eddigi alkalmazottat.

A második tevékenységgel kapcsolatban a kérdés már nem ilyen egyszerű. Itt fel kell hívnom a figyelmet arra, hogy ilyen gazdasági tanulmányi szolgálatot a Magyar Gazdaságkutató Intézeten kívül a Magyar Nemzeti Bank közgazdasági osztálya is végez és végzett a múltban, a Pénzintézeti Központ, Kereskedelmi Bank és Hitelbank megszünt tanulmányi osztálya. Utóbbiakra azért hívom fel a figyelmet, mert ezek nyilván ugyancsak rendelkeztek archívumokkal és esetleg felhasználható káderekkel.

Amikor tehát a gazdasági tanulmányi szolgálat jövőbeni megszervezésével foglalkozunk, úgy ezeket a szerveket is, de legelső sorban a Nemzeti Bank közgazdasági osztályát is be kell vonni a vizsgálatba.

Megállapítandó elsősorban, hogy a tanulmányi szolgálatot a jövőben ki végezze el? Mivel a Gazdaságkutató Intézet politikailag nem tartható fenn, erre a célra felmerült eddig a Központi Statisztikai Hivatal, vagy az Országos Tervhivatal közgazdasági osztályának bekapcsolása. Véleményünk szerint a Központi Statisztikai Hivatal statisztikai adatok feldolgozásával foglalkozik és helytelen, hogy a kiértékelést ugyanaz a szerv, vagy e szerv kebelén belül működő testület intézné, akár ellenőrzési szempontból is. Így az Országos Tervhivatal közgazdasági osztálya maradna hátra. Azonban arra a megállapításra jutottunk, hogy jelenlegi káderezésünkben a Gazdaságkutató Intézetben ma dolgozók némelyikére feltétlenül szükség van, viszont nem lenne helyénvaló, ha ezeknek az elemeknek, mint a Tervhivatal közgazdasági osztálya munkatársainak módjukban állna a dolgokba közvetlenül is betekinteni. Ezért célszerűnek tartjuk átmenetileg egy államosított Gazdasági és Statisztikai Tanulmányi Iroda felállítását, mely a Tervhivatal közgazdasági osztálya irányítása alatt dolgozna, de egyelőre külön szervként. Ennek a szervnek az élére megbízható elvtárs állíthatnák. Ide tömörítenék a Gazdaságkutató Intézet, a Nemzeti Bank közgazdasági osztályának, valamint a már említett és megszűnt tanulmányi osztályok könyvtára és archívuma. Ezek kezelését – ismétlem – újonnan beállítandó, megbízható elvtársakra bíznák.

Ami a személyzeti megoldást illeti, úgy a melléklet íven megadom a Gazdaságkutató Intézet létszámának névsorát. Ezeket politikailag nem vizsgáltuk meg; a politikai megvizsgálást illetékes tényezőktől kérjük. Szakmailag a következő megjegyzésünk van:

Dr. Fügedi Tamást hozzáértő és használható szakembernek ismerjük. Ugyanez vonatkozik dr. Hein Jánosra, aki pártunk tagja. Jó munkaerőnek tudjuk dr. Márta Zsuzsannát, aki egyben mezőgazdasági szakértő. Felhasználhatónak tartjuk Herbst Józsefnét, aki a moszkvai Világgazdasági Intézetben dolgozott és tökéletesen tud oroszul. Kiss Dénesné és Szombatfalvi Nóra végzik a deflációs számításokat, melyek a tervgazdaság szempontjából rendkívül fontosak.

Jóllehet dr. Hajpál Gyula politikai múltját ismerjük és az enyhén szólva rengeteg kívánni valót hagy maga után, véleményünk szerint a nemzeti jövedelem számítás részleteinek kitűnő ismerője, úgy hogy egy ideig reá szükségünk lesz. Dr. Ijász Olga Hajpál helyettese és éppen azért tartanók fontosnak nevezett átvételét, mert az ő révén később nyilván könnyebbé válik Hajpál leváltása. Jó szakembernek tudjuk dr. Halabuk Lászlót.

Itt jegyezzük meg, hogy a Tervhivatal közgazdasági osztályára szakértőként beosztott dr. Rácz Jenő volt pénzügyminiszter, akinek mezőgazdasági szakismerete kétségtelen, további felhasználását is majd – a fent említett okoknál fogva – ennél a létesítendő Gazdasági és Statisztikai Tanulmányi Intézetnél tartanók helyénvalónak.

Végül megjegyzem, hogy ehhez az elképzeléshez nélkülözhetetlenül szükséges, hogy az Iroda megbízható vezetőjén, valamint az archívumhoz és könyvtárhoz beosztott elvtársainkon kívül kellőképpen legyen elvtársakkal megtöltve, nehogy itt is kialakulhasson az említett szakemberek megtartása után ugyanaz a reakciós góc, amely a Magyar Gazdaságkutató Intézetet annyira jellemezte és amelynek következtében az Intézet feloszlataása szükségessé válik.

Kérem tehát az elvi döntést ahhoz, hogy a javasolt bázison tovább operálhatunk-e, amely esetben a Gazdaságkutató Intézet, valamint a Nemzeti Bank közgazdasági osztályának személyzete külön politikai kivizsgálása időszerűvé válik.

Budapest, 1948. december 13.

/Dr. Siklós Margit/

/Timár László/

M-KS-276-115/17-őe 32-33. l. Gépelt másolat.

3. sz.

A/

A KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZET ÜGYE

A KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZET KÉRDÉSE KÁDEREK MIATT MÉG MINDIG VAJÚDIK. IDÁIG EGYEDÜL MARKOS ELVTÁRSAT SZABADÍTOTTÁK FEL ÉS JELÖLTÉK KI VÉGLEGESEN, MINT AZ INTÉZET EGYIK OSZTÁLYVEZETŐJÉT. ERDŐS PÉTER ELVTÁRS ÜGYÉBEN UGYAN – MINT SZÓBELILEG ÉRTESÜLTEM – DÖNTÉS TÖRTÉNT, AZONBAN A KULTUSZ ADDIG EL NEM ENGEDI, AMÍG UTÓDOT NEM TALÁLTAK HELYÉRE.

SIKLÓS MARGIT ELVTÁRSNŐ ÜGYÉBEN EGYSZER MÁR A KÉRDÉS NEGATÍV IRÁNYBAN DŐLT EL, DE KÉNYTELEN VAGYOK A KÉRELMET ÚJRA ELŐTERJESZTENI. ENNEK OKA, HOGY IDŐKÖZBEN GÖNCZÖL ELVTÁRS – AKI A 3. OSZTÁLYVEZETŐ LETT VOLNA – MINT KÜLÜGYI AKADEMIA VEZETŐJE NEM VOLNA KÉPES KÉT HELYEN A MUNKÁT VÉGEZNI ÉS BEREI ELVTÁRSSAL TÖRTÉNT TELEFONBESZÉLGETÉSÜNK ALAPJÁN KÉNYTELEN VAGYOK ÁTVÉTELÉTŐL ELÁLLNI.

Kb. EGY HÓNAPPAL EZELEŐTT NAGY TAMÁS ELVTÁRS BESZÉLT A TERVHIVATAL VEZETŐJÉVEL VAJDA ELVTÁRSSAL ÉS SZÓBELI MEGÁLLAPODÁSUK ALAPJÁN SIKLÓS MARGIT ELJÖVETELÉRE JÚLIUSBAN SOR KERÜLHETETT VOLNA. IDŐKÖZBEN SOÓSNÉ ELVTÁRSNÓTÓL AZT AZ ÉRTESÍTÉST KAPTAM, HOGY SIKLÓS MARGIT ELVTÁRSNŐNEK AZ INTÉZETBE VALÓ ÁTVÉTELÉT A KÁDEROSZTÁLY NEM ELLENZI, HATÁROZATOT AZONBAN AZÉRT NEM HOZTAK, MERT A KÉRDÉS CSAK JÚLIUSBAN KERÜLNE NAPIRENDRE.

KÖZBEN PEDIG AZ EGÉSZ INTÉZET KÉRDÉSE TELJESEN MEGAKADT, DACÁRA ANNAK, HOGY MINT A MELLÉKELT IRATOKBÓL KIDERÜL NAGY TAMÁS, SIKLÓS MARGIT, MARKOS GYÖRGY ÉS ERDŐS PÉTER ELVTÁRSOK AZ INTÉZET RÖVID MUNKATERVÉT MÁR KIDOLGOZTÁK, AZ INTÉZET FELÁLLÍTÁSÁHOZ SZÜKSÉGES KORMÁNYRENDELET-TERVEZETÉT IS MEGSZERKESZTETTÉK, VALAMINT AZ INTÉZET MUNKATÁRSAIRA VONATKOZÓLAG KONKRÉT JAVASLATOT TETTEK.

MELLÉKELTEN MEGKÜLDÖM NAGY TAMÁS ELVTÁRS ÁPRILIS 2-I LEVELE MÁSOLATÁT.

ISMÉTLEM, HOGY ABBÓL AMIT NAGY ELVTÁRS ÍR ÉS AMIRŐL ÉN IS HALLOTTAM KIDERÜL, HOGY SIKLÓS ELVTÁRSNŐ NINCS KELLŐEN KIHASZNÁLVA A TERVHIVATALNÁL ÉS EMELLETT OTT HELYZETE BIZONYOS SZEMÉLYI DIFFERENCIÁK MIATT AMÚGY IS TŰRHETETLEN, AMI TERMÉSZETESEN MUNKAKÉPESSÉGÉNEK KIFEJTÉSÉT OTT CSAK AKADÁLYOZHATJA.

MELLÉKLET.

A./ FELJEGYZÉS A MAGYAR KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZET MEGALAKÍTÁSÁRÓL.

B./ MAGYAR KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZET RÖVID PROGRAMJA.

C/ " " " KÁDERJAVASLATA.

D./ NAGY ELVTÁRS FEBRUÁR 9-I FELJEGYZÉSE /SIKLÓS/

E./ " " ÁPRILIS 7-I LEVELE /SIKLÓS/

BUDAPEST, 1949. JÚNIUS 15.

GERÓNÉ FAZEKAS ERZSÉBET S.K.

A

Feljegyzés:

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZET MEGALAKÍTÁSÁRÓL

I.

1./ GAZDASÁGI ÉLETÜNK TUDOMÁNYOS MEGALAPOZÁSÁNAK ÉRDEKÉBEN ÉS A MAGYAR KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNY ELMÉLYÍTÉSE CÉLJÁBÓL A KORMÁNY ELRENDELI KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZET LÉTESÍTÉSÉT.

2./ AZ INTÉZET CÍME: MAGYAR KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZET, SZÉKHELYE: BP., FELÜGYELETI HATÓSÁGA: A VALLÁS ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTER.

3./ AZ INTÉZET VEZETŐIT A MAGYAR TUDOMÁNYOS TANÁCS ELŐTERJESZTÉSÉRE A VALLÁS ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTER NEVEZ KI.

II.

4./ A MAGYAR KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZET /A TOVÁBBIKBAN INTÉZET/ FELADATA: A./ A MAGYAR ÉS VILÁGGAZDASÁG JELENSÉGEINEK ÉS ESEMÉNYEINEK RENDSZERES ÉS ÁLLANDÓ FIGYELÉSE, ADATAINAK GYŰJTÉSE ÉS RENDSZERES FELDOLGOZÁSA; B./ AZ ESEMÉNYEK ÉS JELENSÉGEK ELMÉLETI ÁLTALÁNOSÍTÁSA ÉS ELMÉLYÍTÉSE A MAGYAR TERVGAZDÁLKODÁS

GYAKORLATI KÉRDÉSEINEK ELMÉLETI FELDOLGOZÁSA, D./ A KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNY MARXISTA-LENINISTA ALAPON VALÓ FEJLESZTÉSE – HOGY MINDEZEN ESZKÖZÖK ÉS MÓDSZEREK RÉVÉN AZ ELMÉLETI KÉRDÉSEK FELDOLGOZÁSÁVAL ALÁTÁMASSZA A SZOCIALIZMUS FELÉPÍTÉSÉNEK MUNKÁJÁT MAGYARORSZÁGON.

5./ AZ INTÉZET ÁLLANDÓAN ÉS RENDSZERESEN FIGYELI: A GAZDASÁGI HATÓSÁGOK, INTÉZMÉNYEK, SZERVEK MUNKÁJÁT, AZOKAT ELVI-ELMÉLETI ALAPON KIÉRTÉKELI. FELETTES HATÓSÁGÁNAK UTASÍTÁSÁHOZ MÉRTEN FELHÍVJA A HATÓSÁGOK, INTÉZMÉNYEK, SZERVEZETEK VEZETŐIK, (SIC!) - AMENNYIBEN ERRE MEGBÍZÁST KAP, A SZÜKSÉGES ÉS KÍVÁNATOS INTÉZKEDÉSEK MEGTÉTELÉRE.

6./ AZ INTÉZET MUNKÁJÁNAK EREDMÉNYEIRŐL TÁJÉKOZTATJA AZ ARRA ILLETÉKES SZERVEKET, EZEK MEGKERESÉSÉRE ESETENKÉNT, VAGY RENDSZERESEN MEGHATÁROZOTT IDŐKÖZÖKBEN KÜLÖNLEGES KÉRDÉSEKET TÉNYEKET, VAGY TÉMAKÖRÖKET KIVIZSGÁL, FELDOLGOZ, KIÉRTÉKEL ÉS ELVI-ELMÉLETI ALAPON JAVASLATOKAT TESZ.

7./ AZ INTÉZET ÁLLANDÓAN ÉS RENDSZERESEN FIGYELEMMEL KÍSÉRI A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI SZAKIRODALMAT ÉS ÁLTALÁBAN AZ EGÉSZ KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNY: ELMÉLETI ÉS GYAKORLATI MUNKÁJÁT. ELVI KÉRDÉSEKRŐL VÉLEMÉNYT AD; KIADANDÓ, VAGY KÍVÁNATOS MŰVEKRE VONATKOZÓLAG JAVASLATOT TESZ, KÖZGAZDASÁGI MŰVEKET ELBÍRÁL, TANKÖNYVEK, TANTERVEK ÖSSZEÁLLÍTÁSÁNÁL TANÁCSADÓKÉNT SEGÉDKEZIK.

8./ AZ INTÉZET ASPIRANTÚRA FELÁLLÍTÁSÁVAL LEHETŐSÉGET NYÚJT KÖZGAZDASÁGI SZAKEMBEREK KIKÉPZÉSÉRE ÉS TOVÁBBKÉPZÉSÉRE, TOVÁBBÁ BIZTOSÍTTJA, HOGY A MAGUKAT KI ÉS TOVÁBB KÉPEZNI KÍVÁNÓK MEGFELELŐ IRÁNYÍTÁST, TÁMOGATÁST ÉS ELLENŐRZÉST KAPJANAK.

III.

9./ AZ INTÉZET MUNKÁJÁNAK EREDMÉNYEIT RENDSZERESEN ÉS KÜLÖN KIADVÁNYOKBAN FOGLALJA ÖSSZE. A FOKOZATOSAN MEGINDÍTANDÓ KIADVÁNYOK A KÖVETKEZŐK: A./ NEGYEDÉV: JELENTÉS A MAGYAR ÉS VILÁGGAZDASÁG HELYZETÉRŐL ÉS PERSPEKTÍVÁJÁRÓL. /JANUÁRBAN AZ ELŐZŐ ÉV ÖSSZEFOGLALÁSA, ÁPRILISBAN A NAPTÁRI ÉV ELSŐ NEGYEDÉVE, JÚLIUSBAN AZ ELSŐ FÉLÉV, OKTÓBERBEN A HARMADIK NEGYEDÉV ANYAGA./ B./ HAVI TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT A MARXIZMUS-LENINIZMUS KÖZGAZDASÁGTANÁNAK ELMÉLETI MŰVELÉSÉRE, EZZEL KAPCSOLATBAN ENNEK MELLÉKEKÉNT ESETLEG MÁR ELŐBB. C./ KÖZGAZDASÁGI IRODALMI SZEMLE, MARXISTA-LENINISTA BÍRÁLATTAL. D./ KÜLÖN KIADVÁNYOK ESETENKÉNT FELMERÜLŐ ÉS MEGBESZÉLENDŐ KÉRDÉSEKRŐL. E./ JELENTÉSEK, KÜLÖNMUNKÁLATOK, HATÓSÁGOK, INTÉZMÉNYEK, SZERVEZETEK SZÁMÁRA.

IV.

10./ AZ INTÉZET MUNKÁJÁNAK ALÁTÁMASZTÁSÁRA ARCHÍVUMOT ÁLLÍT FEL, AMELYET RENDSZERESEN TOVÁBBVEZET, TOVÁBBÁ BIBLIOGRÁFIAI KARTOTÉK, TÉRKÉP, ÉS GRAFIKONGYŰJTEMÉNNYEL EGÉSZÍT KI. ÖSSZEOLVASZTJA ÉS TOVÁBBFEJLESZTI A BEOLVASZTANDÓ HASONLÓ INTÉZMÉNYEK JELENLEGI ANYAGÁT.

11./ AZ INTÉZET RENDELKEZÉSÉRE ÁLL A MAGYAR KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI EGYETEM KÖNYVTÁRA, DE ETTŐL FÜGGETLENÜL AZ INTÉZET SAJÁT KÖNYVTÁRAT ÉS FOLYÓIRATTÁRAT ÁLLÍT FEL.

12./ AZ INTÉZET ÖNÁLLÓ KÖZVETLEN ADATGYŰJTÉSEKET ÉS FELVÉTELEKET NEM FOLYTAT LE. AZ INTÉZET AZONBAN JOGOS LT ARRA, HOGY A KÖZPONTI ADATGYŰJTŐ SZERVEKTŐL /KP. STAT. HIV. BP. SZFŐV. STAT. HIV. ÁEK. AH. MINISZTERIUMOK, IPARIGAZGATÓSÁGOK, STB. STB./ KÜLÖNLEGES ADATOKAT ÉS ADATSOROKAT IS BEKÉRJEN. EZEN INTÉZMÉNYEK KÖTELESEK AZ INTÉZET MEGKERESÉSÉRE MINDEN SZÜKSÉGES ANYAGOT BESZEREZNI ÉS A GYŰJTÉST, ILLETVE FELVÉTELT ELVÉGEZNI.

V.

13./ AZ INTÉZET SZERVEZETE A KÖVETKEZŐ: A./ ELNÖK: TANÁCS, B./ IGAZGATÓ ÉS ADMINISZTRATÍV TITKÁR, C./ NÉGY OSZTÁLY: ELMÉLETI, TERV, VILÁGGAZDASÁGI ÉS DOKUMENTÁCIÓS OSZTÁLY, D./ KÜLSŐ MUNKATÁRSÁK, E./ LEKTORÁTUS.

14./ AZ ELNÖKI TANÁCS TAGJAIT A MAGYAR TUDOMÁNYOS TANÁCS JAVASLATÁRA A VALLÁS ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTER NEVEZI KI. AZ ELNÖKI TANÁCS MEGADJA AZ INTÉZET MUNKÁJÁHOZ A LEGFŐBB ELVI-ELMÉLETI, POLITIKAI ÉS SZAKMAI IRÁNYELVEKET ÉS LEGFELSŐBB FOKON ELLENŐRZI AZ INTÉZET MUNKÁSSÁGÁT.

15./ AZ IGAZGATÓ VEZETI KÖZVETLENÜL ÉS RENDSZERESEN AZ INTÉZET MUNKÁJÁT AZ ELNÖKI TANÁCS ÁLTAL MEGADOTT IRÁNYELVEK SZERINT: KÉPVISELI AZ INTÉZETET AZ ELNÖKI TANÁCS ÉS MINDEN MÁS HATÓSÁG ÉS SZEMÉLY FELÉ, KÖZVETLENÜL IRÁNYÍTTJA ÉS ELLENŐRZI AZ OSZTÁLYOK MUNKÁJÁT, KIJELELI A FELADATOKAT, MEGÁLLAPÍTTJA A MUNKAMÓDSZEREKET ÉS ELLENŐRZI AZOK VÉGREHAJTÁSÁT.

16./ AZ ADMINISZTRATÍV TITKÁR INTÉZI AZ IGAZGATÓ UTASÍTÁSAI SZERINT AZ INTÉZET ANYAGI SZERVEZETI ÉS SZEMÉLYI ÜGYEIT.

17./ AZ EGYES OSZTÁLYOK ÉLÉN OSZTÁLYVEZETŐK ÁLLNAK, AKIK IRÁNYÍTTJÁK A HOZZÁJUK BEOSZTOTT TUDOMÁNYOS MUNKATÁRSÁKAT. TÖBB OSZTÁLYT ÉRINTŐ KÉRDÉSEKET KÖZÖSEN, ADOTT ESETBEN AZ IGAZGATÓ VEZETÉSÉVEL TÁRGYALNAK KI ÉS DOLGOZNAK FEL. /SZÜKSÉGESNEK LÁTSZOTT DOKUMENTÁCIÓS OSZTÁLY FELÁLLÍTTASA./ A LEKTORÁTUS, ILLETVE SZERKESZTŐSÉG FELADATA A KIADVÁNYOK TECHNIKAI, LEBONYOLÍTTASA ÉS AZ INTÉZETHEZ BEÉRKEZETT MŰVEK ELBÍRÁLÁSÁNAK LEADMINISZTRÁLÁSA, MEGFELELŐ SZAKÉRTŐKKEL./

18./ A KÜLSŐ SZAKÉRTŐK KÜLÖNLEGES FELADATOK ELVÉGGZÉSÉRE SZÜKSÉGESEK. AZ INTÉZETTEL NEM ÁLLNAK SZOLGÁLATI VISZONYBAN, FELKÉRHHETŐK ESETENKÉNT, VAGY HOSSZABB RÖVIDEBB IDŐRE ÁLLANDÓ MEGBÍZZÁSSAL.

19./ AZ INTÉZET A KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI EGYETEM ÉPÜLETÉBEN HELYEZTETIK EL, AZONBAN ETTŐL TELJESEN FÜGGETLEN. AZ INTÉZET FOLYÓ ÉV SZEPT. 1-IG ÁLLÍTTANDÓ FEL, EZZEL EGYIDEJŰLEG MEGSZŰNTETENDŐ A GAZDASÁGKUTATÓ INTÉZET ÉS LESZŰKÍTTENDŐ A MB. TANULMÁNYI OSZTÁLYA MEGFELELŐ TEREPEKRE.

B./

Közgazdaságtudományi Intézet

Közvetlen munkaprogram

1949/50.

Elméleti osztály

1. / A magyarországi közgazdasági elméleti irodalom figyelése és állandó bírálata a terv. gazd. osztállyal együtt
- 2./ Az átmeneti korszak gazdaságának elvi kérdései Magyarországon
- 3./ Az imperialista és reformista elméletek kiértékelése és bírálata
- 4./ Az imperializmus újabb jelenségeinek elméleti feldolgozása /világgazdasági osztállyal közösen/
- 5./ A szocialista gazdaság elméleti kérdéseinek vizsgálata
- 6./ A kötelező közgazdasági terminológia /nomenklatura (Sic!)/ megállpítása⁷
- 7./ A magyar gazdaságtörténet kutatása

Tervgazdasági osztály

- 1./ A tervgazdaság terminológiájának kidolgozása.
- 2./ A nemzeti jövedelem számításával és tervezésével kapcsolatos kérdések
- 3./ A fogyasztási jószágmenyiség számításával és tervezésével kapcsolatos kérdések.
- 4./ Az akkumuláció és árpolitika kérdései
- 5./ Az egyéni pénzjövedelmek felmérésének és tervezésének kérdései
- 6./ A Szovjetunió és a népi demokráciák tervgazdaságának kiértékelése és elvi és módszertani szempontból, különös tekintettel a szövetkezeti kérdésre.
- 7./ Állásfoglalás általános tervezési és tervellenőrzési kérdésekben, az üzemtervezést is ideértve a tervgazdaság fogalomkörének, hatáskörének tisztázására

Világgazdasági osztály

- 1./ Az imperializmus újabb jelenségeinek konkrét feldolgozása
- 2./ A világgazdaság struktúráváltásai a második világháború után
- 3./ Az USA világhatalmi aspirációinak jelenségei és alapjai
- 4./ Az USA és a Brit Birodalom közötti ellentét kimunkálása
- 5./ A gyarmati kérdés legújabb állásának elvi és gyakorlati felderítése
- 6./ A küszöbön álló időszak válság jellegének és várható kihatásainak kielemezése

- 7./ Magyarország piaclehetőségeinek és nyersanyagellátásának várható perspektívái
 8./ Az állam és monopoltőke kapcsolatainak felderítése a főbb imperialista országokban
 9./ A nemzetközi áralakulás mozgásainak vizsgálata és várható irányzatainak felderítése.

C./

BIZALMAS

MAGYAR KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZET

Káderjavaslat

Igazgató:

Admnisztratív titkár -

Kiss Sári, Tervhivatal

Archivum és könyvtárvezető:

Soltész Márta G.K.I.

beosztottja:

Trom Aladárné, Tervhivatal,

Császár Éva, G.K.I.

Elméleti osztály, osztályvezető:

Erdős Péter, V.K.M.

beosztottja:

Maróti Ödön, Tervhivatal

Vály Péter " (Sic!)

Gábor Szaktanács

Kálmán Endre

Tervgazdasági osztály, o. vezető:

Siklós Margit, Tervhivatal

beosztottja

Hein János, G.K. I.

Márta Zsuzsanna, G.K. I.

Varga Edit Tervhivatal

Takács Aranka, G.K.I.

Szombathfalvy Nóra, G.K. I.

Kiss Dénesné

Világgazdasági osztály, o. vezető:

Markos György Tervhivatal

beosztottja

Baracs János, M. Nemzeti Bank

Szellei Péter, Találmányi Hivatal

Lévai Györgyné Bálint Zsuzsa kat. pol.

Fenyő Béla, M. T. I.

Rendes Márta, Tervhivatal

Gépírók: /Lehetőleg több nyelvet beszélő,
 perfekt gép és gyorsírók, marxista tájékozottsággal

Altiszt

Borbély József, Állami Lapkiadó

Soffőr

Farkas Imre, Tervhivatal

Megfontolandó a nem-marxista, de igen tehetséges és feltétlenül lojálisnak ismert Halabuk László átvétele, a G.K. I. keretéből.

Az Intézet létrejöttével egyidejűleg feloszlatandó a G. K. I., amelynek anyagi állományát az Intézet veszi át. Lecsökkentendő a Magyar Nemzeti Bank tanulmányi osztálya, mindkét intézményéből még átvehető néhány megfelelő munkaerő.

MTA Lt. MTT 1/8

D.....

E/

Bizalmas.

Másolat

Magyar Tudományos Tanács Titkársága

Gerőné Fazekas Erzsébet kezéhez,

Budapest

Mai telefonbeszélgetésünkből értesültem, hogy a Kádertanács a létesítendő Gazdaságtudományi Intézet világgazdaság és világpolitikai osztályának vezetőjéül Göncöl Györgyöt, közgazdasági osztályának vezetőjéül pedig Erdős Péter jelölte ki. Ezzel szemben a Kádertanács nem járult hozzá ahhoz, hogy Siklós Margit a Tervhivatal közgazdasági osztályáról elmenjen és a Gazdaságtudományi Intézet tervgazdasági osztályának vezetését átvegye.

Ez azt jelenti, hogy a Kádertanács határozata alapján az új intézet csupán két osztállyal indulna, tervgazdasági osztálya pedig nem volna. A Kádertanácsnak ez az állásfoglalása véleményem szerint az egész intézet megalakítását illuzórikussá teszi, mert lehetetlen, hogy az intézet ép a jelenlegi helyzetben legfontosabb osztálya nélkül alakuljon meg. A tervgazdasági osztályra feltétlenül szükség van.

1./ Csakis ez az osztály végezheti el a magyar tervgazdálkodás olyan problémáinak feltárását, amelyek erősen gyakorlati jellegűek és amelyeknek megoldására most égetően szükség van. Így pl. a nemzeti jövedelem számítását, a megfelelő gyáripari, kisipari, kereskedelmi statisztika módszerinek (Sic!) kidolgozását, az árszínvonal, a fogyasztás tervezésével kapcsolatos problémák feltárását stb.

2./ Csakis ez az osztály kezdheti meg az országos pénzügyi tervezéssel kapcsolatos tudományos problémák feldolgozását, a nemzetgazdasági mérleg előkészítésének munkálatait stb.

3./ Csakis ez az osztály foglalkozhat a magyar mezőgazdaság szocialista átalakulásával kapcsolatban felmerülő gyakorlati és ugyanakkor elméleti jellegű problémák megoldásával, amelyek elsősorban onnan adódnak, hogy az orosz tapasztalatokat nem alkalmazhatjuk teljesen változtatás nélkül a magyar viszonyokra.

4./ Csakis ez az osztály foglalkozhat a tervgazdálkodást folytató üzemek üzemgazdasági problémáinak megoldásával, amelyek most lépten-nyomon felbukkannak s amelyek körül egyetemi előadásokon, folyóiratokban stb. szörnyű zűrzavar uralkodik.

5./ A Gazdaságtudományi (Sic!) Intézet a terv szerint magába fogja olvasztani a jelenleg létező, de megszüntetendő Gazdaságkutató Intézet legjobb tagjait. Azoknak a problémáknak jelentős része, amelyekkel a Gazdaságkutató Intézet, habár politikailag a legrosszabb irányban, de foglalkozik, kétségtelenül megoldásra váró problémák. Ha a tervgazdasági osztály nem alakul meg, akkor a Gazdaságkutató Intézet megszüntetése /amely most már tényleg nem használható/ egyszerűen azt fogja eredményezni, hogy ezekkel a problémákkal senki sem foglalkozik.

Mindebből következik, hogy a jelenlegi körülmények között a tervgazdasági osztály kell, hogy legyen a Gazdaságtudományi Intézet legfontosabb osztálya és így annak az elhagyása semmiképpen sem engedhető meg.

Budapest, 1949. április 7.

Nagy Tamás s.k.

MTA Lt. MTT 1/8 Gépelt másolat.

4. sz.

-
-
-

Ortutay: Áttérünk az egyik „ad fortissimum” problémára, a közgazdaság tudományra.

Rudas: Hogyan nevezted?

Ortutay: Nunc venio ad fortissimum

Rudas: Ezt csak ironikusan értetted?

Ortutay: Semmi irónia, csak azzal az aggodalommal, hogy nincs semmi, tehát hosszú vita lesz.

Rudas: Annak, hogy nincs semmi, egyik oka az, hogy nem is szólítottak fel bennünket arra, hogy csináljunk valamit.

Ortutay: A közgazdaságtudománnyal kapcsolatban a szakosztály titkársága azt jelenti nekünk, hogy többszörös kérelmére és személy szerinti javaslatai ellenére a mai napig nem kapott közgazdaságtudományi munkatársat, a felállítandó intézet vezető káderei nincsenek biztosítva, tehát nem vették kezükbe a kérdést. Egy szűkebb aktíva foglalkozott a közgazdaságtudomány kérdésével, de azonkívül, hogy megállapították, hogy szükséges lenne közgazdaságtudományi intézet felállítása, semmi más nem történt.

Szalai: Hol volt ez az aktíva, Bereiné?

Geróné: Ez két dolog. Szolgálhatok információval. Nem csak arról van szó, hogy kiküldték azt a bizottságot, mert az akkor igen nagy vonásokban felvetette, hogy miről is van szó, hogy három szakosztály volna, hanem arról is, hogy a héten végre sikerült idehozni három heti harc után Nagy Tamást és két embert, Erdős Pétert és Göncölt, akik már ki is vannak jelölve szakosztályvezetőknek, előbb azonban még el kellene hozni helyükről.

Ortutay: Az én Erdős Péteremről van szó?

Geróné: Igen.

Ortutay: Szó sincs róla. Arról álmodni sem lehet.

Mérey: Álmodni mindenről szabad.

Szalai: Rajk elvtárs most jelentette ki, hogy nem adja Göncölt, aki a külügyi Akadémiát csinálta.

Ortutay: Én odaadom a Göncölt, az Erdőst adja oda Rajk.

Geróné: Ez az a javaslat, amelyet Bereiéék csináltak, ebben benne volt Erdős, Gönczöl és Siklós Margit. Siklós Margitot állítólag egyáltalán nem lehet elhozni, úgyhogy másfél órán keresztül a vita akörül folyt, hogy ki lesz a harmadik. Nem tudtak belemenni a kérdésbe és jövő szombatra napolták el ülésüket azzal, hogy addig talán megszületik a harmadik és a másik kettő is, aki még csak félig született meg, egészen megszületik. Azt mondták, ha majd bele tudnak menni a kérdés érdemi tárgyalásába, akkor felvázolják a szakosztályok feladatait. Nagyon kértem őket erre, mondván, hogy a Tanács szorít bennünket, az ötéves tervet meg kell csinálni és nem lesz közgazdasági ötéves terv ha ők éppen a munka oroszlán részét elvégezni hivatott intézetet valahogy össze nem hozzák. A válasz viszont az volt: ez egy circulus vitiosus, tessék előbb az alapvető kádereket biztosítani. Én is kérem tehát, hogy tessék biztosítani.

Rudas: Ortutay miniszter urat meg kell kérni arra, hogy mindenekelőtt adja ide Erdős Pétert.

Ortutay: Ez egyelőre nem látszik biztosítva.

Szalai: Mi ő nálad?

Ortutay: A műegyetemi referens az egyetemi ügyosztálynál.

Rudas: Közgazdászt kevesebbet találunk, mint műegyetemi referenst.

Ortutay: Jó műegyetemi referenst most a második műegyetem létesítése előtti vitákban és egy sereg kérdésben nehezen nélkülöznénk. Éppen most vannak a nagy viták a második egyetem kérdéséről.

Lukács: Ha viszont nem kapják meg a megfelelő kádereket, akkor üres beszéd szólni az intézetről.

Szalai: Mi is jövünk majd káderek kívánságokkal.

Rudas: Intézet nélkül nincs.

Lukács: És emberek nélkül nincs intézet

Szalai: (Rudashoz): Nálatok nincsenek emberek?

Rudas : Ez az értekezlet nem arra való, hogy indiszkrét kérdéseket tegyél fel.

Mérei: Rejtegetnek egy pár középiskolai tanárt, azokat is úgy lopták.

Rudas: Az Intézetet meg kell csinálni.

Mérei: Erre az intézetre nagy szükség van.

Ortutay: Egyelőre akkor nem tudunk mást mondani, mint hogy kimondjuk a sürgősségét a káderkérdés megoldásának, nem is tudunk addig továbbmenni semmi részletre.

Lukács: Úgy áll a dolog, hogy amíg a vezető káderek nincsenek meg, addig nem lehet az intézetről beszélni.

Ortutay: Az intézetről és bármilyen kérdésről.

Lukács: Az Erdős Péter kérdés rád is vonatkozik.

Ortutay: Tudomásul veszem. Majd megnézem, hogy ki az, akit helyette ajánlanak... Ha olyan ember, akit a mai helyzetben a műegyetem problémáinál vállalni tudok, akkor lehet róla beszélni, de addig, amíg erre konkrét javaslat nincs és Szántó nem tud nekem adni embert, nehéz lenne erről beszélni. A most következő hónapok éppen azok, amikor a második műegyetem tervének vitája egyik feladata az egyetemi ügyosztálynak. A második műegyetemnek az öt éves terv második évének végére készen kell lennie, és nagyon nagy építmény, egyik nagy vállalkozásunk, egy egészen új egyetem.

Szalai: Felmerül a kérdés – majd a filozófiai intézetnél is találkozunk ezzel – vajon nem oldható-e meg úgy, hogy egyetemi intézetekre építsük rá keretintézetként ezt a bizonyos intézetet, részben duplán használva a kádereket.

Rudas: Nem lehet, a közgazdasági egyetemnek egészen más hivatása és funkciója van. Ami a káderek duplázását illeti, ez elkerülhetetlen, mindenütt úgy van, hogy akik az egyetemen dolgoznak, azok dolgoznak az intézetben is. Az intézet vezetősége pedig nem lehet az egyetem vezetősége, ha pedig az egyetemen belül lenne az intézet, akkor is kellene egy ember. Ez nem oldja meg a kérdést.

Ortutay: Szóval határozatilag csak annyit tudunk kimondani, hogy záros határidőn belül keressük meg azt a három kádert, - maradjunk a szentháromságnál – akikre

rábizhatjuk a terv kidolgozását, az intézet szervezetének felépítését. Jelöljük ki határidőt mondjuk 10 napban.

Gerőné: Nincs már annyi időnk sem.

Lukács: Így borzasztó általános. Ki kellene mondani, hogy a Szaktanácsnak mondjuk három tagú albizottságát – névszerint megnevezve - bízzuk meg ennek elintézésével, különben a végrehajtás teljesen elcsúszik.

Szalai: Felkérem Rudast és Ortutayt.

Ortutay: Mi ketten megpróbáljuk megnézni, hogy kik azok az emberek, akik szóba jöhetnek, és megbeszéljük a kérdést.

Gerőné: Volna egy javaslatom, mégpedig az, - és nagyon kérem elfogadását – hogy maradjunk meg az annyira átrágott három káder javaslatánál, és harcoljuk ki őket.

Ortutay: Én erről nem nyilatkozom.

Gerőné: A helyzet katasztrófális. Ez az intézet, amelynek az ötéves terv megvalósításánál komoly elméleti kérdéseket kell kidolgoznia, s kell, hogy legalább egy vázlat ötéves terv legyen saját részére június végéig, ugyanakkor közben még most keressünk új káderjavaslatot. Teljesen reménytelennek látom akkor, hogy ezen az úton képesek leszünk valamit csinálni.

Szalai: Azt hiszem, hogy ezzel egybevág az a terv, hogy Rudas és Ortutay tanácsstagok annak bevonásával, akit óhajtanak, beszéljék meg és oldják meg a kérdést.

Ortutay: Szóval megállapodunk abban, hogy megnézzük erre a három kádernek a megoldási lehetőségét, nem tudunk mást mondani.

Gerőné: Sürgősen!

Ortutay: A határidő egy hét, nem tíz nap.

Gerőné : Öt nap.

Ortutay: Kérem Szalai professzor urat, ismertesse a filozófiai intézettel kapcsolatos javaslatát.

.....

MTA LT. Magyar Tudományos Tanács 23/1 Jegyzőkönyv részlet 41-46. l.

5. sz.

Budapest, 1951. március

28.

Friss Elvtárs!

Úgy érzem, nem halaszthatom tovább, hogy a politikai gazdaságtani osztály helyzetéről jelentést tegyek.

Munkatervünk szerint márciusban be kellett volna fejezni az 1929-33-as válság-téma adatgyűjtését és áprilisban össze kellett volna állítani a könyv vázlatát.

Ez a munka három emberen nyugodott, az ipar, a mezőgazdaság és a kereskedelem- és pénzügyek referensein – egy intézeti munkatárs és Nagy Tamás két tanársegédje – akik munkájukban néhány további munkatársra támaszkodtak. Január óta a vizsgák miatt a munka majdnem teljesen leállt, de vizsgák befejezése után sem sikerült újra munkába állítani a munkatársakat. Most pedig a három felelős közül kettőt elvittek aspiránsnak, a harmadikat pedig Nagy Tamás a tanszéki munka szervezőjének tette meg. Ugyanakkor a segítőanyag-gyűjtő munkatársak legjobbjainak egyetemi elfoglaltsága is annyira megnőtt, hogy a munkában nem képesek tovább részt venni.

A helyzet tehát az, hogy a három legfontosabb munkatárs, akik az eddig összegyűjtött anyag specialistái, egyszerre estek ki a munkából. Kettő közülük hajlandó arra, hogy a meglévő anyag alapján zárójelentést tegyen, a harmadik meglehetősen platonikusan avval biztat, hogy hajlandó egy kezdőkből álló munkacsoport irányítani, de maga nem végez kutatást. Az elkészítendő zárójelentések bizonyos képet fognak adni az iparról, a mezőgazdaságról és a külkereskedelemről, alig van anyag a belkereskedelemről, teljesen hiányzik a bankügy és a pénzügyek.

A könyv vázlata ma nem állítható össze, a könyv írásakor nem fogok tudni támaszkodni azokra a munkatársakra, akik a témába bedolgozták magukat és úgy látszik, éppen akkor nem lesz kutatóapparátusom, mikor az írás közben az összegyűjtött anyag hiányosságai kiderülnek. Mindez a könyv megírásának nehézségeit rendkívül fokozza és lehetetlenné teszi, hogy a munkaterv terminusait betartsam.

A gazdaságtörténeti téma munkaközösségének ez az összeomlása kötelességemmé teszi, hogy világosan kimondjam: munkatervemet megközelítőleg sem tudtam teljesíteni. Az egyetlen munkatervi pont, amelyet befejeztem a Kozlov-könyv lektorálása. Erről is menet közben derült ki, hogy az elvégzendő munka fordítással egyenértékű volt, és a megismételt nyomdai korrektúrákkal együtt – persze megszakításokkal – belenyúlt a márciusba. Ezen kívül még csak a „haladó hagyományok” – téma halad kielégítően, úgy ahogy azt a munkaterv előírta.

Nem dolgozott azonban a Terminológiai Bizottság, mert az Államgazdasági Osztály segítsége ellenére sem sikerült a mai napig sem kijelölni olyan felelőst, vagy felelősöket, akik a döntéseket jóváhagyják, tehát az eddig döntések sem közölhetők.

A munkaterv szerint márciusig meg kellett volna írnom az un. tankönyvből a népszerű közgazdaságtani könyvet, a mai napig sem sikerült azonban kiereszkolnom, hogy az eredetit Nagy Tamás vagy másvalaki elolvassa és lektorálja, írásról tehát szó sem lehetett.

A felsoroltak u.n. objektív okok, és a munkát megnehezítő objektív okokat még számosat felsorolhatnánk. Tény azonban, hogy a munkatervtől való kényszerű eltérések egész

munkámat tervszerűtlenné, kapkodóvá tették. Napi munkaidőm átlaga a szombatot beleszámítva is, kitette a 12 órát, képtelen vagyok azonban látható eredményeken kimutatni, hogy mit végeztem egy teljes negyedév alatt.

A népszerű könyv megírására idén már nem kerülhet sor. A Terminológiai Bizottság munkáját folytatni lehetne, ha az eddig végzett munkák eredménye publikálható lenne.

A válság-témával kapcsolatban egy külső munkatársat – polgári szakembert – beállítottam a bankügy és pénzügyek kutatására. Megkísérlem, hogy néhány egyetemi hallgatóból az összeomlott munkaközösség pótlékát felállítsam. A most következő periódusban minden erőmmel ezen a téren fogok dolgozni és megpróbálom, hogy megfelelő munkatársak nélkül is jó könyvet hozzak ki. Ez a munka persze a tervezettnél tovább fog húzódni. Közben a „haladó hagyományok”- téma elkészül annyira, hogy a válság-téma befejezése után hozzá lehet fogni az eredmények publikálásához. /Már ebben a félévben elő tudom adni az egyetemi elmélettörténeti előadások során nagy vonásokban – és kellő fenntartásokkal – a haladó magyar közgazdasági gondolat fejlődését Kossuthig bezárólag/.

Én magam a nehézségektől nem vesztettem el a kedvemet, sőt ellenkezőleg remélem, hogy most, a nehézségeket világosan látva, sikerül rendszeressé tennem a munkámat. Az eddigi kudarc azonban kötelességemmé teszi, hogy mindezeket teljes élességgel vessem fel Friss Elvtárs előtt.

Nemcsak az én osztályom küzd nehézségekkel. Ezek egyikét-másikat a Párt ki is küszöbölhetné. Mindnyájunk nevében szólók, mikor Friss Elvtársat arra kérem, hogy szakítson egyszer a közeljövőben időt számunkra az egész Intézet kérdéseinek átbeszélésére.

E levélről egyidejűleg másolatot küldök Berei és Kovács Sándor elvtársak számára.

Elvtársi üdvözlettel

Erdős Péter

Iktatva Államgazdasági Osztály 1951. márc. 29. K/9/a/1312/338 N Kovács

M-KS-276-116/0/14. őe. 357-358. l.

6.sz.

Feljegyzés

Az 1952. március 25-i osztályvezetőségi ülésről, illetve a Közgazdaságtudományi Állandó Bizottság beszámolójáról.

Andics elvtársnő:

A jelentésből kiderül, hogy az Intézetnek 20 munkatársa van. Ezek közül néhány tanít ugyan, de általában kutatómunkával foglalkoznak. Az Intézet mögött áll egy hatalmas rezervoár, az egyetem hallgatói. Ugyanakkor meglepetéssel kell látni, hogy a legelmaradottabb tudomány a közgazdaságtudomány. Kérdelem én, hogy mit csinál az a 20 kutató? A tört. tud. Intnek az első két esztendőben jó ha volt 20 kutatója. Ha megnézzük a kutatókat, kiderül, hogy közülük csupán 4 foglalkozik magyar kérdésekkel. Miért kell 17-ből 13.-nak nem magyar kérdésekkel foglalkozni? Itt nyilvánvalóan szervezeti bajok vannak. Nézetem szerint pl. minél előbb gondoskodni kell egy jó gazdaságtudományi tankönyvről, amely sok jó konkrét magyar példát ad és felöleli a magyar sajátosságokat. Ha a 17 emberrel jól gazdálkodnának, jó eredményeket kellene elérni.

Lukács elvtárs:

Véletlenszerűséget és kaotikusságot érzek ebben a tervezetben. Az ember nem érzi azt, hogy az Intézet munkája bizonyos kérdéseket döntőeknek tart, ezeket a döntő kérdéseket elméletileg egy reális anyag alapján feldolgozza. A véletlen témáknak az egymás mellettsége valahogyan az, ami ebből a jelentésből kiderül. Nem az igazgató a fontos kérdés, de valahogy kicsit az az érzésem, hogy kormányosnélküli hajóról van szó, amelyet a szél visz, a spontenitás szele.

Fogarasi elvtárs:

Két kérdés van, az Állandó Bizottság és az Intézet. Az Állandó Bizottságot eddig még a legelemibb módon, szervezeten sem sikerült életképesé tenni. Igaz, hogy a Bizottságban olyan elvtársak vesznek részt, akiknek a munkája különösen fontos lett volna, viszont állami funkciókkal rendkívül el vannak foglalva, viszont más bizottságok is vannak, akiknek tagjai állami funkciókban vesznek részt /pl. az osztályvezetőség/. A nehéz helyzet azonban nagy örömmel úgy látszik megváltozott, mert a Bizottság két hónappal ezelőtt megkezdte rendszeres működését. Ez már nagy haladás. Ettől kell továbbiakban várni igen sokat, de nem mindent. A Közgazdasági Állandó Bizottság rendszeresen dolgozzon

ugyan úgy, mint az Akadémiának más rendkívül fontos bizottságai pl. egészségügyi, fizikai stb.

Az Intézetéről egészen röviden az a benyomásom, hogy a jelentésnek nincs egy profilja. Ha tisztán azt vesszük, ami itt van, akkor az a benyomás, hogy a népi demokratikus országok tanulmányozása áll előtérben. Azt hiszem, hogy a fő baj az, hogy nincs megoldva az elmélet és a gyakorlat elvi kérdése. Talán kezdetben bukdácsolni fognak, sőt talán hibák is lesznek, amelyeket meg kell majd vitatni. Más út sajnos nem kínálkozik. Nekünk a Szuban erre nézve bizonyos tapasztalataink voltak. A közgazdaságtudomány két intézetét ott is sokat bírálták, az ökonómiai intézetet és a világgazdasági intézetet. Sok hibát követtek is el, de mégis értekeztek és csináltak valamit azon az alapon, hogy elmélettel is foglalkoztak, többé kevésbé felvetették az alapvető elméleti kérdéseket és abból kiindulva azután igyekeztek a gyakorlati kérdéseket megoldani. De munkájuk, mint tudományos intézeté nem ebben merült ki, hanem volt egy centrum, t.i. az elméleti kérdésekkel való foglalkozás.

Ha azt mondjuk, hogy erre nekünk nincsenek kádereink, akkor azt kell mondani, hogy nem lehet intézetet csinálni, tehát ez nem fogadható el. Sokat foglalkoznak a szomszédos népi demokratikus államokkal, ami szintén igen tanulságos, de nem a mi főfeladatunk. Nagy Tamás elvtárs figyelmeztetett arra, hogy az egyetem és az intézet nem áll valamilyen szervezeti összefüggésben, de ebből nem következik az, hogy nem lehetne ezt az összefüggést megteremteni.

A javaslatok, amelyeket Erdős elvtárs jelentése tett főképen személyi jellegűek, vagy kizárólag azok. Az Intézetnek nincs igazgatója, az intézet osztályvezetői közül csak kettő működik, a harmadik nincs stb. Van még egy pont, amit azért akarok említeni, mert erről már gyakran szó volt és itt engem szidnak az elvtársak, mint annak az osztálynak az elnökét, hogy az intézetet az Akadémia vegye át. A mi álláspontunk ebben az, hogy elvileg helyes az, hogy az intézet az Akadémia fennhatósága alatt legyen, ennek azonban meg kell teremteni olyan feltételeit, hogy ez úgy működjön, mint a többi akadémiai intézet. A döntő kérdés az, hogy egy olyan feladatkört adjunk az intézetnek, vagy az intézet adjon magának az A..B. segítségével, amely kilátást ad egy szerves, összefüggő tudományos tematika kidolgozására.

Azt is elképzelhetőnek tartom, hogy analóg a Történettudományi Intézet példájára, a tankönyv lenne a centrális témakör, de távolról sem tartom ezt (sic!) az egyetlen megoldásnak a közgazdaságtudomány terén. Én azt hiszem, hogy a népi demokrácia közgazdaságtanát, a szocialista építés alapelveit kell tanulmányozni. A nagy alap erre megvan, a szocialista ökonómia és ennek alkalmazása – de elméleti alapon álló alkalmazása a feladat, mely egy ilyen intézet előtt áll. Ha ennek nem akarunk nekimenni

és megfogni, addig egy ilyen szétszórt kép fog állni előttünk, és eddig nagyon nehéz állást foglalni.

Lukács elvtárs:

Szeretném aláhúzni azt, hogy az a tény, hogy az Akadémiához csatolják az intézetet, nem változtat a fennálló helyzeten semmit. Olyan akadémikus, aki az intézet vezetését és irányítását átvenné, egyszerűen nincs. Ezt a munkát az A..B.-nak kellene csinálni és egyáltalán nem látom, hogy mi változás történne azáltal, hogy akadémiai intézetté lesz, viszont az Akadémia II. osztályának a felelősséget vállalnia kellene egy olyan munkáért, amelynek irányítása nem áll módjában. Így mi időről időre össze jövünk és beszélgetünk ezekről (sic!) a kérdésekről, igyekszünk az elvtársakkal megegyezni (sic!) abban, hogy merrefelé és hogyan jöjjön létre egy tudományos munka, de azt hiszem, hogy amíg a dolog ilyen stádiumban van, mint jelenleg, egy tisztán formális dolog volna akadémiai intézetté nyilvánítani ezt az intézetet, egy formális dolog, ami egy jottányit nem segítene az intézet jellegén. Én azt hiszem, az lenne a leghelyesebb, ha ezt a kérdést levennék napirendről. Az Á..B. konkrétan vesse föl azokat a problémákat, észt (sic!) a munkamódszert, amelynek segítségével a közgazdaságtudományi intézetből egy valóságos tudományos intézet lehessen.

Andics: Szerintem az a hiba, hogy nincs az egésznek egy szervező, vezérlő gondolata...

Siklós elvtársnő:

Szeretném előrebecsátani, hogy tisztában vagyunk azzal, hogy az Intézet nem dolgozik kielégítően, hogy jobban kell dolgoznia és azért, hogy az intézet nem dolgozik jobban – az objektív körülményektől eltekintve – természetesen mi is felelősek vagyunk. Ennek ellenére én nem látom olyan pesszimistán az intézet kérdését, mint az elvtársak. Az elvtársak itt úgy látják, mintha az intézet spontán módon dolgozna és szervezete valahogy spontán módon alakult volna ki. Véleményem szerint ez nem így van. Az intézet eredetileg 3 osztállyal szerveződött és a Párt államgazdasági bizottsága olyan határozatot hozott, amely szerint az intézetet 6 osztályra kell megnövelni, s maga az a körülmény, hogy az intézetnek 6 osztálya van és a 17 ember; mely a 6 osztályon dolgozik, két osztályvezetővel, vezet a témáknak ehhez a tarkaságához. De természetesen a témák tarkasága azt jelenti, hogy olyan feladatokkal foglalkozunk, amelyeket a Párt elénk tűzött.

Kifogásolják az elvtársak, hogy sok ember foglalkozik ma népi demokráciákkal. A népi demokráciákkal az illető népi demokrácia nyelvét tudó embernek kell foglalkoznia. Ez azt jelenti, hogy ha 5 népi demokráciával foglalkozunk, ez már öt embert vesz igénybe. Ezen segíteni nem lehet, már pedig a mi gazdasági életünkben fontos az, hogy ismerjük igen gyorsan a népi demokráciák eseményeit. Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy sokat tudtunk tanulni és a gazdasági vezetés fel tudta használni a népi demokráciák

eredményeit, vagy esetleges hibáit a legkülönbözőbb területeken. Magyar témákkal persze nem 3 ember foglalkozik, hanem 4 osztály keretében több ember. De itt el kell választani a gazdaságtörténeti és elméleti történeti témákat és el kell választani a termelés kérdéseit. Valóban félrevezető az a fogalmazás a termelés kérdéseire vonatkozólag, ami a jelentésben van, úgy, hogy azt hiszem ezt nem lehetett világosan megérteni. Egy példán tudom ezt bemutatni: Jelen pillanatban az ütemesség kérdését nézi két elvtárs, a Kohó és Gépipar területén és egy elvtárs a szénbányászat területén. Ez egy nagyon aktuális és elmaradt olyan elvi kérdéseket vet föl, amelyeknek megoldása szükséges ahhoz, hogy előbbre tudjunk jutni a termelés ütemességének kérdésében. Az általános műveltség kérdését mi nem panaszképpen vetjük fel. Mi az egyetemről választhatnánk, olyan embereket, akik nagy polgári műveltséggel rendelkeznek és esetleg előbb tudnánk velük boldogulni. De hát mi éppen ezeket az embereket, akik nagyon tehetségesek és akiket rövid idő alatt meg lehet tanítani arra, hogy jó gondolataikat helyesen megfogalmazzák, tervszerűen választjuk. De ez feladatot jelent nekünk is, feladatot jelent egész egyetemi képzésünkben, hogy már az egyetemen megtanítsuk az embereket írni. Elismerem azt is, hogy régi vita az Akadémia II. osztályának vezetősége és mi közöttünk és azt hiszem nemcsak mi közöttünk, hanem a mi állandó bizottságunk között is az elmélet és a gyakorlat kérdése. Mi ezt a kérdést nem egyformán látjuk. Nem tudom, hogy ez a mai ülés alkalmas lesz-e annak tisztázására, hogy melyek azok a problémák, amelyekkel nekünk foglalkoznunk kell. Talán lehetne egy olyan megoldást találni, hogy e kérdés megtárgyalására Fogarasi elvtárs bejönne és meghallgatná Berei és Friss elvtársak véleményét is ebben a kérdésben. Én úgy látom, hogy Fogarasi elvtárs nem tart tudományosnak olyan kérdéseket, hogy pl. mi az ütemesség kérdésével foglalkozunk, egy pár üzemben általánosítjuk a tapasztalatokat. Mi azonban úgy tudjuk, hogy az (sic!) Szuban a közgazdaságtudományok jelentős része ilyen. A szovjet szaklapok ilyen cikkeket közölnek, hogy forgóeszközök, megtérülési sebessége X gépgyárban. Jó lenne, ha ebben a kérdésben Fogarasi elvtárs a vezető elvtársakkal tudna beszélni, hogy ez a probléma valóban tisztázódjon.

Lukács elvtárs:

Tekintve, hogy mi nem vagyunk nemzetgazdászok, csak egy megindokolt terv keretein belül tudnánk megítélni, hogy véletlenek-e vagy sem ezek a témák. Szeretném az elvtársakat arra figyelmeztetni, hogy a jelentéséhez, amit Önök adtak, tulajdonképpen nem lehet hozzászólni.

Fogarasi elvtárs: illetve akadnak félreértések...

Lukács elvtárs: Haasz elvtárs meg volt sértve, hogy én spontenitáiról beszéltem...

Siklós elvtársnő: a Párt államgazdasági bizottsága hagyta jóvá azt a tervet, amiről mi itt beszámolunk.

Fogarasi elvtárs: Nagyon nem szeretek tekintélyekre hivatkozni. A magam véleményét szoktam minden kérdésben kifejezni, de ha az elvtársak annyira és olyan nyomatékkal tekintélyekre és szervekre hivatkoznak, akkor legyen szabad közölnöm, hogy Gerő Ernő elvtárs a legfőbb szervünkben, a P.B.-ben azt mondotta, hogy semmi értelme, hogy az Akadémiához kapcsoljuk a közgazdaságtudományi intézetet. Ha már tekintély kell, azt hiszem, ő a legfőbb tekintély közgazdasági kérdésekben. Ne ezen az alapon tárgyaljuk a kérdést.

Siklós elvtársnő: Bocsánatot kérek, nem tekintélyekre hivatkozom.

Lukács elvtárs: Éppen az elvtársnő argumentációja bizonyítja, hogy mennyire nem érett meg a mai helyzet arra, hogy az akadémia vezetése alá kerüljön, olyan témákkal, melyeket az Akadémiától teljesen függetlenül, az Akadémia minden beavatkozási, minden ellenőrzési lehetősége nélkül kapnak.

Nagy Tamás elvtárs: A Közgazdaságtudományi Intézet az egyetemtől minden téren független, önálló intézet, önálló vezetésében és költségvetésében is. Az egyetemmel való kapcsolata egyelőre kettős, egyrészt az, hogy az egyetemen foglal helyet, ez a földrajzi kapcsolat, másrészt hogy az intézet két osztályvezetője az egyetem intézeti tanárai. Elképzelhető egy harmadik kapcsolat, amelyre majd még rátérek t.i. az intézet és az egyetem tudományos munkájának koordinálása.

Andics elvtársnő felvetette, azt, hogy az intézetnek hátországa az egyetem. Ez igaz, de mértékkel igaz. Nem hiszem, hogy ennek a vezetőségi ülésnek most témaköre lenne az egyetemen folyó munkának a vizsgálata. Egészen rövid annyiban hátországa csak, hogy az egyetem képezi a hallgatókat és azokból a hallgatókból merít a Közgazdaságtudományi Intézet, de csak akkor, mikor népgazdaságunk különböző szervei saját szükségleteiket kielégítették.

A következő alapvető kérdés a politikai gazdaságtani tankönyv megírása. Andics elvtársnő úgy vetette fel, hogy ez volna egy olyan téma, ami köré csoportosítani lehetne az intézet munkáját. Én ezzel a legkevésbé sem értek egyet. Az én véleményem szerint Magyarországon nekikezdeni politikai gazdaságtan egyetemi tankönyv írásának akkor, amikor a Szuban két éve dolgoznak Sztálin elvtárs személyes irányítása mellett ezen, helytelen dolog lenne. Ilyen körülmények között nekünk itt Budapesten nekikezdeni egy pol.gazd. egyetemi tankönyv megírásának, azzal a tudattal, hogy fél év múlva a Szuból ez kijön, én azt hiszem helytelen volna.²⁸¹

Az intézettel kapcsolatban, ami a múltat illeti. Az intézet munkatervét a Párt államgazdasági osztálya hagyta jóvá, egyszerűen azért, mert nem volt egy a párton kívülálló fórum, amely ezzel a kérdéssel foglalkozhatott volna. Ami az intézet jövőbeli munkájának tervét illeti, ha az állandó bizottság működni fog, ez lesz az a fórum, amely

hivatott arra. Ha az A.B. nem fog működni, ez szándékosan mondom ilyen ha-val, akkor persze megint nem lesz olyan fórum és megint keresni kell majd szert, aki az intézet munkatervét jóváhagyja. Azok a témák, amelyeket az Intézet munkatervében kidolgozott, szerintem jogos és helyes témák, azok a témák, amelyeken a jövőben dolgozni kíván, olyanok, amelyek a közgazdaságtudomány 5 éves tervében szerepelnek. Le szeretném szögezni, hogy a közgazdaságtudománynak ilyen úgynevezett 5 éves terve van. Ez alatt azt értem, hogy van egy terve, amelyet az Akadémia jóváhagyott és 5 éves tervnek deklarált. Ez engem is meglepett. Tehát van egy ilyen 5 éves terv és az intézet témái az 5 éves tervbe vágó témák. Ez az 5 éves terv ilyen gyenge, hogy magyarul mondva, nem más ez az 5 éves terv, mint Siklós, Erdős, Haasz és Nagy Tamás 2 délutáni agyszüleménye, mert hát ez így van, hogy ez ilyen gyenge, annak fő oka az, hogy az A.B. tulajdonképpen nem működött és hogy az Akadémia mitn (sic!) olyan nem bizonyult alkalmas szervnek, hogy az A.B.-n kívül kierőszakolja egy jobb 5 éves terv elkészítését.

Bármennyire is nehéz az Intézet részére igazgatót szerezni, ezt a kérdést nem lehet megkerülni. Nem lehet várni azt, hogy a két osztályvezető elvtárs, akik a tudományos munkával most kezdenek foglalkozni és nagyon komoly alapos előképzettséggel rendelkeznek, de tudományos intézetek szervezésében (sic!), vezetésében gyakorlatuk nincs, hogy ez a két elvtárs szabja meg, hogy egy intézetnek milyen legyen a profilja, mit csináljon, hogy szervezzék meg. Először is kell egy igazgató, aki ezeket a munkákat jobban érti s még ebben az esetben is kell valamiféle felső irányító szerv. Az intézetnek van egy igazgató tanácsa, mely megszabja a profilt, de ez az igazgató tanács csak papíron létezik. De ha az igazgató tanács nem, akkor az akadémia Állandó Bizottsága, de az A.B. csak most ült össze két ízben. Kérdezem, ki szabja meg ennek az intézetnek a profilját. Nem lehet azt mondani ennek a két elvtársnak, ti szabjátok meg. Tehát nem formális kérdés az intézet vezetője és azt ki kell erőszakolni. A másik, hogy az intézetnek legyen egy felsőbb irányító szerve – Abszurdumnak tartom, hogy az intézet munkatervét a Párt valamelyik osztálya közvetlenül irányítsa és amellet volnék, hogy az Akadémia az intézetet mégis csak vegye át. Hiszen ha az A.B. irányítja, mint az Akadémia Bizottsága, miért ne lehetne felsőbb hatósága is az Akadémia.

Az, hogy az intézet olyan elméleti témákkal foglalkozzék, amiket Fogarasi elvtárs megjelölt, az intézet jelenlegi káderhelyzetét tekintve, lehetetlen. Kicsit meglepett az a szemrehányás, ami az intézetre hullott. Én úgy képzelem, hogy a II. osztálynak (sic!) több jóindulattal kellene támogatni ezt az intézetet, amely nagyon kezdő állapotban van, óriási nehézségekkel küzd, végeredményben ezért van itt az ügye. Segítséget pl. abban, hogy az A.B. működését megvalósítja, ha kell erőszakkal, pl. az intézet részére valahogy mégis szereznek egy vezetőt, ami nagyon nehéz, de talán mégsem egészen kilátástalan, abban, hogy ha az intézetnek lesz majd egy olyan munkaterve, ami az A.B. –ne (sic!)

keresztülment, akkor az itt letárgyalást nyerjen. Nagyon kérem ezt a jóindulatot azzal az intézettel szemben, amely hallatlan nehézségekkel küzd.

Fogarasi: Bizonyos félreértések merültek fel, amelyeket nem szükséges részletesen felhozni, soha nem mondtam azt, hogy az ütemezés tanulmányozása nem tudományos téma, ellenben a mi benyomásunk az, hogy egy tervnek kell lenni, amelynek keretében az ilyen egyes témák a maguk megfelelő súlyát kapják.

Miben lehet segítségre az Akadémia? Először is abban, hogy az A.B. munkáját eredményessé kell tenni.

MTA Lt. 182/7 Gépelt másolat (stencil?)

7. sz.

J e g y z ő k ö n y v

a Közgazdaságtudományi Állandó Bizottság 1952. június 13.-án d.u. 7 órakor a Magyar Tudományos Akadémia Adminisztrációs Hivatalában megtartott üléséről.

Jelen vannak: Antos István, Berei Andor, Erdős Péter, Friss István, Haász Árpád, Nagy Tamás, Siklós Margit, Szita János elvtársak, valamint az Akadémia részéről Fogarasi Béla, Fejér Klára és Füstí Pálné elvtársak.

Tárgy: 1./ A közgazdaságtudomány kétéves tervének megvitatása;

2. / A terv végrehajtásához szükségessé váló munkaközösségek vezetőinek kijelölése;

3. / A közgazdasági könyvkiadás helyzetének megvitatása.

1./ A Bizottság megbírálta /sic!/ Erdős Péter, Nagy Tamás, Siklós Margit és Szita János közös javaslatát a közgazdaságtudomány kétéves tervére vonatkozólag. Berei, Fogarasi és Friss elvtársak megállapították, hogy a javaslat bevezető része nem fogalmazza meg pontosan a magyar közgazdaságtudomány központi feladatait; a tematikai terv pedig, azon kívül, hogy egyes pontjai egyáltalában nem valók ilyen terv keretébe, mind azáltal, hogy az egyes feladatokat nem fontosságuk sorrendjében adja meg, mind e feladatok hiányos megfogalmazása következtében, azt a veszélyt rejti magában, hogy ennek alapján a tudományos kutatás elvi eszmei mélysége elsikkadhat. A Bizottság ennek megfelelően döntött a tematikai terv átfogalmazásáról és átcsoportosításáról, s megállapította a részletes tematika keretében kitűzendő feladatokat. Az e határozatok alapján átdolgozott új kétéves tervjavaslatot lásd az 1. sz. mellékletben.

2. / Minthogy a Bizottság a kétéves tervjavaslat lényeges átdolgozása mellett döntött, a következő Állandó Bizottsági ülés napirendjére utalta az egyes tudományos feladatok kidolgozásáért felelős személyek kijelölését.

3. / A Bizottság a könyvkiadás helyzetéről írásban előterjesztett beszámolót általánosságban tudomásul vette, s úgy döntött, hogy a határozati javaslatnak közgazdasági könyvesboltok létesítésére vonatkozó részét a belkereskedelmi miniszterhez, a magyar szerzők közgazdasági művei bírálatára vonatkozó részt pedig a Magyar Szovjet Közgazdasági Szemle Szerkesztő Bizottságához továbbíták.

A Bizottság legközelebbi ülésének napirendjére tűzte a gyorsított aspirantúra kérdéseinek és a külföldi kiküldetéseknél megvitatását.

Erdős Péter

A szocializmus építése számos elvi gazdasági kérdést vet fel, amelyeket a marxi-leninista-lenini gazdaságtudomány tanításaira, a Szovjetunióban és a népi demokratikus országokban a szocializmus építése közben felhalmozott tapasztalatokra támaszkodva kell megoldani, de úgy, hogy e tanításokat és tapasztalatokat a saját viszonyainkra alkalmazzuk. E kérdések tudományos feldolgozása, s az e téren elért eredmények széleskörű ismertetése a közgazdaságtudomány döntő feladata. Ezen általános feladat egyik mozzanat az elvi segítségnyújtás a gyakorlati szakemberek számára egyes aktuális és fontos kérdésekben.

Foglalkoznia kell a magyar közgazdaságtudománynak a tőkés országok gazdaságával, a kapitalizmus általános válsága kiéleződésének jelenségeivel, a burzsoá "közgazdaságtan" kritikájával.

A közgazdaságtudományi további feladata, hogy feldolgozza a közeli múlt magyar gazdaságtörténetét és ily módon hozzájáruljon ahhoz, hogy alaposan megismerjük a magyar történelemnek azt a szakaszát, amelyben a Kommunista Párt harcolt a magyar dolgozók felszabadításáért és a szocializmus építésért; ismertesse a harc eredményeit, de fogyatékoságait és hibáit is, hogy ezáltal is fegyvereket kovácsoljon a további eredményes harc számára.

A magyar közgazdaságtudománynak fel kell kutatnia és ápolnia kell e tudományág hazai haladó hagyományait, hogy ezáltal is elmélyítse a dolgozóknál a szocialista hazafiság érzését.

I. TEMATIKAI TERV

A tudományos munka főbb feladatai:

- 1./ A népi demokrácia viszonyai között fejlődő átmeneti gazdaság néhány alapvető elméleti kérdésének feldolgozása;
- 2./ Népgazdaságunk egyes aktuális termelési, tervezése és egyéb gazdasági problémájának tudományos feldolgozása;
- 3./ A Szovjetunió és a népi demokratikus országok gazdaságtudományának valamint gazdasági tapasztalatainak tanulmányozása és ismertetése;
- 4./ A magyar népgazdaság újabb fejlődése egyes kérdéseinek és az erre vonatkozó irodalomnak kritikai feldolgozása;
- 5./ A magyar közgazdaságtudomány haladó hagyományainak felkutatása és kiértékelése;
- 6./ A kapitalizmus általános válsága korábban fejlődő tőkés világ gazdasági fejlődése néhány kérdésének feldolgozása;
- 7./ A közgazdasági oktatás színvonalának emelését szolgáló magyar irodalom kidolgozása.

II. RÉSZLETES TEMATIKA

- ad. 1./ a. / Bérrendszerünk, mint a szocializmus építésének emelője;
 - b./ Árpolitikánk a szocialista építés szolgálatában;
 - c./ A kapitalizmusból a szocializmusban való átmenet sajátosságai a Szovjetunióban és a népi demokratikus országokban;
 - d./ Költségvetésünk és adórendszerünk szerepe a nemzeti jövedelem elosztásában és újraelosztásában;
 - e./ A szocialista akkumuláció kérdései országunkban
 - f./ A népgazdaság arányos, tervszerű fejlődésének törvénye az átmeneti korszak viszonyai között;
 - g./ A mezőgazdaság szocialista átalakításának kérdései Magyarországon.
- ad 2./ a./ Az önköltség elemzése és tervezése az iparban, különösen az építőiparban;
 - b./ Az önálló gazdaságos elszámolás problémái, különös tekintettel az üzem belüli elszámolás továbbfejlesztésére /néhány élenjáró üzem önálló elszámolási tapasztalatainak kiértékelése és általánosítása;
 - c./ Termelési eszközök kapacitásának felmérése és tervezése;
 - d./ A forgóeszközök tervezése és forgási sebessége meggyorsításának kérdései;
 - e./ Az állattenyésztés és a takarmánybázis fejlesztése tervezésének kérdései,
 - f./ Külkereskedelmünk struktúrájának vizsgálata
 - g./ A munkatermelékenység növekedésének kérdései iparunkban.
- ad 3./ a./ A népgazdaság szocialista átalakításának alapproblémái és eredményei a népi demokratikus országokban;
 - b./ A népi demokratikus országok tervezési módszereinek ismertetése
 - c./ A népi demokratikus országok pénzügyeinek ismertetése;

- d/ A Szovjetunióban és a népi demokratikus országokban megjelent jelentős gazdaságtudományi művek recenziója
- ad. 4./a./ A két világháború közti Magyarország rövid gazdaságtörténete /A magyar történelem egyetemi tankönyve részeként/
b./ A felszabadulás utáni Magyarország gazdaságtörténete /A magyar történelem egyetemi tankönyve részeként./
- ad 5./A haladó közgazdasági gondolat fejlődése Magyarországon 1790 és 1849 között.
- ad 6./ a./Az amerikai tőke szerepe az európai országokban;
b./ Az osztrák kapitalizmus gazdasági fejlődése a második világháború után;
c./ A német imperializmus újjáélesztése;
d./ Jugoszlávia.
- ad 7./ a./ A tervidőszak folyamán az alábbi egyetemi tankönyveket kell kiadni:
Népgazdaság tervezése, Magyar gazdaság-történet,
Általános statisztika, Kereskedelem gazdaságtana,
Szocialista pénzügyi és hitelrendszer, Könyvvitel alapjai.
b./ A készülő szovjet közgazdasági tankönyv lefordítása;
c./ "A tőke" teljes lefordítása, a "Zur Kritik" és a
"Theorien über den Mehrwert" lefordítása;
d./ Smith és Ricardo főművének magyarnyelvű (sic!) kiadása.

MTT 182/8. Gépelt (stencil) másolat.

8. sz.

TITKOS!

III. évfolyam, 81.szám

..... Budapest, 1954. december 24.

HATÁROZATOK TÁRA

A MINISZTERTANÁCS HATÁROZATAI

Tartalomjegyzék

Szám:	Tárgy:
2.253/81/1954. Mt. h.	A Közgazdaságtudományi Intézet szervezetéről
2.254/81/1954. Mt. h.	A minisztertanácsi tartalékok kezeléséről
2.255/81/1954. Mt. h.	Az általános iskolát végzett fiatalság oktatási reformjának előkészítésére kiküldött kormánybizottság tagjának felmentéséről és kinevezéséről
2.256/81/1954. Mt. h.	A miskolci Acéldrót és Drótkötélgár nevének megváltoztatásáról.
2.257/81/1954. Mt. h.	A sütőipar 1954. IV. negyedévei veszteségéről.

Minisztertanácsi határozatok

A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának

2 253/81/1954. számú határozata

a Közgazdaságtudományi Intézet szervezetéről.

(Nem teljes szöveg)

Az 1.086/1954. (X.10.) számú minisztertanácsi határozat értelmében a Magyar Tudományos Akadémia keretén belül létesített Közgazdaságtudományi Intézet szervezetét a Minisztertanács – a Magyar Tudományos Akadémia elnökének elnökterjesztésére – a következőkben állapítja meg:

1. Az intézet elnevezése: A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete.
Székhelye: Budapest.
2. A Közgazdaságtudományi Intézet (a továbbiakban: Intézet) legfontosabb feladata a szocialista építés során felvetődő tudományos problémák tanulmányozása. Munkájának középpontjába elsősorban a következő kérdéseket kell állítania:

- a) A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet elméleti problémáinak feldolgozása a mi konkrét viszonyainknak, a gazdasági törvényszerűségek (a szocializmus alaptörvénye, az értéktörvény alkalmazásának kérdése, a népgazdaság tervszerű arányos fejlődésének törvénye stb.) sajátos érvényesülési formáinak a követelményeinek, valamint a népgazdaság legfőbb összefüggéseinek beható tanulmányozása alapján.
 - b) Népgazdasági tervezésünk alapjainak feltárása a rendelkezésre álló erőforrások és fejlődési lehetőségek tudományosan megalapozott felmérése, a tervezési tapasztalatok elméleti általánosítása, a legfőbb tervezési módszertani problémák vizsgálata útján.
 - c) Az alapvető népgazdasági ágazatoknak, valamint fejlesztésük irányának és feltételeinek meghatározásához szükséges összefüggések tudományos vizsgálata, szem előtt tartva a gazdaságosság elvének érvényesítését.
 - d) A szocialista és a szocializmust építő országok gazdasági fejlődésének tanulmányozása és az ezen országok között létrejövő új típusú gazdasági kapcsolatok és munkamegosztás alakulásának vizsgálata.
 - e) Külkereskedelmünk kérdéseinek tudományos feldolgozása.
 - f) A kapitalizmus általános válsága második szakaszának, legújabb jelenségeinek állandó tanulmányozása
 - g) A közelmúlt magyar gazdaságtörténete azon problémáinak feldolgozása, amelyek elősegíthetik a népgazdaság előtt álló legfontosabb feladatok megoldását.
 - h) A marxi közgazdasági elmélet problémáinak és legújabb eredményeinek tanulmányozása, a különféle burzsoá közgazdasági elméletek harcos bírálata, különösen pedig a hazai burzsoá és kispolgári közgazdasági nézetek kritikai értékelése.
 - i) A magyar haladó közgazdaságtudomány hagyományainak feldolgozása.
3. A közgazdaságtudomány jellegéből, az Intézet feladataiból következik kutatási módszerének jellege. Ez abban áll, hogy népgazdasági fejlődésünk konkrét eseményeit, ezek összefüggéseit tanulmányozza, és ebből vonja le elméleti megállapításait Minthogy az intézet általában nem foglalkozhat adatok gyűjtésével és statisztikai feldolgozásával, ezért az Intézet igazgatója kapja meg a Központi Statisztikai Hivatal, Országos Tervhivatal, gazdasági minisztériumok és egyéb szervek által összeállított – és a kutatási munka végzéséhez szükséges anyagokat, tájékoztatókat, kiadványokat. .
4. Az Intézet 7 osztályra tagozódjék. Az osztályok — legfőbb feladataik megjelölésével — a következők:

I. Általános közgazdasági osztály.

Ez az osztály foglalkozzék a marxista politikai gazdaságtani, elmélet alkotó alkalmazása alapján termelési viszonyaink, termelőerőink a termelési viszonyaink kapcsolata alakulásának tudományos elemzésével; társadalmi újratermelésünk legfőbb összefüggéseinek (az értéktörvény alkalmazásának, termelés-fogyasztás, az ipari termelés

– mezőgazdasági termelés stb.) vizsgálatával; a termelés tudományos megalapozása céljából a népgazdasági erőforrások felméréseivel és kihasználásuk kérdéseivel; a tervezési tapasztalatok feldolgozásával; a legfőbb tervezési módszerek és népgazdasági mutatók vizsgálatával.

Ezen osztály foglalkozzék egyúttal:

- a) a magyar népgazdaság fejlődésének történetével,
- b) a közgazdasági elmélet, ezen belül a felszabadulás előtti magyar közgazdasági elmélet fejlődésének tanulmányozásával.

II. Ipari osztály.

Ez az osztály foglalkozzék az A és B csoport arányainak problémáival, az egyes iparágak fejlesztésének kérdéseivel, a közöttük lévő összefüggések, valamint az ipar és a népgazdaság más ágai közötti kapcsolatok feltárásával; a termelékenység és az önköltség tényezőinek alakulásával az iparban.

III. Mezőgazdasági osztály.

Ez az osztály foglalkozzék a mezőgazdasági termelés, a mezőgazdaság egyes ágai, valamint egyes szektorai sajátos problémáinak vizsgálatával; a mezőgazdaság szocialista átalakításával kapcsolatos közgazdasági kérdések kidolgozásával; a gépesítéssel, a mezőgazdasági nagyüzem szervezésével összefüggő szervezeti kérdések tudományos elemzésével.

IV. Forgalmi osztály

Ez az osztály foglalkozzék a belső áruforgalom, a piaci viszonyok, a kereskedelem és a termelés, a kereskedelem és a fogyasztás, valamint a belföldi piac és a külföldi piac összefüggéseinek vizsgálatával.

V. Pénzügyi osztály

Ez osztály foglalkozzék a pénzforgalom törvényszerűségeivel; a vásárlóalap és az árualap összefüggéseivel; valamint az államháztartás, a pénzügyi és hitelrendszer fejlesztésével kapcsolatos feladatok elméleti megalapozásával.

VI. Nemzetközi gazdasági osztály

Ez az osztály tanulmányozza a szocialista és a szocializmust építő országok gazdasági fejlődésének, új típusú gazdasági kapcsolatainak alakulását, továbbá a kapitalista gazdasági rendszer általános válsága jelenlegi szakaszának kérdéseit. Különösen azoknak az országoknak gazdasági kérdéseit vizsgálja, amelyekkel országunknak nagyobb mértékű kapcsolatai vannak, illetve lehetnek.

Az osztály készítsen rendszeres értékelő tájékoztatókat az Intézet többi osztályai és a népgazdasági szervek számára a szocialista és kapitalista országok fejlődéséről, közgazdasági irodalmáról.

VII. Könyvtári és dokumentációs osztály

Az osztály feladata legyen a tudományos munkához szükséges dokumentálás, továbbá az archívum és a könyvtár kezelése. Idővel külön csoportot kell létrehozni a tudományos munkák szerkesztésére és a tanulmányok sajtó alá rendezésére.

5. Az Intézet igazgatója a tapasztalatok alapján vizsgálja meg, hogy a feladatok ellátásához szükséges-e külön külkereskedelmi osztály felállítása.

6. Biztosítani kell az Intézet megfelelő kapcsolatát mind az egyes központi gazdasági intézményekkel (az Országos Tervhivatallal, a Központi Statisztikai Hivatallal, a gazdasági minisztériumokkal), mind pedig az egyes minisztériumok keretén belül működő tudományos kutató intézetekkel és csoportokkal.

7. A viszonylag kisszámú, kutatómunkára alkalmas káder összpontosítása végett a nem rég alakított Mezőgazdasági Szervezési Intézet közgazdaságtudományi kérdésekkel foglalkozó munkatársait a Földművelésügyi Minisztérium kötelékéből az Intézet kötelékébe kell áthozni.

Annak biztosítására, hogy az Intézet a Földművelésügyi Minisztérium munkáját is elősegítse, az Intézet mezőgazdasági osztálya munkatervének összeállításába a Földművelésügyi Minisztériumot közvetlenül be kell vonni. Az Intézet mezőgazdasági osztálya köteles beszámolni a munkaterv teljesítéséről a földművelésügyi miniszternek.

8. Az Intézet felállításával a Magyar Tudományos Akadémia szervezetébe tartozó Közgazdasági Dokumentációs Központot, mint önálló intézményt meg kell szüntetni. A Közgazdasági Dokumentációs Központ jelenlegi funkciói közül azokat, amelyek az Intézet feladatkörébe tartoznak, az Intézet megfelelő osztályai, illetve a Könyvtári és Dokumentációs osztálya vegye át.

Az Akadémia elnöke 1955. január 15-ig tegyen javaslatot a megfelelő állami szervek felé a Közgazdasági Dokumentációs Központ azon funkcióinak átadására, amelyek eddig is a különböző gazdasági szervek munkáját voltak hivatva szolgálni.

9. Az Intézet vegye át a Magyar Nemzeti Bank archívumának és könyvtárának azt a részét, amely a Magyar Nemzeti Bank és a Pénzügyminisztérium operatív munkájához nem szükséges. A továbbiakban az Intézet biztosítsa ezen archívum és a könyvtár továbbfejlesztését, együttműködve a Magyar Nemzeti Bank megfelelő igazgatóságával.

Az Intézet viszont köteles megengedni a Magyar Nemzeti Banknak és más gazdasági szerveknek az archívum és a könyvtár igénybevételét.

10. Az intézet élén az igazgató áll. Az Intézet mindenkori igazgatóját és helyettesét, valamint az Intézet osztályvezetőit – az osztályvezetőket az igazgató javaslatára – a

Magyar Tudományos Akadémia elnöke nevezi ki. Az Intézet tudományos munkatársait és adminisztratív személyzetét az igazgató nevez ki.

11*. Létre kell hozni az Intézet Tudományos Tanácsát. Az Intézet Tudományos Tanácsának tagjait a Magyar Tudományos Akadémia elnöke nevezi ki és menti fel. – A Minisztertanács tudomásul veszi a Tudományos Tanács első tagjainak a névsorát. A Tudományos Tanács feladata: a közgazdaságtudomány, valamint az Intézetben folyó tudományos munka során felvetődő elméleti kérdések, továbbá az Intézet tudományos munkatervének megvitatása, a gyakorlati élettel való szoros kapcsolat kiépítésének előmozdítására, a kiadásra kerülő munkák elméleti és politikai színvonalának elbírálása. A Tudományos Tanács ülésein az Intézet osztályvezetői is részt vehetnek tanácskozási joggal, abban az esetben is, ha nem tagjai a Tudományos Tanácsnak. A Tudományos Tanácsot legalább kéthavonta egyszer össze kell hívni.

Az Intézet Tudományos Tanácsának létrehozásával egyidejűleg megszűnik a Magyar Tudományos Akadémia II. osztálya keretén belül működő Közgazdasági Főbizottság és a vezetése alatt álló különböző albizottságok. A főbizottság feladatkörét a továbbiakban a Tudományos Tanács töltse be, a főbizottság vezetése alatt működő szakbizottságok pedig az Intézet egyes osztályai munkájához kapcsolódjanak.

A Tudományos Tanács egyes szakterületek vagy közgazdasági kérdések tanulmányozásának megszervezésére és irányítására bizottságokat küldhet ki, amelyekben részt vehetnek mind az Intézet munkatársai, mind pedig az Intézet keretein kívül működő szakemberek. Ezeknek a bizottságoknak az Intézet megfelelő osztályaival szoros együttműködést kell létesíteni.

12. Az Intézet belső munkatársait egyrészt a felsőoktatás terén, másrészt a gyakorlat terén tevékenykedő tudományos alkotó munka végzésére alkalmas, egyetemzet végzett káderekből kell kiválogatni. A belső munkatársakon kívül külső munkatársakat is be lehet vonni az Intézet munkatervében szereplő témák kidolgozásába, így elsősorban a Marx Károly Közgazdasági Tudományegyetem, illetve más felsőoktatási intézmények és a Pártfőiskola politikai gazdaságtani, valamint ágazati gazdaságtani tanszékeiről, továbbá a párt és a gazdasági apparátus tudományos munkatársaiból.

15. Az Intézet a jelenleg rendelkezésre álló lehetőségek (helyiség stb.) között 1954. december 1-jétől kezdve folytatja működését.

16. Az Intézet költségvetését a Magyar Tudományos Akadémia költségvetési keretében kell biztosítani.

17. Az Intézet felett a főfelügyeletet a Magyar Tudományos Akadémia elnöke gyakorolja.

18. Jelen határozat végrehajtásáról a Magyar Tudományos Akadémia elnöke – pénzügyi vonatkozásaiban a pénzügyminiszterrel egyetértésben – gondoskodik.

Nagy Imre s.k., a Minisztertanács elnöke

- Ez a rendelkezés 1959-ben hatályát veszítette. A 2004/1959./II.18/ Korm. határozat a Közgazdasági Főbizottság és a vezetése alatt álló különböző albizottságok megszűnésére vonatkozó rendelkezés hatályát veszti. Dr. Münnich Ferenc s.k., a magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnöke

9. sz.

MDP KÖZPONTI VEZETŐSÉGE

Látta: Farkas Mihály

TUDOMÁNYOS ÉS KULTURÁLIS

BIZALMAS!

elvtárs

OSZTÁLY.

Készült: 29 példányban. KB -né

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

Javaslat

A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézet létesítésére

I.

A közgazdasági tudományos kutatás hazánkban az utolsó évek folyamán rendkívüli mértékben elmaradt azokhoz a követelményekhez és szükségletekhez képest, amelyeket a szocializmus építése útján fejlődő átmeneti gazdaságunk támaszt. Az elmaradás fő oka a közgazdasági elméletünkben uralkodó voluntarizmus és ennek következtében a kutatómunka jelentőségének lebecsülése volt. Hiányzott annak felismerése, hogy a közgazdaságtudományt állandóan fejleszteniünk kell országunk sajátos történelmi, gazdasági adottságainak figyelembevételére épülő tudományos vizsgálatok útján. A közgazdaságtudományi kutatás elmaradása éreztette és érezteti hatását népgazdasági terveink fogyatékos kidolgozásában, a tervezési módszerek nem kielégítő elméleti megalapozottságában, továbbá abban, hogy politikai gazdaságtani és általában közgazdasági oktatásunk nagymértékben elszakadt a gyakorlattól.

Pártunk 1953. júniusi és októberi határozatait, valamint a III. kongresszus megállapították, hogy a közgazdaságtudomány hazánkban ezideig nem töltötte be azt a szerepet, amelyet be kell tölteni: a szocializmus építése hazai feltételeinek, gazdaságunk törvényszerűségei konkrét követelményeinek tanulmányozását, amelynek eredményeire a gazdaságpolitika biztosan támaszkodhat. Az elmúlt években nem akadt olyan közgazdasági elméleti munka, amely a tudományos kutatás eredményeire támaszkodva dolgozta volna fel átmeneti gazdaságunk fejlődésének objektív alapjait és feltételeit. Ezért közgazdaságtudományunk nem volt képes jelezni az 1953. júniusa előtti gazdaságpolitikában elkövetett hibákból eredő ellentmondásokat és nem volt képes megjelölni ezen ellentmondások kiküszöbölésének útjait és feltételeit sem.

Az 1953. júniusi párthatározat és a kormányprogram nyomán közgazdászaink körében kétségtelenül nagymértékben fokozódott az érdeklődés szocialista építésünk elméleti és gyakorlati kérdései iránt.

E biztató jelenségek ellenére jelenleg sem mondhatjuk, hogy a közgazdasági elméleti munka terén megtörtént az a fordulat, amelynek szükségességét a kongresszusi az 1954. októberi KV. párthatározat is hangsúlyozta.

Abból a célból, hogy ez a fordulat megtörténjék, hogy a közgazdaságtudomány hazai elmaradottságát felszámoljuk széles körű kutatómunkát kell folytatni. Biztosítani kell, hogy Pártunk és Kormányunk a legfőbb gazdaságpolitikai feladatok megszabásánál és az egyes átfogó gazdasági intézkedések megtételénél a közgazdászok széles körű kutatómunkájának eredményére támaszkodhassék. Amint a párt III. kongresszusa és a Párt Központi Vezetőségének októberi határozata leszögezi, e széleskörű tudományos munka előmozdítására sürgősen létre kell hozni a közgazdasági kutatómunka szilárd szervezeti bázisát, a közgazdasági tudományi intézetet.

A közgazdaságtudományi intézet létesítése teszi lehetővé, hogy a tudományos munka végzésére képes marxista káderek jelentős részének alkotó erejét azoknak a legfőbb elméleti és gyakorlati problémáknak a tudományos feldolgozására összpontosítsuk, amelyeknek megoldása szükséges mint (Sic!) a gyakorlati irányító és szervezőmunka, mind pedig a gazdasági káderek képzése számára.

II.

- 1 A közgazdasági tudományos kutatómunka fejlesztése érdekében a Magyar Tudományos Akadémia keretén belül közgazdaságtudományi kutatóintézetet kell létrehozni, a „Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete” néven.
1. Az Intézet legfontosabb feladata a szocialista építés során felvetődő tudományos problémák tanulmányozása. Munkájának középpontjába elsősorban a következő kérdéseket kell állítania:
 - a /A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet elméleti problémáinak feldolgozása a mi konkrét viszonyainknak, a gazdasági törvényszerűségek /a szocializmus alaptörvénye, a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének törvénye, stb. / sajátos érvényesülési formáinak és követelményeinek, valamint a népgazdaság legfőbb összefüggéseinek beható tanulmányozása alapján.
 - b/ Népgazdasági tervezésünk alapjainak feltárása a rendelkezésre álló erőforrások és fejlődési lehetőségek tudományosan megalapozott felmérése, a tervezési tapasztalatok elméleti általánosítása a legfőbb tervezési módszertani problémák vizsgálata útján.

c/ Az alapvető népgazdasági ágazatoknak, valamint fejlesztésük irányának és feltételeinek a meghatározásához szükséges összefüggések tudományos vizsgálata, szem. előtt tartva a gazdaságosság elvének érvényesítését.

d/ A szocialista és szocializmust építő országok gazdasági fejlődésének tanulmányozása és az ezen országok között létrejövő új típusú gazdasági kapcsolatok és munkamegosztás alakulásának vizsgálata.

e/ A kapitalizmus általános válsága második szakaszának, legújabb jelenségeinek állandó tanulmányozása.

f/ A közelmúlt magyar gazdaságtörténet azon problémáinak feldolgozása, amelyek elősegíthetik a népgazdasági előtt álló legfontosabb feladatok megoldását.

g/A marxi közgazdasági elméleti problémáinak és legújabb eredményeinek tanulmányozása a különféle burzsoá közgazdasági elméletek harcos bírálata, különösen pedig a hazai burzsoá és kispolgári közgazdasági nézetek kritikai értékelése.

2. A közgazdaságtudomány jellegéből, a Közgazdaságtudományi Intézet /továbbiakban Intézet/ feladataiból következik kutatási módszerének jellege. Ez abban áll, hogy a népgazdasági fejlődésünk konkrét eseményeit, ezek összefüggéseit tanulmányozza és ebből vonja le elméleti megállapításait. Minthogy az Intézet általában nem foglalkozhat az adatok gyűjtésével és statisztikai feldolgozásával, ezért az Intézet igazgatója kapja meg az Intézet munkatervében szereplő témák feldolgozásához szükséges kiadványokat és anyagokat.

3. Az Intézet 7 osztályra tagozódjék. Az osztályok, legfőbb feladataik megjelölésével a következők:

I. Általános közgazdasági osztály.

Ez az osztály foglalkozzék a marxi politikai gazdaságtani elmélet alkotó alkalmazása alapján termelési viszonyaink, termelőerőink és termelési viszonyaink kapcsolata alakulásának tudományos elemzésével, társadalmi újratermelésük legfőbb összefüggéseinek /termelés-fogyasztás, ipari termelés-mezőgazdasági termelés stb./ vizsgálatával; a termelés tudományos megalapozása céljából a népgazdasági tapasztalatok felmérésével és kihasználásuk kérdéseivel, a tervezési tapasztalatok feldolgozásával, a legfőbb termelési módszerek és népgazdasági mutatók vizsgálatával.

Ezen osztály foglalkozzék egyuttal:

a) a magyar népgazdaság fejlődésének történetével,

b) a közgazdasági elmélet, ezen belül a felszabadulás előtti magyar elmélet fejlődésének tanulmányozásával.

II. Ipar osztály

Ez az osztály foglalkozzék az A és B csoport arányainak problémáival, az egyes iparágak fejlesztésének kérdéseivel, a közöttük lévő összefüggések, valamint az ipar és a

népgazdaság más ágai közötti kapcsolatok feltárásával, a termelékenység és az önköltség tényezőinek alakulásával az iparban.

III. Mezőgazdasági osztály

Ez az osztály foglalkozék a mezőgazdasági termelés, a mezőgazdaság egyes ágai, valamint egyes szektorok sajátos problémáinak vizsgálatával, a mezőgazdaság szocialista átalakításával kapcsolatos közgazdasági kérdések kidolgozásával, a gépesítéssel, a termelékenység, a termelési költségek vizsgálatával, a mezőgazdasági nagyüzem szervezésével összefüggő szervezeti kérdések tudományos elemzésével.

IV. Forgalmi osztály

Ez az osztály foglalkozék a belső áruforgalom, a piaci viszonyok, a kereskedelem és a termelés, a kereskedelem és a fogyasztás, valamint a belföldi piac és a külföldi piac összefüggéseinek vizsgálatával.

V. Pénzügyi osztály

Ez az osztály foglalkozék a pénzforgalom törvényszerűségeivel, a vásárlóerő és az árualap összefüggéseivel, valamint az államháztartás, a pénzügyi és hitelrendszer fejlesztésével kapcsolatos feladatok elméleti megalapozásával.

VI. Nemzetközi gazdasági osztály

Ez az osztály tanulmányozza a szocialista és a szocializmust építő országok gazdasági fejlődésének, új típusú gazdasági kapcsolatainak alakulását, továbbá a kapitalista gazdasági rendszer általános válsága jelenlegi szakaszának kérdéseit. Különösen azoknak az országoknak gazdasági kérdéseit vizsgálja, amelyekkel országunknak nagyobb mértékű kapcsolatai vannak, illetve lehetnek.

Az osztály készítsen rendszeres értékelő tájékoztatókat az Intézet többi osztályai és a népgazdasági szervek számára a szocialista és kapitalista országok fejlődéséről, közgazdasági irodalmáról.

VII. Könyvtári és dokumentációs osztály

Az osztály feladata legyen a tudományos munkához szükséges dokumentálás, továbbá az archívum és a könyvtár kezelése. Idővel külön csoportot kell létrehozni a tudományos munkák szerkesztésére és a tanulmányok sajtó alárendezésére.

4. Biztosítani kell az Intézet megfelelő kapcsolatát mind az egyes központi gazdasági intézményekkel /az Országos Tervhivatallal, a Központi Statisztikai Hivatallal, a Gazdasági minisztériumokkal/ mind pedig az egyes minisztériumok keretén belül működő tudományos kutató intézetekkel és csoportokkal.
5. A viszonylag kisszámú kutatómunkára alkalmas káder összpontosítása végett a nem rég alakított Mezőgazdasági Szervezési Intézetet /az üzemszervezési osztály kivételével/ a FM. kötelékéből az Intézet kötelékébe kell áthozni. A Mezőgazdasági

Szervezési Intézet a továbbiakban az Intézet Mezőgazdasági Osztályaként működnek.

Annak biztosítására, hogy az Intézet az FM. munkáját is elősegítse, az Intézet mezőgazdasági osztálya munkatervének összeállításába az FM.-ot közvetlenül be kell vonni. Az Intézet Mezőgazdasági Osztálya köteles beszámolni a munkaterv teljesítéséről a FM.-ügyi miniszternek.

6. az Intézet felállításával szűnjék meg a Magyar Tudományos Akadémia szervezetébe tartozó Közgazdasági Dokumentációs Központ, mint önálló intézmény. A Közgazdasági Dokumentációs Központ jelenlegi funkciói közül azokat, amelyek az Intézet feladat körébe tartoznak, az Intézet megfelelő osztályai, illetve a Könyvtári és Dokumentációs osztálya vegye át.

Az Akadémia Elnöke 1955. január 15-ig tegyen javaslatot a megfelelő állami szervek felé a Közgazdasági Dokumentációs Központ olyan funkcióinak átadására, amelyek eddig is a különböző gazdasági szervek munkáját voltak hivatva szolgálni.

7. Az Intézet vegye át a Nemzeti Bank archívumának és könyvtárának azt a részét, amely a Nemzeti Bank, a Pénzügyminisztérium operatív munkájához nem szükséges. A továbbiakban az Intézet biztosítsa ezen archívum és könyvtár továbbfejlesztését, együttműködve a Nemzeti Bank megfelelő Igazgatóságával.

Az Intézet viszont köteles megengedni a Nemzeti Banknak és más gazdasági szervnek az archívum és a könyvtár igénybevételét.

8. Az Intézet élén az igazgató áll. Az Intézet mindenkori igazgatóját és helyettesét a jövőben a Politikai Bizottság előzetes jóváhagyása alapján az Akadémia elnöke nevezi ki. Az Intézet osztályvezetőit az igazgató javaslatára a Központi Vezetőség Titkársága előzetes jóváhagyásával az Akadémia főtitkára nevezze ki. Az Intézet tudományos munkatársait és adminisztratív személyzetét az igazgató nevezze ki.

9. Létre kell hozni az Intézet Tudományos Tanácsát. A Tudományos Tanács feladata: a közgazdaságtudomány, valamint az Intézetben folyó tudományos munka során felvetődő elméleti kérdések, továbbá az Intézet tudományos munkatervének megvitatása, a gyakorlati élettel való szoros kapcsolat kiépítésének előmozdítása, a kiadásra kerülő munkák elméleti és politikai színvonalának elbírálása.

Az Intézet Tudományos Tanácsának tagjait – a Politikai Bizottság előzetes jóváhagyásával – a Magyar Tudományos Akadémia elnöke nevezze ki. A Tudományos Tanács ülésein az Intézet osztályvezetői is részt vehetnek tanácskozási joggal, ha különben nem tagjai a Tudományos Tanácsnak. A Tudományos Tanácsot legalább kéthavonta egyszer össze kell hívni.

Az Intézet Tudományos Tanácsának létrehozásával egyidejűleg megszűnik a Magyar Tudományos Akadémia II. osztálya keretén belül működő közgazdasági főbizottság és a

vezetése alatt álló különböző albizottságok. A főbizottság feladatkörét a továbbiakban a Tudományos Tanács töltsse be a főbizottság vezetése alatt működő albizottságok pedig az Intézet egyes osztályai munkájához kapcsolódjanak.

A Tudományos Tanács egyes szakterületek vagy közgazdasági kérdések tanulmányozásának megszervezésére és irányítására bizottságokat küldhet ki, amelyekben résztvehetnek mind az Intézet munkatársai, mind pedig az Intézet keretein kívül működő szakemberek. Ezeknek a bizottságoknak az Intézet megfelelő osztályaival szoros együttműködést kell létesíteni.

10. Az Intézet belső munkatársait egyrészt a felsőoktatás terén, másrészt a gyakorlat terén tevékenykedő tudományos alkotómunka végzésére alkalmas, egyetemet végzett káderekből kell kiválogatni. A belső munkatársakon kívül, külső munkatársakat is be lehet vonni az Intézet munkatervében szereplő témák kidolgozásában, így elsősorban a Marx Károly Közgazdasági Tudományegyetem, illetve más felsőoktatási intézmények és a Pártfőiskola politikai gazdaságtani, valamint ágazati gazdaságtani tanszékeiről, továbbá a párt és a gazdasági apparátus tudományos munkatársa dolgozóiból.
11. Az Intézet tudományos munkatársainak száma az igazgató és helyettesén kívül 60 legyen, kb. a következő elosztásban: 16 fő az Általános Közgazdasági Osztályon, 6-6 fő az Ipari és Nemzetközi Gazdasági Osztályon, 4-4 fő a Forgalmi, a Pénzügyi és a Könyvtári és Dokumentációs Osztályon, 25 fő pedig a Mezőgazdasági Osztályon.

Ezenkívül az Intézetbe egy gazdasági vezetőt, egy bizalmas ügykezelőt és összesen kb. 25 adminisztratív munkaerőt kell alkalmazni. Így tehát az Intézet teljes létszáma, beleértve az igazgatót és helyettesét is, összesen kb. 90 fő.

Az Intézet igazgatójának jogában áll az Intézet egyes osztályai tudományos munkatársainak létszámán változtatni az Intézet összlétszámának keretein belül.

12. Az Intézet 90-es létszáma nem követel ugyanannyi új státusz megnyitását. A Közgazdasági Dokumentációs Központ, mint önálló intézmény megszüntetésével, a Mezőgazdasági Szervezeti Intézet átvételével, valamint a Nemzeti Bank archívuma és könyvtára néhány munkatársa átvételével előreláthatólag 45-50 eddigi állást lehet zárolni és az Intézetbe áthozni.
13. Az Intézet a jelenleg rendelkezésre álló lehetőségek /helység stb./ között 1954. december 1.-én kezdje meg működését.
14. Az Intézet költségvetését a Magyar Tudományos Akadémia költségvetési keretében kell biztosítani.

Budapest, 1954. november 5.

Berei Andor sk.

Friss István sk.

Rusznayk István sk.

Melléklet

1. sz. Igazgató helyettesnek javasoljuk:

Donáth Ferenc elvtársat, a Mezőgazdasági Szervezési Intézet jelenlegi igazgatóját.

2. sz. A MTA. elnöke és a KV. Tudományos és Kulturális Osztálya előzetes jóváhagyásával a PB. elé terjeszti az Intézet Tudományos Tanács tagjaira vonatkozó javaslatát.

A Tudományos Tanács tagjai legyenek:

Friss István	Az Akadémia levelező tagja az Intézet igazgatója, a Tudományos Tanács elnöke
Antos István	A Közgazdaságtudományi Egyetem tanszékvezetője
Berei Andor	Az Országos Tervhivatal elnöke
Bíró Zoltán	Pártfőiskola igazgatója
Bognár József	A Közgazdaságtudományi Egyetem tanszékvezetője
Donáth Ferenc	
Erdei Ferenc	Akadémikus
Fekete Ferenc	A Közgazdasági Szemle főszerkesztője
Haász Árpád	Egyetemi tanár
Hay László	A Közgazdaságtudomány kandidátusa
Nagy Imre	Akadémikus
Nagy Tamás	A közgazdaságtudomány kandidátusa
Péter György	A Központi Statisztikai Hivatal elnöke
Szabó Gergely	
Szabó Kálmán	
Szalai Béla	

Amennyibe a PB. a Tudományos Tanács tagjainak számát soknak találja, javasoljuk Bíró Zoltán, vagy Haász Árpád elvtárs kihagyását.

M-KS-276-91/12. öe. 6-13. l. Stencil másolat.

10. SZ.

Feljegyzés

Andics elvtársnőnek

A Közgazdaságtudományi Intézetben az elmúlt napokban több fontos esemény zajlott le, osztályvezetői értekezlet, Tudományos tanácsülés, vezetőségválasztó taggyűlés. Ezekon a megbeszéléseken több fontos tartalmi kérdés is felmerült. Szeretném ha Andics elvtársnő módot adna arra, hogy erről beszámoljak.

Budapest, 1955. november 5.

Halász István

MDP KÖZPONT VEZETŐSÉGE
TUDOMÁNYOS ÉS KULTURÁLIS
OSZTÁLY

Bizalmas!
Készült 2 pld-ban

Feljegyzés

a Közgazdaságtudományi Intézet néhány problémájáról.

1. / A Közgazdaságtudományi Intézet egyes osztályvezetői Donáth Ferenc, Nagy Tamás elvtársak osztályvezetői értekezleten, más elvtársak Csendes Béla /az Intézet párttitkára/ és Jónai Endre elvtársak taggyűlésen hangot adtak a következő kérdésnek (Sic!): miként lehet felvetni pártszerűen, bizonyos, a kutató munkaeredményeként született megállapításokat, ha azok meglévő párthatározatokkal ellenkeznek? Ez a kérdés más, tudományos dolgozókat is foglalkoztat, feltehető azért, mert bizonyos gazdasági kérdések megoldási módjával egyes elvtársaknak észrevételeik vannak. Ennek kérdések egy részét különben a november 28-án tartott taggyűlésen, amely a KV. legutóbbi határozatával foglalkoztak, négy elvtárs fel is vetette. Péter György elvtárs szintén foglalkozott az Intézet Tudományos Tanácsának ülésén ezzel a gondolattal és ő a kérdést úgy fogalmazta meg: mennyiben van biztosítva az Intézetben a tudományos alkotói szabadság:
2. / November 16-án az Intézetben vezetőségválasztó taggyűlés volt, ezen a taggyűlésen három vezetőségi tagot – köztük a titkárt – Vági Ferenc elvtársat kibuktatták. Ez igen elgondolkoztató. Úgy gondolom, ennek politikai oka van. Az új vezetőségben u.i. több olyan elvtárs kapott helyet, akiről tudott dolog, hogy 1953. június után jobboldali túlzásokba estek. Az új vezetőség tagjai között vannak Donáth Ferenc, Csendes Béla /titkár/, Máriás Antal. A javasoltak között szerepel Fekete Ferenc is, ő azonban sok munkájára való tekintettel kérte, hogy álljanak el jelölésétől. A taggyűlés ezt elfogadta. A taggyűlésen a legnépszerűbb hozzászólás Csendes Béla elvtársé volt, aki a tudományos

alkotói szabadság mellett tört lándzsát. Véleményem szerint nagy szerepe volt ennek abban, hogy a pártvezetőségbe beválasztották.

Az új vezetőség első tevékenysége az Intézet-vezetéssel egyetértésben az volt, hogy megszerveztek egy konzultációt Erdei Ferenc elvtárrsal, a mezőgazdasággal kapcsolatos kérdésekről. Ezen helyes kezdeményezésnek az volt a hibája, hogy a pártvezetőség erősen bátorította a tagságot a kérdések bátor felvetésére és így a kérdések közé került olyan kérdés is, amelyik a párt jelenlegi politikáját a mezőgazdaságban implicitíve bírálja. Pl.: „milyen tapasztalatok vannak a központilag kiküldött tsz elnökök munkájáról?” „Nem sérti-e ez a szövetkezeti demokráciát?” „Hogyan hatott az ez évi fejlesztés az egyénileg dolgozó parasztság termelési kedvére; elsősorban az őszi szántás-vetés és az állattenyésztés területén?” stb.

3. / Az intézet taggyűlése november 28-án tárgyalta meg a Központi Vezetőség ülésének legutóbbi anyagát. Csendes elvtárs közlése szerint az V. kerülettől név szerint Vigh Ilona elvtársnőtől azt az instrukciót kapták, hogy az anyag felett vitát lehet indítani. Ennek alapján felszólaltak: Nagy Tamás, Horváth Lajos, Szakáll és Kornai elvtársak. Nagy Tamás elvtárs több kérdést érintett. A fontosabbak nagy vonalakban a következők voltak: nem tartotta kielégítőnek a Politikai Bizottság önkritikáját a Rajk-perrel kapcsolatban. Ezen a téren /Gomulka-per/ a lengyel pártot állította követendő példaként. Kifogásolta a párt propagandájában általában, és konkrétan a felolvasott anyaggal kapcsolatban is, hogy nehézségeinket nem tárjuk fel őszintén a párttagság színe előtt.

Horváth és Szakáll elvtársak a mezőgazdasági termelés jövő évi tervével foglalkozva aggályosnak tartották, hogy az ideai rekord termést véve alapul, jövőre újabb jelentős termésemelkedést irányoztunk elő. Véleményük szerint a mezőgazdaságban az időjárástól függően elég nagy ingadozás lehetséges a terméseredményekben és az hatással lehet népgazdaságunk egészére. Kornai elvtárs külkereskedelmi mérlegünk helyzetével kapcsolatban a jelen helyzet kialakulásáért a felelősség kérdését vetette fel.

A taggyűlésről készült jegyzőkönyv, ezért helyesnek tartanám az egész anyag tanulmányozását, mivel más fontos részletkérdések is felmerültek.

4. /Az Intézetben jelenleg kialakult politikai helyzet szociális talaja az Intézet kedvezőtlen szociális összetétele és a munkatársak szakmai gyengesége. Az Intézet munkatársainak sem politikai, sem tudományos szempontból nem kielégítő az összetétele. Bár a hangadók között szép számmal vannak munkás- és paraszt fiatalok, mégis azt kell mondani, hogy ezek részben egyes „tekintélyek” /Nagy Tamás/ befolyásának, másrészt az Intézetben lévő kispolgárok nyomásának engedve ezen nézetek szószólóivá válnak

Figyelembe véve az Intézetnek jelenlegi szociális és szakmai helyzetét, mindent el kell követni, hogy az Intézetet erősítsük, ezért nem lehet helyeselni olyan kezdeményezéseket, amelyek ilyen körülmények között arra irányulnak, hogy a fiatal Intézetet gyöngítsük azzal,

hogy munkásszarmazású, Szovjetunióban végzett káderek elengedéséhez hozzájáruljunk.
/Béres elvtárs elvitelének kérdése a Minisztertanácshoz./

A politikai helyzet megjavítása érdekében ugyancsak fokozottabb figyelmet kell fordítani a korábban említett okoknál fogva a pártszervezet munkájára.

Budapest, 1955. november 30.

M-KS-276-91/102. őe

11. SZ.

Részlet az Intézetben megtartott pártértekezletről felvett jegyzőkönyvből. Dátum nélkül.

Komló: Javaslatot terjeszték elő. Azok a problémák, melyeket Hoch elvtárs felvetett kétségtelenül számos kommunistát foglalkoztattak, de a kérdésekre lényegében nem kaptunk választ.

Nagyon örülnék, ha olyanok szólnának hozzá, akiket foglalkoztattak a problémák és ha beléptek a pártba, milyen alapon döntöttek el magukban a problémákat. Ez elősegítené, hogy mi is, akik még nem léptünk be, dönthessünk.

Esze Zsuzsa: Azért nem akartam felszólalni, mert ismertem Hoch elvtárs mondanivalójának lényegét, én úgy gondoltam, hogy minden problémát elmondott. Aláírom, hogy segítene, ha el tudnám mondani, hogy hogyan oszlattam el saját kételyeimet, de a magam részéről nem tudom bebizonyítani, hogy minden kételyemet eloszlattam, tehát csak azt tudom elmondani, hogy miért határoztam el, hogy belépek a pártba.

Amikor először kerültem a pártba elég kevéssé ismertem a mozgalmat és azt gondoltam, hogy amit a párt csinál az mind helyes. Tehát azt hittem, hogy ez egy nagyszerű párt. Évek múlva láttam az első hibát, majd így a többi. Mindig megmondtam a véleményem. Soha nem volt az problémám, hogy a párt által elkövetett és általam súlyosnak tartott hibákért vállalhatom a lelkiismereti felelősséget. Amikéért nem tudtam vállalni a felelősséget, azt megmondtam, hogy rossznak tartom. Most az a probléma, hogy nem abba a pártba lépek, amiről az a véleményem, hogy kitűnően működő párt, azt se mondhatom, hogy saját lelkiismeretem előtt tisztáz, hogy megmondtam véleményemet arról, amit rossznak tartottam. Arról, amit eddig a párt csinált nem mondhattam meg a véleményemet, mert nem volt hol és nem is hiszem, hogy sokat számított volna. Most tehát nincs meg az a két feltétel, mint volt október 23-ig.

Az első döntésem, ami sokáig tartotta magát az volt, hogy nem lépek be. Az egyetlen, ami nem hagyott nyugodni az az volt, hogy emberek körülöttem, akiket viszonylag képzett marxistáknak ismertem, elkezdtek kételkedni a marxizmus bizonyos alaptételeiben és

nekik ebben azért nem volt igazuk, mert ami hibát az MDP okt. 23 előtt elkövetett akár az események értékelésében, akár más dologban azt is a marxizmus alapján csinálják és ami hibát az MSZMP elkövetett akár az események értékelésében akár más dologban azt is a marxizmus alapján csinálják. . Ezek marxista pártok, tehát ezeket azonosítani kell a marxizmussal. Nem tudom, hogy nekem van-e igazam, ha azt mondom, hogy én mindezekből azt tanultam meg, hogy a fő baj az, hogy nem alkalmazzuk a marxizmust. Okt. 23. előtt és utána is bajok gyökere a marxizmus félremagyarázása, elferdítése. Úgy hogy annak ellenére, hogy az volt a véleményem, hogy nincs rá okom, hogy belépjek, mert egy csomó dologgal nem értek egyet, mégis csak oda kellett kilyukadnom, belépek. Szocializmust marxista párt nélkül nem lehet építeni. Ahhoz, hogy valóságos marxista párt legyen, az kell, hogy bent a pártban megszabadítsuk a marxizmust azoktól a neki tulajdonított dolgoktól, amik most a hibák gyökerei. Ha az a meggyőződésem, hogy szocializmus kell és az, hogy azt csakis a marxista párt csinálhatja, akkor mindent el kell követni, hogy a párt megtisztuljon a hibáktól. Ezt viszont csak úgy lehet csinálni, ha az ember belép a pártba. Ha a marxizmustól nem tudunk elfordulni, akkor vállalni kell, hogy belépünk abba a pártba, amelynek politikai értékelésével még mindig nem értünk egyet.

Erdős Péter: Az elvtársak tudják, hogy belépek, sőt meg is van az ideiglenes tagsági igazolványom. Azt is tudják, hogy a számomra sem volt könnyű a belépés, nem volt könnyű amennyiben igen súlyos válságokon mentem keresztül és hosszú ideig tartott, amíg dönteni tudtam. Aztán amikor megtudták, hogy beléptem, akkor azt mondták, hogy majd megint ingadozni fogok valamelyik újságcikk után. De nem így van, mert ha egyszer döntöttem akkor már nem fogok ingadozni. A világ kommunista mozgalmának alapvető célkitűzéseivel egyetértek, ezt tisztázni kellett, de magammal kellett tisztázni és tisztáztam. Egyetértek és réges-régen úgy gondoltam, ha ezekkel a kérdésekkel egyetértek, akkor ez számomra azzal a kötelességgel jár, hogy le is vonjam a konzekvenciákat és ezekért harcoljak is. Rendkívül súlyos helyzetben vagyunk. Sokan hihettek a mi magyar pártunkról sok mindent, ami nem volt igaz, de okt. 23. és az események elsöpörtek igen sokféle illúziót. 23-a és azt követő napokon azt láttuk, hogy egy nép szembefordult velünk, sokan aktívan, nagyrészüket passzív magatartással, de szembefordult. Iszonyatosan súlyos csapás ugyanakkor, amikor igen sokan közülünk nem voltak alapvetően megelégedve a dolgok menetével okt. 23. előtt és ki-ki lelkiismerete szerint harcolt ezek ellen és az első napokban kialakult gyakorlatilag egy ilyen furcsa egységfront a pártban dolgozó ellenzéki állásponton lévő kommunisták és az utca között, a felkelők között és a nép között. Ez rendkívül alkalmas volt az emberek fejének megzavarására, s idő kellett, hogy az ember tisztázza a történeteket. A Párt azt mondja, hogy az ami Magyarországon okt. 23-ával kezdődött és tartott a fegyveres felkelés leveréséig lényegében ellenforradalom volt még akkor is, hogy ha különösen az elején a felkelők vagy a forradalomban egyébként

résztevők többségének szándéka nem ez volt. Én ezzel a meghatározással egyetértek. Történtek dolgok és ezek akárhogy kezdődött és akármilyen volt a felkelők szándéka, de a dolgok egyenes irányban az ellenforradalomba haladtak. Egy bizonyos: ennek eredményeképpen szocializmus nem lett volna, sőt a szocializmusról való letérés lett volna, nem lett volna gyakorlatilag erő, amely ha egyszer a hatalom átkerül az akkor keletkezett párok kezébe megállíthatta volna a burzsoá pártok uralmát. És az ellenforradalom. Azt mondják hát akkor mi volt azelőtt? Elképzelhető-e, hogy "szocializmussal" vagy ehhez hasonló társadalommal szembefordul egy nép, vajjon proletárdiktatúra volt-e az ami előtte volt vagy valami egyéb? Vajjon a szocializmusnak célja-e, összeférhető-e vele, szembefordulnak-e vele a tömegek? Én azt hiszem erre a kérdésre nem lehet sem egy egyszerű igennel, sem egy egyszerű nemmel válaszolni. Azt hiszem biztos az, hogyha minden további nélkül proletárdiktatúrának minősítenének azt, ami volt, az helytelen lenne, mert nem testesítette meg a proletárdiktatúra lejellemzőbb ismérveit. De biztosan nem volt a burzsoázia diktatúrája sem és én azt sem hiszem, hogy egy klikknek, egy kisebbségnek diktatúrája osztálytartalom nélkül lehetséges. Azt hiszem, hogy ha még oly tökéletlenül is, ha még olyan eltorzult formában is, de egy kisebbségnek a diktatúrája végső fokon mindig egyik vagy másik osztály érdekében történik, s az ami Magyarországon volt, az nem a burzsoázia érdekében, biztosan nem a parasztságnak speciális érdekében, biztosan nem az értelmiség vagy középrétegek érdekében, hanem alapjában és mélységesen a proletáriátus érdekében s a proletáriátus természetes jogai érdekében történt, ha eltorzítva is, ha hamisan is, de úgy, hogy ahhoz, hogy ezek a torzítások megszűnjenek ahhoz nem volt szükség és nem lett volna szükség valamiféle új forradalomra, hanem viszonylag békés úton, lassan helyreigazítható lett volna, ha közbe nem jött volna a történelem ellenforradalmi kísérlettel. Biztosan sokkal közelebb álltunk a proletárdiktatúrához abban az értelemben, ahogy lettünk volna azután, ha az ellenforradalom győzött volna. Nem a tőkés tulajdonában voltak a döntő termelőeszközök, megkezdődött, ha még oly rossz formában is a mezőgazdaság szocialista átalakítása, építették a gazdaságot, amely építésnek voltak jelentős eredményei, ha ezeket a jelentős eredményeket ugyan sok minden eltorzította, volt egy párt, amelynek tagjai jórésben és nagy részben a szocializmust, az igazi szocializmust kívánták, amelynek tagjai előtt mindinkább tisztává vált, hogy hol vannak a hibák és merre kell menni és felkészültek arra, hogy kijavítsák a hibákat. Azután egyetértek azzal, hogy a világ a szocializmus felé fejlődik feltartóztatlanul.

Egyetértek azzal, hogy a világ a proletáriátus diktatúráján keresztül fejlődik a szocializmus felé és Európában egyelőre semmiféle egyéb útja a szocializmushoz való eljutásnak mint a proletárdiktatúrán keresztül nem látszik és aztán nincs okom, hogy azon törjem a fejem, hogy más körülmények között nem lenne-e valami egyéb

elképzelhető. Egyetértek azzal is, hogy a proletárdiktatúra nem valósítható meg másképp csak egy párt vezetésével s hogy ennek a pártnak kommunista típusú pártnak kell lennie, hogy a demokratikus centralizmus alapján felépült pártnak kell lennie és mindjárt hozzá teszem, hogy nem hiszem, hogy ilyen párt már valóban létrejött, ugyanis azt hiszem, hogy a demokratikus centralizmusban igen sok volt a centralizmus és igen kevés a demokratizmus ahhoz, hogy az eddigi pártszervezési módszereinket jogosan nevezhettük volna demokratikus centralizmusnak, de azt hiszem, hogy még ebben a formájában is általában sokkal jobban megfelelt a proletárdiktatúra szükségleteinek, a szocializmus felépítése szükségleteinek mint valamiféle elmosódott ideológiájú, elmosódott fegyelmű szocialista demokratizmus vagy még olyanabb jellegű párt.

Egyetértek a marxizmus-leninizmus alaptételeivel és nem csak alaptételeivel, hanem egyéb igen sok tételével. Egyetértek azzal is, hogy ma Magyarországon az adott pillanatban feltétlenül szükség van erős kézre, egyetértek azzal is, hogy ma Magyarországon nem szabad szabadjára engedni a burzsoá ideológiát, hogy ma Magyarországon nem adható teljes véleményszabadság, teljes sajtószabadság, teljes választási szabadság, mert ma az adott körülmények között, amikor ilyen helyzetbe kerültünk amilyenbe ma vagyunk, mindez csak ez ellenforradalom győzelméhez vezetne és csak oda vezethetne, hogy hallatlanul nehéz körülmények között újból előről kellene kezdeni mindent ami ma már sajátunk, ami ma már eredményünk, a mienk. Nem tudom, hogy mindent felsoroltam-e, de azt hiszem, hogy mindennek az elismerése feljogosít engem arra, hogy kommunistának tartsam magamat és hogy jogosan kívánhassam felvételemet ebbe a pártba. Azután beléptem a pártba azért, mert nem tudok élni a párt nélkül és nem tudom azt hinni, hogy kommunisták élni tudjanak a párt nélkül. Valahogy úgy állok én ezzel a párttal, mint az egyszerű ember, akinek a nagyanyját valaki szóban bántotta és ő nekiment és majdnem megölte, - mikor szóvá tették, hogy ő ütni is szokta a nagyanyját, erre azt felelte, hogy az más, nekem szabad,

Ma megkérdik az embertől, hogy miért léptél be a pártba, akkor meg kell magyarázni, hogy miért lépett be. De a másiktól is meg fogják kérdezni, hogy miért maradt kint a pártból. És ennek össze kell hoznia a maga számára mindazt amiért kint maradt és félek, hogy sok ilyen okot fog találni, de félek, hogy rövid idő után olyan okot fog találni, ami már nem is igaz. Rövid időn belül aztán szembetalálom magam a párttal és ez már ellenforradalom.

A párt összetétele ma nem jó. Nem akarok arról beszélni, hogy karrieristák kerülnek bele. Ez a kisebbik baj. Olyan emberek kerültek és kerülnek bele, akiket nem rendített meg eléggé az ami történt, akik maguk is meggondolatlanul cselekedték a rosszat és ma igazolásukat találják az ellenforradalomban. Ez roppant nagy veszély, s mert ez így van, nem hiszek gyors tisztulásban a párton belül. De hát ki-ki csak a saját véleményével

azonosíthatja magát. Én a saját véleményemmel azonosítom magam. Azt hiszem, hogy a rossz következmények, amikért én csak annyiban vagyok felelős, amennyiben egyetértettem velük és magam is ezt mozdítottam elő s azt hiszem, hogy ezek a rossz következmények jelentkeznek, nyilvánvaló válnak s nemcsak nálunk Magyarországon, hanem a világ kommunista mozgalmában és azt hiszem, hogy olyan mozgalom és olyan párt, amely a saját vesztét akarja még nem volt a világon és azt hiszem, hogy ha ma sok rossz tanulságra is van alkalmunk mert rosszul alakult a sorsunk, ahhoz, hogy megtanuljunk a jót az események elég állhatatosan fognak kiforrni, hogy erre a jóra rájövünk. Ezt hiszem mert a történelemnek logikája van, ezt hiszem, mert akarom, mert úgy akarom, hogy legyen és nincs jogom, hogy arra állítsam rá magam, hogy ezen kívül akarok maradni, mert úgyis minden rossz lesz. Én nem akarok gyökértelen ember lenni és nem vagyok az. Az olyan ember, aki nem gyökértelen az kétféle: az egyik, aki azt mondja, hogy "ember küzdj", a másik a jó családapa, megköveteli a maga ferbli partiját és emellett jól érzi magát. Ez az út számomra nem áll nyitva.

Én most nem nagy politikáról akarok beszélni, csak arról, hogy miért léptem be és hogy más miért lépjen be. Egy valamire fel akarom hívni a figyelmet: a párt önmagában semmi. Nem hiszek én abba, hogy Sztálin vagy az ő típusú emberek igen jó kommunisták, mert harcolnak az ellenforradalom ellen. Ez kell, ez szükséges, de önmagában ez is semmi, ebből is csak az következik, hogy van egy vékony réteg, amelynek esetleg a fegyver is a kezében van, de már nem engedheti meg azt a luxust, hogy felfegyverzi a népet, hogy hadseregbe tömöríti. Ne kábítsuk el magunkat a sikerektől. Furcsa, de aktuális. Az erős kéz az kell, de az erős kéz önmagában megint semmi. Ideológiai engedményeket ne tegyük alapvető kérdésekben, - de a tömegek nem a mieink és ezt a pártnak tudnia kell. Ma a munkásosztály nincs a mellettünk. Ma nagy részük a kommunistákban ellenséget lát és ha ezen nem tudunk áttörni akkor elvesztünk. Egy évig, talán kettőig tarthatjuk magunkat, de nem tarthatjuk fenn végleg magunkat. A kommunistát egyszerűen nem az jellemzi, hogy erős keze van és harcol az ellenforradalom ellen. Az jellemzi, hogy egyé olvad a tömegekkel. Akiben ma is kommunista gőg van és aki ahelyett, hogy mélységesen szégyelné magát, hogy idáig juthatott, aki ma is lenézi az ingadozókat, azt kik nem akarnak a pártba menni, aki nem találja meg a hangot, az összekötő kapesot, aki nem tudja megtalálni, aki megint hajlandó bezárkózni a kommunisták zárt körébe, az ne nevezze magát kommunistának. Ha valaki belép a pártba, az azért lépjen be, hogy megtalálja a hangot a néppel. Ezért alakuljon meg a mi pártszervezetünk is.

Friss István: Nehéz az elvtársakban meglévő kételyeket eloszlatni. Nem is eléggé ismerem azokat. Az utolsó két hónapban jóformán egyáltalán nem volt alkalmam az elvtársakkal beszélni. Ezért amit mondok talán nem válasz az elvtársak kételyeire. De hozzájárulhat, hogy az egész kérdést világosabbá tegye.

Azthiszem (Sic!) azért kell belépni az öntudatosabb elvtársaknak a pártba, mert a párt az az erő, amellyel a történeti fejlődést a leghathatósabban mozdíthatjuk elő a kívánt irányba. Minden olyan felfogás, amely azt mondja, hogy szocializmust akar, de párt nélkül, lényegében nem akar proletárdiktatúrát és nem akar szocializmust, hanem a polgári fejlődésnek ilyen vagy olyan formáját. Ha elemezzük, amit az utolsó hónapokban átéltünk, akkor ez elég meggyőzően kiderül.

Az egyik régebbi MDP taggyűlésünkön Nagy András elvtárssal voltam kénytelen vitatkozni, mert amit mondott, az a polgári demokrácia követelménye volt és nem a szocialista demokrácia követelménye. Azt gondoltam, hogy ez csak egy elcsúszás volt részéről, hogy nem gondolta eléggé át. Lényegében azt követelte, hogy bízzuk rá sorsunkat nyugodtan a népre, mert azt fogja csinálni, amit kell. Ez az alapvető marxista tanítás tagadása volt. Rájöttem, hogy nála nem egy pillanatnyi elcsúszásról volt szó, hanem alapvető koncepcióról. Persze a polgári fejlődésnek nem kell azzal kezdődnie, hogy az államosított gyárakról kimondják, hogy azok többé nem állami tulajdonban vannak. Ilyen nálunk pillanatnyilag nem képzelhető el. De elképzelhető, hogy különböző úton-módon visszahozzák ide a kapitalizmust. Az okt. 23.-át követő események éppen azt mutatják meg, hogy amint a munkásosztály kezéből kicsúszott a hatalom (Sic!), ez olyan erők kezébe ment át - a különböző pártok, melyek okt. végén, nov. elején feltűntek - amelyek többsége nem a szocializmust akarta. Amikor pedig már nem volt többé párt, nem volt semmiféle erő, amely mozgósíthatta, harcavihette volna a munkásságot, hogy védje meg azt, ami kicsúszott a kezéből. Ez roppant tanulságos volt. Ennek többé nem szabad megismétlődnie. Nem következhet be még egyszer olyan válságos helyzet, hogy nincsen párt, amely a proletariátust vezeti. Más kérdés, a jelenlegi párt ma még a proletariátust nem vezeti, mert a proletariátus nagy részének bizalma nem összpontosul még ebben a pártban. Ezt a bizalmat azért fogjuk megnyerni, mert alapvetően igazunk van. Ez kell, hogy naponta igazolódjék a munkában és az eredményekben. Ebben és sok másban igazat adok Erdős et.-nak.

Anélkül, hogy a munkásság bizalmát megnyerjük, anélkül, hogy itt valóban a nagy tömegek vezetőivé váljunk és azok bennünket önként, bizalomból kövessenek, anélkül nem tudjuk a proletárdiktatúrát megvalósítani és a szocializmust felépíteni. De ha igaz az, amit én nagyon komolyan hiszek, hogy igazunk van, akkor ezt a bizalmat meg fogjuk nyerni.

.....

Hoch Róbert iratai, gépelt példány.

12. SZ.

Feljegyzés

Sebes Sándor elvtárs részére

Néhány kiegészítés a Közgazdaságtudományi Intézet alapszervi pártvezetőségének jelentéséhez.

Pártszervezetünk fő feladatának az ideológiai munkát; a torzításoktól mentes marxista-leninista ideológia hegemóniájának biztosítását tekinti az Intézetben.

Nyugodtan elmondhatjuk, hogy a munkatársak felét kitevő párttagság körében megvan az elvi-ideológiai egység; ami természetesen nem jelenti és nem is jelentheti, hogy párttagjaink minden elméleti rész kérdésben egyetértének.

Pártszerveztünk egysége létrejöttének elengedhetetlen és döntő feltétele volt a Központi Bizottság politikája; azok az országos eredmények, amelyek az MSZMP vezetésével megszülettek; továbbá a kommunista pártok nemzetközileg megszilárdult egysége.

Alapszervezetünk egysége létrejöttének okaként betudható az is, hogy MSZMP szervezetünknek nem tagja a volt MDP szervezet jobbszárnya. Az ellenforradalom előtti időszakban a taggyűléseken ezek az emberek hangot adtak antimarxista nézeteiknek, s bár ezek a nézetek akkor is visszautasításra találtak, de szó sem lehetett az MDP szervezet egységének megteremtéséről; sőt ellenkezőleg, október felé haladtunkban a pártszervezet egyre inkább atomizálódott. Az ellenforradalom után azok az emberek, akik a legszélsőségesebbeknek mutatkoztak, nem kérték átigazolásukat az MSZMP-be, de pártszervezetünk nem is igazolta volna át őket. (A két dolog csaknem azonos: olyan légkör alakult ki nálunk, - s e légkör kialakulásához a pártvezetőség is jelentős mértékben hozzájárult - amelyben fel sem merülhetett az, hogy ezek a volt MDP tagok átigazolásukat kérjék.)

A pártszervezet ideológiai-politikai egységének létrejöttében nagy szerepe van annak is, hogy párttagjaink messzemenően levonták a szükséges konzekvenciákat az 1956. évi ellenforradalomból.

Túl nem becsülhető az a segítség, amit az Intézet igazgatója nyújtott taggyűlési felszólalásaival, szavazataival, a pártszervezet vezetőségének nyújtott tanácsaival.

Végül, de nem utoljára: szerénytelenség nélkül megállapíthatjuk, hogy pártszervezetünk egységének kikovácsolásában jelentős szerepe volt a helyi pártvezetés erőfeszítéseinek. MSZMP szervezetünk - többek között - abban különbözik volt MDP szervezetünktől, hogy míg az ellenforradalom előtti időszakban pártéletünkre a nagy

országos problémákra való irányvétel, s a belső pártéletnek bizonyos fokú elhanyagolása volt a jellemző, addig MSZMP szervezetünk megalakulása óta főleg és elsősorban a belső pártéletre helyezi a hangsúlyt. Az Intézetben és a pártszervezetben akkor széleskörű viták folytak; mégpedig nemcsak politikai kérdésekről, hanem elsősorban az u.n. mechanizmus kérdéseiről. Az akkori pártvezetés, illetve pártszervezet e viták irányításában nem vett részt, a viták helytelen kinövésével pártszerű keretek között nem foglalkozott. Az MSZMP szervezet megalakulásakor olyan elvtársak kerültek a vezetőségbe, akik nem tértek le a marxizmus-leninizmus talajáról, s már október előtt igyekeztek elhatárolni magukat mind jobbról, mind balról. (Nem utolsósorban ezért kerültek be a vezetőségbe.) A fent felsorolt kedvező feltételek ellenére sem magától született meg az egység. A pártszervezet megalakulásával kapcsolatban, az átigazolások időszakában személyes beszélgetések, viták sorozatában, gyűléseken kellett lépésről-lépésre leküzdeni a kommunisták soraiba is behatolt hibás nézeteket. (Forradalom vagy ellenforradalom, a szovjet csapatok részéről nyújtott segítség értékelése, Nagy Imre áruló volt, stb.)

Rá kell mutatni arra is, hogy pártszervezetünkben nem uralkodhattak el, sőt nem is jelentkezhetnek erőteljesebben szektás, dogmatikus nézetek sem. Ennek részben az az oka, hogy azok az elvtársak, akiknél az ellenforradalom előtt voltak ilyen jellegű megnyilvánulások, szintén igen sokat tanultak az ellenforradalom eseményeiből, szintén őszintén magukévá teszik a párt Központi Bizottságának az ellenforradalom okairól szóló határozatát. De oka az is, hogy a pártvezetőség és a pártszervezet kezdettől és következetesen valóban kétfrontos harcot folytatott.

Igen jelentős eredményünk az is, hogy pártszervezetünkben - de Intézetünkben sem - nincsenek személyes ellentétekből származó viták, intrikák. A májusi átigazolások kapcsán reális veszéllyé vált a személyeskedés fellángolása, személyes ellentétek kiéleződése, de a pártvezetőség és a kommunista kollektíva erőteljes fellépése még csírájában elfojtotta ezt a veszélyt.

-. - .- .- .- .-

Természetesen nem beszélhetünk elvi-ideológiai egységről a pártonkívüliekkel kapcsolatban. 1956. októbere előtt sok embernek igen mélyen hatoltak be a tudtában jobboldali, burzsoá nézetek, s ezek - bár már koránt sem az 1956. évi méretekből, - de részben még ma is élnek, ha nem is adnak hangot ezeknek. Éppen ezért mélységes meggyőződésünk, hogy Intézetünkben a jobboldali elhajlás a főveszély. Ha valamilyen ok miatt a helyzet ismét kedvezne a jobboldali nézetek előretörésének, úgy nálunk is fellángolnának ezek. Most azonban inkább csak következtetni tudunk ezeknek a nézeteknek létezésére, mert képviselőik csak igen kevéssé adnak hangot nekik.

A pártonkívüliekkel folytatott beszélgetésekből, vitákból annyi azonban egyértelműen megállapítható, hogy a marxizmus-leninizmus befolyása, a párt tekintélye erősen

megnövekedett az elmúlt esztendőben. Az ellenforradalom, az azóta bekövetkezett fejlődés és a helyi pártszervezet munkája érezteti pozitív hatását a pártonkívüliek körében is - természetesen a különböző embereknél különböző mértékben; függően beállítottságuktól, képzettségüktől, környezetüktől, s nem utolsósorban attól, hogy milyen személyes kapcsolat alakult ki az Intézetben dolgozó kommunistákkal. A pártonkívüliek jelentős része ma közelebb áll a párthoz, mint 1956 nyarán, jóllehet akkor nagyrésztük párttag volt. Ez a tény, s egyáltalán az, hogy az október előtt az Intézetben jelentkező jobboldali nézetek jóval kevésbé voltak szélsőségesek, mint az Intézetben kívüliek, hogy az Intézet munkatársai között nem akadt ellenforradalmár, ellenség, természetesen megkönnyíti a pártonkívülieknek a párthoz való közeledést. A helyi pártszervezet és pártvezetőség, nemcsak azzal igyekezett elősegíteni ezt a közeledést, hogy nem mutatott engedékenységet az elvi vitákban, hanem azzal is, hogy igyekezett elvtársi kapcsolatokat kiépíteni a pártonkívüliekkel; tekintet nélkül arra, hogy volt MDP tagokról van-e szó, vagy sem. /A különböző emberekkel ez különböző mértékben sikerült./ A pártvezetőség munkájában jelentkező bizonyos szektás vonásokat fedez fel abban, hogy időnként egy-egy pártonkívülről kiderül: ténylegesen sokkal közelebb állnak a párthoz, semmint a pártvezetőség gondolná.

Az ideológiai előrenyomulás a pártonkívüliek körében nemcsak abban nyilvánul meg, hogy elfogadják a párt vezető szerepét, a párt irányvonalát, általában az alapvető politikai kérdésekben egyetértenek velünk, hanem abban is, hogy amíg október előtt az Intézetben kisebb-nagyobb mértékben többen szimpatizáltak a jugoszláv gazdasági modellhez hasonló magyarországi modell megteremtésének gondolatával /ketten-hárman voltak, akik kifejezetten egy ilyen jellegű gazdasági vezető hívei voltak/, addig ma már - legalább is legjobb tudomásunk szerint - ilyen álláspontok nincsenek. Éppen azok, akik október előtt a leghatározottabban képviselték ezt az álláspontot, azok ma már őszintén és meggyőződésből feladták. / Ez még nem jelenti azt, hogy ezek a munkatársak ezzel már marxistákká váltak volna! /

Amikor arról beszélünk, hogy a különböző pártonkívüliekkel nem egyforma mértékben tudunk jó személyes kapcsolatokat kialakítani, elsősorban a mezőgazdasági osztály dolgozóira gondolunk. A mezőgazdasági osztály az Intézet számára problémát okozott már október előtt is. A mezőgazdasági osztályon dolgozók túlnyomó többsége korábban a Mezőgazdasági Szervezési Intézetnél dolgozott, s Intézetünk megalakulásakor együtt kerültek át mezőgazdasági osztályként. Az itt dolgozók marxista-leninista képzettsége általánosságban igen alacsonyfokú, a munkatársak többsége nem is közgazdász, hanem mezőgazdász képzettségű. /Az Intézet és az MDP szervezet vezetőségének határozatára az ellenforradalom előtti időszakban alapfokú politikai gazdaságtani szemináriumon vett részt a mezőgazdasági osztály dolgozóinak jelentős

része. Az első év tananyagából 1956. október 24-re volt a vizsga kitűzve.../ A mezőgazdasági osztályon dolgozott és dolgozik ma is a legtöbb régi szakember, akiknek kétségkívül tekintélyük és befolyásuk volt és nyilván van az osztályon. /1956. novembere után a mezőgazdasági osztály munkatársainak egy része elkerült az Intézetből; közülük többen - éppen a régi szakemberek egy része - átkerült a Mezőgazdaságtudományi Intézethez. A dolog természeténél fogva ezekkel továbbra is munkakapcsolatuk van mezőgazdasági osztályunknak./ Jellemző az is a mezőgazdasági osztály dolgozóinak többségére, hogy az ország problémáit a mezőgazdaság, sőt bizonyos mértékig a parasztság szemszögéből ítélik meg. Ugyanakkor jellemző és jellemző volt az is, hogy munkáikban, az MDP taggyűléseken, sőt még az Intézet tőlük távolabb álló dolgozóival folytatott beszélgetésekben, vitákban is elkerülni igyekeztek és igyekeznek véleményük nyílt kifejtését az u.n. kényes kérdésekben. /Október előtt is a mezőgazdasági osztály dolgozóinak jelentős része az Intézet dolgozóinak túlnyomó többségétől a fenti okok miatt meglehetősen elkülönült./ Ez a probléma azonban október előtt mint az Intézet különböző osztályai közötti kapcsolatok problémája vetődött fel; ma pedig mint a párttagság és a pártonkívüliek viszonyának problémája, mert a mezőgazdasági osztályon az október előtti, "régi" kollektívából egyetlen párttag sincs. /Az ott dolgozó két párttag viszonylag nem régen került az osztályra, továbbá egy átigazolásra jelentkezőt a taggyűlés visszautasított, az osztályvezető felvételi kérelme még nem került taggyűlés elé./

Pártszervezetünk már tett erőfeszítéseket a mezőgazdasági osztály problémájának megoldására, de az előrehaladás itt még elég kevés. Nyilvánvalóan fokoznunk kell a politikai munkát a mezőgazdasági osztályon. Emellett azonban helyesnek tartanánk a mezőgazdasági osztály megerősítését a marxizmusban és a mezőgazdaság problematikájában egyaránt járatos elvtársakkal.

- . - . - . -

Igen nagy probléma az, hogy a munkatársak jelentős része, különösen a pártonkívüli munkatársak /s azok is emberenként különböző mértékben/ félnek a kutatás során lehetséges tévedésektől, sőt a kutatás során feltárható új eredményektől, - tekintet nélkül arra, hogy ezek helyesek, vagy helytelenek - tehát félnek az u.n. kényes témáktól.

Nyugodtan le lehet szögezni, hogy e jelenség oka nem magában az Intézetben keresendő, mert az Intézet megalakulása óta mind a szakmai vezetés, mind a pártszervezet valóban bátorított és bátorítja a tudományos kutatást.

Az oka véleményünk szerint az Intézetet övező légkörben rejlik. Az Intézetet már október előtt is számos rágalom, megalapozatlan vád érte. /Andics Erzsébet az Intézetet sommásan "gennygóc"-nak nevezte./ De különösen megerősödtek a vádak és rágalmak 1956. novembere után. Itt nem akarok foglalkozni az olyan nyilvánvalóan nevetséges rágalmakkal, mint pl. az, hogy az Intézetben titkos fegyverraktár van s ott részesítik

fegyveres kiképzésben az ellenforradalmárokat, hogy az Intézetből sugallják a többpártrendszer gondolatát stb. Megemlíteni csak azért érdemes ezeket, mert - éppen a párton belül - bizonyos rétegek között ezek a képtelen rágalmak is alkalmasak hangulatkeltésre, s a rágalomból mindig ragad valami; legalább annyi, hogy "nem zörög a haraszt...". Egy meglehetősen felelős beosztásban dolgozó elvtárs 1957. májusában meglepetve konstataálta, hogy az Intézetnek van pártszervezete...

Közvetlenebb és nagyobb problémát okoznak az olyan vádak, amelyek szerint az Intézet a revizionizmus fészke, az ellenforradalom szellemi előkészítője, hogy az Intézetnek a Központi Bizottság vonalától eltérő, vagy azzal szembenálló vonala van, hogy az Intézet semmit sem produkál (de az is revizionizmus) stb., stb. Nagyobb problémát okoznak, mert jelentős részüket nem lehet olyan könnyen megcáfolni mint azt, hogy nálunk fegyverraktár van. Azt a rágalmat, pl., hogy az Intézet a revizionizmus fészke, csak az Intézet által készített munkák szakmai felkészültséget igénylő, alapos tanulmányozása és e munkák értékelése alapján lehet visszautasítani.

Fokozza a kedvezőtlen légkört az a tény, hogy az Intézetben dolgozó egyes munkatársak sajtóban megjelent írásait, illetve magukat a szerzőket igaztalanul, ledorongoló modorban támadták, bélyegezték meg; még hozzá különböző variációkban és fórumokon, huzamos időn keresztül. Kialakult újabban a közgazdaságtudományban egy olyan "munkamegosztás", amely szerint egyes elvtársak a pozitív, kutatásokon alapuló munkák bírálatára specializálták magukat.

Nem javította az Intézet körüli légkört az sem, hogy egyes felelős elvtársak hivatalos megnyilatkozásaikban az Intézetről sommásan, alaposabb tájékozódás, vizsgálat nélkül nyilatkoztak

Az elmondott tényezők, az Intézetet körülvevő bizalmatlanság, igen erősen nehezítik mind a szakmai, mind pedig a politikai munkát. Bár egyáltalán nem jellemző az Intézetre, hogy tagjai megfutamodnának a nehéz témák elől, hogy politikamentes témát választanának, de félnek ezektől a témáktól. Még nagyobb a "kényes témák" kutatásából adódó eredmények publikációjától való félelem. Ismét hangsúlyozom, hogy ezek a jelenségek elsősorban a pártonkívülieknél találhatók, de kisebb mértékben természetesen a párttagok egy részénél is. Az Intézetet körülvevő kedvezőtlen légkör nehezíti a szakmai munkát azért is, mert demoralizál, mert elvonja a figyelmet a kutató munkától, nyugtalanságot kelt. /Mégpedig nemcsak az érintett szerző figyelmét kötik le, hanem a többiekét is, mert mások is élénk figyelemmel kísérik az ilyen jellegű viták kimenetelét./ Az Intézetet körülvevő bizalmatlanság nehezíti a szakmai munkát azért is mert 1957-ben pl. az általános osztályt külső szervek úgyszólván egyáltalán nem vonták be feladatok megoldásába, ellentétben a korábbi gyakorlattal.

Mindez nehezíti az Intézeten belüli nevelőmunkát is. Pártszervezetünknek egyik feladata a tudományos bátorságra való nevelés. Ez a feladat igen fontos, mert egyfelől a pártnak szüksége van olyan kutató közgazdákra, akik szépítés nélkül tárják fel a gazdasági helyzetet, éppen a párt gazdaságpolitikájának tudományos megalapozása érdekében, másrészt viszont sok éven keresztül nem volt mód ilyen kutatók nevelésére. /Éveken keresztül a közgazdák kizárólagos feladata az volt - a marxizmus elméletének propagandája mellett - hogy a mindenkori gazdaságpolitika igazolására, alátámasztására érveket szállítsanak, s nem volt feladatuk, sőt lehetetlenné volt téve a gazdaság tényleges helyzetének tanulmányozása./ Az Intézet vezetése és a pártszervezet magában ezt a nevelő feladatot nem tudja megoldani, ha nem kap segítséget a párt felsőbb szerveitől.

Az Intézet övező bizalmatlanság, az Intézetet ért vádak viszont nem segítik elő ezt a nevelő munkát.

Meg kell küzdenünk a következő nehézséggel is: a külső és belső tényezők következtében Intézetünkben jobboldali nézetek nem kapnak hangot. Bár ez elsősorban kétségkívül pozitívum, de e jelenségnek megvannak az árnyoldalai is. E nézetek létezését csak gyanítjuk, csak következtetni tudunk rájuk. Ez a körülmény rendkívül megnehezíti az ellenünk folyó eredményes harcot.

Annak, hogy az Intézet körül kedvezőtlen légkör alakult ki, a következőkben látjuk az okait:

1956. októberét megelőzően az Intézet dolgozói, különösen pedig az Intézet MDP szervezete igen élesen bírálták a Rákosi féle vezetés hibáit. Az MDP szervezetnek ezek taggyűlései meglehetősen nagy érdeklődést váltottak ki. Taggyűléseinek jegyzőkönyvét a párt akkori vezetői gyakran kérték be. A Rákosi-féle vezetés hívei mindent elkövettek, hogy az Intézetnek rossz hírét költsék. /Pl. Andics Erzsébet/ Október után pedig a szektások, - akik az ellenforradalom által igazoltnak látták a maguk szektás politikáját - az Intézetre, mint az ellenforradalom egyik előidézőjére tekintettek, s ezt a véleményüket természetesen nem rejtették véka alá. Azt is le kell azonban szögeznünk, hogy az Intézetben dolgozó kommunisták közül igen kevesen látták az ellenforradalmi veszélyt 1956. októbere előtt, hogy a Rákosi-féle vezetés hibáit bírálva az Intézetben dolgozó kommunisták többsége nem határolta el magát kellően a jobboldaltól.

Az Intézet munkatervében jelentős súllyal szerepelt és szerepel mai is a gazdaságvezetési módszerek és az anyagi ösztönzés problematikájának tanulmányozása. Az u.n. mechanizmus vizsgálata sokak szemében már eleve revizionizmus. Még inkább azzá teszi azt a tény, hogy a kutatásoknak eredményei azt tárták fel, hogy gazdasági mechanizmusunknak bizonyos oldalait változtatni, javítani kell. A szocializmus gazdaságának kutatása - akkor is, ha nem a mechanizmus a tárgya a - a következő igen fontos és nehéz problémát veti fel: ha a közgazdaságtudomány nemcsak a marxizmus-

leninizmus propagandájára és a mindenkori gazdaságpolitika melletti agitációra szorítkozik, hanem tényleg a meglévő gazdasági összefüggéseket kutatja, akkor szükségszerűen jut olyan eredményekre is és tesz olyan javaslatokat is, amelyek valamilyen érvényes gazdaságpolitikai intézkedéstől különbözőnek, vagy azzal ellentétesek. A dolognak ebből a sajátosságából következik az Intézettel szembeni vád, hogy "külön vonala" van, hogy az Intézet "vonala" időnként eltér, vagy éppen ellentétes a Központi Bizottság vonalával. Ez természetesen ostobaság. De a párt jelentős mértékben éppen azért veszi igénybe a közgazdász kutatók munkáját, hogy kontrollálja gazdaságpolitikáját, illetve biztosítsa annak tudományos megalapozottságát.

Az Intézet rossz hírének általában igen fontos oka az, hogy sokak szemében nem világos az Intézet tényleges feladata, hogy nem reális követelményeket támasztanak az Intézettel szemben. Vannak, akik azt várják az Intézettől, hogy dolgozza ki az ország gazdaságpolitikai programját. Minthogy ezt nem tette meg, azt állítják, hogy az Intézet nem produkál semmit. Mások éppen ellenkezőleg: csak a már meghozott gazdaságpolitikai intézkedések propagálását várják az Intézettől.

Az Intézet kutatói munkájuk során jutottak bizonyos új eredményekre, fejtettek ki új gondolatokat. Az új gondolatok, javaslatok mindig váltanak ki idegenkedést; a társadalomtudományban kifejtett új gondolatokat egyesek hamar és könnyen bélyegzik meg a revizionizmus vádjával; s az új gondolatok hangoztatóit revizionistáknak tartják. Ráadásul az új gondolatok első megfogalmazása csak ritkán bizonyulhat teljesen pontosnak. Meg kell azonban jegyezni, hogy az Intézetben kifejtett új, vagy újszerű gondolatok és javaslatok jelentős részét már a gyakorlatban megvalósították, túlnyomó részük pedig általánosan elfogadottá vált. Sőt: azon gondolatok egy része, amelyeket az Intézetben való kifejtésükkor egyesek revizionistáknak neveztek, ma már sok tekintetben túlhaladott álláspontok; nemcsak Magyarországon, hanem a szocialista tábor többi országaiban is. Ennek ellenére a kialakult előítélet az Intézetről továbbra is megmaradt.

Beszélni kell arról is, hogy az Országos Tervhivatalban egy bizonyos csoport - általunk ismeretlen okból - minden (Sic!) megtett, hogy az Intézettel kapcsolatos rágalmakat felerősítse és terjessze.

Nagyban elősegítette az Intézet körül kialakult légkört egyes munkatársaink korábbi publikációval szembeni igaztalan támadás sorozat a sajtóban, 1957 év során. Ezek a támadások nemcsak Intézetben nehezítették a munkát, hanem országszerte fékeztek és fékezik a közgazdaságtudomány fejlődését.

Az Intézet egyes munkatársai, még hozzá olyanok, akik széles körben ismertek voltak, beszélgetésekben, vitákban valóban jobboldali nézeteket fejtettek ki. Az Intézeten kívül viszont bizonyos elvtársak ezekről az emberekről és az általuk kisebb-nagyobb mértékben

és hosszabb-rövidebb ideig képviselt jobboldali nézetekről elhamarkodva az Intézetre általánosítottak.

Végül elősegítette az Intézetről alkotott igaztalan vélemények kialakulását és megszilárdulását az az általunk elkövetett komoly hiba, mulasztás is, hogy - bár időben és erőteljesen felépítünk az Intézeten belül, valamint az állami és a pártoktatásban - nem léptünk fel időben és határozottan a sajtóban a jobboldali, revizionista nézetek ellen.

Mi a jelenleg folyó vizsgálattól éppen azt várjuk, hogy - az Intézetben lévő tényleges helyzet feltárásával - hathatós segítséget fog nyújtani az Intézetet ért igaztalan rágalmak visszautasításában, az Intézet körüli bizalmatlanság eloszlátásában.

Várjuk a vizsgálattól továbbá azt is, hogy tisztázza: mit követel a párt a Közgazdaságtudományi Intézet munkájától; eloszlátva az e kérdésben mutatkozó zavarokat is.

Budapest, 1958. február 28.

Elvtársi üdvözlettel

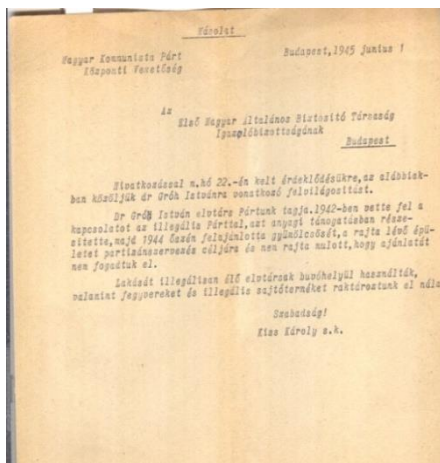
/Hoch Róbert/

MSZMP szervezet

titkára

Hoch Róbert iratai. Gépelt másolat.

12/A

GROÓ ISTVÁN (?...?).

A Kőhegyen egy 40 holdon elterülő gyümölcsös tulajdonosa „dr. Groó István az egyik legnagyobb hazai biztosítóintézet vezérigazgatója volt. Görög katolikus vallású, izzó hazaszeretettel és németgyűlöletben nevelt kiváló hazafi, aki a legnehezebb időkben állt mellénk... Elmondta, hogy elsősorban pénzzel szeretné támogatni mozgalmunkat, mert feltételezi, hogy ez ma döntően fontos. Ezt a támogatást a felszabadulásig

igénybe vettük. A későbbiek folyamán – 1944-ben - felajánlotta kőhegyi villáját

búvóhelyül illegalitásban lévő elvtársak részére.” Rövid részlet Galambos Futó Sándor [1973] könyvéből (25. o.)

Az Antikváriumban vásárolt könyvben a lapok között találtam az igazolás másolatát.

13. sz.

SZIGORÚAN BIZALMAS.

Készült 25 példányban.

J e l e n t é s

az Országos Tervhivatal káderhelyzetéről

Az Országos Tervhivatal a Központi Vezetőség 1950. május 30-i határozata óta a Párt útmutatása nyomán végrehajtotta a felemelt ötéves terv átdolgozását. A népgazdaság erőforrásait mozgósító, megalapozott éves tervező munka leglényegesebb területein előbbre jutott a fejlett szocialista tervezés módszereinek alkalmazásában.

A tervező munka eredményei mögött elmaradás mutatkozik a káderek politikai színvonalának növelése, a munkaosztály vezető szerepének további érvényesítése, valamint az Országos Tervhivatal pártszerű jellegének megteremtése terén. A Központi Vezetőség 1951. május 22.-i határozata nyomán ugyan javulás következett be ezen a téren, a feltétlenül szükséges fordulatot azonban még nem sikerült elérni.

Nem sikerült ugyanis kialakítani a marxista-leninista képzettséggel rendelkező vezetőknek azt a gárdáját, akikre alapozva meg lehetett volna teremteni a Hivatal pártszerű jellegét. Ezt a szerepet különösen az arra hivatott Közgazdasági Főosztály nem töltötte be, amelynek vezetője hosszú időn keresztül a Hivatal tényleges elnökhelyettesének teendőit látta el anélkül, hogy multja, vagy politikai szilárdsága erre alkalmassá tette volna. – Kisebb részben ugyan, de ez a helyzet a főosztályvezetők tekintetében is.

A kellő politikai szilárdsággal és alapos marxista-leninista képzettséggel rendelkező vezetők hiánya a tervek lazaságához, a felesleges módosításhoz, késői elkészítéséhez, gyakran a tervek törvény jellegének gyengítéséhez vezetett.

Az elvi problémák alapvető feltárása és azok rendszeres megoldása helyett elmerültünk az operatív tevékenységben.

Az Országos Tervhivatal pártszerű intézménnyé alakítását a Hivatalt érintő állandó szervezeti változások is akadályozták. Az Országos Tervhivatalba, megalakulásától kezdve a legkülönbözőbb szervek olvadtak be, vagy önálló intézmények formájában kiváltak. A beolvadó hivatalok állandóan rontották az Országos Tervhivatal káderösszetételét.

Az Országos Tervhivatal nem fordított kellő figyelmet kádertartalékainak kiépítésére. A tervező káderek képzésének problémáját részben elkésve, részben nem megfelelő színvonalon oldotta meg. Hátráltató ok volt a folytonos fluktuáció is. 22 főosztályvezető közül mindössze 5 van 1950. óta jelenlegi beosztásában.

A vezető káderek között még kevés az egyetemi, különösen a műszaki végzettségű káder. Még távolról sem valósult meg a Szovjetunió Goszplánjának az a gyakorlata, hogy a Tervhivatal vezetői messzemenő segítséget nyújtsanak a gazdasági vezető káderek oktatásában és szinte kivétel nélkül az oktatás legkülönbözőbb formáiban növeljék szakmai és politikai képzettségüket.

Nem tartottunk szoros kapcsolatot a Központi Vezetőség Káderosztályával sem. Nem eléggé hangsúlyoztuk az Országos Tervhivatal pártszerű jellegét és az ebből adódó káderproblémákat.

A Hivatal előtt álló nagy és gyorsan végrehajtandó feladatok gyakran szükséges megoldásokat követeltek. Számos főosztály vezetése ideiglenes kényszerdöntések formájában nyert megoldást.

Nem szorgalmaztuk a főosztályvezetőknek a Párt által történő jóváhagyását. Jelenleg 5 főosztályvezető a Hivatal vezetőjének megbízásából tölti be funkcióját, 6 főosztályvezető pedig, akiket a Központi Vezetőség Káderosztálya irányított a Hivatalba – bár előterjesztést tettünk – jelenlegi beosztásában még nincs megerősítve.

Nem kértünk az Országos Tervhivatal jelentőségéhez mérten helyet az 5 hónapos és egyéb felsőbb pártiskolákra. A vezetőkáderok közül mindössze 5 főnek van 5 hónaposnál magasabb pártiskolai végzettsége. A Hivatal dolgozói közül 3 hetes, vagy ennél magasabb pártiskolát 77 fő végzett el.

Megnehezítette a feladatok megoldását, hogy az Országos Tervhivatal Elnöke nem rendelkezett kellő számú helyettesekkel és a Hivatal növekvő apparátusának egyre kiszélesedő munkáját egyedül irányította. Ez a körülmény lazította az ellenőrzését.

Az Országos Tervhivatal Személyzeti Osztálya sem nyújtotta a nagy létszámú hivatal vezetéséhez a szükséges segítséget. A Személyzeti Osztály élén ma sem áll széles látókörű, szilárd, az Országos Tervhivatal szerepe által megkívánt, magas fokú feladatokat megoldani képes vezető.

A pártszervezet hosszú időn keresztül nem töltötte be feladatát a kádermunka terén. A Pártszervezet nem eléggé hívta fel a figyelmet az ellenséges elemek tevékenységére: nem vette fel keményen a küzdelmet a szakemberimádattal szemben és nem eléggé ösztönözte éberségre a párttagokat.

A szakmailag és politikailag megbízhatatlan, vagy alkalmatlan elemek eltávolítása az Országos Tervhivatalban megkezdődött és folyamatos volt ugyan azzal, hogy 1950-ben 164 személy, 1951-ben 115, 1952. május 1.-ig 75, tulnyomórészt politikailag meg nem felelő

káder került a Hivatalból elbocsátására; a meg nem felelő személyek eltávolítása azonban még máig sem került következetes és teljes mértékig befejezésre.

Az Országos Tervhivatal kádermunkáját illetően azonban a központi politikai kérdés a Hivatal pártszerű jellegének biztosítása. Ez az, amit eddig nem sikerült elérni. Az általam vezetett hivatal ezen a téren rossz munkájáért az Országos Tervhivatal Elnöke, - tehát én vagyok a felelős.

S valóban most, hogy a Titkárság határozata nyomán messzemenően vizsgáltam a Tervhivatal káderhelyzetét, felismertem a tényleges helyzetet, az általam követett káderpolitika hibáit, - amiért a helyzet nyílt feltárásával is önkritikát gyakorlok – s kérem a Politikai Bizottságot, adjon segítséget az Országos Tervhivatal káderhelyzetének alapvető megváltoztatásához.

M-KS-276-62/112 öe. 38-42. l. Gépelt másolat. (stencil).

14. SZ.

Feljegyzés

Andics elvtársnő részére

A DISZ Petőfi-köre május 9.-én "Beszélgetés a marxista politikai gazdaságtan néhány időszerű kérdéséről" címmel vita-estet rendezett.

A vitavezetők Donáth Ferenc, Nagy Tamás és Szabó Kálmán elvtársak voltak.

A vita során feltett legfontosabb kérdéseket tájékoztatásul közlöm.

1. Tudjuk-e az életszínvonalat tudományosan mérni?
2. A második 5 éves terv 25%-os életszínvonal emelkedést irányoz elő, a Csehszlovákok 30 %-osat. Ahol az életszínvonal alacsonyabb ott gyorsabb ütemben kellene az életszínvonalnak növekedni.
3. Az első 5 éves tervnél 50%-os életszínvonal emelkedést irányoztunk elő és csak 6%-os növekedés következett be. A most előirányzott 25% elég reális-e?
4. Miért nem jelentek meg értékelő, elemző cikkek az 5 éves tervről?
5. Módné /KSH/ revidiálta-e álláspontját az életszínvonal tágabb és szűkebb /reálbér/ értelmezésével kapcsolatban?
6. Helyes-e az 5éves terv ilyen formában való megvitatása? Nem lett volna-e helyesebb üzemekre felbontva tárgyalni?
7. Helyes-e, ha Marx óta a polgári közgazdaságtant vulgárisnak nevezzük és helyes-e, ha így tanítjuk?

8. A Metró helyett miért nem lakásokat építünk? A közlekedés problémáját kisebb beruházásokkal gyorsabban meg lehetne oldani.
9. Nagy Tamásnak a nemzeti jövedelemről írt cikkét /Szabad Nép ápr. 24./ igen erősen megbírálták. Nagy Tamás válaszában a kritikát lényegében elfogadta és kijelentette, hogy véleménye szerint is kár volt a cikket megjelentetni.
10. Több felszólaló kérte, hogy a statisztikai anyagok túlzott titkosságát csökkenteni kellene.
11. Az irányelveket a Közgazdaságtudományi Intézet dolgozói miért nem vitatták meg?
12. A Jugoszláv gazdasági helyzetről miért nem lehet írásos anyagokat kapni?
13. A vitán jelenlevők javasolták és az értekezlet elfogadta, hogy terjesszenek javaslatot az illetékes szervek elé a Közgazdaságtudományi Egyesület létrehozására.

Budapest, 1956. május 15.

Halász István

L. Andics (kézírással)

M-KS-276-91/12. őe. 42-43. l. Gépelt eredeti példány.